

ГРАМАДЗЯНІН
СВЕТУ

*Гэта кніга прысвячаецца Барысу
Уладзіміравічу Кіту, сведку і
ўдзельніку эпахальных падзей,
чалавеку каларытнага і яркага
характару, слаўнаму сыну
беларускага народа.*

*Васіль Быкаў запісаў аповеды Барыса
Кіта, цяпер яны друкуюцца ў кнізе
разам з мастацка-дакументальнай
апавесцю Вольгі Іпатавай пра жыццё і
дзеінасць Барыса Уладзіміравіча.*

*Змешчаны таксама ўспаміны
вучоных, сяброў Барыса Кіта, якія
дасланы яму да юбілею. Уведзены
ў кнігу і ўспаміны самога Барыса Кіта
пра сустрэчы і вандроўкі па Германіі
з Ірынай Міхайлаўнай і Васілём
Уладзіміравічам Быкавымі.*

ГРАМАДЗЯНІН СВЕТУ

Юбілейная кніга да 95-годдзя Барыса Уладзіміравіча Кіта

*прафесара, доктара філасофіі
у галіне матэматыкі (Рэгенсбург, Германія),*

*ганаровага доктара навук Гродзенскага
дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы
(Гродна, Беларусь),*

*акадэміка Міжнароднай акадэміі
астранаўтыкі (Парыж, Францыя),*

*акадэміка і ганаровага віцэ-прэзідэнта
Міжнароднай акадэміі навук і мастацтваў
Еўразіі (Масква, Парыж),*

грамадзяніна Злучаных Штатаў Амерыкі,

*ганаровага грамадзяніна горада
Наваградка (Беларусь)*

УДК [5+325.2](=161.3)(100-87)(092)+929Кіт
ББК 63.3-8
Г 76

Падрыхтоўка тэкстаў, укладанне, прадмова
Лідзій Савік

Рэдакцыйная калегія: Васіль Быкаў, Тамара Вяршыцкая, Вольга Іпатава, Валер Каліноўскі, Лідзія Савік, Ягор Фядзюшын, Васіль Якавенка.

Рэдакцыйная калегія выказвае шчырую падзяку за супрацоўніцтва: Ніне Абрамчык, Ірыне Міхайлаўне Быкавай, Рыгору Барадуліну, Катлін Бабіт, Надзеі Барт, Алене Глагоўскай, Сяргею Законнікаву, Руслану Качаткову, Уладзіміру Копалю, Пятру Краўчанка, Міхасю Лужынскаму, Яраславе Лягенчанка, Андрэю Майсяёнку, Адаму Мальдзісу, Крыштофу Марлічу, Вадзіму Нарбутовічу, Урсуле Ольгофф, Анастасіі Паўлоўскай, Дзмітрыю Паўлоўскаму, Людміле Пятровай, Джону Сасэру, Паўлу Саўчанку, Гарумі Танака, Леслі Тэнэну, Эрнсту Фазану, Вернеру Фальку, Ёханесу Шлоцу, Яўгену Шыраеву, Зміцеру Ярашэўскаму.

На вокладцы: Барыс Кіт, фота Г. Жынкава.

На 2-й старонцы — фота В. Якавенкі.

Змест

Лідзія Савік. Барыс Кіт у прасторы і часе: Слова даследчыка 8

Цярновы шлях

Аповяды Барыса Кіта, запісаныя Васілём Быкавым
улетку 2001 года ў Франкфурце-на-Майне

<i>Аповяд першы. 4 ліпеня, кавярня «Шнайдар»</i>	19
<i>Аповяд другі. 5 ліпеня, кавярня «Шнайдар»</i>	32
<i>Аповяд трэці. 6 ліпеня, гатэль «Хілтан»</i>	40
<i>Аповяд чацьвёрты. 7 ліпеня, кавярня «Шнайдар»</i>	47
<i>Аповяд пяты. 13 ліпеня, гатэль «Хілтан»</i>	52
<i>Аповяд шосты. 25 ліпеня, гатэль «Шаратон – Арабэля»</i>	59
<i>Аповяд сёмы. 29 ліпеня, ваколіцы Пальмэн-гартэн.</i>	63
<i>Аповяд восьмы. 1 жніўня, гатэль «Хілтан»</i>	68
<i>Аповяд дзевяты. 4 жніўня, рэзыдэнцыя Васіля Быкава</i>	73
<i>Аповяд дзесяты. 12 жніўня, кавярня «Вінервальд»</i>	78
<i>Аповяд адзінаццаты.</i>	
<i>17 жніўня, Grosser Hasenpfad 1, рэзыдэнцыя Барыса Кіта</i>	83
<i>Аповяд дванаццаты. Заключны</i>	86
<i>Згадкі Барыса Кіта пра сустрэчы з Васілём Быкавым</i>	87
<i>Галасы стагодзьдзя. Мінуты век у памяці сучаснікаў</i>	96

Вольга Іпатава

Сведка стагоддзя

Мастацка-дакументальная аповесць

Замест прадмовы	99
Жыве ягоная справа...	
<i>(З размоваў Барыса Кіта пра сваіх вучняў)</i>	116
Вытокі	119

Першыя прыступкі	126
Вільня	137
Настаўнік, асветнік	177
Сталася ім блізкаю чужына	230
Вольны свет	252
Жыццё Барыса Кіта ў Франкфурце-на-Майне (З інтэрв'ю Барыса Кіта. Снежань 1998 года)	274
Грамадская дзейнасць Кіта напрыканцы ХХ і на пачатку ХХІ стагоддзя: Лісты, апаведы, успаміны сучаснікаў	291
Васіль Якавенка. Чалавек Сусвету: Эцюд	318

Успаміны вучняў, сяброў, супрацоўнікаў Барыса Уладзіміравіча Кіта

<i>Ніна Абрамчык-Ляўковіч.</i>	
Успаміны пра Б. Кіта і Віленскую беларускую гімназію	323
<i>Катлін М. Бабіт.</i> Малітва за Барыса Кіта	326
<i>Надзея Барт-Юрэвіч.</i> Мае сустрэчы з Барысам Кітам	328
<i>Тамара Вярышыцкая.</i> Наваградак у жыцці Барыса Кіта	329
<i>Лена Глагоўская.</i>	
Сустрэчы з Барысам Кітам, шчаслівым сьведкам гісторыі ХХ ст.	334
<i>Сяргей Законнікаў.</i> «Мы былі першымі...»	337
<i>Валер Каліноўскі.</i> Сустрэчы з Барысам Кітам	341
<i>Руслан Качаткоў.</i> Ён быў і маім настаўнікам	343
<i>Уладзімір Копаль.</i> Барыс Кіт — Грамадзянін свету	347
<i>Пётр Краўчанка.</i> Першы, каму я патэлефанаваў, быў Барыс Кіт	349
<i>Міхась Лужынскі.</i>	
Маладзечанскі адміністрацыйна-гандлёвы інстытут	351
<i>Слава Лягенчанка.</i> Мае сустрэчы з чалавекам-легендай	354
<i>Андрэй Майсяёнак.</i> Пра першае знаёмства з прафесарам Кітам і апошні ліст акадэміка Юрыя Астроўскага	358
<i>Адам Мальдзіс.</i> Сустрэчы з Барысам Кітам	367
<i>Крыштоф Марліч.</i> Нашы сустрэчы з прафесарам Барысам Кітам	371
<i>Вадзім Нарбутовіч.</i> Пра Барыса Кіта	376
<i>Урсула Ольгофф.</i> Успаміны аб сустрэчах з выдатным і вельмі паважаным чалавекам прафесарам Барысам Кітам	378
<i>Анастасія Паўлоўская.</i> Выпадковая сустрэча	380

<i>Дзмітрый Паўлоўскі. Барысу Кіту — 94</i>	382
<i>Людміла Пятрова. Славуты беларус з Франкфурта-на-Майне</i>	383
<i>Джон Сасэр. Настаўнік, прыклад для жыцця, сябра</i>	386
<i>Павел Саўчанка. Б. Кіт — прыклад служэння чалавецтву</i>	388
<i>Гарумі Танака. Сустрэчы з Барысам Кітам у Японіі, ЗША, Германіі</i>	390
<i>Леслі Тэнэн. Маё супрацоўніцтва з прафесарам Барысам Кітам</i>	393
<i>Эрнст Фазан. Прафесар Барыс Кіт — якім я яго ведаю</i>	396
<i>Вернер Фальк. Мае сустрэчы з Барысам Кітам</i>	398
<i>Ёханес Шлоц. Вялікая падзяка за супрацоўніцтва</i>	399
<i>Яўген Шыраеў.</i>	
<i>Б. Кіт — асоба, якой можа ганарыцца кожны беларус</i>	401
<i>Зміцер Ярашэўскі. Мае ўспаміны</i>	402

З надрукаванага...

<i>Борис Долготович. Гордимся земляками</i>	405
<i>Кит Борис Владимирович — математик, физик, доктор философских наук в области математики и истории науки</i>	407
<i>Ганна Арцюшкевіч. Дранікі для Барыса Кіта</i>	410

<i>Вытрымкі з лістоў да Барыса Кіта</i>	417
--	-----

Гісторыя прэміі Барыса Кіта

<i>Павал Саўчанка. Прэмія імя Б. Кіта 2002 г.</i>	421
<i>Марат Гаравы. Прэмія імя Барыса Кіта ўручана вядомай пісьменніцы Вользе Іпатавай</i>	422
<i>Павал Саўчанка. Сумеснае паседжаньне</i>	423

<i>Хроніка жыцця Барыса Кіта</i>	426
---	-----

<i>Кнігі пра Барыса Кіта</i>	430
---	-----

Лідзія Савік

Барыс Кіт у прасторы і часе

Слова даследчыка

«Грамадзянін свету» — не проста клішыраваная назва кнігі, а сутнасць жыцця чалавека, сведкі і ўдзельніка гістарычных падзей, якія вызначалі лёс чалавецтва на працягу амаль усяго ХХ стагоддзя.

Нарадзіўшыся ў Санкт-Пецярбургу (1910), Барыс Уладзіміравіч Кіт дзіцём наслухаўся пра падзеі лютаўскай рэвалюцыі, бальшавіцкага кастрычніцкага перавароту, а ўжо дома, у найпрыгажэйшых мясцінах Бацькаўшчыны — Мір, Карэлічы, Наваградак — звездаў рэзрух і голад Грамадзянскай вайны, кайзераўскай і белапольскай акупацыі, падзяляў радасць бацькоў з нагоды абвяшчэння БНР. З моманту, калі бацька з родных Агароднікаў на кані адвёз Барыса ў Наваградскую гімназію і сказаў: «Болей, сын, я табе нічым дапамагчы не змагу, далей дабывайся ўсяго сам», і пачаў будучы славуці беларус сам тварыць сваё жыццё, рана пазначанае высокай нацыянальнай свядомасцю, многімі талентамі і сілай волі. Сялянскі хлопец — студэнт фізмата Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Бат-

Лідзія Савік

рыя, актыўны ўдзельнік Сялянска-работніцкай грамады, выкладчык матэматыкі, дырэктар Віленскай, затым Наваградскай беларускіх гімназій, паслядоўны, непахісны змагар за беларускую справу супраць апалячвання і русіфікацыі, за беларускае школьніцтва, з прыроджаным дарам настаўніка, ён і ў гады Другой сусветнай вайны, падчас жорсткай нямецкай акупацыі вучыў дзяцей, аберагаў моладзь ад уgonу ў Германію, заснаваўшы ў Маладзечне Адміністрацыйна-гандлёвы інстытут, і за гэту сваю дзейнасць сядзеў і пры паляках у Лукішках, і пры немцах у Глыбоцкай турме. Вымушаны пакінуць радзіму ў 1944 г., каб

пазбегнуць яшчэ і сталінскага Гулага, а то і расстрэлу, Барыс Кіт звездаў пасляваенных дарогі Еўропы, разбуранай Другой сусветнай вайной. Ён адным з першых выгнанцаў-беларусаў апынуўся ў ЗША, стаў заснавальнікам беларускай калоніі ў Саўт-Рыверы (штат Нью-Джэрсі), выпісваў расцярушаных па Еўропе суайчыннікаў у вольны свет, апекваючыся імі на першых кроках, імкнучыся іх аб'яднаць у нязнаных умовах новай краіны.

Нью-Йорк, Саўт-Рывер, Лос-Анджэлес, Вашынгтон — ад звычайнага супрацоўніка розных фірмаў да высокага ўзлёту навукоўца, аднаго з першапраходцаў амерыканскай астранаўтыкі — так складваўся жыццёвы лёс Барыса Кіта, які не згубіўся ў чужамоўным свеце, бо, ведаючы французскую, нямецкую, польскую, рускую, беларускую мовы, вельмі хутка авалодаў англійскай. Як пазней адзначаў В. Быкаў, «талерантная натура Барыса Кіта прагнула міру і душэўнай гармоніі, пры якіх толькі магчыма было разгарнуць свае стваральныя здольнасці. Тое надарылася не адразу, але, як сказана, — шукайце і знойдзеце. Спадар Кіт шукаў...»

Пасля некалькіх гадоў працы ў амерыканскай касманаўтыцы напісаў першы ў гісторыі падручнік па ракетных палівах, які стаў настольнай кнігай для тых, хто займаўся астранаўтычнымі даследаваннямі. Барыс Кіт садзейнічаў паяднанню высілкаў амерыканскіх і савецкіх вучоных у даследаванні космасу, выступаў як першакласны перакладчык прафесійнай навуковай тэрміналогіі, калі адбываліся сустрэчы вучоных розных краін, напісаў (сумесна з Ф. Ордвеем) кнігу пра развіццё савецкай касманаўтыкі, удзельнічаў у падрыхтоўцы палёту амерыканцаў на Месяц.

Але сваю ранейшую, любімую прафесію настаўніка, выкладчыка матэматыкі, ён, прыроджаны педагог-гуманіст, не пакідаў ніколі. Стаў прафесарам Вашынгтонскага Мэрылендскага універсітэта. Чытаў лекцыі ў яго філіялах у Еўропе ўжо як пераехаў у Франкфурт-на-Майне. Аб'ездзіў многія краіны свету: у Японіі ўздываўся на Фудзіяму, атрымліваў дыплом акадэміка Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі ў Канадзе, вандраваў па Індыі, Мексіцы, Англіі, Францыі, Іспаніі, Швецыі, Нарвегіі, Фінляндыі, Гаваях, шмат разоў быў у Польшчы, такой блізкай да радзімы. Як удзельнік штогадовых кангрэсаў астранаўтыкі пабываў амаль ва ўсіх буйных гарадах і сталіцах Еўропы і ўсюды сустракаў былых вучняў, якімі найбольш ганарыўся як найвышэйшым дасягненнем свайго жыцця. Быў абраны сябрам многіх навуковых таварыстваў і акадэміі свету, узнагароджаны Залатым медалём Германа Обэрта.

Калі згадаць, колькі наогул славурых людзей трапіла ў арбіту нашага земляка, з кім ён сябраваў, быў добра знаёмы, супрацоўнічаў, сустракаўся яшчэ з маладых гадоў на Бацькаўшчыне і пазней на сваім еўрапейскім,

амерыканскім шляху, то гэта, па сутнасці, лепшыя прадстаўнікі розных нацыянальнасцяў. І менавіта ён, беларус, уваходзіў у кола людзей, вядомых у гісторыі розных краін: браты Луцкевічы, Браніслаў Тарашкевіч, Рыгор Шырма, Францішак Аляхновіч, Радаслаў Астроўскі, Адам Станкевіч, Хведар і Мікола Ільяшэвічы, Ежы Путрамент (з будучым польскім пісьменнікам жыву ў адным інтэрнацкім пакоі ў студэнцкія гады), падтрымліваў добрыя адносіны з выдатнымі дзеячамі беларускай дыяспары: а. Львом Гарошкам, пісьменнікамі М. Сяднёвым, Ю. Жывіцам, якому дапамагаў ствараць Беларускі музей у Ляймэне, Ю. Віцьбічам, доктарам М. Шчорсам, М. Лужынскім, М. Калодкам, Брылеўскімі, Рамукамі і многімі іншымі. Менавіта ён, Беларус, апекаваўся групай савецкіх вучоных, якія прыезджалі ў Вашынгтон па навуковых сувязях (М. Багалюбаў, А. Благанраваў, Г. Будкер, Дз. Блохінцаў, У. Векслер), вазіў іх па Амерыцы, знаёміў з амерыканскімі нобелеўскімі лаўрэатамі, якіх толькі ў адным Каліфарнійскім універсітэце Берклі было 17 чалавек. Барыс Кіт асабіста ведаў Г. Обэрта, В. Гейзенберга, Р. Опенгеймера, Т. фон Кармана, В. фон Браўна. Яго імя разам з імёнамі славурых вучоных Амерыкі замуравана ў капсуле часу ў сцяну Капітолія, каб праз вякі нашчадкі даведаліся, хто прадстаўляў інтэлект чалавецтва ў XX стагоддзі.

Цікавым і незвычайным падаецца і той факт, што Б. У. Кіт даследаваў навукова-педагагічную дзейнасць і жыццёвы шлях аднаго з найбуйнейшых вучоных XX ст., польскага і амерыканскага матэматыка, члена Акадэміі навук Польшчы, ЗША, Італіі, Амерыканскай акадэміі мастацтва і навукі Антона Зыгмунда (за што атрымаў дактарат з матэматыкі). У 23 гады ён скончыў Варшаўскі універсітэт з прысваеннем ступені доктара філасофіі ў галіне матэматыкі, быў стыпендыятам фонду Ракфелера ў Оксфардзе і Кембрыджы, стыпендыятам Амерыканскага матэматычнага таварыства (і яго віцэ-прэзідэнтам з 1954), Польскага матэматычнага таварыства, Аргенцінскай акадэміі дакладных фізічных і прыродазнаўчых навук, ганаровым членам Лонданскага матэматычнага таварыства, працаваў прафесарам Віленскага універсітэта імя Стэфана Баторыя, потым у Масачусецкім тэхналагічным інстытуце, Пенсільванскім і Чыкагскім універсітэтах (заслужаны прафесар апошняга з 1964) і 6 кніг якога ведаюць матэматыкі ўсяго свету, асабліва яго «Трыганаметрычныя рады» (гэта кніга выдавалася ў Варшаве, Кембрыджы, Маскве). А. Зыгмунд узнагароджаны найвышэйшай адзнакай у навуцы ЗША, уручанай самім прэзідэнтам Джонам Кенедзі.

І сярод калейдаскопу гэтых спраў, навуковых дасягненняў, славурых імёнаў, таленавітых вучняў, цікавага і багатага на падзеі, сустрэчы,

знаёмствы жыцця, матэрыяльна і па-чалавечы разумна ўладкаванага (меў свой дом у Вашынгтоне, двух сыноў, якім даў выдатную адукацыю, старшы сын — Уладзімір, ён, дарэчы, нарадзіўся на Беларусі, у м. Лебедзева каля Маладзечна, наследаваў справу бацькі, стаў высокім урадоўцам у амерыканскай астранаўтыцы), Барыс Кіт ніколі не забываў сваю Бацькаўшчыну, родную мову. Калі надарылася магчымасць на пачатку 90-х гадоў прыехаць на Беларусь, якая неспадзявана атрымала незалежнасць, ён прыехаў з ідэяй — заснаваць Беларускі нацыянальны ўніверсітэт па тыпу еўрапейскіх, пачаў разам з адвакатам шукаць спонсараў. Пры сваёй настойлівасці, веданні людзей Захаду, ён бы іх знайшоў, але на Беларусі ўсё змянілася ў горшы бок... Цяпер ён не прыязджае і дапамагае па-іншаму: увайшоў у створаную пры Свабодным ўніверсітэце Берліна «Рабочую групу беларуска-нямецкіх сустрэч», пры садзеянні якой беларускія студэнты могуць стажыравацца ў Германіі, заснаваў прэмію імя Барыса Кіта, якой узнагароджваюцца беларускія навукоўцы, пісьменнікі, журналісты, дапамагае ў выданні кніг, спрыяе ўсім, хто прыязджае па справах у Германію.

Тым не менш адбылося вяртанне Барыса Кіта на Бацькаўшчыну ўжо хаця б таму, што беларусы ўбачылі ў лёсе свайго суайчынніка выдатны прыклад, як можна вырвацца з адвечнай беларускай нястачы, гаротнасці, тутэйшасці, калі ты маеш свабоду самавыяўлення, што дае чалавеку вольны, цывілізаваны свет.

Барыс Уладзіміравіч часта падкрэслівае, што ён стаіць над палітыкай і ніколі не належаў ні да якіх партый і групавак. Аднак яго палітыка — сумленне і доўгае, цікавае, змястоўнае жыццё, пабудаванае па агульначалавечых, хрысціянскіх законах.

Атрымаўшы ў спадчыну здаровыя гены дзеда і бацькі — адвечных працаўнікоў-сялян, якія таксама пражылі доўгі век, Барыс Кіт стаў грамадзянінам планеты, прычым не страціў сваю беларускасць, не падпарадкаваўся бяздумна абставінам, што заўсёды былі маласпрыяльнымі для беларусаў, не ішоў за лёсам, а кіраваў ім, таму што выдатна разбіраўся ў той самай палітыцы. Яго глыбокае веданне сусветнай гісторыі, літаратуры, асабліва сучасных міжнародных праблем, становішча Еўропы, узаемаадносін з Амерыкай (выпісвае газеты і часопісы многіх краін), як і ўменне мысліць, аналізаваць розныя факты, падзеі, характарызаваць дзеянні палітыкаў, дыпламатаў, іх памылкі, якія часта прыводзяць да войнаў, трагедый у жыцці цэлых дзяржаў, народаў, здзіўляе, — дакладнасцю ацэнак, мудрымі меркаваннямі, разуменнем надзённых пытанняў, прадбачлівымі прагнозамі. Усё гэта прыцягвала і прыцягвае да яго людзей рознага веку і становішчаў. Не пералічыць усіх, хто з беларусаў

пакарыстаўся яго гасціннасцю ў Франкфурце, бо ад яго зыходзіць святло розуму, дабра, чалавечнасці, любові да Бацькаўшчыны, якую ён пранёс у сэрцы праз доўгія гады, усё гэта ўсяляе ў душы суайчыннікаў надзею і веру ў наш лепшы час.

І хлынуў паток артыкулаў пра лёс Кіта, які не спыняецца і сёння. Пра яго напісаны кнігі, яго імя ўведзена ў беларускія даведнікі і энцыклапедыі, яму прысвячаюць вершы, дораць свае кнігі Ніл Гілевіч, Рыгор Барадулін, Вольга Іпатава, Сяргей Законнікаў, Ніна Мацяш, Уладзімір Арлоў, Васіль Якавенка, пра яго напісалі ўспаміны былыя вучні: мастак Кастусь Харашэвіч, доктар медыцыны, прафесар Пётр Кузюковіч, акадэмік Алесь Раковіч, літаратуразнавец Уладзімір Калеснік. Барыс Кіт паспеў сустрэцца і пасябраваць з Генадзем Карпенкам, Міхасём Ткачовым, Генадзем Кяханоўскім, Віктарам Ганчаром, у яго склаліся добрыя адносіны з Радзімам Гарэцкім, Адамам Мальдзісам, Пятром Краўчанкам, Анатолям Грыцкевічам. І як нешта незвычайнае, наканаванае звыш, але заканамернае для Барыса Кіта — сустрэча і сяброўства з незабыўным Васілём Быкавым.

Адбылася гэта знамянальная падзея ў Франкфурце-на-Майне, дзе з 1972 года асталяваўся грамадзянін Амерыкі, беларус Барыс Уладзіміравіч Кіт, Ганаровы грамадзянін горада Наваградка.

Васіль Быкаў вымушаны быў выехаць з Беларусі больш як праз паўстагоддзе пасля свайго земляка. Душою яны ніколі не пакідалі сваёй шматпакутнай Радзімы, высокімі навуковымі і пісьменніцкімі дасягненнямі яны праславілі яе, давалі свету, якія таленты можа нараджаць беларуская зямля. Іх жыццёвыя шляхі перасякліся на мяжы стагоддзяў і менавіта ў Германіі, краіне, што перажыла гітлерызм, які распачаў другую сусветную вайну, і ў полымі якой ледзь не загінулі маладыя тады 34-гадовы настаўнік Барыс Кіт і 20-гадовы лейтэнант Васіль Быкаў.

З вясны 2001 па вясну 2002 года пражылі Васіль Быкаў з жонкай Ірынай Міхайлаўнай у Франкфурце-на-Майне і амаль штодня, асабліва ўлетку, яны сустракаліся з Барысам Уладзіміравічам, які шмат расказваў ім пра лёс беларусаў-выгнанцаў, пра цікавыя сустрэчы, падзеі свайго доўгага жыцця. І, вядома, не мог Васіль Уладзіміравіч, выдатны знаўца людзей, не запісаць гэтыя аповеды «найвялікшага з беларусаў і наймудрэйшага з навукоўцаў» (словы з аўтографа Васіля Быкава на кнізе «Знак бяды», падаранай Барысу Кіту з нагоды ягонага 92-годдзя ў 2002 г.).

Напісаў В. Быкаў таксама і ўступны артыкул да юбілейнага альбома Барыса Кіта, які рыхтаваўся тады да выдання ў Мінску. І гэты артыкул — самае найлепшае і самае дакладнае вызначэнне лёсу беларуса і Беларусі

з мноства напісанага пра Барыса Кіта. Вось што пісаў Васіль Уладзіміравіч: «Бязлітасны лёс Барыса Кіта ператварыў ягонае няшчасце ў сапраўды чалавечае шчасце. Найвялікшае з магчымых на гэтым свеце, поўным жуды і бяды.

Тое ня з кожным здараецца — хіба з самым для таго здатным. Самым сумленным, самым таленавітым і разумным. З тым, хто ў няспыннай канфрантацыі з сіламі зла мае апірышчам дабро і Радзіму. Не зважаючы на жуду гэтага свету і безліч выпрабаванняў асабістага кшталту.

Мусіць, адгадка гэтага парадоксу ў тым, што Барыс Кіт — найперш беларус, хоць і народжаны ў Расеі, пражыўшы жыццё на захадзе з усімі брутальнымі наступствамі таго факту, у якім мала гармоніі, а болей драмы і трагедыі. Мабыць, у гэтых варунках толькі і магчыма стала спарадзіцца характару такога нацыянальнага гарту. Тое, што ў ягоным кішані не беларускі пашпарт — ёсць бязглуздзіца таго часу, гістарычны парадокс, гвалт, учынены бязлітасным векам над нацыянальнай існасцю чалавека і грамадзяніна. Але, можа, менавіта ў пераадоленні таго парадоксу і хавалася шчасце, якое засвяціла не аднаму спадару Барысу. Той факт — як бы персаніфікаваны сымбаль жаданай і загадкавай беларускай прышласці.

Так, яго асабістае шчасце прыйшло да яго позна, каб пазнаць яго, давялося дажыць да сталага веку. У маладыя гады ўсё тое падавалася яму вялікай, няскерпнай бядой. Зрэшты, бядой яно і было. Калі малады настаўнік Кіт кідаўся з Наваградка ў Вільню і назад, адбудоўваючы адусюль гнаную беларускую школу, калі гібеў у Лукішках, чакаў расстрэлу ў Глыбоцкай турме. Калі, гнаны бальшавіцкай навалай, бадзяўся па Еўропе ў пошуках хоць якога прыстанішча. Беларусь доўга была для яго звыклай злой мачыхай, а Амэрыка была далёка. Але менавіта Амэрыка першая ацаніла незвычайнага маштабу талент гнанага беларуса, і ён, беларус, шчодро адплаціў ёй за гасціну. Бо змалку засвоіў хрысціянскую максіму: нягожа заставацца вінаватым — за дабро належыць адплаціць добром. Ягоны ўклад у сусветную навуку быў па сутнасці сплочаным доўгам за амэрыканскую дэмакратыю...

Цяпер, на дзесятым дзесятку жыцця, ён справядліва ўсведамляе, што свой чалавечы і грамадзянскі доўг сплаціў цалкам. Перад часам, перад людзьмі і перад Богам. Застаўся сыноўні абавязак перад Беларуссю — пакуль яна ў векавым праваллі, пакуль яе людзі ўсё яшчэ не ведаюць, дзе праўда, а дзе мана і не ўмеюць адрозніваць Бога ад Сатаны. Чым можна пераканаць іх? Разважныя людзі пераконваюць пабытовай логікай, а Барыс Кіт яшчэ ўласным пакутніцкім лёсам. Мабыць, ён мае рацыю. З часоў

Збаўцы той спосаб самы пераканаўчы і самы выніковы. І дадамо — самы шчаслівы пры ўсёй безлічы ўтрыманых у ім няшчасцяў» (Васіль Быкаў. Шчаслівы лёс беларускага выгнанніка. 14.04.2001. Барыс Кіт. Юбілейны альбом да 90-годдзя. Мінск, 2001).

Гэты артыкул, «Аповяды Барыса Кіта ў запісах Васіля Быкава» (апублікаваныя ў часопісе «Полымя», 2002, № 3–4), пісаліся амаль адначасова з кнігай «Доўгая дарога дадому» — апошнімі творамі Васіля Уладзіміравіча.

Беларусы дойдучь да свайго дому дзеля сябе і нашчадкаў, бо не могуць, не маюць права здрадзіць справе і заповітам нашых святых, асветнікаў, герояў-пакутнікаў і прарокаў: Еўфрасінні Полацкай, Скарыне, Каліноўскаму, Купале, Быкаву...

Але ніхто не думаў тады, што гэтыя творы Васіля Быкава будуць апошнімі. І апошнімі будуць яго спакойныя і шчаслівыя, па ўласнаму прызнанню Васіля Уладзіміравіча, імгненні жыцця ў Франкфурце-на-Майне, сведкам якіх быў і падзяляў іх з вялікім пісьменнікам Барыс Уладзіміравіч Кіт.

Пасля «Аповядаў...» — гэтага ўнікальнага літаратурнага дакумента, плёну супрацоўніцтва дзвюх незвычайных асобаў, — надрукаваных у часопісе «Полымя» (яшчэ пры рэдактары Сяргею Законнікаве), выдатны знаўца беларушчыны прафесар Адам Мальдзіс у сваёй рэцэнзіі «Васіль Быкаў запісаў успаміны Барыса Кіта» (часопіс «Кантакты і дыялогі», 2002, сакавік–красавік) пісаў: «Наколькі вядома, у Барыса Кіта ў Франкфурце-на-Майне (Германія) гасцявалі, а часам і доўга, многія беларусы, надзеленыя пісьменніцкім ці журналісцкім талентам. Але чамусьці ні адзін з іх не запісаў успаміны вядомага беларускага вучонага, ганаровага сябра многіх акадэміі і універсітэтаў. Асобы, якая за 90 (!) гадоў свайго жыцця многае пабачыла, пачула, перажыла, была сведкам многіх гістарычных падзей. А вось Васіль Быкаў, сусветна вядомы празаік і прэзідэнт Беларускага ПЭН-цэнтра, адчуў патрэбу, знайшоў час і запісаў. Вынік яго працы выйшаў у вельмі сціплым, уласна кажучы, рукапісным выглядзе пад назвай «Цярновы шлях. Аповяды Барыса Кіта, запісаныя Васілём Быкавым улетку 2001 году ў Франкфурце-на-Майне».

Кніга складаецца з 12 (сімвалічная лічба) аповедаў, запісаных дужа гарачым летам 2001 г. пераважна ў кафэ «Шнайдар», але таксама і ў кватэрах В. Быкава і Б. Кіта, нават у холах гатэляў. Запісы абдымаюць усе 90 гадоў жыцця апавядальніка — і тыя, што прайшлі на радзіме (Карэлічы, Вільня, Наваградак, Маладзечна, Паставы), і праведзеныя ў эміграцыі

(ЗША і Германія). Прычым, з часам «беларускасць» вучонага ўсё мацнее і да 100-годдзя стане, як ён сам кажа, «стаадсоткавай». Значная частка ўспамінаў прысвечана працы Б. Кіта над амерыканскай астранаўтычнай праграмай, вадкім вадародным палівам. У апошнім аповедзе вучоны выказвае свае пажаданні. І адно з іх такое: «А я найбольш звязаны з Карэлічамі. Частка майго архіва знаходзіцца ў Наваградку, а рэшту я хацеў бы аддаць у Карэлічы». Добра было б, каб у Карэліцкім музеі «Зямля і людзі» звярнулі ўвагу на гэтае пажаданне.

Кожны з аповедаў пачынаецца лірычна-белетрыстычным уступам самога В.Быкава, які пры гэтым каларытна характарызуе нямецкія рэаліі і апавядальніка».

І далей прафесар А. Мальдзіс выказаў слушнае меркаванне, што гэтая апошняя кніга Васіля Быкава, а дакладней, рукапіс будучай кнігі, павінны быць выдадзены на Беларусі.

Сталася так, што к гэтаму часу Вольга Іпатава скончыла сваю мастацка-дакументальную аповесць, прысвечаную жыццю і дзейнасці Барыса Кіта, — «Сведка стагоддзя» (урыўкі з яе публікаваліся ў нашай перыёдыцы).

У архіве Барыса Уладзіміравіча, дарэчы, сабралася шмат успамінаў, лістоў выдатных людзей з многіх краін свету (Амерыка, Англія, Аўстралія, Аўстрыя, Беларусь, Галандыя, Германія, Ізраіль, Канада, Літва, Польшча, Расія, Чэхія, Францыя, Японія). Яны цікавыя для нас, суайчыннікаў Барыса Кіта, тым, што дазваляюць глыбей спазнаць не толькі характар, дзейнасць слаўтага беларуса, але і падзеі бурнага, супярэчлівага, складанага XX стагоддзя, якія не маглі не адбіцца на лёсе нашай шматпакутнай Бацькаўшчыны — Беларусі.

Усе гэтыя матэрыялы і склалі аснову кнігі «Грамадзянін свету», якая прымеркавана да 95-гадовага юбілею Барыса Уладзіміравіча Кіта і адначасова робіць унёсак ва ўшанаванне памяці нашага вялікага пісьменніка Васіля Быкава.

**Сцішыўся ў рыштаваннях
Касцёл,
Што касмічны воз
Перад пускам...
Па міжзорнай раллі разбрыліся
Мроі.
А Беларущчыны птах
Да руінаў не згубіць шлях.
Як зямля ўся
На трох кітах,
Беларуская –
На Барысе!**

*Рыгор Барадулін.
Верш «Трэці Кіт»*

Цярновы шлях

Аповяды Барыса Кіта, запісаныя
Васілём Быкавым улетку 2001
года ў Франкфурце-на-Майне

«... І я ўзяўся за ўспаміны Барыса Кіта. Я сам яму прапанаваў зрабіць такія ўспаміны, я запісаў іх на магнітафон, пасля ішла мая праца — вывядзенне на паперу. Як вядома, пра Кіта напісана ўжо некалькі кніжак, у тым ліку і на беларускай мове, і ў Беларусі яны выдадзеныя. Але ўсё ж быў вельмі важны яго суб'ектыўны погляд на многія рэчы. І каб найбольш наблізіцца да гэтай ісціны яго жыцця, я падумаў, што патрэбна, каб загучаў яго голас — менавіта з яго інтанацыямі, з яго ацэнкамі, асабліва што датычыць іншых людзей, гістарычных постацяў, якія не знайшлі справядлівай ацэнкі ў гісторыі Беларусі, у мінулым Беларусі. А Кіт быў апошні або ёсць апошнім, хто можа засведчыць праўду на гэты конт. І вось, калі вы чыталі яго ўспаміны, там ёсць шмат персанажаў, і ацэнка, якая даецца ім, яна абсалютна іншая, чым ужо ўсталяваная ў беларускай нацыянальнай гісторыі.»

З кнігі «Быкаў на Свабодзе».
Радыё Свабода, 2004, с. 271.

Аповяд першы *

4 ліпеня, кавярня «Шнайдар»

Апоўдні цэнтральная, самая людная вуліца Франкфурта-на-Майне — Цайль набывае свой звычайны паўсядзённы выгляд — запаўняецца мінакамі, турыстамі, проста бадзяжным, разнамоўным людам. Ня дужа змадэрнізаванага металёвага Давіда, што сядзіць на забітым няўдаку Галіяфу, ужо прыткнуліся два-тры заўсёдняы выпівохі з бляшанкамі піва ў руках. Мясьціна тут здатная, трошкі ў засені таксама змадэрнізаваных, стыльна падстрыжаных платанаў, побач піўны шапік з гамбургерамі, бутэрбродамі ды іншай закусью, якая, аднак, ня дужа вабіць тутэйшых выпівох. Іх вабіць піва, якога ўсюды хапае. І тут, побач з цэнтральным Каўгофам, і ўнізе, пад зямлёй, куды вядуць прыступкі рухомае стужкі эскалатара. Там гандлёвае жыццё ў сьпякотны час віруе нават з большым імпэтам, чым угары — аж тры паверхі U-бана ды S-бана зь безліччу шапікаў, кавярняў, касаў, транспартных аўтаматаў, харчовых, кветкавых ды сувенірных крамак.

У сярэдзіне холу на чорных плітках падлогі мастакі-ходнікі ўжо да паловы намалявалі свае каляровыя выявы — прыгожы жаночы твар з даўгімі валасамі і вялізнымі зьдзіўленымі вачыма. Яны малююць паслядоўна, зьверху ўніз, старанна і па чарзе апрацоўваючы ўсе дэталі партрэта. Так вымагае іх тэхналёгія. Гэта — рэалісты, працы якіх хіба і можна згледзець на бетонных плітках гарадзкіх плошчаў. У галярэях і музэі сучаснага мастацтва — спрэс авангард, нефігуратыўнасьць, каляровыя рэбусы на пляншэтах са старых газэтаў ды раскіданых на блішчастым паркеце слановых экскрэмантаў. А рэалізм тут, пад нагамі. Хаця, канешне, гэта вельмі састарэлы, манэрны рэалізм, які, аднак, упарта чапляецца за жыццё, можа, перад сваім канчатковым скананьнем.

Гледачоў за мастакоўскім шчыраваньнем небагата, куды болей народу воддаль, дзе ўжо ва ўсю моц сучаснай электронікі грыміць і грукоча невялічкі, але дужа крыклівы аркестрык. То дзялянка моладзі, якая ў сваім захапленьні і не загляне за вугол сувэнэрнага шапіку на самотнага музыкубаяніста, што, прыткнуўшыся на нейкай скрынцы, зморана і нягучна

---

* Захоўваецца аўтарскае напісанне.

наігрывае сабе «Подмосковные вечера». У яго зашмальцаванай кепцы ля ног зь пячаткай швейнай фабрыкі «Святлана» паблісквае некалькі дробных манэтаў жоўтага колеру. Наўрад ці дзядзька заробіць на «Мерседэс», хіба — на бутэльку чырвонага, што ў ягоным стане таксама няблага. Мусіць, на радзіме і таго не выпадае.

Мой суайчыньнік паяўляецца нечакана блізка, з-за пляча. Шчырыя абдымкі па-маладому размашыстых рук, асьветлены радасьцю, чыста паголены твар і першыя словы на роднай мове, — так, нібы тое ў Карэлічах ці Наваградку. У спадара Барыса, як заўжды, цэлафанавая валізка з газэтамі, там, ведаю, «Наша ніва» і «Газэта выборча», якім ён найбольш давярае з усіх даступных тут беларуска-польскамоўных выданняў. Але і таго хапае, прачытваецца па чарзе (па калейцы, як кажа спадар Барыс).

— Ну што? Куды ідзем? — зь вельмі натуральнай радасьцю сустрэчы пытаецца спадар Барыс і зараз жа сам адказвае: — А пойдзем у «Шнайдар». Самая старая кавярня ў Франкфурце. А паколькі і мы старыя, дык у самы раз будзе...

Тулячыся ад сьпякотнага сонца ў куртатых ценях дамоў, двое старых брыдуць у бок недалёкага вакзалу. Спадар Барыс апрануты лёгка, але ня без пэўнага густу — у сьветлым пінжаку, пры чырвоным гальштуку з залатой брошкай (падарунак нямецкіх навукоўцаў), лёгкай, какетлівай кепачцы, — каб сонца не пякло яго гладкую, бы адпаліраваную галаву. Але сонца ён быццам і не заўважае: захоплена апавядае пра начныя тэле- і радыёнавіны. Яго дужа турбуе сусьветнае і нацыянальнае бязладзьдзе, аднолькава адчувальнае па абодва бакі Атлянтыкі.

— Усё трэба перажыць у свой час. У Нямецчыне і ня гэткае было. Жах, што перажыла Нямецчына за сваю гісторыю. Але, усё перажыўшы, нарэшце зрабіла выбар. Вунь царква сьвятога Паўла — былы першы парлямэнт, калыска нямецкай дэмакратыі. Ёй паўтара стагодзьдзя. Канешне, і дэмакратыя — ня мёд. Але, як вядома, іншыя сыстэмы і яшчэ горшыя. У тым ліку і камуністычная.

Тут добра — можна па-свойму гаварыць голасна, ня тоячыся ня толькі ад паліцыянтаў ці «моваведаў у штацкім», як на радзіме, а і наогул, — ніхто тут цябе не разумее. Ды й ня слухае таксама. Кожны жыве ўласным клопатам і ўласным зацікаўленьнем.

Кавярню «Шнайдар» можна прыкмеціць загадзя — здалёк відаць ейныя парасоны над белымі столікамі, за якімі ўжо сядзяць. Цяпер будуць сядзець да позьняга вечару. Але мы не сядаем пад парасонамі — мы заходзім ва ўтульны порцік, дзе малады, атлетычнага выгляду кельнэр радасна, бы даўняга знаёмага, вітае спадара Барыса. «Ён вас ведае?» — «Вельмі верагодна.

Але я яго — не». У амаль яшчэ пустым пакоі знаходзім утульнае месца ля вакна, і спадар Барыс найперш пералічвае гістарычныя постаці, якія тут некалі сядзелі (ці маглі сядзець) — ад Гётэ, чый дом блізка за вуглом, да банкіра Ротшыльда або колішняга канцлера Вілі Брандта, чьім імем названа суседняя станцыя U-бана. Кельнерка, што пачынае паслугоўваць нам (ня дужа маладая, ды надта ж прыветлівая жанчынка), услухаўшыся ў нашу размову, ціха пытаецца, хто мы? Нашага адказу «беларусы» ня можа зразумець, і тады спадар Барыс гучна, бы злуючыся, кажа «вайсрусіш». Кельнерка згодна ківае галавой — тое слова ёй болей знаёмае.

— Вось так! — кажа спадар Барыс. — Яны нас ня ведаюць. Колькі я тут жыву, рэдка каго сустракаў, каб ведаў хоць слова «Беларусь». Хіба старэйшыя з вайны памятаюць. Ды й тыя забываюцца. Па сабе ведаю...

— Ну вы — ня дзіва. Столькі год на чужыне.

— Так, на чужыне. Толькі дваццаць гадоў пражыў у Беларусі, астатнія семдзсят — на чужыне. А во дзіва: тое наша, беларускае, з часам усё мацнее. Мабыць, пад сто год стану стоадсоткавым беларусам. Нейкі дзівосны рух — назад, а не наперад, — са шчырай усмешкай заканчвае спадар Барыс і праз хвіліну з сур'ёзным выглядам працягвае пра тое, дзеля чаго мы сюды і завіталі.

Кастрычніцкая псеўдарэвалюцыя. Бедная хатка ў Карэлічах. Здрада беларускай шляхты. Школьная драма. Настаўнік Рамановіч. Гімназія. Беларуская сялянска-работніцкая Грамада і суд над ёй. Лёс чатырох гімназістаў і камуніста Паныко. Матэматыка вышэй за палітыку. Пра Максіма Танка. Радаслаў Астроўскі — першае ўражаньне. Аляксандр Коўш. Беларускія гімназіі. Ваявода Бэчковіч. Чэская Прага. Гімназіст Леанід Барысаглебскі. Сацыяльна-прававы стан настаўніцтва. Сарваная паездка на Захад. З Шырмам і Хворастам у Лукішках. Алесь Аўдзей ды Кастусь Глінскі. Ссылка Астроўскага ў Лодзь. Прыход Саветаў. Пераезд гімназіі ў Наваградак. Мой вучань Аркадзь Лашэвіч. Драматург Францішак Аляхновіч.

— Мне вельмі прыемна гутарыць са спадаром Быкавым, нашым народным пісьменьнікам. Я ўжо шмат гаварыў пра сябе, але, можа, толькі цяпер што-небудзь запішацца. Безумоўна, найцікавейшая частка майго жыцця — гэта жыццё ў Беларусі, куды я прыехаў недзе каля 20-га году. У Пецярбургу жыць далей было немагчыма з прычыны спачатку лютаўскай рэвалюцыі, а пасля кастрычніцкага перавароту. Цяпер шмат пішацца і гаворыцца, што была вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя, але

ў сапраўднасьці не было ніякай Кастрычніцкай рэвалюцыі. Гэта быў маленькі пераварот, некалькі гадзін — Аўрора пад Зімні палац стрэліла, і адтуль усе ўцяклі. Але хутка пачаўся страшэнны голад, пракарміцца было немагчыма, таму мае бацькі вырашылі паехаць дахаты, на вёску ў Беларусь. Спачатку мяне адвезьлі да крэўных, да маёй цёткі, у вёску Сапатніца, што праз пятнаццаць кілёметраў ад Карэлічаў. Ну, там я дачакаўся, пакуль прыедзе сям'я, бацька і маці. У вёсцы таксама быў голад, страшэнны, безумоўна, выкліканы вайной. Якраз між Карэлічамі і вёскай праходзіла лінія Гіндэнбурга, тут адбываліся баі, і ўсё было знішчана. Мы спадзяваліся, што будзе трохкі лепш, чым у Пецярбургу, дзе людзі паміралі ад голаду. На жаль, лепш не было. Давялося на першых часоў есьці крапіву і капаць гнілую бульбу на панскіх палёх. Карэлічы належалі да польскага графа Жалтоўскага, які меў найбольш зямлі. Во мы ішлі на поле і капалі бульбу.

Пазьней мы пераехалі зь вёскі Сапатніцы ў Карэлічы, у маленькі дом. Вялікага дома цяжка было пабудаваць, але нейкую хатку мой бацька збудаваў. На жаль, была бедная такая хатка, драўлянай падлогі мы ніколі ня мелі, жылі на зямлі, без падлогі. Бацька меў 1 гектар зямлі, і яму ўвесь час даводзілася хадзіць у панскі маёнтак на заробкі. Я спачатку вучыўся ў Карэлічах — у польскай пачатковай школе. Уся польская палітыка была скіравана на тое, каб асіміляваць беларусаў. І так здарылася, што адзін наш настаўнік прозьвішчам Рамановіч быў вялікі патрыёт, беларус, і страшэнна не любіў усё, што рабілі палякі ў Заходняй Беларусі, на нашых землях. Пасьля польска-савецкай вайны замест таго, каб даць зямлю беларусам, далі яе асаднікам, былым польскім вайскоўцам, а нам нічога. Давялося гараваць так і далей. Зямлю графа Жалтоўскага таксама раздалі асаднікам. Жалтоўскі паходзіў з беларускай шляхты, але, на жаль, уся наша шляхта здрадзіла Беларусі, перайшла на польскі бок. Рабіла польскую справу і не прызнавала, што Беларусь мае сваю культуру, сваю мову і павінна мець сваю незалежнасьць.

Настаўнік Сьцяпан Рамановіч проста ня мог сьцярпець, што робіцца на нашых землях. У сваіх лекцыях ён выказваў крытыку, можа, не надта вострую, трохі закрытую. Напрыклад, адзін раз у чацьвертай клясе пачынаў альгебру, самае першае зь яе — гэта знакі плюс, мінус. Я быў першым матэматыкам у клясе. У школу хадзіў босы, падпяразаны путам, нават не было рэмна нікога. І вось: Кіта — да табліцы, значыць, да дошкі. Ён гаварыў па-польску, таму што выкладаньне было толькі на польскай мове. Лік ёсьць пазытыўны і негатыўны. Ёсьць кляса пазытыўных, якіх мы адзначаем плюсам наперадзе, і ёсьць кляса негатыўных лікаў, якіх мы адзначаем мінусам. А пасярэдзіне нуль. Як гэта добра зразумець? Я ўжо стаю каля табліцы, і настаўнік на прыкладзе продажу на кірмашы жыта распавядае

арыфметычную за-
дачку з набыткам і
стратай. І ў ёй меўся
сацыяльны элемент.
А на задняй парце
сядзелі дзеці поль-
скіх асаднікаў, якія
данеслі пра тое
бацькам: маўляў, Ра-
мановіч крытыкуе і
сьмяецца з асаднікаў.
Бацькі пайшлі да ды-
рэктара, заядлага па-
ляка, таксама былога
легіянера. Справа па-
чалася адразу. Выклі-

*Франкфурт-на-Майне. Помнік Давіду. Барыс Кім і Ягор
Фядзюшын. Фота Г. Жынкава*

калі з Наваградку школьнага інспэктара і зрабілі вялікае дасьледваньне, каб звольніць настаўніка з працы. Усіх нашых вучняў выклікаюць, пытаюцца: гэта ён гаварыў ці не гаварыў і як гаварыў? Хлопцы-беларусы зразумелі, што дрэнь справа, і, як сягоньня памятаю, напярэдадні сабраліся каля рэчкі Сервеч і дамовіліся: не здамо свайго настаўніка, не прадамо яго. Мяне першага выклікалі, бо я ж тады каля дошкі быў. Нічому такому дрэннаму ён не вучыў, кажу, ні проціў каго не выступаў. Няпраўда, мне гавораць, вось ён казаў так, вось сьведка. А я кажу: не! І ўсе пацьвердзілі, што нічога ён не гаварыў дрэннага. І яго ня звольнілі, а толькі перавялі ў Польшчу, каб нэйтралізаваць. Вось гэты выпадак паказвае, якая была атмасфэра ў Беларусі ў самым пачатку. Я мушу сказаць, што маё сьведчаньне вельмі памагло, можа, выратавала яго.

Здарылася так у жыцьці, што я выратаваў яго зноў. Мінула шмат гадоў, прыйшлі Саветы, я тады займаў высокае становішча ў Баранавічах, быў акруговым школьным інспэктарам. І вось сяджу ў сваім кабінэце, і нехта стукае да мяне ў дзьверы. Кажу: калі ласка, заходзьце. Увайшоў высокі афіцэр. Пытаюся, у чым справа? Кажы, у вас у Карэлічах ёсьць дырэктар школы Рамановіч, але мы маем зь ім важны клопат. Да нас прыходзяць весткі, што ён увесь час на лекцыях ганіць савецкую ўладу. Тады ганіў польскую, цяпер ганіць савецкую. Дык я кажу: а я яго ведаю, вы яго пра-
бачце, ён проста такі чалавек. Я ім займуся. І мне паверылі. А каб я яго тады не абараніў, ён бы апынуўся ў Сібіры. Пазьней ён выйшаў на пэнсію, прыдбаў цудоўны дом у Вільні і там закончыў сваё жыцьцё. Жалаваньне,

што плацілі ў польскіх школах, было добрае, ён меў 600 злотых, а, да прыкладу, карова каштавала 50 злотых, пуд жыта — 2 злотыя.

А тады, у пачатковай школе, настаўнік Рамановіч нам аддзячыўся, выбраў чатырох з нас і цэлае лета вучыў матэматыцы, падрыхтоўваў у Наваградскую беларускую гімназію. Пасьля чаго я здаў экзамен у шостую клясу гімназіі. Вялікае дасягненьне было ў тым, што мы адразу трапілі ў шостую клясу. Я там вучыўся тры гады. Гэта адыграла страшна вялікую ролю ў маім жыцьці, бо ў гімназіі гартаваліся беларускія патрыёты, і я ўвесь час знаходзіўся на беларускім абшары. Пасьля пайшоў ва ўнівэрсытэт, пасьля заканчэньня яго быў дзесяць год настаўнікам, дырэктарам Віленскай беларускай і Наваградзкай гімназіяў. Гэта пры польскіх і савецкіх часох. Пасьля пры немцах быў дырэктарам Маладэчанскай настаўніцкай сямінарыі, затым Пастаўскай сямінарыі і апошнім разам — дырэктарам Адміністрацыйна-гандлёвага інстытуту ў Маладэчне.

Трэба зазначыць, што беларуская вёска тых часоў заўсёды была патрыятычна настроена на беларускасьць. Дзякуючы ёй мы мелі родную мову, якую пазней саветы, калі прыйшлі, сталі вынішчаць. Мае сябры, школьнікі, змагаліся супраць апалячэньня. Цэнтрам беларускасьці былі беларускія гімназіі. Мы таксама дапамагалі палітычнай дзейнасьці грамадства. З самага пачатку была заснаваная Беларуская сялянска-работніцкая Грамада, якая адразу паказала высокі беларускі ўздым. Цягам некалькіх месяцаў мы сабралі 100 тысяч сяброў. На чале Грамады стаялі: Браніслаў Тарашкевіч, Антон Луцкевіч, Радаслаў Астроўскі ды іншыя дзеячы. Астроўскі быў старшынёй Таварыства беларускай школы (ТБШ). Напачатку Польшча была дэмакратычная. А пасьля таго, як Пілсудскі зрабіў пераворот, у Польшчы ўстанавілася дыктатура, распачалося зьнішчэньне беларускага этнасу. І ўкраінскага таксама. Асыміляцыя меншасьцяў стала галоўнаю мэтай польскіх дзеячаў. Але тады ў нас была Грамада і панаваў вялікі ўздым сярод беларускага насельніцтва. Мы, вучні гімназіі, езьдзілі па вёсках і закладалі гурткі. Я сам заклаў гурток у Карэлічах, дзе майго бацьку абралі на старшыню. Уся вёска сабралася ў бацькавай хаце і вырашыла заснаваць гурток. Мой бацька быў інтэлігентны чалавек, прыехаў з Пецярбурга. Але, на жаль, Беларуская сялянска-работніцкая Грамада існавала нядоўга. Польскія ўлады яе проста спужаліся, хаця ў тыя часы яшчэ захоўваліся нейкія канстытуцыйныя правы, што дазвалялі палітычны рух нацыянальных меншасьцяў, які яны не маглі спыніць. Тады польскія ўлады прыпісалі ёй лучнасьць з камуністычнай партыяй Заходняй Беларусі, забароненай у Польшчы. І ўчынілі суд над Грамадой, які і зьліквідаваў яе. Карэлічы і асабліва вёска Запольле былі страшэнна рэвалюцыйныя, яны

проста рабілі паўстаньні, польская паліцыя арыштоўвала паўстанцаў і расстрэльвала ў Наваградку. А яшчэ раней паўсталі ў Ярэмічах, дзе паліцыя і войска арыштавалі шмат людзей, якіх прывезьлі ў Наваградак, а пасья судзілі і расстрэльвалі. Я быў тады малы, меў 11 год ці што, памятаю, як нашых хлопцаў везьлі скаваных праз Карэлічы. Гэта было ў 21-м годзе. А ў нас чатырох, што паехалі ў беларускую гімназію, па-рознаму склаўся лёс. У Аркадзя Вярбіцкага, Язэпа Гоцкі, Канстанціна Васілеўскага... Трэба сказаць, што шмат нашых вучняў былі ўцягнены ў камуністычную партыю Заходняй Беларусі, ім нагаварылі ўцякаць ва Усходнюю Беларусь. Гоцку забілі немцы, Васілеўскі згубіўся недзе на Захадзе. На жаль, шмат нашых, што пераходзілі савецкую мяжу, там лічылі шпіёнамі і нішчылі. І сярод іх Аркадзь Вярбіцкі, мой сябра, зь якім я разам вучыўся ў пачатковай школе, гімназіі і ўнівэрсытэце. Перад тым яго судзілі за прыналежнасьць да кампартыі, ён доўгі час сядзеў на Лукішках, на суд мяне выклікалі як сьведку абароны. Тады была такая адвакатка Заштаўт-Сукяніцкая, полька, яна бараніла ўсіх нашых людзей, дык гэта яна паклікала, каб я сьведчыў. Што я сьведчыў? Я ж жыў з імі разам на адной кватэры ў Наваградку, яны выпісвалі шмат газэтаў зь Менску. Дык адвакатка пыталася: ці газэта атрымана нелегальна, з рук, ці прыйшла па пошце? Я выйшаў і сьведчыў, што гэтая газэта, якую яны атрымалі, прыйшла па пошце, і пытаньне зьнялося. Вярбіцкі атрымаў невялікі тэрмін — пяць год турмы, пасья пайшоў у саветы і згинуў. Было шмат такіх выпадкаў і ў нас, у гімназіі. Усе, што пайшлі ва Усходнюю Беларусь, усе згинулі. Было гэтак. Падчас вучобы я быў найлепшы матэматык, усе мае таварышы прыходзілі да мяне рашаць задачы. Кожны дзень у мяне зьбіралася поўная хата хлопцаў. А паліцыя пільнуе, што гэта яны робяць? Дык усіх нас арыштавалі. Безумоўна, я ведаў усё, што рабілася, а на допыце — я хачу гэтым ганарыцца — нічога не сказаў. Як на мяне ні націскалі. А тых, якія расказалі пра сябе, дык засудзілі аж на сем гадоў турмы. І так яны дасядзелі да прыходу Чырвонай Арміі, а пасья прыходу яе ім далі яшчэ па 12 гадоў — у дадатак. А чаму? Ну, палякі ўсё ж раз'ядалі камуністычную партыю Польшчы, для чаго прымянялі мэтады засылкі сваіх агентаў, як пасья і пры саветах рабілася. Дайшло да таго, што Сталін загадаў забараніць кампартыю Заходняй Беларусі. І ўсіх пасадзіў. І там былі шмат якія мае сябры. Ніколі не забудуся, быў такі Панько, я зь ім дружыў, родам ён з Наваградку. І калі палова вучняў апынулася ў камуністычнай партыі, а пасья ўсіх нас арыштавалі, ён, відаць, прызнаўся ў чымсь, і яму далі сем год. І ён усе сем год сядзеў. Прыйшлі саветы, дык замест таго, каб зрабіць яго героем, яму далі яшчэ 12 год. А пасья, пры немцах, таксама лавілі такіх, што

зв'язаныя былі з камуністамі, і забівалі. Адзін мой знаёмы сядзеў так пры Польшчы за камунізм, пасья сядзеў пры камуністах, а як прыйшлі немцы, дык таксама пасадзілі яго ў тую самую турму. Адзін стары турэмшчык яго пазнаў і сказаў немцам: што вы робіце — ён жа тут сядзеў пры камуністах? І яго выпусцілі. Вось так.

Камуністы мяне вабілі да сябе ўвесь час. Але што мяне ад іх ратавала? У нас быў дырэктар Цеханоўскі, беларускі нацыяналіст, дык ён узгадоўваў нас беларускімі патрыётамі, заснаваў беларускі гурток і ўсё агітаваў працаваць толькі на беларускую нацыянальную справу. І тым нас выратаваў. Хаця я таксама памагаў тым хлопцам, што прыходзілі да мяне па матэматыку, перапісваў ім усялякія паперы. Але заўсёды, усё жыццё я ставіў матэматыку вышэй за палітыку.

У маладосці ўсе мы былі надта лібэральныя. Як некалі Чэрчыль сказаў: хто да 30 гадоў ня быў лібэральны, то ён сэрца ня меў, а хто пасья 30 не зрабіўся кансэрватарам, то ён галавы ня меў. Але мы ўвесь час былі перадусім беларускія патрыёты. Усе 10 год, як я настаўнічаў, я праводзіў беларускасьць. Нават у клясе па матэматыцы чытаў беларускія вершы, каб захапіць вучняў. Бо каб захапіць матэматыкай, трэба нешта асаблівае рабіць, і я лекцыі пачынаў зь вершаў. Чытаў Ільяшэвіча, Хмару, Танка, Арсеньневу. Прыгожыя вершы. Танк быў папулярны.

Пазней ужо мы чулі пра яго кепскае, што ён занадта пачаў хваліць «солнышка». Але, можа, яму так выпадала. Я быў надта расчараваны, калі пазней, ужо ў Амэрыцы, чытаў «Новае рускае слова», дзе на дзвюх старонках — пра Танка, што ён найбольш за ўсіх славіць «солнышка». Ня ведаю, ці то праўда было. Але я нічога пра яго не хачу гаварыць, бо я ня ведаю. Я мог бы яго таксама спаткаць, ён увесь час круціўся ў Вільні, аднак не заходзіў да нас. Ён таксама быў пракамуністычны, і, мабыць, хаваўся. Але ў той час і Грамада была зв'язаная з камуністамі. Нават Астроўскі! Але тады я яго ня ведаў. На маіх вачох ён быў гады чатыры, калі я бачыў, што ён робіць. І магу сказаць, што ён заўсёды шмат рабіў пазытыўнага для Беларусі, я яго заўжды лічыў беларускім патрыётам. Ён быў скарбнікам Грамады, старшынёй Таварыства беларускай школы. Паходзіць ён са Слуцка, дзе стварыў першую ў Беларусі беларускую гімназію і стаў яе дырэктарам. Браў таксама актыўны ўдзел у Слуцкім паўстанні. Во які ён чалавек.

У Вільні было шмат розных партыяў. Быў таксама Беларускі сялянскі саюз, на чале яго стаяў Васіль Рагуля, сэнатар. Існавала Хадэцкая партыя на чале з ксяндзом Адамам Станкевічам, яна мела сваю ўласную друкарню і шмат рабіла для беларускай справы. Яны былі ўсе шчырыя беларусы.

Трэба аддаць ім належнае — рабілі вялікую беларускую справу. Тыя ж Глякоўскі, Гадлеўскі ды іншыя. А ў нас, праваслаўных, беларускіх сьвятароў было зусім мала. Быў такі апантаны беларус Аляксандр Коўш, які вёў багаслужбу на беларускай мове.

Як прыйшлі немцы, палякі адразу хапіліся за ўсе ўлады і даносілі на беларусаў, зьнішчалі іх нямецкімі рукамі. Немцы расстралялі і Аляксандра Каўша. Але ў яго быў сын Станіслаў Коўш, былы вучань нашай гімназіі, я яго выпісаў у Амэрыку, дзе ён зрабіўся сьвятаром і пабудаваў прыгожую імя Еўфрасіньні Полацкай царкву ў Саўт-Рывэры. Але памёр ужо таксама.

Цяпер пра гімназіі. У Польшчы было восем беларускіх гімназіяў. Найбольш дзейныя: Радашкаўская, Клецкая, Наваградзкая і Віленская. У 34-м годзе наша Наваградзкая была ўжо зачыненая. Яны зачыняліся, бо польскія ўлады хацелі асыміляваць Заходнюю Беларусь, якую яны называлі «Крэсы Усходнія». Але беларусы рабілі сваё, асабліва інтэлігенцыя, якая групавалася ў беларускіх гімназіях. Чатыры гімназіі — Радашкаўская, Наваградзкая, Клецкая, Віленская — па чарзе былі зачыненыя, хоць усе мы змагаліся за іх існаваньне, рабілі ўсё, што магчыма, каб толькі ўтрымаць іх. Але тое было вельмі цяжка, бо польскія ўлады змагаліся проціў нас. З другога боку, дужа перашкаджалі камуністычныя ўплывы з Усходняй Беларусі, якія давалі ўладам падставу зачыняць гімназіі. Камуністычная партыя Заходняй Беларусі была вельмі закаранена ў гэтых гімназіях. Радашкавічы проста называлі месцам перапраўкі беларусаў на Усход. Падобна, у меншай ступені тое адносіцца да Клецкай гімназіі, пазьней Наваградзкай, Віленскай гімназіяў. Хоць у Віленскай за часам Грамады вялікая колькасць вучняў і нават настаўнікаў (такіх, як Астроўскі) былі членамі кампартыі. Але пасля 37-га года, калі пачалася сталіншчына ва Усходняй Беларусі і зьнішчэньне ўсяго беларускага, калі ссылалі беларускіх паэтаў і дзеячаў у Сібір, заходнія беларусы-патрыёты зразумелі, у чым справа і перасталі глядзець на Усход. Гэта адносіцца да Луцкевіча і Астроўскага таксама. Яны вырашылі, што немагчыма далей арыентавацца на Усход. І з боку польскіх уладаў ім прапанавалі нейкае супрацоўніцтва толькі дзеля таго, каб яны перасталі кантактаваць з Усходняй Беларусіяй. Пачалі ім даваць дапамогі, грошы і так далей. Але гэта было толькі напачатку. Праўда, былі і лібэральныя палякі. У Наваградак, напрыклад, прыйшоў ваявода Бэчковіч, які пасля быў ваяводам Віленскім. Дык ён адзін зь першых польскіх лібэралаў зацікавіўся беларускай справай і нават хацеў дапамагчы беларусам, каб вырваць іх з-пад камуністычнага ўплыву. Нават прыходзіў да нас у гімназію інспектаваць нашу дзейнасьць. Пазьней ён дапамог атрымаць ёй дзяржаўныя правы. Бо раней беларускія гімназіі ня

мелі ніякіх правоў, былі прыватныя, а паступіць у польскія беларусам не давалі. Беларусы змушаны былі ехаць у Чэхію. А чэхі так нам сімпатызавалі, што давалі магчымасьць прыезджым без усякай засьцярогі паступіць у Карлаў унівэрсытэт у Празе і вучыцца далей. Шмат зь іх пасля вярнуліся на Беларусь і працавалі ў нашых школах. Напрыклад, Аляксандр і Пётра Орсы, Мікалай Гарошка ды іншыя. Цяжка было толькі перабрацца цераз мяжу. У Празе стварыўся беларускі цэнтр, там пазьней былі Ларыса Геніюш і Васіль Захарка.

Але ў 28-м годзе з дапамогай ваяводы Бэчковіча мы здолелі атрымаць дзяржаўныя правы, і ня трэба было ехаць у Чэхію, ехалі ў Вільню ці Варшаву і там канчалі ўнівэрсытэты. Дапамагала ў гэтым таксама Тэкля Грынеўская, жонка наваградзкага старосты, полька беларускага паходжаньня, якая пазытыўна ўплывала на Бэчковіча.

Беларускія гімназіі за часамі Польшчы былі платныя. Але бедныя вучні, што не маглі заплаціць і добра вучыліся (як я, напрыклад), заўсёды атрымлівалі стыпендыі. Такіх было шмат. Адным зь іх быў Леанід Барысаглебскі. Ён не эміграваў зь Беларусі, скончыў у Вільні фізычны факультэт і быў увесь час навукоўцам. Мы разам вучыліся яшчэ ў Наваградзкай гімназіі, дзе я адзін час быў старшынёй літаратурнага гуртка. Дык, памятаю, Барысаглебскі пісаў лепш за ўсіх. Ён выдатны навуковец, публікаваўся нават у замежных часопісах, я ў Амэрыцы чытаў ягоныя працы. Цяпер ён даўно пэнсіянер, жыве ў Менску, некалькі разоў мы там спатыкаліся...

Што ж да Зыгмунда Бэчковіча, памятаю шмат цікавых момантаў адносна яго. Ён так хацеў, каб наша Наваградзкая гімназія была лепшай, прыходзіў да нас на лекцыі. Між іншым, часта мяне выклікалі да дошкі, бо я быў найлепшым матэматыкам. Пазьней ён даваў стыпендыі найлепшым вучням, дзяржаўны статус найлепшым настаўнікам. Гэта яшчэ да атрыманьня дзяржаўных правоў. Калі ж былі атрыманы дзяржаўныя правы, тады ўсе настаўнікі займелі добрую пэнсію. Увогуле, у Польшчы школьніцтва стаяла на вельмі высокім, прывілеяваным узроўні. Але толькі школьніцтва. Настаўнікі, як і іншыя працаўнікі, заўсёды атрымлівалі аванс. Калі аванс на іншых службах даваўся з выбарам, дык у школьніцтве — аўтаматычна ўсім. Звольніць настаўніка зь дзяржаўнай працы, як мяне, напрыклад, якога прасьледвалі за маю беларускую дзейнасьць, калі я меў поўнасьцю ўсталяваньня правы, школьная кураторыя ня мела права. Не зважаючы на ўсе мае палітычныя справы, школьная кураторыя не магла мяне звольніць. Па закону, каб звольніць усталяванага настаўніка, трэба было яму прыпісаць нейкую крымінальную справу, паслаць у міністэрства, і толькі міністэрства магло вырашыць, ці можна яго звольніць. За мной

ніякай крымінальнай справы не было, а палітычных было шмат, дык мяне не маглі звольніць. Палітычная дзейнасць зрабіла толькі тое, што мяне абвесьцілі персонай нон грата і не выпушчалі за мяжу. Я хацеў паехаць у Эўропу, запісаўся ў экскурсію настаўнікаў, якая мелася паехаць вакол усёй Эўропы, заплаціў грошы. Мяне

*Франкфурт-на-Майне. Цэнтр. Будынак Гауптвахе.
Фота Г. Жынкава*

збіраліся спатыкаць у Берліне нашыя беларускія дзеячы, такі Шкутка. Але я не прыехаў, бо ў апошнія дні прыйшла тэлеграма з губернатарства Віленскага: пану ня ёсць дазволены выезд за мяжу. Гэта было вельмі сур'ёзна. Але вайна ўсё перавярнула. У 70-м годзе я прыехаў як прадстаўнік акадэміі навук Амэрыкі і выкладаў у Ягелонскім унівэрсытэце. Вось так. Яны мяне не пушчалі з Беларусі, і я ездзіў па ўсім сьвеце з Амэрыкі.

Я быў рэпрэсаваны польскімі ўладамі, сядзеў у розных турмах — за Грамаду ў Наваградку, на Лукішках за справу Таварыства беларускай школы. На Лукішках сядзеў разам з Шырмам, які з Хворастам быў у суседняй камары. Хвораст быў кіраўніком танцавальнай часткі ў Шырмы, быў страшэнна нэрвовы, ледзьве ня плакаў, хадзіў, крычэў, і я яму стукаў празь дзьверы: ціха ты, перастань. А мы з Хворастам некалі здавалі матуральныя дзяржаўныя экзамены. Ён разам з Шырмам выехаў у Менск, і там яны рабілі свае справы. Шырма быў вельмі прыемны чалавек. Вельмі добра ведаў я тады доктара Марцінчыка, памятаю яго беларускую дзейнасць. А яго сястра Люба вучылася ў нашай гімназіі і стала доктарам мэдыцыны. Пасьля вайны яна выйшла замуж за беларуса Аляксандра Аўдзея, былога старшыню Стоўпцаўскага павету пры немцах, які скончыў палітэхніку ў Мюнхене і застаўся ў Нямеччыне будаваць дамы. Яны жылі ўвесь час каля Штутгарта, але бедная Люба захварэла на рак селязёнкі. Я застаў яе перад самай яе сьмерцю ў Штутгарце, і яна сабрала ўсіх беларусаў, што жылі там, каб мяне прывітаць. Хутка пасьля і памерла. Была надзвычай добрым чалавекам. Вось якія выходзілі з нашай гімназіі патрыёты. Можа,

і ня ўсе яны бралі ўдзел у грамадзкай працы, але ўсе любілі сваю Беларусь. Яны таксама матэрыяльна падтрымлівалі беларускую справу. У нас шмат было або мэдыкаў, або адвакатаў. Быў такі Глінскі, патрыёт, адвакат, старшыня Беларускага студэнцкага саюза. Я спаткаў яго на эміграцыі, у Лёндане. У эміграцыі мала каму з нашых беларусаў удалося зрабіць кар’еру, дык яны мусілі фізічна працаваць. Глінскі Канстанцін да канца жыцця прадаваў білеты на мятро. Калі я прыязджаў у Лёндан, найперш ішоў да яго, і той дзівіўся: што-о, адкуль ты ўзяўся, Барыс? З Амэрыкі, кажу, прыехаў цябе адведаць. І мы пазьней спатыкаліся ў розных выдатных мясцінах гораду.

Перад самай вайной польскія ўлады так прыціснулі нас за беларускую справу, што немагчыма было дыхаць. Мы, настаўнікі, скончыўшы адзін год, ня ведалі, ці пачнем другі, Так цяжка стала, што мы рашылі пажаліцца. І зрабілі беларускую дэлегацыю ў Варшаву — да паслоў у Сойме і ўлады. У гэтую дэлегацыю ўключылі Глінскага, мяне і Астроўскага. А на той час Зыгмунд Бэчковіч, які добра да мяне ставіўся, стаў ужо сэнатарам. Мы пайшлі да яго, каб ён нам дапамог пабачыць высокіх міністраў. А той кажа: «Мяне так адсунулі, што цяпер я для вас нічога ўжо зрабіць не магу». І мы пабачылі толькі ніжэйшых чыноўнікаў, сэнатарку Ванду Пэльчынскую, якая што-нішто паабяцала. Калі вярнуліся дахаты і кураторыя даведлася пра паездку, дык Астроўскага першага паслала ў Лодзь настаўнікам. І тое яго ўратавала. Бо як пачалася вайна, Лодзь падпала пад немцаў. А жонка яго засталася ў Вільні. Саветы арыштавалі яе і выслалі ў Казахстан. Пасьля Наталью Арсеньеву выпусьцілі з Казахстану, а Антаніну Астроўскую — не, і яна там памерла.

Перад самым нямецкім нападам на Польшчу прыйшоў загад перавесці выкладаньне ў гімназіях на польскую мову. Але было ўжо позна, хоць улады гэтак сьпяшаліся. Пасьля прыходу Чырвонай Арміі ў нас шмат што зьмянілася. Замест Васіля Кавалевіча дырэктарам стаў я. Нас ахапіў незвычайны энтузіязм, здавалася, пачынаецца час спрыяньня беларушчыне. Мы разгарнулі гімназію ва-ўсю: тысяча вучняў, сто настаўнікаў, дзесяць інтэрнатаў. Моладзь Наваградчыны рынулася да нас вучыцца. Але тое трывала вельмі нядоўга. Прыйшла чутка, што Сталін аддае Вільню Літве, дзе змога збудаваць вайсковыя базы. Мае вучні прыслалі дэлегацыю на чале з Лашэвічам. Выходзіла так, што нам трэба вяртацца дахаты, у Наваградок. Там я найперш зайшоў да кіраўніка абласнога школьнага адзядзелу Арсенія Саўчанкі і распавёў яму ўсю гісторыю Наваградзкай гімназіі, як нас прыцягнулі палякі. Гэта яго так усхвалявала, што ён сказаў: таварыш Кіт, ідзіце і рабіце ўсё, што палічыце патрэбным. Мы забралі назад свой

будынак, адрамантавалі. Я паехаў у Вільню, забраў 80 працэнтаў усёй гімназіі і перавёз цягніком у Наваградак. Спадар Лашэвіч, які мне памагаў, захапіў яшчэ і аркестр, які прывёз у Наваградак. Дарэчы, гэты аркестр адыгрываў вялікую ролю ў нашай гімназіі, паднімаў наш дух, іграў па сьвятах, удзельнічаў у парадах. Першы раз у Наваградку мы скарысталі яго ў дзень гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі, калі ён іграў на плошчы. З прамовай тады выступаў Лашэвіч. У сваёй прамове ён на польскі манер ужыў слова «жыды», што дужа не спадабалася савецкім кіраўнікам, і тыя зьвярталіся да мяне з пратэстам. А пасля мой сябра па працы Панько на мяне данёс, што я ў Вільні рабіў вялікую беларускую нацыянальную працу, і мяне зьнялі з пасады дырэктара гімназіі. Але праз кароткі час той самы Саўчанка, абласны школьны кіраўнік, прызначыў мяне на болей высокую пасаду — інспэктара ўсіх школаў Баранавіцкай вобласьці.

Дарэчы будзе зазначыць, што мой былы вучань Аркадзь Лашэвіч быў вялікім рупліўцам беларускае справы, калі пасля вайны працаваў ваяводам у Беластоку. Праз гэта яго перавялі ў Варшаву.

Я некалі шмат езьдзіў па сьвеце і шмат дзе спатыкаў сваіх сяброў. Пра Глінскага ўжо казаў, а другі быў Барыс Суравы, які пры немцах служыў школьным інспэктарам Слонімскага павету. Дык ён быў кухарам у польскім рэстаране ў Лёндане. Калі я прыезджаў да яго, ён заўсёды хадзіў у шапцы, такой белай. Ён яшчэ жыве, а Глінскі памёр ужо.

Або вось лёс выдатнага беларускага пісьменьніка і драматурга Аляхновіча, які прабыў шмат год на Салаўках. Яшчэ да вайны яго выменялі на Браніслава Тарашкевіча. Тады Аляхновіч прыехаў у Вільню, напісаў славетную кнігу «У кіпцюрох ГПУ», якая разышлася па сьвеце ў дзесяці ці болей мовах. Я быў на сходзе, дзе ён распавядаў пра сваё зьнявольненне. А ў 39-м годзе, як прыйшлі саветы, Аляхновіч быў змушаны хавацца ў лесе, баючыся арышту. З прыходам немцаў пасяліўся ў Вільні. Але аднойчы да яго пастукаўся нехта, і калі гаспадар адчыніў дзьверы, той стрэліў у яго і забіў на вачох жонкі. Мы ўсе яго паважалі і любілі, асабліва ягоныя драматычныя п'есы, якія ставілі ў нашай гімназіі. Я браў удзел у тых спектаклях.

Аповяд другі

5 ліпеня, кавярня «Шнайдар»

Другі раз мы абралі іншую дарогу — ад Гаўптвахэ ў бок вакзалу. Крыху збоч наперадзе высіліся гонкія слупы хмарачосаў Камерцбанку, Выставачнага комплексу, Дойчабанку ды іншых. Тут яны відаць адусюль, бы нязьменныя сымбалі нямецкай фінансавай магутнасці, знак еднасці з заакіянскім сябрам. Спадар Барыс заўважае маю цікаўнасць.

— Уражвае, але? Уражвае... А ўсё чаму? Падобныя на нью-ёркскія. Тут шмат што падобнае на амэрыканскае. Хаця і сваё ня горшае. Але ж гэта Амэрыка стварыла пасьяляваенную Нямецчыну. Так што дзякаваць Богу, што менавіта Амэрыка, а не, прыкладам, Савецкі Саюз.

— Савецкі Саюз тады не даваў, а браў. Рэпарацыі і так далей.

— Во і добра, што браў, — нечакана пагаджаецца спадар Барыс. — Старызну пабраў, а на тое мейсца Амэрыка прывезла найноўшае. І Нямецчына паднялася з друзу.

То праўда. У гістарычным музэі на Ромеры месцяцца вялізныя макеты разбуранага ў вайну Франкфурту. Жахліва. Горату няма. Адны руіны, сярод якіх пракладзены сьцежкі-дарожкі для транспарту. А цяпер? Усё адноўлена. Стары, яшчэ з часоў Сьвяшчэннай Рымскай імперыі цэнтр дбайна рэканструяваны. Бы цацкі, шчыльненька стаяць на плошчы сярэднявечныя фахверкі, сьцены, агароджы... Брусчатка на плошчы ранейшая, яе зьбераглі, не залілі асфальтам. Дзіўна, што сярод руінаў ацалелі цэрквы, — зрэшты, гэта ўсюды загадка. Цэрквы выстаялі нават пасья дывановых бамбовак — тут, і ўсюды. Ці не памагаў ім Бог? Цяпер усё, бы новенькае. Бы летась збудаванае.

А ў нас?

Тое праклятае пытаньне на Захадзе раз за разам стукае ў голаў, тузаецца ў душы — хоць ты не глядзі на навакольле ці забудзься на пакінутае дома. Параўнаньні міжволі выклікаюць благія пачуцьці, настройваюць на самаедзкі, крытычны да сябе лад. Хоць бы нагледзеўшыся на гэтую ўрбаністыку — старую ці мадэрновую, але аднолькава звабную і для пагляду, і для карыстаньня. Ня хочацца згадаць пра нашы струхлелыя драўляныя

хаціны, зарослыя крапівой падмуркі пабураных цэркваў ды новыя сілікатныя аборы, амаль аднолькавыя для кароў і людзей.

— А ў нас — савецкае. Бо Сталін жа не прыняў плян Маршала. Для Сталіна ягоная камуністычная фанабэрыя была вышэй за лёс народу. Хоць бы і народу-пераможцу.

Фанабэрыя ці нянавісьць — тое зьмясьцілася ў адно, у паталягічную нянавісьць да Захаду, якому ён рыхтаваў сьпярша сусьветную рэвалюцыю, а затым атамную вайну. Было б што есьці, ён, напэўна, рушыў бы ад Бэрліну да Ля-Маншу, каб канчаткова вырашыць ненавісную праблему капіталізму. А разам і любага яму сацыялізму. Ды для пераможцаў не хапала хлеба. Зброі было навалом, а хлеб зьнік. Як было бяз хлеба рабіць сусьветную рэвалюцыю?

У кавярні тым часам пуставата, мы выбіраем сабе ўтульны куточак у канцы разгароджанай на адсекі залі. Але паступова заля пачынае напаўняцца — гэта ў банках-хмарачосах пачынаецца перапынак на абед. Ціха, без мітусьні банкаўскія клеркі расаджаваюцца за столікамі. То ў бальшыні маладыя людзі ў строгіх гарнітурах і з сур'ёзнымі тварамі. Піва яны ня п'юць, болей — ваду, хутка і моўчкі ядуць і па адным зьнікаюць, кіруючы да сваіх разумных кампутараў. Мы не сьпяшаемся, і кельнэр чакае — што будзем есьці? Але найперш — што будзем піць? Піва — о'кей. Але якое? Тут дзесяткі гатункаў піва. (Зноў няпростая праблема выбару.) Спадар Барыс прастадушна жартуе:

— Выбар піва — ня выбар прэзыдэнта. Тут трэба галаву мець, каб не спудлаваць, бо жывату ж адказваць. — І раптам рашуча загадвае:

— Цвай маль вейцэн-бір!

— Гросэ?

— Гросэ!

— Яволь! — згодна адгукаецца вышкалены, франтавата апрануты кельнэр, і праз хвіліну на сталю паяўляюцца два перапоўненыя, зь пенай келіхі.

— Ну цяпер пагамонім...

Вайна. Уцёкі ў Вільню. Уцёкі зь Вільні. Прытулак у мястэчку Лебедзева. Няўдалая спроба. Дырэктар семінарыі ў Паставах.

Арышт у дарозе. Жахлівы месяц у Глыбоцкай турме.

Галоўная цэнтраля СД у Вялейцы. Паратоўца — Кастусь Касяк. Злачынная роля АК. Перакладчыца Аня Катковіч. Нямецкі дазвол на БЦР і СБМ. Колішняе будаўніцтва Наваградзкай гімназіі.

— Другая сусьветная вайна, ці другая яе частка, калі немцы напалі на Савецкі Саюз, усіх нас захапіла раптоўна. Я тады знаходзіўся ў Вільні.

А ў Вільню трапіў, уцёкшы з Беларусі. Калі я яшчэ быў школьным інспектарам Баранавіцкай вобласці, дык аднойчы дачуўся, што ў Наваградку ладзіцца вялікае зборышча беларускіх пісьменьнікаў, прыехалі Янка Купала і Якуб Колас ды іншыя. Я хацеў зь імі спаткацца і прыехаў з Баранавічаў у Наваградак. Але перад тым, як пайсьці на сход, зайшоў да свайго старэйшага прыяцеля доктара Станіслава Станкевіча, які яшчэ працаваў настаўнікам у маёй гімназіі. І ён мне сказаў: «Барыс, дрэнная справа. Як цябе перамясьцілі з Наваградка ў Баранавічы, дык НКВД усіх нашых настаўнікаў паклікаў і пытаўся, што ты рабіў за часам польскім у Вільні? Разам з Астроўскім і гэтак далей. Так выглядае, што табе трэба нешта рабіць, можа, выехаць куды з Баранавічаў». Я тады вырашыў паехаць у Вільню. Празь якіх два тыдні пачалася вайна.

Аднойчы, калі мы з прыяцелем Кавалевічам — былым дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі — гулялі па горадзе, пачаліся алярмы, як нам падалося, — пробныя. Але я зірнуў на неба і пабачыў «месершміта». Не, кажу, гэта ня пробныя. Гэта паветраны напад. У першы ж дзень быў знішчаны віленскі аэрадром Парубанак. Пачаліся жажлівыя бамбардыроўкі Вільні, і я вырашыў пакінуць яе. Тады ж вечарам вырашыў дабірацца да Баранавіч, дзе была мая жонка. Яшчэ патрапіў даехаць цягніком да Ліды, а ўжо ад Ліды пехатой, каб узяць сваю жонку і недзе хавацца. Немцы нас перахапілі, як я зь цяжарнай жонкай ішлі з Баранавічаў, дагналі нас у Сталовічах, дзе яны стралялі ва ўсіх падворках. Мы схаваліся ў гумне і сядзелі там тры дні і тры начы. Немцы так хутка ішлі наперад, што пакінулі ззаду цэлыя арміі. Атрымлівалася так, што ўдзень ідуць немцы, а ўначы — савецкія войскі. Канавы, узбочыны — усё было завалена цяжкой савецкай зброяй. Калі мы праходзілі праз Карэлічы, я раптам спаткаўся з адным сваім знаёмым, Друцькам, той быў на кані, аказваецца, ён ужо камендант паліцыі. Ubачыўшы мяне, ён аж закрычаў: «Барыс, адкуль ты? Мы цябе шукаем, каб расстраляць. Уцякай хутчэй!» Ён і яшчэ ўратаваў аднаго — Дыдышку, якога загадаў скінуць з грузавіка, калі яго вязьлі на расстрэл. Той пасля скончыў кансэрваторыю і цяпер жыве ў Менску. А Друцька зьнік.

Прыішлі ў Лебедзева, дзе я доўгі час сядзеў на печы, хаваўся. Тады я дачуўся, што немцы, заняўшы Баранавічы, расстрэльвалі нашых школьных інспектароў. Расстралялі і аднаго вячэрняга інспектара, Генрыха Дэмбінскага, выдатнага польскага сацыялістычнага дзеяча. А пазьней пачалося будаўніцтва беларускага школьніцтва. Беларускі актыў стаў наракаць, што я сяджу, нічога не раблю. Ксёндз Гадлеўскі, які тады быў галоўным школьным інспектарам усяе Беларусі (пазьней яго расстралялі немцы),

паводле чутак, казаў: што гэты Кіт сядзіць там на печы, пара ўжо яму вылазіць адтуль. Тады я паехаў у Маладэчна, дамовіўся са школьным інспэктарам. Далейшыя мае падзеі ўжо вядомыя, бо былі апісаныя... Тады я і вырашыў заснаваць у Маладэчне беларускую настаўніцкую семінарыю. Дарэчы сказаць, што ўсе школы, дзе я калісь працаваў ці арганізоўваў іх, былі чыста беларускія. Мяне зацікавіла маладэчанская традыцыя, бо там яшчэ за царскім часам існавала настаўніцкая семінарыя, што было важна. Беларусы таму спрыялі, асабліва школьны інспэктар Маладэчанскага раёна спадар Яворскі, які і дагэтуль жыве, сядзіць у Сібіры, куды ён быў сасланы пасля вайны. Ён быў надзвычай цудоўны беларускі патрыёт і пачаў са мною беларускае школьніцтва на Маладэчне. Каб атрымаць дазвол, нам даводзілася ездзіць у Менск, у школьны адзъдзел генеральнага камісарыяту, там быў нямецкі начальнік Сівіца, а ягоны заступнік — беларус доктар Яхім Скурат. Скурат быў мой калега па Віленскаму ўніверсітэту, я зь ім сябраваў, і ён памагаў мне. Мы ўгаварылі немца Сівіцу даць нам дазвол адчыніць беларускую настаўніцкую семінарыю. З гэтым дазволам мы ўсцешаныя прыехалі ў Маладэчна, і я разгарнуў усю справу. Атрымалі асобны дом, надрукавалі афішы. На працягу некалькіх дзён запісалася 30 чалавек моладзі. Але хутка ўсё зьнікла. Мы ня ведалі, што, апроч Менску, трэба яшчэ атрымаць дазвол ад нямецкага гебітскамісара Шмідта ў Вялейцы. Як ён даведаўся, што я без ягонага дазволу адчыніў семінарыю, дык так зазлаваў і на сваёй машыне прыехаў у Маладэчна. Найперш зачыніў друкарню, дзе друкаваліся афішкі, і шукаў мяне, каб арыштаваць. Тады я паехаў у Менск да спадара Скурата і таго ж Сівіцы, а яны: «Ну што ж, мы цябе пашлем у другое мейсца». І паслалі мяне ў Паставы таксама дырэктарам беларускай настаўніцкай семінарыі, якая ўжо была адчыненая. Яе адчыніў школьны інспэктар і мой калега Пятро Шчасны. Там на мяне гневаліся, бо я парушыў нямецкі закон, каб не прымаць у беларускую школу дзяцей іншых нацыянальнасьцяў, напрыклад, палякаў. Я паціху прымаў іх, бо мне было іх шкада. Дык мяне за тое крытыкаваў Шчасны, нават пагражаў.

Аднойчы, як я ехаў да свае хаты ў Лебедзеве, мяне арыштавалі і пасадзілі ў турму. 30 дзён я сядзеў у Глыбокім. Мяне абвінавачвалі, што я нібыта маю сувязь з партызанамі, што я англа-амэрыканскі шпіён і г. д. Умовы ў турме былі страшэнныя — на дварэ сьцюжа, а ў склепе стаяла адна печка, якая заўсёды капціла. Я накрываўся кажухом, каб зьберагчы вочы. Завяліся вошы. Кожную ноч чакаў сьмерці. Нас было там чалавек 30, дык кожную ноч расстрэльвалі чалавек 25, на наступны дзень зноў нагоняць і зноў бальшыню расстраляюць уначы. І так цягам месяца.

Мне шчасціла заставацца ў ліку тых пяці. Кожную ноч заходзіць нямецкі жандар і пачынае зачытваць прозьвішчы, а як даходзіць да К, дык пачынае цвельці: кі, кі... Усе мы там баяліся сьмерці, уначы расказвалі адзін аднаму розныя аповяды. І я разам зь іншымі думаў, што, можа, гэта апошні мой дзень. Сядзела шмат беларусаў, сялянаў. Памятаю аднаго, які са мной вельмі дружыў, пазней яго расстралялі, ён расказваў, як яго арыштавалі. «Мая вёска была блізка ля чыгункі, дык уначы зімою прыйшлі партызаны, сабраліся ў маёй хаце, пасля пайшлі на чыгунку і падклалі міну, ну і ўзарвалі цягнік. А раніцай прыйшлі немцы, бо на сьнезе ўбачылі сьлед ад чыгункі аж да маёй хаты, і арыштавалі мяне. І вось я з вамі тут сяджу і чакаю сьмерці». Такіх людзей там было шмат. Памятаецца мне адзін настаўнік, сядзеў таксама за сувязь з партызанамі. Наогул там працэнтаў, можа, 80 сядзела за сувязь з партызанамі. А вось яшчэ адзін такі, усё мне распавёў. Кажа, яшчэ адна ноч мінула, але я адчуваю, што памру. А ў яго такія прыгожыя боты, халявы такія новыя, кажа: забярыце іх. А я яму: што вы, яшчэ будзеце жыць. Ды ён не паверыў і ў сваіх ботах халявы парэзаў. І праўда, прыйшла ноч, узялі 25 чалавек і яго таксама. А пасля назад везлі толькі вопратку. Паглядзеў я праз вакно і бачу: вялізны воз вопраткі, а на версе ягоныя боты з парэзанымі халявамі.

На той час ужо працавала Беларускае цэнтральнае ўрада ў Менску, і там даведаліся, што я сяджу ў Глыбокім. Яны баранілі сваіх людзей. А ў Глыбокім быў прадстаўнік БЦР Нікандра Мядзейка. Ён дамогся, каб мяне перавялі ў галоўную цэнтральную СД у Вялейцы. Цягніком мяне, скутага, прывезлі ў Вялейку. Пачалося новае зьнявольенне. Кінулі мяне ў камару, бачу, уся падлога занятая людзкімі целамі, няма куды ступіць. Нехта падняўся, пытаецца: «А ты вошы нам прывёз ці не?» Такое было вітаньне. Пачалося турэмнае жыцьцё. Кожнага дня выпушчалі нас пагуляць на двор. У дзьвярох стаяў вартавы, але не немец, а паляк, паскудны такі чалавек. Па прозьвішчы Генрых Сянкевіч. Пазней усіх іх паарыштавалі ці ў Польшчы, ці ў Амэрыцы. За 30 дзён у мяне вырасла чорная барада, дык гэты Сянкевіч падумаў, што я жыд. Ён адмыслова зь мяне здзекваўся. Як я праходзіў празь дзьверы, дык ён мяне біў гумовай палкай па галаве, я ледзьве ня падаў. Неяк раз нас павялі ў лазню, і ён пабег за мной паглядзецц, ці я жыд? Упэўніўся — не. На допыце ў гестапа шмат чыноўнікаў гаварылі па-расейску, гэта былі латышы. Латышы заўсёды адыгрывалі страшна паскудную гістарычную ролю. Яны расстрэльвалі пры бальшавікох у ЧК, а як прыйшлі немцы, апынуліся ў складзе вялікай эсэсаўскай дывізіі. Як у нас некалі казалі: ці ёсьць латышская нацыя? Адказвалі: няма. Ёсьць латышская прафэсыя. Не хачу абражаць

Выкладчыкі Віленскай беларускай гімназіі. У першым радзе – трэці злева – Б. Кім

гонар усяго латышкага народа, але, кажу шчырую праўду, — былі розныя латышы.

Так здарылася, што ў немца Шмідта, гебітскамісара Вялейкі, які забараніў мне семінарыю, быў беларускі давераны пры Віленскім гебітскамісарыяце Кастусь Касяк, мой былы вучань зь Віленскай беларускай гімназіі. Ён мяне і ўратаваў. Гэта быў дужа таленавіты вучань. Калі я ў Вільні аднойчы захварэў і лёг ва ўнівэрсытэцкі шпіталь, дык Касяк кіраваў заняткамі па матэматыцы. Пражыў ён усяго каля 30 гадоў. Пра ягоную сьмерць ёсьць дзье вэрсіі. Адна — што яго павесілі ў Вялейцы пасля прыходу Чырвонай Арміі. А другая вэрсія была іншая, яна выкладзена ў кнізе Юзафа Мацкевіча, знакамітага польскага пісьменьніка, які апісаў ганебную дзейнасьць АК на беларускіх землях, вынішчэньне беларускай эліты празь нямецкія рукі. Кніга называлася «Не магу маўчаць», гэта быў вельмі шляхотны крок з боку польскага пісьменьніка. Ён напісаў, што Кастусь Касяк загінуў у Валожыне, куды перад канцом быў пераведзены начальнікам раёну, а там на яго данесла немцам АК, і ён быў расстраляны.

Гэта я пра сябе апавядаў, але тое ж рабілася ва ўсёй Заходняй Беларусі. Трэба зазначыць, што напрыканцы акупацыі Беларусі немцы давалі болей магчымасьці беларусам. А напачатку ўся ўлада ў раёнах была ў руках палякаў, якія па загаду АК займаліся справай ліквідацыі беларускай

інтэлігенцыі. Можна згадаць вельмі шмат прозьвішчаў нашых людзей, якія тады загінулі. Рабілася гэта спосабам даносаў. Немцы без суда і сьледства адразу расстрэльвалі. Варта было толькі паказаць, што во той камуністы, не зважаючы, ці то праўда, ці не. Быў загад Гітлера зьнішчаць усіх палітрукоў, усіх савецкіх чыноўнікаў ці камуністых.

Нарэшце немцы зразумелі, чаму палякі скрозь занялі кіруючае становішча. Бо яны прыехалі з Галічыны і першаклясна гаварылі па-нямецку. А мы, беларусы, не. І перакладчыкі тлумачылі немцам так, каб было нам на шкоду. Так прайшло гады два, а пасья немцы ў адну ноч перастрэлялі ўсіх польскіх начальнікаў раёнаў. У Маладэчне ў нас быў такі Віктар Уневіч, ён прыкідваўся беларусам. Тады ўжо выгадней было назваць сябе беларусам, чым палякам, бо да палякаў прымаліся больш суровыя меры, чым да беларусаў ці ўкраінцаў. Беларусы і ўкраінцы апынуліся ў немцаў на больш прывіляваным становішчы. Калі бралі палонных, палякаў і расейцаў не пушчалі, а беларусаў і ўкраінцаў пушчалі дахаты. Дык Віктар Уневіч, начальнік Маладэчанскага раёна, пачуў, што я беларус, інтэлігент, сяджу на печы, увесь час прысылаў да мяне прапановы, каб я выйшаў і што-небудзь рабіў, а не сядзеў на печы. А я думаю: дзякуй табе, бо ты выпягваў людзей наверх, а затым расстрэльваў. Не, лепей буду хавацца. І хаваўся, аж пакуль не пайшоў працаваць у семінарыю. Вось выйшла ў Беластоку кніжка пра адну беларускую дзяячку, нашу былую гімназістку Ганну Катковіч. Яна была толькі перакладчыцай і за гэта страшэнна пацярпела. Яна ўцякла на Запад, у Нямецчыну. Але там папала ў савецкую акупацыйную зону, пасья перабралася ў Польшчу, і напачатку там нічога зь ёй не здаралася. А затым папалася ў Смерш, які ўсіх гэтых хапаў і вывозіў у Сібір альбо расстрэльваў. І яе таксама саслалі ў Сібір, дзе яна і памерла. Такі лёс Ані Катковіч.

Астроўскі і ўвесь беларускі актыў бачылі, што немцы адступваюць, што іхняя справа дрэнная і яны цяпер будуць згаджацца з усім, што беларусы захочуць. Далі дазвол на БЦР, арганізацыю, да якой належала школа, СБМ; дазволілі арганізаваць Беларускую самаахову, нешта падобнае да арміі. Усё тое рабілася згары, Астроўскі са сваімі памочнікамі часта не ва ўсім выконвалі загады генеральнага камісарыяту. Немцы, вядома, вагаліся, каб не даць занадта самастойнасьці беларусам ці ўкраінцам. Але нікому яны не далі столькі самастойнасьці, колькі беларусам. Пасья Курску справы нямецкія пайшлі яшчэ болей уніз, але іхняя карная палітыка не слабела. Я быў тады падрыхтаваны памерці ў нямецкай вязьніцы, і быў выратаваны толькі дзякуючы маім сябрам.

Астроўскага ў часе вайны я амаль ня бачыў. Я зь ім працаваў у Вільні, калі ён быў дырэктарам гімназіі. Тады ён рабіў на нас цудоўнае ўражаньне

як беларускі патрыёт і палымяны прамоўца. Мы тады ўжо ўведалі, што ён вялікі беларускі дзяяч, браў удзел у Слуцкім паўстаньні, заклаў у Слуцку першую беларускую гімназію і, здаецца, належаў да БНР у 18-м годзе. Пасьля пераезду ў Вільню ён быў дырэктарам беларускай гімназіі, адначасна адыгрываў вялікую ролю ў дзейнасьці Беларускай сялянска-работніцкай Грамады, а таксама Таварыства беларускай школы, быў скарбнікам БСРГ і старшынёй ТБШ, што пазьней пераняў ад яго Рыгор Шырма. Палякі яго судзілі разам з усімі за ўдзел у Грамадзе. Будучы дырэктарам, ён трапіў у вельмі цяжкую сытуацыю. Тады гімназіі і нашыя вёскі ўсё яшчэ былі пад уплывам камунізму, спадзяваліся, што на Усходзе ствараецца нашая бацькаўшчына, новая наша дзяржава. Камуністычная прапаганда мела вялікі посьпех. Усюды ствараліся гурткі, якія рабілі абструкцыю ўладам, і замест таго каб дапамагчы беларускай справе, толькі шкодзілі ёй. У Віленскай гімназіі ўжо не стала магчыма працаваць. І калі туды прыйшоў Астроўскі, ён найперш пачаў рабіць парадак. Тады падняліся супраць яго, казалі, што ён садзіць вучняў у турму. Але гэта няпраўда, ніколі ён нікога не садзіў. Іншая справа, што многія самі траплялі ў турму, а ён выцягваў з турмы, ратаваў іх. Напрыклад, вучня з Брэста Міколу Засіма, якому ён даў стыпендыю і вывучыў на доктара. Астроўскі заўжды праводзіў вялікую патрыятычную беларускую дзейнасьць. У Вільні ён таксама быў вельмі знаны сярод польскай інтэлігенцыі, выступаў у клубе Влучэнгі, дзе інфармаваў польскую эліту пра беларускія справы. Некалькі разоў я там быў і чуў, як Астроўскі можна крытыкаваў польскія ўлады за іх негатыўныя адносіны да беларусаў. У 34-м годзе была зачыненая Наваградзкая беларуская гімназія, у 32-м — Клецкая. Мы ў Наваградку будавалі новы будынак гімназіі, бацькі вазілі пясок, камяні, працавалі і мы самі. Той будынак пазьней улады ў нас адабралі. А калі будавалі, праз Наваградак праязджаў прэзідэнт Польшчы Ігнат Масьціцкі, і яму даручылі закласьці вуглавы камень. Пры гэтым ён мусіў сказаць прамову, дзе паабяцаў, што ніхто не зачыніць гэтую гімназію. Але пасля ўсё ж зачынілі. І вось падчас аднаго сходу выступіў Астроўскі, які сказаў: як вам можна верыць? Тады з першага раду ўстаў ваявода віленскі Кірцікліс і сказаў: «Пан дырэктар, вы можаце гаварыць усё, толькі не чапайце нашага дастойнага прэзідэнта». Тое сталася дужа небясьпечна, але Астроўскі быў чалавек мужны.

Аповяд трэці

6 ліпеня, гатэль «Хілтан»

Ваенны боль здаўна сядзіць у душы кожнага беларуса — і ў тых, хто ваяваў, і ў тых, хто нарадзіўся пасля вайны. Увогуле тое зразумела: надта шмат тады перажылося, ператрывалася. А яшчэ больш, можа, засталася ў загадках — не асэнсаванае і не засвоенае, замененае пасля прапагандовымі мітамі, болей зручнымі для разуменьня, чым праўда. І для народнай памяці таксама. Паступова міты зацьмілі сьвядомасьць народу.

Спадар Барыс Кіт — не салдат, не партызан мінулае вайны, але і не калябарант, не прыслужнік акупантаў. Найперш ён — беларускі інтэлігент, патрыёт сваёй краіны. Як і ў міжваенны час, ён імкнуўся заставацца верным свайму настаўніцкаму пакліканьню — вучыць дзяцей. Ён ведаў, што без асьветы нацыя прападзе. Нават калі яе не панішчаць акупанты, як панішчылі саветы. Тысячы іншых тады мелі іншую мэту — проста выжыць, захаваць свабоду, перажыць вайну, што таксама было нялёгка.

Але ж, як і ў кожнай нацыі, у беларусаў існавала свая нацыянальная інтэлігенцыя, свая эліта, якая не магла не адчуваць уласны абавязак перад народам, мела грамадзкае сумленьне. Чым і як можна было яго спатоліць у ліхі час вайны і акупацыі? Усё тое, як нярэдка здаралася ў нашай гісторыі, значна ўскладнялася становішчам між молатам і кавадлам. Можна было не прымаць акупантаў, але і як было прыняць шматгадовы бальшавіцкі рэжым, які добра такі спалавініў нацыю, — адных пастраляў у сотнях Курапатаў, іншых саслаў у Сібір. Астатніх загнаў у калгасы, якія дзесяць год марнелі ў голадзе і бязладзьдзі. Вольны сьвет быў недасяжны, а над Беларусью з абодвух бакоў зеўрала пагібель.

Ці было тое? Ці, можа, толькі падалося? Так даўно і трудна перажылося, што аж ня верыцца. Але мушу паверыць.

Мы сядзім за нізенькім столікам у вестыбюлі амэрыканскага гатэлю «Хілтан». Вестыбюль вялікі (сапраўды ў амэрыканскім стылю), вышыняй ня меней чым скляпеньні славутага Кёльнскага сабору. Зрэшты, тут усё вялікае, амаль грандыёзнае, прасторнае з размахам. Затое ўсе пачуваюцца вольна — і абслуга, і кліенты. Нізкія столікі пачакальны зь мяккімі грувацкімі крэсламі побач паслугоўваюцца адной увішняй маладзіцай

у чырвонай уніформе, якая падае піва, марозіва, каву. Робіць яна тое спрытна, лёгка і прыгожа, бы танцуе на сцэне. Хоць і дзень і відно, але над кожным столікам зьязе бра ці таршэр. Такое ж святло аблівае мэталёвае стылізаванае дрэва з жалезным лісьцем, што стаіць у залі, каменныя скульптуры каля ўваходу. Па ўсёй вышыні сцэнаў-паверхаў, прарэзаных па вертыкалі празрыстымі каналамі ліфтаў, мякка снуюць угору-ўніз такія ж празрыстыя кабіны. Усё навідавоку, бы ў гіганцкім акварыюме. Тут няма месца песнаму, паўзмрочнаму эўрапейскаму інтыму — размах стадолы, памеры аэрапорту, шоу-залі. Але і добра. Тым болей у гэты сьпякотны час, калі нябачныя кандышаны гоняць адкульсь прахалоду, а на вуліцы 35 па Цэльсію.

Няспраўджаныя спадзяваньні. Школьны інспэктар ксёндз Гадлеўскі. Ермачэнка — у Менск, Астроўскі — у Смаленск.

Ксёндз Глякоўскі. Гаўляйтэр Кубэ. Фіяска ў Маладэчні.

Другі Усебеларускі кангрэс. Наведаньне Маладэчна праз 50 год.

Карпенка і Ганчар, Ермаловіч і Каханоўскі. Прафэсар Кузюковіч.

Шлях на Захад. Мікалай Шчорс. Пад бомбамі. Вена, Зальцбург.

Настаўнік украінскай гімназіі. Доктар Рамук. Асьветная ініцыятыва Барыса Рагулі. Перад дарогай за акіяны.

— На пачатку вайны ў беларусаў яшчэ існавала спадзяванка на немцаў, бо хто ж ведаў, што яны стануць такімі, якімі сталі. Спадзяваліся на лепшае. Напрыклад, доктар Шчорс меўся быць прэзідэнтам Беларусі. Але Гітлер павярнуў усё ў другі бок і павёў вельмі дрэнную, антычалавечую палітыку, нішчыў народы, не даваў ім ніякай незалежнасьці. Ягоны міністр Розенберг хацеў нешта зрабіць для Беларусі, Украіны ці Літвы, даць нейкую аўтаномію і з гэтым аднойчы прыехаў у Бэртэсгаген. Дык Гітлер так на яго накрычэў, амаль выгнаў з памяшканьня, загадаў, каб ён такім глупствам не займаўся. Вядома, што пачалося далей і як паўплывала на ўвесь ход вайны, а ўрэшце прывяло да паразы Нямецчыны.

Беларусы ў гэтых умовах рабілі тое, што маглі рабіць. Найперш школьніцтва. Галоўным школьным інспэктарам Беларусі стаў ксёндз Гадлеўскі, у Менск з Прагі прыехаў Ермачэнка. Астроўскі яшчэ ня мог прыехаць, — баяўся, што Ермачэнка зробіць данос Кубэ на былую прыналежнасьць Астроўскага да кампартыі. Таму Астроўскі паехаў сьпяраша ў Смаленск, дзе стаў адміністратарам. Ён меў выдатныя якасьці як чалавек і адміністратар, і асабліва сярод маладых беларусаў карыстаўся бязьмежнай павагай і даверам.

Адзін з найвялікшых беларускіх патрыётаў — Гадлеўскі. Тут дарэчы будзе зазначыць, што нашыя беларускія ксяндзы былі болей актыўныя, чым праваслаўныя сьвятары, якія вялі багаслужбы па-расейску. Каталіцкія сьвятары арганізаваліся ў мястэчку Друя, дзе быў манастыр. Яны пачалі актыўную беларусізацыю каталіцкай царквы, гутарылі ў касьцёлах па-беларуску, а не па-польску. У той час як польскія ксяндзы заўсёды ўбівалі беларусам думку, што тыя ня ёсьць беларусы, а ёсьць палякі. Нават прывіленскія беларусы, якія спрадвеку размаўлялі па-беларуску, называлі сябе не беларусамі, а тутэйшымі. На пытаньне «Якая ваша рэлігія?», адказвалі: «Польская», а «На якой вы гаворыце мове?», адказвалі: «На протай».

Я найбольш меў справу з Гадлеўскім. Ён першы арганізоўваў беларускае школьніцтва на Беларусі, сьцягнуў мяне зь печы ў Лебедзеве, дзе я доўгі час хаваўся ад расстрэлу. З ягонай рукі я пераехаў у Маладэчна і пачаў працаваць у школьніцтве. Апроч Гадлеўскага, быў таксама ксёндз Галякоўскі, добры мой прыяцель. Мы разам працавалі ў Віленскай беларускай гімназіі, я выкладаў матэматыку, а ён каталіцкі закон Божы. Ён быў вельмі добры чалавек, прыемны, вялікі энтузіяст беларускай справы. Абодва яны былі расстраляны немцамі ў Менскім гестапа. Магчыма, што на іх былі нейкія фальшывыя даносы, як гэта рабілася палякамі, АК, каб вынішчыць беларускую інтэлігенцыю, канчаткова далучыць будучыню Беларусі да Польшчы. Зрэшты, то была традыцыйная палітыка даваеннай Польшчы, асабліва ў адносінах да меншасьцяў. Тады, да вайны, беларусы яшчэ жаліліся ў Лігу нацый, езьдзілі ў Жэнэву, даводзілі, што беларуская меншасьць прасьледуецца. І ня толькі беларуская (3 млн.), але і ўкраінская, якой было 7 млн., і габрэйская (3 млн.), і нямецкая (таксама 3 млн.). Іншыя меншасьці былі больш агрэсіўныя, больш апазыцыйныя. Асабліва ўкраінцы, якія мелі нават тэарыстычную арганізацыю, забівалі высокіх польскіх чыноўнікаў.

У час акупацыі немцы зразумелі, што самыя варты беларус Астроўскі, які перад вайной пражываў у Лодзі. Ермачэнка ж зусім іншы чалавек у параўнаньні з Астроўскім. Калі Астроўскі быў чалавек самастойны, адважны, дык Ермачэнка ўсё цягнуўся да немцаў, мяккі характар. Ён ня быў лідэр. Пасьля забойства Кубэ, як прыйшоў Готбэрг, Ермачэнку звольнілі з працы, і ён вярнуўся ў Прагу. На Беларусі была зарганізавана БЦР, як уступка немцаў беларусам. У кнізе Туронка ўсё тое выкладзена вельмі праўдзіва, заснаванае на дакумэнтах. Там, напрыклад, ёсьць звесткі пра Кубэ, што ён спрыяў беларускай справе, дазволіў школьніцтва і г. д., загадаў, каб у беларускіх школах не ўжывалася ні расейская, ні польская мова, а толькі беларуская. Тое, вядома, не падабалася ні Сталіну, ні Гітлеру. Калі забілі Кубэ, дык Гімлер

сказаў так: «Добра зрабілі! Калі б савецкія партызаны яго не забілі, дык бы мы яго павесілі. За тое, што ён вельмі шмат рабіў для Беларусі». У канцы кнігі Туронак піша, што так сталася лёсам: расейцы русіфікавалі Беларусь, палякі паланізавалі, а немцы — беларусізавалі.

У чэрвені 44-га года Астроўскі і БЦР яшчэ пасьпелі склікаць Другі Усебеларускі кангрэс у Менску. Трэба сказаць, гэта быў чыста беларускі, надзвычай прадстаўнічы зьезд. Рэч у тым, што нашы беларускія патрыёты не працавалі для немцаў, яны працавалі для Беларусі, — усе гэтыя настаўнікі, дырэктары. Я таксама прыехаў у ліку дэлегатаў з Маладэчна. У Менску найперш забег у школьны адзьзел генеральнага камісарыяту, дзе даведаўся сумную вестку пра мае справы. На той час я быў дырэктарам Адміністрацыйна-гандлёвай школы ў Маладэчне і хацеў стварыць вышэйшую школу. Нам загадалі прыслаць у Менск праграмы тае школы. Дык аказалася, мая праграма нарабіла пярэпалах у камісарыяце, мяне абвінавацілі, што я заснаваў ня школу, а цэлы ўнівэрсытэт. Начальнік пачаў біць кулакамі па сталю і крычаць. Там жа мне паведамлілі, што мая школа зачыняецца. Я нікому нічога не сказаў, вярнуўся са зьезду, скончыў навучальны год. Раздаў вучням прыгожыя дыплёмы.

Але пра кангрэс. На яго зьехалася нешта каля 1300 дэлегатаў, самая эліта Заходняй і Усходняй Беларусі. Панаваў вялікі энтузіязм, выступала шмат выдатных людзей. І ня толькі Астроўскі, але і ксьёндз Адам Станкевіч, Шкялёнак, Хвёдар Іляшэвіч, які прыехаў зь Беластоку, ды іншыя. Немцы ставіліся да таго абьякава, ім ужо было не да беларускіх справаў. Я заўважыў на бальконе драматычнага тэатру толькі двух немцаў. Вёў кангрэс Яўхім Кіпель. Было аднагалосна вырашана прадаўжаць агульнабеларускую справу, запачаткаваную ў 18-м годзе БНР. Але адольваў сум, бо ўжо трэба было складваць манаткі і ўцякаць ад Смерша, які жорстка распраўляўся зь людзьмі — калябарантамі ці не калябарантамі, абы хто меў што-небудзь супольнае зь немцамі. Хапалі і высылалі ў Сібір. Вельмі шмат і маіх вучняў, і маіх настаўнікаў адпакутвалі на Сібіры. І я б таксама там апынуўся, калі б застаўся ў Беларусі. Калі я ў 93-м годзе прыехаў у Маладэчна, дзе мне мэрам гораду Генадзем Карпенкам і ягоным заступнікам Віктарам Ганчаром было арганізавана спатканьне, дык аказалася, што палова маіх вучняў прайшла праз Сібір. Але завошта? Толькі за тое, што яны вучыліся ў маёй школе. Тое было і радасна і сумна. Яшчэ на маім спатканьні сядзелі і Ермаловіч, і Каханоўскі, якіх ужо няма. А імпрэзу вёў адзін з маіх выдатных вучняў, акадэмік, прафэсар Пётра Кузюковіч, вядомы мэдычны дзеяч Беларусі. Выступалі, можа, 30 ці 40 чалавек. Пасьля 94-га года, як зьмянілася сытуацыя на Беларусі, туды я болей ня езьдзіў.

На эвакуацыю я выехаў зь Лебедзева, дзе жыў у бацькоў маёй жонкі. Прозьвішча яе бацькі было знакамітае ў Беларусі — Корсак. Ён быў патрыётам беларушчыны, а як прыйшлі саветы, дык яго заарыштавалі, і ён восем год прабыў у Сібіры, адкуль вярнуўся хворым і хутка памёр. Ехалі да Вільні на сялянскай фурманцы. Адтуль да Варшавы — на цягніку. Тое было нялёгка, бо я ня быў сябрам БЦР, ня меў адпаведных дакумантаў, якіх увесь час патрабавалі ўлады. У Варшаве першым чынам пайшоў у Беларускі камітэт пад кіраўніцтвам доктара Мікалая Шчорса, майго ўнівэрсытэцкага сябра. Ён быў вельмі здатны чалавек, патрыёт, паходзіў з Новага Сьвержана каля Стоўбцаў. Непадалёк адсюль была рэзыдэнцыя графа Храптовіча зь вядомай бібліятэкай, у якой працаваў яшчэ Адам Міцкевіч. Скончыўшы мэдыцыну ў Віленскім унівэрсытэце, заўсёды браў актыўны ўдзел у беларускай палітыцы і ўсім імпанаваў сваім інтэлектам. Ён быў найлепшы кандыдат на прэзыдэнцкую пасаду ў Беларусі. Але з нагоды непрымальнай палітыкі немцаў Шчорс хутка адмовіўся ад гіпатэтычнага прэзыдэнцтва.

Лёс мне даў магчымасьць жыць на Беларусі толькі 20 год. Але ўсе тыя беларускія дзеячы, што прайшлі каля мяне, засталіся вельмі для мяне пашаноўныя, я ўсіх іх люблю — і Тарашкевіча, і Астроўскага. Яны прысьвяцілі свае жыцьці барацьбе за беларускую справу. Гэта значыць, што Беларусь жыве і будзе жыць заўсёды.

У Варшаве Шчорс з жонкай працаваў тады ў шпіталі, але ён адначасна быў старшынёй Беларускага камітэта. Што яны рабілі? Памагалі беларусам, якія ўцякалі на Захад. Гэтыя камітэты былі і ў Варшаве, і ў Вене, і ў Бэрліне. Вось там, у Варшаве, я атрымаў афіцыйную паперку, зь якой мог ехаць далей. У Бэрліне мяне спаткаў у камітэце Букатка, які даў новую паперку, і я паехаў далей — у Вену. Цікава, што маё прабываньне ў Бэрліне супала зь вядомай спробай нямецкіх генералаў забіць Гітлера 20 ліпеня 44-га года. Але мы таго і не заўважылі з свайго лягеру. Дзіўна, аднак, што цяпер немцы недастаткова шануюць тых герояў, асабліва графа Штаўфенберга, які з бомбай у партфелі прайшоў да самага Гітлера і, па сутнасьці, ахвяраваў сваім жыцьцём. Хоць і няўдала. Гэтая няўдача каштавала жыцьцяў яшчэ мільёнаў людзей.

Зь Вены мы пайшлі пехатой да Зальцбурга. Чыгункі не працавалі, бо амэрыканцы разбамбілі ўсе станцыі. Ля Зальцбурга спыніліся ў перасяленчым лягеры, дзе спаткалі шмат беларусаў. Я спаткаў там Міколу Хмыза, цудоўнага чалавека, які належаў да БЦР і якога я пасяля выпісаў у Амэрыку. Але з Зальцбурга я мусіў вярнуцца ў Вену па рэчы. Там на станцыі рабілася неверагоднае, выехаць зь Вены было ўжо немагчыма, і я ўзяў білет на мясцовы цягнік да Сан-Пельтэна. Далей цягнікі не хадзілі.

Але, гляджу, стаіць санітарны цягнік з параненымі. Я між вагонамі і сунуўся. Усю дарогу ішла бамбардыроўка, чыгунку штурмавалі амэрыканскія самалёты. У час налёту ўсе пасажыры выскоквалі зь цягніка і беглі ў лес. І мы так даехалі зноў да Зальцбурга. Хмыз кажа: «Барыс, я ніколі не магу прабачыць сабе, што дазволіў табе вярнуцца ў Вену». Я надта запаважаў яго за твая словы. Зноў пайшлі пехатой да Баварыі, і там сядзелі ў баўэра, пакуль не дачакаліся канца вайны. То была французская зона, а пасля мы перайшлі ў амэрыканскую. У Мюнхене я тры гады працаваў ва ўкраінскай гімназіі, а яшчэ запісаўся ва ўнівэрсытэт на факультэт мэдыцыны. У Мюнхене быў заснаваны міжнародны ўнівэрсытэт, дзе я вучыўся год на мэдыцыне. Але немцы не маглі сьцярпець таго, націснулі на амэрыканцаў, каб зачыніць унівэрсытэт, чаго і дамагліся. На факультэт мэдыцыны ў нямецкім унівэрсытэце ў Мюнхене было 30 кандыдатаў-беларусаў, зь іх прынялі двух — Рамука і мяне. Доктар Рамук цяпер жыве ў Чыкага. Толькі я пачаў навуку, як прыйшоў дазвол выехаць у Амэрыку, што я і зрабіў. А Рамук застаўся.

Я ўжо распавядаў, што на тым часе пачаў дзейнічаць Барыс Рагуля, які праз Рым дамогся магчымасьці навучаньня для беларусаў у Бэльгіі, у горадзе Лювэне. А ў Мюнхене ў той час быў заснаваны беларускі студэнцкі саюз пад старшынствам Калодкі, майго добрага сябра. У Амэрыку было выехаць цяжка, у іншыя краіны лягчэй, таму шмат паехала ў Англію на вугальныя шахты, а таксама ў Аўстралію. Некаторыя адтуль хутка паўцякалі, бо працаваць там было дужа цяжка. Прэзідэнт Амэрыкі Труман выдаў дэкрэт — дазвол на прыём 200 тысяч эмігрантаў. Гэты акт дужа паспрыяў прыёму беларусаў у Саўт-Рывэр, дзе першым апынуўся я. Я меў прывілею, бо ў адрозьненне ад іншых праследваўся немцамі. Зноў жа існавала сістэма квотаў — колькасьць эмігрантаў залежала ад памеру краіны, а таксама ад таго, у якой краіне нарадзіўся. Я скарыстаў расейскую квоту, бо нарадзіўся ў Расеі, але заўсёды лічыў сябе беларусам. І я першы пачаў беларускую справу ў Амэрыцы. А як паз'язджаліся іншыя, пачалі ствараць партыі ды сварыцца між сабой, дык я ад усяго гэтага ўцёк у Каліфорнію. Ну, але пра тое пасьяля.

А ў Мюнхен Аляксандр Калодка прыехаў не з Беларусі, а зь нямецкага канцлягера Аўшвіц, дзе ён сядзеў. Раней ён быў у Вялейцы ўпаўнаважаным пры гебітскамісары. Але там на яго данесьлі, мабыць, з АК, і ён апынуўся ў канцлягеры. Пасьяля ён выехаў у Аўстралію, дзе і памёр. (Як мяне прывезьлі скутага з Глыбокага ў Вялейку, дык я кажу следчаму: можа, Калодку трэба паклікаць? Ён, можа, нешта зрабіў бы. А той здзіўлена: што-о? Калодка твой даўно ў Аўшвіцы).

Перад адпраўкай зь Мюнхена ўсе павінны былі прайсьці праверку. Мяне праверылі і знайшлі, што ўсё ў парадку. Самае галоўнае — яны не хацелі браць камуністаў. Калі камуніст, дык нават не пачыналі гутаркі. Быў такі закон, паводле якога сябрам кампартыі не дазвалялася эміграцыя ў Амэрыку. Я ўжо гатовы быў да паездкі, але патрэбны быў хтось у Амэрыцы, каб згадзіўся падтрымаць, апеквацца на першым часе. А я нікога ня меў. Адно выйсьце — арганізацыі: яўрэйская, каталіцкая, пратэстанцкая і праваслаўная. Быў прысланы дырэктар, які дапамагаў пратэстантам і праваслаўным. Пайшоў я па адпаведную паперку, але мне адмовілі. Маўляў, настаўнік, не ведаеце ангельскай мовы, што вы будзеце там рабіць? Вярнуўся дахаты. Аднак празь нейкі час чую: той дырэктар зьехаў, прыехаў новы — жанчына. А беларус такі чалавек, што калі яго выганяць празь дзьверы, дык ён улезе ў вакно. То наша беларуская рыса. Пайшоў я да новай дырэктаркі. Неспадзяваная перашкода: сакратарка памятала, што той раз мне адмовілі, і папярэдзіла дырэктарку. Зноў паехаў дахаты. Празь нейкі час чую, што прыехала новая дырэктарка. Цудоўная такая жанчына, амэрыканка Рут Прагер. Зноў еду туды трамваем, а тая самая сакратарка, латышка па нацыянальнасьці, здзівілася: што вы зноў тут? І пайшла па калідоры ў прыбіральню. Дык я хуценька за яе сьпіной — да дырэктаркі. Тая паглядзела мае дакуманты і засталася задаволеная. Сказала, што заўтра прышле выклік, каб прыехаў з сям’ёй. Вось так усё павярнулася дзякуючы выпадку: латышка ў пэўны момант пайшла ў прыбіральню. Але назаўтра выкліку няма, няма і пасьязаўтра. Паехаў я туды зноў. Што ж аказалася? Мае дакуманты ляжаць у шуфлядцы ўсё ў той сакратаркі. Тады я — да дырэктаркі ўжо з жонкай і шасьцігадовым сынкам. Тая захапілася асабліва сынам, «такі прыгожы хлопчык!», дала яму шакалядку. Усё а’кей. Пасьля я тую дырэктарку спатыкаў у Каліфорніі, яна прыязджала да мяне на госьці...

Аповяд чацьвёрты

7 ліпеня, кавярня «Шнайдар»

За акіянам усё інакшае — і зямля, і клімат, і побыт. Гаспадарка і людзі. Нават сваё звыклае, прывезенае з сабой, робіцца іншым. Найперш тыя самыя людзі, землякі, што разам перажылі ваенныя драмы і трагедыі, цяпер хочуць быць лепшымі адзін да аднаго, болей талерантнымі і спагадлівымі. Ды, на жаль, далёка ня ўсе.

Старое жыццё, як і старыя адносіны, упарта не пушчаюць на волю ўжо, здавалася б, зусім вольных людзей, якімі толькі можна зрабіцца ў Амэрыцы. Сталася так, што канфлікт паміж БНР і БЦР у Амэрыцы, мяркуючы па ўсім, абвастрыўся. Цяжка вытлумачыць, кажа спадар Кіт, што на тое паўплывала. Ці асабістыя адносіны кіраўніцтва, ці ідэёвыя разыходжаньні, якіх быццам бы і не было. А можа, і прошукі са Старога сьвету, хоць бы і тамашніх спэцслужбаў — праз Англію і сумна вядомага нават для эмігранцый Кіма Філбі.

А хутчэй — усё тое разам у сваёй брутальнай сукупнасьці і прычынілася да канфлікту, які так ці інакш, то затухаючы, то разгараючыся, доўжыцца і па сёньня, бянтэжачы беларускую дыяспару ды падаючы злосьныя спадзяваньні нашчадкам нядаўняй імперыі. Мабыць, з тае прычыны гэтыя палітыкі на пачатку абвяшчэньня незалежнасьці мэтраполіі вельмі актыўна ўзяліся за справы дзесяткі год нават не ўспомненае дыяспары (хіба апроч спэцслужбаў, якія ніколі не выпусчалі яе з-пад свае пільнай увагі), пачалі яе згуртоўваць, аб'ядноўваць, ідэёва апрацоўваць — хоць бы дзеля фінансавай ад яе падтрымкі. Галоўнаю ж мэтай было — перадача сымбалічных уладных паўнамоцтваў ад БНР (ды і БЦР таксама) у рукі новых уладаў. Вельмі яны клапаціліся тады наконт пашырэньня свае ўлады, якую неўзабаве болей зубатыя і драпежныя вырвалі ў іх усю дарэшты.

Да гонару беларускай дыяспары трэба зазначыць, што яна так і не саступіла хоць бы і сымбалічнай свае ўлады.

Спадар Кіт гаворыць пра тое з застарэлым імпэтам, і робіцца бачным, колькі сілаў ды эмоцыяў укладзена ім у тую балючую праблему. Асабліва з мэтай палагодзіць людзей, што былі яму аднолькава дарагія, ды апынуліся па розныя бакі канфлікту.

**Пілігрымы ў акіяне. Саўт-Рывэр — «Паўдзённая рака».
Фармацэўтычны хімік. Вялікі клопат пра суайчыньнікаў.
Крывічы і зарубежнікі. Астроўскі і Кушаль. Страхавітыя візыты
ў Прагу. Мой сябра Аляксей Анішчык. Прафэсар Грыгор'еў.
Мая нявестка ў «Голасе Амэрыкі».**

— Нарэшце я займеў дакуманты — вырваў з рук сакратаркі. І мы паехалі ў Брэмен, селі там на параход «Марскі тыгр». Гэта быў 48-ы год, самы пачатак. Апынуліся на параходзе згаладнелыя і змучаныя. А там усё завалена ядою, і ўсё бясплатна. (Па прыездзе на месца і ўсталяваньні належала за ўсё заплаціць.) Надвор'е было някепскае, але хутка ледзьве ня ўсе палеглі з марскою хваробай. Не хварэлі толькі я з сынам. І мы елі за ўсіх.

У Амэрыку такім чынам я прыехаў адным з самых першых.

Сьпярша тыдні два мы мусілі жыць у гатэлі, у Нью-Ёрку. Трэба было падумаць, што рабіць далей. Я ведаў, што нашыя беларусы ўжо некалі прыязджалі сюды і недзе сяліліся. Найбольш у штатах Нью-Ёрк і Нью-Джэрсі. Непадалёк быў гарадок Саўт-Рывэр — «Паўдзённая рака» па-беларуску, там жылі старыя эмігранты. Я туды і паехаў. І знайшоў там беларусаў нават зь дзявочым прозьвішчам маёй жонкі Корсак. Старэнькая спадарыня Корсак дужа гасьцінна прыняла нас, пасяліла ў сваім доме. Але працу я дастаў у суседнім горадзе Нью-Брансвіку, на вялікай фармацэўтычнай фірме. Сьпярша працаваў у адзьдзе прадукцыі, бо ня ведаў ангельскай мовы. На маё шчасьце, кіраўнік вытворчасьці гаварыў па-нямецку. Пасья я самавукам авалодаў ангельскай, што ўвогуле мне давалася няцяжка, бо я добра ведаў нямецкую і французскую. А ангельская мова, як вядома, гістарычна склалася з французскай, мовы саксаў і англаў. Адсюль — англа-саксонская. Пасья мяне, як чалавека вучонага, магістра матэматыкі, перавялі ў лябараторыю, і я пачаў працаваць фармацэўтычным хімікам. Маім абавязкам было кантраляваць адпаведнасьць зьместыва рэцэптуры. Тое дужа строга правяралася дзяржаўнымі інспэктарамі. Здаралася, што чагось не хапала, і тады справа ішла ў суд, прысуджаліся мільёны даляраў штрафу. Доўга распавядаць, але аднойчы я ўратаваў фірму ад вельмі буйнога штрафу.

Апроч вытворчасьці, у Саўт-Рывэры я займаўся і грамадзкай працай. Ганаруся тым, што з маёй дапамогай шмат якія беларусы перабраліся з Эўропы ў Амэрыку. Без падтрымкі крэўных ці знаёмых тое было дужа няпроста. Але ў 48-м годзе прэзідэнт Труман выдаў дэкрэт аб спрошчанай працэдурэ эміграцыі з Эўропы на 200 тысячаў перасяленцаў. Вось за гэта я і ўхапіўся. Варта было напісаць паперу, што бяру на сябе абавязак

апеквацца на першым часе, забясьпечыць кватэрай ды працай, паслаць паперу свайму чалавеку, і той без вялікага клопату мог пераехаць у Амэрыку. Сотні беларусаў па майму выкліку зрабілі тое.

Але ішоў час, і ён рабіў сваю справу. Беларусы падзяліліся палітычна — на крывічоў і зарубежнікаў. Усе крывічы апынуліся ў Нью-Брансвіку, а некрывічы — у Саўт-Рывэры. Адны пазьбягалі другіх. Рэч у тым, што на Другім кангрэсе ў Менску была прызнаная БЦР, але ўзнавілі і БНР. Узьніклі супярэчнасьці. Шмат з тых бэнэраўцаў, што выступалі супраць БЦР, нядаўна яшчэ працавалі з Астроўскім у Менску, а цяпер абвінавачвалі яго ў калябарацыі зь немцамі. Тады зьявілася думка аднавіць БНР. Казалі, нібыта Захарка перадаў Абрамчыку нейкія архіўныя паперы, на падставе якіх Абрамчык стаў прэзідэнтам. Выходзіць, што Абрамчык — тэстаментавы прэзідэнт. На баку БЦР усё ж было больш беларусаў, чым на баку БНР. Пачалі рабіць БНР, дзе, як казаў мне мой сябра Калодка, выплыла і маё прозьвішча. Дзякаваць Богу, мне пашчасьціла ня ўлезьці ні ў якую палітыку. І тут я страшэнна ўдзячны Астроўскаму, які не ўцягнуў мяне ў БЦР. Увогуле ён лібэральна паставіўся і да БНР, але бэнэраўцы пачалі прыдзірацца да яго. Ну і Астроўскі не саступіў. Ён раней за ўсіх прыехаў у Амэрыку, і яго прызналі ў Вашынгтоне, бо Амэрыка баялася, што будзе вайна з СССР. Але прыехаў Кушаль і ўсё панішчыў. Водгукі таго перажытага адчуваюцца і дасюль.

Кіпель едзе ў Беларусь праз Нямецчыну. Мне зь беларускай амбасады звоніць Чайчыц: да вас хочучь прыехаць Кіпелі, ці можна палагодзіць гэта? Але я дрэнна сябе адчуваў, хварэў і не пагадзіўся іх прыняць. Баюся, што тое яны, магчыма, зразумелі кепска, як злосны акт. Дык я папрасіў Ліду Савік, каб яна ў Менску перапрасіла Кіпеляў, што Барыс Кіт страшэнна шкадуе, што ня мог спаткацца зь імі. Я шаную Кіпеляў, асабліва ягонага бацьку, які скончыў сваё жыцьцё ў маёй калёніі ў Саўт-Рывэры. Я бачыў яшчэ, як Яўхім Кіпель вёў Другі Усебеларускі кангрэс у Менску. Я таксама быў там. Гэта быў выдатны сход, сабралася ўся беларуская эліта, выступалі мой сябра Анішчык, заступнік Астроўскага Шкялёнак, выдатны беларускі дзеяч, якога пасля схапілі і забілі. Езавітава таксама. Самае першае — на Кангрэсе прызналі БНР, яе асягненьне. Я ня быў з Астроўскім у БЦР. Але і ў гімназіі, і ўсюды ён нас, беларусаў, захопліваў. Мы лічылі яго за самага вартага беларускага дзеяча. Ён выдатна кіраваў беларускай гімназіяй плюс вёў выдатную грамадскую працу. Маладыя яго вельмі любілі і падтрымлівалі. Як я пасля быў дырэктарам пяці гімназіяў і семінарыяў, дык імкнуўся ў сваёй працы наследваць досьвед Астроўскага. Таксама хацеў гаварыць палымяныя прамовы і т. д. Пасля вайны

Астроўскі жыў у Лёндане, у свайго сына. І калі я ездзіў у Англію, заўсёды адведваў яго. Пазней ён пераехаў у Амэрыку. Ён яшчэ нешта хацеў зрабіць для сваёй БЦР, але ўжо тады перайшлі ў БНР.

Забягаючы наперад, скажу, што ў Амэрыцы я працаваў у чатырох міністэрствах: міністэрстве абароны, міністэрстве камунікацыі, міністэрстве камэрцыі і міністэрстве транспарту. У міністэрстве камэрцыі рабіў у адздызеле стандартаў. То быў асабліва важны адздызел, бо пасья вайны стандарты мер і вагаў у Эўропе і Амэрыцы былі розныя, што перашкаджала разьвіцьцю прамысловасьці і гандлю. Мне было даручана прэзентаваць амэрыканскую дэлегацыю на ўсіх міжнародных паседжаньнях і камісіях па стандартызацыі. Камісіяў было дзьве, адна зь якіх мела аж сто пададздызелаў. Я быў кіраўніком адной гэтай камісіі. Мы працавалі ў Эўропе — адзін раз у Празе, а другі ў Цюрыху. У Празе, не зважаючы на тое, што я меў дыпляматычны амэрыканскі пашпарт, мяне правяралі аж чатыры разы, — такі быў недавер з усходняга боку. Заўсёды адчуваў сябе шчаслівым, калі пакідаў тэрыторыю савецкай імперыі, хоць там заставалася мая радзіма — Беларусь. У той час, апроч Польшчы і Чэхіі, я нідзе на савецкім баку ня быў. У Польшчу прыезджаў як прадстаўнік Амэрыканскай акадэміі навук. Але ўражвала, што ў гатэлі, калі выходзіў з нумару, бачыў, як сядзіць у калідоры кабета і пільна глядзіць, хто, дзе, з кім ходзіць. На захадзе такога не было нідзе. І ў мяне ўвесь час жыў страх. Таму ў Варшаве папрасіў майго сябра Каханоўскага, зь якім разам сядзелі ў Глыбоцкай турме, каб ён выйшаў на высокі мост, што побач зь лётнішчам, і паглядзеў, ці сеў я ў аўстрыйскі самалёт рэйсам на Вену. Калі не, каб тэлефанаваў у амэрыканскую амбасаду. На шчасьце, усё абышлося добра.

Хачу ўспомніць пра Анішчыка, майго даўняга, яшчэ наваградзкага сябра. Пасья школы ён паехаў у Познань, там скончыў унівэрсытэт, затым працаваў у Катавіцах. А ў час вайны абараняў Варшаву, дзе дужа шмат перажыў. Казаў пасья, што толькі Бог яго выратаваў у тым пекле. Ён вельмі здольны пісьменьнік і журналіст, напісаў некалькі кніг. Цяпер, пасья сталінскага гулагу, жыве ў Вільні і нядаўна прыняты ў сябры Саюза беларускіх пісьменьнікаў. Мне вельмі падабаюцца таксама ягоныя вершы. Але ўзрост бярэ сваё, ён толькі на тры гады маладзейшы за мяне... Пасья я спатыкаўся зь ім у Салечніках, куды прыезджаў на запачаткаваньне беларускага таварыства культуры майго імя, туды ж прыехаў і Аляксей Анішчык. Ён напісаў пра мяне кнігу «Выбраныя Богам».

Яшчэ хачу распавесьці пра майго даўняга знаёмага, кіраўніка Вашынгтонскага праваслаўнага сабору, прафэсара Джоржтаўнскага ўнівэрсытэту Дзьмітрыя Грыгор'ева. Ён вянчаў майго сына, хрысьціў унучку. Вучыў

ва ўнівэрсытэце, дзе выкладаў расейскую мову і літаратуру, маю нявестку, якая цягам 30 год працуе ў «Голасе Амэрыкі». Нявестка паходзіць з армян, яе бацька Азараў, гэта быў выдатны сьпявак, удзельнік хору Жарава — з данскіх казакаў. Часам яна прэзентавала розныя амэрыканскія выставы ў Савецкім Саюзе. У 68-м годзе куравала выставу амэрыканскай архітэктуры ў розных савецкіх гарадох, была зь ёй і ў Менску, у опэрным тэатры.

Нядаўна прафэсар Грыгор'еў вярнуўся з Санкт-Пецярбурга, дзе ён кіраваў міжнародным семінарам па творчасьці Дастаеўскага. На два дні спыніўся ў Франкфурце, і мы спатыкаліся, гутарылі. Адведалі праваслаўную царкву ў Вісбадэне.

Аповяд пяты

13 ліпеня, гатэль «Хілтан»

У Нямецчыне ўсталявалася небывалая сьпёка. Гарадзкія вуліцы, сьцены дамоў, нават каменная брусчатка маставых — усё патыхае гарачынёй, ад якой нідзе няма схову. У крамах, кавярнях і нават метро духата і парнасьць, здаецца, няма чым дыхаць. У скверы каля гатэлю фантан, які круглы год струменіць густымі пырскамі навакол, чамусьці выключаны, мабыць, з прычыны недахопу вады. Кандыцыянэраў у вокнах нідзе не відаць, пры звычайным надвор'і ўлетку яны і непатрэбныя.

У «Хілтане» свой мікраклімат — тут няма і знаку ад сьпёкі. У вестыбюлі прыемная прахалода, таму ля столікаў зранку сядзяць людзі, збольшага прыезджыя, але, мабыць, і тутэйшыя, як мы, напрыклад. Піва і напоі тут, як заўжды, сьцюдзёныя, у гэтую гарачыню асабліва прыемныя. Спадар Барыс сёньня ўпершыню бяз гальштука, каўнер сьвежай кашулі вольна расшпілены. Зь яго сакратаўскага кшталту твару не сыходзіць ранішняя лагода.

— Гэта што — сьпёка! Во на ўсходзе Амэрыкі сьпёка. А тут — семкі...

— Што — і ў Каліфорніі гарача?

— Не. У Каліфорніі надзіва мяккі клімат. І дужа стабільны: зімой і ўлетку 25 па Цэльсію.

— Рай проста!

— Так. Але да таго раю яшчэ трэба было дабрацца. Дарогі ў рай заўсёды вядуць цераз пекла.

Ну што ж, тады ўспомнім дарогі...

Кангрэс паняволеных народаў і спадарыня Скуба. Украінцы і Мікола Новак. Артыстычная сям'я Мяленьцевых. Уладзімір Тамашчык, заснавальнік беларускай аўтакефальнай царквы. Візыт да віцэ-прэзыдэнта Хамфры. Езавітаў — паратоўца беларускіх хлопцаў. Ст. Станкевіч у Барысаве. Драма зь Юркам Віцьбічам. Ад'езд у Каліфорнію. Чорнарабочы на фабрыцы тэлеапаратаў. Польскі камітэт і прафэсар Макшыцкі. Астранаўтычная фірма, першае дасьледчае заданьне. Плыўкі вадарод. Кніга пра паліва. Райскі куточак у Каліфорніі.

— У Амэрыцы мне, аднаму зь першых, давялося закладаць беларускія арганізацыі ці прадстаўляць Беларусь на маніфэстацыях паняволеных народаў. Першая такая маніфэстацыя была праведзеная ў Нью-Ёрку ў 48-м годзе пад патранажам Common cause — магутнай арганізацыі, якая падтрымлівала паняволеныя народы — асабліва ў Савецкім Саюзе. Прадстаўнікі ўсіх паняволеных народаў сабраліся ў Карнэгі-хол. Беларусам там найперш дапамаглі ўкраінцы, якія ўсё зрабілі дзеля нашай прысутнасці на маніфэстацыі. Напрыклад, прафэсар Дабраньскі, які быў старшынёй Агульнага камітэту ўкраінцаў у Амэрыцы. Разам з прадстаўнікамі іншых паняволеных саветаў народаў я сядзеў зь бел-чырвона-белым сьцягам у асобнай лёжы Карнэгі-холу, побач з Дабраньскім. У мемуарыяльнай кнізе паняволеных народаў я падпісаўся ад Беларусі, чым і ганаруся. Але для прадстаўніцтва мне не хапала жанчыны, дык украінцы далі мне сваю жанчыну, спадарыню Скубу з Нью-Ёрку, і тая сядзела сярод усіх з беларускім бел-чырвона-белым сьцягам. У Саўт-Рывэры быў заснаваны так званы Злучаны амэрыканска-беларускі камітэт дапамогі. Усё тое палагодзіў украінскі адвакат Гаўрылік. Гэты камітэт працуе і па сёньня, дапамагае эмігрантам, выдае сваю прэсу. І нават збудаваў адну з самых прыгожых у Амэрыцы беларускіх цэркваў у Саўт-Рывэры імя Еўфрасіньні Полацкай.

У Каліфорніі я спаткаў старшыню ўкраінскага камітэту Міколу Новака. Заўсёды з вялікай удзячнасьцю думаю пра яго (ён ужо не жыве), успамінаю, як шмат ён памог нам, беларусам. Тады ён займаў высокае становішча і, маючы добрыя сувязі з амэрыканцамі, вельмі спрыяльна паставіўся да прадстаўнікоў зь Беларусі. Спачатку то быў я, а пасля прыехаў мой былы вучань Чэслаў Найдзюк, і мы з дапамогай украінцаў арганізавалі беларускую дзейнасьць у Каліфорніі. Найперш з дапамогай Новака, які ня толькі дапамагаў арганізацыйна, але і ў асабістым пляне. Напрыклад, ён апекваўся сям'ёй беларускіх артыстаў зь Менску Мяленьцэвых, якіх я таксама выпісаў у Амэрыку. Новак усё зрабіў, каб памагчы гэтай артыстычнай сям'і ў Каліфорніі. Яны нават спрабавалі неяк замацавацца ў Галівудзе. Сам Новак меў вялікага прыяцеля, амэрыканца ўкраінскага паходжаньня, артыста Джэка Паланса, празь якога хацеў палагодзіць сям'ю Мяленьцэвых. Сам Мяленьцэў памёр, але жывуць ягоныя нашчадкі, маюць свае дамы, усё ў іх палагоджана. Я заўсёды ганаруўся беларускім мастацтвам, якое неслі там артысты Мяленьцэвы. У Каліфорніі як бы круглы год сьвята, сонечна, урачыста. Там чалавек заўсёды шчаслівы. У Каліфорніі са мной заўсёды быў мой былы вучань Чэслаў Найдзюк, брат Язэпа Найдзюка, слаўнага тым, што адным зь першых напісаў гісторыю Беларусі. Яшчэ раней прыляцеў у Нью-Ёрк

Уладзімір Тамашчык, былы член камуністычнай партыі, што сядзеў у польскай турме, а падчас немцаў быў заступнікам старшыні беларускага камітэту ў Беластоку. Яго я раней спаткаў у Нямеччыне. Я вельмі любіў Тамашчыка, і калі прыехаў у Амэрыку, дык пасылаў яму «пачкі», г. зн. прадуктовыя пасылкі. Пазьней ён таксама прыехаў у Амэрыку і пачаў працу на рэлігійным накірунку: разам з прыяцелямі заснаваў беларускую аўтакефальную царкву. У Амэрыцы былі дзьве беларускія праваслаўныя царквы. Адна звязаная з вуніяй, а другая заставалася ў Саўт-Рывэры. Усе крывічы належалі да гэтай царквы Тамашчыка, які зрабіўся сьвятаром, а пазьней біскупам. А тыя зарубежнікі, што пасяліліся ў Саўт-Рывэры, належаць да беларускай праваслаўнай кананічнай царквы, што падпарадкавана Кастаньцінопальскаму патрыярхату. Але ўсе яны былі супраць патрыярхату Маскоўскага.

Тамашчык заняў становішча архіпіскапа беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Амэрыканскі сэнат мае звычай перад першым сходам запрашаць сьвятара, каб прачытаць малітву. Туды прыходзяць і каталікі, і пратэстанты, і мусульмане, і іудзеі. Прыйшла чарга і да Тамашчыка, ён прыехаў у Вашынгтон, затрымаўся ў маёй хаце. І кажа: «Я заўтра перад малітвай у кангрэсе маю спаткацца з віцэ-прэзыдэнтам Амэрыкі Хамфры, можа, табе цікава?» І мы накіраваліся ў сэнат, дзе адбылося маё асабістае знаёмства з віцэ-прэзыдэнтам Хамфры, які сказаў, што шмат добрага чуў пра мяне. А пазьней мы сфатаграфаваліся з сэнатарамі. Гэта было у 68-м годзе.

Апавядаючы аб беларускай дзейнасьці праваслаўных сьвятароў, нельга ня ўспомніць сьветлай памяці мітрапаліта ўсёй Беларусі (незалежнага ад Маскоўскага патрыярхату) Філафея, пахаванага на праваслаўных могілках Вісбадэну ў Нямеччыне. Мітрапалітам ён быў абраны на адмысловым сходзе грамадзянаў і сьвятароў, дзе і я прысутнічаў, у опэрным тэатры Менска падчас нямецкай акупацыі. Мітрапаліт Філафей быў вялікі беларускі патрыёт, размаўляў чыста па-беларуску і шмат зрабіў для беларусізацыі праваслаўнай царквы ў Беларусі. Разам зь іншымі беларускімі сьвятарамі — пазьнейшымі арцыбіскупамі Венедзіктам (былым настаўнікам рэлігіі ў Наваградзкай беларускай гімназіі) і Анастасіям (эміграваў у Аўстралію) пасыла вайны выехаў у Заходнюю Нямеччыну, дзе з прычыны адсутнасьці беларускай царквы прылучыўся да расейскай, незалежнай ад Масквы зарубежнай царквы (адсюль назоў — «зарубежнікі») і быў да канца жыцьця арцыбіскупам Бэрліна і ўсяе Нямеччыны. Вельмі цешыўся, калі спаткаў мяне падчас аднаго з сваіх прыездаў у Франкфурт. Гаварыў са мной толькі на найлепшай беларускай мове.

Маю надзею не памыліцца, уважаючы мітрапаліта Філафея першым незалежным у сучаснасці кіраўніком праваслаўнай царквы ў Беларусі. Тым самым ён уваходзіць у беларускую гісторыю.

Спадар Янка Нахаёнак, адзін з эмігрантаў у Нью-Ёрку, паходзіў з таго самага мястэчка Лебедзева, адкуль была і мая жонка. Калісьці я рабіў спробу вызваліць нашых хлопцаў і яго ў тым ліку ад немцаў. Пайшоў да сп. Астроўскага, а той паслаў мяне да Кушала, ягонага вайсковага міністра. Яны мелі права, як арганізоўвалі беларускую самаахову, патрабаваць ад немцаў усіх сваіх людзей. І я выкарыстаў гэтую сытуацыю, каб выратаваць сваіх землякоў з Карэліч. Але Кушаль не зрабіў для таго нічога, і ўсіх гэтых хлопцаў пазней саветы расстралялі. А была і другая сытуацыя. Ужо ў Бэрліне на месцы вайсковага міністра стаў Езавітаў, я яго папрасіў за хлопцаў, і ён умомант усё палагодзіў. Выратаваў усіх беларускіх хлопцаў і Нахаёнка, які пасля быў вялікі дзеяч БАЗА, заснаваў цяперашнюю беларускую праваслаўную царкву ў Нью-Ёрку.

Ёсць расповяд пра тое, што, будучы старшынёй у Барысаве, доктар Станкевіч выратаваў пісьменьніка Міхася Клімковіча, аўтара гімна БССР. Гэта вельмі падобна на Станіслава Станкевіча. Тыя нашы, што пры немцах называліся бургермайстрамі, былі часцей за ўсё толькі адміністратарамі, кіравалі грамадзянскім жыццём. А карнымі справамі, расстрэламі займаліся адмысловыя нямецкія адзінкі і паліцэйскія часці.

У Саўт-Рывэры было няблага, але з часам пачаліся сваркі паміж арганізацыямі, паміж крывічамі і зарубежнікамі. Я стараўся стаяць вышэй гэтых звадак, не далучацца ні да тых, ні да іншых. На маё рашэнне пакінуць Саўт-Рывэр, можа, найбольш падзейнічала драматычная гісторыя, што здарылася з Юркам Віцьбічам, які разам са мной працаваў у фармацэўтычнай фірме. Там жа працавала і яшчэ каля 20 беларусаў, якіх я туды ўладзіў. Сварка паміж БЦР і БНР даходзіла і да нашай фабрыкі, і там людзі былі падзеленыя на два лягеры. Трэба сказаць, што шмат якім беларусам-інтэлектуалам было спачатку вельмі цяжка працаваць на фізычнай працы. Хаця ў нас яшчэ было адносна няцяжка, сп. Віцьбіч быў уладжаны ў адзін дзел, што вырабляў таблеткі. Вядома ж, я апекваўся ўсімі беларусамі, якія там працавалі. І калі кіраўнікі фірмы хацелі вясці справу з маімі людзьмі, дык заўсёды прыходзілі да мяне. Адночы Віцьбіч прыйшоў да мяне ў лябараторыю і папрасіў якіх таблеткаў для сну. Я даў яму маленечкую бутэлечку фэнабарбіталу. Пасля, калі я праходзіў па цэху, Віцьбіч мяне запытаў, у якім гэта чане знаходзяцца тыя таблеткі. Ну, я паказаў. Але неўзабаве жонка Віцьбіча пачала скардзіцца, што пасля працы яе муж валяецца дома, нібы п'яны чалавек. Я зразумеў, што гэта ад вялікай колькасці

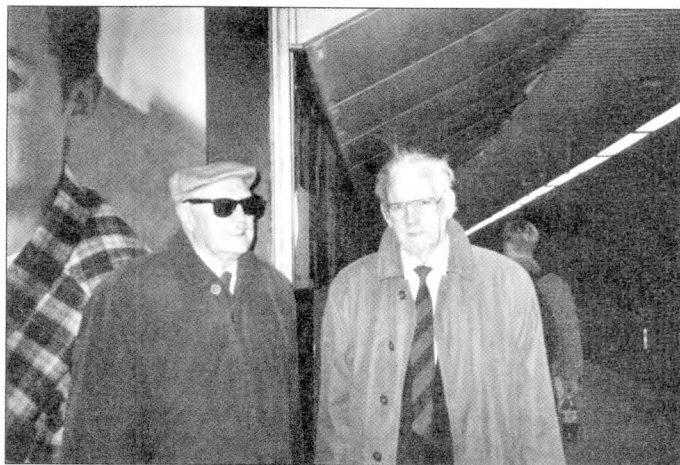
тых таблеток. Неяк раз да мяне ў лябараторыю прыходзіць адзін з кіраўнікоў фірмы і пытаецца: што гэта сталася з адным вашым чалавекам? Аж сп. Віцьбіч ляжыць на падлозе, і яго твар пакрыты белым парашком. Я адразу да яго, пытаюся, колькі ён таблеток прыняў. Кажа: пяцьдзесят. Я адразу выклікаў таксі і адвёз яго ў шпіталь. Па дарозе Віцьбіч сказаў мне, што хацеў скончыць жыццё самагубствам. Тры дні яго адкачвалі. На шчасьце, Віцьбіч не памёр. Але я таксама ня спаў тры начы. Ня дай Бог, калі б ён памёр, дык ягоная сьмерць лягла б страшнай плямай на ўсіх беларусаў. Дык я не сказаў пры рассьледваньні, што ён хацеў скончыць самагубствам, бо тады б яго маглі да канца дзён засадзіць у вар'яцкі дом. Усё тое так на мяне падзейнічала, што я вырашыў неадкладна выехаць у Каліфорнію.

У Каліфорніі я ня меў крэўных ды і знаёмых таксама. Хіба што ў адной сям'і мог нядоўга начаваць. І я шукаў працу. З працай, як заўжды, было дужа цяжка. Каліфорнія на фармацэўтычную індустрыю была куды бяднейшая, чым усход Амэрыкі. Доўга і марна хадзіў па розных канторах, нічога нідзе не знаходзіў. Тады запісаўся чорнарабочым на фабрыку тэлевізіі. Там я трапіў у адзездзел, дзе робяць скрынкі для тэлевізараў, дзе іх фарбуюць. Мне трэба было іх выціраць пасьля фарбаваньня. Фарба была страшэнна ядавітая, ад яе доўга сьмярдзела ўся вопратка, і я зразумеў, што доўга тут ня вытрываю. Пайшоў да кіраўніка фабрыкі, паскардзіўся яму. Перавялі ў іншы, шліфавальны адзездзел. Але тое было ня лепш, даводзілася дыхаць сталёвым пылам. Праз тыдзень прыйшло паведамленьне, што мяне прынялі ў адну хімічную лябараторыю хімікам. Хімічная лябараторыя доктара Ховарда ў Лос-Анджэлесе, празь некалькі крокаў ад самога Галівуда. Аднак я папрацаваў там толькі пару месяцаў. Пасьля мяне прыняла іншая, багацейшая, фармацэўтычная фірма. Там я працаваў тры гады. Быў кантрольны хімік, падпісваў годнасьць усіх лекаў, што праходзілі празь лябараторыю, у асноўным вітаміны. Нас кантралявалі дзяржаўныя кантралёры, штрафавалі, калі выяўляліся якія-небудзь недахопы.

Затым у маім лёсе была яшчэ адна хімічная фірма — па вытворчасьці парашкоў для чысткі, фірма дужа вялікая і багатая. Там я вызначаў формулы невядомых прадуктаў і прыдумаў уласную мэтоду, якую пасьпяхова выкарыстоўваў для пэўных аналізаў.

Аднойчы я пайшоў на забаву ў польскі камітэт, дзе спаткаў прафэсара Макшыцкага з колішняй Варшаўскай палітэхнікі. Ён быў спэцыялістам па аэрадынаміцы і ў той час займаў важную пасаду ў фірме North American Aviation Inc. То была найвялікшая ракетная фірма Амэрыкі. З размовы Макшыцкі даведаўся пра маю асноўную прафэсію — матэматыку і запрасіў

у ягоную фірму. З таго часу пачалася мая астранаўтычная кар’ера, самы шчаслівы і ганаровы пэрыяд майго жыцця. Там не было ні зайздасці, ні карысьлівасці, я меў справу зь вялікімі вучонымі, якія стараліся толькі дапамагчы. І поўная свабода ва ўсіх маіх ініцыятывах. У фірме існавала такая завядзёнка, што першыя шэсьць месяцаў ніякай працы нікому не давалі, можна было толькі знаёміцца, унікаць у справу. І я хадзіў, знаёміўся.

Барыс Кім і Васіль Быкаў. 2001 г. Фота І. Быкавай

У адзін цудоўны дзень да мяне падыходзіць мой кіраўнік Роберт Браўн і кажа: «Хопіць табе хадзіць бяз працы. Мы хочам цябе выкарыстаць як хіміка напачатку. А рэч у тым, што дагэтуль палівам для ракетаў скарыстоўвалі карасін. Але цяпер у нас з’явіўся намер шукаць іншае, мацнейшае паліва. І ёсць меркаваньне, што ім можа стаць плыўкі вадарод. Аднак мы нічога ня ведаем пра яго. Вось ты нам дай, калі ласка, усё пра плыўкі вадарод: ён магчымы ці немагчымы на паліва для ракетаў».

Нешта празь месяц я даў ім даклад — цэлую кнігу, — усё, што знайшоў. Галоўная цяжкасць была ў тым, што гэты плыўкі вадарод пры нізкай тэмпературы дужа выпароўваецца. Ён складаецца зь дзвюх розных малекул, адна малекула пераходзіць у другую і пры тым выдзяляе страшэнную цеплыню. Як пазбыцца гэтай цяжкасці? Але ў маім дакладзе было і пра гэта. Доклад пайшоў па начальству ўсё вышай і вышай. І было знойдзена, як змагацца з тымі цяжкасцямі. Напрыклад, як затрымаць параваньне. Прымянілі самыя найлепшыя ізаляцыйныя матэрыялы, якіх не было раней. Прыдумалі каталізатар, які ўнутры робіць парадак. Празь некалькі год было нарыхтавана новае паліва, якое ўжывалася ў «Аполёне». Гэтае паліва ўжываецца і зараз у вялікіх ракетах, у тым ліку і ў «Шатле». Такі мой удзел у першапраходстве астранаўтыкі. Як наша фірма атрымала заказ падрыхтаваць падарожжа на Месяц, нам далі шмат мільярдаў даляраў, і мы нанялі яшчэ 30 тысяч іншых падобных фірмаў — такі вялізны быў аб’ём работы. Працавала каля паўмільёна знакамітых вучоных і інжынераў.

На гэтым матэрыяле я напісаў кнігу — кнігу пра ракетнае паліва. То быў першы ў гісторыі падручнік, яго чыталі ва ўсім сьвеце, пакаленьні вучоных і інжынераў карыстаюцца ім аж да сёньня. Пазьней працаваў і выкладаў пра мэтады сувязі з сатэлітамі, рабіў даклады на сусьветных канфэрэнцыях. То была частка праграмы «Аполён» — знакамітае падарожжа на Месяц. Найвялікшае дасягненьне чалавецтва.

Маё матэрыяльнае становішча стала стабільным, я купіў цудоўны дом з садам. Блізка быў акіян. На працу езьдзіў на аўтамабілі. Клімат у Каліфорніі цудоўны — зімой ня холадна, а ўлетку ня горача. У Лос-Анджэлесе круглы год каля 25 градусаў па Цэльсію. Часам цяжка пазнаць, ці то на дварэ зіма, ці лета. І ад таго рабілася трохкі сумна... Як паехаў на новую працу, дом мусіў прадаць, бо купіў новы ў Вашынгтоне, у якім і дагэтуль жыве мая жонка. Яна палымяная патрыётка Беларусі, дома мы заўсёды размаўлялі зь ёй толькі па-беларуску.

Аповяд шосты

25 ліпеня, гатэль «Шаратон - Арабэля»

Мабыць, правільна сказана, што ад добра дабро не шукаюць. Мы ж на той раз вырашылі знайсці і яшчэ лепшае мейсца — пайшлі ў шыкоўны (таксама, дарэчы, амэрыканскі) гатэль «Шаратон — Арабэля». Тым болей, што мянялася тэма і матэрыял аповяду, хацелася змяніць і мейсца.

На далёкім Захадзе, у Каліфорніі, спадар Кіт канчаткова адрынуў ад сябе ўсе эўрапейскія комплексы ды ілюзіі — з вайной, галечай, варажнечаю паміж сваімі. Яго талерантная натура прагнула міру і душэўнай гармоніі, пры якіх толькі і магчыма было разгарнуць свае стваральныя здольнасці. Тое надарылася не адразу, але, як сказана, — шукайце і знойдзеце.

Спадар Кіт шукаў. Але тут трэба зазначыць, што шукаў ня толькі ён — шукала і Амэрыка. Яе амэрыканскі гонар, разварушаны першымі савецкімі посьпехамі ў космасе, патрабаваў як найхутчэйшага рэваншу. Настала пільная патрэба ў адмысловых талентах і вялікіх грошах. Грошай, як вядома, Амэрыцы не пазычаць, а таленты трэба было пашукаць. Без аднаго, тады мала каму вядомага беларуса Амэрыка не магла абысціся, і лёс ці выпадак аднойчы прэзентаваў яго перад Амэрыкай. Тое сталася, як ужо распавядана, пасля доўгага блуканьня на неабсяжных індустрыяльных джунглях Амэрыкі, нялёгкае працы ў атрутных цэхах, пры зьнясільваючых канвэерах. Але ў Амэрыку разам з беспрытульнымі выгнаньнікамі прыйшла яшчэ і карпаратыўная эўрапейская салідарнасьць, штось ад пратэстанцкай этыкі. Геніі сапраўднай навукі ў Амэрыцы адкінулі ўсе нядаўнія рознасьці і дэмакратычна, бы роўныя, паставіліся адзін да аднаго. Роўным сярод роўных апынуўся ў новай навуцы і беларус Барыс Кіт. Тое найперш сталася грунтам яго хуткага посьпеху.

У шыкоўным, сьцішаным, прахалодным гатэлі нас напаткала няўдача.

Утульна сабе ўладкаваўшыся за нізкім столікам у холе, мы доўга гутарылі пад магнітафон. Гаварыў, вядома, спадар Барыс, ягоны субяседнік запісваў. Але калі пад канец хацеў праверыць запіс, аказалася, што магнітафон не працуе. Пачалі тузаць, шчоўкаць, стукаць, памянлялі батарэйкі — усё было марна. Тады паклікалі маладога, выкшталцонага чалавека

з гатэльнай абелугі. Той дужа чула паставіўся да нашай праблемы, але памагчы ня мог. Панёс наш магнітафон, каб з кімсьці параіцца. А як вярнуўся, ягоны прыгожы твар і зусім спахмурнеў — магутная амэрыканская фірма ня мела магчымасьці палагодзіць нашу бяду.

Што ж, бывае, калі тэхнічныя магчымасьці і краіны-гіганту абмежаваны нават у дачыненні да маленькай пабытовай рэчы. Давялося ісьці ў вялізны супермаркет купляць новы магнітафон.

А як купілі новы, наш стары (праўда, у іншым мейсцы) запрацаваў нават лепш, чым раней, тым шчасьліва ўратаваўшы ніжэй надрукаваны аповяд.

Вернер фон Браўн і амэрыканскія ракеты. Ажыўленьне астранаўтыкі. Доктар Джон Брэквал. Найшчасьлівейшы пэрыяд жыцьця. Зьмена філязофіі балістыкі. У міністэрстве паветраных сілаў. Удзел у шматлікіх кантактах з савецкімі вучонымі.

— Тады Амэрыка рабіла першыя крокі ў астранаўтыцы, яшчэ да запуску савецкага спадарожніка. Тыя крокі, як, безумоўна, і спробы Савецкага Саюзу, былі стымуляваны ракетнымі спробамі немцаў падчас Другой сусьветнай вайны, калі яны першы раз у горадзе Пенемюндэ выпусьцілі ракету А-4. То была першая ракета, але яна рухалася на пльўкім паліве — карасіне. Фактычна тым было запачаткавана разьвіцьцё астранаўтыкі. Кіраваў праектам Вернер фон Браўн. Па сканчэньні вайны фон Браўн і ягоныя супрацоўнікі шукалі мейсца, дзе працаваць далей у сваёй галіне. І вось частка спэцыялістаў паехала ў Савецкі Саюз, а частка — у Амэрыку. Менавіта немцы зрабілі вялікую справу ў астранаўтычным прагрэсе ў абедзьвюх краінах. Фон Браўн прыехаў у Амэрыку, дзе і прадаўжаў ранейшую працу, распачатую ў Пенемюндэ, далей ён браў удзел у праекце «Аполён», распрацаваў ракету «Сатурн-5», якая панесла касьмічны карабель на Месяц. А сам касьмічны карабель рабілі на нашай фірме. Тут трэба зазначыць, што і першыя посьпехі Савецкага Саюзу, асабліва палёт касманаўта Гагарына, прычыніліся да стымуляцыі разьвіцьця астранаўтыкі ў Амэрыцы. Запуск савецкага спадарожніка на арбіту ўзварушыў усю Амэрыку. Савецкі Саюз, які здаўна лічыўся адсталым у свае тэхналегіі, аднак жа здабыў такі посьпех. У Амэрыцы шмат у чым абвінавчвалі прэзыдэнта Эйзенхаўэра, што не падняў Амэрыку ў належным часе. Новы прэзыдэнт Кенэдзі дужа энэргічна ўзяўся спрыяць астранаўтычным праектам, і, праўда, празь якіх два гады дабіўся вялікага посьпеху. Гэта паказвае, як шмат залежыць ад кіраўніка ў кожнай справе.

У Каліфорніі я спаткаў найвыдатнейшых вучоных Амэрыкі, працаваў з доктарам Джонам Брэквалам. Хто ён такі? Як і я, ён па адукацыі матэматык, скончыў унівэрсытэт у Аксфордзе, пасля атрымаў дактарат Гарвардзкага ўнівэрсытэту. Гэта быў геніяльны матэматык, якога клікалі для кансультацыі ў розныя адзідзелы маёй фірмы. Дык ён на вырашэньне цяжкіх пытанняў па матэматыцы заўсёды запрашаў мяне. Пазьней ён быў прафэсарам Стэнфордзкага ўнівэрсытэту ў Каліфорніі. Я зь ім вельмі сябраваў, запрашаў у свой прыгожы дом, дзе жыў. Цікавы быў там мой адрас: Brookhaven, Garden Groove, Orange, California, што ў перакладзе гучыць як: вуліца ручэйнага прыпынку, горад садовага росту, павет памаранцавы. Дом быў вялікі, новы, з прыгожым садам, у якім раслі 8 памаранцавых дрэваў, 18 вялікіх эўкаліптаў, што рабілі мне нямала клопату, бо эўкаліпты скідвалі кару, якую кожную суботу патрэбна было збіраць. Там мае калегі гулялі ў брыдж. Зноў жа доктар Брэквал быў першаклясны піяністы. То быў найшчаслівейшы пэрыяд майго жыцьця...

Фірма на той час працавала над праэктам «Навахо», гэта назва індзейскага племя. То былі нашы першыя крокі ў галіне космасу. Яны доўжыліся да пары, пакуль не прыйшла новая філязофія балістыкі. Сьпяраша ўжываліся ракеты, якія кіраваліся толькі электроннымі апаратамі. Але праз пэўны час запанавала балістыка. Гэта азначала, што ракеты трэба пераводзіць на гравітацыйны спосаб кіраваньня. Так, як мы, напрыклад, кідаем камень, калі ён ляціць па парабале і падае. Тады іх палёт мае адзін кірунак пад уплывам адной сілы — гравітацыі. Ну, амэрыканцы пэўныя рэчы прапусьцілі. Польскі пісьменьнік Ваньковіч, які жыў у Амэрыцы, пісаў, што Амэрыка — гэта магутны слон, які мала рухаецца, і яго трэба неяк падшпорыць. Але ўжо калі пачне рухацца, дык нешта зробіць. І вось такой шпорай для Амэрыкі быў савецкі спадарожнік. Амэрыка была дужа зацікаўлена, чаму гэта Савецкі Саюз выйшаў наперад, і звярнула ўвагу на тых вучоных, якія ведалі расейскую мову. У іх ліку апынуўся і я. Мяне паклікалі ў Вашынгтон, дзе я быў прыняты ў астранаўтычны адзідзел Міністэрства паветраных сілаў. Там была група вучоных, што займалася дасьледваньнем астранаўтычнага прагрэсу Савецкага Саюза. Таксама, як і ў Савецкім Саюзе дасьледвалі, што робіць у гэтай галіне Амэрыка. Пачаліся спатканьні вучоных, прыезды савецкіх вучоных у Амэрыку, таксама, можа, у меншай ступені, прыезды амэрыканцаў у Савецкі Саюз. Сакрэтнасьць ва ўзаемадачыненьнях заўсёды дужа высока трымалі савецкія ўлады і ня дужа высока — амэрыканцы. У Вашынгтон прыезджалі выдатныя навукоўцы Савецкага Саюза. Дык мяне часта клікаў амэрыканскі ўрад браць удзел у тых спатканьнях. Безумоўна,

мэта была адна — супрацоўніцтва ў супольнай справе, ніякай варожасьці ці падазронасьці. Амэрыка ніколі ня мела на мэце, каб ваяваць.

Пачаліся спатканьні і канфэрэнцыі. І я магу з гонарам сказаць, што заўсёды быў кліканы на іх і супрацоўнічаў ці не з усімі расейскімі калегамі, што наведвалі Амэрыку. Мне даручана было правесьці першы ў гісторыі ЗША–СССР сход на высокім узроўні з мэтай палагодзіць супрацоўніцтва ў астранаўтычных дасьледваньнях. Адбылося гэта ў 1960 годзе ў Шаратон-гатэлі ў Вашынгтоне.

Аповяд сёмы

29 ліпеня, ваколіцы Пальмэн-гартэн

Мы нетаропка ідзем па ваколіцах славутага ў Франкфурце Палмэн-гартэну, здаўна аблюбованага заможнай гарадзкой буржуазіяй. Ды й раён наскрозь буржуазны з выгляду, багаты, прыгожы і ціхі. Туг утульныя, схаваныя ў суцэльнай засені аграмадных платанаў вуліцы з шыкоўнымі, розных стыляў будынкамі (ад эўрапейскага барока да мадэрну найноўшых напрамкаў), усё дбайна дагледжанае, упрыгожанае, бы спрадведу існае. Здаецца, ніякая вайна тут ня зрушыла і каменьчыку з гэтай буржуазнай добраўпарадкаванасьці мінулых стагодзьдзяў. Сярод падстрыжанага кустоўя і кветнікаў дрэмлюць беласьнежныя вілы, сьвежа зелянеюць абструмененыя вадой лужкі. Пры аднолькавай упарадкаванасьці ўсё гут рознае — характарам, стылем, коштам. Архітэктура разнастайнасьці тут — шаноўная пані. І бязьлюдзьдзе. Мейсцы на ходніках і падворках застаўлены аўтамабілямі самых розных фірмаў, мадэляў і марак — на ўсёй вуліцы ня знойдзеш і двух аднолькавых. І ўсе яны нерухомыя, бы прыкутыя да мейсца ўдзень і ўначы, зімой і ўлетку. Можна толькі здзіўляцца, навошта купляць іх, калі ня езьдзіць.

— Каб мець, — кажа спадар Барыс.

Сапраўды, тут зусім інакшая пабытовая псіхалёгія, чым у нас, на ўсходзе. Нашаму чалавеку з адвечным нязбыўным клопатам, як пражыць, пракарміцца, тое зразумець цяжка. У спадара таксама быў аўтамабіль, пакуль была патрэба езьдзіць на ім па філіях унівэрсытэту. А як зьнікла патрэба, зьнікла і аўто. Каб пазбыцца клопату, бо меркаваньне «мець» — не ў ягоных правілах. Усё ж ён таксама чалавек з усходу, хоць і пражыў жыцьцё ў атачэньні заходняй культуры.

Як бы жыцьцё каго ні камячыла — кідала ўніз ці ўзвышала, ён, каб і хацеў, ня можа зьмяніць свайго Богам закладзенага мэнталітэту, як ня ў стане і забыцца, адкуль паходзіць. Найперш бацькава хата, родны кут, ну і людзі. Асабліва тыя, што дабром і годнасьцю адзначыліся ў ягонай душы. Тым болей пакрыўджаныя лёсам, абылганьня гісторыяй, несправядліва скараныя.

Такіх людзей на жыццёвым шляху Барыса Кіта шмат. Можа, аж за-надта шмат, і таму віною — вайна. Меркаваньне Боскае і чалавечай спра-вядлівасьці вымагае слова праўды пра іх.

Тым болей ці не ад таго, апошняга, хто гэта слова можа сказаць.

Падзел беларускай дыяспары. Доктар Шчорс. Настаўнік украінскай гімназіі ў Мюнхене. Каталікі і праваслаўныя. Леў Гарошка — закладнік уніяцкага руху ў Амэрыцы. Бацька і сын Каўшы. Ліст доктара Шчорса да спадара Чаропкі. Беларускі кангрэсавы камітэт і спадар Завістовіч.

— Можна так меркаваць, што пад уплывам нейкіх прычынаў, у тым ліку і вонкавых, беларусы ў Амэрыцы падзяліліся прыблізна на тры часткі: крывічоў (людзі, якія падтрымлівалі абноўленую раду БНР Абрамчыка), зарубежнікаў (тыя, што гуртаваліся каля Астроўскага і БЦР) і беларусаў наогул. Зарубежнікі лічылі, што БЦР, якая склікала Усебеларускі кангрэс, найбольш выказвае волю беларускага народу. Аднак вялікая частка гэтых людзей у Амэрыцы стварыла так званую «тэстамэнтную» БНР. Натуральна, што згоды між імі было мала. Але я ніколі ня браў удзелу ў іхнім канфрантаваньні, па магчымасьці шанаваў і адных і другіх, лічыў іх за патрыётаў Беларусі. Можна сказаць, што я належаў да трэцяй групы, якая ладзіла беларускую справу без якой бы там партыйнасьці. Дзякаваць Богу, што мяне не ўцягнулі ў БЦР, і я ня меў у гэтых адносінах ніякога клопату. Яшчэ калі пачыналася рада БНР у Нямеччыне, мой вялікі прыяцель Калодка, які прысутнічаў на першым сходзе БНР у Мюнхене, сказаў, што трэба паклікаць Барыса Кіта. Але хтось запярэчыў, быццам я шмат працаваў з Астроўскім, таму мяне клікаць няварта. Я рабіў беларускую справу без усялякіх партыяў, без усялякага ўплыву. У 48 годзе, калі я прыехаў у Амэрыку як адзін з першых беларусаў, дык да 50 году, да выезду ў Каліфорнію, рабіў беларускую справу адзін, бо нікога болей не было. А трэба было прысутнічаць на розных імпрэзах, як напрыклад, на маніфэстацыях паняволеных народаў у Нью-Ёрку. Тое рабіў пры падтрымцы ўкраінцаў, за што вялікі ім дзякуй. Асабліва прафэсару Дабраньскаму і спадарыні Скубе.

Цікава, што, канфрантуючы між сабой, і староньнікі БНР і староньнікі БЦР усе беларускія сьвяты спачатку адзначалі разам, а затым бэнэраўцы — у Нью-Ёрку, а бэцэраўцы — у Саўт-Рывэры, хоць БЦР на другім кангрэсе запісала ў пратакол, што яна падтрымлівае і працягвае справу БНР, закладзеную ў 18-м годзе.

Тут я хацеў бы распавесці пра спадара Шчорса.

Я яго выпісаў у Амэрыку адным зь першых, можна сказаць, за тое, што ён урагаваў маё жыццё. Калі я ўцякаў на Захад і дабраўся да Варшавы, дык перш за ўсё пайшоў у Беларускі камітэт, на чале якога стаяў Шчорс, а ягоным сакратаром быў Ханяўка, таксама вядомая асоба ў гісторыі Заходняй Беларусі. Рэч у тым, што я не належаў да якіх-небудзь арганізацый і таму ня меў ніякіх дакумантаў. Але старшыні камітэту на той дзень не было, быў толькі сакратар, якога я папрасіў даць мне дакумант, каб я мог ехаць далей. Але Ханяўка даў мне такі дакумант, што я мог трапіць толькі ў лягер остарбайтараў. Амаль што на сьмерць. Тады я паехаў у шпіталь, дзе працаваў Шчорс, і той страшэнна здзівіўся, даў мне лепшы дакумант, зь якім я ўжо меў магчымасьць дабрацца да Бэрліну.

Спадар Шчорс рабіў вялікую беларускую справу і ў Амэрыцы. Можа, найбольшая яго заслуга ў спробах кансалідацыі беларускіх групак, між якімі ішла дробная, але несканчоная палітычная барацьба.

Што да ўкраінцаў, дык быў яшчэ адзін цікавы момант у маім жыцці. Пасьля вайны ў Мюнхене мяне запрасілі ва ўкраінскую гімназію выкладаць матэматыку. Хоць я і ня ведаў украінскай мовы, але нічога, украінцы мяне разумелі, і я цэлы год выкладаў па-беларуску. Пазьней перайшоў ужо на ўкраінскую мову. А перад самым ад'ездам у Амэрыку мне прапанавалі стаць дырэктарам тае гімназіі. Я быў дужа здзіўлены і пытаюся: чаму? А яны кажуць: «Дзеля палітычнай згоды. Бо ўкраінцам, дзе адны — бандэраўцы, іншыя — канавальцы або мельнікаўцы, цяжка прыйсьці да згоды. А вы — чалавек нэўтральны, болей для таго прыдатны». Вельмі шкада, адказваю, але я ўжо атрымаў візу ехаць у Амэрыку. Мушу сказаць, што я заўсёды быў страшэнна захоплены ўкраінцамі, іхнімі адносінамі да беларусаў, інтэлектуальнаю сілай іх інтэлігенцыі, якая куды мацнейшая, чым у нас.

Яшчэ з часоў маёй працы ў Вільні я адчуваў пэўную непрыязь між каталікамі і праваслаўнымі. Так сталася, што статыстычна каталікі болей прычыніліся да беларускай справы, чым праваслаўныя. Я вельмі паважаў дзейнасьць каталіцкіх ксяндзоў Гадлеўскага, Глякоўскага, Абрантовіча, якіх ведаў асабіста. Пазьней пачаліся нашы ўніаты. Леў Гарошка — незвычайны чалавек, мой калега па гімназіі, які пачаў новы ўніяцкі беларускі рух на Захадзе. Спадар Надсан ёсьць ягоны нашчадак, калі так можна сказаць. У той час, як вельмі мала можна назваць слыхных прозьвішчаў нашых праваслаўных сьвятароў, хіба абавязкова ўспомніць Аляксандра Каўша. Я ведаю ўсю яго дзейнасьць, выпісаў ягонага сына і майго вучня Сьвятаслава ў Саўт-Рывэр, дзе ён заклаў і будаваў царкву. І хоць каталікоў

сярод сьвятароў была прыблізна адна траціна, яны зрабілі больш, чым астатнія, праваслаўныя. З боку каталікоў, можа, з гэтай прычыны, была пэўная засьцярога да праваслаўных, лічылася, што каталікі болей шчырыя беларусы. Я сам праваслаўны, але заўсёды стараўся быць шчырым беларусам. Хаця і сярод беларусаў былі выдатныя праваслаўныя дзеячы, як названы ўжо доктар Шчорс ды іншыя.

Доктар Шчорс самааддана змагаўся за кансалідацыю беларусаў у Амэрыцы, шукаў нейкі супольны грунт для абедзвюх групак. Самым надзейным, на думку Шчорса, было паяднаньне на культурніцкай глебе. Ён вельмі добра выказаў гэта ў сваім лісьце да спадара Чаропкі, які нядаўна быў надрукаваны ў часопісе «Архэ». Вось што ён піша: «Ваша дастойнасьць. Беручы пад увагу выказанае Вамі падчас мае бытнасьці ў Чыкага заінтарасаваньне справай кансалідацыі нашага грамадзянства ў межах ЗША, нягледзячы на неатрыманьне адказу на мой апошні да Вас ліст, пішу ізноў. Хацеў бы давесці да Вашага ведама факт спатканьня і адбыцьця даўжэйшае гутаркі між Вашым слугою і старшынёй Беларуска-Амэрыканскага задзіночаньня сп. Инжынэрам Гарошкам. Хаця гутарка насіла, так сказаць, шчупальны характар, можна, аднак, на яе падставе зрабіць наступныя вывады: незаінтарасаваньне ў кансалідацыі нашых сьціплых сілаў гэтак званае крывіцкае стараны. Спадар Гарошка на проціўлеглым ад майго пункце гледжаньня. Я прапанаваў і далей прапаноўваю кансалідацыю й супрацоўніцтва на плошчы нацыянальна-грамадзкіх і культурных дачыненьяў, уважаючы, што апошнія ёсьць шмат лягчэйшым да прывядзеньня ў практычнае жыцьцё з прычыны адсутнасьці спецыяльных разьходжаньяў. Сп. Гарошка ўважае, што трэба спачатку скансалідавацца на палітычным адрэзку, і нават запрапанаваў «просты» рэцэпт практычнага яго вырашэньня: зьліквідаваць БЦР і прызнаць БНР.

Тэрэтычна рэцэпт сапраўды просты, нават вельмі просты — толькі што нерэальны. Кансалідацыя і супрацоўніцтва нармальна базуюцца на пэўных кампрамісах, уступствах кантрагентаў, а не на бескампрамісных праэктах самаліквідацыі. Каб апошняя наступіла, ня трэба гутарак аб супрацоўніцтве. Патрэбна толькі перакананьне аб фальшывасьці займанага становішча, а гэта ніхто зь людзей, гуртуючыхся вакол БЦР, ня мае і мець ня будзе. БЦР — гэта не тэстамэнтавы твор, гэта таксама і ня твор эміграцыйны, падобна гэтак званай Радзе БНР, якая паўстала ў сарамлівых абставінах і паўканспірацыйна праведзеным зьездзе аднае крывіцкай групоўкі ў Остэргофэне (Нямеччына). БЦР — гэта ўстанова, пакліканая і пацверджаная воляй, калі ўжо не ўсяго беларускага народу, то прынамсі ўсяго яго актыву. 1039 дэлегатаў у сталіцы Беларусі Менску — гэта ня

некалькі дзесяткаў эмігрантаў аднае групоўкі ў задрыпаным нямецкім гарадзішку. Параўнаньня тут ня можа быць ніякога! БЦР не паўстала воляй эміграцыі й ня можа быць воляй эміграцыі зьліквідавана. Яе можа зьліквідаваць III Усебеларускі Зьезд на Бацькаўшчыне, толькі і вылучна.» Гэты ліст пацвярджае, як Шчорс заўсёды імкнуўся да кансалідацыі.

Спадар Шчорс прыехаў у Саўт-Рывэр, дзе мной быў закладзены Беларуска-Амэрыканскі дапамогавы камітэт, які выпісваў людзей зь Нямецчыны. Але калі я ў 50-м годзе паехаў у Каліфорнію, ён пераняў усе мае беларускія справы і стварыў яшчэ лепшую арганізацыю (Беларускі кангрэсавы камітэт), што мела на мэце вось гэтую кансалідацыю ўсіх беларускіх партыяў (спадар Барыс Кіт смяецца, робячы паўзу). Пасьля ягонай сьмерці і да канца гэтай арганізацыі яе прэзыдэнтам быў спадар Завістовіч у Вашынгтоне. Ён таксама вельмі шмат зрабіў, прэзентуючы беларусаў у сталіцы ЗША, у спадара прэзыдэнта Клінтана. А сам спадар Завістовіч быў нават абраны прэзыдэнтам Камітэту ўсіх паняволеных народаў, што было вялікім гонарам для беларусаў. Мяне завочна абралі віцэ-прэзыдэнтам гэтага камітэту.

А доктар Шчорс, апроч таго, быў выдатны хірург і шмат каго зь беларусаў лячыў у Саўт-Рывэры. Яго там памятаюць і дагэтуль. Апошнія дні ягонага жыцьця прайшлі на поўначы ЗША — у Пляцбурзе, дзе ён таксама меў уласны мэдычны цэнтр. За яго выдатную лекарскую дзейнасьць быў абраны віцэ-прэзыдэнтам Амэрыканскай хірургічнай асацыяцыі, што ёсьць вялікім гонарам і для нас, беларусаў.

Аповяд восьмы

1 жніўня, гатэль «Хілтан»

Барыс Кіт зь яго несумненнай беларускай мэнтальнасьцю змалку выхоўваўся ў поліэтнічным асяродку. Ягонья адносіны да іншых рэлігіяў склаліся самыя талерантныя і дэмакратычныя. Праваслаўны паводле паходжаньня, ён цьвяроза ацэньвае ролю гэтай канфэсіі ва ўласным жыцьці, таксама як і іншых канфэсій для іншых людзей і нацый. У гэтым сэнсе ён чалавек XX стагодзьдзя, надзелены пэўнаю доляй жыцьцёвага скептыцызму. Ён не абагаўляе ніводзін народ і валодае даўняй, пацьверджанай жыцьцём прыхільнасьцю да народаў-суседзяў — украінцаў, летувісаў, расейцаў. І габрэяў таксама, зь якімі беларусы цягам стагодзьдзяў мірна дзялілі гаротны лёс на агульнай зямлі.

Мы зноў — ва ўтульным прахалодным холе Хілтан-гатэлю, дзе па-ранейшаму гасьцінна і ўтульна ў гэты сьпякотны дзень незвычайнага для Эўропы сьпякотнага лета. Спадар Кіт нязьменны ў сваім маладым аптымізме зь яго хай сабе маленькімі, даступнымі радасьцямі жыцьця. Высокія келіхі вайцан-біру, як заўжды, вільготна спатнелі па бакох — што можа быць болей зваблівае ў гэты душны час лета. Сёньня намі паслугоўваецца маленькая чарнавачка-тайландка, якая так радасна ўсьміхаецца, бы нецярпліва чакала нас зранку. А можа, і сапраўды чакала? Калі і не нас, дык таксама няблага. Галоўнае — каб дачакалася, — па-маладому белазуба сьмяецца спадар Кіт.

**Габрэі ў Беларусі і Амэрыцы. Першае юнацкае каханьне.
Амэрыканскі народ. Эўропа. Знаёмства з Тамарай. Дзеці ў Амэрыцы.
Леанід Сядоў, савецкі вучоны. Беларускі паэта Масей Сяднёў.**

— Цягам свайго жыцьця я прыйшоў да высновы, што габрэі заўсёды былі нашымі прыхільцамі. Нашая справа заўжды была зь імі звязана. Ва ўнівэрсытэце я знаўся з многімі габрэямі, у Амэрыцы таксама вельмі часта спатыкаў іх то ў якасьці начальнікаў у міністэрствах, то — розных навукоўцаў на кангрэсах. Звычайна даведаўшыся, што я зь Беларусі, тыя пыталіся, скуль: зь Менску ці зь Пінску? І радасна паведамлялі: дык мае ж

дзяды прыехалі адтуль. Калі я рабіў доктарскую працу, дык кіраўніком яе быў таксама габрэй, сусветна вядомы матэматык. Вядома гісторыя беларускага габрэйства, сумесная зь беларускай гісторыяй. Амэрыка прэзыдэнта Трумана выдатна прычынілася да стварэньня габрэйскай дзяржавы Ізраіля. Я быў у 94-м годзе ў Ізраілі на сходзе Сусветнай Астранаўтычнай акадэміі, дзе мне ўручалі дыплём поўнага акадэміка, і шмат чаго пабачыў там. Найперш, як шмат Амэрыка памагла Ізраілю. І гэта добра. Народу, які цярэў тысячагодзьдзі, трэба было памагчы. У Іерусаліме на сьценах унівэрсытэту значацца прозьвішчы шматлікіх яго амэрыканскіх фундатараў.

У пару свае маладосьці я меў яшчэ большыя стасункі з габрэямі. Маім першым юнацкім каханьнем была габрэйка Рыва Траевіцкая, якая ў гады халакосту згінула ў Баранавічах. Яна паходзіла з Карэліч, а я тады жыў у Агародніках, быў ужо студэнтам унівэрсытэту, і яна прыходзіла да мяне, каб кансультавацца па матэматыцы. А пасья прызналася, што прыходзіла зусім не за матэматыкай, а толькі, каб пабачыць мяне. Мы былі разам чатыры гады. Пазьней яна зь сям'ёй пераехала ў Наваградак, а я вучыўся ў Вільні, але часта прыязджаў у Наваградак, каб пабачыцца зь ёю. Пасья вайны я ездзіў шукаў яе, таксама і ў Іерусаліме, дзе задакументаваны прозьвішчы ўсіх загіблых, але не знайшоў нідзе.

Тут нялішне будзе сказаць, што амэрыканцы аднолькава спрыяльна ставіліся да ўсіх нацыяў. Ні ў чым не прыгнталі, не абмяжоўвалі, давалі поўную свабоду для разьвіцьця культуры і эканомікі. І ня дзіўна, бо амэрыканскі народ ёсьць сабраны зь людзей розных нацыяў, усім ім давалася свабода. Самы дэмакратычны лад — гэта амэрыканскі спосаб жыцьця, і я ганаруся, што зьяўляюся грамадзянінам Злучаных Штатаў. Беларусы таксама зрабілі свой пасільны ўклад у будаўніцтва таго ладу. І беларускі досьвед у Амэрыцы паказаў, што і мы ёсьць нягоршы за іншых народ, нам трэба толькі дэмакратыя для жыцьця ў Беларусі, якое мы ніколі ня мелі.

У Амэрыцы ёсьць вялікія абшчыны розных нацыянальных меншасьцяў, напрыклад, нямецкая — каля 40 мільёнаў, польская — 10 мільёнаў, італьянская — 15 мільёнаў, ірляндская — 10 мільёнаў, меншыя — расейская, беларуская, даволі вялікая ўкраінская. Украінцы заўжды ідуць разам зь беларусамі, падтрымліваюць адзін аднаго. Як я закладваў Беларускі дапамагавы камітэт, дык ягоны статут зрабіў нахштальт украінскага. А зарэгістраваць яго дапамог украінскі адвакат. Справамі меншасьцяў заняволёных народаў (Беларусь, Украіна і г.д.) апекалася амэрыканская арганізацыя «Common Cause».

У 72-м годзе я выйшаў на пэнсію зь дзяржаўнай працы ў Вашынгтоне. Апошнім часам я там працаваў у міністэрствах абароны, камунікацыі,

камэрцыі і транспарту. Ва ўсіх гэтых міністэрствах мы, матэматыкі, рабілі адну справу — разьвівалі новыя мэгады падняцьця эфэктыўнасьці адміністрацыйнай дзейнасьці. Пры дапамозе матэматычных разьлікаў тое можна рабіць ва ўсіх галінах — вайскавай, індустрыяльнай і г. д. Усюды пачала ўжывацца новая навука, якая выкарыстоўвала прыкладную матэматыку, што прыносіла мільёны даляраў эканоміі. Пасьля выхаду на пэнсію я выкладаў матэматыку ў Мэрылендзкім унівэрсытэце, стаў поўным прафэсарам. Неўзабаве атрымаў прапанову паехаць у Эўропу, дзе ў 12 краінах існавалі філіялы Мэрылендзкага ўнівэрсытэту — усюды, дзе стаялі амэрыканскія войскі. Найболей такіх амэрыканскіх адзьдзелаў было ў Нямеччыне, куды я прыехаў і пачаў выкладаць матэматыку, пражываючы ў Франкфурце-на-Майне, дзе знаходжуся аж да сёньня.

Аднойчы ў Франкфурце мне патрэбна было перакласьці некаторыя дакуманты на нямецкую мову, і я зайшоў да адной перакладчыцы, якая паходзіла зь Вільні. І яна мяне пазнаёміла з Тамарай. Проста мы йшлі вечарам каля Тамарынай хаты, і перакладчыца кажа: тут мае прыяцелі ўкраінцы жывуць. Дык я: давайце зойдзем. Так я патрапіў у Тамарыну сям'ю. Тамара нарадзілася ў Кіеве. Тады я быў яшчэ даволі малады і жавы, і ў нас з Тамарай пачалося цеснае знаёмства. А яна была выдатная асоба, толькі што скончыла інстытут чужаземных моваў у Франкфурце. А раней жыла ў Амэрыцы, скончыла амэрыканскую гімназію і ўнівэрсытэт, выдатна валодала ангельскаю мовай, як і нямецкай, францускай, украінскай і расейскай таксама. У нас зь ёй знайшлося шмат супольных інтарэсаў. Часта я даваў ёй рабіць праверку майго ліставаньня з прыяцелямі, што яна рабіла вельмі добра. Шмат хто з нас гаварыў на розных мовах, але ніхто ня мог так добра пісаць, як Тамара. Сьпярыша яна працавала тут у адным ангельскім банку, а пасьля я дапамог ёй знайсці працу ў Дзяржаўным банку Нямеччыны, дзе яна адразу зрабілася сакратаркай самога прэзыдэнта банку. Мяне захапіла яе інтэлігентнасьць, любоў да мастацтва, яна першаклясна іграе на раялі, няблага сьпявае, а ў маладыя гады была балярынай. Тое ўсё разам дапамагло мне жыць у Франкфурце. Гэтак мы разам жывем аж 30 гадоў, хоць жывем у розных кватэрах. Яна ёсьць мая спадарожніца жыцьця.

Увогуле, нямецкая навука стаіць вельмі высока. Мне было лягчэй зрабіць дактарат тут, у Нямеччыне, чым нават у Амэрыцы. Чаму? На жаль, у Амэрыцы не залічаюць нічога, што ты зрабіў у Эўропе, трэба пачынаць усё ад самага пачатку. Я ўжо меў з Віленскага ўнівэрсытэту дыплём магістра матэматыкі, гэта амаль што дактарат, з тым і працаваў. А як прыехаў сюды, у Нямеччыну, дык унівэрсытэт у Рэгенсбургу залічыў усё, што я зрабіў раней, у тым ліку і ў Вільні. Трэба было толькі зрабіць доктарскую

дысертацию, абараніць яе перад камісіяй. Маёй тэмай быў абраны аналіз матэматычнай дзейнасці аднаго з найвялікшых матэматыкаў сьвету — Антона Зыгмунда. Абарона адбылася пасьпяхова, і я атрымаў дыплём доктара філязофіі ў галіне агульнай гісторыі навукі і матэматыкі — так напісана ў маім дыплёме. І ў Эўропе, і ў Амэрыцы вельмі важна, калі займаць высокія становішчы, дык каб мець дактарат. Каб я меў дактарат у Амэрыцы, я б дасягнуў яшчэ болей высокага становішча.

Жывучы ў Эўропе, я дапамагаў у вучобе абодвум сынам, якія скончылі па чатыры факультэты і цяпер ёсьць выдатныя адмыслоўцы Амэрыкі. Дапамагаць дарослым дзецям было не ў традыцыях амэрыканцаў. Там, калі дзеці паступалі ва ўнівэрсытэты, дык павінны былі самі зарабляць на жыцьцё і на вучобу. Але тое было вельмі цяжка і не магло не адбіцца на посьпехах у вучобе. Я дапамагаў сынам яшчэ дзесяць год з Эўропы. Цяпер старэйшы працуе начальнікам дэпартамэнту ў НАСА (некалі ён захапляўся спортам і нават быў чэмпіёнам Амэрыкі па тэнісу). Малодшы — мэдык, высокакваліфікаваны хірург. Усе маюць свае дамы, сем'і. Жывуць у Амэрыцы.

Леанід Іванавіч Сядоў, віцэ-прэзыдэнт Акадэміі навук СССР, кожны год прыязджаў на Захад прадстаўляць СССР на ўсіх астранаўтычных кангрэсах. Мы пазнаёміліся ў 58-м годзе на кангрэсе астранаўтыкі ў Амстэрдаме. Пасьля ён часта прыязджаў у Амэрыку, і дзярждэпартамент кожны раз прасіў, каб я займаўся ім. Я вазіў яго па Амэрыцы, паказваў навуковыя цэнтры. Аднойчы здарыўся такі цікавы мамэнт. На кангрэсе астранаўтыкі ў Токіё яго папрасілі зрабіць мемарыяльны даклад у Такійскім унівэрсытэце. Ён быў прафэсар аэрадынамікі. І вось велізарная заля ў Токіё, сядзяць прафэсары і студэнты — тысячы чалавек, у першым радзе амэрыканскі амбасадар і я зь ім побач. Выступае Сядоў. У Японіі абавязкава патрэбна гаварыць зь перакладчыкам. Ён папрасіў перакладчыка-японца, які б мог перакладаць з расейскай. Але тут аказалася, што перакладчык ня можа перакласьці, каб было зразумела. Тады ён кажа, што, можа, зрабіць пераклад на ангельскую мову, якую японцы таксама ведаюць. Але хто будзе перакладчыкам? Юр'еў, камерцыйны аташэ савецкай амбасады ў Токіё. Пачынаецца даклад. Але Юр'еў ня ведае матэматыкі і ня можа перакласьці матэматычныя тэрміны. Тут умяшаўся я і выратаваў становішча — пачаў перакладаць усе матэматычныя тэрміны. Сядоў вельмі дзякаваў мне. А амэрыканскі амбасадар сказаў, што ён вельмі ганарыцца мной, як амэрыканцам.

Шмат навукоўцаў прыязджала з Савецкага Саюзу, усіх іх я добра ведаў. Ніколі не забудуся, як у Іерусаліме мне ўручалі дыплём акадэміка

астранаўтыкі. Атрымаўшы, я пайшоў на сваё месца, але на шляху завітаў да савецкіх вучоных і ўсім падаў руку. Навукоўцы не займаліся палітыкай, хаця ім часьцяком даставалася ад палітыкаў. Іх саджалі і рэпрэсавалі. Некаторых ніколі не выпушчалі на Захад, такіх, як Каралёў, Курчатаў. Я ўсіх ведаў, а Курчатава ніколі і ня бачыў. Цяпер ягоным імем названы нават адзін хімічны элемент. Увогуле, новыя элементы вынаходзілі ў Амэрыцы, давалі ім амэрыканскія назовы: амэрыцыўм, каліфорніўм, бярклеўм... Вядома, вялікую справу зрабіў расеец Мэндэлееў — уклаў усё ў сістэму, яго славетную Табліцу Мэндэлеева. Таму адзін з элементаў называецца мэндэлееўм.

Шмат якія беларусы рабілі толькі самае найлепшае дзеля Беларусі, выводзілі Беларусь у сьвет. Нямала пачалося і зь ініцыятывы майго сябра і калегі па гімназіі Льва Гарошкі. Усім беларускім уніятам трэба сказаць найвялікшую падзяку за тое, што яны найбольш трымаліся беларускай справы. Сяднёў — сьлынным чалавек у Беларусі, таму што ён вялікі паэта, і я намагаўся колісь, каб ён атрымаў намінацыю на Нобэлеўскую прэмію. Я зрабіў яму дзьве намінацыі — Мюнхэнскага ўнівэрсытэту і Джорджтаўнскага ўнівэрсытэту. Наогул, я заўсёды быў захоплены нашымі беларускімі паэтамі, якія ёсьць бяспэжны наш скарб. Беларусь — краіна паэтаў, тое ўсе ведаюць.

Аповяд дзевяты

4 жніўня, рэзыдэнцыя Васіля Быкава

Спадар Кіт гэтую кватэру (як, дарэчы, і ўласную) гучна называе рэзыдэнцыяй, хай будзе так. Насамрэч гэта простая, без усялякіх прэтэнзіяў, казённая (службовая, як мовілі б у нас) кватэра, дзе няма нічога лішняга і ёсьць усё неабходнае для побыту — паводле сярэдніх заходніх стандартаў. Самае, аднак, прывабнае для гаспадара, вядома, за выключэньнем ягонага рабочага стала, гэта вялізны стары каштан за вакном. Ён першы ўвесну радуе вока порсткімі пупышкамі ў гольлі, затым лісьцём, у ім круглы год скачуць-гуляюць вавёркі, а наверху нават прытулілася гняздзечка нейкага птаха. Каштан прыгожы вясной і ўлетку густым лісьцывяным убраньнем, прывабны зімой строгаю графікай гольля. Праўда, ён ужо няплодны, мабыць, ад старасьці. А можа, з прычыны незвычайнай пражэрлівасьці гарадзкіх вавёрак, якія ўвесну дашчэнт у ад’ядаюць яго крохкія сьвечкі.

Цікава назіраць жыцьцё гэтага двараваго волата, калі б побач не было водгукаў іншага жыцьця, поўнага чалавечых высілкаў, драмаў, а то, здаралася — і радасьцяў...

**Аўтар падручнікаў па астранаўтыцы і паліве. Першы дасьледнік
плыўкага вадароду. Тэлефонна-тэлеграфная фірма. Нацыянальнае
бюро стандартаў. Праца ў трох міністэрствах. Мэрылендзкі
ўнівэрсытэт і Гайдэльбэрг. Антон Зыгмунд у Вільні і Чыкага.**

**Пяць гадоў працы над дысэртацыяй. Вучоная ступень доктара
матэматыкі і гісторыі навукі. Разыходжаньне з айцом Грыгор’евым.
Кніга Галіны Войцік. Летувісы, украінцы. Доктар Янка Станкевіч
і яго новатвор.**

— Прыйшоў час зрабіць кароткі агляд таго, што мной зроблена ў астранаўтычных арганізацыях Амэрыкі.

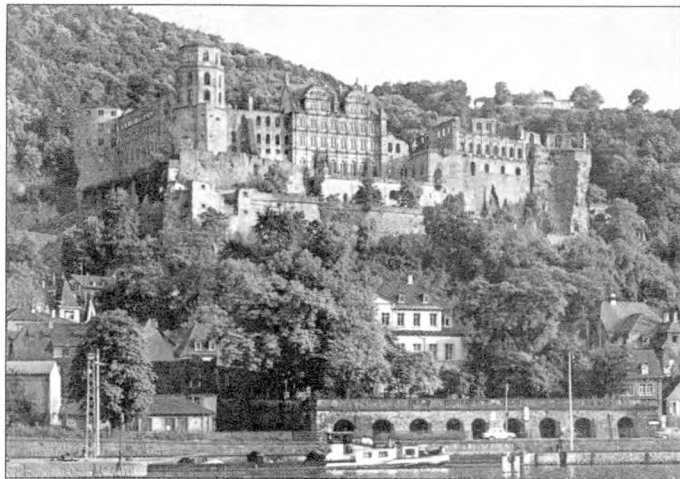
Ад 56-га да 58-га году мне давялося быць адным з першапраходцаў у самых пачаткавых касьмічных дасьледваньнях Амэрыкі. Фірма, у якой я працаваў, ужо ўпаміналася вышай. Я браў удзел у дасьледваньні і пабудове самых першых інтэркантынентальных стратэгічных ракетных сістэмаў, а таксама быў першы дасьледнік ужывальнасьці плыўкага вадароду

як ракетнага паліва. Яно цяпер ужываецца ва ўсіх галоўных ракетах сьвету, у тым ліку ў касмічным караблі «Аполён», таксама ў чаўночным касмічным караблі «Шатл». Я ж у той час падрыхтаваў першы гістарычны падручнік па астранаўтыцы, у якім былі выкладзены прынцыпы ракетнага дзеяння, а пасля агляд усіх магчымых ракетных паліваў. Гэты падручнік разышоўся па ўсім сьвеце, ім карысталіся пакаленьні ракетных інжынераў аж да сягонья. Падручнік мае прадмову Тэадора фон Кармана, бацькі сучаснай аэрадынамікі. Усё тое было да часу запуску савецкага спадарожніка. Пасля мяне запрасілі ў Вашынгтон, дзе я працаваў да 63-га году спачатку ў міністэрстве паветраных сілаў ЗША, у аддзеле замежных касмічных дасьледваньняў. Я быў там і дасьледнік і дарадчык па ўсёй замежнай касмічнай дзейнасьці, у тым ліку і Савецкага Саюзу. У выніку маёй тамтэйшай дзейнасьці змог выдаць фундаментальную кнігу (600 стар.) аб гісторыі і сучасным становішчы савецкай касманаўтыкі.

З 63-га па 65-ы год я працаваў у тэлефонна-тэлеграфнай фірме ІТТ, вядомай сваімі філіяламі ва ўсім сьвеце. У той час яна заснавала ў Вашынгтоне свой касмічны філіял, дзе праводзіліся дасьледваньні ў пабудове сатэлітаў сувязі. Рыхтавалася падарожжа на Месяц, і я адмыслова займаўся пабудовай сувязі зь ім — часткай вялікага праекту «Аполён». Пасля да 68-га году працаваў у Нацыянальным бюро стандартаў, аддзеле міністэрства камэрцыі, дзе я займаўся разьвіцьцём стандартаў, асабліва ў амэрыканскай касмічнай індустрыі. Часта быў дзяржаўным прадстаўніком ЗША ў камісіях у Эўропе па агульнай сусьветнай стандартызацыі. У гэтым жа міністэрстве я працаваў як спэцыяліст новай навукі, якая тады буйна разьвівалася ў Амэрыцы, гэта Operations Research Analysis — навука павышэньня эфэктыўнасьці дзеяньняў у розных галінах індустрыі ці вайсковых дзеяньняў пры дапамозе матэматыкі. У той жа галіне я працаваў яшчэ ў трох міністэрствах — абароны, транспарту, камунікацыі. Маёй працай былі матэматычныя разьлікі для павышэньня эфэктыўнасьці дзеяньняў у міністэрствах. Гэта была новая навука, што нарадзілася пасля другой сусьветнай вайны з вопыту ўсіх матэматычных вынаходжаньняў для вайны, як, напрыклад, энігмы ў Англіі — матэматычнага апарату, які падслухоўваў нямецкія перамовы і дапамог перамагчы фашызм. Або з разьлікаў, як змагацца з падводнымі лодкамі Нямецчыны ў Сусьветным акіяне. З дапамогай гэтых разьлікаў сілы альянсу змаглі зьнішчыць нямецкі падводны флёт і арганізаваць дапамогу Савецкаму Саюзу.

У 1972 годзе я выйшаў на пэнсію і атрымаў пасаду прафэсара Мэрылендзкага ўнівэрсытэту, выкладаў матэматыку ў эўрапейскім аддзеле,

галоўная кватэра якога месцілася ў Гайдэльбэргу. Там я працаваў аж да 92-га году, выкладаў матэматыку ў 40 амэрыканскіх цэнтрах у Эўропе. Гэта таксама была вельмі цікавая праца. Нас, выкладчыкаў, было шмат, і мы працавалі ў васьмі краінах Эўропы. Апроч таго, нашыя філіялы былі ў Азіі і

Гайдэльберг. Замак кюрфюрстаў

Афрыцы, дзе размяшчаліся амэрыканскія войскі, нават у В'етнаме, дзе мы выкладалі матэматыку на авіямаціках. Амэрыканцы клапаціліся, каб іхнія салдаты падчас службы атрымлівалі адукацыю. Найбольшая колькасць амэрыканскага войска была ў Нямеччыне. Я ўвесь час жыў у Франкфурце, і кожны сэмэстр атрымліваў новае прызначэньне, у іншы горад, куды і езьдзіў на ўласным аўтамабілі. Я ганаруся ня толькі тым, што 15 год працаваў у Беларусі для беларускага школьніцтва, але і тым, што 30 год быў прафэсарам амэрыканскага ўнівэрсытэту і маю найвышэйшыя ўзнагароды. Пра Мэрылендзкі ўнівэрсытэт адзін з вялікіх ангельскіх гісторыкаў Торнбэй неяк сказаў: у Мэрылендзкім унівэрсытэце сонца ніколі не заходзіць. Тое праўда, бо ён меў свае адзьдзелы і ў Азіі, і ў Эўропе, і ў Амэрыцы, і сонца над імі ніколі не заходзіла.

Антон Зыгмунд, адзін з найвялікшых матэматыкаў XX стагодзьдзя, быў маім прафэсарам у Віленскім унівэрсытэце. Падчас другой сусьветнай вайны Амэрыка запрасіла яго да сябе і тым выратавала ад пагібелі. Там ён увесь час быў прафэсарам аднаго з найвялікшых унівэрсытэтаў Амэрыкі, Чыкагскага, дзе тварыў новую матэматыку. Шмат якія ягоньня вучні сёньня сталі сьлыннымі матэматыкамі. Пад канец сваёй дзейнасьці ён з рук прэзыдэнта Кенэдзі атрымаў найвялікшую навуковую ўзнагароду Амэрыкі. Ён быў цудоўны чалавек, заўжды рупіўся пра сваіх студэнтаў. Прыехаўшы ў Амэрыку, я ўзнавіў зь ім сувязь, ён пісаў мне рэфэрэнцыі для паступленьня на працу. З Эўропы я часам наведваў яго ў Чыкага і аднойчы запытаў, колькі пад яго кіраўніцтвам выйшла дактароў матэматыкі. Дык ён кажа: «Ну, каля ста». — «А ці хто-небудзь напісаў пра вас, зрабіў аналіз

вашае дзейнасці?» Аказалася — ніхто. Дык я падумаў, што трэба тое зрабіць мне. І з гэтага ўсё пачалося.

Я ўзяў у яго матэрыялы і, ужо жывучы ў Нямеччыне, звязваўся з рознымі ўніверсітэтамі, асабліва з універсітэтам у Рэгенсбургу, адным са старэйшых у Нямеччыне. Там я спаткаў прафэсара Тота і прапанаваў яму 10 тэмаў, апошнім у якіх стаяла прозвішча Зыгмунда. Дык Тот выбраў менавіта яго. Пяць год я працаваў над дысертацыяй. Трэба было разабраць 900 тэрэмаў Зыгмунда ды шмат чаго іншага. За гэтую працу я атрымаў ступень доктара.

Варта адзначыць адзін момант маіх асабістых дачыненняў да Зыгмунда. У Вільні я жыў у Новай калёніі, і Зыгмунд аднойчы прыехаў да мяне і на летні час пасяліўся ў маім доме разам з жонкай, таксама матэматыкам універсітэту, і малым сынком. Сын часта хварэў, а я ездзіў у аптэкі па лекі для яго. Праз шмат год жонка Зыгмунда памерла ў Амэрыцы, а сын скончыў адздызел эканомікі ва ўніверсітэце і стаў вельмі паспяховым бізнесмэнам. Ён жыў у Англіі, меў уласны самалёт. Падчас святкаваньня свайго дня народзінаў з двума калегамі паляцеў на тым самалёце, які пацярпеў катастрофу. Усе загінулі. Гэта так падзейнічала на бацьку, што хутка памёр і Зыгмунд.

З Гайдэльбергскага ўніверсітэту, які налічвае каля 600 гадоў, выйшла вялікая колькасць славурых навукоўцаў у розных галінах. Беларусі ў гэтым сэнсе ня так пашанцавала. Затое Беларусь славурая сваёй літаратурай, якая сапраўды робіць ёй сусветную славу. Кепска, што беларуская дыяспара ў некаторых адносінах папсавала імідж Беларусі. Галоўным чынам сваімі звадамі. Праўда, з амэрыканцамі ў яе былі нармальныя адносіны, затое між сабой увесь час сварыліся. Без асаблівых прычынаў. Я заўсёды быў супраць таго, стараўся памірыць усе групыкі. У сваю калёнію Саўт-Рывэр прымаў усіх, не зважаючы на партыйную прыналежнасць, і тым ганаруся. Але яны таго ня ведаюць, і хай гэта сягоньня прагучыць. У Амэрыцы я ня меў ніякіх сувязяў з расейцамі, за выняткам хіба аднаго святара з Вашынгтона, айца Дзьмітрыя Грыгор’ева. Мы зь ім мелі добрыя адносіны, але, на жаль, у апошні час разышліся ў сваіх палітычных перакананьнях. Як і шмат якія расейцы, ён цяпер думае адно і тое ж: Расійская імперыя — адзіная і непадзельная. А я стаю за незалежнасць Беларусі, чаго яна поўнасьцю заслугоўвае. Тое прызнаюць усе народы сьвету, што не спадабалася, аднак, айцу Дзьмітрыю.

Пра міжваенную Вільню, яе побыт і людзей вельмі добра напісала ў сваёй невяліччай кніжцы Галіна Войцік. Мне было цікава прыпамятаць, як мы колісь хадзілі на Нямецкую вуліцу і там карысталіся кулінарным

майстэрствам габрэяў. На той час габрэі складалі палову насельніцтва Вільні. Самым папулярным прадуктам там быў, вядома ж, селядзец. Вялікага антысемітызму не было, але на вуліцы Нямецкай часам узьнікалі канфлікты. Як у вядомым выпадку, калі кінутай кімсьці цаглинай быў забіты польскі студэнт. Тое паслужыла зачэпкай для немалых сутычак розных слаёў насельніцтва. А ў выніку ва ўнівэрсытэце габрэяў пасадзілі на адным (левым) баку аўдыторый, а негабрэяў — на другім. Я сядзеў на габрэйскім баку — з салідарнасьці з габрэямі.

Ва ўнівэрсытэце ў Вільні я сябраваў з некаторымі студэнтамі-літоўцамі. Пасьля належаў да Беларускага студэнцкага саюзу, а гэты саюз супрацоўнічаў зь літоўскім і ўкраінскім студэнцкімі саюзамі, і мне даводзілася штогод удзельнічаць у гадавым банкэце гэтых трох саюзаў. Мы зьбіраліся ў прыгожай залі гімназіі, якая называлася Аполё, на вуліцы Міцкевіча. Затым болей за ўсё спатыкаўся зь літоўцамі на эміграцыі. Там мы бралі актыўны ўдзел у літоўскіх імпрэзах, прысьвечаных незалежнасьці, — ці то літоўскай, ці то ўкраінскай. Памятаю прафэсара Бержышку, аднаго з заснавальнікаў незалежнасьці Літвы ў 1920 годзе, генерала Раштыкіса, шэфа генеральнага штаба Літвы. Мы ня раз спатыкаліся, фатаграфаваліся. Адна з такіх фатаграфій ёсьць у кнізе па гісторыі Літвы. На ўкраінскіх сходах я заўсёды гаварыў па-беларуску, а на літоўскіх мяне перакладаў мой сябра Чэслаў Найдзюк, які ведаў літоўскую мову. У 93-м годзе, калі я зьбіраўся ехаць у Вільню, літоўскі чыноўнік тамтэйшых авіялініяў прызнаўся мне ў Франкфурце, што ён таксама вучыўся па маёй кнізе. Ён патэлефанаваў у Вільню, і мне далі аўтамабіль для паездак, дзе мне было патрэбна. Тое было маё апошняе спатканьне зь Літвой.

У даваеннай Вільні адбылося маё знаёмства з доктарам Янкам Станкевічам, які тады быў беларускім паслом польскага сойму ў Варшаве і вельмі шмат зрабіў для беларускай мовы. Гэта ён вярнуў ва ўжытак слова *с п а д а р*, якое ўжывалася ў часы Вялікага Княства Літоўскага. Але ягоная ініцыятыва з увядзеньнем слова *К р ы в і я* выклікала вялікі закалот у беларускім замежжы ў Амэрыцы. Не зважаючы на тое, трэба адзначыць яго вялікія ініцыятывы, скіраваныя на беларускае адраджэньне. Я блізка ведаў усю ягоную сям'ю, памятаю маленькім хлопчыкам Вячку, які затым стаў дырэктарам беларускай службы радыё *С в а б о д а*. Некалі я сябраваў з ягонай маці-чэшкай, мы разам езьдзілі ў Наваградак дапамагаць тамтэйшым вучням здаваць матуральныя экзамены.

Аповяд дзесяты

12 жніўня, кавярня «Вінервальд»

Спатыкацца ў гарачыню на нашым звыклым мейсцы каля Давіда сёння было нязручна, і мы ўранку дамовіліся па тэлефоне перанесці сустрэчу ў засень — пад цяністыя дрэвы збоч кавярні «Вінервальд». Тут адносна ціха, столікі зранку вольныя, ёсьць дзе прытуліцца. Так сталася, што я прыйшоў раней, пачаў чакаць спадара Кіта, які заўсёды прыходзіў роўна ў прызначаны час. Трохі незвычайная для чалавека такога ўзросту завядзёнка, зь якой, як нехта сказаў, і вырасла пратэстанцкая этыка.

Калі ёсьць вольны час, у галаву лезуць розныя (не абавязкова дурныя) думкі. Найперш пра таго, каго я мушу выглядаць між людзей навакол. Безумоўна, спадар Кіт чалавек выключны, не такі, як усе ці нават большыня людзей. Сваю выключнасць ён засьведчыў посьпехамі у вучобе — у гімназіі ды ўнівэрсытэце. Затым яму было наканавана перажыць жахлівыя выпрабаваньні ваеннага часу, клопаты эмігранцкага жыцьця. Але як бы склаўся ягоны лёс, калі б не было тых выпрабаваньняў, калі б яму давялося жыць у нармальным грамадстве? Як бы развіўся ягоны матэматычны талент, яго фэнаменальныя хімічныя здольнасьці? Калі матэматыкай ён займаўся ўсё жыцьцё, дык хімія — толькі эпізод у ягоным даўгім жыцьці. І гэтка ашаламляльныя вынікі!

Ці ёсьць тут якая залежнасьць паміж прафэсійнасьцю і Боскім азарэньнем вынаходніка, што, здараецца, адорвае навукоўца? Дзякуючы ці насуперак — вось у чым пытаньне. Якая тут роля розуму, асяродзьдзя і загадкавай падсьвядомасьці?

А можа, уся справа ў шчодрэ міласьці яго вялікасьці выпадку?

Спадар Кіт, які зьяўляецца ў роўна прызначаны час, як заўжды, са сваёю чароўнай усмешкай, кажа, што, каб зразумець тое, сьпярга трэба выпіць.

А выпіўшы, абьякава махае рукой — хай тое тлумачаць іншыя. Аматараў да чужых спраў заўсёды хапае...

Бацька сучаснай аэрадынамікі Тэадор фон Карман. Фон Браўн і яго перакладчык. Письменьнік Фрэдэрык Ордвэй. Славуты Герман Обэрт. Дзьве залатыя ўзнагароды. Опэнгаймэр і Тэлэр — бацькі страшных бомбаў. Астранаўтычныя заслугі. Удзел у Таварыстве беларуска-нямецкіх спатканьняў. Прафэсар Лідзія Савік. В. Іваноўскі і Б. Тарашкевіч. Гедройц і Брылеўскі.

— У 1958 годзе на астранаўтычным кангрэсе ў Амстэрдаме я спаткаў Тэадора фон Кармана, бацьку сучаснай аэрадынамікі, які дапамог у развіцьці звышгукавой авіяцыі. Падышоў да яго з просьбай напісаць прадмову да майго падручніка па астранаўтыцы. Тое асабліва хацела мая друкарская фірма. Ён пагадзіўся, і назаўтра я прыйшоў да яго ў гатэль, дзе сабраліся шмат журналістаў — гэта быў час, калі Савецкі Саюз запусьціў свой першы спадарожнік. Фон Карман доўга распытваў пра маю працу і быў асабліва задаволены, што я супрацоўнічаў зь ягоным вучнем, выдатным вучоным Эдвардам фон Дрыестам.

Пасьля на працягу пяці гадоў я працаваў разам з фон Карманам, рабіў для яго выпіскі ў бібліятэцы кангрэсу ў Вашынгтоне. Ён вельмі высока цаніў маю кнігу пра ракетнае паліва. Я часта сустракаўся з ім у Вашынгтоне, а таксама ў Парыжы, дзе ён працаваў у якасьці прэзыдэнта міжнароднай акадэміі астранаўтыкі. Пад канец жыцьця ён захапляўся навукавай гісторыяй, у прыватнасьці творамі амэрыканскага пісьменьніка Гарэта П. Сэрвіса, а таксама кнігай Жуль Верна пра палёт на Месяц. Я дапамагаў яму ў пошуках такога роду літаратуры. На жаль, ён памёр за шэсьць год да палёту амэрыканцаў на Месяц, на 81-м годзе жыцьця. Пахаваны ў Аахене, дзе некалі заклаў інстытут аэрадынамікі, які цяпер носіць імя фон Кармана.

На тым самым кангрэсе я пазнаёміўся таксама з фон Браўнам. А пасьля ў Вашынгтоне зноў адрэкамендаваўся яму, і тут аказалася, што ён мяне памятае з мінулага разу і чытаў маю кнігу. Пазьней ён шмат разоў тэлефанаваў мне, асабліва з нагоды прыезду савецкай дэлегацыі, зь якой ня мог размаўляць па-расейску. Тады я выконваў яму ролю перакладчыка. Госьці цікавіліся шмат якімі праблемамі астранаўтыкі, і я вазіў іх у розныя інстытуты, паказваў, што робяць амэрыканцы. Вялікай сакрэтнасьці ў дачыненьні да расейскіх калегаў тады не было. Лічылася, што дасягненьні Амэрыкі павінны служыць усяму сьвету. Вучоныя Савецкага Саюза выдатна карысталіся тым.

Я 40 год знаёмы з вядомым пісьменьнікам Амэрыкі Фрэдэрыкам Ордвэем, які ўзяў удзел у маёй вялікай, на 600 старонак кнізе па гісторыі савецкай астранаўтыкі. Гэта была другая мая вялікая кніга. Дарэчы, Ордвэй

напісаў каля 10 кніг для фон Браўна, які сам не пісаў шмат. Ён быў спонсарам пры маім уступленьні ў Сусьветную акадэмію астранаўтыкі.

Прыехаўшы з Амэрыкі ў Эўропу, я стаў сябрам нямецкага астранаўтычнага таварыства і кожны год езьдзіў на іхнія сходы. Таварыства мела імя Германа Обэрта, славу тага вучонага, што ўваходзіць у лік трох першых піянераў астранаўтыкі (Цыялкоўскі, Обэрт, Годард). Я яго ведаў асабіста, спатыкаў на сходах і 30 год быў сябрам гэтага таварыства. Мяне выбралі ў савет дырэктароў таварыства і вельмі добра да мяне адносіліся, бо цанілі мае амэрыканскія заслугі. Яны мне далі дзьве ўзнагароды — залатую брошку і вялікі залаты мэдаль Германа Обэрта на стужцы. Мой прыяцель Аўгуст Штацц 30 год быў старшынёй гэтага таварыства. Ён разам з фон Браўнам працаваў у Пенемюндэ, а першы раз я спаткаў яго ў 58-м годзе на астранаўтычным кангрэсе ў Амстэрдаме. Гэтым часам мне давалося спатыкацца з іншымі славуцасцямі, як напрыклад, Вернэр Хайнэрбэрг — бацька квантавай мэханікі. Або Юлій-Робэрт Опэнгаймэр — бацька атамнай бомбы, Эдвард Тэлэр — бацька вадароднай бомбы, Вілі Месэршмідт — канструктар нямецкіх самалётаў, ды іншыя. Спатыкаўся і з савецкімі вучонымі, лаўрэатамі Нобэля Басавым і Прохаравым, а таксама Блохінцавым, Будкерам, Сядовым, Благанрававым, Багалюбавым, Вэкслерам і інш.

Можна падзяліць мой уклад у разьвіцьцё астранаўтыкі на дзьве галоўныя часткі — гэта дзейнасьць у ЗША і ва ўсім сьвеце.

Найперш — дасьледчая праца ў Каліфорніі і ў Вашынгтоне ў фірмах, ужо ўспомненых вышэй, удзел у разьвіцьці першых касьмічных ракетных сістэмаў і мэтадаў касьмічных сувязяў «Аполён» і другое — удзел у сусьветнай касманаўтыцы праз:

1. Публікацыі кніг і артыкулаў.

2. Садзейнічаньне супрацоўніцтву ЗША і СССР у астранаўтыцы (вёў першыя канфэрэнцыі ў Вашынгтоне).

3. Дзейнасьць у сусьветных астранаўтычных арганізацыях (кангрэсы, рэфэраты).

4. Спатыканьне ці супрацоўніцтва з найвялікшымі дзеячамі сусьветнай астранаўтыкі.

Дзеся таго, што ўся вышэйўспомненая мая дзейнасьць у галіне астранаўтыкі пачалася ў 50–60-х гадох мінулага стагодзьдзя, г.зн. калі пачаўся бурны ўздым гэтай славутай навукі, маю надзею, што гісторыя можа залічыць і мяне ў шэрагі яе першапраходцаў.

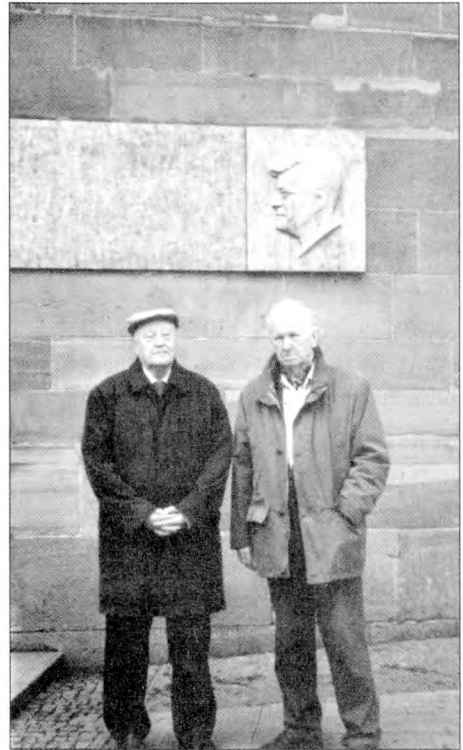
Немцы вельмі добра адносіліся да амэрыканцаў, і мае сувязі зь немцамі працягваюцца. Я сябрую з прафэсарам Шлёцам (Бэрлін), які ўзначальвае таварыства беларуска-нямецкіх спатканьняў. У мінулым годзе ён

заснаваў прэмію Барыса Кіта для дапамогі беларусам. Я таксама ўдзельнічаю ў гэтым праекце — памагаю грашыма. Лаўрэатам маёй прэміі ўжо стала прафэсар Лідзія Савік з Менску.

Трагічны лёс спасьцігнуў Вацлава Іваноўскага, у часе вайны, пры немцах, бургамістра Менску, забітага партызанамі. Я добра ведаў гэтага інтэлігентнага чалавека, які пры нашых нячасных сустрэчах у Менску ласкава называў мяне Кітачкам. Маючы пэўныя паўнамоцтвы, ён спрабаваў выкарыстаць іх дзеля беларусаў і беларускае справы і з поўным правам можа быць залічаны да герояў беларускага народа. Народ толькі тады існуе, калі мае сваіх герояў. У гэтым сэнсе хачу ўспомніць спадароў Генадзя Карпенку і Віктара Ганчара, зь якімі меў прыемную сустрэчу ў Маладэчне. Тады абодва яны здаліся мне вельмі перспектыўнымі палітыкамі. Дужа шкада, што лёс абышоўся зь імі гэтак бязьлітасна.

На заканчэньне хачу распавесці пра аднаго з найвыдатнейшых дзеячаў беларускага адраджэньня Браніслава Тарашкевіча, старшыню Беларускай сялянска-работніцкай Грамады на самым пачатку яе нараджэньня. Тады беларускае сялянства яшчэ захоўвала сваю беларускасьць, што выявілася ў арганізацыі самой Грамады, якая адразу сабрала 100 тысяч сяброў. Яе гурткі былі створаны па ўсёй Заходняй Беларусі. Мы, вучні гімназіі, таксама далучыліся да гэтага руху, я арганізаваў гурток нават у сваёй роднай вёсцы, дзе мой бацька стаў яго старшынёй.

Гісторыя Грамады ёсьць адзін з самых выдатных момэнтаў гісторыі Беларусі. Я меў гонар асабіста спаткаць Браніслава Тарашкевіча. Як тое адбылося? Незвычайна актыўная дзейнасьць беларусаў занепакоіла польскія ўлады. Тарашкевіч ды іншыя лідэры Грамады адчулі, якая над намі навісае пагроза. Менавіта ў такі час Браніслаў Тарашкевіч прыехаў у нашу Наваградзкую беларускую гімназію. Ён растлумачыў нам пра пагрозылівае становішча для Грамады, наладзіў спатканьне з актывам гімназіі,

В. Быкаў і Б. Кім

у ліку яго пяці чалавек апынуўся і я. Мы абгаворвалі наша становішча, выпрацоўвалі меры ў адказ. Тарашкевіч папярэдзіў нас, каб мы былі болей асьцярожныя, схавалі нашы білеты Грамады. Тое было правільна, бо моладзь, як заўжды, ня дужа асьцерагалася. Хутка пасья таго Грамада была ўсё роўна забароненая польскімі ўладамі, адбыўся вялікі працэс у акруговым судзе ў Вільні. Але, не зважаючы на забарону, мы рабілі беларускую справу далей. Такім у маёй памяці застаўся Браніслаў Тарашкевіч, які пасья апынуўся ў Савецкім Саюзе і згінуў.

Хочацца хоць напрыканцы гэтых аповядаў успомніць яшчэ адну падзею, якая здарылася зусім нядаўна. Газэты ў Польшчы, а таксама ў Беларусі шмат пісалі аб памершым Юрыю Гедройцу, па народжаньню беларусу, які перад вайной быў вялікі польскі дзеяч, а пасья вайны — рэдактар польскага часопісу «Культура» ў Парыжы. Гедройц спрыяў беларускай справе, трымаў у сваім часопісе г.зв. «Беларускую хроніку», якой кіраваў мой прыяцель Уладзімер Брылеўскі зь вёскі Залесьсе, што каля Маладэчна. Брылеўскі пісаў вельмі добра і гэтым шмат зрабіў для беларускай справы, за што яму належыць вялікая ўдзячнасьць і пашана ад усіх беларусаў.

Аповяд адзінаццаты

17 жніўня, *Grosser Hasenpfad 1*, рэзыдэнцыя Барыса Кіта

Адзіночны нумар у някепскім, але і не ў шыкоўным гатэлі. Усё, як усюды ў такіх выпадках: канапа, пісьмовы стол, столік дзеля часопісаў і газэт. За ім годна закусіць і выпіць калі з добрым госьцем. Ні факса, ні ксеракса, ні кампутара — пэўная колькасьць уласных ды іншых, патрэбных кніжак. У тым ліку і кніг пра гаспадара, выдадзеных на радзіме і ў сьвеце. Пейзаж за вакном цудоўны. Гарадзкі краявід з вышыні шостага паверху набывае асабліва прывабную зманлівасьць рамантычнай крывулястасьцю вуліцаў, зелянінай маленькіх скверыкаў, разнастайнасьцю чарапічных дахаў. На сьценах жа — хатняя экспазыцыя дыплямаваных заслугаў гаспадара і — Беларусь у яе візуальных выявах. Тут Барыс Кіт жыве 30 гадоў, такім жытлом задаволены, іншага яму і ня трэба. Усё іншае — жабрацкае, так сабе, і нават багатае — усё ў мінулым. Перажытое, пераадоленае...

Можа, менавіта тут найбольш бачна пэўная неўкаранёнасьць у тутэйшае, хай сабе і годнае жыцьцё, адчуваньне яго адноснай часовасьці. Увогуле, тое зразумела. Беларус ужо фактам сваіх народзінаў укаранёны ў іншае — у свой сьціплы куточак на Наваградчыне, Амсьціслаўшчыне ці Полаччыне і, па вялікім рахунку, ня ў стане ўкараніцца ні ў які іншы. Нават і самы для таго здатны. Душа яго будзе не там — будзе Дома.

Амэрыка спаўна ацаніла незвычайнасьць маштабу таленту гнанага беларуса. І ён, беларус, шчодро адплаціў ёй за давер і гасьціну. Бо змалку засвойў хрысьціянскую максіму — за дабро належыць плаціць дабром. Ягоны ўклад у сусьветную навуку быў, па сутнасьці, рэабілітацыяй Беларусі, своеасаблівай адплатай лёсу за яе векавую адсталасьць, збэшчаныя народныя таленты. Цяпер на дзесятым дзесятку жыцьця Барыс Кіт справядліва ўсьведамляе, што свой чалавечы і грамадзянскі доўг сплаціў цалкам. Перад часам, людзьмі і Богам. Засталося хіба сплаціць рэшту далёкай заняўдбанай радзіме, што прадаўжае гібець у нэндызе і паняверцы. І колькі ў яго хапае сілы і часу, ён штодзень робіць тое...

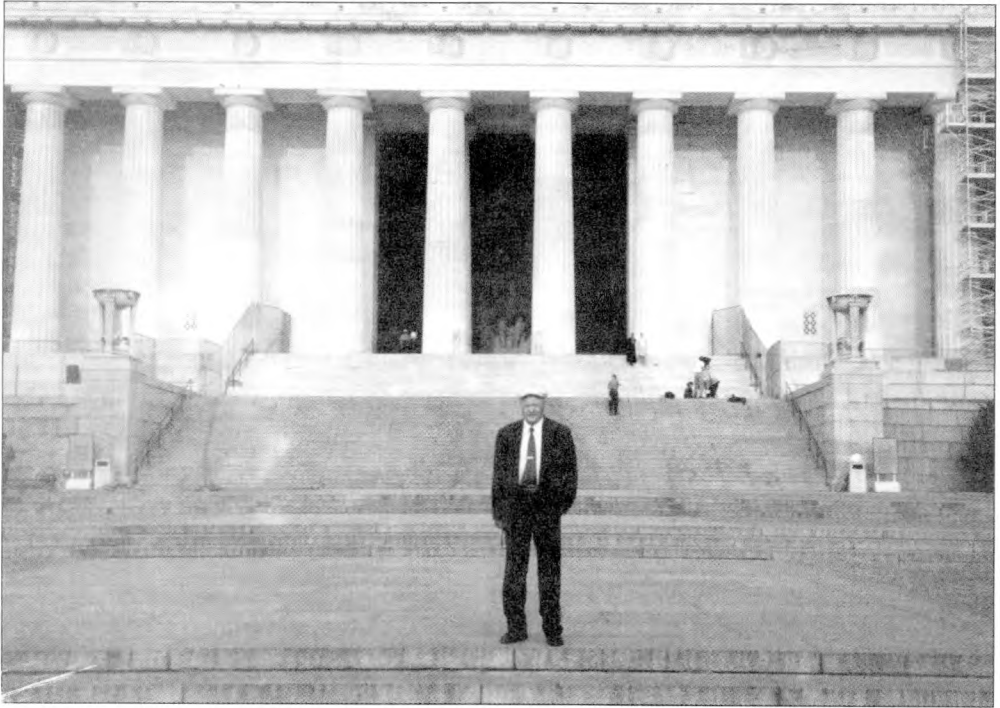
**Незалежнасьць Беларусі — наша нацыянальная ідэя.
Паяднаньне і саюз. Гістарычны досьвед ВКЛ.
Моладзь Беларусі — найбольшая надзея. Прэзыдэнт Беларусі.
Найпершая сяброўка Беларусі — Амэрыка.**

— Ад самага пачатку я стаяў і стаю за сапраўдную і поўную незалежнасьць Беларусі. Тое засьведчана ва ўсіх кнігах пра мяне, у юбілейным альбоме таксама. Ва ўсе часы я змагаўся за вольную Беларусь, бо той стан ёсьць натуральны для кожнага разьвітога народу. За гэта стаіць увесь дэмакратычны сьвет, аснову якога зараз і складаюць незалежныя краіны і нацыі. А паяднаньне з Расеяй ёсьць найгоршае наша няшчасьце. Саюз — калі ласка, як гэта нярэдка робіцца паміж цывілізаванымі дзяржавамі. Паяднаньне ж ёсьць паглыненьне Беларусі. Я думаю, азначае пры ўсім, што зараз ёсьць, яна цалкам можа разьлічваць на ажыцьцяўленьне рэальнай незалежнасьці. Хаця ў нас нямала і старых людзей зь іх састарэлымі комплексамі, выпрацаванымі падчас Савецкага Саюзу. Але ж нават Афрыка мае сёньня пад сотню незалежных дзяржаваў, якім ніхто не дыктуе чужую волю. Беларусь мае даўнюю, самакаштоўную культуру з часоў Вялікага Княства Літоўскага — гэтай садружнасьці трох народаў з тэрыторыяй ад Балтыйскага да Чорнага мора. І ў той дзяржаве беларуская культура і асабліва мова былі агульнымі для ўсіх, бо былі найбольш высокаразьвітыя. Пра тое красамоўна сьведчыць Статут ВКЛ. Але так сталася, што меншая частка таго княства — Жмудзь — пераняла яго агульную назву, а большая засталася пры іншай назве, што ўнесла блытаніну ў пазьнейшую гісторыю ВКЛ. Першай сталіцай княства быў Наваградак, сучасны і сьлынный беларускі горад, дзе сёньня я ганаровы грамадзянін, што ёсьць найбольшы для мяне гонар.

Цяпер найбольшая мая надзея на моладзь. Увогуле, усе прагрэсіўныя працэсы, што адбываліся ў розных дзяржавах, рабіліся пераважна рукамі маладых. І я цешуся, што ў нас такая нацыянальна сьвядомая моладзь. Яна возьме ў рукі ўсё і найперш — лёс краіны. Я б толькі хацеў параіць ёй: вучыцца! І абавязкова ў беларускамоўных школах, на сваёй роднай мове.

Беларускім прэзыдэнтам я хацеў бы бачыць шчырага беларускага патрыёта і дэмакрата, які сябраваў бы з дэмакратычным Захадам, спрыяў разьвіцьцю рынкавай эканомікі і нацыянальнай культуры, каб дамагчыся стану, які ёсьць на Захадзе. Каб палагодзіў сяброўскія адносіны з усімі краінамі сьвету.

Сяброўкай Беларусі павінна стаць Амэрыка. Яна болей за іншых здатная, каб дапамагчы Беларусі вылезці з той ямы, куды яна трапіла. Так, як

Доктар Б. Кіт у Вашынгтоне каля маўзалея Лінкольна. 1992 г.

гэта зрабіла Амэрыка для Нямеччыны, для Эўропы цалкам. Амэрыка мае для таго ня толькі матэрыяльныя магчымасьці, але і свае даўнія дэмакратычныя традыцыі. Яна ніколі нічога ня мела супраць Беларусі, заўжды падтрымлівала дэмакратычны лад ва ўсіх краінах, змагалася з сусьветным таталітарызмам. XX стагодзьдзе стала стагодзьдзем Амэрыкі. Нядаўна яшчэ страшэнныя яе ворагі Нямеччына і Японія зь яе дапамогай сталі самымі разьвітымі і дэмакратычнымі краінамі сьвету. Амэрыка — апірышча дэмакратыі, і яна несумненна дапаможа Беларусі, якой належыць толькі прыняць тую дапамогу. Але каб зрабіць тое, Беларусі трэба адхрысьціцца ад яе чэкіска-камуністычнага мінулага. Што ў дадзеных варунках, на вялікі мой жаль, сумніўна.

Аповяд дванаццаты

Заклучны

У гэтым маім апошнім аповядзе хачу перадусім выказаць маю ўдзячнасьць Васілю Быкаву за яго каштоўную ініцыятыву запісаць успаміны аб маёй амаль стогадовай дзейнасьці на карысьць нашай гаротнай Бацькаўшчыны і ўсяго сьвету. Мне выпала ўдача з ласкі Божай спаткаць яго тутак, у Франкфурце-на-Майне, і на працягу амаль ўсяго 2001 году працаваць над гэтымі маімі сьціплымі аповядамі.

Я хацеў бы, каб усе мае рэчы, усе дакуманты, якія я маю, перадалі ў Карэлічы, у якіх я вырас, дзе жыла мая сям'я, і мае бацькі ляжаць на тамтэйшых могілках. Гэта было б найбольш гожа і разумна. У Наваградку ёсьць музэй Міцкевіча, і тое правільна, бо ён там жыў, вучыўся. А я найбольш зьвязаны з Карэлічамі. Частка майго архіву знаходзіцца ў Наваградку, а рэшту я хацеў бы аддаць у Карэлічы.

Карыстаючыся гэтай магчымасьцю, хачу таксама выказаць маю падзяку ўсім беларускім аўтарам, якія калісь пісалі і друкавалі пра мяне ў кнігах або часопісах, асабліва цягам мінулага стагодзьдзя ў Беларусі. Маю сьветлую надзею, што ўся вышэй успомненая дзейнасьць будзе карыснай для будучыні Беларусі.

Хай жыве Беларусь — незалежная дэмакратычная дзяржава!

Згадкі Барыса Кіта пра сустрэчы з Васілём Быкавым

«...Я добра ведаў творчасць Васіля Быкава, ведаў, як успрымаецца яна на Захадзе, дапамагаў у намінацыі нашага выдатнага пісьменніка на Нобелеўскую прэмію. Васіль Уладзіміравіч дарыў мне свае кнігі з кранальнымі надпісамі (першая з іх — аповесць «У тумане» — была падаравана ў 1995). Я захапляўся ягонымі гранічна праўдзівымі аповесцямі пра вайну і асабліва творамі апошняга дзесяцігоддзя, глыбока філасофскімі прытчамі пра сучаснае становішча Беларусі, апавяданнямі, аповесцямі пра нашу гісторыю, падзеі 20–30-х гадоў, пра злачынную калектывізацыю («Знак бяды», «Аблава», «Сцюжа», «На Чорных лядах»), вынішчэнне творчай інтэлігенцыі ў жудасныя гады сталіншчыны. А яго доказная, палымяная, паграмадзянску мужная публіцыстыка (кніга «Крыжовы шлях»), дзе яскрава і неадступна сцвярджаецца беларуская нацыянальная ідэя, прасочваюцца балючыя развагі пра стан роднай мовы, культуры, незалежнасці Бацькаўшчыны, нікога не пакідае абыякавым. І напісаны гэтыя артыкулы так, быццам мае думкі выказвае аўтар.

І нарэшце, Бог даў мне магчымасць асабіста сустрэцца і пасябраваць з гэтым незвычайным чалавекам, вялікім пісьменнікам. Адбылося гэта вясной 2001 года. А пазнаёміў нас Зміцер Ярашэўскі, беларус з Мінска, які жыве ў Германіі, у г. Гота, непадалёку ад Веймара.

Васіль Уладзіміравіч, падчас свайго прабывання ў замежжы (Фінляндыя, Нямеччына, Чэхія), увесць 2001 год пражыў у Франкфурце-на-Майне па вуліцы Саксенгаўзен Лягер № 7. (Будзем спадзявацца, што на гэтым доме, як і на тых дамах, дзе жыў В. Быкаў у Фінляндыі, Чэхіі, будуць устаноўлены

Праваслаўны храм у Вісбадэне

джэння апошняга часу, як называлі яго ў многіх краінах: Расіі, Польшчы, Нямецчыне, Амерыцы.

І сам Васіль Уладзіміравіч і яго спадарыня Ірына Міхайлаўна спаткалі мяне і маю спадарожніцу Тамару з найвялікшай гасціннасцю ў сваёй кватэры на Саксенгаузен Лягер, у самым цэнтры Франкфурта. Дом знаходзіцца недалёка ад вядомай Гауптвахе, старажытнага будынку, якому некалькі сот гадоў, які і па сённяшні дзень з’яўляецца галоўнай гістарычнай адметнасцю горада. Гэтае месца і будынак Гауптвахе апісаны ў творах Тургенева. А нядаўна побач пабудаваны мадэрновы помнік Давіду, пераможцу Галіафа. Вось у гэтым месцы мы амаль штодня сустракаліся з Васілём Уладзіміравічам а 12 гадзіне апоўдня, ішлі палагоджваць розныя справы, потым у рэстаран на абед — і так на працягу ўсяго году — цікавага і шчаслівага для мяне!

Васіль Уладзіміравіч распытваў пра маё жыццё, уважліва слухаў, а потым сказаў, што гэта трэба запісваць. Так з’явіліся «Аповяды Барыса Кіта ў запісах Васіля Быкава», якія пісаліся на працягу лета, за што я бязмерна ўдзячны Васілю Уладзіміравічу. Акрамя гэтых заняткаў, Васіль Уладзіміравіч ад самага прыезду ў Франкфурт выказаў жаданне наведаць Парыж, а таксама цікавыя, гістарычныя мясціны Германіі, шмат якіх знаходзіцца непасрэдна ад Франкфурта.

мемарыяльныя дошкі ў гонар шырока вядомага ў свеце беларускага пісьменніка). У Германію Васіль Уладзіміравіч прыехаў на запыт нямецкага ПЭН-цэнтра і пры садзеянні самога прэзідэнта Германіі сп. Рау. Жыў напачатку каля Берліна, а затым атрымаў запрашэнне ад уладаў г. Франкфурта. Шмат дапамагаў яму ў гэтым сп. Хрыстофер Хойбнер — выдатны нямецкі грамадскі дзеяч, які жыве ў Берліне.

Я, безумоўна, быў нявыказана рады знаёмству з Васілём Уладзіміравічам, і, як сталы грамадзянін Франкфурта, дзе жыву больш 30 гадоў, быў гатовы аказаць усялякае садзеянне і дапамогу нашаму вялікаму пісьменніку, выдатнаму грамадскаму беларускаму дзеячу, патрыярху нацыянальнага адра-

У Парыжы Быкавы прабылі некалькі дзён, сустрэла іх там мая былая вучаніца па Віленскай гімназіі Ніна Абрамчык (удава былога прэзідэнта БНР на эміграцыі Міколы Абрамчыка) з транспарантам «Жыве Беларусь!»

Пабывалі мы затым у найпрыгажэйшым горадзе-садзе Вісбадэне, дзе некалі бываў Тургенеў і Дастаеўскі, у Бад Гомбургу, дзе Дастаеўскі пісаў свой раман «Игрок». Гэтыя мясціны яшчэ ў XIX стагоддзі абжывала руская арыстакратыя і сёння іх найбольш наведваюць турысты з многіх краінаў свету, каб палюбавацца незвычайнай прыгажосцю старажытных будынкаў, сабораў, помнікаў, прайсціся паркамі, скверамі, вуліцамі, якія патанаюць у кветках самых розных колераў, адценняў, яркіх, буйных, падыхаць гаючым паветрам, пасядзец ва ўтульных вулічных кавярнях, адчуць няспешны, размераны рытм жыцця багатых нямецкіх гарадкоў, дзе ўсё задавальняе чалавека, ягоня самыя паграбавальныя густы і схільнасці. Але, любуючыся гэтай прыгажосцю, уладкаванасцю, багаццем, мы думалі пра сваю шматпакутную Бацькаўшчыну. Узнікала, як пісаў у «Аповядах...» Васіль Уладзіміравіч, балючае пытанне: «А ў нас? Тое праклятае пытанне на Захадзе раз за разам стукае ў голаў, тузаецца ў душы — хоць ты не глядзі на наваколле ці забудзься на пакінутае дома. Параўнанні міжволі выклікаюць благія пачуцці, настройваюць на самаедскі, крытычны да сябе лад. Хоць бы наглядзеўшыся на гэтую ўрбаністыку — старую ці мадэрную, але аднолькава звабную і для пагляду і для карыстання. Не хочацца згадваць пра нашы струхлелыя драўляныя хаціны, зарослыя крапівой падмуркі пабураных цэркваў ды новыя сілікатныя аборы, амаль аднолькавыя для кароў і людзей...»

Мне не цяжка было здагадацца пра гэтыя думкі Васіля

*Барыс Кіт, Васіль Быкаў, Тамара Казевіч.
Бад Гомбург, май 2001 г. Фота І. Быкавай*

Уладзіміравіча, назіраючы, як хмурынкі набягалі на ягоны задумлівы твар, бо амаль тое ж адчуваў і я сам. Пакінуўшы радзіму ў 40-я гады і наведаўшы яе ў 90-я, пахадзіўшы па розных мясцінах, я пабачыў, што сапраўды амаль нічога не змянілася ў цяжкім побыце простага чалавека, па-ранейшаму людзі найбольш абцяжараны клопатам, як пражыць, пракарміцца на мізэрныя зарплаты, пенсіі...

І тым не менш, Васіль Уладзіміравіч сцішана любаваўся прыгажосцю Франкфурта і яго ваколіц. Я, безумоўна, не магу так хораша і дакладна апісаць тое, што сустракалася на шляху нашых вандровак, як, да прыкладу, апісаў ён Палмен-гартэн: «Мы нетаропка ідзём па ваколіцах славутага ў Франкфурце Палмен-гартэну, здаўна аблюбованага заможнай гарадской буржуазіяй. Ды й раён той наскрозь буржуазны з выгляду, раскошна, з былым густам абжыты і ціхі. Тут утульныя, схаваныя ў суцэльнай засені аграмадных платанаў вуліцы з шыкоўнымі, розных стыляў будынкамі (ад еўрапейскага барока да мадэрну найноўшых напрамкаў), усё дбайна дагледжанае, упрыгожанае, існае бы спрадвеку. Здаецца, нікая вайна тут не зрушыла і каменьчыку з гэтай буржуазнай добраўпарадкаванасці мінулых стагоддзяў. Сярод падстрыжанага кустоўя і кветнікаў дрэмлюць беласнежныя вілы, свежа зелянеюць абструмененыя вадой лужкі. Пры аднолькавай упарадкаванасці ўсё тут рознае — характарам, стылем, коштам. Архітэктура разнастайнасці тут — шаноўныя пані. І бязлюддзе. Мейсцы на ходніках і падворках застаўлены аўтамабілямі самых розных фірмаў, мадэляў і марак — на ўсёй вуліцы не знойдзеш і двух аднолькавых...»

Трэба сказаць, што Франкфурт-на-Майне наогул прыгожы, старажытны горад, былы цэнтр Свяшчэннай Рымскай імперыі, а цяпер найсучасны горад Еўропы, дзе па-нямецку рацыянальна спалучаюцца далёкая гісторыя і дзень сённяшні. Ён праз супермадэрновы міжнародны аэрапорт звязаны з усімі сталіцамі свету. Мы хадзілі па вуліцах Франкфурта як па старонках гісторыі, дзе старыя будынкi суседнічаюць з высотнымі гатэлямі, офісамі, банкамі. Часта адпачывалі на набярэжнай шырокага Майна, па якому праплывалі яхты, хуткія кацеры, нават цяжка грузаныя баржы, турыцкія параходы. Рака надае гораду велічную прыгажосць, як і ажурныя масты, утульныя пешаходныя вуліцы з яркімі, багатымі вітрынамі шматлікіх магазінаў. Тут жа помнікі славытым людзям, музеі, скверы і паркі, дагледжаныя набярэжныя і жылыя кварталы з мноствам кветак, зеляніны, і ні адзін дом не паўтарае другі, усё радуе і цешыць вока.

Я захапляўся сусветнай гісторыяй, добра ведаю нямецкую гісторыю і падчас нашых праходак па Франкфурту і яго ваколіцах нагадваў маім сябрам розныя звесткі пра славытыя мясціны горада. Упамінанне пра паселішча,

дзе цяпер прывольна раскінуўся Франкфурт, вядома да нашай эры. У 794 годзе Карл Вялікі зрабіў тут дзяржаўнае пасяджэнне еўрапейскага значэння. У XII стагоддзі Франкфурт наведвае Фрыдрых Барбароса. У 1356 г. імператар Карл IV выдае Залатую Булу, якая зрабіла Франкфурт горадам, дзе каранаваліся нямецкія імператары. І цяпер на старажытнай цэнтральнай плошчы ў агромністай зале гарадской ратушы вісяць каляровыя партрэты гэтых імператараў, якія ішлі на цырымонію каранавання ў велічны сабор насупраць ратушы. Перад саборам, у якім мы пастаялі пад ягонымі высачэзнымі зводамі, услухоўваючыся ў векавую цішыню, мы бачылі (пасля археалагічных раскопак) адкрытыя рымскія маставыя, якія памятаюць легіянераў Цэзара, Даміцыяна...

У 1749 годзе ў Франкфурце нарадзіўся Іаган Вольфганг Гётэ — славыты нямецкі паэт. Мы доўга хадзілі па шматлікіх невялікіх пакоях дома-музея Гётэ. Васіль Уладзіміравіч засяроджана разглядаў фотаздымкі, карціны, рукапісы, кнігі, розныя рэчы і дакументы, звязаныя з імем і эпохай вялікага немца, якому ідуць пакланіцца і аддаць даніну павагі людзі самых розных нацыянальнасцяў з усяго свету...

У 1848 годзе ў Франкфурце збіраецца першы агульнямецкі парламент, на будынку якога цяпер вісіць мноства мемарыяльных дошак, а велізарная зала парламента ўражае не толькі сваімі памерамі і аскетычнасцю, але і велічнасцю ўбрання — тут, як і ў гарадскім саборы, у ратушы, быццам чуюцца галасы палымяных аратараў, знакамітых дзеячаў нямецкай гісторыі.

З усіх музеяў горада незвычайна зацікавіў Васіля Уладзіміравіча гістарычны музей, асабліва залы, дзе раскрываецца ваенны перыяд у існаванні Франкфурта, які падчас Другой сусветнай вайны быў дашчэнтку разбураны, ляжалі ў руінах усе яго вуліцы, будынкі, прыгарады. Васіль Уладзіміравіч не пераставаў здзіўляцца, як дбайна немцы аднавілі, паднялі літаральна з попелу яго старажытныя помнікі архітэктуры, гістарычны цэнтр,

Барыс Кіт, Ірына Быкава, Тамара Казевіч. Майнц, ля помніка Гутэнбергу. Фота В. Быкава

узводзячы побач новае, мадэрновае, што толькі падкрэслівала веліч, прыгажосць і непаўторнасць гэтага нямецкага горада.

Такімі ж разбуранымі былі і гэтак жа хутка паўсталі з руін іншыя нямецкія гарады, якія мы наведалі з Быкавым. Дармштадт — радавое гняздо апошняй рускай імператрыцы Аляксандры Фёдарайны, дзе ёсць праваслаўная царква — падарунак Мікалая II Дармштадту. (У гэтым горадзе, дарэчы, зараз знаходзіцца нямецкі ПЭН-цэнтр), Марбург, ва універсітэце якога некалі вучыўся Барыс Пастэрнак. Але найбольш спадабаўся Гайдэльберг — старажытны універсітэцкі горад, дзе знаходзіцца замак курфюрстаў (XVI–XVII ст.), які пануе над ваколіцамі і з вышыні якога адкрываецца незвычайна цудоўная, казачна прыгожая панарама на горад, раку, масты, чырвоныя дахі старых гарадскіх кварталаў і універсітэта, якому ўжо больш за 600 гадоў. Гэта другі па часе заснавання (пасля Карлава універсітэта ў Празе) універсітэт Еўропы. Тут некалі жылі і тварылі гайдэльбергскія рамантыкі: фон Арнім, Брэнтана, браты Грым, фон Эйхендорф — заснавальнікі міфалагічнай школы ў літаратуры (1805–1809), дзейнічаў рускі студэнцкі саюз (1862–1873), звязаны з «Колоколом» Герцэна (В. І. Бакст, В. Ф. Лугінін, А. Л. Лінёў і інш.). І Гайдэльберг і побач з ім невялікі гарадок Ляймэн (у Ляймэне, дарэчы, знаходзіцца беларускі музей, заснаваны пасля вайны беларускім пісьменнікам Юрыем Жывіцам (Попкам), амаль неведомым на Беларусі. Я таксама шмат дапамагаў яму ў зборы экспанатаў — беларускіх кніг, часопісаў як эмігранцкіх, так і айчынных, калі працаваў у Гайдэльбергскім філіяле Вашынгтонскага Мэрылендскага універсітэта. Цяпер Ляймэн — пабрацім нашага Наваградка — з трох бакоў абкружаны невысокімі лясістымі гарамі, куды так і цягне схадзіць па грыбы і ягады, як і ў нас, на Беларусі).

Мы доўга стаялі на глядзельных пляцоўках ля сцен замка, пераходзячы з аднаго месца на другое, бо сапраўды нельга было адарвацца ад непаўторнай прыгажосці маляўнічых краявідаў ваколіц і самога Гайдэльберга, што прывольна раскінуўся ля падножжа гары, на якой стаяў замак. Агромністыя ягонныя памеры, зялёны дыван акуратна падстрыжаных лужак, экзатычныя расліны, векавыя дрэвы, мноства яркіх кветак, цішыня і спакой стагоддзяў — усё настройвала на адчуванне, што мы быццам апынуліся ў тым далёкім часе, калі тут ствараўся гэты чуд, якім захапляюцца нашы сучаснікі — людзі XXI стагоддзя.

Аднак самым цікавым нашым падарожжам было падарожжа па Рэйну ўлетку 2001 года. Ірына Міхайлаўна, Васіль Уладзіміравіч, мая Тамара і я селі на параход у Франкфурце, праплылі па Майну і Рэйну аж да Кобленца. Па маляўнічых берагах Рэйна перад намі паступова раскрывалася

гісторыя рыцарскіх часоў — столькі ўздоўж гэтай, апетай усімі нямецкімі пэнтамі, ракі знаходзіцца сярэднявяковых замкаў, і разбураных і ашчаджаных часам, што мы не паспявалі запам’ятаць і разгледзець іх велічныя гмахі, якія ўзвышаліся з абодвух бакоў Рэйна, як вартавыя стагоддзяў, сведкі ва-

*Барыс Кім і Васіль Быкаў. Па Рэйну. 2001 г.
Фота І. Быкавай*

яўнічай нямецкай гісторыі. Мы ўсе засталіся вельмі задаволенымі гэтай пазнавальнай вандроўкай і адпачынкам, а Васіль Уладзіміравіч потым часта згадваў пра яе ў нашых размовах. Наогул, яму падабалася жыць у Франкфурце, і ў нас з’явілася думка, як зрабіць, каб прадоўжыць іх пражыванне тут і надалей. Мы паехалі ў Дармштат, звярнуліся з гэтай просьбай да цэнтральнага бюро нямецкага ПЭН, звярталіся да ўладаў Франкфурцкага магістрату, пісалі лісты да іншых адказных інстытуцыяў. Асабліва стараўся сябра Васіля Уладзіміравіча — Хрыстофер Хойбнер, які пісаў лісты прэзідэнту Рау і ў магістрат Франкфурта. Але здарылася так, што Васілю Уладзіміравічу прапанавалі на тры гады выехаць у Мексіку. Аднак беларусы ў Празе палагодзілі магчымасць пражывання Быкавых у Празе, гэтым найпрыгажэйшым старажытным горадзе Еўропы, што больш адпавядала іх настроям і жаданням, і яны туды выехалі.

Мы з Тамарай ездзілі ў Прагу наведаць Быкавых яшчэ да яго аперацыі ў шпіталі. Былі агульныя сустрэчы на радыё «Свабода», вандроўкі па гэтаму цудоўнаму гораду. З Франкфурта я амаль штодня званіў Быкавым, дасылаў ім газеты, расказваў пра розныя падзеі ў свеце, за што Васіль Уладзіміравіч жартам называў мяне «прыдворным палітруком». Без іх стала неяк пуста і сумна, а пазней і трывожна за стан здароўя Васіля Уладзіміравіча, калі яму зрабілі ў Празе аперацыю...

Год 2001 — час пражывання спадарства Быкавых у Франкфурце-на-Майне, быў адным з самых цікавых і шчаслівых у маім жыцці. Мы вельмі пасябравалі і сустракаліся амаль штодня або ў іх хаце, дзе яны выказвалі да мяне найвялікшую гасціннасць і прыязнасць, або ў горадзе, у самым цэнтры.

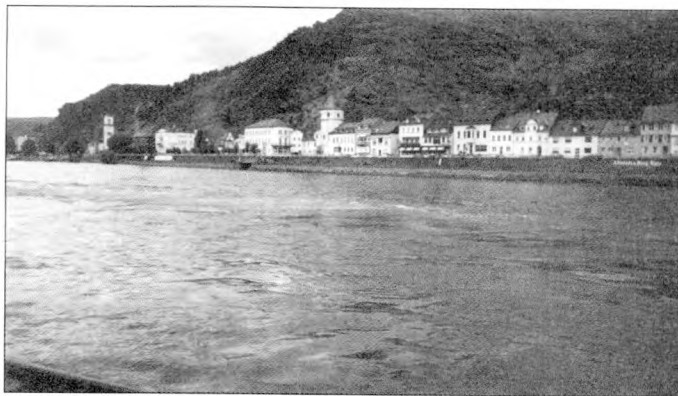
Цяпер, калі праходжу каля гэтых мясцін, то з вялікай тугой успамінаю гэтыя шчаслівыя хвіліны майго жыцця, нашы бясконцыя гутаркі пра Беларусь, яе становішча, пра сусветную палітыку, літаратуру, гісторыю. Было пра што гаварыць, успамінаць з такім дасведчаным, глыбокім філосафам і літаратарам, якім быў Васіль Уладзіміравіч. Ён інфармаваў мяне аб падзеях, пра якія даведваўся з інтэрнэту, часта прыносіў беларускія незалежныя газеты... Так у гутарках, у цёплай сяброўскай атмасферы праходзілі спатканні, вандроўкі, паездкі. Пазней, калі яны ад'ехалі ў Прагу, на мой адрас у Франкфурце ішла карэспандэнцыя Быкава, якую я яму перасылаў.

На сваім доўгім вяку я шмат сустрэкаў выдатных людзей, таленавітых вучоных, пісьменнікаў, грамадскіх і палітычных дзеячаў. Але сёння я бясконца ўдзячны Богу, лёсу, што яны падаравалі мне блізкае знаёмства з Быкавымі. І Васіль Уладзіміравіч і Ірына Міхайлаўна, якія паставіліся да мяне з вялікай павагай, клапаціліся (з прычыны майго ўзросту) пра маё здароўе, сталі найлепшымі сябрамі напрыканцы майго жыцця. Я заўсёды цешыўся бачыць іх. Мне было кожны раз лагодна і цёпла на душы ад сустрэч з гэтымі добрымі, высокадухоўнымі людзьмі, і я, як мог, дапамагаў ім таксама. Быццам гэта дробязь, але ніколі не забуду, што якраз напярэдадні паездкі Васіля Уладзіміравіча ў Прагу на сустрэчу з Вацлавам Гавелам, ён чакаў тэлефоннай размовы з прэзідэнтам Чэхіі, а тут раптам сапсаваўся іх тэлефон. Яны пазванілі мне з вулічнага тэлефона і папрасілі дапамогі. Дык я кінуўся ўніз да сакратаркі адміністрацыі майго дому і яна праз свой тэлефон і камп'ютар усё палагодзіла, каб адбылася размова і затым спатканне з Гавелам. Васіль Уладзіміравіч заўсёды запрашаў і мяне на шматлікія паседжанні розных культурніцкіх арганізацый, дзе прысутныя засыпалі яго пытаннямі пра творчае жыццё, пра Беларусь, увогуле — пра палітыку. Ён прадстаўляў мяне як беларуса, амерыканскага вучонага і мне таксама даводзілася, седзячы побач з Быкавым, адказваць на пытанні аб маёй дзейнасці ў амерыканскай астранаўтыцы.

Часам, калі да Быкава прыязджалі сябры і знаёмыя, выдатныя асобы з розных краінаў, Васіль Уладзіміравіч запрашаў і мяне для ўдзелу ў гэтых сустрэчах. Іншы раз мы з Тамарай запрашалі Васіля Уладзіміравіча і Ірыну Міхайлаўну да нас на абед або вячэру, і час прабягаў імкліва ў цікавых гутарках, успамінах, слуханні музыкі.

Васіль Уладзіміравіч цаніў мой уклад у беларускае адраджэнне і маю астранаўтычную і грамадскую дзейнасць у ЗША. Ён дарыў мне свае кнігі, яшчэ не будучы са мной знаёмым. Васіль Уладзіміравіч валодаў не толькі пісьменніцкім талентам, але і рэдкім дарам разумення людзей, падзей у сённяшнім свеце, у чым мы таксама сыходзіліся, ён валодаў найлепшымі

якасцямі характару, меў добрую, мяккую, чуллівую душу, пры знешняй стрыманасці і, здавалася б, нават суровасці. Найбольш мне імпанавала ў ім тое, што ён нязменна прытрымліваўся сваіх поглядаў і перакананняў, не мяняў жыццёвай

Па Рэйну. 2001 г. Фота І. Быкавай

пазіцыі, не прыстасоўваўся да розных уладаў і правядыроў, заўсёды быў верны і паслядоўны у адстойванні беларускай нацыянальнай ідэі, і ў жыцці і ў творчасці наследаваў высокадухоўным, хрысціянскім прынцыпам маралі, агульначалавечым каштоўнасцям, лепшым традыцыям побыту свайго народа. Я чытаю шмат розных газет: нямецкіх, польскіх, амерыканскіх, іншых і пераканаўся, што гэтыя мае меркаванні амаль цалкам супадаюць з сусветнай думкай пра нашага пісьменніка. Газеты пісалі пра адыход Васіля Быкава ў вечнасць (я чытаў з болем у сэрцы, бо немагчыма было паверыць у такую страту), усе газеты адназначныя ў сваіх высокіх ацэнках Васіля Быкава як чалавека і мастака слова.

Пісьменнік нёс свету лепшае, што ёсць у беларусаў, а разам з тым гаварыў пра нашыя цяжкія праблемы і трывогі, і менавіта ён прэзентаваў перад людствам беларускую нацыю і сваёй жыццёвай пазіцыяй і сваёй творчасцю. Можна было прачытаць, што Васіль Быкаў песіміст, што творы ягоныя прасякнуты песімістычнымі настроямі і прароцтвамі. Але гэта чыста знешнія павярхоўныя назіранні тых, хто не ўчытаўся як след у ягоныя апавяданні, аповесці, прытчы, прыпавесці, не адчуў усёй глыбіні адлюстраванага ў іх жыцця народа, яго шматпакутнай гісторыі на крыжовым шляху за права быць самастойнай еўрапейскай краінай. Падчас нашых сустрэч, гутарак, паездак па Германіі заўважалася, які боль за становішча радзімы, беларускай справы працінаў ягоную душу, аднак адчувалася нязменная ўпэўненасць, вера і надзея, што будзе жыць Беларусь. І калі я атрымаў беларускія незалежныя газеты, якія паказалі на сваіх старонках, як на Бацькаўшчыне развіталіся са сваім вялікім сынам, то паверыў, што Беларусь сапраўдная, выхаваная на творах Быкава, успрыняўшая яго веру і надзею, стане ўсё ж вольнай, незалежнай дзяржавай і не збочыць са шляху цывілізаваных краін Еўропы. Шляху Васіля Быкава.

Галасы стагодзьдзя *Мінулы век у памяці сучаснікаў*

У Заходняй Беларусі паміж першай і другой сусьветнымі войнамі акупацыйныя польскія ўлады ў парадку зьнішчэньня беларускага этнасу займаліся тым, каб ліквідаваць беларускамоўныя школы. У часе да 1934 году было зачынена 7 беларускіх гімназіяў. У 1934 годзе была зачынена перадапошняя наваградзкая беларуская гімназія. Засталася апошняя ў Вільні. Я быў тады настаўнікам матэматыкі.

Пасьля зачынення беларускай гімназіі ў Наваградку польскія школьныя ўлады хацелі перавесці ўсіх вучняў-беларусаў у мясцовую польскую школу, каб іх там апалячыць. Беларускі актыў у Вільні вырашыў выслаць мяне ў Наваградак, каб я ратаваў сытуацыю. І 1 верасьня 1934 году, у дзень рэгістрацыі новых вучняў і пачатку школьнага году, я стаяў цэлы дзень пры ўваходзе ў польскую гімназію ў Наваградку і нагаворваў усіх беларускіх вучняў ехаць да нас у Вільню, абяцаючы помач ім пры ўсіх патрэбах. Рэзультат быў ашаламляльны. Амаль што ўсе нашыя вучні згадзіліся, і я ў той жа самы дзень адправіў іх аўтобусам і цягніком да нас у Вільню.

Беларусы-патрыёты былі захопленыя. Нешта карыснае было зробленае для Беларусі. Амаль што ўсе наваградзкія вучні, якія прыехалі ў Вільню, здолелі ў нас пасьпяхова закончыць сваю асьвету, а пазьней адыграць вялікую ролю ў розных дзейнасьцях для адраджэньня нашай Бацькаўшчыны Беларусі.

Барыс Кім
Франкфурт-на-Майне

Вольга Іпатава
Сведка стагоддзя

*Мастацка-дакументальная
аповесць*

Фота С. Шапрана

*Барыс Кім з Тамарай Казевіч каля Тэатра оперы
ў Франкфурце-на-Майне. Фота В. Якавенкі*

Замест прадмовы

«Беларусі патрэбныя мы ўсе»

Барыс Кіт

Да пачатку 1992 года, калі мой сын атрымаў першую сваю замежную камандзіроўку ў клініку імя Гётэ ў Франкфурце-на-Майне, я ўжо ведала пра свайго земляка, наваградца Барыса Кіта, які працаваў дырэктарам Наваградскай беларускай гімназіі ў 30–40-х гадах мінулага стагоддзя. Ведала, што пасля, эміграваўшы на Захад, ён стаў там славытым вучоным, акадэмікам Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, заслужаным прафесарам Мэрылендскага універсітэта і залатым медалістам навуковага таварыства імя Германа Обэрта.

«Адкрыў» яго спачатку Барыс Сачанка, галоўны рэдактар Беларускай энцыклапедыі, пасля цікавую публікацыю пра сустрэчу з ім зрабіў пісьменнік Яўген Лецка, надрукаваўшы фота той былой беларускай гімназіі, дзе спачатку вучыўся, а пасля быў яе дырэктарам Барыс Уладзіміравіч. Мне падалося, што гэта тая самая школа, у якую я ўпершыню пайшла ў першы клас у 1951 годзе (пасля выявілася — гэта школа № 1, а я вучылася ў суседняй школе № 2). Тая фотакартка выклікала вялікую цікавасць: я так мала ведала тады пра Наваградскую беларускую гімназію, а гэта ж быў той Наваградак, у якім жылі, вучыліся і змагаліся за Беларусь папярэднікі. Колькі ж цікавага могуць расказаць пра ўсё гэта людзі, што жылі і працавалі тут у перадваенныя і ваенныя гады! І таму кожнае новае адкрыццё тых, хто застаўся ў вольным свеце, па-за «жалезнай заслонай», было для нас, беларускіх інтэлігентаў, надта ж патрэбным і радасным.

Памятаецца, нехта з аўтарскага актыву, створанага вакол газеты «Культура», прапанаваў арганізаваць таварыства Б. Кіта, каб дапамагаць у рэалізацыі ягоных ідэй. Ідэі былі цікавыя — Беларускі нацыянальны універсітэт у Наваградку, са спецыяльнымі курсамі, на якія будуць запрошаныя лепшыя прафесары свету, у тым ліку і беларусы, што здабылі славу Наваградку. Тады, на агульным уздыме нацыянальнага адраджэння, здзяйсненне гэтых ідэй падавалася цалкам магчымым.

Пра ўсё гэта я напісала ў кароткім лісце і папрасіла сына перадаць яго Барысу Уладзіміравічу. І неўзабаве ён адказаў на той ліст. Мала таго —

узяў пад апеку майго хлопца — студэнта, які, упершыню апынуўшыся на Захадзе, адчуваў сябе там надта няўпэўнена. Кожную суботу і нядзелю знаны вучоны вазіў яго па прыгарадах Франкфурта-на-Майне, расказваў пра гэтыя цудоўныя гарады, а таксама пра сваю навуковую працу.

Калісьці ён таксама штудыяваў медыцыну ў Мюнхене, але ўрачом не паспеў стаць. І гэта збліжала іх — зусім юнага медыка-навукоўца і сталага, славутага вучонага, які абараніў доктарскую дысертцыю ў семдзесят два гады, стаўшы да гэтага сусветна вядомым у галіне астранаўтыкі.

Мой хлопец вярнуўся з Нямеччыны, захоплены чалавекам, пра якога ведаў толькі з кароткіх публікацый у беларускім друку.

Мы сталі перапісвацца. А тут якраз пачалі шырока расчыняцца дзверы для беларусаў у заходні свет, да нас прыехалі супрацоўнікі Інстытута імя Гётэ ў Мінску, журналісты і інтэлектуалы, што супрацоўнічалі з Інстытутам, атрымалі магчымасць штогодзі ездзіць на двухмесячныя курсы нямецкай мовы ў любы горад Германіі.

У 1993 годзе такую паездку прапанавалі і мне. Натуральна, я выбрала Франкфурт-на-Майне. Апроч таго, што гэты горад здаўна вядомы як калыска еўрапейскай дэмакратыі, карцела пазнаёміцца са славым земляком, пачуць яго аповеды пра сваё жыццё.

На той час ужо былі апублікаваныя раздзелы з кнігі «Вяртанне» Лідзіі Савік, шмат новага, няведанага стала вядомым, але хто заменіць жывое слова самога ўдзельніка падзей тае, такой далёкай ужо для нас пары! Наваградак, дзе прайшлі цяжкія, трагічныя, але і запамінальныя гады маленства, той Наваградак, дзе кожная вуліца і амаль кожны дом зафіксаваліся ў маёй памяці пэўнымі знакамі, пахамі, гукамі — гэты Наваградак, пры ўсёй яго вонкавай нерухомасці, усё ж рухаўся і змяняўся — у Часе. Ён безумоўна належаў (а магчыма, гэта мы належалі яму!) кожнаму з нас, тых, хто цяпер ці некалі жыў у ім. Ды належаў толькі нейкай сваёй часцінкай. Для мяне ён быў адзін. Для Вячаслава Адамчыка, чый нарыс пра перадваеннае аблічча горада і асабістыя ўражанні я перачытвала дзесяткі разоў, — другі. Для Барыса Кіта, які прыехаў туды школьнікам, каб паступіць у гімназію, — зусім іншым. І справа не ў шылдах ці назвах вуліц, якія былі то польскія, то па-савецку падкрэслена-бязлікія і абьякавыя да тутэйшай гісторыі, то нямецкія. Справа была ў нас — нашым светаадчуванні, якое накладвала на адны і тыя ж мясціны чараўнічы покрыў нашых уласных ілюзій і спадзяванняў. Зазірнуць у Наваградак вачыма Барыса Кіта значыла для мяне вельмі многа. Нібыта я праз яго аповеды пражывала ягонае жыццё — і тым рассоўвала межы свайго ўласнага.

Я спадзявалася на ўсё гэта, калі тэлефанавала яму на другі дзень па прыездзе ў Нямецчыну, але і хвалявалася: што ён за чалавек, ці захоча гаварыць са мною? Услухоўвалася ў голас, які быў па-маладому бадзёры і вельмі зычлівы. Мы дамовіліся сустрэцца на «Гауптвахэ» — сярэднявечныя гэты будынак, дзе некалі месцілася гарадская варта, правяраючы ўсіх, хто ехаў у Франкфурт-на-Майне, цяпер быў заняты пад рэстаран і стаў візітнай карткай гэтага буйнейшага ў Еўропе біржавага цэнтра. Я нядоўга ішла ўздоўж невысокага карычневага будынка з выгнутымі гатычнымі аканіцамі — Барыс Уладзіміравіч з’явіўся перада мною нечакана.

Я міжволі здзівілася. Хоць і чула ад сына пра незвычайную бадзёрасць і маладжавасць нашага земляка, але ўсё ж ён ніяк не выглядаў на свае гады. Добрая, шчырая ўсмешка, ясныя, мудрыя і адначасна маладыя вочы...

— Вы — Вольга Міхайлаўна?

— Так.

— Рады вітаць Вас як пасланца нашай Беларусі.

Ад першых ягоных слоў мне стала так лёгка і проста, нібыта я апынулася ў даўняга родзіча. Мы былі на адной хвалі — гэтаю хваляй была агульная гарачая любоў да Беларусі, любоў, якую не так часта сустранеш і на роднай сваёй зямлі. А тут усё адбываецца, нібыта ў казцы: вакол чужая гаворка, экзатычныя хлопцы з напалову выбрытымі галовамі і пеўнікавымі чубамі, выфарбаванымі ў розныя колеры, хіпі і жабракі ў шыкоўных замшавых куртках, гамана і ярка асветленыя вуліцы — і пявучая беларуская мова, ад якой мы ўжо і адвыклі ў роднай краіне, дзе штодзень ліецца нават з экрану тэлевізара нейкая скалечаная, засмечаная трасянка! (Вымушана зазначыць: сёння, у 2004 годзе, не чуваць і трасянку — за вельмі рэдкім выключэннем, амаль усе, хто з’яўляецца на беларускім тэлеэкране, размаўляюць па-руску.)

Я расказала пра свае курсы і папрасіла, калі можна, дапамагаць мне арыентавацца ў незнаёмым горадзе.

— Ну, часу ў нас шмат, я пакажу Вам Германію. І не тую, што прапануюць турыстам. Я ж тут ужо быў — амаль пяцьдзсят гадоў таму, толькі не ў Франкфурце, а ў Мюнхене.

— Дзе працуе радыёстанцыя «Свабода»?

— Дзе часта выступаў і я, калі там супрацоўнічаў мой сябра Масей Сяднёў.

— Масей Сяднёў — Ваш сябра?

— З даўніх пасляваенных гадоў. А яго жонка Вольга — мая былая вучаніца.

Не ведала, пра што і пачынаць пытацца. Перада мной сядзеў чалавек, пры жыцці якога была абвешчаная Беларуская Народная Рэспубліка (БНР)

і які добра ведаў некаторых яе стваральнікаў. Які ўдзельнічаў у сходзе, дзе былі абвешчаны паўнамоцтвы БЦР. Які арганізоўваў настаўніцкія семінары, адміністрацыйна-гандлёвы інстытут пры немцах, а пасля, праз многі гады, стаў акадэмікам Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі і адным са славурых вучоных Амерыкі.

Яго званні і заслугі можна пералічваць доўга, але пытанні тут, на «Гауптвахэ», лепей не задаваць. Няхай гаворка ўзнікае і льецца нібы сама сабой. А я буду проста запамінаць і слухаць, слухаць...

Пацягнуліся дні і тыдні. Барыс Уладзіміравіч жыў (як і цяпер) у двух кроках ад Паўднёвага вакзала, па другі бок якога месціцца Франкфурцкі філіял Інстытута Гётэ. Таму пасля заняткаў я прыходзіла на вакзал, і мы ехалі то да Гауптвахэ, то, бывала, на абед да спадарыні Тамары Казевіч, якая заўсёды гасцінна прымае беларусаў. Там, дарэчы, я ўпершыню ўбачыла карціну, намаляваную Барысам Уладзіміравічам, там ён заўсёды знаходзіць цеплыню і ўвагу.

Размовы за абедам — самыя змястоўныя і нечаканыя. Заўважала не раз — хочаш узяць інтэрв’ю, настройваешся на адпаведны лад, але, бадай, нідзе чалавек так не раскрываецца, як у нязмушанай сяброўскай атмасферы. Але, на жаль, тады звычайна пад рукой не бывае ні дыктафона, ні натагніка.

Таму, пачуўшы нешта цікавае, я, вяртаючыся дамоў (у пакойчык да фрау Бэкер, якая, правучыўшыся некалькі гадоў у школах былой ГДР, часам іранічна спявала мне рускія песні, хаця я ўпарта даказвала, што я з Беларусі), запісвала імёны і прозвішчы, каб пасля даведацца, што яны азначаюць для нашай культуры.

Я лічыла, што многае ведаю пра папярэднікаў. Аднак гэта было не так. Многія прозвішчы я сапраўды чула ўпершыню. Крыху пазней, ды за апошнія дзесяць гадоў, з’явіліся шматлікія публікацыі пра беларусаў у Амерыцы, Аўстраліі, Канадзе, Нямеччыне. Тады толькі пачынаў сваю велічэзную працу нястомны Адам Мальдзіс, паднімалася «Бацькаўшчына», іншыя грамадскія арганізацыі.

І ўсё ж пра некаторых слынных дзеячаў нашай культуры, такіх, як паэт Хведар Ільяшэвіч, любімы многімі на эміграцыі, пра кампазітараў Міколу Шчаглова-Куліковіча і пра некаторых іншых я ўпершыню пачула ад Барыса Уладзіміравіча Кіта.

Са здзіўленнем даведалася таксама, што добры мой знаёмы паэт Самсон Пярловіч з Наваградка быў адным з вучняў Барыса Уладзіміравіча. Больш за тое — яго вучнем быў вядомы празаік і крытык Уладзімір

Калеснік, з якім некалі ў гады вайны сябравалі мае бацька і маці. А тая гімназія, да будаўніцтва якой прыклаў свае намаганні і Барыс Уладзіміравіч, стаяла зусім блізка ад маёй першай школы... Праўда, яна даўно носіць імя Адама Міцкевіча і перастала быць беларускамоўнай ужо недзе з шасцідзясятых гадоў.

*Віктар Чайчыц, обербургамайстар Ляймэна Е. Хербар, Вольга Інатава, Пётр Садоўскі, Барыс Кім.
Ляймэн, 1993 г.*

Прастора, у якой мы існавалі, выглядае, была непадзельнаю. Справы далёкіх, як здавалася раней, часоў станавіліся блізкімі і дарагімі.

Сваім гасцям Барыс Уладзіміравіч звычайна паказваў славыты горад, дзе ён жыве, і ягоныя ваколіцы, пра якія ў мінулым стагоддзі шмат пісалі класікі рускай літаратуры Ф. Дастаеўскі (чыя продкі, як вядома, паходзілі з Беларусі), а таксама І. Тургенеў. Усё гэта, па сутнасці, хоць я і не была ягонай госцяй, чакала і мяне.

Заняткі на курсах вымагалі шмат часу і высілкаў, але субота і нядзеля былі вольныя, і мы пачалі вандраваць па ваколіцах горада, якія адкрывала найперш з дапамогай Барыса Кіта. Дом, дзе нарадзіўся Гётэ, Паульскірхэ, якую называюць калыскай еўрапейскай дэмакратыі, Alte Oper... Гэты маршрут быў для ўсіх гасцей Барыса Уладзіміравіча ўжо звыклым — Бадэн-Бадэн, Дармштат, Вісбадэн і іншыя, знаёмыя паводле рускіх класічных твораў гарады. Знаёмымі сталі і для мяне гэтыя маршруты ў наступныя гады, але ўсё роўна — кожны раз, збіраючыся ў дарогу, адчувала моцнае хваляванне і натхненне, бо кожная паездка не толькі адкрывала нешта новае ў самім горадзе, але і рабілася падзеяй сама па сабе. Часта мы ездзілі ўтрох — Барыс Уладзіміравіч, спадарожніца яго жыцця і каханая жанчына Тамара Казевіч — заўсёды спакойная, эlegantная, нястомная, і я. Аднойчы, ужо праз тры гады пасля майго першага прыезду, да такой паездкі далучыўся і мой сын, які на той час працаваў над доктарскай дысертацыяй у Гётэ-клініцы, і ўчатырох мы паехалі на сустрэчу ў Дзюсельдорф да беларускага навукоўца Уладзіміра Платонава, былога прэзідэнта Акадэміі навук Беларусі.

І якая ж гэта была шчырая размова і гаворка! Я назірала за вучонымі двух розных пакаленняў, гістарычных эпох, нават светаадчуванняў (вядома ж, Платонаў застаўся ў многіх сваіх выказваннях і нават спадзяваннях савецкім чалавекам, якому на працягу ўсяго ягонага жыцця даводзілі, што тыя, хто застаўся на чужыне, ворагі). І толькі калі сам ён, нягледзячы на тое, што тады не з'яўляўся эмігрантам, а ўсяго толькі выкладаў за мяжой, ужо ў поўнай ступені адчуў савецкую нецярпімасць і нават атрымліваў ад сваіх калег кляймо «зрадніка», толькі тады, як мне падалося, ён па-новаму асэнсаваў, якой трагедыяй было для такіх людзей, як Барыс Уладзіміравіч, развітанне з радзімай, і ўсё яшчэ асэнсоўваў, чым была для іх Беларусь і яе незалежнасць. Для гэтага, нібыта беларускага інтэлігента радзімай сталася не сама Беларусь, а Савецкі Саюз, і ён, як і пераважная большасць яго калег, не адчуваў ад таго ніякага ўціску і не лічыў неверагоднай недарэчнасцю заняцканне сваёй собскай мовы. Аднак розум і талент пераважылі ідэалагічныя штампы, і ён спрабаваў гаварыць, як і мы, па-беларуску. А Барыс Кіт, які сядзеў насупраць, быў усё ж іншы — у ім адчуваўся той арыстакратызм, які даецца альбо нараджэннем, альбо доўгімі духоўнымі высілкамі і свабодай, у ім была нязмушанасць і ўнутраная разняволенасць.

Мой сын маўчаў і толькі слухаў агульную гаворку. Думаецца, што ён, малады вучоны, назаўсёды запомніў кожнае слова і адчуў непаўторны смак высокаінтэлектуальнай гаворкі, гэтак жа, як адчувала і я тую размову Платонава і Кіта ў невялікім рэстаранчыку ў Дзюсельдорфе, амаль пустынным, бо ўсе наведнікі сядзелі на адкрытых пляцоўках, на набярэжнай... Сонца клалася яркімі плямамі на сталы, накрытыя асляпляльна белымі сурвэткамі, цьмяна адблісквалі карціны на сценах, скрозь зачыненыя вокны даляталі бесклапотныя галасы людзей, што з асалодай бавілі час, не надта задумваючыся над палітычнымі калізіямі, а тут ішла страсная гаворка пра будучыню Беларусі, пра знікненне яе патэнцыялу — таленавітых вучоных, пра тое, што ў аспірантуру прыходзіць усё менш маладых, а самыя знакамітыя людзі навукі вымушаны зарабляць на хлеб за межамі краіны. Ішла гаворка і пра нядаўнюю сустрэчу Платонава з прэзідэнтам краіны, які шмат чаго наабяцаў вучонаму. Ды на той час ніводная ягоная прапанова не была прынятая...

Для многіх беларусаў менавіта Б. Кіт «адкрываў» Захад — раней грозны і недаступны, ён рабіўся калі і не звыклым, дык, прынамсі, больш зразумелым.

Адкрываў Барыс Уладзіміравіч Захад і для мяне. Слухаючы яго, я заўсёды ўспамінала словы незабыўнай Ларысы Антонаўны Геніюш, якая

аднойчы ў размове пра дэмакратыю сумна сказала: «Усе вы, хто вырас пры гэтай уладзе, ніякага ўяўлення не маеце, што такое дэмакратыя».

Сам ён быў жывым увасабленнем таго, што дэмакратычны свет можа даць чалавеку таленавітаму і энергічнаму. Пачаўшы жыццё наоў у трыццаць з гакам, прыехаўшы ў чужую, незнаёмую краіну, ён здолеў зрабіць выдатную навуковую кар’еру, праславіцца, а пасля, выйшаўшы на пенсію, пачаць яшчэ адзін круг жыцця — абараніць у 72 гады доктарскую дысертацыю, набыць мноства самых прэстыжных званняў і ўзнагарод у Еўропе!

Апроч таго, ён быў носьбітам і тых даўніх, нам ужо недаступных традыцый вытанчанай, элітарнай культуры, амаль паўсюль знішчанай войнамі сярэдзіны стагоддзя.

Калі ў заходніх абласцях Беларусі сяляне яшчэ ў пяцідзсятых гадах здымалі шапкі перад доктарам ці настаўнікам (гэтыя прафесіі сёння маюць ці не самы нізкі рэйтынг сярод маладых), то можна сабе ўявіць, кім былі ў вачах грамадства выкладчыкі універсітэтаў, прафесары! Адзін з вучняў Барыса Уладзіміравіча, акадэмік Алесь Раковіч прыгадваў, якой пашанай і павагай было абкружанае імя Б. Кіта — спачатку студэнта універсітэта Стэфана Баторыя, а пасля — дырэктара Віленскай беларускай гімназіі ў вачах вяскоўцаў у яго родных Агародніках пад Карэлічамі. Сын селяніна, ён, як і вялікі Якуб Колас, здолеў уласнымі намаганнямі падняцца да ўзроўню сапраўднага інтэлігента, патрыёта сваёй занябанай радзімы.

Вялізны пласт амаль не вядомага нават сённяшняй інтэлігенцыі жыцця даваеннай Вільні, Наваградка, а таксама ваенных гадоў і беларускага школьніцтва, стварэнне БЦР і аднаўленне БНР, імёны легендарныя і зусім забытыя — усяму гэтаму ён быў сведкам. Гэта было неверагодным — слухаць успаміны, узгадваць імёны людзей, якія паўставалі з ягоных аповедаў жывымі, са сваімі чалавечымі слабасцямі, але адначасова і ў велічы духу, здольнага ўздымацца над побытам.

Нашы вандроўкі па Германіі былі заўсёды напоўненыя размовамі — пра незалежнасць Беларусі і яе складаны гістарычны лёс, пра ахвяры, якімі рабіліся самыя слыннымя яе дзеці праз доўгія стагоддзі. Шмат гаварылі і пра тых дзеячаў, якія на пачатку стагоддзя прычыніліся да аднаўлення, хаця б і на кароткі тэрмін, так бы мовіць, дэ-юрэ, нашай самастойнасці. Не будзь абвяшчэння БНР — не абвяшчалі б і бальшавікі БССР. Аднак амаль усё дваццатае стагоддзе прайшло пад знакам змагання гэтых зародкаў дзяржаўнасці — так, як яе разумелі бальшавікі і як яе разумелі нацыянальныя сілы.

Гаварылі пра тое, што дала нашаму народу БССР. Я схільная была ўсё ж бачыць у гэтым слабенькім стварэнні нейкія абрысы незалежнасці, выдатна прытым разумеючы, якою яна была, тая «незалежнасць». Па сутнасці, у Мінску не вырашалася нічога. Нават нашыя скарбы — золата, каштоўнасці, якія знаходзілі ў Беларусі, павінны былі здавацца ў Дзяржбанк СССР, хоць мясцовыя ўлады і былі супраць. Аднак вось ужо колькі гадоў, як аб'яўлена незалежнасць, а наш народ сумуе па тых, савецкіх часах. Праўда, не ўвесь, але ж — большасць, пра што сведчаць і сацыялагічныя апытанні. Дык, можа, варта было б нам паступова, спакойна пераходзіць да новага светапогляду, не адпрэчваючы, як нешта недарэчнае, той, ранейшы, лад? Нават лекі трэба даваць асцярожна. А ў нас жа столькі гадоў — ды што там, стагоддзяў! — гістарычнага забыцця. На сваёй скуры мы ўпэўніліся: чужынскія прышчэпкі нянавісці і пагарды да ўласнага так проста не праходзяць.

Барыс Уладзіміравіч выказваўся адназначна. БССР спрычынілася да падману народа. Нездарма за савецкім часам столькі зроблена для поўнага занядання ў народнай памяці ідэй Беларускай Народнай Рэспублікі: нават інтэлігенцыя мала што ведае пра першы ўрад БНР, яго мэты, яго задачы. А простым людзям кожнае імя дзеяча нацыянальнай ідэі падавалася ў кантэксце нянавісці і пагарды. І гэта таксама зрабіла сваю чорную справу. Таму ні ў якім разе не трэба ідэалізаваць БССР.

...Усе гэтыя гаворкі адбываліся на фоне дагледжаных, чыстых, прыгожых сярэднявечных гарадскіх пейзажаў. Я назірала, з якім густам, з якой любоўю аднавілі немцы пашкоджанае ў часе вайны. Успаміналіся здымкі руінаў, якія тут былі ў 1944–1945 гадах, — зрэшты, гэтыя здымкі можна было бачыць у ратушах, музеях. Асабліва мяне прываблівалі вялікія галерэі каралёў ці славуных людзей краіны і пэўнай мясцовасці, якія не толькі ўпрыгожваюць памяшканні. Тут адбываецца вялікая дзея: кожны, хто прыходзіць сюды, атрымлівае, сам таго не заўважаючы, пэўны імпульс духоўнай еднасці з продкамі.

Аб продках — і чужых, і сваіх, далёкіх — мы гаварылі таксама. І кожны раз у гэтых размовах была пэўная горыч, бо відавочным быў парадокс: людзі, якія жылі цяпер на чужыне, ведалі пра свой родны край усё — яго сапраўдную гісторыю, яго гістарычныя шляхі і пралікі. Тыя ж, хто цяпер жыве на Беларусі, у большасці сваёй былі ўжо ўзгадаваныя на чужой гісторыі, і, як тыя качкі, што выхаваліся пад крылом курыцы, адчувалі сябе ўжо толькі, так бы мовіць, куранятамі.

— Вяртанне памяці — працэс не просты, яго, бадай што, і трэба весці гэтак жа апантана, як гэта робіць цяпер наша свядомая інтэлігенцыя, але

трэба быць больш мудрымі і практычнымі. Не можа чалавек так адразу перарабіцца. І, можа, варта пачынаць з дзіцячых садкоў і школ, бо людзі сталага веку не могуць, ды і не хочуць ведаць праўду, — казаў ён.

Тады якраз святкавалі Дзень Перамогі, на якім ветэраны ішлі пад рознымі сцягамі, і Васілю Быкаву, славу таму пісьменніку і франтавіку, пагражалі і нават ірваліся да яго з кулакамі раз'ятраныя праціўнікі. Дарэчы, пазней, 6 сакавіка 1995 года Васіль Быкаў, захоплены жыццёвым шляхам Б. Кіта, напісаў на тытульным лісце сваёй кнігі аповесцяў «У тумане», якая выйшла ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» ў 1989 годзе, наступнае:

«Найпершаму Беларусу з беларусаў у сьвеце, шаноўнаму Спадару Барысу Кіту з нізкім накланам — аўтар.

Васіль Быкаў»

Так сталася, што перадапошнія гады свайго жыцця Васіль Быкаў правёў у Франкфурце-на-Майне, у песным сяброўстве з Барысам Уладзіміравічам, і аповеды Барыса Кіта, расказаныя ім самім, выйшлі ў апошнім «нехолдынгавым» часопісе «Полымя» ў 2002 годзе. Мае ж, зробленыя значна раней, леглі ў аснову кнігі, якая друкуецца, паводле жадання самога Кіта, разам з запісамі Васіля Уладзіміравіча, як бы дапаўняючы некаторыя эпізоды, ужо вядомыя чытачу. Вядома, і я грунтавалася на аповедах Барыса Кіта, падзеі, у якія быў уплечены ягоны лёс, падаюцца паводле ягонага бачання...

Але вернемся да тых гадоў, пра якія тут ідзе гаворка.

Тады ж выступаў у Вярхоўным Савеце з палымянымі прамовамі пра беларускую мову і старшыня камісіі Вярхоўнага Савета, народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч, які таксама прысвяціў майму суразмоўцу кранальныя словы на кнізе «На высокім алтары» (Мн.: Мастацкая літ-ра, 1994):

«Слыннаму сыну беларускай зямлі акадэміку Барысу Уладзіміравічу Кіту ў незабыўны дзень нашага асабістага знаёмства.

Паздароў, Божа, Вялікага Чалавека нашага! Маці-Беларусі вельмі патрэбны яго моц і здароўе.

Ніл Гілевіч, 23.9.94, Менск»

З гонарам паказваючы гэтыя кнігі, а таксама і падораную ў 1989 годзе Масеем Сяднёвым, ён прагна знаёміўся з тым новым, што прыдчынілася яму падчас першай паездкі на Беларусь. Яна сапраўды была незабыўнай — на свае вочы ён пабачыў родныя мясціны і людзей, якія, за выключэннем нямногіх ацалелых ад рэпрэсій ягоных вучняў і сяброў, амаль усе былі новай, часта не зусім зразумелай яму фармацыі. Разам з тым ён паспеў

пабачыць і тых, хто працягваў традыцыі змагання за незалежную Беларусь, якія закладаў ён сам і ягоныя сябры і калегі. Але іх, сучасных змагаюў, было ўсё ж меней, чым трэба было для ўпэўненай перамогі новага.

Барыс Уладзіміравіч, то захоплены тым, што рабілася на Беларусі дэмакратычнымі сіламі, то абураючыся супраціўленнем старога, аджылага таму новаму, што ішло, прагна слухаў усё, што можна было даведацца пра Беларусь, пра палітычныя падзеі на ёй. Успамінаў сваіх сяброў і калег.

— Мы гарэлі нацыянальнай ідэяй, гатовыя былі ісці за яе ў агонь і ваду, — узгадваў ён. — Але прайшлі гады. За гэты час у беларускім грамадстве адбыліся катастрафічныя змены свядомасці. Яна стала савецкай, і, як я бачу па друку, нават некаторыя пісьменнікі, што пішуць на беларускай мове, фактычна выступаюць за становішча, калі пісьменніку, як у тым заказніку, ствараліся добрыя ўмовы, у той час як само ўжыванне мовы ўсё звужалася і беларускасць рабілася нейкай этнаграфічнай.

Ён прагна чытаў газеты і выданні, якія стала магчымым атрымліваць нават у Нямеччыне, прасіў, каб яму прысылалі альбо перадавалі тое, што дастаць там немагчыма. І, едучы ў цягніку да якога-небудзь Дармштадта, мы абмяркоўвалі напісанае і, бывала, часам нават спрачаліся. Але такія спрэчкі былі надзвычай цікавымі — мне паступова адкрываўся вялізны свет незвычайнага чалавека, «сведкі стагоддзя» альбо «апошняга з магіканаў», як ён сам жартаўліва называў сябе.

Памятаю ў Франкфурце снежань 1993 года. Лёгкі снег клаўся на востравярхія гатычныя дахі, на плошчу перад старой Операй, але хутка раставаў. Праўда, у першыя дні снежня ўсчаўся мароз — недзе блізу сямі градусаў ніжэй за нуль, і ў прэсе гэта падавалася як вялікае пахаладанне, а немцы надзелі нязвыклыя для іх цёплыя шапкі. Барыс жа Уладзіміравіч хадзіў, як звычайна — у кепцы, у плашчы, часта зусім яго не зашпільваючы.

— Няўжо не мерзнеце?

— Хіба гэта маразы? — смяяўся ён. — Я мерзнуў па-сапраўднаму толькі два разы, і абодва тады, калі сядзеў у турме. Адзін раз хлопчыкам у Наваградку, калі камендант на мяне крычаў за маю беларускасць і пагражаў усякімі карамі, а другі — у Глыбокім.

Назаўтра мы паехалі ў Майнц — там знаходзіцца музей кнігадрукавання, дзе хацелася паглядзець славетную Біблію, аддрукаваную Іяганам Гутэнбергам. Але напачатку надумалі зайсці ў сабор.

Пабудаваны ў часы Сярэднявечча, ён уражваў вышынёй і сваімі вітражамі. Аднак цяпер, у гэты снежаньскі дзень, у вялізным храме было змрочна, ледзь праглядаліся постаці біскупаў у высокіх шапках, якія нібы

туліліся па кутках. Недалёка ад дзвярэй на ўзвышшы стаяла вялікая дошка са свечкамі — у Нямецчыне яны не высокія і тонкія, як нашы, а кароткія і прыземістыя, у алюмініевых упакоўках, каб зручней было іх ставіць. У той дзень — Дзень памінання — свечак стаяла шмат, і, калі Барыс Уладзіміравіч нахіліўся, ставячы свечкі за нас, ягоная постаць і твар ярка высвеціліся на фоне змрочнага, шэрага, вялізнага сабору. І самі сабой загучалі радкі:

Доктар Кіт запальвае свечку
ў Майнцкім саборы,
Заблудзілася рэха
ў вышынях каменных прысад...

Імгненне скончылася, свечкі былі запаленыя, і мы пайшлі далей аглядаць гатычныя надпісы, постаці імператараў, калоны. Потым накіраваліся ў музей, які, аднак, у нядзелю працаваў толькі да гадзіны, і мы спазніліся. Пасля вярнуліся ў Франкфурт-на-Майне... Аднак верш рос ува мне, і пачуццю захаплення трэба было даць выйсце.

Верш «Настаўнік» быў напісаны ў той жа вечар. Нейкі штуршок у душы абудзілі яркія залатыя блікі на твары славутага майго субяседніка, і гэты, амаль містычны сімвал — ён запальвае агонь у цемры сабора. Верш падабаецца мне найбольш з усяго, што напісана за апошнія гады, я не раз чытала яго падчас літаратурных сустрэч, і таму, хаця ён двойчы друкаваўся ў кнігах, хачу прывесці яго цалкам, пачынаючы з другой страфы:

Змрочна біскупы з нішаў глядзяць.
Можа, клікаў каторы
На Усход, на язычнікаў
Колькі стагоддзяў назад?

За высокім ілбом —
Таямнічыя формулы веку,
Што на Месяц паслаў
Чалавечыя дзёрзкасць і тло.
Зьяе зорка над ім...

Ці анёл, што трымае апеку?
Ды не згледзець яго —
Нетутэйшае гэта святло.

Над жыццём і над смерцю яна,
І над лёсам вандроўным,
Над усім, што прайшло
Дый сягоння жыве.

Над карэліцкім хлопчыкам,
Што выганяе карову
І бяжыць басанож
Па асенняй жарстве.
Ён запальвае свечку,
І цемра ў куткі адступае.
Колькі ж ён у жыцці
Усё адужваў яе
Дзе як мог...
А найбольш на радзіме, якая,
Ачмурэлая прышлымі,
Толькі чужых прызнае.
Дык запальвайце свечку,
Настаўнік, асветнік, вучоны!
Колькі год паміж намі
Калолася дротам сцяна!
Зараз разам ідзем
Па дарозе і гразкай, і чорнай
Ратаваць Беларусь —
А яна ў нас, як доля, адна...

Я прачытала гэты верш пры нашай наступнай паездцы ў Дармштадт, у старажытным замку, і гэта таксама было незабыўна і прыгожа. Хвалявалася, нібыта і я была ягонай вучаніцай. І была шчаслівая, што верш яму спадабаўся.

Мабыць, узнёслы, высокадухоўны настрой, які ўмее ствараць сваімі размовамі і цёплым сяброўскім стаўленнем Барыс Уладзіміравіч, паспрыяў стварэнню яшчэ аднаго верша — радкі яго нарадзіліся на кірмашы, які тады якраз толькі распачынаўся перад самымі вялікімі святамі ў Нямеччыне — Weihnacht, каляднай ноччу, калі нарадзіўся Хрыстос. Я збіралася ад'язджаць, і мы ў апошні раз усе разам — спадарыня Тамара, Барыс Уладзіміравіч і я — пайшлі гуляць па вуліцах і нібыта трапілі ў казку.

Мяне гэты святочны перадкалядны кірмаш незвычайна ўразіў — ён гудзеў на пляцы перад высокай гатычнай ратушай недалёка ад самых старажытных рэшткаў горада яшчэ рымскага часу. І чаго там толькі не было! Спявалі дуды, круцілася карусель, скакалі і радаваліся дзеці. І ўсё гэта — з раніцы да гадзін адзінаццці вечара. Пад снегам, дожджыкам, у любое надвор'е. Што толькі не зробіць разняволеная ініцыятыва і патрэба самому вызначаць свой лёс! Паспрабуй прымусіць нашых гандляроў гэтак цярпліва выстойваць гадзіну за гадзінай! А побач, праехаць які прыпынак

на метро, стаялі велізарныя будынкi банкаў, сімвалы вядомай ва ўсім свеце біржавой дзейнасці франкфурцкіх банкіраў, якія, амаль зведзеныя ў адно на велічным далягладзе, здаліся мне своеасаблівымі «стрэлкамі фінансвага Часу».

Пакуль мы пілі каву ў кавярні на пляцы і цешыліся кірмашом, я накідала на папяровай сурвэтцы яшчэ адзін «франкфурцкі» верш. Усяго іх атрымалася пяць. Я неяк даўно не пісала вершаў, бо з галавой увайшла ў працу ў газеце «Культура». А журналістыка не пакідае часу на вершы. Тое, што вершы напісаліся, надало мне і настрою, і жадання пісаць. І, прыехаўшы дадому, я напісала яшчэ цэлы тузін вершаў — пра нашу незалежнасць, пра светлыя надзеі на будучыню, якая тады ўяўлялася куды больш светлаю, чым сталася на справе...

А потым быў ягоны другі прыезд на Беларусь у 1996 годзе. Цяжка сказаць чаму, але так выйшла, што ягоным падарожжам на Карэліччыну, Наваградчыну і Горадню заапекаваліся не нашы грамадскія арганізацыі, якія, здаецца, у той момант перажывалі фінансавыя цяжкасці, а мы з маім мужам і Лідзія Савік. Так і паехалі — учацвярых. Муж, Ягор Ягоравіч, за рулём.

Тое падарожжа, ужо апісанае Лідзіяй Сымонаўнай, было сапраўды незвычайным. Я ўбачыла старых людзей, якія прыехалі ў Карэлічы і Наваградак на сустрэчу са сваім былым настаўнікам і калегам з іншых гарадоў, у тым ліку і з-за мяжы, з Вільні, як, напрыклад, ягоны вучань Пётра Новік.

Карані Пятра Новіка — таксама з Карэліччыны. Яго бацька працаваў тут шаўцом, і, як успамінае сястра Барыса Уладзіміравіча Ірына, Уладзімір Кіта у свой час быў яму кумам, хрысціў амаль усіх ягоных дзяцей, так што пачуваў сябе віленскі госць у сям'і Кітаў амаль родзічам.

Яны абняліся і доўга не выпускалі адзін аднаго з абдымкаў.

Пётра Новік з гумарам апавядаў, што яго, нягледзячы на тое што жыве ён цяпер за мяжой, літоўскія мытнікі спакойна выпусцілі ў Беларусь:

— Дзядзька, колькі табе гадоў? — запытаўся ў мяне мытнік.

— Ды ўжо, сыноч, за семдзесят, — адказаў.

— Тады едзь куды хочаш!

Якраз нядаўна была дасягнутая дамоўленасць паміж нашай краінай і Літвой, паводле якой людзі пенсійнага веку маглі свабодна перасякаць мяжу, а ў Літве, як вядома, жыве шмат этнічных беларусаў. Дарэчы, Пётра Новік стаў пасля той сустрэчы часта прыязджаць у Беларусь, у свае родныя Карэлічы (пра гэта пісала нам Ірына).

Яна і сама разам з мужам прыйшла на тую сустрэчу, як і многія іншыя людзі, хто памятаў свайго земляка, хто хацеў яго ўбачыць. Зала была перапоўненая.

Стаяў вераснёўскі дзень, і па вуліцах гуляў сапраўдны залаты лістапад. Агульны ўздым быў такі, што, прачытаўшы верш «Доктар Кіт запальвае свечку ў Майнцкім саборы» і слухаючы ўспаміны землякоў, я там жа, на вечарыне, напісала яшчэ адзін верш — гэтым разам пра Уладзіміра Кіта, якога бачыла толькі на фотакартках, але нібыта ўжо і добра ведала па аповедах ягонага сына. Якраз перад тым мы былі на карэліцкіх могілках, дзе вечным сном спачывае бацька Барыса Уладзіміравіча — чалавек, чыё доўгае жыццё было запоўненае цяжкай працай і стойкасцю ў любых жыццёвых выпрабаваннях. Доктар Кіт не ўбачыў бацьку жывым пасля свайго ад'езду ў 1944 годзе на эміграцыю, і ў яго самотнай паставе над бацькавай магілай адчувалася нейкая горкая віна, хаця — якая віна? Жалезная заслона не дала магчымасці ім сустрэцца, вось толькі ўнук на ведаў Беларусь як амерыканскі службоўца і яшчэ заспеў дзедка ў жывых. Думалася пра тую даўнюю сустрэчу беларускага чалавека, які глядзеў на свайго ўнука-амерыканца. Пра што ён думаў? Якая крыўда на лёс раздзірала яму грудзі — на лёс, які гэтак раздзяліў яго і ягоны парастак? А мо — гонар за тое, якім вырас гэты хлопец за акіянам?

Гледзячы на фотакарткі старога Уладзіміра Кіта, я адчувала, які гэта быў чалавек — крэмень, і захаплялася ім, сялянінам-інтэлігентам, які, служачы на тэлеграфе, вёў сваю гаспадарку і быў «класным спяцом», як казалі пра яго дачка і вяскоўцы.

Лідзія Сымонаўна маляўніча і дакладна апісвае тую паездку, пытанні, што задавалі студэнты Гродзенскага педагагічнага ўніверсітэта, інтэрв'ю, якія даваў Барыс Уладзіміравіч. Мне яны добра помняцца, але былі і іншыя моманты — больш эмацыянальныя, якія мне нярэдка ўспамінаюцца і сёння.

Ехалі мы на чырвоным «Масквічы», які належаў газеце «Культура», дзе я тады працавала галоўным рэдактарам. І трэба ж было здарыцца, што па дарозе ў Горадню недзе блізу Біскупцаў у Лідскім раёне лопнула кола — муж ледзь паспеў затармазіць. Толькі замяніў кола і паехаў — нешта здарылася з тармазнымі ліхтарамі, якія адрамантаваць не ўдалося, бо мы спяшаліся на сустрэчу. З гэтае прычыны трэба было выехаць з Гродна як раней, каб унікнуць аварыі. Таму на сяброўскім абедзе, дзе ўсе, у тым ліку і рэктар Ківач (з якім, дарэчы, мы хадзілі разам у дзіцячы садок у Наваградку) стараліся сказаць добрае слова Барысу Уладзіміравічу, мне давалося ўжыць амаль «драконаўскія» меры, каб ледзь не вырваць доктара Кіта з сяброўскіх абдымкаў гродзенскай інтэлігенцыі. Гэта ўдалося не адразу, і на зваротным шляху мы ехалі-такі ў цемры без тармазных ліхтароў. Я дрыжэла ўсю дарогу і ціха малілася Богу — не хапала яшчэ трапіць у аварыю...

Недзе на дарозе каля паста ДАІ нас перахапілі міліцыянты і збіраліся аштрафаваць, але нам удалося пераканаць іх, што мы едзем ціха і асцярожна. Вядома ж, казалі, каго вязём. І трэба было бачыць, як яны, маладыя гэтыя хлопцы, глядзелі на нашага госця! Далі нам магчымасць выехаць і папярэдзілі па рацыі наступную дарожную інспекцыю, каб не затрымлівалі.

Барыс Кіт на фоне Карла Вялікага. Фота І. Вяршыцкай

За ўвесь гэты час Барыс Уладзіміравіч не выказаў ні слова якога-небудзь папроку ці перасцярогі. І я, шчыра кажучы, вельмі здзівілася і гэтаму — чаму няма ў яго ніякага страху, нібыта нешта («Ці Анёл, што трымае апеку?») падказвае яму, што ўсё абыйдзеца? А можа, гэта было ўменне трымаць сябе ў руках у любой сітуацыі, нажытае гадамі? І сапраўды, мы прыехалі хаця і позна, але ўжо без аніякіх іншых прыгод.

Тыя сустрэчы ў Карэлічах з мясцовай інтэлігенцыяй, ціхае стаянне каля бацькавай магілы, старанна дагледжанай сястрой Ірынай, зноў усхвалявалі маю душу. Шмат думала пра сялянскія карані сям’і Кітаў. Гісторыя іхняга роду тыповая для многіх іншых беларускіх карэнных жыхароў — бясконцыя войны, страта дзяцей (дзякуй Богу, калі іх усё ж вярталі бясконцыя дарогі), выпрабаванні, вечны «разрыў» нацыі, што апынулася між дзвюх вялікіх дзяржаў...

І ў гэтай сям’і лёс адзінакроўных братоў, якіх развяло жыццё, быў таксама досыць драматычны. Лёва Кіта стаў расейцам, якога праз многія гады моцна пацягнула дадому, на радзіму, але, вярнуўшыся, ён ужо не знайшоў тут ні роднае мовы, ні тых моцных беларускіх каранёў, якія прымушалі ягонага бацьку стаць адным са старшыняў суполкі Таварыства беларускай мовы. Сялянства атрымала прышчэпку жаху ад калектывізацыі, а інтэлігенцыя амаль уся была знішчаная як «нацдэмы». Па сутнасці, толькі вяртанне брата дало магчымасць Льву Уладзіміравічу таксама заявіць аб сабе як аб свядомым беларусе. І ён адкрыўся — стаў выступаць на вечарынах з уласнымі песнямі, якіх у яго, самадзейнага кампазітара, набіралася за

гады. Таксама таленавіты, ён не змог поўнасьцю выказаць сябе як творчая асоба — работа інжынерам вымагала іншых крытэраў жыцця. Але і тое, што ў яго назапашана ў сшытках, сведчыць: гэтая звычайная сям'я ўсё ж незвычайна багатая духоўна. Мы пазнаёміліся з ім дзякуючы ягонаму брату.

Леў Уладзіміравіч шмат расказваў пра сям'ю сваёй маці, пра землякоў. Спяваў песні, якія сам складаў. Апошнім часам, калі пачаўся «адкат» Адраджэння, ён зноў неяк заціх. І яго можна зразумець: колькі ж разоў нам адраджацца і зноў вяртацца да старога!

З Кітам жа пасля той паездкі мы сустрэліся яшчэ не раз. У часе гэтых сустрэч, калі я прыязджала ў Франкфурт-на-Майне, ён працягваў апавядаць пра сяброў маладосці, пра свае душэўныя перажыванні падчас вайны.

Нягледзячы на цудоўную кнігу Лідзіі Савік, усё ж гэтыя духоўныя перамогі і ўнутраная праца душы Б. Кіта як бы засталіся не асветленымі. Не дзіва — вонкавая канва ягонага жыцця настолькі багатая і разнастайная, што выказаць яе нават у адной кнізе немагчыма.

А ў мяне заставаліся запісы, дыктафонныя плёнкі з інтэрв'ю, якія я брала падчас гэтых сустрэч, рыхтуючы да друку артыкулы. Кожная сустрэча давала нешта новае, дапаўняючы тое, што ў кнізе было абазначана некалькімі сказамі — напрыклад, увесь складаны шлях Б. Кіта ў беларускім школьніцтве падчас вайны, яго асабістае жыццё ў Амерыцы і стасункі з іншымі беларусамі, перыяд з 1972 года, калі ён прыехаў у Германію, ды многае іншае.

Відавочна было, што кожны радок успамінаў Б. Кіта — бяспэжны, ён павінны быць занатаваны. Апроч таго, кожны месяц і год прыносіць нешта новае — жыццё ж сапраўды ідзе, як піша на заканчэнне «Космасу беларуса» Лідзія Сымонаўна Савік. Прыходзяць новыя лісты, новыя маладыя энтузіясты едуць да патрыярха астранаўтыкі і беларускага школьніцтва, чакаюць ягоных парад, абагачаюцца ягоным досведам. І адразу бачны вынік кніг, што напісала пра яго Л. Савік, а таксама шматлікіх артыкулаў: пры канцы 1998 года я была ў Лідзе і выступала там перад школьнікамі і інтэлігенцыяй. Маладыя людзі, школьнікі, падышлі да мяне і запыталіся, калі лепей тэлефанаваць Барысу Уладзіміравічу — яны збіраліся цэлым аўтобусам у Франкфурт-на-Майне, каб там сустрэцца з Б. Кітам. І я зразумела — тое, што ў мяне назапашана, не павінна адлежвацца ў архівах.

Так нарадзілася гэтая кніга. Думаецца, і гэтая кніга пра Барыса Кіта будзе не апошняя. На чарзе — мастацкія творы: апавяданні, п'есы, новыя

вершы, якія напішуць, магчыма, новыя пакаленні, асэнсоўваючы ягоны шлях.

А нам, яго маладзейшым сучаснікам, пашанцавала сустракацца, бачыцца, гаварыць з ім і праз яго ўглядацца ў бурлівае, трагічнае, жорсткае і ўжо разам скончанае стагоддзе, меркаваць, што яно дало нашаму народу, як павярнула ці зыначыла ягоны лёс.

Ахоўная зона над кожным народам, яго, кажучы сучаснай мовай, эргэ-гар, складаецца з духоўных высілкаў кожнага з нас. Усе мы патрэбныя Беларусі, кожная наша думка, наша імкненне зрабіць нешта для роднай зямлі не прападаюць, а нібыта складваюцца ў жывую душу народа і вызначаюць, якім будзе ягоны далейшы шлях.

Непавага да прарокаў, да лепшых з тых, каго нарадзіла родная зямля, да традыцый народа, да маральнасці і боскіх заветаў прыводзіць да цяжкіх наступстваў. Часам думаеш — ці не таму абрынуліся на нас войны і Чарнобыль, што не хочам слухаць і чуць тое, што нам кажуць нашыя мудрацы і паэты.

Барысу Уладзіміравічу лёс даў магчымасць выказацца праз найвялікшага беларускага пісьменніка — Васіля Быкава. А яшчэ праз усіх нас, хто любіць яго і хоча, каб праз ягонае жыццё праступілі абрысы мінулага дзеля таго, каб навучыць нас усіх жыць па сумленні і па любові да Беларусі.

Жыве ягоная справа...

(З размоваў Барыса Кіта пра сваіх вучняў)

*«Кітаваць трэба ... вокны
Беларускае хаты.*

*Як зямля ўся
На трох кітах,
Беларуская –
На Барысе!»*

Рыгор Барадулін

«Пасля выхаду ў свет кнігі Лідзій Савік «Космас беларуса» да мяне прыйшло шмат лістоў ад знаёмых і незнаёмых людзей. Я вельмі ўдзячны ўсім, хто знайшоў час, каб напісаць мне і падзяліцца сваімі ўражаннямі.

Але найбольшую радасць і ўзрушэнне далі мне лісты маіх былых вучняў. Яны мне пісалі, узгадвалі нейкія эпізоды, на якія я даўно забыўся. І апавадалі пра сваё жыццё.

Прайшло амаль пяцьдзесят гадоў з таго часу, як я пакінуў радзіму. Фантастычны тэрмін для чалавечага жыцця! Мне здавалася, што на дарагой мне зямлі ніхто ўжо не помніць мяне, а калі хто і застаўся, то ўмовы нялюдскага жыцця вытруцілі з яго памяці ўсё тое, што было звязанае з беларускім асветніцтвам перад вайной і асабліва ў час вайны. Ажно не! Лісты выразна засведчылі — яны, мае былыя вучні, засталіся непахіснымі.

Нядаўна прыйшла сумная вестка пра смерць маёй былой вучаніцы Жэні Шостак. Гэтая дзяўчынка мне асабліва запомнілася яшчэ па Віленскай, а пасля Наваградскай беларускай гімназіі сваёй сціпласцю і нейкім светлым, шчырым позіркам. Пра яе ўжо напісана ў кнізе «Космас беларуса», але ў асноўным у дачыненні да часоў гімназіі. Аднак жыццё яе вартае таго, каб пісаць пра яго. Я нагадаю толькі кароткія эпізоды. Можа, нехта з пісьменнікаў ці журналістаў і возьмецца некалі за біяграфію Жэні...

Як настаўніца беларускай мовы і ўдзельніца Другога Усебеларускага кангрэса яна была асуджаная на 25 гадоў сталінскіх канцлагаў і адбывала пакаранне ў Казахстане. Якой яна была, сведчаць яе былыя таварышкі па няволі. Мяне да глыбіні душы ўсхваляваў аповед Надзеі Дземідовіч,

змешчаны ў газеце «Народная воля» 8 мая 1998 года. Вось што яна піша пра Жэно: «Як і ўсе іншыя, трымаліся зямляцкім колам. Праўда, спецыфіка нашай нацыі і тут праявілася. Мы зарганізаваліся апошнімі. А калі б не Жэня Шостак, то, можа, і яшчэ пазней арганізаваліся б... Жэня была нашай апорай, нашаю душою — самай разумнай, самай непахіснай... Вершы пісала. Такія цудоўныя! Радкі з аднаго яе тагачаснага верша-звароту да маці я памятаю да гэтай пары».

У другіх успамінах пра яе расказваецца, як яна дзялілася сваім кавалкам хлеба і цукарам з маладзенькай маці, у якой было сямімесячнае дзіця. Прывяду канец верша, прысвечанага гэтай малой дзяўчыцы:

Дай Бог хутчэй дачакаць той хвіліны,
Каб татка і мама вярнулісь дамоў,
Каб ты не расла, як у полі быліна,
Каб воля і радасць служылі нам зноў.
Ці ж выказаць можа ўсім сэрцам матуля
Свайму дзіцятку жаданне заўжды?..
Ці згінуць прыйдзеца нявінна ў няволі,
Ці прыйдуць шчэ светлага шчасця гады?

Яна напісала гэты верш у канцлагеры Кенгір, і ён, як і іншыя яе вершы, сагрэў спакутаную душу не адной беларускай дзяўчыны...

Жэня прыйшла на сустрэчу са мной у Наваградку, і я праз многія гады ўбачыў на яе твары — вядома ж, пастарэлым, спакутаным — усё той жа светлы, мілы погляд. Яна працавала лекаркай ў Наваградку ўсе гады пасля лагера і нікому не расказвала пра яго і пра тое, што перажыла, а таксама не паказвала свае вершы. У вершах жа чалавек выказвае ўсю сваю душу, а яе душу сперазалі калючым дротам і не далі ёй у поўную моц выпрасацца. Людзі, што прыйшлі са сталінскіх канцлагаў, мусілі маўчаць. Так, яны маўчалі ўсе гэтыя гады — але і само маўчанне іх было поўнае супраціўлення. За мяжой жылі і змагаліся за незалежную Беларусь іх суродзічы і сябры — і водгук той барацьбы даносіўся да іх скрозь «глушылькі» і патаемна перададзеныя газеты і часопісы, за перавозку якіх сурова каралі.

І ці не яны і былі той сілай, якая пры першых жа прыкметах ідэалагічнай адлігі зноў паўстала з той жа, трагічна перапыненай для нашага пакалення ідэяй — незалежнай, самастойнай Беларусі? Абвешчаная маладзейшымі, гэтая падзея 27 ліпеня 1991 года была б немагчымая без папярэднікаў.

А іх было ў дваццатым стагоддзі нямала — тых, хто пранёс праз усё сваё жыццё светлае і чыстае пачуццё да сапраўднай, сваёй, а не чужацкай, Бацькаўшчыны.

Так склалася маё жыццё, што я бачыў Браніслава Тарашкевіча і Васіля Рагулю, сябраваў з Радаславам Астроўскім і Хведарам Ільяшэвічам, а цяпер — з вядомымі беларускімі дзеячамі, якія прысвяцілі мне — я маю на ўвазе найперш народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава — добрыя, шчырыя словы.

Аднак жа ў бездані Часу зніклі, як праваліліся, і тыя не вядомыя шырокаму чытачу людзі, якія таксама рабілі беларускую справу, спакойна і годна неслі яе ў сваіх сэрцах праз усе пакуты і нястачы, уключаючы і майго бацьку — актывіста ТБМ.

За межамі Бацькаўшчыны жывуць мае сябры. Цяжкую ношу давялося ім несці ўсё жыццё — забыццё на Радзіме, невядомасць для шырокага кола грамадскасці іх штодзённай, тытанічнай працы дзеля Беларусі. Я трохі раскажы пра іх у кнізе «Космас беларуса», аднак жа за гэты час праз успаміны іншых паўсталі нейкія новыя старонкі майго жыцця, высвяціліся лёсы былых вучняў, маіх калег па беларускаму школьніцтву. І, узгадваючы наноў сваё жыццё, я шырэй бачу ўсю панараму гэтага пакутнага, крывавага стагоддзя, якое мне давялося перасягнуць. Хай чытач гэтай кнігі разам са мной угледзіцца ў твары цудоўнай беларускай моладзі, якая пачынала свой шлях у 20-я гады дваццатага стагоддзя, марачы пра незалежную Беларусь, і якая амаль уся пагінула альбо ўжо скончыла свой зямны шлях. Лёс склаўся для мяне надзвычай літасціва — я жыву, ужо сустрэў сваё 94-годдзе.

Можа, мяне накінулі на гэтай грэшнай зямлі так надоўга якраз для таго, каб я, апроч усяго іншага, змог пакінуць сведчанні пра іх — дарагіх майму сэрцу, незабыўных, светлых людзей?»

Вытокі

*«Нас нарадзіла адна зямля,
мілая сэрцу Карэліччына»*

Уладзімір Калеснік

Наш славуты зямляк Барыс Кіта нарадзіўся аб 11 гадзіне ўвечары, 24 сакавіка (6 красавіка) 1910 года ў доме на Сувораўскім праспекце Санкт-Пецярбурга. Пры рэгістрацыі хлопчыка пецярбургскі пісар замест «а» на канцы невядомага яму прозвішча КІТА (што азначала ў наваградскіх гаворках бярэма сена ці саломы) паставіў цвёрды знак, зрабіўшы тым нованароджанага Барыса КІТАМ.

Першы ягоны ўспамін: шматгалосы людскі гоман, крыкі, чырвоныя сцягі... І холадна. Холад нібыта працінае наскрозь, і хлопчык туліцца да бацькі, які высока ўздымае яго над галовамі і нешта ўзбуджана кажа.

Толькі стаўшы дарослым, Барыс даведаецца, што ён, яшчэ дзіцём, быў сведкам лютаўскай дэманстрацыі ў Пецярбургу і што менавіта там праз некалькі месяцаў адбыўся пераварот, які семдзесят з гакам гадоў будучы называць Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыяй.

Праз шмат гадоў тое, што ён нарадзіўся ў Пецярбургу, дапаможа яму самым нечаканым чынам: менавіта па расейскай квоце выедзе ён з Нямеччыны ў Злучаныя Штаты Амерыкі, каб там стаць адным з шаноўных яе грамадзян, вучоным з сусветным імем. Але гэта будзе нашмат пазней таго часу, калі ён, яшчэ малое дзіця, разам з бацькамі вернецца на радзіму бацькі ў Агароднікі, што на Карэліччыне.

Маці Ксенія Дзмітраўна Зурава запомніцца мала — нейкія кароткія эпізоды ласкавых слоў, абдымкі. Найбольш запаў у душу эпізод нібыта нязначны: як яна, ужо смяротна хворая, заказала для яго абутак. Чакала заказу з нецярпеннем — хацела парадаваць малога сына. Шавец прынёс выдатна пашытыя чаравічкі ўвечары, але яны былі занадта малымі для Барыса. Маці надта ўсхвалявалася, не магла заснуць. А недзе апоўначы ў яе пачалася агонія. Да раніцы яна не дажыла. Смерць была жорсткая і, як усе кажуць, несправядлівая, бо замала гадоў пражыла на свеце маладая жанчына, якую ў Пецярбургу сустрэў і пакахаў беларус Уладзімір Кіта, што прыехаў у вялікі расейскі горад у пошуках сваёй долі, а пасля звёз яе

ў Беларусь. Пахавалі яе ў Руціцах. Везлі з саміх Карэліч, бо на той час сям'я месцілася ў агромністым будынку, прыстасаваным пад склад, дзе раней была фабрыка слуцкіх паясоў. Бацька марыў пра ўласную хату, адкладваў на яе кожную капейку. Але Ксенія пайшла ў іншую, вечную дамавіну...

Барыс быў занадта малы, каб па-сапраўднаму зразумець усю горыч свайго бацькі. Але смерць маці ён запомніў як вялікую страту. Яны заста-ліся з бацькам удвух, і на кожным кроку гэтая страта нагадвае пра сябе. Бацька кожную раніцу цяпліва паліць печ, часам прыязджаюць ягонныя сёстры што-колечы дапамагчы, але ў кожнай свая сям'я і гаспадарка. Дзесяцігадовы Барыс дапамагае чым можа, але ўсё часцей цёткі заводзяць гаворку пра тое, што хаце патрэбная гаспадыня, называюць леп-шых нявест у ваколіцы і на адгаворы бацькі даказваюць, што мужчын і хлопцаў значна меней, чым дзяўчат і маладзіц: тых забіраюць ваенныя мітрэнгі, што ніяк не скончацца... Цётка Анюта працуе ў заможнай сям'і ў вёсцы Ятры, там прыгледзела ў ятраўскіх Шведаў Алену. У сям'і Шве-даў тры сыны і дзве дачкі — Каця і Алена. Каця замужам за дыяканам мясцовай царквы, а бацька дыякана святар. Чым не пара? Алене, праўда, ужо дваццаць восем гадоў, яна была ва ўцекачах, скончыла настаўніцкія курсы, вучоная. Добра спявае, дапамагае сястры Каці, што прыслужвае ў царкве вёскі Валеўка.

Барыс не хоча слухаць іхніх размоваў, уцякае з хаты, кіруе на могілкі, дзе пад драўляным крыжам вечным сном спіць матуля. Аднак праходзіць месяц за месяцам, і ў душы яго нараджаецца жаль да бацькі, які цягне на сабе нялёгкае воз і мужчынскай, і жаночай працы. Таму, калі аднаго разу цёткі, наперабой аглядаючы святочна апранутага бацьку, абмяркоўваюць дэталі будучых заручынаў і вяселля, ён не прырэчыць, хаця сэрца сціскаецца ў балючы камяк. Дарослыя едуць у Ятру і прывозяць адтуль невысокую жанчыну з карымі вачыма. Гэта — яго мачыха Алена.

І яшчэ ўспамін: трапечка ў печы вясёлае зыркае вогнішча, за сталом сядзіць Алена, трымаючы на руках маленькі крыклівы камячок. У яго брат, яго назвалі Левам. Праходзіць не так і шмат часу, як у сям'і нараджаецца Ірынка. Працы пабольшала, але Барысу гэта не замінае вучыцца, хаця ста-більнасці як не было, так і няма. Не паспеў пачаць працу гэтак званы Ге-неральны камісарыят усходніх зямель, што сурова караў усіх, хто паспеў пакарыстацца панскай зямлёй, як у ліпені 1920 года перайшла ў наступ Чырвоная Армія. Кароткае адступленне — і войска Тухачэўскага паця-ніла палякаў ужо ў самой Польшчы. Здавалася, вайна прайшла, дасхочу насыціўшыся ахвярамі. Аднак у жніўні 1920 года няўдалыя баі на Вісле і

адступленне Чырвонай Арміі ад Варшавы зноў вярнулі яе на землі Заходняй Беларусі. Адступаючы, кожнае войска пакідала шмат зброі — гарматы, кулямёты, патроны, снарады. Мясцовыя стараліся выкарыстаць усё — з гільзаў рабілі газнічкі, колы ішлі на фурманкі. Аднак найбольш радаваліся ўсім ваенным знаходкам хлапчুকі. Пасвячы кароў, яны шнарылі па кустах, а пасля, сабраўшыся ля вогнішча, калупаліся ў патронах, дастаючы порах, каб ладзіць свае няхітрыя феерверкі. Як аб цудзе, расказвалі ў вёсцы аб жалезных птушках — самалётах, а старыя людзі хрысціліся і казалі, што гэта і ёсць прадказаны ў Бібліі канец свету.

Барыс не мог сачыць за хуткаплыннымі падзеямі, што разгортваліся на ягонай Бацькаўшчыне і што зрабілі на лёс яго пакалення свой уплыў: абвешчаная ў другі раз 31 ліпеня як незалежная, Беларуска-Савецкая Рэспубліка ў такой якасці ў самой Расіі не ўспрымалася, таму ўжо з самага пачатку перамоваў паміж ёю і Польшчай, якія пачаліся 17 жніўня 1920 года, нікога з самой Беларусі на іх не было. Да таго ж ужо ў лістападзе 1920 года III з'езд кампартыі Расіі прызнаў БССР састаўной часткай РСФСР. Але яшчэ раней, 12 кастрычніка 1920 года, па дамове, складзенай у Рызе (у склад дэлегацыі ўвайшлі А. Іофе, С. Кіраў, Д. Мануільскі, А. Абаленскі), ад Беларусі былі адарваныя вялікія кавалкі тэрыторыі, супраць чаго рэзка пратэставала Рада Беларускай Народнай Рэспублікі. Аднак і праз пяць месяцаў, пры падпісанні канчатковай мірнай дамовы, якая ўвайшла ў гісторыю як Рыжская, інтарэсы Беларусі не былі ўлічаныя. Больш за тое — ёю расплаціўся за свае вайсковыя няўдачы і бяздарную палітыку ўрад Леніна.

Заходнія землі Беларусі з насельніцтвам больш за чатыры мільёны адышлі да Польшчы. БССР, што стала часткай Расіі, займала ўсяго шэсць павеатаў, дзе пражывала крыху болей за паўтара мільёна чалавек. Абодва бакі дэкларавалі часткам разрэзанай па жывому Беларусі свабоднае развіццё культуры, мовы, вольнае выкананне рэлігійных абрадаў. Аднак у рэальным жыцці ўсё сталася іначай.

На Карэліччыну вярталіся былыя ўладальнікі зямель, польскія асаднікі, якім аддавалі лепшыя надзелы зямлі. Затое беларусы не атрымлівалі нічога, зноў працуючы на чужынцаў. Зноўку сталі па-драпежніцку вывозіцца з Беларусі яе багаці: лес, лён, зерне, а людзі — выязджаць у Амерыку, Канаду ды іншыя багатыя краіны, каб зарабіць грошы і купіць свой уласны кавалак зямлі. Уладзімір Кіта выбраў іншы шлях — ён застаўся на радзіме. Трое малалетніх дзяцей і жонка не маглі ўтрымліваць гаспадарку. Таму гібеў на сваім малазямельным надзеле, цяжкаю працай зарабляючы на хлеб і на тое, каб вывучыць сваіх дзяцей. У школу Барыс пайшоў

адразу ў чацвёрты клас — бацька змог добра падрыхтаваць яго да заняткаў. Школа ўжо была польскай, аднак нейкі беларускі дух у ёй яшчэ захоўваўся: пасведчанне аб заканчэнні навучальнага года надрукаванае па-беларуску і па-польску. Сярод пяцёрак школьніка Кіта толькі па гісторыі Польшчы, Закону Божаму ды фізіцы больш нізкія адзнакі. Цікава і тое, што тады ў звычайнай школе вывучаліся латынь і, апроч польскай ды беларускай моваў, яшчэ руская, французская ды нямецкая. «У чым не адмовіш палякам, дык гэта ў якасці выкладання», — зазначае і сёння Барыс Уладзіміравіч.

Але тады яму было вельмі нялёгка. Вучыцца амаль на выдатна было няпроста: даводзілася шмат дапамагаць па гаспадарцы. Адна нарыхтоўка сена для селяніна чаго каштавала — у час і па-майстэрску скасіць траву, выкладваць край стажка так, каб ён не абваліўся, каб дождж не трапіў унутр тарпы, каб зімовыя сцюжы і завірухі не растрэслі стажок, бо калі не хопіць карове сена, то прыйдзеца ўвесну закупаць яго ўтрая даражэй.

Улетку ён пасвіў кароў, і даводзілася пільна глядзець, каб на вузкіх шнурках каровы не ўлезлі ў чужое. Ухітраўся яшчэ і часцяком зазіраць у кніжку, бо чытанне стала для яго жыццёвай неабходнасцю і асалодай. А чытаць хацелася, перад усім пра тое, што рабілася навокал і пра што казалі і пісалі палымяныя патрыёты — беларускія паслы ў польскім Сейме Фабіян Ярэмч, Сяргей Баран, Васіль Рагуля, Пётр Мятла і іншыя. Пазней, ужо ў гімназіі, уздымалі вольны дух і прамовы Браніслава Тарашкевіча, кіраўніка Грамады, чые шэрагі імкліва папаўняліся, так што да канца 1926 года яна налічвала сто тысяч сяброў. Грамадоўскі рух быў пратэстам супраць палітыкі нацыянальнага ўціску, якую праводзілі польскія ўлады, і пратэст гэты падзяляла ўся нацыянальная інтэлігенцыя.

У Агародніцкай школе паўшэхнай асабліва вылучаўся сваімі крытычнымі настроймі настаўнік Сцяпан Рамановіч. Адноўчы, калі ён выклікаў да дошкі Барыса, задаў яму наступную задачу: «Кіта, уяві, што ты ёсць польскі асаднік на Беларусі. Увосень ты нажаў пэўную колькасць жыта. Як робяць пераважна асаднікі, ты паленаваўся, не змалаціў яго, а проста вывез у мястэчка і прадаў за пэўную колькасць злотых, ну няхай за 500. Дзеля таго, што гэта быў чысты прыбытак, паставім перад гэтай лічбай знак плюс. Атрымаўшы гэтыя грошы, ты пайшоў у карчму і парадкам выпіў гарэлкі, ну скажам, на 50 злотых, таму паставім перад 50 знак мінус. Колькі засталася?»

Дзеці асаднікаў паскардзіліся бацькам, якімі гультаямі і п'яніцамі выстаўляе іх настаўнік матэматыкі, скарга пайшла далей у вышэйшыя школьныя інстанцыі. Пачалося следства.

Дзеці-беларусы сабраліся пасля ўрокаў і дамовіліся ратаваць любімага настаўніка, адмаўляючы ўсё, у чым яго абвінавачвалі. Але паколькі адным з лепшых вучняў быў Барыс Кіта, то для высвятлення ўсіх абставінаў выклікалі менавіта яго. Увайшоўшы ў кабінет, ён пабачыў, якім вінавата-спалоханым выглядае іхні дырэктар Дулемба, і зразумеў, наколькі ўсё сур'ёзна.

В. Інатава і Б. Кім у Вісбадэне

— Мы ведаем, што ты добра малюеш, маеш добрую будучыню, — лагодна загаварыў адзін з правяральшчыкаў, — раскажы нам усё, як было, бо гэта ў тваіх інтарэсах...

Але Барыс трымаўся загадзя абдуманай версіі — пра польскіх асаднікаў на ўроках матэматыкі не было ніякай гаворкі! І, пастрашыўшы яго ды памучыўшы, прыезджыя мусілі адпусціць хлопца. Тое ж сказалі і астатнія беларускія вучні, не даўшы падставаў для звальнення настаўніка. Аднак гэты выпадак не прайшоў для Рамановіча лёгка: яго ўсё ж перавялі ў іншую школу. А Барыса Кіта пазбавілі стыпендыі, якую яму амаль абяцалі як адоранаму ў мастацтве вучню. Аднак удзячны за заступніцтва настаўнік Рамановіч вырашыў дапамагчы чатыром найбольш актыўным вучням — Барысу Кіту, Кастусю Васілеўскаму, Аркадзю Вярбіцкаму і Язэпу Гоцку — падрыхтавацца да паступлення ў Наваградскую беларускую гімназію. Там квітнее беларускі дух, там іх змогуць накіраваць у рэчышча нацыянальнай самасвядомасці, без якой не можа быць незалежнай Беларусі. Там выхоўваюць будучых змагароў за ўласную дзяржаву і родную мову...

Лета, калі яны рыхтаваліся да ўступных экзаменаў, добра запомнілася Барысу. Гэта быў час нацыянальнага ўздыху. Грамада, паводле слоў даследчыцы Заходняй Беларусі Аляксандры Бергман, «пачала вырастаць у такім надзвычайным тэмпе, што паліцыя страціла кантроль над сітуацыяй. Шмат абшарнікаў і асаднікаў уцякло ў Польшчу цэнтральную. Сяляне ў многіх мясцовасцях не пушчалі на свае сходы паліцыю». Нацыянальны ўздых найбольш уражваў тым, што на яго адгукнулася моладзь.

Узрасла цікавасць да роднага слова, яно стала ўспрымацца як першаступенная каштоўнасць. Пра гэта часта гаварылі паміж сабой юнакі, і заўсёды да іх далучаўся Сцяпан Рамановіч, які бачыў у іх надзею Беларусі.

Яны адчувалі ў сабе сілы нешта зрушыць у навакольным, але спачатку трэба было стаць гімназістамі. На гэта ж нацэльваў бацьку і дзед, Аляксандар Кіта. Некалі ён, малазямельны селянін, змог даць адукацыю сыну Уладзіміру. Цяпер была чарга за ўнукам Барысам.

Бацька сам адвёз яго на іспыты ў Наваградак, дзе ён паступаў адразу ў шосты клас гімназіі. Тады Барыс упершыню ўбачыў месца, пра якое даўно і доўга марыў. Куды праз семдзесят гадоў ён прыедзе, каб прыняць званне ганаровага грамадзяніна гэтага старажытнага горада, былой сталіцы Вялікага княства...

Але тады, калі ён пабачыў залатыя купалы старажытнай царквы, руіны замка, недалёка ад якога месцілася гімназія, хлопчык найбольш хваляваўся ад таго, што наперадзе былі іспыты. І хаця настаўнік Рамановіч казаў, што яму дарога ў гімназію адчыненая, Барыс супакоіўся толькі тады, калі ў спісе прынятых убачыў сваё прозвішча. Тады ж ён пазнаёміўся з некаторымі гімназістамі, сяброўства з якімі захаваў на ўсё жыццё. Сярод іх быў Аляксей Анішчык, які праз шмат гадоў напіша пра сваю родную гімназію ў многіх вершах і праявічных творах. Пра экзамены ж, пра настаўнікаў гімназіі ён у сваёй паэме «Мондзінская балада» напісаў наступныя гумарыстычныя радкі:

Выклікалі і мяне.
Выйшаў, стаў я пры сцяне,
І калоціцца ўсё цела, —
К чорту веда паляцела.
Штось гавораць: «Гу-гу-гу»,
Зразумець жа не магу...
Чубрык аж пачырванеў,
Сціснуў жаль яго і гнеў...
Руку ўзяў маю Скрабец:
«Колькі у гняздзе яец
У вароны? — раскажы,
Перш падумай, не дрыжы.
Ты адкуль? З якое вёскі?
Ёсць сябры там? Можа, цёзкі?»

Узгадваючы там пра сваіх сяброў, Анішчык піша пра Кіта як пра лепшага футбаліста гімназіі. Але праз доўгія дзесяцігоддзі кніга яго, прысвечаная выдатнаму свайму земляку, будзе расказваць пра Барыса Кіта

як пра славу тага вучонага, зорная дарога якога пачыналася ў сценах роднай для іх абодвух Наваградскай беларускай гімназіі... Абодва гэтыя вучні праславілі і сваіх настаўнікаў, пакінуўшы іхнія імёны ў спісе слынных беларускіх дзеячаў. Хведар Чубрык, якога ўзгадвае ў «Мондзінскай баладзе» А. Анішчык, быў яго першым вясковым настаўнікам, які прывёз свайго вучня на іспыты. А Пётра Скрабец (чый далёкі родзіч з Любчы праз многія гады стане дэпутатам парламента і стане змагацца за незалежнасць Беларусі ў нашай найноўшай гісторыі) быў спачатку выкладчыкам, а потым дырэктарам гімназіі, чалавекам, удзячнасць да якога пранясуць праз усе свае гады многія гімназісты, бо дзякуючы яму ўсталявалася ў гімназіі тая асаблівая духоўная блізкасць паміж педагогамі і навучэнцамі, якая праславіла гэтую навучальную ўстанову і здабыла ёй бяспрэчны аўтарытэт.

Развітваючыся з сынам, пакідаючы яго ў сценах гімназіі, Уладзімір Кіта і ганарыўся сваім першынцам, і трывожыўся за яго будучыню — ці здолее ён здабыць стыпендыю як здольны вучань, ці зможа сам пайсці па дарозе ведаў? І трывога гэтая вылілася ў словах, якія сталі для Барыса праграмнымі:

— Цяпер ужо, сыноч, караскайся сам...

Першыя прыступкі

*«Тут першыя ягоныя прыступкі
Да славы, да свабоднага жыцця»*

Самсон Пярловіч

Старажытны Наваградак, першая сталіца Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, чыё 950-годдзе адзначалася ў 1995 годзе і куды з гэтае нагоды прышле сваё прывітанне акадэмік Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, заслужаны прафесар Мэрылендскага універсітэта, залаты медаліст навуковага таварыства імя Германа Обэрта Барыс Кіт, у 30-х гадах мінулага стагоддзя быў ужо звычайным мястэчкам — тлумным, з забітай фурманкамі плошчай, са шматлікімі крамкамі і падслепаватымі дамкамі мяшчан, з разнастайнымі гандлёвымі шылдамі і зарослым бур’янам гарадзішчам. За гады панавання тут Расейскай імперыі забыліся яго былая слава велікакняжацкай сталіцы, яго гераічная мінуўшчына, толькі невялікая частка якое апетая геніяльным Адамам Міцкевічам. Ужо слоўнік Брокгауза і Эфрона апісвае яго так: «Жыхароў было ў 1861 годзе 6 379, да 1 студзеня 1886 года 13 656, з іх 6 965 мужчын і 6 691 жанчына... праваслаўных 1 788, каталікоў 2 976, пратэстантаў 83, яўрэяў 8 137, магаметан 545, іншых веравызнанняў 65. Дваран 948, духоўнага саслоўя 42, ганаровых грамадзян і купцоў 58, мяшчан 12 135, ваеннага саслоўя 311, іншых саслоўяў 52. Праваслаўных цэркваў 2, адна з іх, Барысаглебская, заснаваная ў глыбокай старажытнасці, больш за 200 гадоў была уніяцкаю манастырская царквой і затым зноўку абярнутая ў праваслаўную. Касцёлаў 2, сінагога 1, малітоўных школ 6, мячэць 1».

І ў гады юнацтва Барыса Кіта па-ранейшаму жыла тут вялікая частка яўрэйскага насельніцтва, яна надавала гораду той своеасаблівы каларыт, які адлюстравалі той жа Аляксей Анішчык:

А народу тут — як мора!
Мацае курэй там Сора,
Побач качку цягне Роха,
На іх едзе воз Цімоха,
І за ім вазы... вазы...
— «Сто вязес там? Паказы!..»

Нэвах, Ічка, Гірш глухі
Хапаюцца за мяхі...

Барыс хутка ўвайшоў у жыццё і вірлівыя будні гімназіі, захапіўся вучобай. У вольныя ж хвіліны разам з новымі сябрамі хадзіў на Замкавую гару і, караскаючыся па шчарбатых цаглінах падвалін, магутных некалі сценаў, задумваўся над тым, хто і калі пабудаваў іх. Зрэшты, пра гэта гаварылі на ўроках гісторыі — пра Міндоўга і Войшалка, якія зрабілі гэты горад першай сталіцай Вялікага княства, збіраючы вакол Наваградка землі Дзяволтвы, Нальшчанаў, Дайновы. Казалі і пра Альгерда, які акунуў сваю дзёду ў Чорнае мора, а пасля прынёс яе да сцен Крамля, прымусіўшы трэсціся Дзмітрыя Данскога. А яшчэ ўзгадвалі пра Вітаўта Вялікага, які здабываў славу пад Грунвальдам, дзе стаялі супраць крыжакаў найперш беларусы, каму належала гэтая зямля. Пра Рыгора Цамблака, мітрапаліта-пісьменніка з далёкай Візантыі, што засноўваў тут самастойную Наваградскую метраполію, пісаў Вацлаў Ластоўскі. Некаторыя сцвярджалі, што гэты славуты чалавек памёр і пахаваны ў Наваградку. Але магіла яго не захавалася...

Вучні хадзілі і на старажытныя могілкі, дзе некаторыя надмагіллі былі сапраўднымі творамі мастацтва. Надпісы на польскай, рускай мовах апавадалі аб нейчых жыццях, што скончыліся тут, а пачыналіся, мяркуючы па эпітафіях, у далёкіх краях. Могілкі выглядалі сапраўдным некропалем, з іх далёка бачная была даліна ў напрамку да славутага возера Свіцязь. Наогул, усё тут дыхала старажытнасцю, нават у банку «Спудзельчым», што стаяў недалёка ад касцёла, вокны і дзверы паўставалі як мастацкія вырабы, а дзяўчаты, што пырхалі па вуліцах, выглядалі на сапраўдных паненак.

Гімназія, куды паступіў Барыс, месцілася напачатку ў старых мурах ля замка. Раніцай тут працавала яўрэйская школа, у другую змену прыходзілі сюды беларусы.

Прыцягальнасць гімназіі для навакольных вёсак і мястэчкаў грунтавалася не толькі на досыць даступнай для местачковых людзей аплаце — блізу 300 злотых у год, што адпавядала кошту шасці кароў. Важным было найперш тое, што якасць навучання была высокая, веды тут давалі грунтоўныя, і гэта адчыняла дзверы ў будучыню. Нямала значыла і тое, што выкладчыкі, пачынаючы ад дырэктара, з вялікім клопатам і любоўю вучылі сваіх выхаванцаў, стараліся ўнікнуць у іхнія патрэбы, дапамагчы ім. Першым дырэктарам гімназіі быў Ян Цеханоўскі. На выгляд строгі, нават суровы, ён, як засведчылі многія яго выхаванцы, валодаў словам і на ўроках гісторыі літаральна зачароўваў вучняў аповедамі аб крывавай, але і

гераічнай барацьбе за волю, якую праз стагоддзі вялі беларусы. У такія хвіліны, як піша А. Анішчык, «сціскаліся ад болю нашы ўражлівыя сэрцы, і гатовы быў памерці за край родны кожны з нас». Яго замяніў на гэтай пасадзе Пётр Скрабец (1881–1962 гг.) Высокі, мажны, з празрыстымі зеленаватымі вачамі пад густымі чорнымі бровамі, ён адразу стаў для Барыса абаронцам і памагатым: у той час як іншыя вучні шукалі прыватныя кватэры ў горадзе, ён, убачыўшы бядотнае становішча хлопца, ведаючы, што той не мае маці, уладкаваў яго ў інтэрнат пры гімназіі, нягледзячы на тое, што гімназія не мела дзяржаўных датацый, яе ўтрымлівалі пераважна на грошы бацькоў. Бывала, заробак настаўнікам сплывалі бульбай, салам ці жытам — тым, што маглі даць сяляне як плату за навучанне сваіх дзяцей. За арэнду таксама даводзілася плаціць, гаспадары — Нохім і ягоная жонка Цыля — сачылі за парадкам у класах. Не даваў спатолі аматарам што-небудзь надрапаць на дзвярах ці парце і школьны вартаўнік Федзя — каларытны, як мастак, з вечнай люлькай у жоўтых зубах, з бірулькамі замест гузікаў, у шарачковых портках і ботах, густа намазанных дзёгцем.

У шостым класе Барыс Кіта стаў значна вылучацца сярод іншых. Асабліва любіў яго настаўнік матэматыкі Данілевіч. Часам, абвёўшы клас вачыма і ўбачыўшы, што не ўсе зразумелі новы ўрок, ён выклікаў да дошкі Барыса, ведаючы, што той схоплівае ўсё імгненна. Заўсёды выклікала яго падчас інспектарскіх праверак і настаўніца французскай мовы Жазефіна Запольская. Нават строгі фізік Міхал Чатырка, які спачатку мог і паставіць непаслухмянага гімназіста ў кут, даўшы яму ў рукі цагліну, быў ласкавы да Барыса. Настаўнікаў у гімназіі паважалі, а многіх любілі. Шкадавалі гімназісты, напрыклад, маладога педагога Мілова, якога прыгнала ў Наваградак ваеннае ліхалецце і які памёр, прыгнечаны нягодамі жыцця. Аднак у знак пратэсту шмат дурэлі на ўроках польскай мовы, якую выкладала пані Зося Барановіч. Паступова, калі пераходзілі ў старэйшыя класы, усё болей адчувалі сябе дарослымі, і ў класах панавала атмасфера годнасці і павагі.

Вучыцца было цікава. Разам з творамі Я. Купалы, М. Багдановіча, Ф. Багушэвіча, Я. Коласа на мове арыгінала вывучалі творчасць Байрана і Шатэбрыяна, Вісліцкага і Міцкевіча, Дастаеўскага і Талстога. Адтуль, з часоў гімназіі, з'явілася ў Барыса любоў да музыкі, асабліва да творчасці Чайкоўскага, Шапэна, Бетховена, Моцарта. Калектыў педагогаў з цягам часу мяняўся. Прышоў Антон Валынчык, які ў 1935 годзе скончыў вышэйшыя музычныя курсы Варшаўскай кансерваторыі пры Крамянецкім музычным ліцэі. Ён арганізаваў хор, які з поспехам выступаў у горадзе і які

надта любілі наваградцы за песні, што Валынчык пачаў пісаць менавіта ў свае наваградскія гады. Яшчэ пазней з'явіўся ў гімназіі Язэп Драздовіч. Высокі, тонкі, як бы адрачоны ад навакольнага, ён апантана маляваў тое, што бачыў у часе вандровак па Беларусі: Віленскія краявіды, ваколiцы Свіцязі... Барысу ўзгадваліся ягонья дзіцячыя малюнкi, у яго душы матэматыка і мастацтва змагаліся паміж сабою. Тым болей што Драздовіч быў паглыблены ў свае праблемы — збор этнаграфічных матэрыялаў, якія ён пазней перадаў у фонды Віленскага беларускага музея, удзел у рэгіянальнай і Пазнанскай усеагульнай выставах. Гэта, дарэчы, выклікала незадавальненне кіраўніцтва. Мастаку давалі меней урокаў (у 1929 годзе ён, напрыклад, меў 13 гадзін у тыдзень і, адпаведна, атрымліваў толькі 80 злотых штомесячна).

Барыс, павагаўшыся крыху, усё ж цалкам аддаўся матэматыцы, і жывапіс застаўся ў ягонай душы як даўняе юначае захапленне. Да таго ж душы гімназістаў былі акрыленыя змаганнем за родную мову і нацыянальнае самавызначэнне.

Польскі ўрад быў занепакоены хуткім ростам Грамады, і польская прэса загаварыла аб небяспецы для самой Рэчы Паспалітай. У праграме Грамады былі рэчы простыя і зразумелыя для ўсіх — самавызначэнне Заходняй Беларусі, перадача зямлі сялянам без выкупу, знішчэнне асадніцтва, стварэнне ўрада, які будзе выказваць спадзяванні беларусаў.

У гімназіі быў арганізаваны гурток грамадоўцаў, і яго маладыя энергічныя ўдзельнікі ўзяліся за справу. Перш за ўсё сталі ладзіць канцэрты, найчасцей у пажарным дэпо. Калі вясёлыя, бойкія дзяўчаты і хлопцы ў нацыянальным адзенні выходзілі на сцэну, каб прачытаць верш па-беларуску, праспяваць песню альбо станчыць, зала як узгаралася: шмат апладзіравала, вітала воклічамі. Моладзь вярталася з такіх сустрэч натхнёнаю, імкнулася рыхтаваць новыя спектаклі і імпрэзы. Са спектакляў найбольшым поспехам карыстаўся «Мікітаў лапаць» ці «Птушка шчасця». Часта граў на сцэне музыка Васіль Бахар з Сулятыч, які, апроч здольнасцяў да малявання, любіў і музыку і, акампануючы сабе, спяваў народныя быліны. Мог ён і выступіць з гарачай прамовай аб барацьбе з тымі, хто перашкаджаў беларусу на роднай зямлі пачувацца сваім, а не чужынцам. І калі са сцэны гучаў верш заходнебеларускага паэта з Гродзеншчыны Міхася Васілька

Ці ёсць сіла, каб стрымала
Смелы бег ракі бурлівай,
Што магутным, грозным валам
Лёд скрышыла ў час разліву?

то ўсім, хто гэта слухаў, было зразумела, пра што ідзе гаворка.

Барыс з ахвотай удзельнічаў у канцэртах і спектаклях. Аднак душу яго поўніла і яшчэ адна музыка — музыка слова, і іскры, што палілі сэрцы слухачоў, нібы адгукаліся ў ім стокроць. Аднак жа не толькі бурапенныя словы аб барацьбе, а найперш лірычныя прызнанні, зачараванасць прыродай і дзівочай прыгажосцю поўнілі ягоныя першыя вершы. Ды каханне пакуль не мела канкрэтнай увасобленасці ў некім, яно прысутнічала ў вершах як патрэба душы, і старадаўні велічны горад уносіў душу і мары ў нейкі іншы, дзівосны свет. Наведваючы бацьку ў Агародніках, ён ішоў пехатою ажно да самых Карэлічаў. Дарога была доўгаю, але за гэтыя гады яму стаў знаёмы кожны камень, кожная паваротка, і калі сядаў адпачыць, самі сабой складаліся паэтычныя радкі.

Беларускі бальшак надаў натхнення не аднаму маладому беларусу, які, цяжкай працай здабываючы адукацыю, імкнуўся ў далёкі свет. А гэтая дарога — з Наваградка да Карэлічаў — усё ж была асабліваю для краіны, для яе гісторыі: па ёй да сваёй Варуты (ці Руты) ішоў на княжанне Міндоўг. Грукаталі капытамі першэронаў крыжакі, уцякаючы ад Давыда Гарадзенскага. Падарожнічаў вялікі Вітаўт з жонкай Ульянай, даўшы ёй грамату на валоданне Наваградкам... Постаці мінулага ажывалі перад наваградскім гімназістам, які басанож крочыў па дарозе, закінуўшы за спіну клунак з няхітрымі сваімі рэчамі. Бывала, што шлэпаў па бальшаку і ўзімку, калі ад марозу трашчалі таўшчэзныя разлапістыя дрэвы, а чырвоная паласа на захадзе так хутка апускалася ў цёмную бездань ночы, падганяючы запазнелага падарожніка. Спяшаўся з дому на заняткі і ўвосень, калі чыстымі залатымі палосамі стаялі ўздоўж шляху бярозы, а скрозь іх чырвонымі гронкамі палымнелі рабіны. Курлыкалі над галавою журавы, як прапоруваючы чыстую сіняву сваімі тужлівымі клінамі, ляцелі ў далёкія невядомыя краіны, і не раз хлопец, забыўшыся на колькі імгненняў, сачыў за іх хуткім і таямніча-дасведчаным палётам, у думках малюючы ўласную будучыню.

Заходняя Беларусь віравала супраціўленнем, арышты сталі звыклаю з'явай. Урад Пілсудскага спрабаваў задушыць нацыянальны ўздым тэрарам, і турмы былі перапоўненыя. Але ў гэтых цяжкіх умовах раслі гурткі Таварыства беларускай мовы і Таварыства беларускай школы. ТБШ узначаліў Радаслаў Астроўскі. На самым уздыме была Грамада. Вучні гімназіі ездзілі па школах і агітавалі за яе. Як жа было не стварыць гурток у Агародніках? І ў адзін з прыездаў Барыса ў бацькавай хаце сабралася ледзь не ўся вёска і гурток такі быў створаны. За старшыню абралі Уладзіміра Кіта, чым Барыс вельмі ганарыўся.

Ганарыўся сваім сынам і бацька. Гараваў, што не можа шмат чым дапамагчы свайму прыгожаму таленавітаму хлопцу, таму стараўся хаця б напакаваць ягоную валізку перад чарговым адыходам у Наваградак.

Абодвум ім у будучым было наканавана дзесяцігоддзі пражыць, нічога не ведаючы адзін пра аднога, і нават не пабачыцца перад адыходам бацькі ў вечнасць. Але лёс быў усё ж літасцівы да Уладзіміра Кіта — ён памрэ, пабачыўшыся з унукам і дазнаўшыся, што сын яго стаў у Амерыцы знамым чалавекам...

А пакуль яны доўга размаўляюць пра трагічны лёс свайго народа, пра яго страты на раздарожжах гісторыі. Пра ўцяканне і вяртанне, пра надзею пераадолець чужую, варожую нацыянальным інтарэсам народа сілу. Пра тых, хто стаў на самае вострыё гісторыі — Браніслава Тарашкевіча і Антона Луцкевіча, Францішка Аляхновіча і Радаслава Астроўскага, многіх іншых. Некаторыя з іх прыязджалі ў Наваградак, каб сустрэцца з тымі, у кім яны бачылі сваю надзею на шчаслівую будучыню Беларусі. Адным з такіх дзесячаў быў Браніслаў Тарашкевіч.

Ягоны трагічны лёс вядомы сёння не ва ўсіх падрабязнасцях. Даследчыкі адзначаюць, што, калі ў Заходняй Беларусі ўзмацніўся прасавецкі ўплыў, Тарашкевіча ўсяляк імкнуліся залучыць у адну з палітычных партый — ці то Заходняй Беларусі, ці то Польшчы. Што пад канец 1925 года ён прыняў удзел у нелегальных IV канферэнцыі КПП і III канферэнцыі КПЗБ, якія адбываліся ў Маскве. У 1925 годзе ён уступіў у камуністычную партыю Польшчы, што, дарэчы, пазней стала яшчэ адной падставай для разгрому Грамады. Але 1925–1927 гады былі для гэтага палітыка і навукоўца часам яго найвялікшай папулярнасці. Таму ў Наваградку сустракалі яго з вялікай радасцю і пашанай, нягледзячы на небяспеку з боку ўладаў. Тарашкевіч быў заклапочаны гэтай небяспекай для гімназістаў:

— Будзьце вельмі асцярожныя. Схавайце свае грамадоўскія білеты і проста рабіце далей беларускую справу, — сказаў Браніслаў Адамавіч у час сустрэчы.

Барыс, як і іншыя, прагна лавіў кожнае ягонае слова. Хіба думаў ён тады, што праз некалькі гадоў сустрэнецца з Тарашкевічам у двары Лукішскай турмы ў Вільні ў той кароткі час, калі таго перавозілі з месца на месца — то ў Вронкі, то ў Грудзенцы, то зноў у Вільню! Чаго так баяліся польскія ўлады, Барыс зразумеў пазней. І не толькі польскія. Выменаны 7 верасня 1933 года на Францішка Аляхновіча, Браніслаў Тарашкевіч урэшце згінуў у турмах СССР — краіны, куды ён так імкнуўся і пра якую разказаў гімназістам як пра месца, дзе ажыццяўляецца мара беларусаў аб сваёй незалежнасці. Шмат хто быў ашуканы гэтымі спадзяваннямі ў тыя

часы, але Тарашкевіч заплаціў за сваю памылку асабліва пякельнымі пакутамі ў засценках азвярэлых энкавэдэшнікаў...

Наваградскіх гімназістаў ён папярэдзваў нездарма: неўзабаве арышты пачаліся і сярод навучэнцаў гімназіі. Паколькі Барыс лічыўся сярод самых актыўных, арыштавалі і яго, а таксама настаўніка Міхася Чатырку, чыя старэйшая дачка Вера ўжо скончыла гімназію, але дзве дачкі і два сыны яшчэ былі яе навучэнцамі. Бацьку іхняга абвінавачвалі ў прыналежнасці да КПЗБ, у тым жа хацелі прымусіць прызнацца і арыштаваных вучняў. Настаўнік паспеў перадаць гімназістам папярэджанне, каб яны не прызнаваліся ні ў чым, бо ўсё сказанае могуць накіраваць супраць іх жа. Аднак псіхалагічны шок ад допытаў, якія вялі спрактыкаваныя следчыя, то пагражаючы пажыццёвым зняволеннем, то ласкава ўгаворваючы і абяцаючы свабоду ў абмен на шчырыя прызнанні, зламаў некаторых, і яны пачалі гаварыць усё, што ведалі. Гэта сталася для іх брутальным — турма, зняволенне, якое пасля 1939 года працягвалася ўжо ў савецкіх турмах. Выжылі ў суровых сібірскіх канцлагерах адзінкі. Барыс страціў многіх сваіх сяброў, сярод якіх і праз дзесяцігоддзі ўзгадваў найперш тых, з кім паступаў у гімназію. Іхнія лёсы былі трагічнымі — Гоцку пазней забілі немцы, Васілеўскі згубіўся на Захадзе, Аркадзя Вярбіцкага судзілі праз некалькі гадоў за прыналежнасць да КПЗБ, і ён загінуў ужо ў СССР, куды і пайшоў, спакусіўшыся абяцанкамі, што шчодро давалі заходнебеларускім камсамольцам і камуністам.

Барыс, як і іншыя, адчуваў вялікія нервовыя стрэсы. Упершыню пабачыў ён турэмныя камеры і карцэры, першы раз сядзеў на нарах, адчуваючы сябе злоўленаю птушкай, і са страхам думаў, як успрыме ягоны арышт бацька. Не раз гаварылі яны пра тое, як лёгка вялізнай дзяржаўнай машыне перамалаціць чалавека і як важна не даць сябе зламаць. Тут, у турме, ён адчайна прыкідваў, як трымацца. Як вытрымаць. А гэта было няпроста.

— Не прыкідвайся дурнем! — крычаў следчы і грукаў па сталым кулаком. — Ты ёсць савецкі шпіён! Вашай Грамадой упраўляюць з Масквы!

— Не ведаю ні пра якіх камуністаў, — адказваў Барыс. — У нас гурткі спеваў і танцаў. Што тут благога?

Трымаўся гэтай лініі. Не казаў нічога лішняга. І яго ўрэшце рэшт адпусцілі. Пакінулі тых, хто ў нечым прызнаўся.

Ранак — халодны, з марозным пранізлівым ветрам і апошнімі парудзелымі лістамі, што безупынна матляліся на дрэвах, — Барыс запомніў назаўсёды. Ён амаль бег па пустэльных яшчэ вуліцах, спяшаючыся ў інтэрнат, які здаваўся там, у бруднай камеры, такім цёплым і прыветным. Мроілася, што ўсё страшнае заду, што яно хутка развеецца. І ўсё цела

трапятала ад таго, што ён — свабодны, што здолеў выстаяць і нічога не сказаць ні пра Грамаду, ні пра настроі гімназістаў і настаўнікаў.

Бурлівая культурна-асветніцкая дзейнасць гімназістаў усё ж не сцішылася. Яны, наадварот, сталі выступаць усё часцей. Барыс стаў на чале літаратурнага гуртка. Многія вучні пісалі вершы, найлепей за іншых — Леанід Барысаглебскі. Было каму і дэкламаваць вершы, і спяваць. Таму кожны тыдзень рыхтавалася нейкая вечарына. На іх часта прыходзіла жонка павятовага старасты Тэкля Грынеўская. Яна любіла мастацтва, ёй падабаліся беларускія танцы, спевы. Паступова на гэтыя канцэрты стаў зазіраць і ейны муж. Разам з усімі смяяўся над прыгодамі пана Быкоўскага ў «Паўлінцы», пляскаў у ладкі прыгожым дзяўчатам-гімназісткам, што ладзілі на сцэне карагоды. Увогуле пан Грынеўскі з прыхільнасцю ставіўся да ўсяго беларускага, і таму стаў паступова дапамагаць навучэнцам гімназіі, ды і самой гімназіі. Адзін з тых, каму дапамога павятовай улады была вельмі дарэчы, быў выдатнік-старшакурснік Барыс Кіт. Ён стаў атрымліваць спецыяльную стыпендыю і нарэшце ўздыхнуў з палёгкай: хаця рашэнне бацькоўскага камітэта давала яму права бясплатна вучыцца ў гімназіі і жыць у інтэрнаце, аднак яно ў любы момант магло быць скасаванае. Нялёгка было не толькі вучням, але і настаўнікам, таму стыпендыя была надта дарэчы. Цяпер ён мог, збіраючыся ў Агароднікі, хаця зрэдзь, але прывезці нейкія падарункі брату Лёве і сястрычцы Ірынцы. Мог купіць кнігу. Любіў чытаць, хаця быў адначасова і спартоўцам. Гуляў у футбол, спрытна адводзячы мяч ад братаў Плескачоў, якія лічыліся ў гімназіі лепшымі футбалістамі, вырабляў на гімнастычных снарадах лоўкія выкрутасы. А вечарамі рыхтаваў рэферат пра творчасць Шатабрэяна, раздумваючы над бессмяротнай магутнасцю Слова, якое не падпарадкоўваецца ні часу, ні межам.

Гэты рэферат меў асаблівы поспех падчас двухтыднёвых экзаменаў, якія праходзілі ў 1928 годзе ў Наваградскай гімназіі. Клопатамі наваградскага ваяводы Зыгмунта Бэчковіча прыватнай беларускай гімназіі павінны

*Вольга Інатава. Фота Б. Кіма.
Кельн, 1997 г.*

быў быць нададзены статус дзяржаўнай, што значна палепшыла б яе становішча. Але для гэтага патрэбна было правесці іспыты па дзяржаўных праграмах Міністэрства адукацыі Польшчы, і беларуская гімназія рабілася б філіялам польскай гімназіі, аднак пры захаванні беларускай мовы навучання. Гэта было найлепшым у тых умовах выйсцем для гімназіі, якая трымалася на ахвяраваннях бацькоў і самаадданай працы настаўнікаў.

Хваляваліся ўсе — вучні, настаўнікі, дырэктар. Прымаць экзамены прыехала дзяржаўная камісія з Вільні пад кіраўніцтвам прарэктара Віленскага універсітэта, прафесара Масоніуса. І хаця далёка не ўсе прыезджыя сімпатызавалі беларускай справе, аднак яны былі змушаныя прызнаць, што навучэнцы Наваградскай беларускай гімназіі ні ў чым не адсталі ад сваіх равеснікаў, якія вучацца ў дзяржаўных установах, што яны добра валодаюць замежнымі мовамі і веданнем прадметаў. І як прыклад гэтых ведаў якраз і фігураваў рэферат пра Штатбрэяна гімназіста Барыса Кіта. А за ўсім гэтым стаяла тое, што беларуская гімназія сцвердзіла сваю патрэбу для беларускай нацыянальнай справы, што яна пакінула ў дзіцячых душах свой духоўны запал і годнасць. І як часта пасля ў жыцці даводзілася ім, былым гімназістам, зноў і зноў даказваць гэтыя свае якасці — гатоўнасць стаяць за родную мову і культуру, не здраджваць нацыянальнай ідэі і быць патрыётамі Бацькаўшчыны...

Пасля ўрачыстага ўручэння выпускнікам атэстатаў сталасці яны апошні раз сабраліся на Замкавай гары, адкуль, нібыта ў загадкавую і прывабную будучыню, пазіралі ў неабсяжную далячынь, што як на ладоні ляжала перад імі. Сіняватая смуга лясоў злівалася на гарызонце з небам, а ўнізе зелленелі палеткі, сярэбраным люстэркам ляжала возера і гарбаціліся, выстаўляючы сонцу спіны, пагоркі. Яснавокія, бадзёрыя, поўныя гарачых маладых жаданняў, стаялі хлопцы і дзяўчаты, адчуваючы і сум ад развітання, і радасць ад таго, што скончыўся пэўны перыяд іхняга жыцця. Яны сцішыліся і гаварылі пра свае планы.

Яны не маглі ведаць, як складуцца іхнія лёсы. А ў многіх яны сталіся трагічнымі. Такі час выпаў ім на долю — з войнамі, са страшнымі наступствамі і пераследамі таталітарнай сістэмы. Побач з Барысам стаяла Аня Катковіч. Яна будзе працаваць у час вайны перакладчыцай, паедзе на Захад, але там, у савецкай зоне акупацыі, вымушаная будзе вярнуцца ў Польшчу. Але і там яе знайшоў СМЕРШ, і яна памерла ў далёкай агромністай Сібіры... А хацелася жыць і працаваць для Беларусі, марылася пра шчасце... Барыс будзе ўзгадваць пра яе не аднойчы, як і пра многіх сваіх сяброў і вучняў, тым нібы вырываючы іх з небыцця, даючы магчымасць нашчадкам асэнсаваць іхнія лёсы і іхні шлях.

А тады, на Замкавай гары, не казаў пра свае планы нічога — усе і так ведалі, што ён разам з некалькімі хлопцамі будзе паступаць у Віленскі ўніверсітэт.

Ад'язджаючы з Наваградка, Барыс падзякаваў усім настаўнікам, асабліва Цеханоўскаму. Той, выйшаўшы з-за стала, абняў выпускніка.

— Я ў цябе веру, Барыс. У цябе — вялікая будучыня!

Словы яго сталі прарочымі. Ды наперадзе чакалі вялікія клопаты — новыя іспыты, хваляванні. Аднак у Агароднікі рыхтавацца да іспытаў Барыс прыехаў як акрылены. Там адчуў, як змянілася ўсё наўкол яго, як ставяцца да яго вяскоўцы — з павагай, як да дарослага, як да чалавека, які пойдзе далей, як казалі, «у людзі.»

Двухгадовы Лёва смешна тэпаў па хаце, цягнуўся да брата, вымаўляючы свае першыя словы. Шчыравала ля печы гаспадыня хаты, часам брала на рукі дзіця, і ціхі сум агортаў Барыса. Ужо аддалены ад яе сваім уласным лёсам, бачыў мачыху як Мадону Максіма Багдановіча, а не як звычайную прыналежнасць свайго жыцця. Калі б Барыс паглыбіўся ў рэфлексію, ён бы зразумеў, што вось гэтае рыцарска-рамантычнае стаўленне да мачахі і сталі той мяжою, якая аддзяляе ўчарашняе сялянскае дзіця ад звычайна пласта жыцця і, уздымаючы яго на іншы ўзровень, лепіць з яго інтэлігента, што тонка адчувае прыгажосць ва ўсім, імкнецца да яе, але паступова страчвае повязь з зямлёй, на якой вырас.

Тое лета было гарачым і шчодрым на ўраджай. Ішлі спорныя дажджы. Напоеная вільгацю зямля курылася парай, калі з імклівай чырвані на ўсходзе вырывалася сонца і безліччу расінак успыхваў луг, на які выганялі кароў. У поўдзень духмяны водар рабіўся густым, як у прылазніку. Млява буркаталі галубы, каровы мерна хрумсцелі травой. Клаліся пад густы цень сасняку пастухі. Барыс паглыбляўся ў кніжку, забываючыся на ўсё. Марыў аб Вільні — горадзе, пра які шмат расказвалі на ўроках гісторыі, уяўляў Віленскі ўніверсітэт. Пачуцця трывогі і няўпэўненасці, як некалі перад іспытамі ў гімназію, ужо не было. Быў, наадварот, упэўнены ў сваіх сілах. У яго верылі і настаўнікі, і сябры. Вера Чатырка паўтарыла яму тое, што сказаў Цеханоўскі: «У цябе вялікая будучыня!» І гэта надавала сілы.

Часта іграў на скрыпцы. Вучыў яго студэнт Варшаўскай кансерваторыі, свой, мясцовы. На гэта не шкадаваў часу. Хацеў ведаць і спазнаць як мага болей.

Лета праляцела так хутка, што, калі сабраўся ехаць у Вільню і апраўнаўся ў дарогу, не мог паверыць, зірнуўшы ў люстэрка, што стаў выглядаць як дарослы хлопец, хаця быў яшчэ зусім малады гадамі. З часам ён

стане выглядаць, наадварот, маладзейшым за свае гады. Але гэта зноў жа будзе пазней — у новым жыцці, куды ён так імкнуўся з гэтай маленькай ужо для яго росту хаты ў Агародніках...

Вільня

«Гэты горад і па сёння для мяне драгі...»

Барыс Кіт

Вільня... Першыя крокі па вузкіх сярэднявечных вулачках, дзе рэха падхоплівае кожны гук і нібы акругляе яго. Захоплены позірк адзначае ўсё: адпаліраваныя часам драўляныя парэнчы ў глыбіні дворыка, чыгунную пасму старажытнага балкончыка, выяву «Пагоні» высока ўверсе на таўшчэзнай, прысадзістай Медніцкай браме XVI стагоддзя, праз якую ішоў Скарына... Вядома ж, ён ішоў тут, бо непадалёку месціўся дом, дзе была ягоная друкарня. Зрэшты, у даўняй сталіцы Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага усё было недалёка адно ад аднаго, усё месцілася напачатку вакол Туравай гары, празванай пасля Гедзімінавай, дзе гэты ўладар бачыў вешчы сон пра жалезнага воўка, і гэты сон змог разгадаць толькі звяздар Ляздзейка. Вострабрамская Божая маці над галавой, а побач базыльянскія муры, дзе месціцца славетная Віленская беларуская гімназія. Універсітэт ніжэй, але таксама блізка. Сюды будуць паступаць Аркадзь Вярбіцкі і Язэп Гоцка. Што ж, разам лягчэй рабіць беларускую справу. Тут, пры універсітэце, дзейнічае Беларускі студэнцкі саюз, беларуская студэнцкая карпарацыя «Скарынія», выдаюцца часопісы «Студэнцкая думка», «Новы шлях».

Вечарам перад іспытамі загадаў: калі прысніцца нешта добрае — паступіць. Калі ж сон будзе цяжкім — мо і «зрэжца». Але назаўтра зусім забыўся на тое і толькі калі ўбачыў сваё прозвішча ў ліку студэнтаў фізіка-матэматычнага факультэта Віленскага універсітэта імя Стэфана Баторыя, узгадаў, што тою ноччу яму, здаецца, сніліся Агароднікі і Замкавая гара, дзе ён стаяў высока-высока. Разам з сябрамі, якіх таксама залічылі ва універсітэт, назаўтра ж пайшоў на гару Гедзіміна, каб там палюбавацца на Вяллю, што сярэбрана блішчэла між лугоў, на чырвоныя дахі слыннага горада і радасна адчуць сваю прыналежнасць да яго.

З таго часу на ўсё жыццё ён пакахаў Вільню. Палюбіў універсітэт, яго вольналюбны дух, бібліятэку і строгаю цішыню аўдыторый. «Хаджу ва універсітэт, як у здзейсненым сне» — напісаў Барыс у лісце дадому. І гэта было праўдай.

Заснаваны ў 1570 годзе як калегіум будучым каралеўскім прапаведнікам, езуітам Пятром Скаргам (Павенскім), які пяць гадоў быў тут першым рэктарам, універсітэт захаваў у сваіх абрысах суровую засяроджанасць установы, пакліканай узгадоўваць будучых барацьбітоў за адзінства каталіцкай царквы на землях, дзе наступала рэфармацыя і моцна трымала свае пазіцыі праваслаўная царква як асноўная рэлігія Вялікага княства. Аднак пасля таго як Скарга з'ехаў у Кракаў, кароль Стэфан Баторы, што гераічна змагаўся з рускім царом за Полацк і вярнуў яго Княству, даў гэтай навуковай установе прывілей, які ператварыў яе ў акадэмію. Гэты прывілей 1578 года даваў акадэміі уласную юрысдыкцыю і адміністрацыю, якая выбіралася студэнтамі і адстойвала правы гэтай лепшай у краі навуковай установы. Віленскі магістрат паважаў правы акадэміі, і гэты дух вольналюбства, павагі да правоў студэнтаў прысутнічаў усюды. Перад уваходам тут вісела дошка з імёнамі ўсіх былых рэктараў, сярод якіх былі славуць вучоныя. Ганарыўся універсітэт і многімі выпускнікамі, такімі, як Сімяон Полацкі, Іяхім Лелявель, Мясціцкі Смятрыцкі, Адам Міцкевіч. Паводле традыцыі навучальны год пачынаўся ў вялікай зале, дзе са сценаў на студэнтаў глядзелі фрэскі, а на сцяне вісеў партрэт караля Баторыя, які сам быў выпускніком Падуанскага універсітэта і браў за ўзор для Вільні тамтэйшыя правілы. Прафесары і дэканы, напрыклад, прыходзілі на адкрыццё навучальнага года ў тогах, чатырохканцовых старажытных уборах, прамову рэктара слухалі з вялікай увагай і доўга абмяркоўвалі пасля як прапанаваны на сёлета ўзор красамоўства (ва ўсе часы рыторыка была тут ганаровай гасцяй). Паліцыя, як і ў часы старажытнасці, права заходзіць сюды не мела (правы гэтыя былі адноўлены ўсяго восем гадоў таму, але ўспрымаліся як даўнія і заслужаныя прывілеі).

«Іяхім Храптовіч быў, аказваецца, куратарам нашай акадэміі, — пісаў дадому Барыс, паведамляючы аб сваім жыцці. — Цікава было б больш даведацца пра гэты род, які пановаў і на нашых карэліцкіх землях. Дзед калісьці расказваў, колькі кніг было ў Храптовічаў у Шчорсах. Можа, там якраз тыя кнігі, якія ён выдаваў тут, у Вільні?»

Прага новых ведаў перапаўняла хлопца. Ён запісаўся ў Беларускае студэнцкае саюз, стаў удзельнікам Таварыства беларускай школы, адным з кіраўніком якога быў Рыгор Шырма, актыўны аўтар часопіса «Беларускае летапіс». Трыццацігадовы Шырма, вясёлы, гаваркі, якраз нядаўна арганізаваў сярод студэнтаў хор, які хутка стаў знакамітым ва ўсёй Заходняй Беларусі. Выступленні хору суправаджаліся лекцыямі, на якія сыходзілася шмат народу. Вечары патрабавалі вялікіх намаганняў: трэба было ўпрыгожваць залу, рыхтаваць праграмкі, разносіць запрашальныя білеты,

маляваць аб'явы. Будучы матэматык Барыс Кіт, аднак, браў актыўны ўдзел у гэтых культурных імпрэзах, і час ляцеў для яго маланкава — у вучобе, грамадскай дзейнасці, гуртковай працы...

Вільня ў тых гады стала сапраўдным цэнтрам заходнебеларускага нацыянальнага руху. Тут выдаваліся газеты і часопісы, якія разыходзіліся па ўсіх гарадах і мястэчках, а таксама вёсках. Папулярнай была «Маланка», дзе друкаваліся многія беларускія паэты і якую афармлялі вядомыя мастакі. У базыльянскіх мурах працаваў Беларускі музей, заснаваны братамі Луцкевічамі, экспанаты ў які прысылалі адусюль, з усіх куткоў Беларусі, у тым ліку і з Наваградка. Традыцыі гэтыя пачаліся яшчэ з XVI, а пасля і з пачатку XX стагоддзя, калі літаратурнае і культурнае жыццё Беларусі канцэнтравалася спачатку вакол Віленскай акадэміі, а пасля вакол «Віленскага кур'ера», рэдактарам якога быў Адам Кіркор і дзе друкаваліся Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэсь Каратынскі, з імі ж падтрымлівалі сувязь Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Арцём Вярыга-Дарэўскі. Менавіта тут было выдавецтва «Наша хата», тут выдаў «Вянок» Максіма Багдановіча М. Кухта, выдавалася «Наша Ніва»... У той час тут віравала і палітычнае жыццё. Партыяў было шмат, у тым ліку і Беларускі сялянскі саюз, на чале якога стаяў сенатар Васіль Рагуля. Працавалі беларускія ксяндзы — Адам Станкевіч, Гадлеўскі, Глякоўскі. Жыў тут і Максім Танк, але ён, як удзельнік камуністычнага руху, трымаўся паасобку, хаця талент яго і пазней заўсёды прызнавала эміграцыя. Выключным быў аўтарытэт Янкі Купалы, які тут працаваў на пачатку стагоддзя, але цяпер жыў у Менску. Ягоным менскім вершам абрэаліях Усходняй Беларусі верылі многія. І можна было зразумець тых, хто таксама верыў у тое, што там, на Усходзе, ажыццяўляецца векавая мара беларускага народа. Нават еўрапейская і сусветная інтэлігенцыя была ашуканая гэтым грандыёзным, адмыслова выштукаваным фасадам краіны, у глыбіні якой будаваліся невядомыя свету, строга засакрэчаныя канцлагеры для іншадумцаў і дзе крок за крокам развіваўся жахлівы культ дыктатара. У гэтым агульным падмане міжволі ўдзельнічалі такія вядомыя майстры слова, як Арагон, Горкі, Аляксей Талстой (апошні свядома не зважаў на тое, што яго імя прыцягнула назад, у Расію, мноства эмігрантаў, якія пасля загінулі ў агромністай Сібіры, як загінулі ў ёй і беларускія дзеячы, якія ў 20–30-х гадах ладзілі ў Вільні беларускую справу). Але гэта зноў жа будзе пазней, а пакуль што Вільню як сваю сталіцу ўспрымалі ўсе жыхары Заходняй Беларусі, і студэнт універсітэта Барыс Кіт быў ва ўспрыняцці сваіх землякоў таксама сталічным студэнтам. І, можа, таму аднойчы да іх у хату, калі ён прыехаў на канікулы, завітала высокая, з буйнымі пасмамі бялявых валасоў дзяўчына. Рэбека, альбо як яе клікалі

навакольнія, Рыва Траявіцкая, наваградская гімназістка, дачка заможнага яўрэя, прыйшла па дапамогу. Ёй не давалася матэматыка, а ў польскай гімназіі, дзе яна вучылася, патрабаванні да ведаў матэматыкі былі надта вялікія. І таму яна прасіла — ці не згадзіўся б Барыс стаць яе рэпетытарам?

Ён закахаўся ў яе адразу. Чакаў яе прыходу нібы апантаны светлым, гарачым пачуццём. Па начах мроіўся яму яе твар з вачыма, поўнымі нейкай празрыстай тугі, нібы, па словах рускага пісьменніка Купрына, уся шматвяковая горыч пераследаў і бедаў яўрэйскага народа адлюстравалася ў яе поглядзе. Такою магла быць біблейская Руф альбо Эсфір, якая бясстрашна казала цару: «Як я магу бачыць бедства, якое спасцігне народ мой, і як я магу бачыць пагібель родных маіх?» І ён з натхненнем разблытваў разам з ёю хітраспляценні матэматычных задач, але сэрца спявала ад таго, што дзяўчына, здаецца, таксама поўнілася тым жа пачуццём, што і ён...

У той раз, ад'язджаючы ў Вільню, ён здзівіўся, што ўсё навокал стала іншым, ці, можа, гэта радасць кахання афарбоўвала ўсё ў нязвыклыя фарбы. Аднак на сэрцы ляжаў і цяжар — палохала развітанне з Рэбекай. Палохала тое, як на іхнія спатканні паглядзіць, калі даведаецца пра іх, ейны бацька — артадаксальны яўрэй. У васемнаццаць гадоў душа не хоча чакаць, яна ірвецца здзейсніць усё задуманае зараз жа.

І сапраўды — калі ён прыехаў у наступны раз, дзяўчыне было забаронена нават бачыцца з віленскім студэнтам. Аднак гэта нібыта падліло масла ў агонь: яны сталі сустракацца патаемна. Рыва скажа маці, што пабегла да сяброўкі, а сама шыбуе ў той канец Карэлічаў, што бліжэй да Агароднікаў і дзе чакае яе Барыс. І абодвум на ўсё жыццё запомніліся і зоркі, што, нібыта жоўта-залатыя парасткі, праклёўваліся над галавой, і ціхія сардэчныя размовы, якія заўсёды здаваліся такімі кароткімі. У ейнай сям'і сапраўды вельмі строгія правілы. «Што будзе з нашым народам, калі нашыя дочки стануць раджаць чужых нам па духу дзяцей? — грозна кажа бацька. — Мы растворымся ў іншым народзе, згінем, і ніколі не ўбачыць нам зямлі запаветнай». Але што маладым да грознага Яговы? Ім зараз так хораша ўдваіх...

Ён вяртаецца на другі курс, і зноў пачынаецца звыклае кола дзён: лекцыі, практычныя заняткі, залікі. У перапынках, гуляючы пад гулкімі сутарэннямі універсітэцкіх будынкаў, студэнты абмяркоўваюць апошнія навіны: у Тарашкевіча ў турме зноў рэзка пагоршылася здароўе, яго пераводзяць некуды ўглыб Польшчы і невядома, ці вытрымае ён дванаццаць гадоў, адмераных яму судом. «Мне сорамна за палякаў, мы ж самі колькі стагоддзяў праглі волі і роднае мовы!» — кажа Францішак Азевіч.

Ён вясёлы, рухавы паляк, шчыра сябруе з Барысам. Не раз дапамагаюць адзін аднаму пры заліках. І Барыс усцешаны спачуваннем сябра. Сапраўды, працэс над Грамадой уражвае сваёй жорсткасцю: правадырам Грамады далі агулам 209 гадоў! Але беларуская справа не спыняецца, хаця адна за адной зачыняюцца беларускія гімназіі. Вось ужо з васьмі засталася чатыры: апроч Наваградскай і Віленскай, працуюць толькі Радашковіцкая і Клецкая. «Пілсудскі пачынаў дэмакратам, нават прамаўляў па-беларуску, а цяпер зрабіўся сапраўдным пагромшчыкам!» — абураюцца студэнты. У Агародніках па руках ходзяць вершы Васілька:

Паны, суддзі мае, вінаваты вы ў тым,
Што спрадвеку мяне катавалі,
На шляху маім ставілі петлі, драты,
Замест школ — турмы мне будавалі!

Не, не вы нас, паны — мы судзіць будзем вас
За ўсе крыўды, за здзекі і гора...
Задрыжэце, расплаты наблізіцца час,
Мы іначай тады пагаворым!

Калі Барыс чытае гэтыя радкі, нешта ўздываецца ў грудзях, яму хочацца таксама пісаць. Але яшчэ болей цягне да сябе матэматыка. Яна ж, матэматыка, пазнаёміла яго з Рывай. І яму трэба скончыць універсітэт, каб хутчэй стаць спецыялістам.

Аднак рэчаіснасць робіцца ўсё больш змрочнай. Сярод беларусаў было шырока вядомае абяцанне віленскага ваяводы Бацянскага зрабіць усё, каб праз дзесяць гадоў тут, у Віленскім краі, ніводнага беларуса не засталася. І гэтыя ганебныя словы пачалі дзейнічаць праз пэўную палітыку ўладаў. Студэнты-беларусы, аднак, не здаюцца. Ды, на жаль, не ўсе студэнты падтрымліваюць нацыянальны рух. Чуюцца галасы, што палітыцы не месца ва універсітэце. Барыс і яго сябры даказваюць, што займацца асветніцтвам — гэта не палітыка. Камуністаў яны не падтрымліваюць. Але змагацца за родную мову і праўдзівую гісторыю мусіць кожны свядомы беларус.

Тады ж, адразу пасля другога курса, здарылася падзея, якая зрабіла на яго вялікае ўражанне: пажар у Карэлічах, падчас якога ледзь не загінула яго каханая Рыва. Хаты пад саламянымі стрэхамі гараць хутка, і пажар, які ўсчаўся з-за вугалькоў, што выкаціліся на спод у адной хаце, хутка панёс па стрэхах шалёны вецер. Бацькі Рэбекі выехалі пасля гэтага здарэння ў Наваградак. Яму стала цяжэй сустракацца з дзяўчынай, бо жылі яны цяпер на вуліцы, спрэс заселенай яўрэямі. Калі чакаў дзяўчыну, рабіў выгляд, што проста шпацыруе па вуліцы, дзе пранізліва дзьмуў ледзяны

вещер і чакаць даводзілася часам болей за гадзіну. Але ўгаварыць Рыву паехаць з ім у Вільню ён не змог. Ды і ягонае становішча было занадта хісткім, каб заводзіць сям'ю. Адноічы, калі праводзіў яе дадому, іх перастрэлі яўрэйскія хлопцы. Ледзь не завязалася бойка, якую Рыва змагла прадухіліць.

Аднак сустрэчам іхнім не суджана было працягвацца: бацька выдаў яе замуж за таго, хто здаваўся яму больш прыдатным для зяця. Барыс сустрэў яе праз некалькі гадоў, жонку нашмат старэйшага за яе чалавека, у якой трагічны выраз у вачах нібыта яшчэ пабольшаў. А пасля вайны даведаўся, што яна загінула, мабыць, яе расстралялі разам з іншымі тысячамі супляменнікаў. Але вобраз яе застаўся з ім назаўсёды. Калі ў Амерыцы сустрэў дзяўчыну, як дзве кроплі вады падобную да Рэбекі — пастараўся дапамагчы ёй чым змог, і яна дзякуючы ягоным намаганням атрымала працу ў прэстыжным універсітэце і стала ўрэшце доктарам навук, вядомым вучоным...

Разрыў з Рэбекай ён перажываў доўга і пакутліва. Нават пачаў пісаць аповесць аб пажары ў Карэлічах, які паклаў пачатак ейнага пераезду, але пасля кінуў — каб не балела душа і не мучылі ўспаміны.

Калі вучыўся на трэцім курсе універсітэта, яго запрасілі выкладаць матэматыку ў Віленскай беларускай гімназіі.

Гісторыю гэтай гімназіі, што месцілася ў базыльянскіх мурах, непадалёку ад славутага Святадухавага манастыра, ён добра ведаў. Яна была заснаваная ў 1919 годзе Іванам Луцкевічам, беларускім навукоўцам і палітычным дзеячам, чья асабістая калекцыя беларускіх старажытнасцей стала асновай беларускага музея ў Вільні. Цяпер дырэктарам там быў ягоны брат — Антон Луцкевіч, ініцыятар абвяшчэння незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, які цяпер засноўваў Беларускаю школьную раду, што пасля злілася з Таварыствам беларускай школы. З 1924 года дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі быў Радаслаў Астроўскі, які і запрасіў да сябе студэнта — выпускніка Наваградскай беларускай гімназіі.

Хударлявы, невысокі, з усмешкай, якая бывала часам з'едліва-іранічнай, а часам па-юначы адкрытай, Радаслаў Казіміравіч меў ужо за плячамі складанае, поўнае драматычных падзей і выпрабаванняў жыццё. Васемнаццацігадовым юнаком уліўся ён у рэвалюцыйны рух 1905 года, а стаўшы ў 1917 годзе камісарам Слуцкага павета, арганізаваў у Слуцку беларускую гімназію і стаў яе першым дырэктарам, а пасля, у 1920 годзе, актыўным удзельнікам Слуцкага паўстання. Апынуўшыся пасля разгрому паўстання ў Заходняй Беларусі, ён, аднак, спачатку не мог пазбавіцца ілюзій наконт таго, што ёсць бальшавізм. Пасля разгрому Грамады стараўся

знайсці ўзаемаразу-
менне з польскімі
ўладамі. Рабіў ён гэта,
бо стараўся захаваць
надта патрэбную для
нацыянальнай спра-
вы беларускую гімна-
зію. Аднак не ўсе яго-
ныя сучаснікі разу-
мелі яго. Праз шмат
гадоў Васіль Рагуля
з непрыязнасцю ўзга-
дае ў сваіх мемуарах:
«Астроўскі застаўся
верным сабе: «На бе-

*Барыс Кім, Вольга Інатава і бургамістр горада
Ляймена сн. Эрбар*

ларускую справу буду браць грошы не толькі ад бальшавікоў, але і ад чорта».

Барыс тады не надта задумваўся, адкуль дырэктар бярэ грошы. Ён быў шчаслівы тым, што мае працу, што яго сярод многіх выбраў аўтарытэтны ў яго вачах чалавек, што Р. Астроўскі ставіцца да яго шчыра і прыязна. Дарэчы, да таварыскага, адкрытага душою хлопца па-сяброўску ставіліся і іншыя, напрыклад Мікола Шчорс, які вучыўся на медычным факультэце і прыехаў у Вільню на два гады пазней за Барыса, скончыўшы тую ж Наваградскую гімназію. Сябрам стаў яму і Хведар Ільшэвіч, таленавіты паэт, і ягоны брат Мікола. Жыццё ў гэты час сутыкнула яго з многімі людзьмі, якія сталі знакавымі постацамі ў краіне, а то і ў свеце. Яшчэ ў 1930-м годзе на кватэру каля Вострай Брамы, якую традыцыйна займалі студэнты Віленскага універсітэта і дзе кватараваў Барыс, прыйшоў жыць малады хлопец з вострым позіркам шэрых вачэй, хуткі і іранічны. Звалі яго Ежы Путрамант. Аднагодак Барыса, ён скончыў Лідскую гімназію і, хаця нарадзіўся ў Мінску, цяпер не меў там родзічаў, якіх параскідала па свеце, а найбольш у Польшчу. Ежы таксама пісаў вершы, але на польскай мове, і адразу ўліўся ў паэтычную групу польскіх вершатворцаў. У тым жа 1930-м годзе ён стаў рыхтаваць свой першы зборнік, аднак стала друкавацца стаў пазней, ужо ў 1932 годзе. Кватэра, якую яны займалі, была зручнай, да універсітэта было зусім блізка, аднак часам даводзілася прадзірацца скрозь агромністы натоўп вернікаў, што збіраўся на пакланенне цудатворнай іконе Вострабрамскай Божай Маці. Пазней Путрамант увайшоў у нелегальную арганізацыю «Фронт», якая супрацоўнічала з кампартыяй Польшчы, але на час сяброўства

з Кітам быў проста маладым вальнадумцам, які не стамляўся рыфмаваць бясконцыя строфы нават падчас хады да універсітэта.

У гімназіі Кіт з першых жа крокаў стаў карыстацца павагай. Урокі яго заўсёды былі жывыя і цікавыя. Часам, захапіўшыся, ён на ўроках матэматыкі дэкламаваў беларускіх паэтаў — таго ж Хведара Ільяшэвіча, чыя паэзія яму надта падабалася, Наталлю Арсенневу, Хмару. Любіў, успомніўшы Наваградак, згуляць з падлеткамі ў футбол альбо па выхадных днях вандраваць па слынных мясцінах Віленшчыны, звязаных з жыццём і дзейнасцю славутых дзеячаў Беларусі, — такіх, напрыклад, як Уладзіслаў Сыракомля.

Гэтыя вандроўкі згадаюць пасля многія, хто быў на іх разам з маладым настаўнікам. Згадаюць вясновы дождж, пасля якога ў каменных старажытных дворыках на маленькіх лапках незабрукаванай зямлі буйна прабіваецца трава, першыя пралескі, якія прадаюць на вуліцах, шпілі касцёлаў, што выразанкамі чарнеюць на ружовым небасхіле... Але асноўным былі размовы, жарты, спрэчкі — увесь набор агульных зацікаўленняў і агульных спраў, ды яшчэ маладая закаханасць дзяўчат у настаўніка і захапленне ім з боку падлеткаў-гімназістаў.

Лепшы сябра Барыса Мікола Ільяшэвіч, брат Хведара, некалькі разоў бываў у такіх вандроўках, але хутка стамляўся — як высветлілася пазней, у яго былі сухоты. Але тады, у 1932–1934 гадах, гэты выпускнік Пражскага універсітэта, які яшчэ ў 1928 годзе абараніў доктарскую дысертацыю на тэму «Беларусь як антрапагеаграфічная адзінка», яшчэ мог шмат працаваць, нібыта адчуваў, што нядоўга ён зможа рабіць гэта: выкладаў геаграфію і гісторыю ў гімназіі і праваслаўнай семінарыі, шмат пісаў. Аднак рэдагаванне часопіса «Саха», якім ён займаўся ў 1930–1931 гадах, паступова спыніў — не ставала сіл.

Барыс надта паважаў свайго старэйшага (праўда, усяго на сем гадоў) сябра: пад яго старшынствам у Празе было заснаванае беларускае культурнае таварыства імя Францішка Скарыны, у энцыклапедычных выданнях Чэхіі ўвесь час друкаваліся ягоныя артыкулы па гісторыі Беларусі, а праца «Культурна-геаграфічны характар Беларусі» атрымала там шырокую вядомасць. Шырокую вядомасць набывала і паэзія Хведара. Той ужо меў два зборнікі вершаў — «Веснапесні» і «Зорным шляхам.»

Калі ж Барыс пачынаў засцерагаць Міколу ад празмернай працы, той заўсёды прырэчыў: маўляў, Беларусь мае вялікую патрэбу ў навуковых працах па гісторыі і культуры, што ёй трэба настойлівей даказваць сваім суседзям і найперш сабе, што яна краіна з тысячагадовай гісторыяй і ўласнай мовай.

— І ўсё ж ты зрабіў непараўнальна больш за ўсіх нас, — казаў яму Барыс. На што Мікола адказаў:

— Твой час наперадзе. Ты таленавіты матэматык і настаўнік, вучні ходзяць за табою як прышытыя. За мной так яны не ходзяць.

Тое было праўдай. І Барыс змаўкаў. Ён не мог ведаць, што жыццё дасць яму ўсё — і любоў вучняў, і прызнанне многіх краін, дзе будуць вучыцца па яго падручніках. А яшчэ шчасце, якое не зведаў Мікола, — шчасце кахання і ўзаемаразумення. Яго час — час вялікага прызнання і захаплення ягонай дзейнасцю — сапраўды быў наперадзе.

Але тады ён шчыра радаваўся і таму, што меў — цікавую працу, прызнанне вучняў, універсітэт. У Агародніках бацька ганарыўся ягонымі поспехамі. Для маленькіх жа брата і сястры ён быў амаль што казачным прынцам з далёкае Вільні — прывозіў цацкі, розныя падарункі. Аднаго разу прыехаў з фотаапаратам, сфатаграфаваным шасцігадовага Лёву і чатырохгадовую Ірынку. Малыя стаялі перад камерай не дыхаючы, баяліся міргнуць. Іхняя хата ўвогуле рабілася цэнтрам прыцягнення для навакольных: на Раство Хрыстова тут абавязкова ставілі ялінку, і дзеці з усяе вёскі вадзілі карагоды, чыталі вершы. Прыходзілі маладыя распытаць пра Віленскі ўніверсітэт, а сталыя сяляне — паслухаць, што скажуць у хаце Кітаў пра палітыку ўладаў. Прыходзілі да Алены: у яе былі залатыя рукі, яна лоўка перашывала старыя паліты і гарнітуры. Бывала, будзілі і сярод ночы, прасілі даць якіх зёлак хвораму ці паставіць банкі. Алена скончыла вышэйшую настаўніцкую школу ў Саратаве, давала аднавяскоўцам розныя карысныя парады, аднак працаваць настаўніцай у Карэлічах не змагла: не ведала дасканала польскай мовы.

Барыс вяртаўся ў Вільню з разуменнем, як важна для бацькі тое, што ягоны сын атрымлівае не проста адукацыю, але вышэйшую — тую, якую сам ён не змог атрымаць. І можа, ад гэтага Вільня здавалася асабліва дарагой і любай. У вольныя хвіліны любіў блукаць па яе вулачках альбо гадзінамі сядзець у бібліятэцы, гледзячы, як за акном паступова гасне святло і ўзоры каменных будынкаў насупраць зліваюцца з цемрай, а пасля выступаюць на фоне заўсёды падсвечанага агнямі гарызонта, надаючы гораду чароўную таямнічасць. Але вольнага часу было замала. Таму пазней, у 1933 годзе, калі скончыў вучобу ва ўніверсітэце, адчуў, што з плячэй нібыта зваліўся цяжар. Той цяжар не быў непрыемным, але заканчэнне ўніверсітэта нібыта ставіла кропку ў доўгім часе ягонага юнацтва — рамантычнага, запоўненага вучобай і працай, але ўсё ж досыць спакойнага. Прыходзіла сталасць, а з ёю і адказнасць за іншыя лёсы, за вучняў гімназіі, якой з кожным годам было ўсё цяжэй выжыць. І калі гэтыя клопаты раней як

бы абыходзілі яго, бо і дырэктар, і выкладчыкі разумелі, што ён усё ж яшчэ студэнт, то цяпер ён рабіўся паўнапраўным сябрам гэтага новага калектыву і разам з ім напоўніцу браў на свае плечы нялёгкаю ношу беларускага школьнага асветніцтва.

Разам са сталасцю прыходзілі і першыя страты. Моцным ударам для яго сэрца стала развітанне з Міколам Ільяшэвічам. Усе апошнія месяцы Барыс бяссільна назіраў, як згасае яго сябра. Той ужо не проста змаўкаў падчас самай захапляльнай, шчырай размовы, але часта сядзеў не зважаючы на іншых, у нейкім цяжкім здранцвенні, стараючыся стрымаць пакутлівы кашаль, што, здаецца, выварочваў усё ягонае нутро. Твар яго з кожным днём рабіўся бляднейшым, на ім залягалі цені, а сінеча вакол вачэй рабіла яго падобным да пакутніка. Апошнія ж два тыдні ён ляжаў амаль не ўстаючы, і Барыс бачыў, што Мікола, яшчэ такі малады (яму быў усяго 31 год) ужо змірыўся са сваім немінучым адыходам у незваротлівую страхотную бездань. І ўсё адно смерць яго была нечаканай, бо душа Барыся ніяк не хацела з тым мірыцца. Такі таленавіты! Так патрэбны сваёй Бацькаўшчыне!

Хавалі Ільяшэвіча ўрачыста. Ішлі праз горад вялікай грамадой, пад гукі жалобных мелодый, якія іграў духавы аркестр Віленскай беларускай гімназіі. На могільках Барыс стаяў ля самай труны, углядаючыся ў твар таварыша. Як праз сон, чуў словы Астроўскага аб жыццядайным таленце Ільяшэвіча.

Вераснёўскае сонца прабівалася скрозь лісце, там-сям пажаўцелае. Яму было маркотна і адзінока.

У жыцці яго з'явілася Галіна Швед, і ён пераехаў жыць у ейны дом у Павільні. У гэтым доме час ад часу, асабліва на святы, збіраліся яго калегі — дырэктар Астроўскі, ягоная асістэнтка Лекант, іншыя выкладчыкі. Па-сяброўску абмяркоўвалі справы гімназіі. Астроўскі расказваў пра свае сустрэчы з польскай інтэлігенцыяй, выступленні ў клубе Влучэнгі. І раней Барыс чуў, як мужа крытыкаваў Астроўскі палякаў за іхнюю палітыку ў дачыненні да беларусаў. Адночы нават пабачыў, як віленскі ваявода Кірцікліс даволі нервова перапыніў выступленне, у якім Астроўскі казаў пра абяцанне прэзідэнта Польшчы Ігнацы Масціцкага, які прысутнічаў пры адкрыцці новага будынка Наваградскай беларускай гімназіі, ніколі не зачыняць яе. «Як вам можна верыць?» — пытаўся Астроўскі, бо ўлады усё ж адабралі ў беларусаў той будынак.

Тады нават задаваць такія пытанні было небяспечна. Небяспека нібыта лунала над усімі, хто так ці іначай быў прылучаны да беларускай

справы, да супраціўлення шалёнай паланізацыі. Прыйшла яна і да Барыса Кіта...

Пачалося ўсё з прапановы аднаго са студэнтаў — Юліяна Саковіча — сабрацца разам і пагаварыць наконт стану беларускай справы ва універсітэце. Першы ж прамоўца задаў рэзкі тон асуджэння ўладаў. Студэнты, якія ўваходзілі ў пракамуністычныя гурткі, ажыўлена падхоплівалі словы прамоўцаў, кідалі гарачыя лозунгі. Іншыя моўчкі слухалі. Кіт належаў да тых, хто вырашаў для сябе, што канкрэтна можа ён зрабіць у дадзеных умовах, і быў гатовы да дзеянняў, якія прапаноўвалі ў якасці пратэсту. Ды на наступны дзень усіх, хто быў на той сходцы, арыштавалі. Дадаткова схапілі і многіх сябраў Таварыства беларускай мовы на чале з Рыгорам Шырмам.

Барыса, як і іншых, спачатку прывезлі ў вязніцу на Стэфанскай вуліцы. Першую ноч не мог заснуць: за сценкаю стагнаў і вохкаў дырэктар танцавальнае часткі шырмавага ансамбля Хвораст. Бедалага ніколі не лез у палітыку, але скокі надта любіў, збіраў па вёсках найбольш арыгінальныя народныя танцы і апантана займаўся справамі ансамбля. Цяпер, трапіўшы ў зняволенне, ён, мабыць, зусім страціў над сабой кантроль і не думаў пра тое, што ягоныя энкі дадаюць прысутным тут людзям нервовай узрушанасці. Барыс мусіў яму крычаць, каб той замоўк і не нерваваў людзей. Шырма, які сядзеў (як пасля даведаўся Барыс, усяго за дзве камеры ад яго) трымаўся мужа і суцяшаў навакольных. А суцяшэнні маладым людзям былі патрэбныя. Ім пагражала зняволенне ў Лукішках. Усіх, хто чуў пра гэтую страшную вязніцу, якая загубіла не адно жыццё патрыёта-беларуса, адольваў страх.

— Толькі б не Лукішкі! — думаў Барыс. — Адтуль можна і не выбрацца. Колькі ж вязняў не выйшлі адтуль жывымі!

Аднак яго аптымістычная натура пераадольвала ліпкі страх перад турмою, ён чытаў пра сябе вершы — і свае, і тыя, якія дэкламаваў на сцэне. Прыходзіў спакой, праўда, не надоўга, бо найбольш мучыла думка, як паставіцца бацька да таго, што сын арыштаваны. Спадзяваўся, што доўга тут не прасядзіць. І гэта спраўдзілася, аднак не так, як ён спадзяваўся — Барыса, а разам з ім яшчэ больш за паўсотні арыштаваных, усё ж перавялі ў Лукішкі.

Шмат разоў звонку бачыў Барыс гэтую турму, адну з самых змрочных, увекавечаную ў вершах беларускіх пісьменнікаў, з якіх шмат хто сядзеў у гэтых страшных засценках. Цяпер жа і ён апынуўся тут як адзін з тых тысяч вязняў, што прайшлі праз гэтыя калідоры ці згаслі ў цесных, задушлівых камерах. Сярод вязняў пазнаў малады выкладчык аднаго з актывістаў ТБШ Ханяўку, які скурчыўся ў куце і спалохана азіраўся на кожны

скрып дзвярэй. Барыс стаў яго суцяшаць, але той ніяк не рэагаваў на гэтыя суцяшэнні. На шчасце, яго выпусцілі праз пару дзён, мабыць, улічыўшы тое, што хлопец толькі нядаўна прыйшоў у Таварыства. Барыса ж пакінулі ў камеры, і ён дзень за днём чакаў новых допытаў.

Аднойчы, калі шпацыраваў па турэмным двары, нехта крануў яго за плячо. Вязень узрадаваўся, пазнаўшы аднаго з беларускіх сенатараў Васіля Рагулю, свайго земляка. І адначасова засмуціўся — калі за краты сядзяць такіх людзей, то што ўжо казаць пра яго! Рагуля распытаў, дзе і з кім сядзіць малады настаўнік і паабяцаў, што будзе хадайнічаць, каб таго перавялі ў камеру, дзе сядзеў ён сам. І сапраўды — неўзабаве Барыса перавялі ў камеру да гэтага найцікавейшага і, бадай што, самага адметнага сярод усіх, хто быў абраны ад беларусаў у польскі Сейм і хто выказваў там іхнія інтарэсы. Рагуля пачуваў сябе ў вязніцы амаль па-гаспадарску: мусолячы алавік, адзначаў на шматку паперы чарговы дзень, праведзены ў зняволенні, а ўстаючы, як і ўсе, на дасвецці, ніколі не забываўся паглядзець у вузкае акенца наверх і адзначыць сённяшняе надвор'е.

Селянін, адарваны ад звычайнай сваёй працы, Рагуля нудзіўся ў змрочнай, цёмнай камеры і адводзіў душу ў размовах з маладым суразмоўцам, якога лічыў за аднаго з тых, хто годна і цвёрда прадоўжыць беларускую справу.

— Беларусь у сваёй краіне як чужы, — казаў ён з горыччу. — Вазьмі нават зняволеных: я тут сядзеў разам з тымі, хто ні з палякамі, ані з камуністамі не звязаныя. Дык яны ледзь зубы на паліцу не паклалі з нэндзы. Яны ж на дваццаць дзве душы атрымлівалі тут толькі дзве мопраўскія пачкі на тыдзень, а камуністы па адной на кожнага. Але, браце ты мой, як аб роўнасці на кожным рагу шпарыць, дык яны майстры. А каб падзяліцца з іншымі, калі тыя не камуністы, — дык дзе там! Я дык свой пачак, што мне Ярэмч выбіў, клаў у агульны кацёл. За тое ж, ды яшчэ за мае лекцыйныя заняткі — бо я там ім геаграфію, арыфмэтыку ды геаметрыю выкладаў, — мяне ад хлопцаў нашых, наваградчан у большасці, і перавялі.

Ён расказваў пра высілкі старшыні Віленскага апеляцыйнага суда Бохвіча, які спяшаўся хутчэй вынесці прысуд.

— Ён на мяне зуб мае яшчэ з таго часу, калі ягоныя сын і зяць аднаго селяніна ў лесе задушылі, — усхвалявана прамаўляў ён і, устаючы, пачынаў мераць камеру дробнымі крокамі.

— Я тады, як пасол, умяшаўся ў тую справу, бо хацеў дапамагчы сям'і няшчаснага. А цяпер, бач, я ў ягонай уладзе апынуўся...

Барыс слухаў аповеды Васіля Рагулі з вялікай цікавасцю. Гэты саракадзевяцігадовы чалавек, адзін з лідэраў беларускага нацыянальнага руху,

быў вельмі папулярны на Наваградчыне. Выпускнік Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі і Віленскага настаўніцкага інстытута, ён працаваў настаўнікам, пасля быў сілком мабілізаваны ў Чырвоную Армію, адкуль вярнуўся дадому, на гаспадарку, каб цяжкай працай утрымліваць малых дзяцей. Абраны ўвосень 1922 года беларускім паслом польскага Сейма, гарача бараніў там інтарэсы беларускага народу. Асабліваю вядомасць прынесла яму прмова аб асадніцтве на Беларусі, дзе ён заявіў, што беларускі народ са становішчам, калі лепшыя беларускія землі са згоды ўрада займаюць палякі-асаднікі, не пагодзіцца ніколі. Барыс прыпамінаў зараз некаторыя асабліва яркія мясціны. Як гэта там? Здаецца, так: «Беларускі народ свае зямлі, якую ён заўсёды абрабляў уласным мазалём, паліваў крывёю і потам, не аддасць нікому, незалежна ад таго, хто б яе ні прысабечваў, і ўласнымі рукамі сам яе возьме бяз ніякіх выкупаў ці адплатаў.»

Рагуля быў расчулены, калі Барыс працытаваў гэтыя словы.

— Я хачу хутчэй выйсці адсюль, каб добра насаліць нашым ворагам. Яны не прызнаюць таго, што мы народ. Але калі ёсць у нас такая моладзь, то беларуская справа не загіне! — прашаптаў ён. І дадаў: «Раскажы мне ва ўсіх падрабязнасцях, за што трапіў на Лукішкі, што яны могуць ведаць пра цябе. Кажы ўсё. Можа, што змагу парадзіць.»

Барыс і сам здагадваўся, што не проста так сьшлося ў адно і іхняе затрыманне, і амаль адначасовы арышт членаў ТБШ. Але канчаткова ўпэўніўся ў гэтым, калі Рагуля сцвердзіў: «Тут і думаць няма чаго! Ім, каб пачаць працэс, трэба як мага болей мець так званых «савецкіх шпіёнаў». Тады можна на ўвесь свет крычаць аб небяспецы для дзяржавы, а тым часам канчаткова задушыць усё беларускае! Але ты, калі і праўда не з гэтымі камуністамі, кажы адно: нічога не ведаю, прыйшоў па запрашэнні сябра, думаў, гаворка пойдзе пра культурнае асветніцтва. І на гэтым трымайся хоць і зубамі, не мяняй у паказаннях ні слова, іначай саб'юць і заблытаюць так, што не разбярэшся, на якім ты свеце! Тут, браце, следчыя — як ваўкі. А мы перад імі — як зайцы.»

— Вы мяне з сабой не раўняйце, — запырэчыў Барыс. — Вас уся Беларусь ведае. А мне... Прышыюць мне што хочучь.

Рагуля сумна ўсміхнуўся.

— Як будзеш баяцца, дык і прышыюць. А ты набярыся духу, як вось хлопцы скачуць у раку: страшна, пакуль не даў нырца. А пасля — трымайся ды не плач надта. Раз узяўся за беларускую справу — будзь мужным, браток. Узыйдзе сонца і над нашай старонкай, як той казаў...

Словы былога пасла былі простыя, можна сказаць, самыя звычайныя, аднак Барыс адчуў палёжку. Ён добра ведаў, колькі мужнасці было ў самога

Рагулі, калі той і ў час перадвыбарчай кампаніі, і пазней, ужо будучы ў Сейме, гаварыў пра гаротны лёс беларусаў. Памятаў і ягонае выступленне ў Наваградку на Спас. Рагуля быў абуты ў скураныя лапці і нейкі шынель, было бачна, што гэта — ад скрайняй беднасці. Людзі казалі, што, пакуль ён гвалтоўна ўтрымліваўся ў Чырвонай Арміі, загінула, згарэўшы ў хаце, ягоная жонка. Гаварыў ён проста, даходліва, і, можа, якраз гэтая яго манера прыцягвала да яго сэрцы слухачоў. Пасля, стаўшы паслом, атрымліваючы тысячу злотых на месяц, ён, як і іншыя беларускія паслы і сенатары, 30 працэнтаў з іх аддаваў на нацыянальную справу, у тым ліку і на беларускія гімназіі. Даведаўшыся пра гэта тут, у турме, Барыс быў моцна ўражаны. Раней ён неяк не задумваўся аб тым, як цяжка было здабываць грошы на такіх, як ён, маламаёмных навучэнцаў, каб яны маглі жыць у інтэрнаце, харчавацца, наведваць заняткі.

— Я ж думаў, што гэта ўсё на складкі бацькоў, — вырвалася ў яго.

— І на складкі бацькоў таксама атрымала адукацыю шмат беларусаў, — растлумачыў яму Васіль Рагуля. — Аднак усе мы тутака, на гэтай разбуранай зямлі, ледзь ліпеем. Гэта не тое, што ў багатых краінах, дзе ёсць мільянеры, што могуць кінуць на асвету які мільён даляраў. Мае трыццаць працэнтаў — гэта ўсяго якіх шэсцьдзесят даляраў, а ад усіх паслоў і сенатараў — гэта недзе дзевяцьсот. А колькі ж усяго трэба — і на беларускія газеты, і на перадвыбарчую працу! Я, бач, калі ў паслы выбіраўся, дык колькі лапцяў знесіў, пехатой кіламетры па акрузе вымяраючы.

Так, міжволі, Барыс глыбей спасцігнуў таямніцы вялікай палітыкі, куды ў канцы 30-х гадоў пачалі выбівацца беларусы, каб на ўвесь свет заявіць аб сабе і сваёй нацыянальнай і культурнай адметнасці. Спасцігнуў і тое, што кожны народ павінны прайсці пэўны перыяд выпявання, але надта ж жорстка лёс паставіўся да беларусаў, заціснутых паміж двума вялікімі народамі, кожны з якіх у розныя часы прыкладаў намаганні атаясаміць яго з сабою.

— І ты паглядзі, хлопча, да чаго мы даведзеныя! — працягваў сваю гаворку са студэнтам усхваляваны Рагуля, нават калі яны крочылі па турэмным двары ў час кароткай прагулкі, на якую два разы ў дзень выводзілі зняволеных. — У нашага народа знікла нават жаданне абараняць свае спрадвечныя правы, а філасофіяй стаўся выраз «Не, нябось так не будзе, нябось прыйдуць, нябось зробіць, нябось дадуць». А хто прыйдзе і хто, апроч нас, зробіць? Мы, праўда, трохі ўсё ж людзей разварушылі...

— І Грамада таксама... — уставіў Барыс.

— Не кажы мне пра Грамаду! — узбурыўся Рагуля. — Яна пацягнула за сабою ў зняволенне, на пакуты столькі маіх сяброў! А хто яе арганізаваў? Камуністы!

— Не можа гэтага быць! — запярэчыў Барыс. — Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі дый Мятла — камуністы?

— Ды гэта пры мне і адбылося.

Голас у Рагулі задрыжаў. Было відно, што ён моцна перажываў за сваіх сяброў, якія цяпер, як і ён, пакутавалі ў турме, але з якімі, у адрозненне ад яго, былога пасла, паліцыя не надта цырымонілася, а ўжывала катаванні і розныя вытанчаныя правакацыі, каб прымусіць іх нагаворваць на ўласных аднадумцаў. І ён раскажаў, як аднойчы да яго ў памяшканне, якое ён займаў як пасол, зайшоў нейкі чалавек, што адрэкамендаваўся прыезджым з Саветаў, і папрасіў сабраць беларускіх уплывовых людзей.

— Вось гэтых трох, што ты назваў, я і сабраў, — апавядаў Рагуля. — І пра што ён ім пачаў плясці? Пра тое, што трэба стварыць новую партыю, якая, як ён казаў, «стане мосцікам да камунізму».

Я, як пачуў тое, адразу рукамі і нагамі замахаў дый кажу, што я на той бераг, да якога мосцік трэба пракладаць, ісці не збіраюся. Паабяцаў, што буду маўчаць пра тое, што чуў, і пайшоў сабе, а іх ва ўласным памяшканні пакінуў. Там яны і ўтварылі тады Грамаду. Тарашкевіч тады моцна паве­рыў Саветам, і нават у Сейме сказаў, што вось тут, у Польшчы, беларусам не даюць нічога з таго, што нават іхняй Канстытуцыяй гарантавана, затое там, у Саветаў, ужо адбудоўваюць Беларускі дом.

— А што вы самі, дзядзька Васіль, пра тое будаўніцтва думаеце? — не ўтрымаўся Барыс і запытаўся пра тое, што трывожыла не толькі яго аднаго, але і ўсіх ягоных сяброў.

— Думаю, дарагі ты мой, што гэта расейцы такую гульню вядуць, каб і Заходнюю Беларусь да сябе прылабуніць, — падумаўшы, упэўнена заявіў былы пасол. — Ведаеш, заўсёды каня, перш чым зацугляць, ласкава так завуць: «Косю, косю, хадзі сюды, тут у мяне цукар для цябе прыпасены!» А як запрагуць, тады што ж... Тады хадзі, косю, у аглоблях столькі, колькі ногі трымаюць... Не веру я, што папраўдзе згадзіліся яны на тое, каб беларусы сябе самастойным народам адчулі...

У такіх размовах праходзілі дні, і Барыса час ад часу нібы адпускала бесперапынная трывога за свой лёс. Мабыць, менавіта парады Рагулі дадалі яму ўпэўненасці, з якою на допытах ён упарта цвердзіў адно — паклікалі сябры, папярэдзілі, што гаворка будзе ісці аб культурніцкай беларускай праграме, а адкуль і хто той чалавек, што выступіў перад імі, дык ніхто яго не ведаў — ні Барыс, ні ягоныя сябры. Не ведае ён таксама, хто і навошта запрасіў гэтага выступоўца...

Калі наглядчык загадаў выходзіць з камеры з рэчамі, сэрца так і падскочыла: ведаў, што па такой камандзе выпускаюць на волю. Значыць, зноў

дапамагла цвёрдасць і перакананасць у тым, што галоўнае — стаяць на нечым адным!

Васіль Рагуля цёпла развітаўся з ім. У той дзень і яму адвакат паабяцаў скорэе вызваленне. Так яно і сталася: дзякуючы няспынным высілкам дэпутата Ярэміча і іншых беларускіх дзеячаў, Сенат на сваім пасяджэнні вырашыў вызваліць Рагулю, які на апошніх выбарах атрымаў сенатарскі мандат, з турмы — дзеля выканання ім сваіх сенатарскіх абавязкаў. Гэтае рашэнне на дванаццаць гадзін выперадзіла маючае быць 8 чэрвеня 1928 года пасяджэнне акружнага суда, на якім Рагуля быў бы, відавочна, асуджаны жорстка і несправядліва.

На факультэце тым часам жыццё ішло як звычайна, аднак Барыса чакала непрыемнасць. Прафесар Стэфан Кемпісты, які вёў навуковы рэферат студэнта Барыса Кіта, быў моцна незадаволены.

— Дзе Вы былі? — запытаўся ён з дакорам. — Тут мы ўсе сабраліся на абмеркаванне Вашага рэферата, патрацілі час, а Вас няма! Хаця б папярэдзілі!

— Я хварэў, прафесар, — хаваючы вочы, казаў Барыс. Пра тое, што сядзеў у турме, намерыўся не казаць нікому. Пра гэта ведалі толькі самыя блізкія сябры. Таямніца гэтая захавалася і пасля, толькі вось па начах Барысу часта сніліся доўгія, цёмныя калідоры Лукішак, крыкі наглядчыкаў, зняважлівыя пытанні на допытах, асабліва ж — кавалак недасяжнага ў сваёй чыстай, высокай сінечы неба, які ледзь бачыўся праз высокае закратаванае акно. А яшчэ і праз шмат гадоў помнілася пачуццё бездапаможнай крыўды на той парадак, пры якім любоў да роднай зямлі лічыцца злачынствам...

Жыццё нібыта пайшло ранейшым кірункам. Але гэта толькі здавалася звонку: лекцыі ва універсітэце, выкладанне ў гімназіі не маглі запоўніць адчування, што жыццё, якое раней, думалася, радасна і ўпэўнена ішло ўгору, цяпер нібыта закруціла, завіравала на адным месцы. Мабыць, так адбывалася таму, што атмасфера падазронасці, пераследу згушчалася, вакол пачынаў панаваць ці страх, ці, наадварот, выбухова-небяспечны настрой масаў. Рос і шырыўся камуністычны рух, і было адчуванне, нібы ў дзяржаве нябачна сталі адна насупраць другой дзве сілы, супрацьлеглыя па сваіх жаданнях, але аднолькава апантаныя.

Рэпрэсіі польскіх уладаў супраць нацыянальнага руху беларусаў, які, атрымаўшы ў 20-х гадах часовы прастор, пачаў імкліва развівацца, зрабілі Польшчу ў вачах свету дзяржавай, якая, на пачатку гарантаваўшы беларусам права на культурна-нацыянальнае жыццё, цяпер, насуперак уласнай Канстытуцыі, робіць усё, каб гэты рух задушыць. Беларускае інтэлігенцыя, якая мела надзею на падтрымку польскай інтэлігенцыі, бачыла, як

паступова звужаецца кола тых, хто сімпатызаваў беларусам, дапамагаў ім, адчуваючы віну за шматвяковы нацыянальны ўціск. Аднак такія людзі былі, праўда, добрыя дачыненні грунтаваліся найбольш на ўласных кантактах і сяброўстве. Такім сябрам Барысу быў у час іх сумеснага пражывання на кватэры, што

Тымара Казевіч, Барыс Кім, Вольга Іпатова, Уладзімір Платонаў. Дзюсельдорф, 1997 г.

месцілася на Піўной вуліцы, Ежы Путрамонт. А яшчэ — Генрык Дэмбінскі, старшыня універсітэцкага студэнцкага саюзу «Братняя дапамога». Разам з Друтасам яны на першым часе яго універсітэцкага жыцця апекаваліся Барысам — давалі магчымасць бясплатна жыць у летняй Калоніі Віленскай, дзе адпачывалі студэнты універсітэта. Абодва хлопцы былі прыкметнымі постацямі ва універсітэце: Генрыка Дэмбінскага абралі старшынём «Братняй дапамогі», і ён прызначыў Друтаса дырэктарам летняй Калоніі Віленскай у Легацішках. (Друтас праз гады стане адным са стваральнікаў Савецкай Польшчы, зробіць бліскучую кар’еру — намеснік міністра замежных спраў, амбасадар Польшчы ў Парыжы. Генрык жа Дэмбінскі, гарачы староннік сацыялізму, выдатны прамоўца, карыстаўся, бадай, не меншай папулярнасцю. Праўда, моцна «даставаў» яго адзін з лідэраў нацыянальнай, антысавецкай арыентацыі Ендрыхоўскі — пасля Другой сусветнай вайны ён стане міністрам замежных спраў Польшчы. Але Генрык не надта зважаў на тое, ён, мабыць, адчуваў нейкую моцную падтрымку. Прынамсі спачатку, калі прыйшлі Саветы, яго не чапалі, наадварот — прызначылі школьным інспектарам вячэрніх школ у Баранавічах. Але потым, пры немцах, яго расстралялі). Аднак тое будзе пазней, а пакуль абодва студэнты чым маглі дапамагалі Барысу — разумелі, як няпроста даводзіцца таму караскацца па прыступках вялікай навукі.

Сапраўды, неспадзяванкі сыпаліся, як снег на галаву: на апендыцыт захварэў бацька, але, па першым часе перажыўшы боль і не згадзіўшыся на аперацыю, хутка змушаны быў звярнуцца да сына па дапамогу. Барыс

уладкаваў яго ва універсітэцкі шпіталь на Антокалі, дзе галоўным урачом быў прыватны лекар самога Пілсудскага Янушкевіч. За лячэнне трэба было плаціць — давялося зменшыць свае патрэбы, каб сабраць са стыпендыі неабходную суму. Неўзабаве ў Вільню прыехала і жонка бацькі, Алена — яе мучылі жаночыя нямогласці, таксама спатрэбілася аперацыя, якая прайшла паспяхова. На жаль, калі праз нейкі час у Вільню прыехала яе сястра, той не пашанцавала. Аперацыя не дапамагла, яна памерла.

Хвароба не мінула і самога Барыса — неяк, пагуляўшы з вучнямі ў футбол, ён прагна папіў халоднай вады, а ўвечары з высокай тэмпературай, амаль беспрытомны, трапіў у той жа шпіталь. Дыягназ ставіў сам Янушкевіч. Высокі, мажны, у акулерах з залатымі дужкамі, ён распарадзіўся прынесці маладога выкладчыка ў вялікую залу, дзе праходзілі заняткі медычнага факультэта.

Ён спрытна ўваткнуў бліскучую іголку між рэбраў пацыента і, агледзеўшы вадкасць, якая запоўніла шпрыц, заспакаяльна канстатаваў, што гэта ўсяго толькі эксудатыўны плеўрыт і, значыць, вялікай небяспекі няма. У гэты ж момант на версе, дзе сядзелі студэнты-першакурснікі, пачалася мітусня: маладзенькая студэнтка страціла прытомнасць.

— Цо там такога? — незадаволена запытаўся прафесар. І прабурчаў нешта пра занадта ўражлівых паненак, якія чамусьці хочуць быць дактарамі, хаця лепей бы ім гатаваць бігас для мужа... Але прычына была ў іншым: Галіна Алінавічутэ была закаханая ў старшакурсніка, які зараз бездапаможна ляжаў перад панам прафесарам...

Сапраўды, як і казаў Янушкевіч, вялікай небяспекі на гэты раз не было, хаця плеўрыт увогуле — хвароба злая і часам зусім непрадказальная. Не дзіва, што яна добра памучыла Барыса. Але здаровы арганізм хутка ўзяў сваё, ён ачуняў.

Лежачы, узгадваў, як нядаўна яго паслалі ў Бельск на Слёнску, дзе праходзіла канферэнцыя польскіх матэматыкаў. Канферэнцыя запомнілася тым, што падчас яе правядзення, 3 ліпеня, старшыня падняў усіх прысутных, каб уганараваць памяць геніяльнай жанчыны Польшчы Марыі Кюры-Складоўскай, якая памерла ў той дзень. А пасля, на зваротным шляху, Барыс завітаў у Пружаны, дзе жыла сям'я Хведара Ільяшэвіча. Яго сустрэлі як роднага. Аднак у маці быў зажураны твар, нібыта яна прадчувала бліzkую страту. А можа, так падалося Барысу, які таксама трывожыўся за сябра. Аднак, вярнуўшыся ў Вільню, ён даведаўся, што дырэктар прызначыў яго сваім намеснікам на лета. Адразу навалілася мноства спраў, ён прыходзіў дадому позна. І той жахлівы для яго вераснёўскі дзень, калі так раптоўна пахавалі Міколу Ільяшэвіча, таксама наступіў як бы знянацку. Упершыню

падумаў, якое яно хуткаплыннае і непрадказальнае, чалавечае жыццё. Ніхто не ведае, калі прыйдзе яго апошні час...

Жыццё тым часам ішло сваім кірункам. Заклапочаныя, збіраліся ранкам ў настаўніцкім пакоі выкладчыкі. Першым заўсёды прыходзіў Антон Трэпка, уздыхаючы, даставаў з партфеля канспекты. Зацяты беларускі патрыёт, ён надта любіў свайго стрыечнага брата, віленскага ваяводу Рачкевіча. Той жа, наадварот, выступаў за адзіную, непадзельную Польшчу і не прызнаваў беларусаў. Браты часта сварыліся, аднак пасля сыходзіліся зноў. Калі аднойчы Трэпку давалося выступаць на працэсе супраць беларусаў, ён заявіў, што на падставе Канстытуцыі будзе гаварыць па-беларуску. Судзя мусіў пагадзіцца. Назаўтра ж ваявода паехаў да брата:

— Антоне, што ты робіш? Ты ж кампраметуеш мяне! — узмаліўся ён.

— Чым? Тым, што патрабую выконваць Канстытуцыю? — адпрэчыў Антон. І, як ні ўгаворваў яго брат-чыноўнік, настаяў на сваім. Выкладчыкі гімназіі ведалі пра той выпадак. Трэпку паважалі.

Кульгаючы, прыходзіў невысокі Жук-Грышкевіч, пачынаў расказваць навіны. Яго слухалі, сабраўшыся, калі дазваляў час, у купку, толькі адзін Ральцэвіч, выкладчык па мастацтве, трымаўся крыху асобна. Ён не меў паперы аб здачы неабходнага экзамена па патрэбнай для гімназіі кваліфікацыі, таму быў заўсёды як бы прыгнечаны. Сапраўды, яго неўзабаве звольнілі з працы.

Барыс, пераступаючы парог гімназіі, доўга ўспамінаў Міколу Ільшэвіча. Сэрца яго сціскалася і ад непрыемных навін — непрыемных і нядобрых для гімназіі. Але трэба было працаваць. І ён яшчэ з большым імпэтам кідаўся ў справы гімназіі, часта заставаўся са сваім класам, прыдумляючы нешта, каб зрабіць жыццё змястоўным, не даваць застыць гарэнню юных душаў, якія — і гэта радала яго сэрца — раслі патрыётамі.

Кожную нядзелю ў гімназіі рабілі нейкую імпрэзу — так павялося ад самых першых гадоў, і традыцыю тую, устаноўленую яшчэ Луцкевічам, ніхто не парушаў.

Кожны клас рыхтаваў нешта сваё. Аднойчы той, дзе класным кіраўніком быў Кіт, выбраў абразок «Нёман».

Рыхтаваліся старанна, шмат хваляваліся. Хваляваўся і малады выкладчык: першы раз ён рэжысіраваў. У пастаноўках браў удзел не адзін раз, але заўсёды пад нейчым кіраўніцтвам. Але цяпер усім кіраваў ён сам, сам і адказваў за ўсё. Яны з артыстамі-вучнямі часта заставаліся пасля заняткаў. Прыгадаўшы свае гімназічныя малюнкi, Барыс маляваў дэкарацыі, майстраваў убory. Асабліва прыгожым удаўся жоўты маладзiк, пад якім разгортвалася дзея: ён нібы наяве асвятляў юную актрысу, якая выконвала галоўную ролю.

Пасля спектакля да рэжысёра-дэбютанта падышла выкладчыца Лекант.

— Не ведала, што Вы ў нас такі таленавіты рэжысёр, — сказала з усмешкай.

Барыс уважліва паглядзеў ёй у вочы. Мо смяецца? Колькі часу таму у яго, звычайна ветлівага і таварыскага з усімі, менавіта з ёю адбыўся прыкры канфлікт. Прызначаны загадчыкам інтэрната, ён з гатоўнасцю ўзяўся за сваю новую справу, сачыў, каб усё было як найлепей. Але і жонка Астроўскага Антаніна, і гэтая паўнаватая, мілавідная, вельмі энергічная жанчына ўсё прыходзілі па старой звычцы ў будынак інтэрната, нібы правяраючы, як ён спраўляецца. Лекант аднойчы зрабіла заўвагу, і Барыс, пакрыўджаны, адпарыраваў, што тут ён разбярэцца і сам. І ўвогуле — гэтая ягоная справа.

Магчыма, гэта супала — назаўтра яго звольнілі з пасады загадчыка. Гэта была неспадзяванка — тут Барыс меў дармавое жылло, і гэта было важна для яго: наймаць кватэру каштавала дорага. Аднак ён ніводным словам не папракнуў Лекант, нават не сказаў, як цяжка яму было некалькі тыдняў і якою крыўдаю поўнілася душа. Аднак неўзабаве знайшоў сабе новую кватэру і пастараўся на ўсё забыцца. Мабыць, жанчына помніла пра тое здарэнне: вочы ў яе былі прыязныя і трохі вінаватыя. Яны пагаварылі пра пастаноўку, і з таго часу гэтая старэйшая за яго, але маладжавая і прывабная выкладчыца стала для яго добрым сябрам і часта дапамагала ў розных сітуацыях, якія надараюцца ў кожнага маладога і яшчэ не надта вопытнага выкладчыка.

1934 год асабліва быў неспрыяльным для беларускай справы: польскія ўлады зачынілі Наваградскую беларускую гімназію, пастанавіўшы, пад выглядам дакладнага выканання новага школьнага заканадаўства, замяніць яе польскай дзяржаўнай гімназіяй імя Адама Міцкевіча. Усе добра разумелі, што гэта азначае. Будзе праз кароткі час знішчана ўся вялізная праца па выхаванні нацыянальнай беларускай моладзі. Зноў чужымі для роднай зямлі вырастуць яе сыны і дачкі...

На сходзе педагогаў Віленскай беларускай гімназіі пастанавілі паслаць у Наваградак яго ўрадженца. Барыс Кіт быў, да таго ж, выпускніком Наваградскай гімназіі, ім ганарыліся і настаўнікі, і вучні.

У ясны, задуменны, з першай жаўцізнаю лісьця жнівеньскі дзень па вуз-какалейцы прыехаў Барыс у горад, які за гады вучобы стаў родным. Драўляныя дамкі з высокімі дахамі і калонамі пад навяссю ўваходу нібы драмалі ў спакойнай ляноце, вакзал, як звычайна ўлетку, поўніўся прыезджымі: вязковыя дзядзькі, трывожна прыціскаючы торбы, натужліва чыталі расклад, кабеты ў доўгіх сукенках і капялюшыках трымалі за рукі дзяцей.

Усюды чулася польская гаворка, але час ад часу гучала і свая, родная мова. Барысу шчымліва сціснула горла. Якая ж яна прыгожая, сакаўная, багатая на пералівістасць і мяккасць! Чаму ж яе чужаюцца, стараюцца, хай сабе і няўмела, але гаварыць «па-панску»? Вунь кабета распавядае спадарожніцы нейкую гісторыю, але час ад часу не-не, ды і прагаворыць словы з тым мілым з дзяціства вымаўленнем, якое беспамылкова выдае ў ёй мясцовую, сваю: «цётка, злоё, волё (валляк)... А дзядзька ў нізка насунутай на лоб магерцы, у клятчастай кашулі, шчыльна зашпіленай на загарэлай шыі, гучна гаворыць суседу, і гаворка яго нібы масла па сэрцы маладому настаўніку: «На Купалё, калі нашы гулянё рабілі, матка мая зелё збірала. Я ўчора ўзеў, запарыў — ногі перасталі балець. Як малады пабёг!»

І так захачелася Барысу дадому да бацькі, які гаворыць з той жа разважлівай, нібы задуманай інтанацыяй. Аднак сягоння перад ім цяжкі, а можа, і небяспечны дзень. І ён, пастаяўшы яшчэ крыху на вакзале, пакрочыў па Валеўскай вуліцы наверх, да плошчы, каля якой мясцілася польская гімназія.

Дзверы былі яшчэ зачыненыя, аднак двое хлопцаў ужо стаялі непадалёку. Барыс прыгледзеўся — у хлопцаў самаробныя, шарачковыя порткі, хаця кашулі крамныя. Хутчэй за ўсё, гэта беларусы з недалёкай вёскі. Прыслушаўся. Хлопцы ціха гаварылі паміж сабой, і ўсё тая ж, родная, наваградская гаворка ў іх, хаця часам прамаўляюць «па-гарадскому», па-польску: «Як се хцэш». І зноў глыбокае шкадаванне ахапіла Барыса: вырастуць яны, адчуваючы сябе астатняе жыццё палякамі, і, як і тысячы і сотні тысяч да іх, пачнуць пагарджаць сваім, родным, якім так патыхае зараз іхняя простая гаворка. І стануць саромецца мовы бацькоў, ды і на бацькоў забудуцца, бо як не тыя ўжо для іхніх душаў стануць бацькі з рукамі, дзе навак і ўраслі мазалі... А разам са шкадаваннем адчуў малады выкладчык і гнеўную рашучасць. І ўжо з ёю падышоў да хлапцоў, умяшаўся ў іхнюю гаворку:

— Хлопцы, нашто вам ісці ў польскую гімназію? Вы ж беларусы. Я паслухаў, як вы гаворыце — гэта ж няпроста будзе на чужы лад перакруціцца.

Яны маўчалі, гледзячы на яго, нібыта стараючыся зразумець, што хоча ад іх гэты малады, франтаваты, у модным гарнітуры чалавек. Нарэшце адзін з іх, з цёмнымі рашучымі вачамі, запырэчыў:

— А куды нам дзецца? Тут, у Наваградку, няма куды больш падацца. А гной вазіць усё жыццё таксама не хочацца.

— У Вільні ёсць беларуская гімназія. Яна мае правы дзяржаўнай. І там свае, беларускія людзі, там будуць пра вас клапаціцца лепей!

Барыс пачаў расказваць пра Віленскую гімназію. Хлопцы слухалі ўважліва. Аднак, калі ён скончыў, другі, бялявы, безнадзейна махнуў рукой:

— Грошай не набярэшыся ездзіць у тую Вільню. А без шматка сала, што бацька дасць, як пражывеш?

І зноў Барыс пачаў даказваць, што вучоба ў Вільні таннейшая, чым тут, да таго ж магчымая і дапамога бацькоўскага камітэта. Так на так яно і выходзіць. Але затое не трэба ламаць сябе, падстройвацца «пад паноў».

Тым часам да гімназіі падыходзілі ўсё новыя і новыя вучні. Хутка каля Барыса ўтварыўся цэлы гурток. Першыя два слухачы сталі пераказваць тое, пра што гаварылася раней.

— А чаго вы так за Вільню агітуеце? — недаверліва запытаўся бялявы. — Мабыць, не такая і добрая тая гімназія. І хто вы такі? Мо хлусіце ўсё?

Калі Барыс назваў сваё прозвішча, пачуліся галасы:

— Дык Вы — Кіта? Гэта ж наш, наваградскі! Ён не будзе хлусіць. Давайце, хлопцы, думаць. Мо і праўда не варта лезці ў гэтыя цянёты, што паны нам тут раскладаюць. Бач ты, беларускую гімназію закрываюць, каб нам ходу не даваць!

Аднак былі і іншыя галасы і настроі. Частку вучняў, большасць з якіх былі гараджане, суправаджалі бацькі. І, пачуўшы, аб чым ідзе размова, некаторыя з іх, асабліва маці, абураліся:

— Няўжо хтосьці і сапраўды пойдзе ў тых хлопскія класы?

Барыс бачыў, як нібыта цямнелі твары ў тых, хто толькі што слухаў яго з радаснай надзеяй у вачах. Яны адыходзілі, пасля зноў вярталіся да дзвярэй. Некаторыя, паслухаўшы яго, у роздуме маўчалі, потым, павагаўшыся, усё ж ішлі ў дзверы, што былі ўжо шырока адчыненыя. Але былі і такія, хто, паслухаўшы яго, ужо не адыходзіў і, нібы дапамагаючы, сустракалі тых, хто прыходзіў, зняважлівым:

— І вы прыйшлі ў палякаў ператварацца?

Адзін жа, высокі, трохі як сонны юнак, ужо запісаўшыся ў польскую гімназію, раптоўна нырнуў назад і, вярнуўшыся, паказаў дакументы, спытаўшы:

— А дзе будзеце запісваць у беларускую?

Кіт, ужо радасна ўзбуджаны, растлумачыў. Увогуле, настрой яго, спачатку прыгнечаны нярадаснымі думкамі, імкліва падвышаўся. Ён так і правёў цэлы дзень ля гімназіі, толькі раз схадзіў у сталоўку, каб выпіць халоднага ліманаду і крыху асвяжыцца. Яму было радасна, што ягонае імя было вядомае гэтым выпускнікам, і ён здагадваўся, чаму — іхнія старэйшыя браты, а мо і сёстры, мабыць, вучыліся ў беларускай гімназіі. А можа, бачылі калі яго на сцэне, калі чытаў вершы ці ўдзельнічаў у абразках.

Прыклад беларуса, такога ж, як яны, сялянскага сына, што не толькі скончыў гімназію, але і стаў студэнтам універсітэта ў сталічнай Вільні, моцна іх уражваў. А можа, уражваў яшчэ і тым, што, выйшаўшы ў людзі, ён не толькі не адцураўся роднай мовы, але і стаяў за яе гарой?

Усім, з кім размаўляў малады выкладчык, было сказана, што збор заўтра, ля памяшкання беларускай гімназіі. І калі Кіт назаўтра прыйшоў да знаёмага будынка, ён з радасцю ўбачыў, што вучняў — хлопцаў і дзяўчат — набралася каля трыццаці. А тых, хто жадаў вучыцца ў беларускай гімназіі ў Вільні — каля сотні.

Гэта быў поспех, ён акрыліў Барыса. Вось што можна зрабіць, калі ўпэўнены ў сваіх сілах! І ён думаў аб тым, што трэба будзе рабіць так штогод — каб не даць тут уладарыць чужынцам, каб моладзь адчувала, дзе яна жыве.

Паехалі ў Вільню па той жа калейцы. Настрой быў прыўзняты. Ехалі разам, спявалі беларускія песні, шмат жартавалі. Забіўшыся ў куток, ля акна сціпла сядзела невысокая дзяўчына з кірпатым носікам, з дапытлівымі вачамі. Гэта была Ніна Тарас — у будучым вядомая беларуская паэтка, і, патаемна ад сваіх сяброў-гімназістаў, камсамолка. Зрэшты, многія з тых, хто ехаў у Вільню, былі членамі камуністычнай ці камсамольскай арганізацыі. Каб жа толькі ведалі гэтыя даверлівыя, натхнёныя новай, заваблівай ідэяй роўнасці і брацтва школьнікі, колькі ж няўдзячнасці і падазронасці, а то і варожасці, жорсткасці давядзецца ім паспытаць за аднанасць гэтай ідэі! А яшчэ праз трагічныя выпрабаванні спаўна адчуць, якая яна чужая ўсяму беларускаму — таму, што было ім аднолькава блізка і дорага!

Але ў Вільні чакалі непрыемнасці: у акруговую кураторыю прыйшла гнеўная заява, хутчэй падобная да даносу, якую напісаў дырэктар польскай гімназіі з Наваградка. Там былі словы «падрыў польскай дзяржаўнасці», «антыўрадавая дзейнасць» і іншае, за што можна было ў момант выкінуць з гімназіі і пакінуць без працы смелага настаўніка. Час для гэтага быў самы спрыяльны: на чале гімназіі, якая стала дзяржаўнай, цяпер стаяў Жэрабецкі, які строга сачыў за тым, каб настаўнікі былі лаяльныя да ўлады.

Радаслава Астроўскага выклікалі ў кураторыю.

— Мабыць, гэта была ваша ідэя — паслаць у Наваградак настаўніка? — сустрэў яго пытаннем куратар Шэленгоўскі.

Астроўскі стаў тлумачыць сітуацыю, хаця на душы ў яго было неспакойна. Праўда, ён ведаў, што спакойны, зычлівы Шэленгоўскі — чалавек ліберальны, разумее беларускія праблемы. Ды і не раз сустракаўся з ім у клубе, дзе часта па запрашэнні польскіх прафесараў выступаў з лекцыямі

ці прамовамі. Ён рашуча адпрэчыў данос. Нічога страшнага ў Наваградку не здарылася. Кіт агітаваў не супраць палякаў, а за беларусаў — і ў гэтай вялікай розніцы і ёсць праўда.

— Гэтыя правінцыялы! — з прыкрасцю прамовіў Шэленгоўскі, выслухаўшы, як усё адбывалася. Ён нейкі час глядзеў на заяву, пасля грэбліва парваў яе.

— Працуйце спакойна, пане Астроўскі, — сказаў ён рашуча. — Няхай не надта перажывае ваш малады калега. Я на яго месцы паступіў бы гэтак жа. Нібыта патрыётам не можа быць беларус. Што за дзікунства!

Аднак гэтак думалі далёка не ўсе. Віленскі ваявода Бацянскі, які прыйшоў у гэтыя гады да ўлады, зрабіў ганебную заяву аб тым, што зробіць усё, каб у Віленскім краі не засталася ніводнага беларуса.

...О, колькі іх, з самых даўніх часоў і ажно да канца стагоддзя, працягваюць ставіць перад сабою задачу — знішчыць гэты народ, які чамусьці перашкаджае і сёння вялікім дзяржавам адчуваць сябе вялікімі без гэтай мэты!

Нягледзячы на заступніцтва куратара, дырэктар гімназіі Жэрабецкі — каржакаваты, кучаравы і грубы, знелюбіў маладога выкладчыка. Дробныя прыдзіркі замяніліся заўвагамі па выкладанні. Ён рыхтаваўся скінуць Кіта з працы — не мог дараваць яму паездку ў Наваградок.

Кожны ведае, што значыць выклікаць незадавальненне кіраўніка. Прыдзіркі — спачатку па дробязях, потым усё болей і болей: то ўрок праведзены не надта прафесійна, то вучні на перапынку шумелі болей, чым астатнія.

Барыс цярпліва выслухоўваў натацыі, але добра разумеў: да яго прыдзіраюцца, а хутчэй, дабіраюцца. Было ясна, чаму і за што чапляецца пан дырэктар, але вонкава ўсё выглядала так, нібы старэйшы клапатлівы настаўнік вучыць малодшага. Часам Барыс ажно кіпеў ад абурэння: о, гэтыя па-езуіцку ветліва-кплівыя заўвагі, наскрозь прасякнутыя атрутай! А дырэктар паступова пераходзіць да таго, што настаўніку Кіту трэба яшчэ вучыцца, бо веды яго не адпавядаюць узроўню гімназіі.

Становішча рабілася амаль адчайным. Куды ісці, калі звольняець з гімназіі? Наўрад ці возьмуць дзе настаўнікам — звальненне ёсць тое самае, што атрымаць воўчы білет. Палякі не возьмуць нідзе: яны так зацяліся ў сваёй варожасці, што нават самая думка аб тым, як ісці ў нейкую канцылярню, нешта тлумачыць і сустракаць не толькі nepřыветныя, але і варожыя погляды і словы — была ўжо невыноснай.

Ён перастаў спаць па начах. Чытаў, рыхтаваўся да заняткаў, прадумваў кожнае слова, каб не даваць зачэпкі, але развязка блізілася. Пакуль

трымаў «Дэкрэт стабілізацыі», які пацвярджаў яго вартасць як выкладчыка. Таму звольніць без згоды міністэрства яго не маглі. Але што, калі энергія пана начальніка адужае і міністэрскія сцены?

І ўсё ж яму шанцавала. Якраз у гэты час пачалася чарговая праверка гімназіі. З Варшавы прыехаў інспектар Юліус Баліцкі, ён ціхенька хадзіў на заняткі, сядзеў, не пытаючыся ні пра што, толькі нешта запісваў. Настаўнікі спрабавалі наладзіць з ім кантакты, але ён адказваў коратка і неахвотна, нейчую прапанову — пайсці куды выпіць разам піва — адхіліў так жорстка і рашуча, што спарадзіў нават нейкі страх. Чакалі разгромных наступстваў. Нават Жэрабецкі прысіх і хадзіў са змрочным выглядам, як прыгаломшаны.

Сапраўды, у часе разборкі выкладання многім дасталася. Але, як ні дзіўна, болей польскім выкладчыкам. Што ж да беларускага філіяла, то найлепшую атэстацыю даў ён настаўніку матэматыкі.

— Пан Кіт зрабіў сваё выкладанне паэзіяй, — казаў інспектар. — Я праходзіў падчас заняткаў па калідоры, дзе чуваць, ці добра разумеюць гімназісты тое, што тлумачаць, і ці слухаюць яны выкладчыкаў. Стаяў такі гармідар, што ўзнікала сумненне: няўжо ў гэтых сценах працуе навучальная ўстанова Польшчы! А вось у пана Кіта вучні слухаюць матэматыку, як казку.

І ён падрабязна разабраў методыку выкладання, аналізуючы той ці іншы ўрок. Жэрабецкі сядзеў чырвоны, як бурак. Ён, праўда, спрабаваў прэрэчыць, калі Баліцкі закрунуў аднаго з ягоных улюбёнцаў. Але варшаўскі інспектар разбіў усе ягоныя довады.

— Калі пан дырэктар нязгодны, — сказаў ён пры канцы, — то хай падае апеляцыю. Тады сюды прыедзе камісія. Але думаю: яна пацвердзіць мае высновы.

Камісію, вядома, ніхто не захачеў. Затое акцыі маладога выкладчыка ўраз пайшлі ўгару. Ягоныя сябры радаваліся, а некаторыя старэйшыя калегі сталі вітацца з падкрэсленай павагай.

Радаслаў Астроўскі пасля пасяджэння падышоў да яго, цёпла паціснуў руку.

— Шэленгоўскі пытаўся пра вас, — сказаў ён. — Да яго дайшлі чуткі, што Вас збіраюцца звальняць. Але ён стараўся стрымаць гэтага шалёнага Жэрабецкага, які сапраўды гатовы ўсё падмяць пад сябе, як неўтаймоўны жарабок. Прагне кар’еры, шукае, на каго стаць, як на цагліну, каб падняцца вышэй...

Было прыемна, што Астроўскі падтрымлівае яго. У свой час гэтак жа падтрымалі самога Астроўскага маладыя выкладчыкі гімназіі падчас

вялікага канфлікту паміж ім і іншымі настаўнікамі. Канфлікт быў такі моцны, што вырашана было падаць на Астроўскага ў суд. Была заведзеная судовая справа.

Барыс тады моцна перажываў. Наконт усяго таго, што мутнай хваляй узнялося падчас гэтых падзей, адвакат Астроўскага, паляк Крыжаноўскі, выказаў вялікае здзіўленне: «Уся справа высмактаная з пальца, а беларусы проста перагрызліся паміж сабой». Потым, калі суд не знайшоў у дзеяннях Астроўскага ніякага крыміналу, усім было горка і непрыемна. Думалася — чаму найшло на ўсіх нейкае ачмурэнне, і колькі сіл патрачана на не вартыя такіх эмоцый дробязі.

Барыс уздыхнуў вальней. Аднак бяссоніца пакінула яго не хутка. Усё яшчэ прачынаўся недзе блізу трох начы, шмат думаў пра падзеі і людзей, якія яго атачалі. На Піўной вуліцы гарэлі ліхтары, цёмны сілуэт Вострай Браны лёгка ўгадваўся сярод маўклівых дамоў, блішчэла глянцавае каменне бруку. Вуліца тут загіналася і нібы прападала за камяніцамі. Вось так і ягонае жыццё. Што чакае наперадзе? Адзінота запалоньвала душу, і ён ратаваўся ад яе паэзіяй. Браў кніжачку, чытаў вершы. Дзіўна, што менавіта паэзіі, мастацтву часам адкрываецца няведанае, тое, што тоіцца глыбока ў чалавеку і чалавецтве. Але галасоў паэтаў не чуваць ва ўсеагульным азвярэнні, якое нападае часам на цэлыя народы. Тады пачынаецца вайна. Можа, дасць Бог, ніколі больш не паўторыцца ў Еўропе тое, што было на пачатку веку. Успаміналіся снарады, з якіх яны, хлапчукі, здабывалі порах у часе польскага адступлення. А да гэтага старэйшыя хлопцы рабілі гэтаксама ў час нямецкага наступу, а таксама пасля іхняга ж адступлення. Затым прыйшла Чырвоная Армія, пасля яна зноў адыходзіла, як і сама вайна. Яна, вайна, ні ў кога з мясцовых людзей не пыталася, ці хочучь яны яе, яна толькі патрабавала і забірала — хлеб, зерне, адзенне, жыцці... А яны, як трава, толькі гнуліся ніжэй, каб выжыць, ацалець. І так ад стагоддзя да стагоддзя... Што ж дзіўнага, калі ўжо нават не ўсведамляюць сябе як народ і даводзіцца стукацца ў кожнае сэрца, а яно часта і не хоча адгукнуцца — прывыкла не давяраць нікому, апроч сябе ды, можа, самых блізкіх?

О, каб быў ён вялікім паэтам, валодаў словам, ды так, каб прабіць скамянелы панцыр, што нібы скаваў народ! Хаця ж вось камуністычнай прапагандзе вераць, спадзяюцца, што прыйдзе нешта добрае з Усходу. Наўрад ці будзе нейкі ратунак адтуль, але каб дакладна ведаць, што там на самой справе ствараецца, якое грамадства і якая дэмакратыя, якой яшчэ нібыта не было на свеце! Няўжо і сапраўды якраз у гэтым стагоддзі і папраўдзе ажыццяўляецца мара чалавецтва, пра якую так мараць многія маладыя, гарачыя галовы і тут, у гімназіі?... Аднак прыгадваліся артыкулы ў газетах

пра рэпрэсіі, арышты, і хацелася засцерагчы моладзь ад нечага страшнага, што нібы нависала над усімі.

Неба пачынала святлець, ён спрабаваў заснуць. Кароткія хвіліны трывожнага сну — і трэба было ўжо ісці ў гімназію.

Дні стаялі светлыя, сонечныя, яны нібы сцішалі чорны тлум роздумаў, светлыя імгненні надзей перапляталіся са змрочнымі хвілінамі недаверу. Польская прэса пісала пра трывожныя, а то і трагічныя падзеі ў Савецкім Саюзе, але ці было тое папраўдзе?

З уласцівым юнацтву захапленнем і прагай змяніць свет хацеў у тое верыць. Але нешта насцярожвала: занадта агрэсіўнымі, нецярпімымі да іншых здаваліся камсамольцы. Выкладчыкі спачувалі маладым людзям, якія траплялі пад падазрэнне і за якімі сачыла дэфэнзіва, але з кожным месяцам стараліся ўсё меней паказваць сваю прыязнасць: гэта рабілася ўсё больш небяспечным.

Можа, ад усяго гэтага моцна цягнула ў Наваградак. Прыязджаў туды часта, каб дапамагчы вучням улетку здаць матуральныя экзамены. Бывала, браў з сабою калег з Віленскай гімназіі, каб наваградцы атрымалі парады і кансультацыі па розных прадметах. Калі замяняў хворага Мілова, жыў на яго кватэры. Дырэктар Цеханоўскі, выкладчыкі гімназіі, асабліва Пётра Скрабец, сустракалі віленскіх калег з пашанай. Абедаць вялі ў рэстаран. Там пачціва абслугоўвалі іх афіцыянткі, шапталіся паміж сабою, гледзячы на прыгожага стройнага віленчука. Пыталіся пачціва, падаючы карту найперш яму: «Што пан прафесар жадае?» Вучаніцы ж гімназіі зусім жаночымі позіркамі ўпотаі сачылі за Барысам, чырванелі, сустрэўшыся з ім поглядам, і часам малады выкладчык адчуваў сябе нікавата.

Адной з лепшых вучаніц-выпускніц была худзенькая, з паходкай балерыны, танклявая Ліда Дзяковіч. Ейны бацька, які працаваў у гарадской управе, на выпускны (матуральны) вечар запрасіў да сябе віленчука і выкладчыкаў гімназіі, распытваў іх пра сталіцу, частаваў. Сямейства — жонка, строгая кабета ў сукні з белым каўняром, сын і дачка, глядзелі дапытліва,

*В. Іпатава з братам Б. Кіта Львом
Уладзіміравічам. Наваградак,
верасень 1995 г.*

нібы примервалі яго да сям'і. Другая дачка, Ліда, падавала стравы. Калі нахілялася над сталом, кранаючыся ягонага пляча, адчуваў, як трапечка гэ-тае дзяўчо. Але ён адчуваў сябе побач з ёю спакойна. І — усё адышло, так і не здзейсніўшыся...

...Лёс гэтай непрыгожай, але вельмі абаяльнай дзяўчынкі склаўся нешчасліва: падпарадкоўваючыся бацьку, выйшла за паліцэйскага суддзю, атрымаўшы ў пасаг гэты дом на Карэліцкай вуліцы. Але калі прыйшлі Саветы, муж быў арыштаваны і недзе знік, а яна неўзабаве памерла — ці то ад адчаю, ці проста не змагла знайсці сабе месца ў новым, нязвыклым свеце... Але тады, седзячы ў ціхім утульным доме, ён ніякавата жартаваў, а сам у душы жадаў Лідзе шчасця і ўдачы...

... У Калоніі Віленскай сосны калыхаліся каля самых вокнаў, зверху бачыўся суцэльны лес, з якога вытыркаліся востраверхія, на заходні манер, дахі. Калі бывалі хвіліны, стаяў ля акна, углядаўся ў вуліцу, у дамы, нібы хацеў убачыць будучыню. Чаму няма на душы шчасця, хаця, здаецца, ёсць усё для таго, каб адчуваць паўнату жыцця? Ён — малады, поўны сіл. Паважаны чалавек у грамадстве — выкладчык матэматыкі ў гімназіі. Жыве ў месцы, дзе не мог бы марыць нават завесці знаёмствы яшчэ дзесяць гадоў таму. Бацька ў вёсцы з гонарам расказвае, што яго сын стаў вучоным чалавекам. І ў параўнанні з катаржнай сялянскай працай на сваіх валоках заробак яго неблагі. Чаму ж так шчыміць сэрца, асабліва ў перад-світальныя гадзіны, калі, прачнуўшыся, ён чуе, як, сонна заварушыўшыся недзе блізка ў кусце, спрабуе свой танюткі галасок нейкая птаха, спачатку нясмела, пасля ўсё больш настойліва? Прачнуўшыся на дасвеці, ён доўга ляжыць, не варушачыся — нібы вандроўнік, які напачатку ўспамінае, куды занёс яго лёс напярэдадні і дзе ён апынуўся.

Можа, прычынай гэты вечны цяжар над душой — заўтра зачыняць гімназію альбо яго высталяць за дзверы. Так, і гэта надае трывогі. А можа, справа ў тым, што такімі трывожнымі робяцца патроху газетныя паведамленні — немцы набіраюць сілу, ужо крычаць аб тым, што трэба вярнуць землі, якія цяпер належаць Польшчы. Значыць, магчымая вайна? А можа, справа яшчэ і ў тым, што ў маладосці так хочацца шчасця? А яно не толькі ў добрай кар'еры. Шчасце так і не прыйшло да яго, хаця лёс даў яму каханне. Так, кахаў Рэбеку, вельмі пакутаваў, калі жыццё развяло іх. А пасля памёр Мікола Ільяхэвіч, і гэта як ударыла па сэрцы з новай сілай.

У іхнім доме тым часам з'явіўся кватарант — прафесар Зыгмунд з сям'ёй. Хлопчык часта хварэў, Барыс часам прыносіў лекі, спачуваў прафесару. Але спачуванне было таксама патрэбна і яму самому.

У 1937 годзе нападкі на беларускае дасяглі такога напалу, што выкладчыкі гімназіі на сходзе пастанавілі паслаць некалькіх сваіх калег у Варшаву, каб там данесці да ўладаў праўду аб становішчы беларусаў і паспрабаваць неяк паўплываць на сітуацыю. Вырашылі, што паедуць утрох — Радаслаў Астроўскі, Барыс Кіт і Кастусь Глінскі. Кіт спрабаваў адмовіцца, але яму нагадалі, што ён знаёмы з сенатарам Зыгмунтам Бэчковічам. Апроч таго, усе ведалі, што ягонае гожае, прызнае абыходжанне заўсёды прыцягвала людзей, і спадзяваліся, што гэта дапаможа справе.

Едучы ў Варшаву, перабіралі ўсіх, да каго маглі б звярнуцца. Напачатку перамовіліся з сенатарам Вандай Пэлчынскай. Яна, прынамсі, выказвала сябе ў выступленнях прыхільніцай беларусаў. Пані Ванда запрасіла да сябе дадому. Яна і муж — начальнік польскай разведкі — прынялі трох віленскіх «хадакоў» прызна, сенатарка абяцала дапамагчы. Але іншыя, да каго даводзілася звяртацца, выслухоўвалі скаргі холадна, стараліся спаслацца на няведанне справы ды нежаданне «умешвацца ў палітыку». У міністэрстве таксама не пажадалі слухаць пра «беларускія справы» — маўляў, усё робіцца па закону, чаго вы толькі тут лямантуеце?

Прадчуванне, што гэтая цяжкая, невыносна доўгая паездка не прынясе ніякага плёну, спраўдзілася. Больш за тое: амаль адразу Радаслава Астроўскага ўвогуле вызвалілі ад працы, перавёўшы настаўнікам матэматыкі ў Лодзь, а на яго месца паставілі Анцукевіча — панурага негаваркога настаўніка, які не асабліва выказваў дзе свае погляды. Дырэктар жа, незадаволены скаргамі, стаў часцей ездзіць у Варшаву, і ўсе ведалі: ён дабіваецца, каб беларуская гімназія была зліквідаваная ўвогуле. Куратар Хадэцкі ва ўсім падтрымліваў дырэктара.

Цяпер, прыезджаючы ўвосень з вакацый у Вільню, выкладчыкі з трывогай чакалі — а ці «жывая» яшчэ гімназія, ці не пакажуць ім на дзверы і з радасцю паведамяць, што паводле «законнага» распараджэння няма ўжо болей у польскай гімназіі імя Міцкевіча беларускага асяродку?

Барысу падавалася недарэчным і адначасова надта сімвалічным тое, што імя Міцкевіча — нашчадка беларускай, пазней апалячанай шляхты, стала сімвалам пяршынства польскасці над кволай, за стагоддзі змізарнелай беларускай ідэяй. Прыходзячы ў гімназію, ваявода Бацянскі амаль заўсёды голасна рабіў заўвагу наконт таго, чаму на сценах вісяць партрэты Янкі Купалы і Якуба Коласа.

— Тут павінны быць Міцкевіч і Славацкі! — патрабаваў ён, і трэба было, стараючыся не паказваць гневу і абурэння, тлумачыць, што ў кожнага народа ёсць свае святыні, якія трэба аберагаць.

...Побач з ваяводам альбо, хутчэй, заўсёды за ім ззаду трымаўся хударлявы, гнуткі і лісліва-прыязны рэферэнт Сарока. Ён шэптам падказваў ваяводзе нейкае, на ягоную думку, парушэнне. Сарокі асцерагаліся болей, чым самога Бацянскага.

Аднойчы, калі ваявода інспектаваў гімназію, ён убачыў у кнізе выдаткаў вялікую, як ён меркаваў, суму на правядзенне свята 25 сакавіка.

— Не ведаю такога свята! — грывеў ён, размахваючы кнігай. — Ёсць толькі адно дзяржаўнае свята — Дзень польскай незалежнасці!

— Але гэта дзень абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі, — ціха, але цвёрда заўважыў дырэктар беларускага філіяла. Яго звычайна спакойны твар збялеў, адчувалася — ён ледзь стрымліваецца.

— Досьць мне гэтага беларускага шавінізму! — зароў Бацянскі і з размаху шпурнуўшы аб падлогу клятчастую кнігу выдаткаў, шпарка пайшоў па калідоры. Сарока затрымаўся:

— Да чаго давялі пана ваяводу! — з дакорам, так, каб чуў гэта Бацянскі, прамовіў ён, кіруючыся следам за раз’юшаным начальнікам.

Дырэктар падняў растрапаную кнігу. Усё ў ім кіпела. Працягнуў тоўсты сшытак Барысу, які паказваў уладам гімназію разам з ім:

— Адкуль браць сілы, каб спакойна гаварыць з такой навалаччу?! — вырвалася ў яго.

Барыс упершыню бачыў свайго старэйшага калегу ў такім узбуджэнні і гневе. Ён і сам адчуваў, што яму як быццам наплявалі ў душу. Дырэктар філіяла падабаўся яму, як і многім маладым выкладчыкам, хаця той заўсёды трымаўся з імі як бы на дыстанцыі. Нягледзячы на тое, што гэта пагражала яму асабіста, ён часта зноў браў у гімназію вучняў, якія сядзелі ў турме як камсамольцы альбо члены КПЗБ. Шмат нерваў каштавала яму аднаўленне Міколы Засіма, які пасля стаў пісьменнікам.

Шанавалі маладыя калегі і дар красамоўства, якім валодаў дырэктар. Ціхі і непрыкметны ў звычайным жыцці, ён, выступаючы, як быццам прыбаўляў росту, рабіўся непадобны да сябе ранейшага.

— Пан дырэктар, супакойцеся, — сказаў ён мякка. — Мы ўсё ж даб’емся, каб нас паважалі...

— Беларусь, твой народ дачакаецца залацістага, яснага дня... — з горкай іроніяй пачаў той цытаваць Максіма Багдановіча, але раптам спыніўся. Прызнаўся:

— Усё ж ёсць тут нейкае чарадзейства, у гэтай паэзіі. Паверыце — гнеў як растварыўся. І дадаў сцішана:

— Яму было цяжэй, чым нам. Ён адзін паміраў у Ялце, мала каму вядомы, дваццаціпяцігадовы. А мы з вамі вунь колькі юных душаў маем,

каб у іх укладзі ўсё гэта! (Лёс не аднойчы звядзе іх зноў. Апынуўшыся ў ліку першых у Амерыцы, Кіт выпісаў туды сына Астроўскага Віктара, яго дачку Галіну і жонку Антаніну. Сын пасля жыву ў Англіі, напісаў кнігу пра бацьку.)

У 1938 годзе адбыўся выпадак, які ярка паказаў стаўленне ўладаў да выкладчыкаў гімназіі. Мелася быць матэматычная канферэнцыя ў Парыжы, куды быў разам з групай польскіх матэматыкаў запрошаны і Кіт. Аднак начальнік бяспекі Віленскага ваяводства Ясіньскі ўласнарукна выкрасліў Барыса са спіса. Зроблена гэта было дэманстратыўна: тлусты чырвоны аловак, якім рабіў тое галоўны паліцэйскі, фігураваў у гэтым спісе як наўмысна пастаўлены. Такого раней не было. Усё ж Польшча старалася перад цывілізаваным светам не надта паказваць парушэнні правоў чалавека. Але наступаў час, калі рэжым узмацняўся...

Кастусь Калоша, які меўся сустрэць Барыса, дарэмна чакаў свайго сябра ў Берліне. Зайшоўшы ў вагон, даведаўся, што Кіта ў дэлегацыі няма. З гэтага вынікала, што малады выкладчык рабіўся небяспечнай персонай для Рэчы Паспалітай...

Абараняцца даводзілася цяпер паўсюль — у 1939-м у царкве Святога Духа, куды хадзілі праваслаўныя віленчукі, упершыню выйшаў святар казаць казань па-польску. Усе выкладчыкі, а за імі і прысутныя, абурана выйшлі з царквы. Але гэта не падзейнічала. Польская мова па-ранейшаму гучала ў паўпустой царкве, а ў іншую трэба было ісці на другі канец горада. Вядома, агульнае абурэнне вылівалася на сходах і падчас заняткаў.

Гэта надавала яшчэ большага імпэту афіцыйным асобам — яны ўсё настойлівей імкнуліся перавесці ўсю гімназію цалкам на польскую мову.

— Аднак бацькі згадзіліся, каб дзеці іхнія вучыліся па-беларуску! — абураліся выкладчыкі філіяла. — Па законе вы не маеце права пераводзіць нашых вучняў на іншамоўнае навучанне!

Тады разам з міністэрствам узгаднілі формы агульных паводзінаў. Ваявода дзеля гэтага вылучыў нават сваіх падначаленых, якія паехалі на Наваградчыну. Там, сустракаючыся з бацькамі навучэнцаў беларускага філіяла гімназіі, страшылі тых і нават, пра што даведаўся Кіт пазней, часам выдавалі сябе за саміх выкладчыкаў гімназіі, якія нібыта папярэджваюць пра небяспеку і таму просяць загадзя абысці падзеі. Адным з гэтых памагатых быў той самы, добра знаёмы Кіту Сарока. Ягонае нахабства і схільнасць інтрыгаваць прывялі да таго, што дзе-нідзе ён нават называў сябе Барысам Кітам. Бацькі слухалі гэтыя правакацыйныя выпадкі, рабілі свае высновы. Было відавочна — беларускасць становіцца небяспечнай,

турмы перапоўнення. А каму не хочацца спакою і дабрабыту для свайго дзіцяці? Перад пачаткам новага навучальнага года патрэбная колькасць подпісаў на перавод навучання па-польску была сабраная. Загад пра тое ў Віленскую кураторыю прыйшоў 12 верасня 1939 года. Але было запозна. Усё гэта ўжо сталася гісторыяй перад тым, што абрынулася на ўсіх: адбыўся напад Германіі на Польшчу, і было відавочна — вайна пойдзе далей.

17 верасня Чырвоная Армія перайшла мяжу і пачала імкліва рухацца на захад. Хутка савецкай стала ўся Заходняя Беларусь, у тым ліку і Вільня.

.. Горад стаў непазнавальным: строгая чыннасць ягоных вуліц замянілася разбэрсанасцю і відавочнай неахайнасцю. Паўсюль валяліся паперы, шматкі адзення, смецце. Польскія чыноўнікі, вялікія і малыя, ратаваліся і ад немцаў, і ад Саветаў, прабіраліся ў Польшчу па дарогах, забітых фурманкамі і машынамі, а таксама тымі, хто ратаваўся пешшу.

Беларускі філіял гімназіі заставаўся на сваім месцы. Ды і нашто і куды было ўцякаць? Чырвоную Армію большасць насельніцтва сустракала прыязна — спадзяваліся на лепшае, чым пры паляках, жыццё і стаўленне да сябе.

І папраўдзе, напачатку ўсё пайшло іначай. Месцы польскіх чыноўнікаў занялі беларусы. На першым часе шмат дапамог, стаўшы супрацоўнікам газеты «Віленская праўда» — органе часовага ўпраўлення ў Вільні (пазней, у 1940 годзе, ён увогуле ўзначаліў школьную адміністрацыю), Францішак Грышкевіч. Выпускнік Віленскай беларускай гімназіі 1926 года, ён скончыў Карлаў універсітэт у Празе са ступенню доктара філасофіі.

Пры ягонай падтрымцы і згодна з жаданнямі бацькоў, якія выбралі яго адкрытым галасаваннем, Барыс Кіт стаў дырэктарам гімназіі (праз некаторы час Францішак Грышкевіч замяніў яго на гэтым месцы і ў гады вайны будзе імкнуцца рабіць тое ж, што і іншыя. — гадаваць парасткі на беларускай ніве).

Час да снежня 1939 года, калі Вільня была аддадзеная Сталіным Літве, быў, можа, самым шчаслівым часам для маладога дырэктара. Шчаслівым, але і нялёгкім. Трэба было наладжваць кантакты з новай уладай, прыглядаючыся да яе і стараючыся даводзіць сваё, патрэбнае для вучняў і для таго, каб не перапыняць вучобу, нягледзячы на ўсе цяжкасці.

Прыход Чырвонай Арміі азначаў для беларусаў канец прыгнёту з боку Польшчы, хаця ўжо на самым пачатку было зразумела, што і агітацыя савецкага ладу жыцця не супадае з рэчаіснасцю. Новыя ўладары ўзяліся за аднаўленне справядлівасці, але жорсткасць, з якою яны ставіліся да

былых польскіх асаднікаў, непрыемна ўразіла нават тых, хто прагнуў помсты за ўціскі і здзекі, што некалі чынілі людзі, якія цяпер з дзецьмі і старымі бацькамі, пад канвоем, ішлі па вуліцах горада, кіруючыся да вакзала. Іх некуды вывозілі. Прайшлі чуткі, што ў Сібір.

— Але прычым дзеці, жонкі, старыя? — дзяліліся ўражаннямі настаўнікі гімназіі, якія не чакалі такіх расправаў — без суда, без адваката і ўвогуле без аніякай галоснасці. Новыя ўлады нібыта ва ўсім абяцалі падтрымку тым, хто падвяргаўся пераследам, аднак было вядома, што членаў Заходнебеларускай кампартыі не надта ставілі на адказныя пасады. Шапталіся, што сярод іх новыя ўлады знайшлі і выявілі шмат шпіёнаў.

У гімназіі, аднак, усяго гэтага як бы не адчувалася. Вучні, удзельнікі камуністычных і камсамольскіх арганізацый, хадзілі натхнёныя, праўда, вучыліся горш як калі. Настаўнікі ставіліся да іх строга, ушчувалі неслухаў. Казалі, што для беларускай справы невукі не патрэбныя.

Аднак жа, як даведаліся настаўнікі, ва Усходняй Беларусі гімназій не было. У школах не выкладаліся ні класічная латынь, ні грэцкая ці ўвогуле іншыя замежныя мовы, акрамя адной, затое асноўная ўвага аддавалася марксісцка-ленінскай гісторыі і філасофіі, і ў кожнай школе для настаўнікаў былі спецыяльныя гурткі з паглыбленым вывучэннем гэтай бальшавіцкай тэорыі. «Заходнікаў» па першым часе да той навукі прылучалі спакваля, пакрысе, але было бачна, што паступова і заходнебеларускія школы чакае тое ж, што ўжо практыкавалася ва Усходняй.

Цікаvasць да пераможцаў, прыязнасць паступова замяніліся на здзіўленне. Прыязджала новая, савецкая інтэлігенцыя. Юнакі і дзяўчаты ў бедным, амаль салдацкім адзенні, у чырвоных хусцінках, у нябачаных раней востраверхіх шлемах, падобныя да нейкіх гратэскных персанажаў, непрыязна касавурыліся на модныя гарнітуры тутэйшых выкладчыкаў, на іхнія капелюшы. Па чутках, адзін з савецкіх камандзіраў, убачыўшы камсамольскую моладзь, якая на роварах і ў капелюшах прыехала іх вітаць з усяе акругі, быў раз'ятраны тым, што яны «выглядаюць, як буржуі». Дазнаўшыся, хто з іх паляк, а хто беларус, ён загадаў палякаў арыштаваць на дваццаць сутак, а беларусаў, «як несвядомых», толькі на дзесяць.

І ўсё ж, успамінаючы гэтыя гады, Барыс здзіўляўся — колькі было зроблена за кароткі час! Усе яны працавалі як апантаныя — абодва браты Луцкевічы, Максім Гарэцкі, Рыгор Шырма, Аркадзь Смоліч, Антон Грыневіч, Сяргей Паўловіч — усе такія розныя і адначасова аб'яднаныя адной ідэяй.

Да гэтых людзей, да самой гімназіі цягнулася моладзь з усёй Заходняй Беларусі. Маладыя верылі — выстаяўшы ў зацятай барацьбе ў былыя,

польскія часы, гэтая навучальная ўстанова зможа даць ім патрэбныя веды. Яшчэ ў канцы верасня не было дня, каб не пастукаліся ў дзверы цеснага дырэктарскага кабінета, і нехта — то нясмела, то сарамліва-настойліва, а то і несучы сябе як падарунак лёсу, не зайшоў да дырэктара прасіцца ў гімназію. Трэба было наладжваць іспыты, клапаціцца аб інтэрнаце, аб новых класах. Працы хапала. Часам ехаў у Павільню апошнім цягніком.

Пераход Вільні да літоўцаў быў для беларусаў моцным ударам. Літоўцы, значна больш нацыянальна арыентаваныя, адразу ж пачалі з паўсюднай арганізацыі літоўскіх школ — яны, як і беларуская інтэлігенцыя ў свой час, спышаліся. Выкладчыкі гімназіі сачылі за гэтым з горыччу.

— Вось што значыць быць народам, — гаварыў Адам Станкевіч. — Яны сябе народам пачуваюць. А наша спрадвечнае няшчасце — мы адчуваем сябе тутэйшымі, беларуская ідэя не стала па-сапраўднаму народнай. Таму трэба пачынаць з нацыянальнай культуры, гэта найбольш дзейсны сродак развіцця нацыі!

Ксяндза Адама слухалі з цікавасцю. Былы пасол Сейма ад беларусаў, стваральнік беларускай друкарні імя Францішка Скарыны быў шырока вядомы і сярод вернікаў сваімі палымнымі казаннямі на беларускай мове, якія хутчэй нагадвалі выступленні ў Сейме.

— Такі народ, — зазначаў хто-колечы з настаўнікаў. Адам Станкевіч нязгодна хітаў галавой, хтосьці з маладзейшых узрываўся:

— Калі яго за беларускасць знішчалі, дык якім ён павінен быць? Яму здраджвала шляхта, магнаты, а ён толькі цярэў. Калі б не народ, то адкуль бы зараз узялася мова?

— Каб не Багушэвіч і Дунін-Марцінкевіч, хочаце Вы сказаць?

Барыс трымаўся ўбаку ад гэтых гарачых дыспутаў. На ім, дырэктары, ляжала цяжкае рашэнне — заставацца ці ехаць на Беларусь?

Паехаць туды... Новыя ўлады як быццам спрыяюць беларускасці, многія месцы ў адміністрацыі занялі менавіта беларусы. І для каго ж, як не для новай, сваёй Бацькаўшчыны, рыхтаваць навучэнцаў? Што чакае іх тут, у Літве? Так, літоўцы не забараняюць беларускіх школ. Самі перажыўшы нацыянальны заняпад і паланізацыю, яны разумеюць, што ёсць нацыянальнае. Але кожны найперш клапаціцца аб сваім уласным доме. Калі заставацца тут, то ці будуць для навучэнцаў перспектывы добрай працы, ці змогуць яны, нарэшце, жыць тут?

І яго, як і іншых, тачыла думка — тут, дзе спрадвечу жылі беларусы, ці захаваецца нешта беларускае? Многія ўжо забыліся на тое, што іхнія продкі былі іншай веры, яны сталі каталікамі. Маладога дырэктара, аднак, трывожыла думка, ці паспрыяе каталіцтва той жа паланізацыі? Былі ўжо

ў беларускай гісторыі ўрокі уніяцтва. У 16 стагоддзі частка беларускай шляхты падтрымала ідэю уніі, спадзеючыся, што яна стане нацыянальнай рэлігіяй. Але неўзабаве адбылося тое, што і павінна адбыцца з народам, які жыве ў адной дзяржаве з больш моцным этнасам — яго пачынае падточваць само асяроддзе, і жывыя яго карані могуць неўзабаве засохнуць... Успамінаўся апантаны Пётра Скарга з яго ідэяй — «Адзін народ, адна мова, адна вера». І чым усё скончылася? Хто змог супрацьстаяць шалёнаму націску?

Калі паўстала дылема — заставацца гімназіі ў Вільні ці пераводзіць яе на Беларусь — думкі выкладчыкаў раздзяліліся. Адны, не давяраючы савецкай уладзе, рашуча былі за захаванне беларускага асяродку тут, у Вільні. Іншыя, як і Барыс, меркавалі, што беларусы, насуперак цяжкім абставінам, павінны рэалізоўваць сябе ў БССР. Істотным было і тое, што, раз большая частка гімназістаў паходзіла з Наваградчыны, то жыць тут, у іншай дзяржаве, ім не выпадае — без дапамогі бацькоў не надта пражывеш. Да таго ж самі бацькі настойвалі, каб дзеці «вярталіся дадому». У рэшце рэшт вырашылі — частка застаецца тут, у Вільні, а тыя, хто жадае, паедуць у Наваградак — аднаўляць там Наваградскую гімназію. Неяк само сабой азначылася, што займацца гэтым будзе Кіт.

Супярэчлівыя, часам да балючага цяжкія думкі апаноўвалі маладога дырэктара. Ці правільны гэты крок? Што чакае яго і вучняў у гэтай як бы новай краіне? Ці будзе нарэшце лёс літасцівы да беларусаў, ці пабудуюць яны сваю дзяржаву? І ці скончыліся жахлівыя рэпрэсіі, што, як шэптам расказваюць прыезджыя з усходняй часткі краіны, абрынуліся ў апошнія гады на беларускую інтэлігенцыю? Зноў жа шэптам расказвалі, што ад адчаю спрабаваў пакончыць з сабою Янка Купала, што ў Сібір заганалі ледзь не большую частку Саюза беларускіх пісьменнікаў. Але ж тут, на Наваградчыне, людзям далі зямлю, у калгасы толькі агітуюць, а не гоняць сілай; школы таксама пераводзяць на беларускую мову, а такія вядомыя паэты, як Максім Танк, Валянцін Таўлай, славяць прыход бальшавікоў!

У снежаньскім Наваградку ўсё таксама было ўжо іначай — зніклі польскія надпісы, усюды віселі партрэты незнаёмых людзей, камісараў Чырвонай Арміі. Называліся імёны Будзённага, Варашылава, Чкалава... Але найбольш было партрэтаў Сталіна. Пранізлівыя вочы яго глядзелі адусюль — са сцен дамоў на плошчы, з былой гарадской гміны, дзе цяпер быў гарадскі савет, са стала загадчыка Наваградскай школьнай акругі Арцёмія Саўчанкі.

Загадчык сустрэў Барыса Кіта ветліва.

— Слышал о вас, — сказаў ён пры першых жа словах дырэктара гімназіі. — Знаю, как цяжело вам пришлось при панах. Но советская власть не даст в обиду детей белорусских тружеников. Вот только вопрос — где же разместить гимназию?

Адказ у Кіта быў даўно падрыхтаваны. Яшчэ да таго, як ён прыйшоў да загадчыка райаддзела, паспеў пабываць у памяшканні былой гімназіі. Пастаяў, паглядзеў на гэты мураваны дом з цяжкім пачуццём. Колькі страцей некалі кіпела вакол яго! Збіралі сродкі бацькі, беларускія паслы дабіваліся выдачы субсідый на будаўніцтва. І ў рэшце рэшт дабіліся. Але пасля, паколькі не хапала грошай, і вучні, і настаўнікі самі мясілі гліну і пясок, узводзілі сцены. Прыязджалі сяляне з навакольных вёсак, чые дзеці вучыліся тут, і таксама па колькі гадзін рабілі цяжкую, чорную працу, каб крыху сэканоміць грошай, каб дзецям іхнім дасталася свая, беларуская школа... Але пасля закрыцця Беларускай гімназіі ў 1934 годзе будынак адышоў да польскай адміністрацыі. Цяпер наступаў іншы час, і можна было дабіцца ягонага вяртання. Таму Кіт вырашыў дабівацца вяртання будынка менавіта для беларускай гімназіі. З тым і зноўку сабраўся ў раённы аддзел адукацыі.

Невысокі, хударлявы, Арцёмій Пятровіч быў не падобны да новых начальнікаў, што, прыехаўшы на былыя «крэсы ўсходнія», паводзілі сябе тут як заваёўнікі. Было ў ім нешта ад тых рускіх інтэлігентаў-падзвіжнікаў, якія шчыра хацелі дапамагчы «заядбаным пад беларускім прыгнётам беларусам». Таму ён прыняў блізка да сэрца аповед, як будавалі бацькі і настаўнікі беларускую гімназію. Да таго ж яму спадабаўся інтэлігентны, прыветны дырэктар, які рупіўся аб радзіме і хацеў прынесці найбольш карысці менавіта ёй. Яны разам зноў пайшлі ўніз, па гарыстай вулачцы да будынка. Ён меў выгляд хмурны і як бы знявечаны — павыдзіраныя шылды, дзе-нідзе патрэсканае шкло — мабыць, пры наступленні Чырвонай Арміі недзе блізка разарваўся які снарад. З болем Барыс успомніў 20-я гады — тады таксама шмат было страт, праўда, непараўнальных з тымі, што былі зараз.

— Дзіўная рэч гісторыя, — задуменна прамовіў Саўчанка, стоячы ля былой гімназіі. Польшчы ўжо як дзяржавы няма, цяпер самім ім даводзіцца спазнаць, што ёсць прымус.

— Не думаю, што немцы паўсюль зачыняць польскія школы, — запярэчыў Барыс. — Усё ж яны, нягледзячы ні на што, не дзікуны. Памятаю, мой бацька казаў, што ў час мінулай акупацыі яны не надта ўмешваліся ў мясцовую адукацыю. Да таго ж у Вільні мне даводзілася бачыць у бібліятэцы нямецкія газеты, дзе шмат пісалася пра самабытнасць беларускага народа. І хто пісаў? Тыя ж навукоўцы, настаўнікі, якіх мабілізавалі на вайну...

Арцёмій Пятровіч паглядзеў на свайго субяседніка вельмі ўважліва.

— Калі хочаце паслухаць параду, Барыс Уладзіміравіч, то не надта хваліце германцаў. Паверце, кажу Вам гэта толькі таму, што Вы мне падабаецеся. Я бачу, Вы шчыры чалавек.

— Я ж толькі сказаў, што...

— А Вы не кажыце, — перабіў яго Саўчанка. — У Вас і Вашай гімназіі столькі ўласных праблем...

Адразу пасля таго як рашэннем Наваградскай школьнай акругі будынак быў перададзены беларускай гімназіі, а яе дырэктарам прызначылі Барыса Кіта, новы дырэктар паехаў наведаць бацьку ў Агародніках. Ехаў з радасцю, але не давалі спакою, грызлі, як грызе маленькі, але ўпарты чарвяк сакавіты яблык, словы Саўчанкі пра тое, што не варта казаць лішнія. І нават не словы, а той цень страху, які, як ні стараўся, але не змог схаваць загадчык. Гэта быў нейкі застарэлы, недзе нават на ўзроўні падсвядомасці страх. І гэта прымушала зноў і зноў задумацца, што ж напраўдзе чакае іх тут, у краіне Саветаў?

Бацька корпаўся ў хляве, калі Барыс зайшоў туды, жмурачыся пасля яснага сонечнага марознага дня, стараючыся ў цемры адразу ўгледзець, дзе бацькаў знаёмы кажух.

Уразіла, што бацька моцна пастарэў, твар яго стаў суровым, як задубелым. Але вочы засвяціліся знаёмым радасным святлом, і аблічча адразу памаладзела, выпрасталіся плечы. Ён асцярожна паставіў вілы ў кут, абняў сына.

— Чаго лезеш сюды, ты ж у нас вялікі чалавек, табе ўжо гной не варта нюхаць...

Знаёмыя жартоўныя інтанацыі, знаёмае, глыбока схаванае любаванне сынам... Яго тут заўсёды чакаюць. Любяць. Колькі б дарог ні прайшоў, бацька заўсёды будзе думаць аб ім і па-ранейшаму лічыць маленькім.

*Тамара, Барыс Уладзіміравіч, Вольга Іпатава.
Франкфурт-на-Майне*

На двары заскакалі вакол маленькія Ірына і Лёва, і ён зноў адчуў сябе дарослым, вялікім.

— А што ты нам прывёз? — адразу ж запыталася Іра.

— Брат яшчэ ў хату не ўвайшоў, а яна пабірацца пачынае! Ці ты галодная тут ходзіш? — прыкрыкнула на дачку Алена. Але малыя не слухалі. Яны глядзелі на валізку — скураная, з бліскучымі замкамі, яна, мабыць, здавалася ім нейкім дзівосным куфрам, адкуль пасыплюцца скарбы.

Мачыха таксама пастарэла, але рухавасці ў яе не паменшала, толькі, можа, больш задуменымі сталі глыбока ўпалыя вочы ды рукі, калі рэзала хлеб, рыхтуючы на стол, падаліся больш маслакаватымі, з гузамі на пальцах, як вузлы на яловым карані, вывернутым з зямлі.

Дзеці радасна войкалі, разглядаючы падарункі. Сапраўды, Барыс пастараўся — прывёз цукерак у блішчастых абгортках, некалькі цацак на ёлку, якую, як ён ведаў, надта любіла наладжваць мачыха. Ёй жа прывёз прыгожую хустку — танюткую, белую, як павуцінне, — іх шмат прадавалі на віленскіх вуліцах прыезджыя гандляры.

— Гэта ж аднекуль з Расіі, недзе пад Сібірам тым, — азвалася Алена, прымяраючы хустку. — Дзе яны толькі такіх коз бяруць, бо наш пух так тонка не спрадзеш?

За сталом гаварылі пра апошнія падзеі, пра тое, што гэтак нечакана зноў апынуліся пад новай уладай.

— Гэта ж ужо шосты раз за маё жыццё, — лічыў бацька. — Ці, калі яшчэ і цара ўспомніць, то, мабыць, сёмы. Палякі, немцы, Саветы, зноў палякі, зноў Саветы, пасля немцы — і пайшоў калаўрот!

— Ну а што тут чуваць, як прымаюць Саветы? — запытаўся Барыс.

— Ды пакуль, сыноч, усё як быццам добра. Школы зноў беларускія, асаднікаў прагналі.

Агледзеўся, нібы нехта мог іх пачуць:

— Толькі адно кепска: як прыйшлі Саветы, усё адразу як карова языком злізала.

Тыдзень крамы, як звычайна, поўныя пабылі, а пасля... Ці ў іх там, у той Расіі, няма нічога? Глядзяць на ўсё галоднымі вачамі, а камандзір тут нейкі чырвоны ў Янкеля нешта сцягнуць хацеў.

— Можа, гэта выпадковасці?

Барыс прыгадаў, тое ж, і яшчэ ў большай ступені, назіралася ў Вільні. Мясцовыя капелюшы і прыгожыя ўборы выклікалі ў прыезджых нядобрую, часам заўважна зайздросную, цікаўнасць. Дзяўчаты пасміхаліся, што маладыя лейтэнанты не ўмеюць, не навучаныя прапускаць паненку наперад, выходзячы з крамы ці рэстарана. Шырока пайшла пагалоска і пра

тое, што нібыта жонкі камандзіраў апранаюць на баль начныя сарочкі, бо не ведаюць нават, што такое хараство прызначанае толькі для спання... А бацька тым часам працягваў:

— Некаторыя тут зямлю ўжо выбіраюць. І нават купляюць. Я ўжо трохі грошай адклаў, але думаю, можа, хату лепей паправіць? Бачыш, цесная яна ўсё ж...

Сапраўды, хата, якая здавалася некалі вялікай і прасторнай, выглядала цяпер на бядняцкую, хаця мачаха і старалася ўпрыгожыць яе белымі сурвэткамі з вышыўкай і мярэжкай, сухімі кветкамі, саламяным «павуком». На стале ляжаў звязаны з рознакаляровых нітак абрус — чорна-чырвоны, яркі. Злавіўшы яго позірк, бацька ўхвальна сказаў, кіўнуўшы на жонку:

— Рукі ў яе залатыя...

Алена ледзьве ўсміхнулася, прыгарнуўшы да сябе Ірынку, і Барысу раптам падалося, што гэта ягоная маці сядзіць тут, на тым месцы, дзе яна, мабыць, любіла сядзець... Маці была б шчаслівая, калі б яго зараз пабачыла...

А колькі за гэты час паўмірала знаёмых людзей. Вайна, нястачы... І яму не выпадае думаць пра ўласную хату ў Наваградку, бо жыве на кватэры. Не дае лёс беларускаму чалавеку хоць неяк узняцца, абрасці, як кажа бацька, поўстачкай. Толькі нешта нарасце — тут жа прыходзяць тыя, хто скубе і скубе. Рэдка каму нават дом пераходзіць па спадчыне. А ўзяць хаця б Англію — ад стагоддзя да стагоддзя перадаюць там нешта ў спадчыну — замак, палі, статкі ці проста зберажэнні, якія ляжаць у надзейных банках. А тут... Мясцовы люд прывык усё, што крыху збярэ, звычайна закопваць у зямлю, спадзеючыся выжыць у мітрэнгах і забраць свой скарб пасля. Але не заўсёды тое ўдаецца. Вось чаму так многа скарбаў знаходзяць тут археолагі. А чаго вартыяклады з Віленскага музея, сабраныя Я. Тышкевічам, тымі ж братамі Луцкевічамі! Неацэннае багацце! Яны застаюцца ў Вільні, але ж сабраныя былі і тут, на Наваградчыне, на Міншчыне, і шмат дзе яшчэ на землях Беларусі...

Неўзабаве частка Віленскай гімназіі пераехала ў Наваградак. Па сутнасці, гэта было амаль 90 працэнтаў навучэнцаў, і таму былы дырэктар забраў музычныя духавыя інструменты для сваіх выхаванцаў. Забраў ён і многія падручнікі, экспанаты для навучання, чым выклікаў пэўную незадаволенасць ксяндза Адама. Але развіталіся яны дружалюбна. Новы дырэктар Віленскай беларускай гімназіі пажадаў свайму маладому калегу поспехаў. Пра сваю будучую працу адазваўся з трывогай і надзеяй, але моцна верыў у тое, што віленская гімназія пратрымаецца і выстаіць. (Ніхто з іх не ведаў, што жыцця Адаму Станкевічу адмерана ўсяго якіх дзесяць

гадоў. За сваю актыўную беларускую дзейнасць ён будзе асуджаны на 25 гадоў канцэнтрацыйных лагераў у Сібіры і адтуль ужо не вернецца. У 1949 годзе яго канчаткова зглыдаюць нягоды і хваробы, а таксама пачуццё болю і тугі па радзіме, і ён ляжа, як і тысячы іншых беларускіх інтэлігентаў, у прамерзлую тутэйшую зямлю, і слова Богага не скажа над ім ніхто, хіба толькі праскуголяць нечалавечы лютыя вятры...)

Але чалавеку заўсёды ўласцівы аптымізм і вера ў лепшае. Тады здавалася — гэта якраз Барыс Уладзіміравіч едзе бліжэй да небяспекі, нібыта кладзе галаву ў пашчу дзікаму зверу.

Настаўнік, асветнік...

«З німбама найярчэйшага зьянення хадзіў малады дырэктар школы, сын селяніна з-пад Карэліч Барыс Кіта. Казалі, што ён таленавіты матэматык, перад вайной закончыў Віленскі ўніверсітэт... У той час ён быў, бадай, самы дарагі для вучняў чалавек.»

Уладзімір Калеснік

Жыццё адноўленай Наваградскай беларускай гімназіі пакацілася, як коціца па рэйках вузкакалейкі маленькі ўпарты паравозік. Настойліва і ўмела Барыс Кіт кіраваў яго ў зададзеным напрамку.

Саракавы год яны сустракалі весела. Наладзілі ёлку, прыдумалі цікавую праграму, куды ўключылі ўжо вершы маладых беларускіх паэтаў. Запрасілі раённае школьнае кіраўніцтва. Прыйшла Кацярына Гутарцова, загадчыца, інспектар, а таксама нейкая чыноўніца з адміністрацыі горада, коротка абстрыжаная, нервовая, у скуранцы. Яна бесперастанку курыла, пальцы яе былі жоўтыя і кастлявыя.

Начальства як быццам бы засталася задаволеным, аднак, выходзячы з клуба, жанчына ў скуранцы сказала дырэктару:

— Вам бы не мешало і рускіх савецкіх паэтов прапагандіраваць. А то всё — Купала да Богдановіч...

— Але ж мы зусім іх не ведаем, — адгаварыўся Барыс. На што жанчына ў скуранцы, хутчэй падобная да кулямётчыцы Анкі з новага для тутэйшай моладзі фільма «Чапаеў», адказала жорстка:

— Ничего, скоро узнаете...

Сапраўды, недзе ўжо ў канцы 40-га года сталі праяўляцца прыкметы таго, што за навучэнцамі і выкладчыкамі гімназіі вядзецца назіранне. Нават тыя, хто прыветна сустрэў Чырвоную Армію, прыціхлі. Вучань гімназіі Гоцка, які любіў выступаць на розных сходах і мітынгх і задзірыста размаўляў з выкладчыкамі, аднойчы прыйшоў моцна спалоханы — у яго арыштавалі некага з родных. Арыштаў большала. Даносчыкаў заахвочвалі, давалі ім розныя льготы. І таму ракой пацяклі ў мясцовае НКВД лісты. Скардзіліся на тых, з кім хацелі звесці рахункі, але, каб надаць сваім паклёпам вартасць, прыпісвалі палітычныя справы.

Аднойчы Барыс зрабіў вымову загадчыку інтэрната Панько, бо ў адной з кватэр, дзе жылі навучэнцы, было брудна і печ ледзь цеплілася. Той агрызнуўся:

— Дзе гэта бачна, каб інтэрнат быў у дзесяці месцах? Я не паспяваю бегаць па горадзе!

Сапраўды, будынка інтэрната ў гімназіі не было, навучэнцы жылі ў розных месцах Наваградка. Але ж дзесяць патрэбнае было цёплае памяшканне, каб яны маглі добра вучыцца. Таму дырэктар даў прачуханца нядбайнаму загадчыку. Ведаў, што той больш заклапочаны іншым — хоча дастаць якое начальніцкае месца, каб меней працаваць за большыя грошы. Такіх людзей Барыс не любіў. Ведаў, якімі подлымі могуць яны быць, як умеюць укусіць. Ды ўсё ж не думаў, чым абярнецца ягоны клопат пра дзяцей, гэтая звычайная для ўсякай установы сітуацыя.

Але праз пэўны час Барыса выклікалі ў раённы аддзел школьнай адукацыі.

— Нам стало вядома, што Вы ведаеце нацыяналістычную прапаганду, — заявіла яму Гутарцова. Перад ёю ляжалі нейкія паперы, яна час ад часу зазірала ў іх. — Мы вынуждены будзем прыняць сапраўдныя меры...

Барыс спачатку апраўдваўся. Любоў да Радзімы не ёсць нацыяналізм, ён ніколі не казаў, што беларусы лепей за іншых...

— Но ваши ученики говорили на митинге «жиды». Что это, если не антисемитизм? — працягвала начальніца.

Так, сапраўды, такое было. На мітынг 7 лістапада і Аркадзь Лашэвіч, і Наталля Орс так гаварылі. Але і ў польскай, і ў беларускай мове гэтае слова не лічыцца абразлівым. Усё ж беларуская мова моцна адрозніваецца ад рускай. Вось, да прыкладу: у рускай «благо» — гэта добра, але ж у нас наадварот — калі кепска, кажуць: «Стала блага»...

Барыс звяртаўся да інспектараў, якія сядзелі за сваімі сталамі ў суседнім пакоі і слухалі размову. Але калегі ў райадзеле глядзелі спалохана, маўчалі. Начальніца ж нечакана змякчылася:

— Правда, Вы не историк, а математик. Вряд ли Вы что-то антисоветское могли говорить на своих уроках. Что ж, мы ещё будем проверять сигнал...

Яго ўсё ж панізілі — перавялі працаваць завучам. На гэтай пасадзе было лягчэй. Але грызла крыўда і адчуванне несправядлівасці. Ён паехаў у абласны аддзел народнай адукацыі.

Там прынялі яго ветліва. Наваградская гімназія была на добрым рахунку. Аднак абвінавачванне было сур'ёзным, і таму ўсё ж прапанавалі

Барысу не надта ўпарціцца, не ўступаць у спрэчку з Гутарцовай, а згаджацца на пасаду інспектара Баранавіцкай школьнай акругі.

— Гэта падвышэнне, — казалі яму. — Цяпер Вы адказваеце толькі за адну гімназію, а так можаце разгарнуць сваю дзейнасць шырэй. Вас любяць на Наваградчыне, Вы тут чалавек свой і, галоўнае, аўтарытэтны...

Ён не хацеў згаджацца, разумеў, што гэтае прызначэнне ўдарыць па самалюбстве раённай начальніцы, для якой ён цяпер стане свайго роду кантралёрам. Але шкада было свайго дзіцяці, сваёй здзейснай мары — гімназіі. Успамінаў навучэнцаў. З кожным было звязанае нешта дарагое, нейкі кавалак жыцця. Былі яшчэ тыя, хто паверыў яму, паехаў у Вільню, а пасля следам за ім зноў вярнуўся сюды, на радзіму. Ёсць зусім юныя, яны прыйшлі ўвосень — і колькі ж было іх, тых, хто хацеў звязаць з гімназіяй сваё жыццё! Нездарма давялося адкрыць столькі інтэрнатаў. І ён згаджаўся на любую колькасць вучняў, хоць гэта несла дадатковыя клопаты. Хацелася рабіць галоўнае — насычаць Беларусь кваліфікаванымі, адданымі ёй людзьмі.

Думаў пра Панько, успамінаў тлусты твар, вочкі, што бегалі па баках, лісліваю ўсмешку. Яму казалі, хто напісаў данос. Была агіда і крыўда, але нянавісці да гэтага чалавека не было. І гэта радавала. (Уладзімір Панько, які напісаў данос, дабіўся свайго пры немцах — ён стаў начальнікам. Але бумерангам вярнулася да яго ягоная ж чорная справа — хтосьці напісаў данос на яго, і немцы расстралялі свайго памагатага.)

Урэшце Кіт згадзіўся на прапанову, і тут жа, у Баранавічах, атрымаў загад па райана. Цяпер пад ягоным кантролем былі школы Баранавіцкага, Валожынскага, Слонімскага, Ваўкавыскага і, што было найбольш важным — Наваградскага павеатаў.

Дырэктарам Наваградскай гімназіі быў прызначаны Баржэмскі, вучні далі яму мянушку «савецкі паляк». Яны ў большасці сваёй вельмі гаравалі, калі дазналіся, што любімы дырэктар з'езджае ад іх. З ім былі звязаныя многія падзеі іхняга жыцця: перезд у Вільню і вяртанне, дапамога, якую арганізоўваў для іх дырэктар, клопат аб ежы і падручніках. Як будзе цяпер? Яны не чакалі нічога добрага ні ад Баржэмскага, ні ад Гутарцовай, абое былі для іх чужынцамі, калі не адкрыта, то патаемна варожымі да таго, што за гады вучобы стала для іх дарагім.

Хаця новы дырэктар і не дазволіў урачыстыя провады свайго папярэдніка, вучні, аднак, надумалі праводзіць дарагога ім дырэктара ўсёй гімназіяй. Прышлі нават навучэнцы вячэрняга курса.

— А памятаеце, як гэтыя курсы не хацелі адкрываць? — ужо стоячы на пероне невялічкага ўтульнага вакзала, гаварыла яму адна з навучэнцаў. —

Гэты, як яго... сакратар райкама партыі прыйшоў да нас, калі мы стаялі каля гімназіі. І тут Вы выйшлі. Ён, сакратар, у сваёй гэтай, як яе?... будзёнаўцы і скуранцы, а Вы ў прыгожым касцюме, элегантны... Ён ажно сумеўся, убачыўшы Вас, але ж пасля дазволіў нашы курсы. Ці памятаеце?

Ён добра памятаў той выпадак. Тады заяў ад сталых, паводле гімназічных меркаў, людзей было столькі, што ён вырашыў — можна адкрыць пры гімназіі вячэрнія курсы. Пайшоў у райана. Гутарцова гнеўна запрэчыла:

— Тут помешения и для нашей школы не хватает, а Вы говорите ещё и про какие-то курсы!

Ён успомніў — яна гаварыла ўжо не пра гімназію, яна казала — «дзесяцігодка». Тады ён нагадаў — «гімназія», і яна паправілася:

— Да, конечно. Конечно — гимназия...

Ён тады ажно скалануўся — мабыць, яны думаюць перавесці гімназію ў іхні, савецкі статус, знівеляваць яе, а папросту, знішчыць...

...Кіт задумліва слухаў дзяўчыну, узгадваючы той момант, але вакол гаманілі вучні, успаміналі іншыя выпадкі з жыцця гімназіі, і ён пераключыўся з сумных думак на сардэчны, шчыры лад. Няхай запомняць яго не змрочным, а такім, якім прывыклі бачыць заўсёды.

Пранізліва загудзела, выплываючы з начы, «кукушка», сноп святла ўдарыў у натоўп вучняў. Ён хутка ўзабраўся па прыступках, з цяжкасцю трымаючы ў руках падарункі, якія падарылі яму хлопцы і дзяўчаты, што за гэтыя гады сталі для яго роднымі. Мабыць, і ён стаў для іх родны, нездарма на вачах некаторых блішчаць слёзы...

Загудзеў паравозік, маленькі цягнік стаў набіраць хуткасць. Яркі асветлены перончык схваўся за павароткай. Ноч кацілася насустрач, толькі стоячы ў тамбуры, можна было ўбачыць наперадзе вузкі каснік чыгуначнай калейкі, якую ледзь асвятлялі фары паравозіка, які шпарка імчаў яго ў невядомае...

Баранавічы, хаця і былі павятовым горадам, падаліся яму горшымі за Наваградак. Здаецца, бываў тут не аднойчы, але цяпер, калі трэба было менавіта тут ладкаваць новае жыццё, параўноўваў — і трохі нудзіўся. Можа, гэта ад таго, што ў Баранавічах няма гэтай ашаламляльнай вышыні, з якой бачыцца неабсяжная даліна? Можа, тут не так выразна чупён гул далёкіх стагоддзяў?

Яму не хапала Новагародка — Наваградка, як называлі яго вось ужо тры стагоддзі. Не хапала, асабліва на першым часе, сваіх выхаванцаў, іхніх пытанняў, просьбаў. Не хапала, магчыма, галоўнага — таго цёплага асяроддзя, у якім як купаўся апошнія гады.

Але што ж зробіш — так ужо сталася. Толькі б не прапала тое, што ён рабіў для гімназіі. Можа, якраз тут, у павеце, ён найлепей падтрымае яе існаванне?

Новы навучальны год стаўся для яго новай магчымасцю праявіць сябе ў галіне школьнага асветніцтва. Ён пераехаў у Баранавічы, знайшоў кватэру. Гаспадар, паляк, служыў раней у чыгуначнай паліцыі. Цяпер ён не меў працы, таму кватарант быў яму надта патрэбны.

— Пане ж не будзе на мяне гневацца, калі што не спадабаецца? — гаварыў ён, зазіраючы Барысу ў вочы. — Кажыце адразу, калі што трэба. Мая жонка цудоўна гатуе, можа, пан інспектар хоча мець кватэру са сняданкам?

Барысразумеў страх гэтага немаладога чалавека — яму трэба было неяк жыць у гэтым новым і незнаёмым для яго жыцці... І для яго самога жыццё як бы пачыналася на нейкім іншым вітку. Першае, што намерыўся зрабіць — іравесці своеасаблівы «агляд» настаўнікаў і дырэктараў школ. Спадзяваўся ўбачыць сваіх знаёмых, сяброў. Цяпер у яго была магчымасць дапамагчы ім. І ён не памыліўся. На першай жа канферэнцыі ўбачыў Рагулю і былога свайго настаўніка Чатырку.

Чатырка, гэты няўрымслівы, гаваркі і некалі самы любімы настаўнік, нібы ўсох, пасівеў. Мабыць, імклівыя павароты гісторыі не прайшлі для яго так проста. Нешта новае з'явілася ў ягоным позірку, калі ён вітаўся са сваім былым вучнем, як бы затоена-балючае.

— Рад за цябе, Барыс, — сказаў коротка. Паправіўся:

— Барыс Уладзіміравіч.

Чамусьці менавіта гэтае ўдакладненне яшчэ больш разанула Барыса — убачыў, што гэта — старасць, страта маладых сіл і ўпэўненасці ў будучым. А калісьці ж, нават у тыя часы, калі, ездзячы да Чатыркі ў Любчу, каб падрыхтаваць яго да экзаменаў, адчуваў (нягледзячы на тое, што ролі іх ужо ў тыя часы перамяніліся), што той смела і аптымістычна глядзіць у будучыню. Цяпер стаяў побач з былым настаўнікам, слухаў, як той гаворыць пра дзяцей, і ўспамінаў лета, калі рыхтаваў яго да здачы польскага кваліфікацыйнага экзамена. Да драбніцы ўспомнілася гумно, дзе начаваў, пах сена — такі нястрымна-родны... І сябе — тады яшчэ дваццацітрохгадовага, закаханага ў навакольны свет і — трошачкі — у адну з дачок Міхала. О, якой ганарліўкай тады была Вера! Не зважала, што ён ужо быў студэнтам, усё яшчэ бачыла ў ім свайго аднакласніка. Малодшая ад яе на тры гады Таццяна пазірала на студэнта захоплена. Ён жа, паколькі Вера відавочна не хілілася да яго, таксама скіраваў свае позіркы на дачку суседзяў, Крупічаў. Ён памятае іхнія вялікія, прыгожыя дамы ў Любчы. Да Чатыркаў

хадзіў снедаць. Жонка пякла такія смачныя, пульхныя блінцы, якія, мабыць, пад сілу апісаць хіба толькі Якубу Коласу... Гірыс, крэўная Чатыркаў, якая пазней паступіла ў гімназію, была тады зусім малая, ён пасля ледзь успомніў яе. Увачавідкі ўбачылася і сцяжынка да Нёмана — крутая і вузкая, дзе заўсёды гайдалася крапіўё, што джаліла, калі ён бег на рэчку даваць нырца ў цёплыя пасля ранішняй халадэчы хвалі..

Жыў ён не ў самога Чатыркі, а ў ягонага швагра Бітуса, але і ў таго была добрая гаспадарка, і той з гонарам паказваў маладому чалавеку сваё гумно, напоўненае залацістымі снапамі, малатарню... Мабыць, і Бітус, і сам Чатырка моцна збяднелі за гэты час, таму і з'явілася ў позірку Міхала нейкая прыніжанасць, якая бывае ў чалавеку ў час пераследаў. Нават тады, калі баяўся, што не адолее кваліфікацыйны экзамен і ўлады не дазваляць працаваць настаўнікам, і то не меў гэтай пакорлівасці і сцішанасці ні ў паводзінах, ні ў поглядзе. Чатырка, мабыць, бачыў, што дзеецца навокал, аналізаваў арышты і не ведаў, як адхіліць небяспеку. (Прадчуванне, як заўсёды, не ашукала. Пазней ён даведаўся, што Чатырка разам з жонкай быў арыштаваны, вывезены ў Сібір, дзе і загінуў.)

— Я ўдзячны Вам за дзяцей — Юрку і Ірыну, яны казалі, што ў гімназіі мелі ад Вас добрае стаўленне, — тым часам казаў Чатырка.

Барыс жа успамінаў, як усе яны — Вера, Таццяна, двое малодшых падшыванцаў — гулялі па вечарах па ўсёй Любчы, забіраліся ў старую вежу замка і разгадвалі, што за гаспадары тут жылі, што пілі і елі, што стаяла ў старажытных замкавых пакоях...

Юнацтва... Ці скончылася ўжо яно? Праводзячы канферэнцыю ў Баранавічах, адчуваў, як уважліва слухаюць яго людзі, што сабраліся тут, — маладыя і пажылыя, і сярэдніх гадоў, якія маюць, аднак, за плячыма нязмерна болей за яго, Барыса. Аднак за ім ужо было выкладанне ў сталічнай гімназіі, поспех і вядомасць як дзеяча Адраджэння, і таму ён адчуваў сябе сталым і вопытным педагогам.

Аднак жа быў усё яшчэ юнаком у душы, таму асабліва дбаў пра свой вонкавы выгляд.

Пасля канферэнцыі нечакана атрымаў яшчэ адну прапанову — выкладаць матэматыку ў Настаўніцкім інстытуце ў Баранавічах.

Ідучы туды першы раз на лекцыі, апануўся на стары, яшчэ дасавецкі капыл — старанна і прыгожа. Здзіўляла яго ў гэтак званых «усходнікаў» нейкая асаблівая нехайнасць у побыце і адзенні, культывацыя аскетызму і пагарды да тых, хто насіў капялюш альбо добрыя чаравікі.

Вядома, ён моцна вылучаўся сярод новых выкладчыкаў, але трэба было неяк шукаць сябе ў гэтым нязвыклым жыцці.

Жыццё, якое на-
нова пачынаў ла-
дзіць Барыс, было як
бы і працягам раней-
шага, і нечым зусім
іншым. Тое, да чаго
ён прывык з дзяцін-
ства, што было звык-
лым, цяпер на вачах
распывалася, ады-
ходзіла ў нябыт.

На былых заход-
небеларускіх землях
усё болей набірала

моцы новая ўлада. І калі спачатку палітыка яе была больш асцярожная,
памяркоўная, то з кожным месяцам становілася ўсё больш жорсткай.

Пачалі і тут, як у савецкай Беларусі, арганізоўваць першыя калгасы.
Людзі не згаджаліся ісці туды, але іх не надта пыталіся. Выклікалі, паказ-
валі загадка напісаную заяву і, пагражаючы, змушалі ставіць подпіс аль-
бо, калі непісьменны, крыжык. Перапынілі продаж зямлі, а тых, каму па
гаспадарцы дапамагалі найманя рабочыя — а ледзь не кожнаму, у каго
было па некалькі валокаў зямлі, даводзілася падчас жніва наймаць чу-
жых, — пачалі заносіць у асобныя спісы як кулакоў. Нечуваныя ніколі сло-
вы: кулакі, падкулачнікі — рабіліся вымярэннем жыцця, яго патрэбы для
новых гаспадароў — альбо непатрэбы.

За сям'ю бацькі Барыс мог быць спакойным — ён заўсёды ўпраў-
ляўся з гаспадаркай сам, а калі было шмат працы, дапамагалі родзічы
жонкі, да якіх і сам ён ішоў дапамагаць у цяжкі час. Ужо няблага цяг-
нуў сялянскі воз брат Лёва, асабліва ў летнія месяцы. Барыс меркаваў
добра падрыхтаваць яго да экзаменаў у гімназію, каб накіраваць хлоп-
ца ў іншую дарогу, даць яму магчымасць выбіцца ў людзі. Бачыў, што
зрабіла жыццё з ягоным бацькам — хаця і не скардзіўся той на здаро-
ўе, хаця і стаў добрым гаспадаром, але ж рэдка калі браў цяпер у рукі
кнігу, зазіраў у газету. Увесь час паглынала праца — бясконца, цяж-
кая, беспрасветная...

Сам Барыс як службовец быў на добрым воку ў начальства. І ён ста-
раўся. Дзень і ноч калясіў па паведах. Пакуль не перашкаджала таму афі-
цыйная палітыка, рабіў беларускую справу — адчыняў новыя беларускія
школы, гаварыў з бацькамі, пераконваў іх у тым, што дзецям беларуская

*Р. Качаткоў, Б. Кім, В. Інатава, Ул. Платонаў.
Дзюсельдорф, 1997 г.*

адукация прыдасца на будучае. Многія ўсё ж баяліся — памяталі, які пераслед ішоў пры паляках.

Ён быў адзін з тых нямногіх у абласной школьнай управе, каго называлі «апантанымі нацыянальнай ідэяй». Былыя члены Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, якіх некалькі было ў кіраўніцтве школьнай адукацыйнай вобласці, былі хутчэй заклапочаныя партыйнымі справамі — пачыналася «чыстка», кожны мусіў даказваць сваю адданасць новай уладзе. Калі яны і не прырэчылі беларусізацыі, дык і не клаліся за яе, як казалі тады, «пад танкі». Рускія, якія па вярбоўцы прыехалі сюды, таксама не надта рваліся ствараць беларускія школы, хаця і не супраціўляліся адкрыта.

Цяжкасць была яшчэ і ў іншым.

Надта стараліся дагадзіць новай уладзе свае, ахвочыя да начальніцкіх месцаў і цёплага жыцця. Яны найболей давалі дыхту ў спрэчках — якой быць школе. Яны першымі загаварылі па-расейску, прычым гэтак жа старанна, як раней тужыліся выслаўляцца чыста па-польску. І хаця вымаўленне іхняе адразу ж выдавала беларуса, усё ж надта стараліся яны адразу стаць расейцамі, а таму варожа і нават агрэсіўна даказвалі сваё Барысу.

А ён стаяў на сваім. Ужо зразумеў, як многа залежыць ад цвёрдасці. Бо, калі настойваў, патрабаваў, маленькія мясцовыя начальнічкі ўрэшце ніякавелі, згаджаліся, рабілі так, «як захоча начальнік». Сваёй цвёрдасцю ён як бы здымаў адказнасць з іх, аднак умеў там, дзе трэба, растлумачыць сваю пазіцыю. Душэўная далікатнасць была яго заўсёднай рысай, ды жыццё вымагала настойлівасці.

І ён жыў — з гэтай настойлівасцю, з гэтай, на думку ягоных калегаў, апантанасцю, быццам стараўся расставіць усё па адпаведных месцах, прымусіць працаваць людзей, якія яшчэ не зусім разумелі, што ж ад іх патрабуюць і куды, у якім накірунку павінна ісці адукацыя. Старыя парадкі і правілы ўжо не працавалі, а новыя трэба было ствараць самім.

Пасля, азіраючыся назад, ён сам здзіўляўся, колькі ж было зроблена. І за такі кароткі час...

Тыя, апошнія перадваенныя месяцы запомніліся яму бясконцай працай. Здавалася, яму асабліва не перашкаджалі, не сачылі за кожным крокам.

Аднак значна пазней высветлілася, што сярод тых, каго НКВД рыхтаваў да «расстрэльнай справы», значылася і ягонае прозвішча...

Тады ён і ўзгадаў, што ўсё ж «званочкі» пра небяспеку раз-пораз раздаваліся і раней. Адноўчы, прыйшоўшы на кватэру, пабачыў прыгнечаную, заплаканую гаспадыню. Яе белы каўнерык збіўся на бок, хустка неахайна вісела на плячах.

— Уладака забралі! — чамусьці шэптам паведаміла яна. — Можа, Вы што даведаецеся? Дзе ён?

Ён паабяцаў. Але назаўтра гаспадар вярнуўся. Толькі, як заўважыў Барыс, ён не надта радаваўся. Хадзіў хмурны, прыгнечаны. Адноўчы ж раніцай, зайшоўшы ў хлеў па дровы, малады выкладчык аслупянеў — гаспадар вісеў пасярэдзіне, ужо скарчанелы, толькі перакрыўлены твар яго страшна скаліўся ў скупым ранішнім святле. Гаспадыня ўсчала было крык, асабліва пасля таго, як зацягнулі труп мужа дадому, знайшла каля свайго ложка ліст, дзе было напісана пра тое, што яго білі ў НКВД і прымусілі стаць агентам.

«Хай Пан Езус мне даруе, я не магу даносіць на людзей, — пісаў гаспадар. — Тым больш што мы ні ў чым не вінаватыя. Служылі дзяржаве, у якой нарадзіліся...»

Пакуль чыталі той ліст, прыйшла выкліканая суседзямі міліцыя.

— Схавайце ліст! — папярэдзіў Барыс жанчыну. — А яшчэ лепей — спаліце і нікому — чуеце? — нікому пра яго не кажыце!

Гаспадыня кватэры паглядзела на яго і хуценька схавала той ліст. Міліцыі ж сказала, па парадзе кватаранта, што муж хварэў і таму не змог вынесці пакутаў. Аднак пасля некалькі разоў прыходзілі людзі ў штацкім адзенні, дапытвалі суседзяў і Барыса, ці не казаў ім чаго перад смерцю гаспадар.

— Мы з ім амаль не бачыліся! — адмаўляўся ад якіх бы то ні было кантактаў з памерлым Кіт. — Я не маю нават асабістага жыцця з-за камандзіровак!

Маўчала і гаспадыня, цвёрда трымалася першай версіі, і, пахадзіўшы троху, іх пакінулі ў спакоі. Але арышты вакол ішлі — у адну ноч звезлі ўсіх паліцэйскіх, пасля — леснікоў, пасля — чыгуначнікаў. Перад ад'ездам Барыс бачыў іх у Баранавічах — распухлыя, не падобныя да людзей, яны ляжалі каля вакзала, як нябожчыкі, людзі абыходзілі іх з жахам, баючыся нават падаць кавалак хлеба. Расказвалі, што адну жанчыну, што падышла з міласцінай, забралі і запіхнулі ў вагон, які ехаў у Сібір...

Пасля доўгага роздуму Барыс надумаў вярнуцца ў Вільню. Усё ж арышты там не былі такімі частымі, як на Беларусі. Гімназія працавала, асноўны склад выкладчыкаў захаваўся. Але так здавалася з Баранавічаў. Прыехаўшы ў Вільню, Барыс пераканаўся — арышты былі ўсюды. Па вузкіх брукаваных віленскіх вулачках гулка грывелі цяжкія грузавікі, везлі арыштаваных. Салдаты ў савецкай форме, падобныя да зялёных конікаў са смяротнымі джаламі вінтовак, хмурна сядзелі па баках, нядобра гыркали на пракожых, якія спрабавалі зазірнуць у фургоны. Адноўчы, падыходзячы

да універсітэта, Барыс адхіснуўся, нібыта небяспека пагражала яму самому — у крыты брызентам грузавік цяжка, пад рэзкія крыкі і штурханіну, лезлі старыя людзі, сярод якіх ён пазнаў двух знаёмых прафесараў. Ён не спаў па начах, але супакойваў сябе — тут не ведаюць, дзе і ў каго ён жыве. Але працуючы ў беларускай гімназіі, ён непазбежна «выставіць» сябе зноўку, як аднаго з «нацыяналістаў», на якіх ужо пачыналася паляванне. І ён спрабаваў пераканаць самога сябе, што не мае ніякай віны перад гэтай нялюдска-жорсткай уладай.

Прыехаў ён у Вільню 10 чэрвеня 1941 года, уладкаваўся на кватэры новага дырэктара гімназіі і намерыўся шукаць дапамогі ў свайго старога знаёмага Друтаса, каб усё ж неяк прапісацца — без прапіскі атрымаць працу было немагчыма.

22 чэрвеня ішоў па вуліцы разам з Кавалевічам, кіруючыся ў міністэрства, і раптам ажылі рэпрадуктары, пачуўся сігнал трывогі.

— Мабыць, зноў у іх нейкія там вучэнні, — сказаў з тугою Кавалевіч. — Апрыкрала ўсё, бо яны робяць з нас ваенных ...

Сапраўды, тады праводзілі шмат усялякіх вучэнняў, асабліва па грамадзянскай абароне, выкладчыкі абураліся, калі ў гімназіі агітавалі за здачу экзаменаў у ДТСААФ па стральбе і скачках з парашутам.

Аднак на гэты раз была не трывога. Барыс пазнаў у самалётах, што ляцелі над горадам, «месершміты». Стала відавочным — пачыналася вайна. Ужо а 10-й гадзіне Вільню ўпершыню бамбілі. Бамбёжка з перапынкамі цягнулася цэлы дзень. Па радыё аб'явілі, што ідуць баі. І гэта быў пачатак новай, невядомай, страшнай паласы ягонага жыцця. І не толькі ягонага. Мацней за трывогу аб сабе дапякала трывога за цяжарную жонку.

Ён вярнуўся ў Баранавічы. Ішоў начамі, ратуючыся ад ліхіх людзей, што заўсёды, як пена, усплываюць на хвалі ліхалецця.

У Баранавічах чакалі сумныя навіны. Быў расстраляны яго даўні сябра, інспектар вячэрніх школ Генрых Дэмбінскі. Гэтая навіна, як горкі, даўкі камяк, перацяла горла. З Генрыкам былі звязаныя студэнцкія гады, цёплыя сустрэчы і радасць летніх дзён у студэнцкім лагеры, агульныя мары пра вялікую будучыню... Ён зразумеў: тут, у Баранавічах, яму таксама ўжо няма месца.

Яго тут ведалі. Інспектар раённага адзела адукацыі мог падпасці пад «расстрэльныя спісы» новых гаспадароў на нашай зямлі. Цяпер гэта былі немцы. Тады ён надумаў ехаць да бацькі. Дарога да Агароднікаў пасля помнілася як пякельная. Цяжарнай жонцы ісці па гарачыні, па пыльнай дарозе было невыносна. Але мусілі ісці. Прайшлі колькі кіламетраў, селі

адпачыць недалёка ад Сталовіч — і раптам з неба, як бульбіны з дзіравага мяшка, пасыпаліся дэсантнікі.

— Немцы... — нібы прашалясцела навокал.

Ён і сам бачыў — на салдатах, якія падалі і падалі зверху, была нямецкая палявая форма. Барыс і жонка, хаваючыся за нізкі ельнік, сталі адыходзіць да Сталовічаў. Толькі паспелі ўскочыць у гумно, прытуліцца адзін да аднаго за кулём саломы — высокі немец з аўтаматам, рыжы, па-блазенску выскаляючыся, паласнуў па гумну аўтаматнаю чаргой. Яны ўпалі на зямлю, сталіся. Аўтаматная чарга пратрашчала яшчэ раз, пасля яшчэ... А немцы ішлі і ішлі. Час ад часу, прыўзнімаючыся, Барыс бачыў бясконцыя шарэнгі салдат, што крочылі за грузавікамі, чуў гергетанне, крыкі. Ісці далей не выпадала. Іх могуць забіць у першую ж хвіліну. Яны вырашылі застацца ў Сталовічах, перачакаць гэтае нашэсце, падумаць, як быць далей.

Іх прытулілі ў недалёкай хаце. Увесь час, як вымаючы душу, нізка, амаль над самай зямлёй, гулі самалёты, вухкалі выбухі, злавесна кучаравіліся над лесам бела-жоўтыя воблакі выбухаў. Аднаго разу, калі нямецкая плынь нібыта сцішылася, апала, хутка, азіраючыся па баках, прашмыгнулі па дарозе энкавэдзісты ў зялёных фуражках. Затым ўжо немцы вялі першых палонных — потныя, змучаныя, акрываўленыя чырвонаармейцы ішлі цяжка і змрочна, немцы ж, наадварот, былі вясёлыя, гралі на губных гармоніках, шмат рагаталі.

Нарэшце маладая пара дацягнулася да Агароднікаў. Бацька быў у полі. Яны перакусілі і памкнуліся хутчэй змываць дарожны пыл і грязь. Пераначавалі, слухаючы навіны пра сваякоў і знаёмых. Барыс даведаўся, што ў Карэлічы вярнуўся Іван Краскоўскі, які пры Саветах сядзеў у турме. Тут яго прызначылі войтам. Казалі, ён мае намер збіраць вакол сябе маладых хлопцаў, каб змагацца з бальшавікамі.

— Якія бальшавікі? — здзівіўся Барыс. — Іх ужо няма, яны адступілі разам з уладай.

— Шмат каго засталося, — казаў бацька. — Паглядзеў я на Івана, дужа мне ён не спадабаўся. Вядома, яму дасталася, але каб не перакалаціў ён пад гарачую руку нявінных. Ці мала каго ўлада прымушала ў партыю ўступаць! А многія ж, хаця і сядзелі за КПЗБ, вераць дасюль, што Сталін нічога пра тое не ведаў, і кажуць, што гэта ворагі ўсё падстроілі. Разбярэшыся тут...

Сапраўды, былі і такія, хто, нават сам адседзеўшы пры Саветах і вярнуўшыся дадому пры немцах, усё яшчэ верыў у сталінскія лозунгі і заставаўся камуністам. Аднак Барыс успомніў віленскія арышты, пасля

узгадаліся расказы па дарозе дадому — шапталіся людзі, што пры адступленні энкавэдзісты, выводзячы з турмаў арыштаваных, іх нікуды не адпраўлялі, а проста заводзілі ў бліжэйшы лес ды там і расстрэльвалі, не надта разбіраючыся, хто і за што сядзіць. Адпускалі на волю толькі крымінальнікаў. У энкавэдзістаў, казалі, быў загад: палітычных не пушчаць на волю, не пакідаць іх у жывых...

Раніцай, ледзь паснедаўшы, Барыс пайшоў на вуліцу — даведацца, дзе немцы. Не паспеў каля веснічак перагаварыць са сваяком, да якога зайшоў, як убачыў — на прыгожым кані важна едзе па вуліцы знаёмы чалавек.

— Ці не Друцька гэта? — узіраючыся, бо сонца трохі сляпіла вочы, запытаўся ён. Але той ужо і сам пад'язджаў да іх.

— Ён цяпер начальнік паліцыі, — шапнуў родзіч.

— Ці гэта Барыс? — утаропіўся ў яго і Друцька.

Паздароўкаліся.

— Што ты тут робіш?

— Рагуюся, як і ўсе.

Барыс коротка расказаў пра свае абставіны. Але Друцька перабіў:

— Чаго ты сюды ехаў? Тут ужо цябе шукалі. Чаго? Сам знаеш, як цяпер — расстраляюць, і ніхто слова не скажа. Лепей уцякай.

— Куды?

— Куды хочаш. Але каб я цябе тут не бачыў.

Увечары, калі прыйшоў бацька, ён пабачыў, што ягоны сын збіраецца ў дарогу.

— Куды вы? — ушчуваў ён іх.— Палохае вас гэты Друцька. Няўжо жаны будуць цяжарных жанчын хапаць?

Але нешта падказвала Барысу — трэба з'язджаць. Грознае адчуванне небяспекі запаланіла яго ўсяго. Жонка ціха прапанавала:

— Паедзем да нас, у Лебядзёва...

Сапраўды, гэта магло быць выйсцем з небяспечнай сітуацыі. Лебедзева, альбо як яго называлі мясцовыя «Лебядзёва», магло іх схаваць і ўратаваць.

Гэтая старажытная вёска, што знаходзілася ў 12 кіламетрах на захад ад Маладзечна, мела тую зручнасць, што стаіць ля шашы Мінск — Вільня. Барыс добра ведаў яе гісторыю. Першы ўспамін пра яе належыць ажно да 1387 года, што гаворыць аб значэнні яе ў тыя, амаль пракаветныя часы. У перадваенныя часы тут дзейнічала суполка Беларускай сялянска-работніцкай Грамады і нават ячэйка КПЗБ, якою кіраваў паэт Алесь Салагуб. Аднак найперш славілася Лебедзева сваёй харавой капэлай, якую арганізавалі тут яшчэ ў сярэдзіне 30-х гадоў. (Генадзь Каханоўскі ў кнізе

«Повязь часоў», што выйшла ў выдавецтве «Полымя» ў 1985 годзе, змясціў, сярод іншых, і фотакартку найбольш актыўных спевакоў гэтай капэлы, дзе ў цэнтры стаіць Іван (Янка) Корсак — цесць Барыса Кіта. Род Корсакі ўвогуле здаўна вядомы на Беларусі. Яшчэ ў XVIII стагоддзі было некалькі дзяржаўных дзеячаў Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага з такімі прозвішчамі, у прыватнасці Корсак-Совіч Самуэль, што паходзіў з заможнай шляхты Наваградскага павета, быў паслом некалькіх соймаў і загінуў ў час абароны прадмесця Варшавы падчас паўстання 1794 года, а таксама Тадэвуш Корсак, полацкі скарбнік, затым падчасы і віленскі земскі суддзя. Корсакі, родзічы Кіта, у перадваенны і пасляваенны час таксама абазначылі сябе як вядомыя на Маладзечаншчыне людзі.)

Барыс не аднойчы бываў там, і Лебедзева яму падабалася. Было важна, што там яго амаль не ведаюць. Гэта тут ягоная вядомасць можа «спрацаваць» супраць — ці мала навокал зайздроснікаў, непрыяцеляў? Вайна нібыта развязае ў некаторых людзей падспудныя жаданні, жывёльныя, варожыя да іншых інстынкты.

Аднак бацька ўсё ўгаворваў іх заставацца:

— Гэта ж вам трэба кіраваць на Любчу, Валожын, пасля на Маладзечна. А тут во з хаты выйсці страшна.

Ды яны вырашылі неадкладна ехаць у Лебедзева. Усхваляваны і знерваваны бацька пайшоў шукаць фурманку. Ён баяўся за сына. Ды выйсця не было — яны мусілі ратавацца. А ён заставаўся ў роднай хаце, бо яму не было куды ісці.

Ён ужо не працаваў на зямлі — пасля прыходу Чырвонай Арміі зноўку вярнуўся да сваёй старой прафесіі — тэлеграфіста. Ён хутка «дагнаў» самога сябе, дакладней, упісаўся ў патрабаванні новага часу — асвойтаўся са змяненнямі ў сістэмах марзянкі, а апараты Бадо, Клэпфера, Уінстана ён ведаў на памяць, і расшыфроўка, калі прыходзілі важныя паведамленні, не была для яго цяжкай. Ён паспеў расказаць сыну, што першы ў Карэлічах даведаўся аб пачатку вайны. Гэта было так: загудзеў апарат, пачуўся сігнал «SOS! Усім! Татальная мабілізацыя!», які даюць у выключных выпадках. Прыняўшы сігнал аб эвакуацыі, начальнік пошты загадаў Уладзіміру Кіту разабраць апаратуру і закапаць яе ў надзейным месцы, бо такі быў загад — нічога не павінна заставацца ворагам. Сам жа паімчаўся дадому, да сям'і, і паспешліва з'ехаў з Карэліч, не праверыўшы, ці выкананы яго загад: «Ведаў, што я ўсё зраблю як трэба!» — дадаваў бацька. Ён казаў, што праца яму надта падабалася. Да таго ж на пошту хадзіць было не так і далёка. Агароднікі патроху рабіліся часткай Карэлічаў, іхняя хата была ўжо на самай гарадской мяжы.

Дзеці таксама не хацелі адпускаяць кудысьці, у чужую вёску, старэйшага брата. Барыс быў для іх часткай нейкага іншага, прыгожага і заможнага жыцця, якое ўяўлялася ледзь не казачным. Яны не ведалі, навошта ад'язджаць адсюль, дзе так добра, цёпла, утульна, але не казалі нічога, толькі трывожна сачылі за дарогай, адкуль павінна была прыехаць фурманка, якую з цяжкасцю, але ўсё-ткі знайшоў і наняў бацька.

Развіталіся яны з сынам, кожны думаючы пра тое, ці ўбачацца зноўку. Так яно і сталася — гэта была іхняя апошняя сустрэча. Незадоўга да смерці бацька пачуў, што сын яго стаў вялікім чалавекам, і паспеў яшчэ парадавацца за Барыса і за сваіх унукаў, спадзеючыся і на іхнюю добрую будучыню. Але пры развітанні бацька доўга стаяў і сачыў за фурманкай, якая паступова хавалася за ўзгоркамі доўгай дарогі з роднага дому...

...Гарачыня нібыта накрыла сабою зямлю, і ў сіняватай смуге калыхалася наваколле — палосы зялёнага яшчэ жыта, пшаніцы, ужо жаўтаватага аўсу, ружовай грэчкі. Белья аблокі на хвіліну закрывалі сонца, і тады вялікі цень нібы бег па наваколлі, захінаючы сабой далёкі лес, невялікія люстэркі азёр. Барысу здавалася — нейкі іншы, нябачны, але адчувальны цень накрыў сабой роднае навокал, усю яго зямлю.

Можа, якраз гэтае хараство поўнага, ужо спелага лета яшчэ болей падкрэслівала недарэчнасць і жахі вайны — распухлыя трупы салдат і проста мірных жыхароў, што ляжалі ля дарогі; кінутыя і пакарэжаныя гарматы, спаленыя танкі. Але самае жахлівае — дзеці, што страцілі сваіх бацькоў і цяпер шукалі ежы і прытулку. Адно з іх, зусім маленькае трохгадовае дзіця ў пунсавай сукеначцы, плакала, выходзячы з ельніку каля самай дарогі. Але ў момант, калі фурманка ехала якраз да той павароткі, дзе стаяла дзяўчынка, грымнуў выбух, і коні ашалела паімчаліся наперад. Калі ж падарожнікі азірнуліся, на паваротцы нікога не было, толькі на ялінцы гайдаўся кавалак яркай чырвонай сукеначкі.

Такіх трагедый яны шмат нагледзеліся на гэтым пакутным шляху, прадчуваючы, што гэта толькі пачатак. Што чакае іх наперадзе?

Можа, ёсць хаця адзін куток, дзе можна перадыхнуць ад чалавечага гора і няшчасцяў?

Аднак і ў Лебедзеве было неспакойна. Твары ў людзей былі пахмурныя, прыгнечаныя. Ды трэба было неяк жыць, шукаць выйсце. Трэба было завязаць новыя кантакты, а дзе ж іх яшчэ і шукаць, як не ў школе? Перадусім ён быў настаўнікам, і міжволі думаў пра тое, што хутка прыйдзе верасень, а з ім і новы навучальны год. Хаця, здавалася, пра якую навуку

можна думаць? І ўсё ж ён думаў і прыкідваў магчымасці зноў займацца сваёй любімай справай — вучыць і адукоўваць дзяцей.

Яшчэ ў першыя дні, калі ён прыехаў у Лебедзева, пазнаёміўся з мясцовым настаўнікам Пятром Молісам, зяцем вясковага святара. Разам яны вялі гаворку на розныя тэмы, знаходзячы адзін у адным цікавага суразмоўніка. Звычайна ішлі гуляць на дарогу, што вяла на шашу за Лебедзевам, дзе ўсё яшчэ ішло і ішло на ўсход нямецкае войска.

— Ну і сіла! Адкуль у іх столькі народу? — неяк вырвалася ў Барыса.

— Барыс, помні: праз год-два яны пабягуць назад.

— Чаму ты так думаеш?

— Такія велізарныя тэрыторыі ім не адолець. Тэўтонаў і тут, і на ўсходзе заўсёды білі. Успомні гісторыю...

Часам да іх далучаўся дырэктар школы Пётра Зяновіч. Утраіх разважалі, як захаваць школу. Дзецям, нягледзячы ні на што, трэба вучыцца. Сапраўды, навала рана ці позна праходзіць.

Аднак трывожнае адчуванне страшнай небяспекі не пакідала. У адзін дзень немцы сабралі ў вялікім калгасным гумне каля сямісот яўрэяў. Перш чым спаліць, іх вырашылі расстраляць.

Енкі, страшэнныя, нечалавечыя крыкі няшчасных ахвяр, стрэлы аглушалі, праціналі да глыбіні душы. Але што можна было зрабіць? Шэра-зьялёны ланцуг стаяў вакол гумна шчыльнай сцяной. Тых, хто спрабаваў уцячы, расстрэльвалі. Чорнавалосая немаладая жанчына ўпала каля самай хаты Кітаў, яе пахавалі позняй ноччу, каб не бачылі немцы. Тры дні і тры ночы гарэлі цэлы расстраляных, чорны дым слаўся нізка над хатамі, забіваў горла, раз'ядаў вочы.

Але жыццё, як магутная, неадольная сіла, прабівалася і скрозь попел...

Нараджэнне сына сталася для яго вялікай радасцю і ўзрушэннем. Калі падоўгу стаяў над калыскай, углядаючыся у чырвоны, зморшчаны тварык дзіцяці, на якім праступалі знаёмыя рысы ўласнага твару, думаў аб вечнай загадцы быцця, якое доўжыцца ў стагоддзях, незалежна ад кволай сцяблінкі індывідуальнага чалавечага жыцця. Гэты хлопчык панясе ў будучыню кроў і памяць дзядоў і прадзедаў, і тых, каго яны не ведаюць, але хто даў ім і гэтыя рысы, і характар, і ўпартае жаданне выстаяць у любых нягодах...

Сына назвалі Уладзімірам у гонар дзедка. Там жа, у Лебедзева, святкавалі хрэсьбіны. Брат цесця, Міхась Корсак, іграў на гітары, а цесць Янка Корсак, які стаў дзедкам, спяваў. Голас у яго, старасты царкоўнага хору, быў не толькі добра пастаўлены, але і надта прыгожы. Пяцігадовы Юрка сядзеў побач з сястрой, слухаў, адкрыўшы рот, захоплены спевамі. Барыс трохі падпяваў, і адчуванне свята, радасці ад таго, што ў яго нарадзілася

дзіця, ад усяе гэтае гасціны, якая ішла так, нібыта не было ні вайны, ні няшчасцяў, засталася з Барысам на ўсе астатнія гады... Ніхто з іх тады не ведаў, як складзецца жыццё далей. Праз многія гады эміграцыі, спачатку страціўшы ўсялякую сувязь з Беларуссю, а ў гады пацяплення як бы «прарваўшыся» туды лістамі, Барыс даведаўся пра лёс сваякоў.

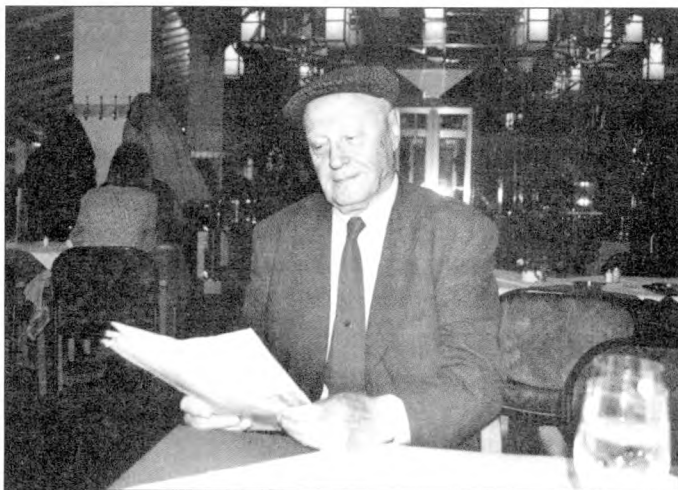
Першы трагічны выпадак быў яшчэ пры ім — Міхася неўзабаве застрэлілі ў жыцце, праз якое ён бег, ратуючыся ад стрэлаў. Цесць жа, пасля вайны адседзеўшы дзесяць гадоў у Сібіры, вярнуўся няскораным, да канца жыцця спяваў у царкоўным хоры ў Лебедзеве, там і памёр. Толькі малы Юрка — Георгій Іванавіч — стаў у канцы жыцця выдатнікам адукацыі Рэспублікі Беларусь, яго вучні бліскуча здавалі экзамены па хіміі ў самыя прэстыжныя ВНУ краіны. Ён працаваў нават у камісіі па адборы падручнікаў у Міністэрстве адукацыі СССР, напісаў некалькі дапаможнікаў па хіміі. Памёр жа ён на 61-м годзе жыцця (у сваім кабінце хіміі), зусім рана, і на пахаванні яго сабраліся ледзь не ўсе настаўнікі горада Маладзечна, дзе ён 36 гадоў працаваў у сістэме школьнай адукацыі. Магчыма, на ягоны жыццёвы шлях і на выбар прафесіі настаўніка моцна паўплываў прыклад Барыса, якога і праз многа гадоў успаміналі на Маладзечаншчыне яго калегі і вучні як выдатнага педагога і грамадскага дзеяча.

Але тады ўсё яшчэ было наперадзе. І шчаслівых хвіліны, святы, можа, запамінаюцца якраз таму, што яны не такія частыя. У жыцці ж усё бывае больш будзённа, ды нават гэтую будзённасць трэба ствараць уласнымі рукамі.

Школа ў Лебедзеве адчынілася ў верасні таго ж года стараннямі бацькоў і настаўнікаў, што засталіся ў вёсцы. Барыса з ахвотай узялі туды працаваць настаўнікам нямецкай мовы і матэматыкі.

Ішло аднаўленне не толькі беларускага школьніцтва, але таксама аднаўленне царкоўных парафій, зачыненых пры бальшавіках. Спрычыніўся да гэтага епіскап Венедыкт з Жыровіцкага манастыра. Ужо ў кастрычніку 1941 года Генеральны камісарыят Беларусі дазволіў стварэнне Беларускай праваслаўнай царквы, якая стала называцца Беларускаю Аўтакефальнаю Праваслаўнаю Нацыянальнаю Царквою. Рэзідэнцыя яе перамясцілася ў Мінск. Мітрапалітам Мінскім і Усяе Беларусі стаў Панцеляймон Ражноўскі. Пры ім былі запрошаныя ў Мінск некаторыя епіскапы, сярод якіх быў архімандрыт Філафей Нарко, чья хіратонія ў епіскапы адбылася ў Жыровіцах у канцы лістапада гэтага ж года. (Лёс звяздзе з ім Барыса Кіта і праз многія гады пасля вайны. І зараз ён час ад часу наведвае магілу гэтага святара ў Вісбадэне.)

Стварэнне аўтакефальнай беларускай царквы мела вялікае значэнне ў гісторыі Беларусі. Упершыню за многія стагоддзі службы ў цэрквах вяліся не толькі на стараславянскай, але і на роднай мове, мове карэннай нацыі. Важным было і тое, што храмы нарэшце ад-

Барыс Кім у кавярні

чыніліся для вернікаў. Многія гады тыя з іх, што ўцалелі ў шалёнай антырэлігійнай калатнечы, былі ператвораныя ў склады, клубы, нават фабрыкі. Цяпер яны працавалі ў сваім прызначэнні. Вернікі аднаўлялі іх і неслі ўсё тое, што захавалі яны праз гады нявер'я і ваяўнічага атэізму. І хаця царква ў Лебедзеве ніколі не зачынялася, яна цяпер, нарэшце, стала працаваць без апекі ўлады: немцы, асабліва на першым часе, не надта цікавіліся набажэнствамі.

Тым часам у сталіцы адбываліся падзеі, якія мелі значэнне для жыцця усёй акупаванай Беларусі. Ужо восенню 1941 года ў Менску пры дзяржаўным камісары Остлянду ў Генеральным камісарыяце Беларусі з'явіўся цэнтр «Беларускай Народнай Самапомачы» (БНС), які ўзначаліў нікому не вядомы Іван Ермачэнка. Казалі, што ён лекар, які раней працаваў у Празе Чэшскай, і рэкамендаваны самім дзяржаўным міністрам Розенбергам. Было вядома таксама, што ягоная жонка немка. Можа, гэта і было асноўнай прычынай таго, што яму давяралі болей за іншых. Узяўся ён за справу вельмі энергічна — арганізаваў у раёнах аддзелы, якія дапамагалі асабліва пацярпелым жыхарам ежаю і вопраткай.

Гэта была першая для Барыса пагалоска пра беларускае, і яна натхніла не толькі яго аднаго. Беларускі актыў, які вайна раз'яднала, цяпер мог групавацца вакол нейкай арганізацыі, тым болей, што Ермачэнка прыцягнуў да супрацоўніцтва людзей вядомых. Намеснікам Ермачэнкі быў спачатку доктар Я. Станкевіч, а пазней доктар Валькевіч, які прыехаў з Парыжа. Сябрамі ж сталі Р. Астроўскі (пасля ён паехаў у вайсковую зону), заступнік мітрапаліта архіепіскап Філафей, кс. В. Гадлеўскі, прафесар В. Іваноўскі

(ён быў прызначаны бургамістрам Менска), аграном Ю. Саковіч, былы адвакат П. Свірыд і іншыя.

БНС рабіла вялікую справу — дабілася вызвалення з лагераў ваенна-палонных значнай колькасці беларусаў, матывуючы гэта тым, што яны патрэбныя як спецыялісты, каб наладжваць нармальнае цывільнае жыццё. Таксама былі адкрытыя сталоўкі для галодных, ім аказвалася дапамога; працавалі прытулкі для дзяцей-сірот, лякарні. Шмат няшчасных, якія страцілі родных і блізкіх і апынуліся на парозе да галоднай смерці, былі ўратаваныя дзякуючы своєчасовай дапамозе.

Аднак такая дзейнасць выклікала падазрэнне немцаў, асабліва калі выявілася, што беларускія лекары стараюцца ратаваць людзей, што прызначаліся для адпраўкі на работы ў Нямеччыну. Доктар Ермачэнка нават быў арыштаваны разам з некаторымі сваімі супрацоўнікамі, але яны здолелі даказаць, што выбіраюць работнікаў па найдасканалых крытэрах, таму так многа людзей адпушчаюць... Крыху пазней, калі пасля паразы немцаў пад Масквой узмацніўся партызанскі рух, той жа Ермачэнка прылучыўся і да стварэння «Беларускае Самааховы», якая мела на мэце абарону ад дзеянняў партызан, атрады якіх усё больш энергічна арганізоўвала Масква.

Барыс Кіт пра многія з гэтых падзей чуў, але, паколькі жыву ў вёсцы, то асаблівых падрабязнасцяў пра гэтыя ўстановы не ведаў. Адно бачыў: недзе з пачатку 1942 года ў грамадстве ўсё болей і болей стаў узмацняцца беларускі элемент і беларускі дух. Гэта было неверагодна: нацыянальная самасвядомасць, якую бальшавікі перад вайной так стараліся заглушыць і знішчыць рэпрэсіямі супраць інтэлігенцыі, магутна ўзнімалася ў час нямецкай акупацыі!

Але становішча беларусаў і зараз было нялёгкім. Было шмат такіх, хто выдаваў сябе за сапраўдных сяброў немцаў і «падказваў» ім, хто нібыта быў звязаны з камуністамі, спрабуючы, аднак, рукамі немцаў нішчыць сваіх асабістых ворагаў. Асабліва вызначаліся былыя асаднікі. Яны разумелі, што беларускі нацыянальны рух шкодзіць іх інтарэсам аднавіць Польшчу ў ранейшых яе межах і што беларусы сур'ёзна плануюць самастойную дзяржаву, хай сабе і пад нямецкім пратэктаратам. Таму гэтыя першыя месяцы нямецкай акупацыі нанеслі найбольшыя страты беларускім нацыянальным сілам. Прычым напачатку гэтыя людзі трымаліся як прыцелі немцаў і нават пачалі актыўна працаваць у іхніх установах.. Як даведаўся Кіт, у Наваградку адзін з іх, Смоліч, зусім быў убіўся ў давер да ўладаў і паведаміў некаторыя імёны людзей, якія нібыта былі камуністамі.

Паводле ягонага даносу арыштавалі Орсу і Скрабца. Аднак з уласцівым немцам педантызмам і пад націскам тых нешматлікіх беларусаў, што

ўжо працавалі пры Генкамісарыяце, улады з цягам часу ўсё ж пачалі разбірацца, ці сапраўды арыштаваныя ўступалі ў камуністычную партыю, якія пасады займалі. Так атрымалася і гэтым разам. Правялі расследаванне. Калі ж высветлілася, што ўсё гэта хлусня, то Смоліча расстралялі. Тады ўлады звярнуліся да лекара Міколы Шчорса, спадзеючыся, што гэты інтэлігентны і аўтарытэтны сярод мясцовага насельніцтва чалавек зможа падказаць, каго яны маглі б узяць на працу ў органы мясцовага самакіравання. Шчорс, паводле многіх успамінаў таго часу, стаў важнай персонай пры нямецкіх уладах.

Трэба сказаць, што людзі, для якіх галоўнаю была не беларуская справа, а ўласная кар’ера, ды і, па праўдзе кажучы, звычайнае шкурніцтва, адразу замітусіліся. Пачалі падыходзіць да Шчорса і весці размовы аб тым, якія яны патрыёты Беларусі. Звярталіся і да ягоных сяброў. Да Кіта ў Лебедзева прыехаў нейкі Віктар Уневіч і амаль з ходу ажно заенчыў: «Што вы тут сядзіце? Ваш сябра можа Вас рэкамендаваць на добрую пасаду!» Але Барыс не кінуўся да Шчорса — яго пакуль што цалкам задавальняла праца настаўніка. Уневіч паехаў шукаць сабе лепшага. Але лёс любіць пажартаваць над тымі, хто надта вытыркаецца ў скрушны час. Паспрабаваўшы дзеля ўласнай выгоды «закласці» некаторых дзеячаў нацыянальнага руху, Уневіч сам трапіў пад падазрэнне і быў неўзабаве расстраляны. А тым часам беларусаў сталі больш ахвотна браць на службу. Напрыклад, пры арганізацыі акруговых судоў генеральны камісар Кубэ сцвердзіў, што «генеральны камісар паклікае на акруговых і міравых суддзяў беларусаў» (пастанова ад 12 верасня 1941 года). І сапраўды — у Менску акруговы суд узначаліў Мікалай Наваградзкі, які браў на працу ў асноўным людзей, якія карысталіся даверам у мясцовага насельніцтва. Шукалі людзей, якіх ведалі і якім давяралі. Да Барыса дайшлі словы, сказаныя ксяндзом Гадлеўскім аб тым, што досыць Кіту спаць на печы.

І Кіт зразумеў, што цяпер якраз настае такі час, калі можна нешта зрабіць у асветніцтве, выкарыстаўшы ягоны багаты вопыт. Выбраўшы вольны час, паехаў у Маладзечна.

Там пасля нядоўгіх пошукаў знайшоў аднаго са сваіх добрых знаёмых — былога школьнага інспектара раёна Яворскага. Той выкладаў у школе, але было бачна, што ўжо нудзіўся аднастайнасцю свайго жыцця і таксама хацеў зрабіць нешта большае. Ён надта ўзрадаваўся свайму былому калегу, стаў яго частаваць і, пасядзеўшы крыху, госць выклаў яму сваю задуму:

— Ведаеш, мы маглі б паспрабаваць адкрыць тут, у горадзе, настаўніцкую семінарыю. Пачатковыя школы — гэтага мала. Павінна ж вучыцца і моладзь.

— Семінарыю? — задумаўся Яворскі. — Але ж ці дадуць немцы дазвол? Я чуў, што яны не хочуць пушчаць мясцовае насельніцтва атрымліваць адукацыю вышэй за сярэдняю школу...

— Варта паспрабаваць, — стаў яго ўгаворваць Кіт. — Ты падшукаеш тут будучых выкладчыкаў, а я паспрабую дабіцца патрэбнай паперы з дазволам.

— Тут, у Маладэчне? Гэта немагчыма. Усе напалоханыя і лічаць, што нават ісці да немцаў небяспечна. У іх адна размова — расстраляюць, калі што не так.

— Паеду ў Менск, там у мяне ёсць знаёмыя. Будзем дзейнічаць праз іх.

І Кіт паехаў у Менск. Ён ужо ведаў, што ў Генеральным камісарыяце працуе Яўхім Скурат, намеснік кіраўніка школьнага аддзела, ягоны былы сакурснік па Віленскім універсітэце.

Менск быў змрочны — моцна пашкоджаны чэрвеньскімі бамбёжкамi, прыціхлы. Ды Барыс тут адразу зарыентаваўся і знайшоў патрэбны будынак з лёгкасцю — менчукі ўжо добра ведалі, дзе працуюць цывільныя ўстановы.

Яўхім Скурат сустрэў свайго былога сакурсніка вельмі прыветна. Яны ўзгадалі былых сяброў. Вайна раскідала іх па розных кутках Беларусі і Віленшчыны, многія са старых знаёмых альбо загінулі, альбо хаваліся. Кожны з тых, хто мог у гэтых умовах памагчы агульнай справе, быў надта патрэбным.

— А што цябе прывяло сюды, Барыс?

Кіт падрабязна расказаў пра сваю задуму.

Скурат задумаўся.

— Мой начальнік — немец чэшскага паходжання, яго прозвішча Сівіца. Ён ставіцца да славян прыхільна, паспрабую дабіцца ў яго дазволу на стварэнне настаўніцкай семінарыі.

Але тады Сівіца такога дазволу не даў. Давялося ехаць яшчэ раз. Зразумейшы, што просьбу трэба «падмацаваць» нечым істотным, Кіт узяў з сабою ладны кавал сала кілаграмаў на пяць.

Відаць, «падмацаванне» дапамагло — Сівіца падпісаў дазвол.

Яворскі быў нямала здзіўлены, калі Барыс прывёз патрэбную паперу. Ён, па ўсім было бачна, спадзяваўся, але ўсё ж да канца не верыў, што ўвогуле ўдасца зрабіць гэты крок, на які ён нават асмеліцца не мог.

Але дазвол — гэта быў толькі пачатак велізарнай арганізацыйнай справы.

Кіту давялося патраціць наймаверныя намаганні, каб зрабіць і астатняе — тую чорную, нябачную працу, без якой не абысціся — надрукаваць

аб'явы аб адкрыцці семінарыі, вызначыць праграмы ўступных іспытаў, падабраць выкладчыкаў.

Яворскі дапамог знайсці памяшканне (гэта якраз было няцяжка, бо пуставала былое педвучылішча, дзе і размясціліся выкладчыкі), астатняе ж давялося рабіць яму самому. Затое ж і адказнасць лягла цалкам на ягоныя плечы.

Неўзабаве пачаліся заняткі. Ніхто з выкладчыкаў і сам Кіт не чакалі, што заявы на паступленне ў семінарыю пададуць больш за трыста юнакоў і дзяўчат. Гэты факт яскрава паказаў, як патрэбная тая справа, якую ён задумаў і ажыццявіў разам з Яворскім. Узровень падрыхтоўкі будучых семінарыстаў быў даволі высокі, і таму ўступныя экзамены прайшлі досыць лёгка, а навучанне адразу набыло пэўную элітарнасць, хаця само жыццё вакол было неймаверна цяжкім. Выкладчыкам плацілі прадуктамі, якія навучэнцы прывозілі з вёсак, але і гэта было вялікай дапамогай для настаўнікаў, якія проста не мелі б ніякай працы і змушаныя былі страчваць сваю кваліфікацыю, працуючы на зямлі.

Ды падсвядома Кіт увесь час адчуваў нейкую трывогу — нягледзячы на дазвол з Менску, да мясцовых уладаў ён не хадзіў. Спадзяваўся ўсё ж, што неяк абудзецца, бо дазвол на адкрыццё семінарыі дадзены ў Менску.

Але не абышлося.

Навальніца абрушылася на яго ў асобе гебітскамісара Вілейскай акругі Шмідта. Ён прымчаўся ў будынак былога педвучылішча раз'юшаны і адразу ж зароў на дырэктара.

— Хто дазволіў адкрыць семінарыю?

Кіт паказаў яму дазвол. Гэта, аднак, не ахалодзіла злосці гебітскамісара. Ён, відаць па ўсім, не збіраўся так проста адступаць. І на дырэктара абрынуліся новыя крыкі і пагрозы. Шмідт крычаў, што для унтэрмэншаў дастаткова і адной семінарыі — а яна ўжо ёсць у Вілейцы.

— Вы злачынца! — крычаў немец. — Вы ўвялі ў зман вышэйшае начальства! Вас трэба арыштаваць!

Кіт спрабаваў яго суцішыць, нават апраўдваўся. Куды там! Ганарысты начальнік не хацеў і слухаць.

Аднак Кіта ён усё ж не арыштаваў. Спрацаваў стэрэатып — немца стрымала тое, што дазвол быў падпісаны вышэйшымі інстанцыямі. Ды Кіт не сумняваўся, што тое адбудзецца на наступны раз, пакуль гебітскамісар не высветліць усе абставіны.

Выхад для выратавання быў адзіны — зноў ехаць у школьны аддзел Генеральнага камісарыята Беларусі. Аднак гэтая сустрэча не дала чаканых вынікаў. Скурат быў устрыжаны нечаканымі абставінамі, хаця

слухаў усе перыпетыі візіту гебітскамісара вельмі ўважліва. І нарэшце выказаў сваё меркаванне.

— Ведаеш, Барыс, немцы — страшэнныя служакі. Ты не папрасіў у яго дазволу, ён і не дасць табе працаваць. Трэба, каб яны там, у Вялейцы, трохі астылі. Падумаю, што рабіць. Пачакай.

Кіт сядзеў у чаканні Скурата доўга. Той, відавочна, раіўся са сваім начальнікам Сівіцам і прасіў заступіцца за свайго аднакурсніка. Але той, мабыць, не хацеў ніякіх канфліктаў з-за беларусаў і адмовіўся тэлефанаваць у Вілейку.

Скурат вярнуўся да Кіта, твар яго быў змрочны. Усё ж ён хацеў дапамагчы, тым болей, што тут гаворка ішла не толькі пра семінарыю, але і пра ягоны аўтарытэт у вачах калегі. І ён прыдумаў выйсце. Зноў схадзіў некуды — як Барыс даведаўся пазней, тэлефанаваць у вучэльні па ўсёй Беларусі — шукаць свабоднага месца. Марудна цягнуліся гадзіны. Нарэшце Скурат знайшоў рашэнне.

— Тут трэба саступаць. Табе давядзецца з'ехаць з Маладэчна. Але не гаруй — паедзеш у іншую настаўніцкую семінарыю.

— Куды?

— У Паставы.

— Але ж гэта на другім канцы Беларусі, а ў мяне ўся радня тут!

— Давядзецца, — сказаў Скурат. — Гэта ненадоўга. Але там якраз няма талковага дырэктара, там патрэбны такія арганізатар, як ты..

— Зусім нечаканая прапанова...

— А што ты хочаш лепшага? Дзе там цябе знойдзе той камісар? А мы тут падумаем, што з Маладзечанскай семінарыяй рабіць. Можа, мы яе пад іншай назвай адчынім. А то яны, гэтыя хітругі, нібыта і дазваляюць нам нацыянальныя школы адкрываць, нібыта супрацоўнічаюць, а самі, вядома, думаюць пра сваё. І мы будзем пра сваіх рупіцца — а іначай нашто ўся гэтая мітрэнга?! А пазней зноў вернешся бліжэй да сваіх...

Так Барыс апынуўся ў Паставах.

Паставы — невялікі правінцыйны гарадок за 250 кіламетраў на захад ад Віцебска. Аднак гісторыя яго, як і большасці гарадоў Беларусі — даўняя, ён згадваецца ў пісьмовых крыніцах яшчэ ў 1522 годзе. Дарэчы, ім валодала магнацкая фамілія Дэспатаў-Зяновічаў і славыты Антоній Тызенгауз, які кіраваў каралеўскімі эканоміямі на Беларусі і ў Літве і найбольш разгарнуў сваю дзейнасць у Горадні, стварыўшы там Гродзенскія каралеўскія мануфактуры і адкрыўшы кадэцкі корпус, медычную школу і тэатр, а таксама пабудаваўшы цэлы комплекс грамадзянскай архітэктуры

ў стылі барока. Тое ж ён зрабіў і ў Паставах, і гэтыя невялікія ўзорыстыя мураванкі XVIII стагоддзя, некалі прызначаныя для гатэляў, адміністрацыі і для іншаземных майстроў, захаваліся і ў Горадні, і ў Паставах ажно да сённяшняга часу.

Барыс любіў Сярэднявечча, таму гэты куточак, дзе над ракой Мядзелкай стаяў такі ж самы, яшчэ, мабыць, тызенгаўзаўскі будынак, у якім цяпер месцілася семінарыя, неяк адразу супакоіў ягонае хваляванне і нават распач, якая была апанавала яго пасля такога нечаканага і гвалтоўнага развітаньня са сваім дзіцяткам — Маладзечанскай семінарыяй.

Аднак і тут знайшліся знаёмыя, не лічачы былога сябра па Віленскай беларускай гімназіі Пётры Шчаснага. Некалькі тыдняў таму сюды з Варапаева прыехаў былы вучань з Віленскай беларускай гімназіі Адам Дасюкевіч. Ён працаваў у мясцовай гарадской управе.

Адам вельмі ўзрадаваўся з'яўленню свайго былога настаўніка. Ён пачуваў сябе тут адзінока, і таму абяцаў Барысу дапамагчы чым можа. А для таго свой чалавек у гарадской управе таксама быў вельмі патрэбны.

Усё ж сітуацыя склалася няпростая: ён быў прызначаны сюды загадам, але тым самым адхіляўся ад пасады Пётра Шчаснага. Барыс, як мог, патлумачыў яму прычыну свайго з'яўлення, але іхнія дачыненні ўсё роўна сталі напружанымі, і ён моцна перажываў ад таго. Былі і іншыя складанасці — у процівагу тым часам, калі палякі ціснулі на беларусаў і стараліся зліквідаваць беларускія гімназіі, каб не дапусціць беларусаў да адукацыі, цяпер склалася адваротная сітуацыя: немцы не толькі зачынілі польскую гімназію і аддалі яе карэннаму насельніцтву (якраз у ёй і праходзілі заняткі), але і забаранілі прымаць палякаў у семінарыю. Гэта здавалася Барысу непрымальным. Нягледзячы ні на што, думаў ён, мы, беларусы, не павінны браць прыклад з таго благога, што рабілі для нас палякі. Да таго ж ён добра памятаў, як дапамагалі яму ў цяжкія часіны ва ўніверсітэце сябры-палякі, як супраціўляліся нацыянальнаму пераследу беларусаў некаторыя вядомыя польскія інтэлігенты.

— Мы павінны прымаць усіх здольных вучняў, — сказаў ён на педсавеце. — Спадзяюся, што нашы вучні, якой бы нацыянальнасці яны ні былі, будуць у будучым павважаць наша імкненне да свабоды і самастойнасці.

Новага дырэктара напачатку слухалі насцярожана. Ён здагадваўся па тварах калег, пра што яны думаюць, — пра Лукішкі, у якіх гадамі сядзелі вядомыя беларускія дзеячы і паэты, пра вечна-прыніжанае становішча карэннай нацыянальнасці, якое доўжылася стагоддзямі... Але ніхто не запырэчыў. У Паставах, як узгадае ён праз многія гады, працавалі людзі, многіх з якіх можна назваць настаўнікамі з вялікай літары. (Пра тое, чым

стала для вучняў-беларусаў семінарыя ў Паставах, яскрава сведчыць ліст, дасланы ў Франкфурт-на-Майне 6 красавіка 1998 года Алесяй Умпіровіч, былой вучаніцай гэтай семінарыі:

«Шаноўны сп. Барыс Кім!

Сардэчна дзякуем за ліст і высокую ацэнку нашай кнігі «Гарт», а таксама ж за добрыя водгукі пра нас усіх. Маем вялікі гонар пачуць гэта менавіта ад Вас. Адначасова прашу прабачэння, што ва ўспамінах сваіх дакранулася некаторых даных Вашай біяграфіі, і, калі ёсць якіясьці недакладнасці, — яшчэ раз прабачце. Нельга было не ўспомніць Вашыя вялікія заслугі таго часу. Дзякуючы Вам, Вашым намаганням была адкрытая настаўніцкая семінарыя ў Паставах, а ў Маладэчна — гандлёвая школа, за што Вам нізкі наклон.

Не дзіва, што амаль з усіх куточкаў Беларусі пацягнулася моладзь з прагай да асветы, бо, мабыць, ці не адзіныя гэта былі ўстановы сярэдня?

Моладзь напаягалодная, разутая, дрэнна апранутая, імкнулася да навукі, нягледзячы на ваеннае ліхалецце, бо страляць — справа не дзяцей. Мне давялося ўсяго год правучыцца ў нашай семінарыі і застаўся ён у маёй памяці як адзіны ясны праменьчык у маёй замардаванай маладосці. Ён свеціць і сёння, і таму з вялікай любасцю ўспамінаю колішніх сваіх сяброў, настаўнікаў... Жаль, што пры Вас не давялося мне вучыцца. Я была тут годам пазней, але ж вельмі многа добрага чула з аповедаў пра Вас.

Семінарыя — гэта быў асяродак беларускасці, дзе гартавалася нацыянальна-свядомая моладзь. А колькі было таленавітых хлопцаў і дзяўчат! Былі тут нават быўшыя гімназісты славутай Віленскай беларускай гімназіі. Дбалі і пра нашае эстэтычнае выхаванне. Сп. Скурко вёў у нас лекцыі спеваў, музыкі і, дзякуючы ягоным старанням, існавалі розныя гурткі: літаратурны, драматычны, балетны і іншыя.

Колькі ж не дагадавалася, не далічылася Беларусь таленавітых людзей і, наогул, добрых настаўнікаў, калі запрацаваў Гулаг! Лічу трагедыяй, што адбылося ў сценах гэтага будынка (былой семінарыі, а потым педвучылішча). Аж двойчы адбыліся арышты дзяцей: у 1944 г. за СБМ і ў 1947 — СБП. Я была з апошняй групай.

А да гэтага мне, маладой дзяўчыне, яшчэ зусім мала дасведчанай, прыйшлося ўпершыню сутыкнуцца з страшнай рэальнасцю тых часоў і самастойна прыняць раішэнне, якое і сталася пачаткам усіх далейшых пакут аж на 12 год!

Гэта расплата за тое, што не здрадзіла сваім сябрам, Радзіме і свайму сумленню.

Напярэдадні Вялікадня ад імя ўсіх нашых сяброў і асабіста ад мяне і мужа — складаем Вам, дарагі нам усім чалавек, Гонар нашай нацыі, найлепшыя святочныя пажаданні, добрага здароўя Вам і ўсім блізкім для Вас людзям.

Разам пойдзем да вольнай Беларусі! Дапамажы нам Божы і блага-славі!

З вялікай любоўю і павагай Вашыя Алеся і Антось».

Гэты ліст стаў вельмі дарагім для сусветна вядомага вучонага, дарагім не толькі таму, што ў ім ёсць словы павагі і любові да таго, што ён і іншыя беларускія настаўнікі рабілі ў семінарыі. Галоўнае ў ім — мужная, светлая і нязломная асоба самой Алесі, яе вернасць ідэалам сумлення і шчырага служэння Бацькаўшчыне, якія яна атрымала ў семінарыі і потым пранесла праз усё жыццё. Такія вучні апраўдваюць жыццё Настаўніка. Ён і тады, у тыя жадлівыя часы, і пасля, у выгнанні, часта ўзгадваў сваіх вучняў — ці ж былі вінаватыя яны, такія юныя і чыстыя, што любяць Беларусь і сваю мову? Якая нялюдская ідэалогія — тая, якая адабрала ў іх за гэта маладосць і спрабавала адабраць тое, што нават вышэйшае за жыццё — іхні гонар і сумленне! Лёс яе, як даведаўся ён пазней, аказаўся вельмі характэрным для многіх з тых, хто паверыў у савецкую прапаганду і спадзяваўся, што з Усходу ідзе сапраўднае вызваленне.

Алеся (цяпер яе прозвішча па мужу Фурс) сустрэла прыход Чырвонай Арміі ў 1944 годзе з радасцю, як вызваліцельку. Узгадвае, што, убачыўшы, як ладкуе фурманку да ад'езду любімы настаўнік (той самы Скурко, пра якога яна ўспамінае ў лісце), здзівілася, бо «воля ідзе», а ён адказвае: «Воля? Не, мусіць што добра не чакаць».

Аднак неўзабаве ў педвучэльні ўсё выкладанне сталі пераводзіць на расейскую мову, а за пратэсты навучэнцам сталі ставіць двойкі і пагражаць. Калі ж маладыя людзі ў знак пратэсту аб'ядналіся ў арганізацыю, якую так і назвалі «Саюз беларускіх патрыётаў», то разгром гэтай дзіцяча-рамантычнай суполкі ператварыўся ў сапраўдную карную акцыю, быццам гэта не дзеці сабраліся разам, каб сказаць адзін аднаму «Люблю Беларусь!», а ўзброеныя тэрарысты задумвалі скасаванне ўлады... І кара была наймаверна жорсткаю — Алеся атрымала 25 гадоў пазбаўлення волі! І сям'ю не абмінулі — бацька атрымаў дзесяць гадоў і памёр у турме, так што дачка і дасюль не ведае, дзе яго пахавалі...

Дарагім для Барыса Уладзіміравіча стала сведчанне другога навучэнца Пастаўскай семінарыі — Алеся Амеляновіча, што ў сваіх успамінах (у той

жа кнізе «Гарт», якую напісаў Герман Кірылаў і пра якую тут ідзе гаворка), пра беларускае школьніцтва ў час вайны напісаў наступнае: «Да пачатку вайны зь немцамі я скончыў 5 клясаў. Ва ўмовах вайны, ва ўмовах ломкі ранейшага ўкладу жыцця пад нямецкай акупацыяй праблематычным уяўлялася аднаўленне заняткаў у школах. Але ўжо праз колькі месяцаў усе яны ў нашай мясцовасці зноў пачалі работу. Пры тых жа ў асноўным настаўніках, акрамя прыезджых. Часта з тымі ж падручнікамі, дапаможнікамі. Але ўжо ў поўным сэнсе яны былі беларускія, нацыянальныя. Зь беларускай мовай у якасці рабочай, абавязковай. З выкладаннем гісторыі, геаграфіі Беларусі, з сапраўдным беларускім духам. Як на сённяшні розум, вартыя здзіўлення такія апаратыўнасць, зладжанасць, зь якой жменька беларускіх дзеячаў арганізавала і правяла такую складаную работу. Як бы хто ні ставіўся да іх, якія б ацэнкі ні даваў, аб'ектыўнасць вымагае аддаць ім за гэта пашану. Што хацеў бы тут адзначыць: у справе наладжвання школьніцтва была салідная падтрымка з боку насельніцтва. Відавочна, што бяз гэтага нічога б і не атрымалася. Бо аднекуль яшчэ падтрымкі і быць не магло. Нямецкія ўлады былі аб'якавыя да асветы беларускага народа.»

Так піша чалавек, які за сваю беларускасць таксама прайшоў праз пекла ГУЛага, цудам застаўся жывым на залатых прыісках Калымы і ні разу не пашкадаваў, што выбраў шлях патрыёта сваёй радзімы, а не манкурта...

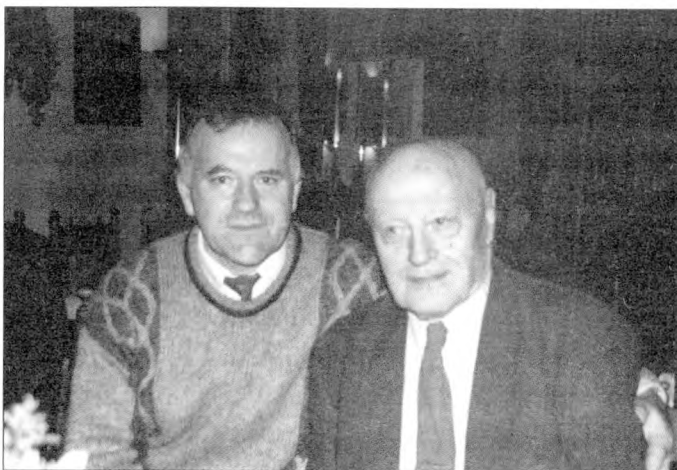
Не наракаюць гэтыя, тады яшчэ дзеці, на тое, што многія са старэйшых людзей, іхніх выкладчыкаў, пазней, перад сканчэннем вайны, выехалі на Захад. Тая ж Алесь Умпіровіч піша: «...ня дай Бог, застаўся б, ня выехаў зь Беларусі на Захад Барыс Кіт, і ён бы скончыў сваё жыццё дзе-небудзь капачом у калгаснай брыгадзе, калі б, вядома, давялося выжыць у пекле ГУЛага. А так Барыс Кіт хоць уцалеў. Калі не на радзіме, то ў далёкай Амэрыцы змог знайсці прызнаньне свайму таленту. Калі не свайму народу, дык чалавецтву змог паслужыць у такой важнай галіне, як касманаўтыка.»

І праз гады застаўся ў душы Кіта гэты боль за ўсіх іх, загубленых альбо скалечаных сталінскім рэжымам, за ўсіх, чые здольнасці і таленты былі ў поўным сэнсе слова закапанія ў зямлю...

...Можа, гэта цень таго страшэннай будучыні тады прымушаў іх, настаўнікаў, ставіцца да сваіх вучняў з асаблівым шкадаваннем? Смерць, што заўсёды як бы лунала над кожным з тых, хто жыў на акупаванай тэрыторыі, была асабліва бязлітаснай да дзяцей, якім трэба было расці,

вучыцца і чыя псіхіка была асабліва крохкай. Аднак пякельна цяжкім было гэтае жыццё і для настаўнікаў.

Пётра Шчасны, які адначасова быў школьным інспектарам у Паставах, сачыў за працай Барыса Кіта. Ён ведаў, што той залічваў у семінарыю, насупе-

Б. Кім і А. Майсеёнак

рак нямецкім загадам, палякаў. І аднойчы, сустрэўшыся з ім сам-насам, на мосціку праз рэчку, нават папярэдзіў: «Барыс, ты адсюль жывым не выйдзеш!»

Можа, гэта была схаваная пагроза? Але жыццё і без гэтага рабілася ўсё больш небяспечным, бо абстаноўка нават у ціхіх Паставах усё болей ускладнялася, фашызм усё болей паказваў сваё нечалавечае аблічча.

Не сакрэт, што напачатку многія сустрэлі немцаў з радасцю — здавалася, гэтая нацыя не дапусціць таго, што рабіла з сялянамі савецкая ўлада — прымусовая калектывізацыя, высылкі ў Сібір, велізарныя падаткі. Аднак прайшоў час, і стала відавочным, якім з'яўляецца гэты «новы парадак».

Яўрэяў сталі заганыць у гета, абыходзіліся з імі горш, чым з жывёлай, забівалі за самую нязначную правіну. Моладзь пагналі на прымусовыя работы, часта робячы гэта гвалтам. Дасюкевіч гаварыў пра гэта з вялікай трывогай, але Барыс і сам таксама добра ведаў — вучні расказвалі пра тое, што робіцца ў горадзе. Ён бачыў вочы людзей — у іх былі пакута і страх.

Так сталася, што Адам выратаваў свайму былому настаўніку жыццё.

Гэта было ў той дзень, калі, як высветлілася пасля, было зліквідаванае гета. Усю ноч стралялі, і семінарыя нібы застыла ў здранцвенні. Усе адчувалі — здарылася нешта жахлівае, і прадчувалі небяспеку. Толькі пазней малады дырэктар даведаўся, што было расстраляна некалькі тысяч яўрэяў, самі немцы не маглі, ды і не хацелі іх хаваць.

Недзе пад полудзень у семінарыю разам з Дасюкевічам зайшоў афіцэр СД. Адам трымаўся ззаду, а афіцэр, па-гаспадарску рассеўшыся ў кабінце, загадаў, каб вучні пайшлі прыбіраць трупы расстраляных людзей.

Барыс спачатку падумаў, што няправільна яго зразумеў. А калі высветлілася, што гэта так і ёсць, то адразу катэгарычна адмовіўся:

— Пан афіцэр, тут дзеці, і гэтае заданне немагчымае!

— Вы смееце казаць, што не выканаеце мой загад?!

Афіцэр раз’юшана выхапіў пісталет і, мабыць, тут жа, на месцы, застрэліў бы дырэктара, каб не Дасюкевіч. Той, перапалоханы, стаў, аднак, угаворваць афіцэра, што знойдзе людзей на пахаванне расстраляных і што расстрэл дырэктара семінарыі адмоўна паўплывае на мясцовае насельніцтва. Неяк яму ўдалося суцішыць гнеў немца, і яны выйшлі.

Пасля іхняга адыходу Барыс доўга сядзеў у крэсле, сэрца ягонае калацілася. Зноў смерць была так блізка, што здалася, нібыта ейнае крылле прашалясцела над самым вухам. Але ж — застаўся жывы, значыць, яшчэ папрацуе!

Сам Адам ад смерці не ўратаваўся. Ягоную работу ў асветніцтве заўважылі і прапанавалі месца бургамістра Паставаў. Дасюкевіч, як потым расказалі дырэктару, доўга адмаўляўся, але нарэшце пагадзіўся. Спрабаваў на гэтай працы як мага болей ашчаджаць беларускае насельніцтва. Але доўга гэта не працягвалася. Неўзабаве пасля ад’езду Кіта ў Маладзечна з яго былым вучнем здарылася бяда: яму загадалі падрыхтаваць для нейкай нямецкай патрэбы 100 фурманак. Ён змог сабраць усяго дзесяць. Немец пачаў крычаць на яго, ударыў кулаком па галаве так, што зваліліся акуляры. Калі Дасюкевіч нагнуўся падняць іх, той немец стрэліў яму проста ў патыліцу. Так загінуў чалавек, які многіх беларусаў выратаваў ад смерці — загінуў з кляймою здрадніка і паслугача немцаў. Аднак жывуць яшчэ тыя, хто памятае яго іначай.

Сярод іх і былыя вучні Пастаўскай семінарыі. Дарэчы, іхнія ўспаміны, якімі яны дзеляцца праз многія дзесяцігоддзі, ажыўляюць эпізоды, якія, здавалася б, ужо даўно забытыя ўсімі. Яўгенія Навумчык піша ў сваім лісце:

«...у чэрвені 1998 года мы з мужам пераехалі на жыхарства ў г. Паставы. Купілі домік мэтраў 50–70 ад школы на здымку, якую Вы бачыце (тут і далей захоўваецца стыль арыгінала. — В. І.).

Спадар Барыс Уладзіміравіч Кіт быў яе дырэктарам, а пасля як Яго арыштавалі, дырэктарам стаў Пётр Усцінавіч Шчасны.

Барыса Уладзіміравіча Кіта я больш запам’ятавала на сустрэчах у нашым доме. Ён заходзіў да нас, як Яму прыходзілася бываць на чыгуначным вакзале і чакаць цягніка. Дом маіх бацькоў знаходзіцца радам са станцыяй.

Б. У. Кіт быў заўсёды з гумарам, у размове прымалі ўдзел мае Папа, Мама, старэйшыя браты і сястра.

Мне тады было 15 год і на росту я малая была (на здымку стаю ў белай шапачцы між настаўнікамі, якія сядзяць — Адам Дасюкевіч і Б. Кіт).

Б. У. Кіт заўсёды запрашаў мяне прымаць удзел у размове. Ён задаваў мне пытанні, найчасцей пра гісторыю, у той час я ўжо закончыла 7 клас (1941–1942 год), дзе гісторыю выкладаваў настаўнік сп. Сінёў, цяпер няма ў жывых. Мы ўпершыню ад яго пачулі пра Статут Вялікага Княства Літоўскага і г. д.

І як жа мне сорамна было ў той час, калі Б. У. Кіт спытаў, чаму я не вучуся у Пастаўскай настаўніцкай семінарыі. Ад сорамы я чуць не расплакалася, добра помню, заікацца пачала, бо ж лічыла, што вышэй вучыцца не абавязкова.

Пасля першай такой гутаркі я адразу пайшла вучыцца ў Пастаўскую настаўніцкую семінарыю.

...На фота настаўнікі сядзяць, злева направа Сяргей Юр'евіч Мацук, вучыўся разам з Б. У. Кітам у Вільні ва універсітэце, памёр у 1998 годзе, Навіцкая Ніна Фаўстаўна, даўно памерла, Адам Дасюкевіч — немец забіў у 1943 г. Б. У. Кіт, Руэжа Блажэвіч і Арловіч, пра лёс двух апошніх нічога не ведаю. Вучняў, прозвішчы і імёны я некаторых добра памятаю і знаю. Сядзяць на зямлі: другі з краю, злева направа Язэп Сушко, ён у Маладзечне жыве, Віктар Мажэйка ў Паставах жыве, Коля Асяненка дзесь у Расеі жыве і шмат другіх прозвішчаў памятаю, толькі на здымку крыху складана мне іх акрэсліць, а можа, гэты і не патрэбны?»

...Колькі краін пройдзе ён пасля, каб пад канец жыцця зноў і зноў вяртацца да вытокаў, да сябе, маладога, да ўсіх, хто ў тых часы быў побач...

Тым часам Яўхім Скурат памятаў, што Кіт хацеў бы жыць у Маладзечне, бліжэй да родзічаў, і стараўся ўсё улагодзіць. Неўзабаве справа аб парушэнні загада Вілейскага гебітскамісарыята была забытая, у Маладзечна адчынялася гандлёвая школа, і Барыс быў прызначаны яе дырэктарам.

І хаця ён мог бы ехаць туды адразу ж, але ўтрымлівала тое, што ён павінен быў скончыць навучальны год. Не хацелася падводзіць свой калектыў, дзе, як ён бачыў, яго паважалі і спадзяваліся на ягоную вытрымку і дыпламатычнасць у дачыненнях з мясцовымі ўладамі.

Аднак цяпер ў Маладзечна яму даводзілася ездзіць даволі часта — наладжваў там навучальны працэс, клапаціўся пра дапаможнікі. Такія паездкі сталі звычайнымі. Аднак апошняя, калі ён ўжо развітаўся з Паставамі і канчаткова, як яму здавалася, вяртаўся дадому, яго затрымалі на станцыі Круляўшчызна.

Ён ніяк не мог даўмецца, што сталася прычынай арышту — данос ці простае падазрэнне, але ў жандармерыі вывернулі ягонья кішэні, вывалілі на лаву ўсё, што было ў куфры і партфелі. Як на тое, там было шмат старых пасведчанняў, аўсвайсаў, якія ён, як чалавек педантычны, усё не выкідаў. Яны ўзбудзілі асабліую цікавасць. Жандары так і ўзвіліся:

— Гэта — для партызанаў!

Ён спрабаваў тлумачыць, што не звязаны з партызанамі, а працуе ў Пастаўскай гімназіі, а таксама ў тэхнікуме і таму мае некалькі пасведчанняў, але яны не слухалі. Потым яму сказалі, што на яго ўсё ж быў данос — можа, яшчэ і таму Барыса ўзялі ў дарозе, бо думалі, што ўсе паперы ён прыхапіў з сабой па ад'ездзе. Як бы там ні было, але яго тут жа пасадзілі ў машыну і павезлі ў Глыбокае, як аказалася, адразу ў турму.

Глыбокае — старажытны горад, які ўпершыню ўзгадваецца ў пісьмовых дакументах XVI стагоддзя. Што цікава: сярод тых, хто ім валодаў — Зяновічаў, Радзівілаў, Вітгенштэйнаў — упамінаюцца і Корсакі. У ранейшыя часы там было некалькі касцёлаў, цяпер жа на галоўнай плошчы, ледзь не насупраць, стаялі прыгожая царква і старажытны касцёл.

Аднак яго не павезлі ў цэнтр, а ўвапхнулі ў нейкі вялікі лёх на ўскраіне.

Напачатку нічога нельга было разгледзець, а калі вочы прывыклі да цемры, ён убачыў, што там поўна людзей. Яны сядзелі, ляжалі, курчыліся на падлозе, так-сяк прыцярушанай саломай. Густы пах нямытага чалавечага цела прымусіў прысесці.

— За што цябе? — адразу ж запытаўся нехта.

— Не ведаю...

Ён на самай справе гэтага не ведаў. Але думкі віравалі, душылі адчаем. Калі назбіраць усё, што было ім зроблена, то на данос сапраўды набярэцца: навучальныя праграмы складзены так, нібыта немцаў наогул не існуе; абавязковы партрэт Гітлера пры ўваходзе ў семінарыю замалы, быццам гэта старонка з кнігі. Беларускі патрыятызм — тут ягоная віна, як кажуць, поўная... Што яшчэ? Спачуваў яўрэям, выказваўся супраць нечалавечай жорсткасці ў дачыненні да іх. Прымаў, нягледзячы на забарону, у семінарыю палякаў. Забіваюць і за меншае...

Першую ноч ён запомніў назаўсёды. Было холадна, людзі спрабавалі запаліць печку, якая стаяла ў тым скляпенні, але паваліў такі густы дым, што сталі задыхацца. Ратаваў ад холаду толькі кажух — у ягоную поўсць малады настаўнік ўткнуў нос, каб неяк прадыхаць дым. Неўзабаве адчуў, як па целе нешта папаўзла. Вошы! Ад гідлівасці ледзь не закрычаў. Але каго гэта тут магло здзівіць?

Толькі заплюшчыў вочы, як раздаліся крокі, загрымелі засаўкі, у камеру ўваліліся паліцэйскія і сталі чытаць прозвішчы тых, каму «на выхад». Людзі здранцвелі. Тых, каго называлі, паднімаліся, ледзь варушачыся. Пры слабым святле з акенца дзікім жахам блішчэлі іх вочы. Адзін, амаль хлопец, забіўся ў плачы:

— Не пайду! Я не вінаваты!

Яго моўчкі схапілі за каўнер, спрактыкавана ўдарылі пад дых, вывалілі ў калідор.

Неўзабаве пачуліся стрэлы. Відаць, расстрэльвалі непадалёку, бо стрэлы былі чутныя выразна. І ўсе ў камеры яшчэ болей стаіліся, нібыта гэта магло адвесці бяду...

Раніцай замест ежы ўкінулі трохі сырых буракоў. Згаладнелыя людзі прагавіта грызлі іх. Барыс не мог нават прымусіць сябе з'есці кавалак — так сцяла горла.

Праз нейкі час у лёх увагналі новую партыю арыштаваных. Выклікалі на допыт і Барыса. Дапытвалі як падазронага ў сувязях з партызанамі.

Назваў прозвішчы тых, хто мог за яго паручыцца — Адама Дасюкевіча і Яўхіма Скурата. Тады яго адправілі назад, у скляпенне.

Допыты працягваліся. Кожны дзень на яго вачах адбывалася жудасная трагедыя — адных людзей выводзілі на расстрэл, другіх зноў упіхвалі ў гэты халодны, смярдзючы, жахлівы лёх. Кожны раз, калі адчыняліся дзверы, яго пачыналі біць дрыжыкі, але ён стараўся гэтага не паказваць.

Як даведаўся пазней, ягоную справу веў сам шэф Глыбоцкай паліцыі Левандоўскі. Апошняму так і карцела расправіцца з дырэктарам семінары — магчыма, ён таксама ненавідзеў беларускіх нацыянальных дзеячаў. Але, мабыць, высілкі А. Дасюкевіча не давалі таму здзейсніцца. Адам называў прозвішчы беларускіх дзеячаў у Мінску як сяброў Кіта. Аднак, калі гэта і рагавала пакуль што жыццё, то абыходжанне паліцэйскіх было тое ж самае, што і з іншымі.

Побач з ім сядзелі розныя людзі — святары, сяляне, інтэлігенты. Неяк падсеў да Барыса беларускі настаўнік. Не нашмат старэйшы, але неяк нібыта аглушаны бядой. Яны разгаварыліся.

Ён добра разумеў жахлівае становішча беларусаў, якія былі між некалькіх агнёў: «Як жыць чалавеку? Ноччу стукаюцца партызаны, бяруць, што ім трэба. Днём з'яўляюцца немцы, якія ўсё ведаюць, бо нехта, хто бачыў партызан, ужо данёс. Выходзіць, ты сам першы павінен бегчы і даносіць, бо возьмуць цябе. А мне хочацца аднаго — вучыць дзяцей, рабіць сваю справу і выжыць. Але ж — не даюць».

У другога, што сядзеў побач з Барысам, былі на нагах выдатныя хромавыя боты. Калі яны клаліся спаць, ён раптам загаварыў:

— Вазьміце мае боты. Мая душа адчувае, што гэтую ноч не перажыву. А так — хаця добраму чалавеку застануцца.

Барыс адмовіўся, паспрабаваў сусцешыць чалавека, можа, дасць Бог, неяк абыдзецца. Ды селянін стаў з распачы рэзаць свае боты — няхай не дастануцца і катам! І сапраўды — яго ўзялі трохі пазней, пад раніцу. Калі ж развіднела, Барыс убачыў, што назад вязуць воз адзення, а наверху ляжаць тыя боты з парэзанымі халявамі...

На расстрэл выклікалі кожную ноч. Пасля гэтых выклікаў у камеры з трыццаці вязняў заставалася чалавек пяць. За дзень набіралі новых, а ноччу зноў ішлі расстрэлы. І было немагчыма прывыкнуць да таго, што жандар, які заходзіць аб'яўляць прозвішчы, даходзячы да літары К, пацвельваецца з арыштаванага дырэктара семінарыі, па некальку разоў вымаўляючы, як вырак, «Кі, кі, кі...» і, нарэшце, называе іншае прозвішча!

Трыццаць дзён і начэй адседзеў Барыс у сутарэннях Глыбокага, чакаючы вырашэння свайго лёсу. Зразумеў, што намаганні Адама Дасюкевіча і Нікандра Мядзейкі (яшчэ аднаго знаёмага Кіта у Глыбокім) далі плён, толькі тады, калі па яго прыйшлі днём, а не ноччу.

Ён аброс барадой, знясілеў, ледзь перастаўляў ногі.

Хаця Глыбоцкая акруговая паліцыя і была змушана адступіць перад агульнымі намаганнямі сяброў і прыхільнікаў Кіта, яго былых вучняў, якія працавалі ў адміністрацыі павета і раёна, аднак справу пераслалі ў Вілейскую акруговую турму, туды ж адправілі і вязня.

Левандоўскі злосна пажадаў на развітанне набірацца сіл, бо «Вілейскае СД знойдзе доказы яго віны з-пад зямлі».

— Там ведаюць лепей, што і як Вы рабілі, — падсумаваў ён.

Акруговая турма ў Вілейцы, дзе была галоўная тэрытарыяльная кватэра СД, на ўсё жыццё запомнілася яму палякам — вартавым Генрыкам Сянкевічам, цёзкам славутага пісьменніка.

Той, чамусьці палічыўшы дырэктара семінарыі за яўрэя, люта здэкаваўся з яго. Калі Кіт праходзіў міма, Генрык заўсёды стараўся ўдарыць яго па галаве. Аднойчы Барыс упаў без прытомнасці, але неяк акрыяў. І толькі ўбачыўшы аднойчы ў лазні неабвержныя доказы таго, што ненавісны яму чалавек не яўрэй, гэты жудасны чалавек пакінуў яго ў адносным спакоі. Адносным — бо патрабаваліся сілы, каб вытрымаць бясконцыя допыты. Дзень ішоў за днём. Так, час сапраўды валодае асаблівасцю — ён кожны раз іншы, і для кожнага чалавека цячэ па-рознаму, па-свойму. Дагэтуль ён не лічыў гады, падпарадкоўваўся таму, што несла жыццё, не надта

задумваючыся, пераадольваў перашкоды. Але калі, нарэшце, пасля ўсіх гэтых дзён і начэй яму загадалі выходзіць днём, а не ўначы, і ён зразумеў, што, магчыма, адпушчаны на волю і застаўся жыць, такой неадольнай радасці існавання, такога шчасця, здаецца, не адчуваў яшчэ ніколі.

Вызваліўшыся з турмы, Барыс дазнаўся, колькі высілкаў зрабілі і Дасюкевіч, і супрацоўнік БЦР у Глыбокім Нікандр Мядзейка, і, нарэшце, яго былы вучань Кастусь Касяк, які працаваў дарадчыкам па беларускіх справах пры гебітскамісарыяце, каб жалезная машына нямецкага «новага парадку» выпусціла ахвяру, на якую была нацэлілася.

Гэтак — калі беларусы ратавалі сваіх — было на ягоных вачах не аднойчы. Яшчэ ў першы год вайны адзін з добрых знаёмых Барыса Алесь Калодка, упаўнаважаны па беларусізацыі пры гебітскамісарыяце, праглядаючы спісы на расстрэл, якія былі пададзеныя бургеймайстару, убачыў там прозвішча школьнага інспектара Нікандра Мядзейкі. Было вядома, што частку спісаў рыхтаваў Віктар Уневіч — некалі ён маскіраваўся пад шчырага беларуса, але потым, у часе вайны, аб'явіў сябе палякам. Нацыянальную інтэлігенцыю ён добра ведаў, таму унёс Мядзейку ў «расстрэльныя» спісы. Рызыкуючы жыццём, Калодка пазваніў Нікандру:

— Уцякай! Пазней мы табе дапаможам дзе ўладкавацца, а цяпер трэба бегчы.

Мядзейка паслухаўся. Пазней яму сапраўды дапамаглі, ён стаў працаваць намеснікам сакратара БЦР у Глыбокім. І цяпер ён рабіў для Кіта тое, што некалі зрабілі для яго. (Жыццё літасціва паставілася да Мядзейкі — ён выжыў, і калі памёр Радаслаў Астроўскі, быў абраны прэзідэнтам БЦР).

У Вілейцы забіць маглі кожную хвіліну, тым болей, што яго добра ведалі як адданага беларускай справе чалавека. А з такімі распраўляліся без усялякага шкадавання, асабліва ў першыя ваенныя месяцы, ды, зрэшты, і пазней.

Адзін з эмігрантаў, Міхась Раецкі, пісаў ва ўспамінах пра той час (калі ўжо ў 1986 годзе Б. Кіт пытаўся ў яго пра нашчадкаў Яна Чачота на Наваградчыне): «Адносна Чэчата — дык, дарэчы, яны былі сваякамі мае бабкі, якая памерла ў Нямеччыне, меўшы 109 гадоў. Апошні з Чэчатаў, які меў маёнтак у 7 км ад Снова (Камянка), за беларускасць быў застрэлены польска-савецкім агентам. Шмат каштавала маёй бабцы, пакі яна адсудзіла той маёнтак ад «Polskiego Panstwa». Бо сам Чэчат не быў жанаты. Дарэчы, той агент быў злоўлены і асуджаны ў Баранавічах у 1942 годзе».

Вызваленне Барыса вырашылася станоўча толькі дзякуючы дапамозе і падтрымцы беларусаў, якія працавалі ў розных нямецкіх установах. Гэтая падтрымка шмат каго ўратавала ад бяды.

Мала вядома на Беларусі тое, што пазней створаная Беларуская Рада даверу, у якую ўваходзілі аўтарытэтныя беларускія дзеячы, выступала супраць рэпрэсій карнікаў на Беларусі. Самая вядомая акцыя такога пратэсту адбылася 23 жніўня 1943 года, калі інжынер А. Русак зачытаў на сумеснай з нямецкімі цывільнымі і паліцэйскімі ўладамі сесіі своеасаблівы мемарандум, дзе пералічаў карныя акцыі, праведзеныя супраць мірнага насельніцтва. Таму, што гэтыя пратэсты былі прынятыя пад увагу, шмат пасадзейнічала славетная бітва пад Курскам, калі Чырвоная Армія вызваліла вялікую частку акупаванай тэрыторыі і стала ясна, што наступае пераломны этап вайны.

Зразумела, немцам цяпер патрэбныя былі саюзнікі. Беларусы стараліся выкарыстаць гэтае становішча ў сваіх мэтах: як мага болей ратаваць сваіх суродзічаў, пашыраць кола свядомай інтэлігенцыі. І дзейнасць Барыса Кіта, настаўніцкая і асветніцкая, таксама клалася ў рэчышча службавання свайму народу. Ягоная праца ў Паставах і Маладзечне была неабходнай для таго, каб захаваць свой народ у найцяжэйшых выпрабаваннях...

Сапраўды, часовая памяркоўнасць немцаў тлумачылася тым, што ў снежні 1943 года была створаная Беларуская Цэнтральная Рада, у якой ім бачылася магчымасць накіраваць на барацьбу з нарастаючым партызанскім рухам саміх беларусаў. Гэтым зберагаліся ўласныя нямецкія сілы, якія не трэба было адцягваць на Усход. Беларускаму нацыянальнаму руху стала надавацца большая ўвага, і можна нават гаварыць аб своеасаблівым заігрыванні нямецкіх акупацыйных уладаў з яго прадстаўнікамі. Прынамсі, фармальна ў падпарадкаванні БЦР было перададзена кіраўніцтва школьнай справай, культурай, сацыяльнай апекай, Беларускай краёвай абаронай, а таксама арганізацыі, якія былі створаны раней — Беларуская народная самапомач, Саюз беларускай моладзі і Навуковае таварыства.

Вядома, даць поўную самастойнасць самім беларусам немцы не збіраліся, але для нацыянальнай інтэлігенцыі адкрывалася магчымасць хоць такім чынам спрыяць навуцы і школе, а таксама выхаванню моладзі ў нацыянальным рэчышчы. І яна выкарыстоўвала такую магчымасць, хаця немінучае раздваенне паміж нянавісцю да захопнікаў ды жаданнем нешта карыснае ў неверагодна цяжкіх умовах рабіць для народа надавала гэтаму служэнню рысы сапраўднай трагедыінасці. Многія з іх ужо спрабавалі знайсці паразуменне з камуністычнымі сіламі, але, перакананыя ў марнасці сваіх спробаў накіраваць падзеі ў дэмакратычнае і нацыянальнае рэчышча, мелі слабую надзею ажыццявіць гэта хаця б пры немцах. Яны разумелі, што беларусы зноў апынуліся на вялікім гістарычным раздарожжы,

дзе ім трэба захавацца як нацыі альбо знікнуць у надзвычай цяжкіх, амаль цалкам неспрыяльных для выжывання народа ўмовах. Але якая постаць аб'яднае іх у гэтым імкненні выратавацца, захавацца, хто возьме на сябе цяжар аб'яднання?

Радаслаў Астроўскі, які ўзначаліў БЦР, паспрабаваў стаць гэткай постацю.

Спачатку палымяны рэвалюцыянер, звяргальнік застарэлай манархічнай застоінасці ў 1905–1907 гадах, за што быў выключаны са Слуцкай гімназіі, студэнт Пецярбургскага універсітэта (таксама арыштаваны за рэвалюцыйную дзейнасць), у трыццацігадовым узросце, у 1917 годзе, ён быў камісарам Слуцкага павета. Затым, пасля лютаўскай рэвалюцыі, выступіў супраць кастрычніцкага перавароту 1917 года, у 20-х гадах быў удзельнікам Слуцкага паўстання. Віцэ-старшыня ЦК Беларускай сялянска-работніцкай Грамады, Старшыня Таварыства беларускай школы, ён, нягледзячы на ўсё гэта, быў, аднак, апраўданы падчас славутага судовага працэсу над Грамадой. Злыя языкі сцвярджалі, што гэта адбылося дзякуючы яго згодзе супрацоўнічаць з польскімі ўладамі. І гэта даволі негатыўна адбілася на ягоным аўтарытэце ў «пасляграмадоўскія» часы. Перад самай вайной ён узначаліў аддзяленне Беларускага камітэта самапомачы, але ўжо восенню 1941 года прыехаў у акупаваны Менск, дзе працаваў у цывільнай адміністрацыі. Згадзіўшыся працаваць бургамістрам у Смаленску (пазней ў Бранску і Магілёве), ён стараўся па магчымасці абстрагавацца ад нямецкай палітыкі, але мусіў быць у вачах насельніцтва яе правадніком. Таму стварэнне Беларускай Цэнтральнай Рады было неадназначна ўспрынятае нават тымі, хто добра разумеў — трэба выкарыстоўваць любую магчымасць дзеля захавання нацыі ва ўмовах вайны і татальнага знішчэння. Тым болей што на беларускай зямлі пачыналася «партызанка.» Акружэнцы, якія на пачатку вайны засталіся на Беларусі, пачыналі аб'ядноўвацца.

Партызанскі рух, пачынаючы ўжо з 1942 года, перш за ўсё інспіраваўся Масквой, таму зноў, як калісьці ў стагоддзях, народ раскалоўся на дзве варожыя часткі. І нездарма гады вайны ўсё часцей сучасныя даследчыкі называюць вайной грамадзянскай. Нялёгка было простаму чалавеку зразумець усе скрытыя спружыны падзей, ён не заўсёды разумеў, чаму і дзеля якіх мэтаў беларуская інтэлігенцыя супрацоўнічае з акупантамі, якія лютавалі на яго зямлі ўсё болей і болей.

Радаслаў Астроўскі больш за дванаццаць гадоў працаваў дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі, ён добра ведаў усіх нацыянальна свядомых людзей і ўмеў даказаць, што аб'ектыўна яны працуюць на будучыню Беларусі. І сапраўды — як ні парадаксальна, але сваёй вышыні

нацыянальнае школьніцтва дасягнула менавіта ў гэтыя страшныя, крывавыя гады. Толькі падчас іх многія дзеці маглі даведацца пра сапраўдную, вякамі схаваную ад народа гісторыю, толькі цяпер беларускае пазначалася старажытным нацыянальным гербам «Пагоня», пад якім нашыя продкі змагаліся за сваю незалежнасць. (Чарговая спроба аднаўлення незалежнасці, што адбылася ў 1991 годзе, бадай што, была б немагчымаю без гэтых ваенных гадоў, калі ўпершыню за некалькі стагоддзяў адукацыя стала нацыянальнай. І нават наступныя пяцьдзесят гадоў, калі, паводле ўмелай, вытанчанай прапаганды жахі акупацыі былі звязаныя ў святдомасці народа з нацыянальнымі сімваламі, усё ж насенне, што шчодро раскідалася тады, дало свае ўсходы і не было вынішчанае да канца.)

Быў створаны ўрад БЦР, куды ўвайшлі людзі, добра знаёмыя Кіту. І хаця той захаваў добрыя дачыненні са сваім былым дырэктарам і супрацоўнікам, яму не прапанавалі заняць там нейкую пасаду — яго, відаць, было нялёгка адшукваць у Маладзечне, а можа, былі нейкія іншыя прычыны. Аднак гэтае знаёмства, а таксама ўзаемаразуменне з Яўхімам Скуратам, Пётрам Орса, якія ўзначальвалі школьныя і сельскія справы, давала яму магчымасць рабіць тое, на што іншыя дырэктары беларускіх навучальных устаноў часта не адважваліся. Сапраўды, хто б мог у гэтыя гады пайсці на тое, што было катэгарычна забаронена немцамі?

Янка Станкевіч у Менску таксама марыў заснаваць беларускі ўніверсітэт і нават запрашаў Кіта за прафесара. Але — не здзейснілася. Беларускі ўніверсітэт, так патрэбны для таго, каб выхоўваць нацыянальна святдому інтэлігенцыю, немцы не дазволілі. Больш за тое — якраз тады пачаліся антыбеларускія акцыі партызанаў — яны расстрэльвалі беларускіх настаўнікаў, палілі школы.

Беларускія дзеячы ўвесь час былі як бы паміж двюма вялізнымі сіламі, што імкнуліся ў розныя бакі.

Партызаны, асабліва з атрадаў, што былі створаныя пад кіраўніцтвам Масквы, ваража ставіліся да беларускіх нацыянальных дзеячаў і да тых, хто ўвогуле вучыўся ў школах ці гімназіях. Па іхняму выходзіла — Беларусь павінна быць агромністай пустыняй, дзе б нікому, у першую чаргу немцу, нельга было выжыць. А што пры гэтым загіне мясцовае насельніцтва, што дзеці за часы вайны застануцца невукамі, выходзіла, нікога не хвалявала. Ідэалогія ў таталітарнай савецкай краіне заўсёды перавышала каштоўнасць аднаго асобна ўзятага жыцця, а ў дадзеным выпадку — і цэлага народа.

Узмацніліся рэпрэсіі супраць мірнага насельніцтва з боку немцаў. І часта нельга было зразумець — хто забіваў, за што і як. Так, напрыклад,

6 снежня 1943 г. быў застрэлены на вуліцы ў Менску бургамістр Вацлаў Іваноўскі, былы прафесар Варшаўскай політэхнічнай акадэміі, калі ён вяртаўся з управы. Адзін з забойцаў, як пісалі пасля даследчыкі, быў чалавек, які раней працаваў ва ўправе, а пасля нібыта стаў партызанам.

Барыс Кім

Адразу пайшла пагалоска, што гэта зрабілі партызаны. Гэтак думалі многія, і Барыс таксама.

Аднак у кнізе Юры Туронка «Беларусь пад нямецкай акупацыяй» ён прачытаў праз многія дзесяцігоддзі, што «адказнасць за смерць Іваноўскага кладзецца як на плечы Астроўскага, так і Готбэрга — першы быў ініцыятарам пакушэння, другі ведаў пра яго ад пачатку і дазволіў, каб яно адбылося», і што нібыта смерць Іваноўскага расчышчала шлях Астроўскаму. Што ж — жыццё тады было поўнае хітраспляценняў, многія таямніцы наўсёгды адышлі ў нябыт неразгаданымі... А тады, як і многія беларускія інтэлігенты, ён проста па-чалавечы гавараў аб смерці чалавека, які воляю лёсу з прафесара стаў палітыкам, але захаваў сваё добрае, чалавечае стаўленне да сваіх былых калег. Незадоўга да гэтага Барыс быў у яго на кватэры, Іваноўскі сустрэў яго вельмі ветла — добра частаваў, і яны шмат гаварылі, смяяліся. «Ён быў цікавы і вясёлы чалавек, прыязны і таварыскі, і называў мяне «Кітачка» — узгадае Барыс Уладзіміравіч, расказваючы пра ваенныя гады.

А тады сам ён жывіў сярод смерці і няволі. І ўсё ж смерць Іваноўскага зрабіла на яго надзвычай вялікае ўражанне. Не стала чалавека, які многае зрабіў для беларускай справы, для таго, каб адкрыліся школы і храмы. (Не толькі пра зверствы немцаў у дачыненні да мірнага насельніцтва і партызан, але і пра адваротныя выпадкі, калі партызаны забівалі беларускіх дзеячаў, узгадаюць у сваіх успамінах амаль усе эмігранты. Так, Раецкаму партызаны пры допыце паламалі пальцы, на яго вачах расстралялі бацькоў. На вуліцы застрэлілі і Юльяна Саковіча. Лютавалі яны і ў дачыненні да святароў. Закатавалі ў Менску на самыя Каляды 1942 года ксяндза

Вінцэнта Гадлеўскага (ён быў першым перад Скуратам, г. зн. да жніўня 1942 года, галоўным інспектарам беларускіх школ пры Генеральным камісарыяце Беларусі, і нават склаў школьную праграму для вучняў Беларусі).

У вачах Барыса гэта быў чалавек надзвычай паважаны і шаноўны.

Амаль што ягоны змяляк (нарадзіўся ў 1898 годзе ў мястэчку Поразава Ваўкавыскага павета на Гродзеншчыне), гэты каталіцкі святар адным з першых на Беларусі стаў чытаць казанні на роднай мове, увайшоў у склад рады БНР і пазней стаў адным з заснавальнікаў Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (БХД), а таксама рэдактарам і выдаўцом газет «Беларуская крыніца» і «Беларускі фронт». У ягоным жыцці былі шматлікія пераследы за беларускасць (колькі разоў яго пераводзілі ў іншыя, аддаленыя парафіі, арыштоўвалі, судзілі!). Аднак аўтарытэт яго быў вялікі (ужо 19 чэрвеня ён як знаны беларускі дзеяч разам з Р. Астроўскім, М. Шкялёнкам, Ч. Ханяўкам, В. Тумашам і іншымі увайшоў у Беларускі нацыянальны цэнтр, што быў створаны ў Берліне і які ўзначаліў Мікола Шчорс, а таксама — у Галоўную Раду Беларускай народнай самапомачы. Беларускі нацыянальны цэнтр сваёй задачай ставіў стварэнне беларускай дзяржавы, хай і пад нямецкім пратэктаратам. Беларуская ж народная самапомач і займалася ў асноўным падрыхтоўкай кадраў цывільнай адміністрацыі, якая неўзабаве павінна была пачаць працаваць у Беларусі. Вось гэтае — стварэнне ўласна беларускай дзяржавы — і было палымянай мэтай гэтага нацыянальнага дзеяча, як і ўсіх, хто рабіў на беларускай ніве. «Беларус павінен адчуць смак уласнай дзяржавы, а не пачуваць сябе вечным батраком на ўласным полі» — казаў ён сябрам. Таму ксёндз вонкава быў як бы лаяльным да нямецкай улады. Аднак немцы хутка зразумелі, што галоўная мэта Гадлеўскага — выкарыстаць ўсё магчымае для развіцця беларускай нацыянальнай ідэі.

Яго высока цанілі сучаснікі, а таксама і нашчадкі, якія адзначылі дзень нараджэння гэтага слыннага сына Беларусі: у газеце «Рунь» ад 10 снежня 1998 г. з'явіўся артыкул Лявона Луцкевіча «Вінцэнт Гадлеўскі. Да 110-годдзя з дня нараджэння», дзе, паміж вядомых звестак пра беларускага ксяндза, ёсць сцверджанне, што «хаця Беларуска хрысціянская дэмакратыя ня мела істотнага ўплыву на фармаванне БНР, тым ня менш пачынаецца працэс беларусізацыі каталіцкай царквы, да чаго актыўна падключыўся й Вінцэнт Гадлеўскі. У лістападзе 1918 году ў Менску была адкрытая Беларуска духоўная семінарыя, і беларускі адраджэнцкі рух сярод каталіцкіх вернікаў трываў ажно да падзелу Беларусі паводле злачыннай Рыскай дамовы. Пасля падзелу Вінцэнт Гадлеўскі перабраўся ў Вільню»...

Тут, дарэчы, ён і стаў асабліва папулярным. Барыс узгадваў, што гэта ксёндз Гадлеўскі, «выцягваў яго з печы», калі малады настаўнік сядзеў у Лебедзеве, бо перададзеныя некім словы сталі сігналам да дзеяння. Узгадваў ён і пра расстралянага школьнага інспектара Генрыха Дэмбінскага, і пра тых, каго добра ведаў.

Пазней у Каліфорніі з ім пазнаёміўся былы святар Лявон Стаднікаў — яму ў тых часы праламалі чэрап, нягледзячы на тое, што ён толькі нёс людзям слова суцяшэння. А духоўная дапамога была людзям надта ж патрэбная, і чалавек гэты рабіў вялікую справу. Але для партызанаў святары былі таксама класавыя варожымі элементамі, якіх ужо і так многа знішчылі, пачынаючы з прыходу бальшавікоў да ўлады.

Балючай была для Барыса вестка і пра смерць ксяндза Станіслава Глякоўскага, з якім сябраваў яшчэ з часоў Віленскай беларускай гімназіі і які выдаў у Мінску беларускамоўны падручнік катэхізіса. Немцы яго расстралялі па даносе. Гэты сапраўдны беларускі патрыёт быў аднолькава шчыры да ўсіх, як і запавядаў Хрыстос. А гэта не падабалася ні тым, ні другім.

Калі Кіт вярнуўся ў Маладзечна, куды быў прызначаны дырэктарам сярэдняй гандлёвай школы, ён, працуючы ў ёй і стараючыся наладзіць дасканалы навучальны працэс, усё ж не пакідаў думкі, што гэтая школа павінна быць своеасаблівым інстытутам. А чаму не? Моладзь тут сабралася здольная, яна зможа займацца і па больш складанай праграме. Настаўнікі таксама здолеюць стаць выкладчыкамі тых дысцыплінаў, якія звычайна выкладаюцца ў вышэйшых навучальных установах.

Усе праграмы выкладчыкі выпрацоўвалі самі, карэктаваць іх даводзілася Барысу. Гэта была цяжкая, вельмі цяжкая справа. На які ўзровень арыентавацца? У «гандлёўкі», як яе ласкава называлі навучэнцы, былі і першакурснікі — былыя дзесяцікласнікі, і тыя, хто вучыўся ў гімназіях ці савецкіх школах, але іхняя падрыхтоўка была розная, некаторыя ўжо адседзелі два гады без аніякай вучобы і на многае пазабываліся. Да таго ж усё навучанне павінна было весціся толькі на беларускай мове.

Гуманітарную частку праграмы ён узяў на сябе. Вялікую дапамогу аказваў Янка Давідовіч — выкладчык беларускай літаратуры. Разам яны склалі праграму, у гуманітарнай частцы якой значыліся такія імёны, як Кірыла Тураўскі і святая Ефрасіння Полацкая, Сімяон Полацкі і Францішак Скарына. Шмат урокаў адводзілася на вывучэнне спадчыны Вялікага Княства Літоўскага, слаўных вояў і асветнікаў нашай зямлі.

Па сутнасці, гэта былі першыя за некалькі стагоддзяў сапраўдныя нацыянальныя праграмы, з шырокім аглядам даўніны і ўсяго лепшага з духоўнай культуры, што выпрацаваў беларускі народ. У такой установе ішло

не толькі навучанне. (Нездарма на чужыне нашымі беларусамі былі амаль адразу ж па прыездзе пабудаваныя нацыянальныя цэрквы, якім надалі імёны Ефрасінні Полацкай і Кірылы Тураўскага — беларускіх святых.)

Дарэчы, высокаадукаваныя спецыялісты заўсёды былі неабходнымі. Дагэтуль, як правіла, на ключавых пасадах — фінансы, медыцына, ідэалогія — звычайна сядзелі чужыя, ім былі далёкія нацыянальныя інтарэсы. А гэтыя маладыя людзі набудуць адукацыю, якая дапаможа ім у жыцці, каб пазней ужо яны маглі дапамагаць іншым. Барыс ведаў, што такое дапамога. Беларус ратуе свайго чалавека, замест таго, каб яго ўтапіць дзеля ўласнага выратавання. Гэта быў новы светапогляд, які яны стараліся прышчапіць навучэнцам. Аднак стараліся навучыць і больш шырокаму стаўленню адзін да аднаго. Кожнае чалавечае жыццё на гэтым свеце, незалежна ад нацыянальнасці, мае найвялікшую каштоўнасць. Жыццё — дар неацэнны і найпершы, які даецца пры нараджэнні.

І гэтая, высока гуманістычная канцэпцыя, закладзеная ў навучанне, паступова стала даваць свой плён. Нягледзячы на ўсе цяжкасці і нястачы, гандлёвая школа, а дакладней інстытут, стала прыкметнай з'явай духоўнага жыцця падчас акупацыі.

Прыклад ва ўсім найперш паказвалі выкладчыкі, і перадусім — Барыс Кіт. Заўсёды ветлівы, стрыманы, але адначасова таварыска-чулы, ён задаваў тон асаблівай інтэлігентнасці, калі павага і ўвага адзін да аднаго робіцца асноўнай ва ўзаемадачыненьнях. Гэта цанілі навакольныя, ішлі следам за дырэктарам. Здавалася дзіўным, што гэты сялянскі сын увасобіў лепшыя рысы Настаўніка — чуйнага і мудрага адначасова, які культывавалі суседнія народы, але які бязлітасна знішчаўся тут, на Беларусі.

Выдатным настаўнікам быў Янка Давідовіч. Ён асабіста ведаў Максіма Танка, чытаў на памяць вершы класікаў Купалы і Коласа, і рабіў гэта як сапраўдны артыст.

Цікава вяла ўрок і Вольга Пагуда — яна была мілая, чароўная дзяўчына, якая вельмі падабалася вучням, некаторыя нават да яе заляцаліся. Яна ж кахала аднаго. Але пасля, у 1944 годзе, перажыла вялікае гора — яе каханага, што быў афіцэрам беларускага войска, застрэлілі палякі ў Лідзе — там якраз быў моцны польскі рух і асабліва жорстка распраўляліся з беларускімі актывістамі. Вользе сардэчна спачувалі ўсе настаўнікі і вучні.

Настаўнікам хіміі быў Бубен, ён таксама працаваў творча, з добрымі вынікамі.

Намеснікам маладога дырэктара стаў Дзмітрыеў, які раней працаваў юрыстам у Вільні і быў спецыялістам менавіта па юрыдычных пытаннях, што датычылі гандлю. Дасведчаны ва ўсіх таямніцах гэтай прафесіі,

ён цікава расказваў пра ўсялякія юрыдычныя казусы ў гандлі. Валодаў чатырма мовамі і мог, пры патрэбе, замяніць кагосьці з выкладчыкаў нямецкай і англійскай моваў. Добра ведаў чатыры мовы і Шчасны, які выкладаў гандлёвую справу. Не раз пераконвалі настаўнікі сваіх вучняў, што найперш трэба ведаць, апроч роднай, яшчэ і замежныя мовы, бо гэта ж не толькі патрэбна для любога спецыяліста, але і павінна стаць візітнай карткай кожнага, хто заканчвае вышэйшую навучальную ўстанову. Тое, што і Дзмітрыеў, і дырэктар выдатна гаварылі па-нямецку, вельмі дапамагала ім пры ўсялякіх стасунках з уладамі, чаго яны, вядома, імкнуліся ўнікнуць, але якія былі ўсё ж непазбежныя.

Немцы, вядома, не маглі не цікавіцца справамі навучальнай установы. Адночы яны прыехалі арыштоўваць настаўніка Калачова — як высветлілася пасля, ён быў звязаны з партызанамі. Барыс даў ім несапраўдны адрас, а сам змог папярэдзіць свайго калегу. Калі ўзніклі непрыемнасці, яму дапамаглі сябры, якія даказалі каму трэба, што ён не мог ведаць пра сувязь Калачова з партызанамі. Аднак хіба што схаваш у такім цесным калектыве, дзе ўсе ведалі амаль усё адзін пра аднаго? Усе жылі аднолькава бедна — вучні плацілі за выкладанне па адным пудзе мукі і кілаграму сала ў год. Гэтыя прадукты даводзілася размяркоўваць дырэктару, і часам, ведаючы нейкія абставіны таго ці іншага настаўніка, ён стараўся вылучыць яму трохі болей, чым іншым. Астатнія разумелі гэта і не крыўдавалі.

Праз гады Кіт узгадваў не раз, як прыйшоў да яго ў гандлёвую школу малады яшчэ чалавек і расказаў пра сваё гора — ягоную жонку забіла бомбай, засталася двое малых дзяцей. Ён прасіў хоць якую працу, і дырэктар, крыху пацясніўшы іншых, паставіў яго працаваць гісторыкам, бо ён меў менавіта гэтую адукацыю. Ведаючы пра ягоных дзетак, кіраўнік навучальнай установы заўсёды імкнуўся даць харчоў болей, чым выпадала па ягонай нагрузцы. Ён заўсёды дзякаваў за тое, паўтараючы, што тым ратуецца ягонае жыццё... Якой жа горкай для Барыса сталася вестка, што гэты чалавек адразу пасля вайны навёў энкавэдзістаў на Лебедзева, дзе жылі бацькі дырэктаравай жонкі! Мабыць, ён думаў, што і былы ягоны дабрадзей хаваецца там, бо дырэктару часта даводзілася ездзіць туды ў гады вайны, і настаўнікі пра тое добра ведалі. Барыс пасля толькі радаваўся, што даносчык нічога не дазнаўся пра ягонага бацьку ў Карэлічах, а таксама пра падлетка-брата. Дарэчы, давялося дапамагаць яшчэ і землякам: некаторых хлопцаў з Агароднікаў узялі ў нямецкі батальён.

Калі Барыс узяўся вызваліць іх і перавесці ў беларускае войска, падпарадкаванае БЦР, то паехаў дзеля гэтага да Астроўскага. Ён прыняў Барыса ветліва, але вайсковымі справамі ў войску займаўся Францішак Кушаль,

і Астроўскі параіў звярнуцца да яго, упэўнены, што Кушаль не адмовіць ягонаму былому калегу.

Аднак Барыс нечакана для сябе атрымаў адмову. Чамусьці Кушаль не захацеў яму дапамагчы, і давялося вяртацца ні з чым.

Другім разам ён звярнуўся па гэтых жа справах адразу да Кастуся Езавітава, які адразу зрабіў усё, аб чым яго папрасіў. Больш таго — праз Езавітава Кіт выратаваў яшчэ аднаго беларуса Янку Міхаёнка — ён пасля таксама эміграваў у Амерыку і меў там вялікі аўтарытэт у беларускіх колах і шмат прычыніўся да пабудовы беларускай праваслаўнай царквы ў Брукліне.

Між іншым, не ўсе настаўнікі «гандлёўкі» перажылі і вяртанне Саветаў. Так, настаўніка Рака расстралялі бальшавікі за ўдзел у СБМ. На тых, хто ўдзельнічаў ў Саюзе беларускай моладзі, пасля ішло сапраўднае паляванне. Шмат нягодаў прыйшлося перажыць, напрыклад, паэту Самсону Пярловічу, іншым беларускім дзеячам, былым вучням беларускіх гімназій. І ўсе яны разумелі, што каму-каму, а дырэктару Кіту была б пры Саветах толькі адна дарога — у Сібір...

Ішоў час. Восенню 1943 года ў «гандлёўку» прынялі 120 чалавек. Усяго ж заявы падалі 200 абітурыентаў, у пераважнасці дзеці сялян з навакольных паветаў. Маладзечанцаў было няшмат — блізу 30.

Размяшчаліся у прыватным доме, які быў трохі зацесны для школы. Аднак у рэшце рэшт усё было размеркавана як мае быць — класы, канцылярыя, кабінеты. Вялі навучанне ў дзве змены, з адным выхадным у нядзелю. Праграма была разлічаная на чатыры гады, і ў ёй былі ў дастатковай колькасці ўсе тыя прадметы, якія павінны былі зрабіць навучэнцаў кваліфікаванымі спецыялістамі ў гандлі, бухгалтэрыі, справаводстве, юрыспрудэнцыі.

Вучоба ішла поўным ходам. Пры школе працавалі розныя гурткі, у тым ліку маладых паэтаў і літаратараў. Там асабліва вылучаўся Алесь Гатковіч. Ён падпісваў свае вершы псеўданімам «Алесь Віхор», артыкулы — «Мінчук», а фельетоны — «Гілярчык» (па імя бацькі, які зваўся Гіляры) альбо «Гаюх». Пазней у эміграцыі ён шмат пісаў свайму настаўніку, прысылаў і вершы, у якіх пераважным матывам была туга па страчанай Радзіме:

Я сяньня тут чужынца торбу
Злажыў на плечы не з добра ...

Праз многа гадоў на сустрэчы «гандлёўцаў» высветлілася, якія грунтоўныя веды атрымалі нашы навучэнцы — многія з іх змаглі добра

ўладкавацца і стаць вядомымі людзьмі. Тамара Юрэвіч стала прафесарам, вышэйшую адукацыю атрымала А. Канановіч. Між іншым, як узгадвае А. Гатковіч, ейны бацька Аляксандар Канановіч быў у ДП лагера Ватэнштэт і пасля выехаў у ЗША недзе ў 1949 ці 1950 гадах. Зося Сыракваш, чароўная, вельмі прыгожая і разумная дзяўчына, стала настаўніцай, якую заўсёды, праз усе гады ейнай працы, надта любілі і паважалі вучні.

Дарагімі для Барыса Кіта былі словы А. Гатковіча, напісаныя ім праз многія, многія дзесяцігоддзі пасля выпускнога вечара 1944 года: «Гандлёўка выхавала людзей, якімі сягоньня Беларусь ганарыцца, а гэта безумоўна дзякуючы толькі Вашай працы».

Такія радкі, прысвечаныя Кіту, сведчаць, што навучэнцы ведалі, хто быў ініцыятарам Інстытута. Сапраўды, Інстытутам называлі яго многія. І аналіз праграмаў дазваляе казаць аб «гандлёўцы» як аб вышэйшай навучальнай установе, хаця, як вядома, дзейнасць апошніх забаранялася. Немцы таксама добра зразумелі, што гэта за праграма і якіх спецыялістаў яна прызначаная ўрэшце выпусціць. Але гэта адбылося не адразу. Пакуль што трэба было арганізоўваць штодзённы, непрыкметны звонку, але вельмі складаны ў ваенных ўмовах працэс беларускай адукацыі. А для гэтага трэба было так ці іначай час ад часу звяртацца па тых ці іншых праблемах да немцаў.

Супрацоўніцтва беларускіх нацыянальных дзеячаў з нямецкімі ўладамі ішло няпроста. Для каардынацыі гэтага створаная напачатку Беларускае Рада даверу (27 чэрвеня 1943 года, старшыня В. Іваноўскі) была пазней ператвораная ў Беларускае Цэнтральнае Раду, на чале якой стаў Радаслаў Астроўскі.

Стварэнне БЦР было важнай вяхой на акупаванай беларускай зямлі. Горкая іронія лёсу была ў тым, што нацыянальная ідэя мела хоць нейкую магчымасць разгарнуцца на Беларусі менавіта зараз. І гэта дало нечаканы плён. Разгарнулася нечуваная для іншых акупаваных краін — Украіны, Расіі — нацыянальная асветніцкая праца. Дзейнічалі тэатр, культурна-асветныя ўстановы, школы. Ставіліся оперы.

Між іншым, у прысудзе ваеннага трыбунала, які пазней, у студзені 1949 года атрымала колішняе вучаніца Кіта Жэня Шостак, было і абвінавачванне ў тым, што яна «як член БНС прымала ўдзел у пастаноўцы антысавецкіх п'ес». Мабыць, меліся на ўвазе п'есы Ф. Аляхновіча ды яшчэ іншых беларускіх аўтараў, якія тады шырока ішлі на сцэнах многіх самадзейных тэатраў. Маладзечанскія хлопцы і дзяўчаты таксама мелі свой гурток, асабліва дарагім святам, да якога заўсёды рыхтаваліся, было святкаванне 25 сакавіка — дня абвяшчэння БНР, пераемніцай якой аб'явіла сябе БЦР.

Шмат яму дапамог тады Дзмітрыеў. Яго Кіт «прыдбаў», калі так можна сказаць, праз сваё сяброўства з Пётрам Молісам, палякам, з якім пасябраваў у Лебедзеве. Дзмітрыеў і Моліс былі жанатыя на сёстрах Нядзведскіх, дочках праваслаўнага святара, і таму Барыс яго добра ведаў. Гэты чалавек маральна дапамагаў свайму калегу ўздымаць страшэнныя нервовы цяжар адказнасці за іншыя лёсы ў неверагодна цяжкіх ваенных умовах.

І ўсё ж праца давала амаль штодзённую жывую радасць. Калі прыходзіў у аўдыторыю і бачыў дапытлівыя маладыя вочы, якія адкрыта і шчыра глядзелі на яго, адчуваў, што ўсе тыя сумненні і пакуты, якія ахоплівалі па начах, знікалі, развейваліся як дым. А ўсялякіх непрыемнасцяў і клопатаў было аж зашмат.

У абвінавачваннях, якімі аперывалі пасля вайны энкавэдзісты, значылася і тое, што ў школах нібыта займаліся выхаваннем у духу спагадлівасці да палітыкі Гітлера.

Між тым, усе вучні адзначаюць адну важную акалічнасць: у Маладзечне чамусьці амаль нідзе не было бачна партрэтаў Гітлера. Яго як бы не існавала. Тое ж адбывалася ў самой «гандлёўцы». Пра гэта, дарэчы, напісала ў сваіх успамінах былая вучаніца Кіта Г. Канановіч. Адміністрацыя сапраўды не клапацілася пра тое, каб прыхавочваць вучняў да палітыкі.

Тое ж казаў і Алесь Гатковіч, які падкрэсліваў, што былі іншыя, патрэбныя для іх клопаты адміністрацыі. Яна ініцыявала творчыя імпрэзы, а таксама шматлікія грамадскія аб'яднанні, як, прыкладам, гурток маладых паэтаў. Кумірамі моладзі былі Янка Купала, Якуб Колас і Максім Багдановіч, а ўлюбёнымі песнямі — «Люблю мой край, старонку гэту» на словы К. Буйлы і гімн «Мы выйдзем шчыльнымі радамі». Займаўся з моладдзю школьны інспектар Магер, а таксама музыкант і кампазітар Камароўскі, якога Барыс Кіт вызваліў з лагера ваеннапалонных. Ён проста зачароўваў вучняў сваёй скрыпкай, асабліва ж любілі яны класічныя творы, якімі ён выхоўваў у іх высокі густ. Рускі чалавек, ён старанна вывучаў беларускую мову і неўзабаве мог свабодна размаўляць на ёй.

Немцы ў асноўным не перашкаджалі займацца нацыянальнай асветай так, як гэта належала. Настаўнікі з усіх сілаў стараліся даць вучням веды, і іхняе выкладанне ставіла перад сабой яшчэ адну задачу: выхаванне любові да сваёй Бацькаўшчыны. Яны, як узгадваюць вучні, не ганілі іншыя народы, іншыя рэлігіі, бо беларусы спрадвеку стараліся жыць у ладзе з усімі. Выкладчыкі рабілі тое, чаго не было на нашай зямлі доўгія стагоддзі — выхоўвалі пашану да здабыткаў свайго народа. Яны кожным сваім

урокам стараліся паказаць вучням, што беларусы не нейкая ніжэйшая раса, што нацыянальная мова і культура вартыя самай вялікай павагі.

Беларускія актывісты, як маглі, падтрымлівалі кожны парастак беларускага. І лісты Кіта да былых вучняў гэта добра засведчылі. Алесь Гатковіч, напрыклад, пісаў ў 1990 годзе, што паступіць у «гандлёўку» дапамог яму швагра брата Андрэй, які напісаў мянушку «Чарапок.» Ён угаварыў сваяка паступаць, хаця час прыёму скончыўся, і хлопец баяўся ехаць. Дык вось, гэты «Чарапок» напісаў ліст персанальна да дырэктара Кіта. Той не адмовіў у просьбе: спісла праэкзэменаваўшы хлопца, зрабіў выключэнне і прыняў А. Гатковіча ў навучальную ўстанову, дзе ён быў адным з самых здольных навучэнцаў.

У адным з лістоў да Кіта, узгадваючы тую пару, Алесь Калодка, былы акаруговы камісар Вілейкі, піша: «У часе нямецкай акупацыі былі старанныя беларускага актыву ў Маладэчне й Вялейцы выцягнуць як мага больш беларусаў — ваеннапалонных з Маладэчанскага лягеру, што часткова толькі ўдалося. Сярод палонных было крыху інтэлігенцыі, між імі адзін, які працаваў у гандлёвай маладзечынскай школе, быў арыштаваны ў 1943, сядзеў у Вялейцы, выпушчаны й пры спробе новага арышту ўцёк з-пад носа немцаў... Ці памятуеш ягонае прозвішча?» (ліст ад 03.05.1981).

Балансаванне на мяжы смерці, бо кожны з іх меў сваякоў, блізкіх, якім мог пагражаць арышт, страшэнна ціснула на нервы выкладчыкаў. Увесь час можна было чакаць нейкіх правакацый, чорныя весткі пра смерць таго ці іншага знаёмага ці сябра прыходзілі адна за адной.

22 чэрвеня 1943 года ў Мінскім гарадскім тэатры ўзарвалася міна. Як пішуць даследчыкі ўжо ў сённяшнія часы, яе паставілі нібыта не партызаны, а самі немцы, якім не падабалася палітыка гаўляйтэра Кубэ, накіраваная на супрацоўніцтва з беларускай адміністрацыяй. Як бы там ні было, але міна тая ўзарвалася не тады, калі Кубэ быў на сцэне падчас урачыстага абвяшчэння стварэння Саюза беларускай моладзі, а тады, калі ішла камедыя Ф. Аляхновіча «Пан міністр». Загінула 13 чалавек, сярод іншых вучань Кіта з Віленскай беларускай гімназіі Кастусь Мокат.

Кіт даведаўся пра гэта значна пазней. А тады, сустракаючы 1944 год, ён, як і многія іншыя, разумее, што немцы прайгралі гэтую вайну, і ўспомніў усіх, каго ведаў, і пажадаў ім пражыць гэты год без стратаў і ўвогуле — пражыць яго...

У сакавіку 1944 года Кіт прыехаў на святкаванне 25-годдзя Віленскай беларускай гімназіі. Ліст з запрашэннем прыслала яму пані Алена Лекант. Дарэчы, на гэтае свята прыехаў і Радаслаў Астроўскі — старшыня БЦР, што надавала асаблівай урачыстасці ўсёй падзеі, аднак нібыта адсоўвала

на задні план усіх астатніх. Р. Астроўскі ўручаў некаторым настаўнікам медаль з Пагоняй, ягонае фота было на сцяне. Медаль з рук Астроўскага атрымала і А. Лекант.

У той час дырэктарам гімназіі быў Францішак Грышкевіч. Усяго на пяць гадоў старэйшы за свайго калегу Кіта, ён, аднак, трымаўся падкрэслена салідна і нават хада ягоная была нейкая асабліва ўрачыста-сцішаная. Сам выпускнік Віленскай беларускай гімназіі 1926 года, ён любіў сваю працу, асабліва ж самую гімназію, стараўся «ўтрымаць» яе ў суровыя ваенныя гады. Дзейсны ўдзел у свяце ўзяў і ксёндз Адам Станкевіч.

Свята адзначалася ўрачыста: шмат кветак, нацыянальныя сцягі, усюды можна было ўбачыць выявы «Пагоні», і ўсё цешыла вока. Аднак жа ў Барыса, мабыць, як і ў многіх іншых, было маркотна на душы. Можа, ад таго, што перамогі Чырвонай Арміі надавалі ўсяму нейкае пачуццё няпэўнасці і трывогі. Таму кіраўніцтва і настаўнікі як бы імкнуліся кампенсаваць гэта іншым чынам, настроіць усіх на свята — насуперак усяму. Кіт адчуваў, што многія думаюць пра тое ж, што маркоціла душу і яму. Блізіўся канец вайны, і што Час нёс беларускаму руху? Нічога добрага чакаць не даводзілася. А галоўнае — куды падзенецца плён іхняе працы, іхніх намаганняў? Няўжо зноў пачнецца ўсё нанова — калгасы, калектывізацыя, русіфікацыя, калі зноў на беларускую зямлю прыедуць людзі, якія не ведаюць ні культуры яе, ні мовы, і будуць дыктаваць беларусам свае, чужынскія законы?!

Мабыць, не ў аднаго яго было гэтае ўнутранае адчуванне нейкай трагедыйнасці ўсяго, што адбывалася. Як высветлілася пасля, прадчуванне ў дачыненні да свайго былога сакурсніка не ашукала Барыса: удзельнік 2-га Усебеларускага кангрэса ў Мінску ў чэрвені гэтага ж года, Францішак Грышкевіч да канца 1944 года не дажыў — у ліпені ён быў арыштаваны і трагічна загінуў у турме ў Менску. Такі лёс чакаў усіх, хто працаваў у час вайны, хай нават простым настаўнікам, а ён жа быў і публіцыст, і паэт — ягоныя вершы «Князь Вітаўт», «Магіла Волата», «Русь Белая» і іншыя друкаваліся ў перыядычным друку.

Кіт шкадаваў яго і не мог зразумець, чаму Грышкевіч застаўся. Ён, які ўжо зведаў, што такое савецкая ўлада, бо нейкі час папрацаваў загадчыкам беларускіх школ у Віленскай школьнай акрузе, друкаваўся ў газеце «Віленская праўда» — органе Часовага ўпраўлення Вільні... Загінуў і ксёндз Адам Станкевіч, прапаў у бяскрайніх прасторах Сібіры, куды яшчэ з пачатку мінулага стагоддзя ссылалі беларусаў за ўдзел у паўстаннях 1831 і 1863–1864 гадоў. Яшчэ адзін з былых дырэктараў гімназіі, А. Міхалевіч, у савецкі час стаў святаром, але, нягледзячы на гэта, яго мучылі

на допытах так, што ён не вытрымаў гэтага і павесіўся. Бальшавікі арыштавалі і выслалі ў Сібір і Лекант — можа, якраз той, уручаны ёй Астроўскім медаль і быў самым важным доказам яе «злачыннасці» перад гэтай уладай.

Тады, у той прыезд у Вільню, Кіт трымаўся абасоблена і суцяшаў сябе сустрэ-

*Тамара Казевіч і Ягор Фядзюшын. Кітайскі рэстаран...
Фота Б. Кіма*

чай з любімым горадам — прайшоўся па даўніх сцежках юнацтва, з'ездзіў паглядзець на былы дом у Павільні. Двухпавярховы, прыгожы, ён паранейшаму хаваўся між дрэваў. Калісьці ён пры дапамозе адваката Мікалая Шкялёнка перапісаў яго на Галіна прозвішча, бо гэта была ейная спадчына, што засталася ад бацькі. Галя ж загінула, ён гэта ведаў, таму не стаў нават заходзіць туды — проста пастаяў здаля, каля хвояў, і на нейкія незабыўныя хвіліны аддаўся ўспамінам. Тут ягоны малодшы брат Лёва рыхтаваўся да здачы экзаменаў у першы клас Віленскай беларускай гімназіі і нават здаў іх. Але якраз пачалася вайна з Польшчай, і гімназістам ён, на вялікі жаль, так і не стаў. Сюды Барыс першы раз прыйшоў з прыўзнятым, шчаслівым настроем, і жыццё здавалася светлым і поўным спадзяванняў. Ды і пасля, нягледзячы ні на што, ён заўсёды бадзёра глядзеў у будучыню.

Аднак гады вайны і пастаяннага напружання многае змянілі. Пабачыў столькі жахлівага, страціў шмат каго з сяброў і родных. І цяпер ягонае сэрца балюча сціскалася. Сам сабе ён здаваўся старым і шмат перажыўшым чалавекам, хаця было яму ўсяго трыццаць чатыры гады. Лістота на дрэвах яшчэ не распушылася, яны выглядалі шэрымі і панылымі, было холадна, і вецер здаваўся асабліва пранізлівым у вузкіх, усё яшчэ незабыўна-ўтульных для ягонай душы вулачках.

Наперадзе чакала нешта няпэўнае, цяжкае. Тады ж у ім акрэпла перакананне, што, калі Чырвоная Армія зноў зойме Вільню, як гэта ўжо было ў 1939 годзе, яму давядзецца з'езджаць. Заставацца тут нельга — цяпер ужо знойдуць і пад зямлёй, а другі раз пачынаць тут жыццё не ўдасца.

Аднак, паехаўшы назад, ён стараўся не даваць волі ніякім цяжкім думкам, а імкнуўся працаваць да знямогі.

Тым часам вялася актыўная вярбоўка сярод насельніцтва, асабліва сярод сяброў Саюза беларускай моладзі, у дапаможную службу Люфт-вафэ. Кіт быў супраць гэтага. Але ж не выпадала адкрыта казаць пра тое, што нічога добрага нашу моладзь там не чакае, і таму ён стараўся па-сяброўску гаварыць на гэтую тэму толькі з асобнымі навучэнцамі. Можна, гэта і паспрыяла таму, што пайшло туды меней, чым магло б быць. Аднак агітацыя (у маі ў школу прыязджалі акруговы кіраўнік СБМ Сценнік і немец Ферман) і абяцанні, што хлопцы атрымаюць спецыяльнасць пілота, навігатара альбо бортмеханіка, зрабілі сваю справу — з гандлёвай школы пайшло, паводле сведчання М. Лужынскага, аднаго з навучэнцаў, ажно 46 чалавек. Відавочна, тут дзейнічала юнацка-рамантычнае жаданне лятаць, бо прэстыж прафесіі лётчыка сярод юнакоў быў надзвычайны.

Апроч таго, мела значэнне, што да гэтага спрычыніўся Саюз беларускай моладзі.

Арганізацыя гэтая мела мноства прыхільнікаў. Але тут лепей даць слова вучню Барыса Кіта Кастусю Харашэвічу, які ў кастрычніку 1996 года пісаў у артыкуле «Мне няма ў чым каяцца!!!»:

«Я, Харашэвіч Кастусь Іванавіч, з восені 1943 па восень 1944 году належаў да Саюзу беларускай моладзі (СБМ), нацыянальна-патрыятычнай арганізацыі, якая была заснавана 2 ліпеня 1943 г.

Было мне на той час 16 год, і я зьяўляўся навучэнцам 3 курсу Маладэчанскай сярэдняй гандлёва-адміністрацыйнай школы. Заснаваў у 1942 годзе гэтую школу Барыс Кіт, вядомы вучоны ў галіне астранаўтыкі і касмічных даследванняў. У гэтай школе вучыліся юнакі і дзяўчаты з навакольных вёсак і мястэчак, а таксама з самога горада Маладэчна. На нашым курсе было каля 40 навучэнцаў, і калі 1 верасня 1943 году пачаліся заняткі, мы даведаліся, што ў Менску адбылося ўтварэнне беларускай маладзёжнай арганізацыі (СБМ) і што жадаючыя могуць у яе ўступіць.

Увайшлі ледзь не ўсім курсам, прытым добраахвотна, а не пад прымусам, як аб гэтым даводзілася чытаць у пракамуністычным друку. Паколькі арганізацыя стваралася ў школе, то ўсе мерапрыемствы — сходы, вечары, зборы — таксама праходзілі ў школе пасля заняткаў, пераважна днём, паколькі з наступам цемнаты пачыналася каменданцкая гадзіна. Ухл рабіўся на беларушчыну і незалежніцкія настроі. На зборах у класах, маршыроўках з песьнямі на плошчы, сустрэчах

з сябрамі СБМ з іншых мястэчак, напрыклад з Вілейкі, адчуваўся пэўны ўздым. Усё рабілася без прымусу.

Папулярнасць СБМ сярод тагачаснай беларускай моладзі была значная, і арганізацыя імкліва пашыралася. Для нас, заходнебеларускіх юнакоў і дзяўчат, напэўна, значэнне мела тое, што мы ніколі не мелі сваёй нацыянальнай вучнёўскай арганізацыі, бо ў час польскага панавання да 1939 году ў тагачасных школах нават мова беларуская ў апошнія гады не выкладалася як прадмет.»

Гэта вельмі каштоўнае сведчанне. Кастусь Харашэвіч дакладна абзначыў галоўную прычыну папулярнасці СБМ сярод моладзі — рост нацыянальнай свядомасці вымагаў дзеянняў, асабліва з боку моладзі актыўнай, жывой, творчай. Цікавы гэты артыкул яшчэ і тым, што выяўляе тагачасную атмасферу тамтэйшага жыцця. Але зноў дамо слова К. Харашэвічу: «... Нам было весела і добра нешта рабіць, ладзіць самадзейнасьць, ставіць беларускія пьесы ў драматычным гуртку і, асабліва, сьпяваць беларускія песні. Гарманічна спалучалася ўсё гэта і з вучобай у «Гандлёвай школе». Нямецкія ўлады былі нават занепакоеныя такім праяўленьнем нашай актыўнасьці, а Барыс Уладзіміравіч ледзь не паплаціўся жыцьцём за ўсталяваньне такой школы, дзе назва «Гандлёва-адміністрацыйная» была толькі шырмай, а па сутнасьці гэты самаадданы асьветніцкай справе чалавек праводзіў праграмы гімназій і нават больш.»

Як каментавалі гэты ліст Кіт у 2000 годзе, «Нам не дадзена ведаць, кім вырастуць нашыя вучні і ці будуць яны ўвогуле нас помніць. Але ж вось — памятаюць і не шкадуюць, ужо нават пасівеўшы, добрых і сардэчных слоў. Што яшчэ трэба, каб адчуваць сябе шчаслівым?»

З Ульянаўска свайму настаўніку напісала яшчэ адна ягоная былая вучаніца В. Ермалаева: «Мы, Вашы вучні, абавязаны Вам тым, што ў цяжкія гады нямецкай акупацыі Вы адчынілі школу і ўпрыгожылі нам такое цяжкае, бязрадаснае жыццё. Я не памятаю, што ў нас у школе былі нейкія канфлікты паміж вучнямі і настаўнікамі.

Вы засталіся ў мяне ў памяці як строгі, патрабавальны і адначасова добры чалавек. Тады яшчэ па маладосці гадоў мы не разумелі, якія ў нас педагогі: гэта была сапраўдная інтэлігенцыя. Барыс Уладзіміравіч, добра, што настаў такі час, што Вы змаглі ўвачавідкі ўбачыць, кім выраслі, кім сталі Вашы вучні. Шкада, канешне, што гэта адбылося так позна, але лепей позна, чым ніколі».

Доктар медыцыны прафесар П. Кузюковіч, які не раз узгадваў сваё юнацтва і гады «Гандлёўкі» ў друку, зноў і зноў вяртаецца да іх, нібы, нарэшце, здымае з душы цяжкае яро маўчання. У лісце за 10.10.95 г. ён

узгадвае: «Больш чым 50 год таму назад Вы ўручылі мне атэстат сталасці, каторы адкрыў мне дарогу ў навуку. ...Як таленавіты педагог і выдатны настаўнік, Вы заўсёды клапаціліся аб сваіх вучнях, дапамагалі ім і таму іх так многа ў Вас на ўсім свеце. Многа іх і ў Беларусі. Яны помняць Вас, любяць і, як і Вы, стараюцца плённа працаваць на ніве беларускага Адраджэння. Усе мы прадоўжваем Вашу справу і ганарымся Вамі. На днях закончыў артыкул пра Янку Давідовіча для кніжкі «Памяць», якую выдаюць у Мядзельскім раёне, на яго радзіме. Стараўся паказаць Янку як Вашага папличніка, вялікага патрыёта Радзімы, прасветніка і беларускага Адраджэнца. Толькі баюся, што ў цяперашніх нашых умовах не ўсё аб ім надрукуюць.»

Можа, гэта і ёсць галоўнае, што тагачасныя беларускія настаўнікі закладалі ў сваіх вучняў — каб яны панеслі ў будучыню любоў да радзімы і каб працавалі на яе карысць праз гады і, у сваю чаргу, перадалі гэта нашчадкам?

Тыя месяцы 1944 года помняцца Барысу Кіту як час вельмі напружанай працы.

Працы было шмат. І не толькі ў школьніцтве, але ва ўсіх галінах жыцця. Людзі, хай і на акупаванай тэрыторыі, усё ж заставаліся людзьмі. Ім трэба было есці, недзе жыць, лячыцца.

У ваеннай Беларусі вельмі бракавала лекараў, бо пераважная большасць іх была яўрэйскага паходжання, а яўрэі былі амаль паўсюль знішчаныя. Таму ў маі 1943 года пры Магілёўскім гарадскім шпіталі немцы дазволілі адкрыць медыцынскі інстытут для студэнтаў медыцыны двух старэйшых курсаў. Першым рэктарам яго стаў дэкан медыцынскага факультэта Фрайбургскага універсітэта прафесар Э. Т. Наук. У час, калі Кіт працаваў дырэктарам Маладзечанскага гандлёвага інстытута, тую навучальную ўстанову перавялі ў Новую Вілейку. Кіту хацелася патрапіць туды. І, атрымаўшы запрашэнне ад доктара Янушкоўскага, ён паехаў у Новую Вілейку, спадзеючыся атрымаць выкладанне на першым курсе. Аднак новы рэктар, доктар Мікалай Сцяпанавіч, памятаючы пра добрыя стасункі Кіта з Р. Астроўскім, узяў яго выкладчыкам на трэцім курсе. Так Астроўскі дапамог свайму калегу, сам аб тым, мабыць, так ніколі і не даведаўшыся.

Кіт працаваў як усюды — самааддана і ахвярна. Карцела вучыць беларускую моладзь, каб яна была высокаадукаванай, каб беларусы мелі нацыянальна свядомых інтэлігентаў менавіта сярод дактароў. Яго і там цанілі нават тыя, хто не асабліва быў зацікаўлены ў беларускай асвеце. Прафесар Шлоц нядаўна знайшоў лісты генеральнага камісара да гебітскамісара,

дзе гаварылася, што дырэктарам гэтага інстытута варта было б паставіць менавіта Барыса Кіта як бліскучага арганізатара.

Той школьны год (1943/44) стаў для Кіта, як і для многіх беларускіх настаўнікаў і інтэлігентаў, апошнім на Беларусі. Па ўспамінах Барыса Уладзіміравіча, Р. Астроўскі, нягледзячы ні на што, усё адно шмат сіл аддаваў наладжванню асветніцтва. У жніўні 1943 года былі сабраныя настаўнікі ўсіх пачатковых школ, каб спланаваць сваю працу, і лічбы беларускіх школаў, што за гэтыя гады былі арганізаваныя па акругах Беларусі, уражваюць. Вось некаторыя лічбы з дакументаў (іх, дарэчы, прыводзяць у сваёй кнізе «Беларусь учора і сянняя» Язэп Найдзюк і Іван Касяк): Баранавіцкая — 445, Вялейская — 429, Ганцавіцкая — 117, Глыбоцкая — 479, Лідзкая — 397, Наваградзкая — 311».

Ужо нават з гэтых лічбаў відаць, што было зроблена беларускай інтэлігенцыяй для нацыянальнай асветы за нейкія тры гады. Нездарма многія, ужо будучы эмігрантамі, пісалі пра сваю дзейнасць прыкладна так: «Хай тыя, хто прыйшоў пасля нас, змогуць сказаць, што яны зрабілі для Беларусі болей. Мы не чакалі, пакуль нешта зробіць улады — у немцаў былі свае задачы, яны мелі планы знішчэння ў будучым большай часткі славянскага насельніцтва. Але мы выкарысталі з жахлівай сітуацыі што маглі!»

У часе вайны на Беларусі працавалі восем настаўніцкіх семінарыяў, 12 гімназій і матуральных курсаў, тры гандлёва-адміністрацыйныя школы, прагімназіі, рамесніцкія школы.

У адным з інтэрв'ю, дадзеным мне, Барыс Уладзіміравіч сказаў так: «Ганаруся тым, што ў такія неверагодна цяжкія гады мне ўдалося стаць заснавальнікам Беларускай настаўніцкай семінарыі і Беларускага адміністрацыйна-гандлёвага інстытута ў Маладэчне. На жаль, адзіны наш медычны інстытут праіснаваў нядоўга. Але ён быў, у адрозненне ад сённяшніх вышэйшых навучальных устаноў такога кшталту на Беларусі, цалкам нацыянальным. І няпраўда, што на беларускай мове нельга выкладаць медыцыну, як чытаю ў сучасных газетах, дзе так званыя прафесары пішуць гэта на поўным сур'ёзе. Ёсць і распрацаваная лексіка, ёсць і папярэднікі, якія рыхтавалі дапаможнікі ў тых суровых ваенных умовах. Усё ёсць, варта толькі захацець...»

Набліжаўся канец вайны.

Улетку 1944 года кіраўніцтва БЦР звярнулася да немцаў з прапановай дазволіць склікаць Другі Усебеларускі Кангрэс. Мелася на ўвазе не столькі правесці прапагандысцкую антысавецкую акцыю, як тлумачылася афіцыйна,

колькі замацаваць за БЦР агульнанароднае паўнамоцтва, каб пазбавіцца ад напластаванняў хлусні, быццам на стварэнне яе ўпаўнаважвалі ўсё ж нямецкія акупацыйныя ўлады.

Пасяджэнне кангрэса адбывалася ў Менскім гарадскім тэатры. Было аздоблена ўсё вельмі ўрачыста — на ўваходзе вялікі герб «Пагоня» і шмат старажытных харугваў, а ў зале дэлегатаў сустрэў лозунг «З Цэнтральную Радаю — за Вольную Беларусь!» Было шмат народу. Прэзідэнтам кангрэса быў абраны Яўхім Кіпель, і разам з ім у прэзідыуме сядзеў, сярод іншых, і Васіль Рагуля. Барыс успомніў Лукішкі, агульныя прагулкі, камеру, дзе яны сядзелі разам. І за што? За любоў да сваёй радзімы! Колькі ж пакутавалі многія з тых, хто зараз займаў месцы ў прэзідыуме, у партэры! Вось і Яўхім Кіпель столькі адседзеў — ужо ў савецкіх канцэнтрацыйных лагерах. Быў у прэзідыуме і Кастусь Езавітаў, і доктар Янка Станкевіч, і Фабіян Ярэміч — усе людзі вядомыя, паважаныя.

Барыс Кіт прысутнічаў пры ўсіх выступленнях, але яго тачыла іншае — прыехаўшы на кангрэс, ён забег да свайго сябра Яўхіма Скурата ў школьную ўправу.

Першыя словы, якімі той сустрэў Кіта, былі: «Тваёй школы больш няма».

— Як так?! — не паверыў Кіт, спачатку прыняўшы гэта за жарт.

— Які жарт, усё праўда, дружа!

Скурат расказаў, што праграма Маладзечанскага гандлёвага тэхнікума, якую складаў Барыс, трапіла Пусту, яго начальніку, і той, прачытаўшы яе, нават ускочыў і закрычаў: «Зачыніць! Гэта не тэхнікум, гэта там ажно цэлы інстытут працуе!»

— Загад трэба выконваць, хочаш ці не, — даводзіў Скурат.

І, седзячы на кангрэсе, Кіт думаў — што ж рабіць?

Але выйсце падказала само жыццё. Кангрэс адбываўся 27 чэрвеня, і ніхто з прысутных не ведаў (немцы трымалі тое ў сакрэце нават ад Астроўскага), што 23 чэрвеня Чырвоная Армія распачала стратэгічную наступальную Беларускаю аперацыю. У канцы таго ж дня, калі праходзіў кангрэс, прыйшоў загад аб эвакуацыі Менска.

Аднак наступленне развівалася нават хутчэй, чымся прадказвалі. Кіт вярнуўся ў Маладзечна. І надумаў — трэба тэрмінова правесці іспыты ды выдаць усім вучням — выпускнікам пасведчанні аб тым, што яны скончылі тэхнікум. Іначай чаго вартыя будуць усе былыя намаганні, усе гэтыя гады напружанай працы ў нялюдскіх умовах?

Ніхто з настаўнікаў — Дзмітрыеў, Капачоў, Пагуда, Давідовіч — не здагадаўся, што ўстанова практычна ўжо зачыненая. Не ведалі і

мясцовыя ўлады, якія, западозры яны праўду, маглі б за невыкананне загаду расстраляць усіх — і дырэктара, і настаўнікаў.

І экзамены пачаліся, праўда, праходзілі яны вельмі інтэнсіўна. Справа была зроблена, навучэнцы атрымалі дыпламы з пячаткамі, якія многім затым прыдаліся і вельмі дапамаглі ў цяжкія часы пасляваенных мітрэнгаў, як засведчылі ягоняя вучні праз многія гады.

Толькі правёўшы іспыты і выпускны вечар, паведаміў Кіт настаўнікам усю праўду. Тым часам набліжалася Чырвоная Армія.

Узяўшы з сабой пячатку і бланкі, цяпер ужо былы дырэктар накіраваўся да сям'і ў Лебедзева. А куды яшчэ было ісці?

Пачынаўся новы, страшны і невядомы сваёй будучыняй чарговы этап ягонага жыцця.

Магілёўскі інстытут ў Вілейцы, куды ён атрымаў запрашэнне і дзе часткова выкладаў, быў зліквідаваны. Кіраўніцтва БЦР аддало распараджэнне ўсім, хто хацеў унікнуць савецкіх рэпрэсій, эвакуявацца разам з нямецкай адміністрацыяй. Само яно накіроўвалася ў Кенігсберг.

Беларуская інтэлігенцыя, духавенства (епіскапат Беларускай аўтакефальнай царквы на чале з мітрапалітам Панцеляймонам), многія з простага насельніцтва, хто ўжо ўволю паспытаў жыцця пад Саветамі, — усе яны разумелі, што заставацца нельга. Аб тым самым гаварылі і на сямейнай радзе ў Лебедзева. Цесць не ехаў, але ён адчуваў, што дырэктарства Барыса савецкія ўлады будуць успрымаць як злачынства — дастаткова нагледзеўся ён, як палілі беларускія школы і забівалі настаўнікаў як здраднікаў радзімы людзі, якіх прынесла сюды вайна, фактычна чужынцы. Чужынцы прыходзілі зноў, і спагады ад іх не чакалі...

Сталася ім блізкаю чужына...

«Мне надта пашанцавала ў жыцці, што я сустрэў на сваіх жыццёвых шляхах Барыса Уладзіміравіча Кіта. Ён любіў Беларусь усюды – і тут, на роднай зямлі, і на чужыне, дзе мусіў апынуцца па незалежных ад яго абставінах...»

Пётр Кузюковіч, прафесар медыцыны

Задума выехаць на Захад далася Барысу Кіту не проста. Яе можна назваць трагічнай. Такое рашэнне ў той час прымалі тысячы беларусаў, якія ведалі, што нясе ім аднаўленне бальшавіцкай улады. І ён, хаця і сядзеў пры немцах у турме, быў дырэктарам навучальнай установы і падлягаў таму, што называлася «супрацоўніцтвам з ворагам» альбо «зdraдай Радзіме». Трагічны парадокс палягаў у тым, што савецкая ўлада ніколі не была яму блізкай. Ён, як і ўвесь свет, лічыў раздзяленне Польшчы пасля 17 верасня 1939 года незаконным актам з боку Савецкай Расіі і ўсе гучныя словы пра шчасце стаць савецкімі грамадзянамі — прапагандай. Але разам з тым, у глыбіні душы, хацеў аб'яднання Беларусі, разарванай Рыжскай дамовай, але аб'яднання іншага, не на глебе савецкасці, а на глебе нацыянальнай еднасці. Не хацеў ён і так званага савецкага інтэрнацыяналізму, пры якім зноў будзе нішчыцца ўсё беларускае, тое, што яны, беларускія настаўнікі, стваралі тут, нягледзячы на ўсе жахі вайны.

Барыс ведаў, што растанне з радзімай, з любай зямлёй балюча перажываюць і іншыя беларусы. І зноў жаль і пакута ахоплівалі ўсю ягоную істоту, і зноў ён задаваў пытанне сабе і нябёсам: «За што?»

За што павінны ягоны народ ізноў цягнуць ярмо бальшавізму, толькі што перажыўшы нямецкі прыгнёт? Немцы былі ворагамі, захопнікамі, але пры іх упершыню за апошнія стагоддзі беларусы, нягледзячы на тое што перад вайной былі знішчаныя тысячы беларускіх інтэлігентаў, пісьменнікаў, змаглі даць у сваіх школах сапраўдную нацыянальную адукацыю. І што стане з ягонымі вучнямі — тымі, хто тут застанеца?

А заставалася нямала. Многія бацькі суцяшалі сябе тым, што іхнія дзеці не зрабілі нічога благога, паступіўшы ў школы, і апраўдвалі сябе простымі і справядлівымі ісцінамі — не сядзець жа ім невукамі! Але звычайныя

чалавечыя ісціны і доказы не мелі для бальшавікоў асаблівага значэння, і Сібір у першыя ж месяцы пасля прыходу Чырвонай Арміі папоўнілася новымі тысячамі пакутнікаў з Беларусі.

Пра гэта ён з болем і скрухай даведаўся пазней, хаця і прадбачыў многае, што адбылося ў сапраўднасці.

«Я апошні з магіканаў беларускай эміграцыі.»

Такія словы скажа Кіт праз шмат, шмат гадоў у адным з інтэрв'ю, што яму давялося даваць журналістам, якія апаноўвалі яго і на Беларусі, і ў Франкфурце-на-Майне...

Але тады пра тое, што яму наканаванае доўгае жыццё, што ён перажыве многіх сваіх сяброў і нават вучняў, яму нават не мроілася. Жыццё вірвала і несла яго, як маленькую трэску ў час веснавой паводкі, — магутна і неадольна...

Ягоны пакутны шлях з Радзімы пачаўся ў Лебедзеве. Суседзі Посахі, у якіх быў найлепшы ў вёсцы конь, давезлі ягоную сям'ю праз Смаргонь да Вільні (гэты наравісты конь аднойчы ледзь не затаптаў Барыса), і там яны змаглі сесці на машыну, у якой паехалі на Захад. Гаспадары дазволілі ўцекачам размясціцца ў кузаве. Посахі паехалі, а шлях Барыса з радзімы працягваўся. Выезджаючы з Вільні, апошні раз зірнуў на дарогі сэрцу горад, дзе прайшлі студэнцкія гады, дзе пачынаў сваю педагагічную працу і дзе заставалася столькі мілых і цёплых успамінаў. Вежа на Гедзімінавай гары неўзабаве знікла за лесам, і нешта нібы абарвалася ў маладым настаўніку — сэрцу стала так балюча, што ён, мабыць, заплакаў бы, але побач былі жанчына і дзіця, якімі ён мусіў апекавацца і якія маглі спадзявацца толькі на яго, і гэта ўтрымала ад роспачы, толькі вось даўкі камяк у горле ніяк не праходзіў, і некалькі дзён Барысу здавалася, што так застанецца назаўсёды...

Цераз Прусію і нямецкую мяжу яны праехалі, не ўбачыўшы яе, бо гаспадары, каб не заўважылі чужыя і не было нейкіх непрыемнасцяў, схавалі сваіх пасажыраў пад брызент. Неўзабаве іх хацелі высадзіць у лагеры остарбайтэраў, яны ўпрасілі гэтага не рабіць, бо лагер азначаў для ўцекачоў смерць — яны ўжо не раз чулі пра абыходжанне немцаў з остарбайтэрамі. Гаспадары машыны дазволілі ехаць з імі яшчэ трохі і ля самой Варшавы, не заязджаючы ў яе, высадзілі спадарожнікаў у полі, і Барыс з сям'ёй пакрочыў у горад пешкі.

Варшава ляжала ў руінах. Кіту паведамлілі, што доктар Шчорс арганізаваў філіял Беларускага камітэта, кіраўніцтва якога знаходзіцца ў Берліне. Дарэчы, сюды ўжо прыехаў і Барыс Рагуля з усім сваім швадроном.

Аказалася, што Кіт не мае адпаведных дакументаў, па якіх можна атрымаць дапамогу. Аднак цешыла тое, што тут быў Беларускі нацыянальны

камітэт, і ў ім былі знаёмыя — сакратар камітэта Чэслаў Ханяўка. Але той нечакана выдаў Барысу не належны дакумент, на які той, як дырэктар школы і грамадскі дзеяч, меў права, а ўручыў пасведчанне остарбайтэра.

Гнеў ахапіў Кіта, калі ён убачыў гэтую паперку. Яна змушала ісці ў лагер, на цяжкія работы — а гэта значыла амаль стопрацэнтава верагодную смерць. Ён спадзяваўся на іншае, тым болей што з гэтым чалавекам разам вучыўся ў Віленскім універсітэце, сядзеў у турме ў Лукішках! Тады яны аднолькава не ведалі ні свайго лёсу, ні сваёй будучыні, і Кіт узгадаў, як ён ціха сядзеў у кутку, а Ханяўка нервова хадзіў па камеры і ўсё спяваў польскую песню «Пяхота, пяхота» — мабыць, яе баявы рытм надаваў яму нейкай бадзёрасці... Цяпер ён гадаў — мабыць, недзе ў тых часы выклікаў непрыязнасць Ханяўкі, і вось цяпер тут, на чужой зямлі, у час вялікай небяспекі, той і адпомсціў. Але за што?

Ды Барыс не стаў ні аб чым пытацца, нешта высвятляць — быў цяжка прыгнечаны і тым, што так раптоўна ўбачыў бездань у сябе пад нагамі там, дзе не спадзяваўся яе ўбачыць, і тым, што нечакана страціў яшчэ аднаго земляка і, як здавалася яму, ледзь не сябра на сваім жыццёвым шляху.

Але што рабіць, куды кінуцца? Успомнілася, што галоўны ў камітэце ўсё ж Шчорс. І тут сумненні ахапілі яго і нібы прысмакталіся да сэрца. А што, калі і Мікола абыдзецца з ім гэтаксама, як і Ханяўка? А што, калі таксама ў нейкую невядомую самому хвіліну выклікаў і ягоны гнеў, і ягоную непрыязнасць? Але іншага шляху не было.

І Кіт пайшоў да Шчорса. Знайшоў яго ў шпіталі. Ягоная жонка Элізабэт была польская немка, таму яго ўжыванне, ці, дакладней кажучы, «уцісканне» ў новае жыццё было крыху лягчэйшым, чым у іншых беларусаў.

Мікола Шчорс, наадварот, сустрэў Барыса радасна, але трохі заклапочана — ён, мабыць, ці то рыхтаваўся да аперацыі, ці зрабіў яе і думаў пра хворага, бо выйшаў да сябра з бальнічных дзвярэй, і яны размаўлялі на двары.

Кіт раскажаў яму пра свае абставіны, а сам пільна назіраў за ягоным тварам, і туга ўсё мацней сціскала сэрца, бо пачуваў сябе разгубленым просьбітам, а гэта здаралася ў ягоным жыцці не часта. І сам баяўся — калі такі сябра, як Мікола, адмовіць, як жыць далей? Але не — твар Шчорса быў прыязны, ён, па ўсім бачна, шчыра спачуваў Барысу і хацеў дапамагчы, бо адразу ж даў таму іншую паперу — накіраванне ў Берлінскі беларускі камітэт, якую напісаў ад рукі і тут жа паставіў на ёй пячатку.

З гэтай паперай Кіт і паехаў у Берлін. Сям'ю дагнаў у Кутне, і яны зноў апынуліся разам.

Разбомблены Берлін нават днём здаваўся нейкім нежывым. Усюды руіны, палова гатэля, дзе спыніліся Кіты — у друзе, бітым шкле, нейкіх

аскабалках даваеннага, як здавалася адсюль, шчаслівага жыцця.

У камітэце Барыса сустрэў Букатка. Зноў без аніякіх праблемаў была выдзена новая паперка — накіраванне на пражыццё ў Вене. Гэты чароўны горад, які яшчэ з дзяцінства здаваўся Барысу го-

Барыс Кім у цягніку Парыж-Франкфурт. 2002 г.

радам музыкі і казак, пры першай жа сустрэчы з ім адразу спадабаўся. Ён прыжыўся ў тамтэйшым камітэце, жыццё стала наладжвацца.

Аднак новае раптоўнае наступленне савецкага войска зноў як перакрэсліла ягонае існаванне. Кіты паспелі выехаць з Вены ледзь не апошнім цягніком, пакінуўшы ўсе рэчы. Давялося падацца на Зальцбург.

У Зальцбургу яны спыніліся ў «Prinzhotel». Але ішлі бамбёжкі, таму насельніцтва хавалася ў гарах, што абступілі горад. Пасля аднаго з налётаў амерыканскай авіяцыі Кіт з сям'ёй выйшлі са свайго сховішча і з жахам пабачылі, што іхняга гатэлю няма, усюды толькі варонкі ад бомбаў і паўдома, у якім няма перакрыццяў. У развалінах яны адшукалі некаторыя свае рэчы; пасля ўсіх, хто застаўся ў жывых, адвялі ў школу, у вялікую залу, дзе ўжо было шмат людзей.

Там Барыс пазнаёміўся з цудоўным хлопцам — Міколам Хмызам. Ён жывіў спачатку ў лагеры перасяленцаў, дзе жылі і іншыя беларусы — напрыклад, доктар Станіслава Ярашэвіч, якая яшчэ да прыходу немцаў працавала загадчыцай шпітала ў Менску. Яна была з пляменнікам. Жонка Міколы Хмыза Вольга Георгіеўна, таксама доктар медыцыны, сябрвала са сваёй калегай. Іхні сын Юрка быў таксама, як і сын Кіта, яшчэ зусім малы. Так тры беларускія сям'і, што воляй лёсу сабраліся на чужыне разам, вырашылі трымацца адна адной.

Тым часам наступленне на Вену прыпынілася, і Барысу закарцела пад'ехаць туды і забраць пакінутыя там рэчы, бо яны паехалі вельмі таропка. А малому хлопчыку патрэбная і бялізна, і рэчы, ды дарослым таксама трэба было перапрагнацца, мець хаця б нейкае начынне. І ён, нягледзячы на небяспеку, надумаў ехаць.

З прыгодамі прыехаў у разбомбленую Вену, забраў свае хатулі. Зноў паўстала праблема — як і на чым вяртацца да сям’і? Стоячы на станцыі, чакаў цягніка. А яны ішлі не спыняючыся. Нарэшце, нейкі спыніўся, але мог давезці толькі да станцыі Santpilten, і, хаця гэта толькі 50 кіламетраў, але ў патрэбным накірунку. Барыс трохі пад’ехаў, але на наступнай станцыі зноў давалося доўга чакаць. Нарэшце пабачыў санітарны цягнік, які пасажыраў не браў. І тут Барыс схітрыў — патаемна залёг паміж вагонамі ў так званы «гармонік» і, скурчыўшыся, паехаў.

..Ён ніколі не забудзе тую дарогу — амерыканскія самалёты «Мустангі-54» біліся ў небе з нямецкімі «Tiefflieger»амі, вакол гахкалі страшэнныя выбухі, страчылі кулямётныя чэргі... Цягнік спыняўся, пасажыры выбягалі ў лес і чакалі, пакуль скончыцца паветраны бой. З паветра білі па паравозу, але, на шчасце, яго не зачэпілі, і цягнік даехаў да Зальцбурга.

Сямейнікі сустрэлі яго з вялікай радасцю — ён прыехаў жывым і нават не параненым! Мікола абняў Барыса з сардэчнасцю, што было вельмі крапальна: чужы чалавек, а хваляваўся як за роднага. І з таго часу ён стаў для Барыса найбліжэйшым сябрам. Дарэчы, калі пазней, ужо ў ЗША, на Хмыза данеслі, што ён быў камуністам, менавіта паказанні Кіта дапамаглі прыпыніць усю заведзеную было на Хмыза справу.

Пакідаючы Зальцбург, Барыс не мог і падумаць, што некалі, праз шмат гадоў, прыедзе сюды на святкаванні 90-годдзя Обэрта, славутага вучонага, аднаго з піянераў ракетнай тэхнікі, удзельніка стварэння першага амерыканскага спадарожніка, што па гэтых вась разбомбленых у першы ягоны прыезд вуліцах павязуць белую карэту, у якой будзе сядзець гэты слаўны чалавек. («Праўда, калі мы запыталіся, як ён сябе адчувае пасярод такой пашаны і ганаравання, — узгадвае сёння Кіт, — то ён з сумам адказаў, што прысутныя носяць яго на руках, але ніхто не хоча апынуцца на ягоным месцы».)

Але гэта зноў жа будзе пасля. Нікому не дадзена зазірнуць у будучыню, і ў той час, калі Кіт пакідаў Зальцбург, ён думаў толькі аб адным — як уцалець сярод гэтага агню і бомбаў, як данесці сына да чарговага горада, дзе ім можна будзе шукаць прытулку. Усю дарогу цяпер яны ішлі пехатой. Спачатку рушылі на Інсбрук. Крочылі шпарка, але насцярожана: амерыканцы наляталі ўсё больш часта, бамбілі дарогі і гарады. Навакольных жыхары хаваліся ў пячорах, у гарах. І хоць шлях быў цяжкі, яны ўсё ж заўважалі: чым далей ішлі, тым больш прыгожым рабілася наваколле. Велічэзныя спакойныя горы, якія бачылі гэтулькі людскога гора і нягодаў, здаваліся прыгожымі, але нейкімі адрачона-халоднымі. Мабыць, гэтае адчуванне ішло ад іхня трагічнай беспрытульнасці. Яны былі на чужыне —

а радзіма, якая засталася далёка, зноў рабілася мачыхай... Кожны дзень аддалаў уцекачоў ад яе. Яны ехалі ці ішлі ўсё далей і далей на Захад, і новыя гарады ці мястэчкі рабіліся іхнім прытулкам — на дзень, два, тыдзень. У Бадэнзэ ім запомнілася незвычайнае хараство прыроды і само возера — спакойнае, таямнічае.

Там Кіт сустрэў свайго былога вучня Яўгена Вярбіцкага і ягонага спадарожніка Шульжыцкага. Адчуў вялікую радасць: Яўген быў амаль зямляк, ён паходзіў з Краснага, што пад Маладзечнам. Гэтая сустрэча прынесла яшчэ і нечаканую палёжку ў іхнім падарожжы: Кіт так стаміўся, што Яўген, дапамагаючы яму, сам панёс далей маленькага Валодзю.

Вялікая праблема была з харчаваннем. У аўстрыйцаў, убачылі яны, дарэмна прасіць пад’есці, як, прыкладам, гэта робіцца ў беларусаў. Яны не надта дапамогуць чужому, хай сабе і бачаць, што гэта падарожнікі, тым болей з малымі дзецьмі. А дзяцей трэба было карміць, і калі дарослыя маглі і пацярпець, то яны не маглі зразумець усяго, што адбывалася. Уцекачы харчаваліся як маглі і тым, што з вялікай цяжкасцю здабывалі. Бывалі і нечаканыя ўдачы. Каля Ліндау, на станцыі Гергатц, маладыя спадарожнікі Кіта адчынілі адзін з вагонаў цягніка, які спыніўся там на нейкі час. У вагоне аказаліся швейцарскія сыры — яны добра падтрымалі беларусаў у часе іхняе вандроўкі. Прынамсі, Барысу Кіту і дагэтуль помніцца іхні смак.

Яны праходзілі праз гарадкі, мястэчкі і, нарэшце, прыйшлі туды, дзе змаглі прыпыніцца — у Офенбах-Мілівэр. Там пражылі болей за ўсё: ажно некалькі месяцаў, да самага канца вайны. Прыняў іх баўэр, якому патрэбныя былі дужыя маладыя рукі даглядаць гаспадарку. Праца была вельмі цяжкаю, кавалак хлеба даставаўся потам і вялікімі намаганнямі. Але што было рабіць? Яны мусілі чакаць далейшых падзей.

Тым часам скончылася вайна, і Нямеччына была падзеленая на чатыры акупацыйныя зоны — амерыканскую, французскую, англійскую і савецкую. На чатыры часткі быў падзелены і Берлін. Офенбах-Мілівэр належаў у той час да французскай акупацыйнай зоны, і Барысу давалося назіраць, як паводзілі сябе мараканцы, якіх на той час было шмат у французскім войску: рабаўніцтвы, згвалтаванні былі звычайнай з’явай. Бывала, выйдзе ён уначы з хаты, а дзесьці ўжо чуваць п’яныя крыкі і стогны ахвяр. І дапамагчы нельга — можна атрымаць кулю. Уцекачы гаварылі паміж сабою, што немцы ў поўнай ступені плацяць за ўсё тое, што самі чынілі на акупаваных землях. Аднак жа тут былі не салдаты — тут ахвярамі за ўсе іхнія дзеянні былі жанчыны і мірнае насельніцтва, і беларусам вельмі было шкада тых, хто расплачваўся за чужыя злачынствы. Гітлер быў мёртвы, а людзі мусілі жыць далей і ладзіць сваю будучыню.

У тых часы ўцекачам яшчэ дапамагала УНРРА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), створаная Міжнароднай Арганізацыяй Аб'яднаных Нацыяў, створаная для таго, каб дапамагаць краінам, пацярпелым у вайне, а таксама ўцекачам альбо перамешчаным асобам. Праўда, пазней заходнія саюзнікі адмовіліся ад ранейшага супрацоўніцтва і ў 1947 годзе заснавалі новую міжнародную арганізацыю для ўцекачоў (International Refugee Organization), альбо ІРО. А пакуль з уцекачамі з Беларусі працавала УНРРА.

Неяк, прыехаўшы ў Рэгенсбург, Барыс звярнуўся па дапамогу да Ф. Кушала.

— Я Вам не магу дапамагчы, — зноў адмовіў той. — Ідзіце да галоўнага начальніка.

Так Кіт зноў пабачыў, што і цяжкія сумесныя выпрабаванні не робяць людзей прязнымі адзін да аднаго. Што ж — давялося праглынуць горкі камяк у горле і шукаць дапамогі ў іншых.

У французскай зоне жыць яму не хацелася. Аднак змяніць нешта не ўдавалася. Шмат пазней яму ўдалося пераехаць, як і многім іншым, у прыватнасці Васілю Русаку, Галіне Родзька, Кудасаву, Арэшку, ягоным вучням у польскай гімназіі з Вайнгартэна, у Мюнхен, бо там была амерыканская зона.

Там, у Баварыі, яны зноў сустрэліся з Яўгенам Вярбіцкім. Высветлілася, што ў яго няма ніякіх папер, і гэта замінала хлопцу паступіць куды-небудзь вучыцца.

Едучы з радзімы, Барыс захапіў з сабою пячатку і паперы з Маладзечанскага гандлёвага тэхнікума, і змог дапамагчы Яўгену, бо ведаў яго як таленавітага, здольнага вучня. Таму, учыніўшы яму своеасаблівы іспыт, выдаў яму пасведчанне аб заканчэнні ўстановы, якую некалі ўзначальваў. Вярбіцкі змог паступіць на агранамічны факультэт Мюнхенскага універсітэта (з філіялам у Фрайзінгу), паспяхова скончыў яго і нават адолеў дактарат. Затым, ажаніўшыся з немкай, выехаў у Злучаныя Штаты, там абараніў другую доктарскую працу і стаў працаваць у лясной індустрыі, а таксама займаўся кансервантамі. У рэшце рэшт, ён стаў дырэктарам лабараторыі, пісаў навуковыя артыкулы. Аднойчы нават стаў «Чалавекам года» ў Амерыцы і быў абраны сябрам усеамерыканскага таварыства хімікаў.

Кіт і Вярбіцкі доўгія гады перапісваліся і сябравалі. Яшчэ ў 1972 годзе былы вучань адведваў свайго настаўніка і выратавальніка ў Франкфурце-на-Майне, і яны развіталіся на той самай «Гауптвахэ», дзе Кіт заўсёды сустракаўся са сваімі землякамі, калі знікла «жалезная заслона». Магчыма, гэты вучань Кіта болей за ўсіх іншых разумеў значнасць таго, што зрабіў для яго Настаўнік, і быў за тое надта ўдзячны. Дарэчы, і Міхась

Лужынскі некалі напісаў у «Беларусе», што дыпламы, якія Кіт выдаў некаторым сваім вучням і знаёмым, шмат дапамаглі ім у далейшым жыцці, якое, як мы ведаем за дакументаў, не назавеш простым і лёгкім (Шульжыцкі, напрыклад, не змог выкарыстаць дакументы, якія Кіт выдаў і яму, папярэдне ўчыніўшы іспыты).

Уцекачы, пасля эмігранты, яны на сваёй скуры спасцігалі вялікую і, здаецца, добра вядомую ісціну, што на чужыне асабліва патрэбная дапамога земляка, чалавека, які размаўляе на адной з табой мове і мае аднолькавую з табой любоў да роднай зямлі. Аднак і тут бывала, што беларусы ўзгадвалі старыя свае спрэчкі, усё яшчэ шукалі адзін у адным непрыяцеля. Як жа было крыўдна Барысу, калі Алесь Калодка, ствараючы Беларуска-студэнцкі саюз, раптам сказаў яму:

— Барыс, мы цябе не прыемем.

— Чаму?

— Ты быў блізкі да Астроўскага.

Барыс глядзеў на яго і не знайшоў, што сказаць. Многія гады яны ведалі і паважалі адзін аднаго. Будучы ўпаўнаважаным па беларусізацыі, Калодка ратаваў многіх беларусаў ад расстрэлаў і службы ў нямецкім войску, а бываючы ў Маладзечне, заўсёды па дарозе заязджаў у Лебедзева. І тут раптам папракнуў тым, што Кіт, ведаючы столькі гадоў Астроўскага, не адрокся ад яго, як гэта зрабілі некаторыя іншыя.

Ён думаў, як жа нялёгка зноў пачынаць жыць, ствараць нешта на чужыне, у іншых рэаліях, дзе былыя сябры робяцца табе чужымі, а чужыя дапамагаюць, як родныя!

Праўда, праз шмат гадоў яны з Калодкам сталі перапісвацца і іхняя ўзаемная прыязнасць вярнулася. Калодка вельмі хацеў, каб Кіт напісаў пра ўсё, што бачыў і перажыў. Вось радкі з ягонага ліста ад 20 лютага 1982 года:

«...бярыся за пярэ. Бярыся і не лянуйся. Ты ўзапраўды, як калісь пісаў Жэромскі, меў «urode życia», зь нізоў узбіўся на самыя вярхі».

У Кіта была з ім цікавая перапіска да самага 1985 года. Але ў лісце ад 24 лютага таго ж года былы ягоны вучань М. Раецкі паведаміў сумную вестку: «Аляксандр Калодка у ночы з 15 на 16 лістапада пайшоў на вечны супачынак! Пахаваў яго сьвятар БАПЦ айцец Аляксандр з Мэльбарн на тамашніх беларускіх могілках». (На тых могілках у Мельбурне, давядзіся па іх прайсціся, можна ўбачыць не адно знаёмае прозвішча беларусаў, якія не захачелі скарыцца таталітарнаму рэжыму і выбралі вольны свет...)

«Усім нам былі ўласцівыя памылкі, але добра, калі ўсё ж на вечны супачынак ідзеш са спакойным сэрцам, прымірыўшыся з усімі. Так і ў нас

было — мы, пабыўшы на чужыне, часта сталі звяртацца да сваіх сяброў і аднадумцаў як да родных. Алесь Калодка — яскравы таму прыклад. Ён выправіў усе нашыя непаразуменні цудоўнымі словамі нашай шчырай перапіскі» — узгадвае спадар Кіт.

На ягонае шчасце, сярод эмігрантаў усё ж шмат было тых, хто адразу стаўся яму асабліва блізкім у тыя першыя ягоныя гады на чужыне, у Нямеччыне. І сярод іх — былы вучань беларускай гімназіі Святаслаў Коўш, былы бургамістр Клецкага раёна, які стаў кіраўніком лагера ўцекачоў у ангельскай зоне ў Ватэнштэце блізу Брауншвайга. Там сабралася шмат беларускай інтэлігенцыі, працавалі гімназія, беларуская царква, так званы Народны Дом, дзе ладзіліся спектаклі, вечарыны, беларускія нацыянальныя святы. Дарэчы, праз некалькі дзесяцігоддзяў, у 1981-м, С. Коўш напісаў і выдаў кнігу пра тыя гады пад назвай «Беларускі лагер у Ватэнштэт».

Калі Кіт у 1946 годзе ўпершыню прыехаў туды, то адразу адагрэўся душой, пабачыўшы, як шчыра і цёпла сустрэлі яго і Святаслаў Коўш, і Хведар Ільяшэвіч. Лагер знаходзіўся ў вёсцы, недалёка ад вялікай ваеннай фабрыкі, а баракі стаялі купкамі, паасобна, як невялікія пасёлкі.

У адным з такіх баракаў, у каморцы Хведара, ён і заначаваў — другі ложка, які там ледзь змяшчаўся, саступіў яму не хто іншы, як Алесь Гатковіч, лепшы некалі ягоны вучань у Маладзечанскім гандлёвым інстытуце. Быў у лагера і Язэп Шыла, які таксама стаў адным са стваральнікаў новай БНР.

Але гэта здарылася пазней.

А пакуль Кіт уладкоўваўся ў польскай гімназіі ў Вайнгартэне, што знаходзіцца ў зямлі Бад-Вюртэмберг. Яе заняла французская дывізія Франсдаборд (Францыя перадусім), і Вюртэмбергія са Шварцвальдам сталі французскай акупацыйнай зонай.

Гэтая частка Германіі ляжыць на паўднёвым захадзе, недалёка ад Францыі, і галоўны яе горад — Штутгарт. Аднак гімназія, дзе стаў працаваць Кіт, размясцілася ў невялікім мястэчку, і тут ён змог прадоўжыць сваю настаўніцкую працу. Моладзь, якая прыехала разам са сваімі бацькамі, павінна была атрымаць адукацыю.

Саюзнікі не пярэчылі адкрыццю нацыянальных устаноў, больш таго — дапамагалі стваральнікам. Немцы па тым часе стараліся ўлагоджваць пераможцаў. Менавіта дзякуючы гэтым абставінам так хутка адкрылася гімназія, кіраўніком якой стаў Павел Свірыд — былы адвакат з Наваградчыны, які некалі, пры Польшчы, працаваў міністрам юстыцыі і не раз бараніў беларусаў. Многія, у тым ліку і Аляксей Анішчык, успамінаюць, што гэты

чалавек «без розгаласу і рэкламы» дапамагаў развязаць многія надзённыя праблемы Наваградскай беларускай гімназіі.

Быў ён тады ўжо немалады, каля 60 гадоў (нарадзіўся ў 1886 годзе ў Баранавіцкім раёне Гродзенскай вобласці). За яго плячыма было вялікае, неспакойнае жыццё, у тым ліку і кіраўніцтва Наваградскім акружным судом, які быў вышэйшай інстанцыяй для суддзяў Слонімскага, Наваградскага, Ганцавіцкага і Баранавіцкага судаў. Але не толькі пасада яго была аўтарытэтная — сам ён, яго розум і дасведчанасць высока цаніліся навакольнымі.

Тут, у замежжы, Свірыд як сябра БЦР адразу прызнаў яе аднаўленне. Ён быў з той старой фармацыі інтэлігентаў, якая найперш трымалася не палітычнай мэтазгоднасці, а раз і назаўсёды прынятага кодэкса гонару. Лічыў для сябе немажлівым адрачыся ад Р. Астроўскага. Кіта ён узяў на працу адразу.

Але чаму менавіта польскую гімназію абраў Барыс Кіт месцам сваёй працы? Таму было некалькі прычынаў: па-першае, пакуль што не было з чаго выбіраць. Па-другое, у той час якраз распачыналася паляванне на былых савецкіх людзей. Беларусы з былой Заходняй Беларусі юрыдычна заставаліся грамадзянамі Польшчы, але Саветы з гэтым не лічыліся, таму было небяспечна нават узгадваць пра тое, што ты беларус, з якім яны не сталі б цырымоніцца. Іншая справа — палякі. З імі лічыліся, бо Запад не прызнаў гвалтоўнага захопу Польшчы і яе раздзялення, якое для беларусаў сапраўды было аб'яднаннем дзвюх яе разарваных Рыжскім пагадненнем частак, але аб'яднаннем не толькі радасным, але і трагічным адначасова. Аднак Запад не працівіўся таму, каб саюзнікі забіралі і вывозілі ў Савецкі Саюз сярод іншых і жыхароў былой Заходняй Беларусі. Яшчэ раз з горыччу пераконваўся Кіт у тым, што гэта такое — народ без пэўнай, усталяванай у вяках дзяржаўнасці — ён падобны да травы, якую топча хто хоча...

Паводле ўспамінаў А. Вініцкага, у Шрамбаргу была таксама адчыненая польская гімназія, яе дырэктарам стаў Васіль Пляскач, аднак і ён, і большасць ягоных вучняў былі беларусы. Па першым часе ўсе яны ўваходзілі ў так званы польскі камітэт уцекачоў, у якім, аднак, усім запраўлялі таксама беларусы. Як узгадваюць усе навучэнцы, у польскай гімназіі ў Вайнгартэне дух быў беларускі. Тым болей што і вучні, і большасць настаўнікаў паходзілі з былой Заходняй Беларусі. Кіт нейкі час выкладаў там матэматыку. Але скончыўся навучальны год, і ён стаў думаць, каб неяк выбрацца з французскай зоны акупацыі.

Праз нейкі час ён і сапраўды пераехаў у амерыканскую зону, у Баварыю, і стаў працаваць настаўнікам матэматыкі ў гімназіі ў Шляйсхайме, што пад Мюнхенам.

Баварыя, асабліва ж Мюнхен — вельмі прыгожы край. Але, як ні дзіўна, прыгажосць гэтую выгнанец з Беларусі стаў заўважаць не адразу. Мабыць, уся справа была ў стане душы, на той час прыгнечанай і няздольнай рэагаваць на многае, што не датычала непасрэдна ягонага рэальнага жыцця.

Толькі паступова ён змог ацаніць узорыста-выкшталцоную, тонкую, як іголка, так званую новую ратушу ў фландрскім стылі з яе званніцай, што ўзвышалася над горадам на 80 метраў, і карцінай, на якой паказвалі турнір падчас вяселля Вільгельма Пятага з Рэнатай фон Лотрынген. Гэта цяпер там заўсёды тоўпяцца турысты. У той жа час, калі вялікая частка немцаў як бы пачынала новае жыццё, нібы прачынаючыся ад цяжкага сну пры нацызме, заклапочанья, пахмурья жыхары прабягалі міма яе па сваіх справах, і рэдка хто з іх паднімаў галаву. Гэтак жа, спяшаючыся, праходзіў паўз яе і Кіт. Не заўважаў ён і прыгожую, вясёлую, падобную да казачнай дзяўчынкі ратушу на Марыенпляцы, і толькі аднойчы вясной спыніўся, уражаны думкай, што прыбудова пры ёй нагадвала адзін стары дом у цэнтры Нясвіжа і была, мабыць, пабудаваная ў адзін час, калі Еўропа стала для беларускай шляхты адкрытым домам і калі беларускія школяры вучыліся ў нямецкіх універсітэтах. «Як і цяпер» — мільганула ў яго думка, і яна абагрэла душу, бо на нейкі момант ён зноў адчуў сваю крэўную сувязь з радзімай, з усім, што было ў яе гісторыі і аб чым яны, беларускія настаўнікі, усе гэтыя гады стараліся расказаць вучням, каб яны адчувалі сябе не жыхарамі з задворкаў Расійскай імперыі, не правінцыяламі з іх комплексамі непаўнаважасці, але людзьмі з багатай еўрапейскай гісторыяй...

З тае пары, як ні спяшаўся ён па сваіх сапраўды неадкладных справах, заўсёды знаходзіў нейкую хвіліну, каб пастаяць каля замка Ліндэрхоф, улюбёнага замка караля Людвіга Другога. Прыхаматлівыя ўпрыгожанні-фантазіі ў стылі ракако нагадвалі яму старажытныя збудаванні ў Вільні — вузенькія, але высокія вокны, балкончыкі, ляпніна... Аднойчы ён доўга стаяў перад пазелянелай ад часу постацыю легендарнага нямецкага веселуна і жартаўніка Карла Валянціна, якому мюнхенцы збудавалі помнік, і таксама жартаўліва павітаўся з ім. Жыццё ішло, Барыс пакрысе прывыкаў і да новага жылга, і да горада з яго традыцыямі, такімі, напрыклад, як ужыванне найлепшага ў Германіі піва — вайна звяла тых традыцыі да мінімуму, але яны ўсё ж існавалі, адраджаліся нават ва ўмовах усеагульнага крызісу. З часоў жыцця ў Мюнхене ён палюбіў цёмнае піва з яго непаўторным смакам, што нагадваў дзяцінства з пахам сялянскага поля і вусага ячменнага коласа, які так добра смажыць на агні пастухоўскага агніска. А вось славетныя белыя каўбаскі, якімі і сёння заваблівае турыстаў

Мюнхен, здаліся яму не самымі смачнымі ў свеце, як гэта рэкламуецца і цяпер. Найлепшай была і засталася для былога наваградца каўбаска, што рабілі там, на Наваградчыне — так званая «пальцам пханая», з пахам ветру, марознай раніцы і жоўтага, вышараванага бярозавым венікам стала...

52-гі кангрэс IAF. 2001 г.

Пакуль ён вучыўся і працаваў у Мюнхене, жонка з сынам жылі асобна, непадалёк у вёсцы, якая называлася Мемінген, — так было зручней. Цікава было тое, што нямецкая адміністрацыя, наладжваючы добрыя стасункі з пераможцамі-амерыканцамі, частку гэтай увагі адрасавала выгнанцам. На нейкі час яны сталі як бы пасярэднікамі паміж немцамі і амерыканцамі. Таму сям'я Кіта атрымала не толькі кватэру, але і бясплатную мэблю, ды і іншыя беларусы маглі параўнальна лёгка вырашаць усе свае клопаты. Амерыканцы цудоўна ставіліся да новапрыбылых у Германію, а вось англічане праявілі ў гэтай вайне абьякавасць да лёсаў людзей, якія змагаліся з бальшавізмам, — яны выдалі сваім саюзнікам армію генерала Краснова. Больш таго, як пішуць даследчыкі, яны нават ашукалі генералаў і іншых афіцэраў: пад выглядам правядзення канферэнцыі сабралі іх разам і выдалі Саветам. З вялікай трывогай сачылі эмігранты, як, выконваючы ўмовы Ялцінскага пагаднення, у некаторых выпадках пайшлі насустрач савецкім патрабаванням і амерыканцы: напрыклад, аднойчы ў Кемптэне, у праваслаўнай царкве, падчас набажэнства пачалася аблава. Але, пабачыўшы, як людзі ў жаху вырываліся, беглі тапіцца ў рэчцы і нават канчалі самагубствам, каб не трапіць у рукі савецкім карным органам, амерыканцы канчаткова ўпэўніліся ў тым, што дапамагаць у такой справе — ганебна. Аднак усе, хто пакінуў былы Савецкі Саюз, жылі ў страху. Баяліся, што Сталін зойме ўсю Еўропу і што саюзнікі аддадуць і іх. Таму, калі пачалося пахаладанне паміж Савецкім Саюзам і яго нядаўнімі саюзнікамі, Кіт, як і многія ягоныя сябры, уздыхнуў з палёгкай, бо СМЕРШ ужо быў набраў сваю страшную моц і ў Еўропе — людзей хапалі і вывозілі назад,

а там шлях быў альбо ў Сібір, альбо — пад расстрэл. Так гінулі ўласаўцы — людзі, якія як вайскоўцы найперш падпадалі пад умовы Ялцінскай дамовы. І хоць цывілізаваны свет асудзіў за гэта Макмілана і асабліва Францыю, усё ж дзесяткі тысяч людзей скончылі свае дні трагічна — з горкім усведамленнем таго, што дэмакратычны Захад аддаў іх таталітарнай, страшнай сіле, з якою калісьці заклікаў змагацца. Ужо тады прыходзіла ўсведамленне, што і Сталін, як і Гітлер, аднолькава небяспечныя для справы дэмакратыі.

Але жыццё ішло. У Нямеччыне пачалі працаваць лагеры для перамешчаных асобаў, дзе беларуская моладзь стала арганізоўвацца ў гурткі, выдаваць газеты і часопісы. У ангельскай зоне ў Ватэнштэце, у такім лагеры, сябра Кіта Хведар Ільяшэвіч таксама арганізаваў беларускую гімназію (яна пачала працаваць у кастрычніку 1945 года), дзе стаў выкладаць мову і літаратуру. Адначасова пісаў вершы. Разам з Алесем Гатковічам яны сталі выпускаць бюлетэнь «Апошнія весткі», часопісы «Шыпшына», «Шляхам жыцця». Тут былому вучню Кіта вельмі прыдаўся багаты вопыт рэдактарства, бо Ільяшэвіч у гады вайны рэдагаваў беластоцкую газету «Новая дарога» і кіраваў там жа «Беларускім аб'яднаннем». А яшчэ ў лагеры арганізавалі літаратурны гурток, дзе ўсе, у кім білася творчая жылка, маглі паспрабаваць сябе ў прыгожым пісьменстве, а вядома, як натхняе паэта магчымасць надрукавацца.

Тое, што іхняя дзейнасць натхняла моладзь у тыя няпростыя часы і ў няпростых умовах — несумненна. Да іх душою прыхіналіся змучаныя людзі. Цягнуліся да маладых літаратараў і дзяўчаты. Пачалі нараджацца новыя сем'і, моладзь, якая вучылася тут, знаходзіла сваё шчасце. Пазнаёміўся з прыгожай Вольгай, таксама вучаніцай Кіта, Масей Сяднёў — беларускі паэт, што стаў сябрам Барыса Уладзіміравіча праз усё астатняе жыццё да самай смерці паэта. Сяднёў часта прыязджаў да маладых літаратараў, чытаў ім свае вершы. Па сведчанні Кіта, Хведар Ільяшэвіч вельмі дапамог паэту на першым часе, калі Масей, адступаючы на Захад, прыехаў напачатку ў Беласток, дзе Ільяшэвіч яшчэ з 1940 года, у савецкія часы, працаваў у раённым адзеле асветы. Пасля нямецкай акупацыі не перапыняў свае беларускай дзейнасці — удзельнічаў у арганізацыях Беларускага аб'яднання, Беларускага нацыянальнага камітэта і заснаваў газету «Новыя дарогі». Гэтыя арганізацыі шмат дапамагалі беларусам, што трапілі ў бяду. Асабліва прыдалася гэтая дапамога ўцекачам у 1944 годзе. Кіт апавядаў, што, прыехаўшы ў Беласток, Сяднёў напачатку сутыкнуўся з непаразуменнем. Намеснік старшыні Беларускага нацыянальнага камітэта Уладзімір Тамашчык не адразу паспрыяў клопатам паэта на той падставе,

што ён нібыта не з'яўляецца іхнім падапечным, а вось Хведар вельмі парупіўся, каб Масей атрымаў патрэбную дапамогу. Тады ж яны моцна пасябравалі і падтрымлівалі тое сяброўства і пазней, да самай смерці Ільясэвіча.

У 1955 годзе ў Нью-Ёрку, у выданні Уладзіміра Пелясы выйшла кніга Масея Сяднёва «Ля ціхай брамы». Там ёсць шмат вершаў, якія нараджаліся ў Нямецчыне, асабліва ў Заўльгаў. Адзін з іх Кіту дасюль асабліва памятаецца і нагадвае тэа далёкія дні, бо ён перадае стан душы беларуса, які неспадзявана апынуўся на чужыне:

Прыглядаюся, каб не разьбіцца,
вобмацкам хаджу я, спакваля:
некуды уніз, не па арбіце,
падае з-пад ног маіх зямля.

Страшна і ня можна пагадзіцца —
на заходзе, як настане цішыня,
у крывавай, вогненнай мядніцы
плавіць Бог увесь здабытак дня.

На зямлі не людзі — чалавекі
тупаем і б'ёмся век-вяком:
тонкім, нібы шкло, навекі
неба нас накрыла каўпаком.

Грэшныя ў непаслухмянстве душы,
не хацелі б мы зямлёю тлець:
падаем, рукамі ўзмахнуўшы,
каб усё-ткі ў неба узляцець.

Выжыць духоўна, а не толькі фізічна, мабыць, у тэа часы было важнейшай задачай усяе эміграцыі, якая сама сябе адзначыла як палітычную, як эміграцыю супраціву таталітарнай сістэме, што запанавала на Беларусі. І трэба зазначыць велізарную ролю ў гэтым менавіта беларускай паэзіі і той часткі інтэлігенцыі, якая адразу ж распачала выданне газет і ўвогуле друкаванага слова. Сярод такіх пачынальнікаў былі і былыя вучні Барыса Кіта — Настаўніка з вялікай літары...

...Паездка ў Ватэнштэт Барысу асабліва запомнілася — ён адчуваў там сябе сярод блізкіх людзей, якія ад усёй душы хацелі яму дагадзіць, узрадаваць. Пра гэта між іншым сведчыць і адзін, даволі нязначны з першага погляду эпізод, які праз шмат гадоў нагадаў і ў лістах, і ў сваіх успамінах Алесь Гатковіч. Адразу пасля прыезду Кіт пайшоў мыцца і, зняўшы з рукі

гадзіннік, пасля на яго забыўся. Калі ж спахапіліся, гадзінніка на месцы ўжо не было. Наколькі хлопцы перажывалі з-за гэтага даволі дробнага эпізоду, сведчаць радкі ўспамінаў А. Гатковіча: «Пасля прапажы гадзінніка Ільяшэвіч запрапанаваў святару а. Сурвілу, каб пасля пропаведзі зрабіў гэту аб'яву, што той зрабіў з ахвотаю. Усяядно гадзіннік прапаў».

І гэта Гатковіч памятаў нават праз пяцьдзсят гадоў, хаця Кіт і тады прасіў іх не звяртаць на тое ніякай увагі. Гэты ўспамін яшчэ раз сведчыць, якія гэта былі чыстыя, далікатныя, чуйныя хлопцы — вучні і сябры Барыса Кіта, якіх ён любіць і па сёння і заўсёды ўзгадвае іх.

Запомнілася яму паездка ў Ватэнштэт яшчэ і таму, што гэта, як аказалася, была ягоная апошняя сустрэча з Хведарам Ільяшэвічам. Таленавіты паэт, равеснік Кіта (старэйшы за яго на тры тыдні), загінуў у аўтамабільнай аварыі 7 лістапада 1948 года і пахаваны ў Галенсдорфе. Амаль адразу пасля гэтай трагічнай падзеі выйшлі ў Ватэнштэце ягоныя «Апавяданні» пад псеўданімам Святаслаў Залужны. А. Гатковіч узгадвае і яшчэ адну дэталю, звязаную з Хведарам, а таксама з тым размежаваннем на «зарубежнікаў» і «крывічоў», якое тады пачыналася. Адзін з тых, хто рэдагаваў часопіс, а менавіта спадар Пануцэвіч, замяняў у вершах А. Гатковіча «беларус», «беларускае» на «крывіч», «крывіцкае». Пасля гутаркі з Ільяшэвічам А. Гатковіч зразумеў сутнасць таго, што адбываецца і, як ён піша ў лісце да Кіта, «перастаў перадаваць свае вершы ў гэты часопіс».

Сапраўды, Х. Ільяшэвіч меў вялікі ўплыў на маладых паэтаў. Гэты ўплыў адчуваўся і праз шмат гадоў пасля ягонай смерці. Напрыклад, адзін з сяброў Кіта і Ільяшэвіча, інжынер Юры Попка выдаў другім выданнем у 1987 годзе ў Ляймэне ягоную кнігу «Недапетая песня», аддаючы тым агульную пашану і любоў да паэзіі маладога таленавітага творцы. Ды і Кіт не раз нават на уроках матэматыкі чытаў сваім вучням вершы сябра, асабліва тыя радкі, якія моцна краналі ягонае сэрца:

Трэба ў ветру парывах настроіць нам гуслі,
У жытах яго буйную волю скасіць
З-над палёў, дзе дым сцелюць Беласток і Супрасль,
Аж да слцкіх пшаніцаў калоссе шуміць.

Асабліва моладзь на эміграцыі любіла тое, што Ільяшэвіч ствараў на хвалі натхнення, і, як лічыць Кіт, пра яго трэба больш успамінаць на Беларусі. Усцешыў яго артыкул Арсена Ліса ў часопісе «Полымя» за лістапад 1998 года, але ў ім пішацца пра даваенныя вершы Ільяшэвіча. Гэта і зраумела — нават сёння для даследчыка складана зазірнуць у газеты, якія

друкавала эміграцыя. І зусім балюча Барысу Уладзіміравічу, калі ягонага сябра ўспамінаюць у сучасным друку толькі як «падазроную асобу».

У гутарцы са мной у 1998 годзе пра Ільяшэвіча і некаторых сваіх былых вучняў ён расказаў наступнае:

«Мяне ў свой час уразіла так званая «кароткая характарыстыка» Хведара ў ліку іншых, каго пералічваюць як асоб, што мелі дачыненне да БЦР. Вось яна:

«Ільяшкевич Федор Иванович

Руководитель Белостокского комитета Белорусского объединения. Участник 2-го Всебелорусского конгресса БЦР в Минске, на котором возглавлял делегацию от Белостокского округа. Активно сотрудничал с БЦР в Берлине».

І далей, усюды, дзе яго шальмуюць як удзельніка 2-га Кангрэса БЦР, так і ідзе яго прозвішча вось так, з памылкай, і нідзе ні слова пра яго як паэта. І не дзіва — там, дзе аўтару падобнай характарыстыкі давалі спісы, паэзія не існуе, там чалавек улічваецца толькі як шрубка ў машыне, якая выпала з іхняга механізму, а сам гэты аўтар, відаць, прыезджы і нацыянальнай літаратуры не ведаў і не ведае. Дарэчы, з той жа кніжачкі «Белорусская Центральная Рада. Создание, деятельность, крах» А. К. Салаўёва я даведаўся і пра апошнія дні Кастуся Езавітава, якога з бальніцы, пасля цяжкай аперацыі, бездапаможнага, вывез савецкі разведчык «Марс», які ўлез у апошнія месяцы вайны ў апарат БЦР. К. Езавітаў яму даверыўся, а ён 24 красавіка 1945 года прывёз свайго дабрадзея ў контрразведку ў г. Заган і здаў там яго на пакуты і катаванні. У данясенні разведчыка, прыведзеным у гэтай кнізе, я з болем прачытаў, што па дарозе хворы К. Езавітаў спрабаваў пакончыць жыццё самагубствам, але гэты самы «Марс» не даў яму таго зрабіць, каб прывезці гэтага патрыёта на радзіму дзеля гвалтоўнай і ганебнай смерці.

У гэтым сэнсе Хведару «пашанцавала» болей — яго праводзілі ў апошні шлях сябры, там чыталі ягоныя вершы і ўспаміналі, колькім людзям ён дапамог і выратаваў. Песні на ягоныя словы былі ўсе гады папулярныя сярод беларускай моладзі на эміграцыі. Адноўчы, праз многія гады, я пачуў іх у выкананні маёй былой вучаніцы Надзеі Барт (Юрэвіч) у Заульгаў, і тады мы разам успомнілі тыя гады, адзначаныя трагізмам і адначасова нечым светлым, шчымлівым, бо заўсёды кранае сэрца ўспамін пра маладосць, пра незабыўныя жыццёвыя дарогі, пра сяброў, якіх ты страціў на тых дарогах... Надзя ведала толькі творы Хведара — а я памятаў многае, звязанае з ім. Напрыклад, добра запомніліся мне хрэсьбіны дачкі

Хведара, на іх я быў кумам. Апроч нас, там быў Скурат са сваёй будучай жонкай (абое яны вывучалі французскую філалогію), а таксама наш настаўнік Егер — музыкант. Тыя хрэсьбіны прайшлі вельмі цёпла, яны нас асабліва зблізілі, а дзіця стала мне дарагім на ўсё маё жыццё, я і цяпер перапісваюся з Марыляй.

Можна ўспомніць многіх — напрыклад Любу Марцінчык. Мая вучаніца ў Віленскай беларускай гімназіі, старшыня студэнцкага Саюза ў 20-я гады, вучылася ў Мюнхене, на медыцынскім факультэце і выйшла замуж за Аляксандра Аўдзея, міністра БЦР, які скончыў тут жа, у Мюнхене, політэхнічны, а пасля, разбагацеўшы, стаў вельмі заможным чалавекам. Аляксандра Аўдзея на эміграцыі добра ведалі. У свой час ён выпрасіў дазвол у немцаў адкрыць Наваградскую настаўніцкую семінарыю, і тым выратаваў многіх маладых беларусаў ад прымусовых работ у Германіі, за што яму тут былі ўдзячныя многія.

Асабліва ж запомнілася мне з тых часоў Надзея Юрэвіч. Вельмі энергічная, вясёлая, таварыская, яна ўся нібыта выпраменьвала святло. Мая вучаніца ў польскай гімназіі ў замежжы (як і Кудасаў), яна таксама паступіла на медыцынскі факультэт універсітэта. Пазней яна выйшла замуж за доктара медыцыны Франца Барта, які рабіў ёй аперацыю апендыцыта, і засталася ў Заульгаў. (Дарэчы, менавіта ён дапамог уладкавацца на працу праз многія гады, калі Аляксандр пераехаў у Заульгаў, Любе Марцінчык (абодва яны там памерлі, Люба трохі раней за свайго мужа.)

Я ведаў, што ў яе быў таемна закаханы Уладзімір Набагез, ды не з ім судзіў лёс застацца Надзі. Яна стварыла цудоўную сям'ю, нарадзіўшы, як і яе маці, трох дачушак і сына. Я ездзіў не раз да іх, калі яны яшчэ жылі ля Мюнхена ў ваколіцы Райнсдорф, дзе Надзя вучылася на фармацэўтычным факультэце, а пазней у Заульгаў, і мяне заўсёды гасцінна там сустракалі. Асабліва захапляла мяне маці Надзі — Вера Канстанцінаўна — шляхцянка з Косава, яна працавала на фабрыцы, каб выбавіць сваіх траіх дзяцей ад клопатаў пра яе, і вылучалася нейкай асабліва высакароднай паставай і годнасцю, якая рабіла гэтую немаладую жанчыну, цяпер простую работніцу на нейкай фабрыцы, сапраўднай каралевай тут, у сваёй сям'і, сярод блізкіх людзей. Высокая, па-маладому стройная і моцная, яна ўсё рабіла так спрытна і прыгожа, што нельга было не залюбавацца на яе. Гледзячы на яе, я заўсёды думаў пра характэрна нашай беларускай жанчыны і яе незвычайную мужнасць. Яна надумалася ехаць на чужыну, бо брата яе забралі бальшавікі за нявыплату падаткаў, якія знарок, каб задушыць аднаасобнікаў, рабілі велізарнымі і проста нерэальнымі. Суд чакаў і яе, але якраз пачалася вайна, і гэта выратавала сям'ю ад Сібіры. Пры наступленні

Чырвонай Арміі яна, ужо будучы ўдавой, пакутліва разважала — заставацца ці ўсё ж неяк ратавацца ад бальшавікоў? Жах перад імі і боязь за дзяцей перасілілі — яна адважылася ехаць. Прывязаўшы да воза кароўку і пасадзіўшы на фурманку трох дачок і зусім малога сына, рушыла ў невядомую будучыню. Яна, як і многія іншыя, не мела ніякага дачынення да палітыкі. Вінаватымі былі яе паходжанне і тое, што яна не хацела ісці ў калгас, а працавала на сваёй уласнай гаспадарцы — дарэчы, разлічваўчы толькі на свае ўласныя сілы. Яна не прапала і тут, у Нямецчыне. Дапамагала дочкам выбіцца ў людзі — у прыватнасці, падтрымлівала Надзю, калі тая вучылася на фармацэўта, глядзела і іншых дзяцей. Усе яны сапраўды «выбіліся ў людзі» — атрымалі адукацыю, няблага ўладкаваліся. Дочкі ж Надзеі Барт сталі спявачкамі, адна з іх, Ірэна, спявае ў Берлінскай оперы...» (Аповеды Барыса Кіта пра сваіх вучняў заўсёды нагадваюць своеасаблівыя навелы, і мабыць, яны самі маглі б скласці асобную кнігу. Але час вяртацца туды, у тыя першыя пасляваенныя гады, калі нашыя настаўнікі, студэнты, паэты ўладкоўваліся ў далёкай чужыне, якая пасля стала для іх другой радзімай і дала ім магчымасць выжыць.)

Шляйсхайм, што знаходзіўся пры чыгуначнай станцыі пад Мюнхенам, стаў важнай вяхой у жыцці Барыса Кіта. Там, далей ад станцыі, каля лесу, у драўляных бараках месціўся лагер для перамешчаных асобаў, дзе знаходзілася больш за паўтары тысячы людзей, пераважная частка з іх — расейцы, а таксама ўкраінцы. Яны хутка адчынілі тут гімназію, і такім чынам Кіт мог тут працаваць. Праўда, ён не ведаў украінскай мовы, выкладаў матэматыку па-беларуску, але ўкраінцаў гэта задавальняла. Адкрылі сваю школу і расейцы, яны прапаноўвалі беларусам пасылаць сваіх дзяцей у іхнія школы.

Толькі пазней беларусы, калі іх набралася трохі болей, адкрылі тут уласны дзіцячы садок, а таксама беларускую пачатковую школу, дзе выкладаў Філарэт (Родзька) і якая праіснавала два гады. Улетку 1949 года беларусы адтуль пераехалі ў лагер Розэнгайм.

Кіт часта ўзгадвае свой першы ўрок у гімназіі Шляйсхайма. Трыццаціпяцігадовы выкладчык, ён, хвалючыся, зайшоў у клас. Аказалася, што ягоны клас амаль цалкам складаюць дзяўчаты. І якія ж гэта былі прыгажуні! Наперадзе сядзела бландзінка з залацістай касой, якая нібыта сышла з нейкай карціны, яна глядзела на выкладчыка поглядам, ад якога яму захацелася ці то смяцца ад незразумелай пяшчоты і радасці, ці то моўчкі ўзірацца ў яе. Барыс справіўся з хваляваннем. Пастараўся быць нават празмерна сухім і дзелавым. І ў наступныя дні і месяцы ягоныя ўзаемадачыненні з класам перайшлі ў добрае, працоўнае рэчышча.

(Праз дзесяць гадоў, ужо ў Амерыцы адзін з ягоных тамтэйшых знаёмых, Кляйн, які некалі жыў у расейскім лагеры і чья дачка вучылася ў тым жа класе, з усмешкай раскажаў, што прыгажуня Зялінская, аказваецца, была закаханая ў свайго выкладчыка. Адбылася гэтая размова ў бібліятэцы Кангрэса. Кіт працаваў ужо ў сістэме Міністэрства паветраных сіл і таму часта прыходзіў у бібліятэку, каб пазнаёміцца з тым, што рабілі ў гэтай галіне рускія вучоныя. Калі толькі Кляйн раскажаў пра даўняе каханне да яго прыгажуні-гімназісткі, Кіт зноў адчуў тое хваляванне, той палымяны ток крыві, які некалі ахапіў яго пры поглядзе на гэты бязмерна прыгожы твар... Прыгажосць — вялікая сіла. Ён падумаў пра тое, як склалася б ягонае жыццё з чароўнай дзяўчынай, і шчыра пашкадаваў аб страчанай магчымасці...)

Але тады ён працаваў дні і ночы і адначасова вучыўся. І гімназія, і універсітэт, які працаваў у памяшканні Deutsche Museum у Мюнхене, забіралі шмат сіл. Барыс, як ні стараўся, не мог браць удзел ва ўсіх знамянальных падзеях таго часу, але са многімі старымі знаёмымі сустракаўся. Якраз у Мюнхене ён зноў сустрэў Алеся Калодку, які быў трапіў за сваю беларускую дзейнасць ў нямецкі лагер Аўшвіц, а цяпер тут засноўваў беларускі Студэнцкі саюз. Шмат чаго расказалі яны адзін аднаму, успамінаючы Вілейку і Паставы, агульныя спадзяванні на тое, што ўдасца зрабіць шмат для беларускага адраджэння, а таксама горыч чужых дарог, страту агульных знаёмых, якія адышлі ў нябыт, так і не зрэалізаваўшы свае задумы і планы...

Выкладанне ў гімназіі давала Кіту магчымасць спраўджваць многія свае педагагічныя задумы.

Жыццё паступова наладжвалася. Шляйсхайм — вельмі прыгожы горад. У ім знаходзіцца палац, які некалі быў летняй рэзідэнцыяй баварскага караля. Кіт і ягоныя новыя і старыя сябры, калі выдавалася вольная хвіліна (было іх, праўда, зусім няшмат), вялі тут размовы пра будучыню, пра знаёмых з беларускай эміграцыі, якія таксама шукалі сваё месца ў жыцці. А за плячыма амаль у кожнага была вайна, самаадданая праца ў беларускіх установах, небяспека апынуцца ў Сібіры і, нарэшце, глыбокая туга па Бацькаўшчыне.

У Германіі, нягледзячы на тое што яны цяпер знаходзіліся ўжо ў амерыканскай зоне, усё ж жыццё было небяспечна. Усе ведалі, што зусім нядаўна быў забіты Бандэра — герой украінскага нацыянальна-вызваленчага руху. НКВД забіла яго — шапталіся, Бандэра быў атручаны.

І Кіт стаў думаць, што рабіць далей. Адкрывалася магчымасць паехаць у Амерыку. Але амерыканцы правяралі ўсіх вельмі ўважліва, асабліва цікавіліся, ці не было ў будучых іхніх грамадзянаў сувязяў з фашызмам, ці не

ўдзельнічалі яны ў карных аперацыях. У Кіта мінулае з гледзішча тых патрабаванняў, якія прад'яўляліся, было зусім чыстым, бо пры немцах ён сядзеў у турме і быў чалавекам цывільным. Ён падаў усе патрэбныя папэры на выезд і стаў чакаць выніку. Гэтыя дакументы прайшлі ўсе патрэбныя інстанцыі даволі хутка. Не так было з іншымі. У многіх увогуле не было ніякіх дакументаў, і прычын таму было шмат: паспешлівы выезд, вандроўкі, бамбёжкі і нягоды. Кожны такі бедалага шукаў любой магчымасці запасціся хоць якімі дакументамі, часам нават, як кажуць, «ліпавымі». Асабліва цяжка было з пасведчаннямі аб нараджэнні — выязджалі спяшаючыся, ды і якія дакументы ў разбураных бамбаваннем гарадах? На фоне розных паперак такога роду пасведчанне, выдадзенае некалі ў 1910 годзе ў Пецярбургу, да таго ж на тоўстай гербавай папэры з адпаведнымі вадзянымі знакамі, выглядала салідным і выклікала нават цікавасць з боку амерыканскіх спецыялістаў, якія правяралі дакументы. Яны ўсё ж ставіліся даволі прыязна да людзей, хто мог прывесці з сабою як сведкаў тых, чыя дакументы былі ў поўным парадку і хто мог засведчыць дзейнасць той ці іншай асобы падчас акупацыі. Але нават тыя, хто атрымаў дазвол на выезд, ведалі, што і праз гады звесткі, якія яны выклалі пры ўездзе, будуць дэталёва правераныя.)

Беларусы ў Германіі, следам за расейцамі і ўкраінцамі, сталі будаваць свае нацыянальныя асяродкі і аб'ядноўвацца.

Гімназія ў Шляйсхайме, як і гімназіі імя Янкі Купалы і Францішка Багушэвіча, таксама рабіла сваю справу як аб'яднаўчы цэнтр маладых беларусаў. Ды і ў Мюнхенскім універсітэце вучыліся некаторыя з тых, хто браў дзейсны ўдзел у грамадскім жыцці, напрыклад Вітаўт Рамук і яго будучая жонка Вера. А ўсяго беларусаў у Мюнхенскім універсітэце было, па сведчаннях Кіта, блізу трыццаці чалавек. Аднак навучанне цягнулася ўсяго каля двух гадоў, затым універсітэт скончыў сваю працу. Закрыццё універсітэта вымусіла многіх шукаць іншы шлях. Былыя навучэнцы маглі паступаць у «Людвіг-Максіміліян універсітэт», але там іспыты трэба было здаваць па-нямецку. Барыс наважыўся рызыкнуць. Прыёмам іншаземцаў кіраваў прафесар Мірчук, украінец. З усіх трыццаці прэтэндэнтаў-беларусаў ён прыняў толькі Кіта і Рамука.

Праз нейкі час дырэктара гімназіі Самайловіча зрабілі інспектарам школ усёй Нямецчыны, а замяніць яго прапанавалі Кіту.

— Але ж я беларус, а гімназія ўкраінская!

— Гэта тое, што трэба! — адказалі яму. — У нас тут усчаліся сваркі паміж пятлюраўцамі і пасляваеннымі ўкраінцамі, так што беларус якраз будзе дарэчы.

Барысу, вядома, імпанавала такая прапанова. Дырэктарства — гэта тое, у чым ён меў добры вопыт. Да таго ж сыну Валодзю ўжо спаўнялася сем гадоў, і Кіт мусіў думаць пра ягоную будучую адукацыю.

Але ён не спяшаўся пагаджацца на дырэктарства. Раздумваў. Добра, калі прыйдзе віза ў ЗША. А калі не? Ёсць і іншыя шляхі. А шляхі выбіраць трэба. СМЕРШ, хаця і лютаваў меней, ды дзень за днём збіраў свае ахвяры. Да таго ж немцы сталі памяншаць квоты на універсітэцкую адукацыю іншаземцам, і навучанне рабілася занадта цяжкім матэрыяльна, бо галеча ў Нямеччыне была вялікая.

Пазней, у 1949 годзе, калі праходзіла нямецкая грашовая рэформа і дапамога прыезджым студэнтам была практычна перапыненая, многім усё адно давялося зноў перайначваць сваё жыццё. Некаторым прапанавалі ехаць у Бельгію. Там была праца і там можна было ўладкавацца ва універсітэт. Пасля роздумаў, разваг частка моладзі выехала ў Лювэн, у Бельгію. Сярод іх быў Вітаўт Рамук, а таксама вучань Кіта па польскай гімназіі Арэшка, які таксама стаў доктарам. Пазней, калі Кіту спатрэбілася даведка аб працы ў Германіі, ён напісаў Арэшку, і той пацвердзіў усё сказанае ягоным настаўнікам.

У тыя самыя дні, калі Кіт гатовы быў пагадзіцца ўзначаліць гімназію, прыйшла доўгачаканая віза ў Амерыку. Аднак праблема была ў тым, каб знайсці некага, хто мог бы аплаціць паездку і паручыцца за сям'ю. Кіт шукаў такіх людзей альбо арганізацыі. Найлепей падыходзіла царква, але якая? Самымі ўплывовымі і, значыць, заможнымі былі каталіцкая, яўрэйская альбо Сусветная царкоўная служба, якой апекаваліся пратэстанты. Вось у бюро апошняй, якая называлася «Сусветная помач царквы», ён і пайшоў шукаць рады.

Гэта была цэлая эпопея.

Дырэктар спачатку адмовіў прышламу чалавеку на падставе, што той не ведаў англійскай мовы. Ды тыя, хто ведаў становішча ў іншых рэлігійных установах, упарта цвердзілі, што толькі ў пратэстантаў зараз можна знайсці грашовую дапамогу. На шчасце, неўзабаве дырэктара змянілі, і Кіт пайшоў туды зноў. Сакратарка-латышка адразу яго пазнала.

— Вам ужо адмовілі, чаго вы зноў прыйшлі сюды? — з хіднай усмешкай запыталася яна.

Што яму было казаць? Што ўмовы паручыцельства ў іншых царкоўных камітэтах былі яшчэ больш цяжкія і што менавіта гэтая царква была найбольш дэмакратычнаю? Кіт вымушаны быў пайсці адтуль ні з чым. Але неўзабаве даведаўся — у патрэбным яму камітэце зноў памяняўся дырэктар, і ён, спадзеючыся ўсё ж на тое, што яго там не пазнаюць, зноў

паспяшаўся ў бюро. На ягонае шчасце, драконістая сакратарка адлучылася на хвілінку, і ён паспеў зайсці ў кабінет начальніка.

Жанчына, якая на гэты раз узначаліла бюро, сустрэла яго вельмі ветліва і толькі папрасіла прывесці з сабою жонку і сына. Калі Кіт выходзіў з кабінета, сакратарка памкнулася зноў перашкодзіць яму, але было запозна: пабачыўшы маленькага Валодзю, дырэктарка захапілася сям’ёй і дапамагла беларусам грашыма і паручыцельствам. Праўда, яна папярэдзіла, што трэба пачакаць, пакуль прыйдуць паперы. Кожны дзень сям’я чакала тыя паперы, але доўгачаканага канверта ўсё не было. І зноў, каторы раз, пабег у бюро. Сакратарка, аказваецца, трымала паперы ў сябе.

Але вось, пасля ўсіх трывог і клопатаў, выпраўлення ўсе паперы, купленыя білеты і можна свабодна сесці на параход, які плыве ў найвялікшую і наймацнейшую краіну вольнага свету — Злучаныя Штаты Амерыкі...

Вольны свет

«Барыс Кіт на ўсё жыццё прывіў мне любоў да фізікі і матэматыкі. І хаця я сам не стаў фізікам, аднак мой сын узяў ад мяне гэтае захапленне стройнай гармоніяй лічбаў, у свой час перададзенай выдатным педагогам з вялікай літары. Аднак поўнаасцю развіцця ягоны талент мог толькі ў свабодным свеце»

Сямён Герус, мастак

Стоячы на палубе парахода, Барыс Кіт глядзеў на нямецкія краявіды. Зноў ён пакідаў краіну, дзе паспеў пусціць нейкія карэньчыкі, дзе ў яго, як і на Беларусі, заставаліся вучні. Тры з невялікім гады ён жыў тут і паспеў нешта зрабіць. А што чакае яго там, на гэтай агромністай, невядомай зямлі? Ён шмат чытаў пра яе. Туды на пачатку стагоддзя адпраўляліся беларусы, каб зарабіць грошай на зямлю і абсталяванне. Пасля гэтую, потам і крывёй палітую зямлю ў іх забралі Саветы. У савецкі час, што нядоўга, але ж пражыў на Наваградчыне, даводзілася чуць шмат антыамерыканскай прапаганды, але па-сапраўднаму ніхто з тых, хто так высільваўся, гэтую краіну не ведаў. Адно было бяспрэчна — тут, у вольнай краіне, не дадуць загінуць. Тут ён будзе па-сапраўднаму вольны. «Апроч таго, ці ж першы я беларус, хто прыязджае сюды?» — суцяшаў ён сябе і тым глушыў усе сумневы. Ён ведаў, што ў Амерыцы ёсць беларусы, якія сталі эмігрантамі яшчэ пасля Першай сусветнай вайны. Ды і ў апошнія перадваенныя часы нават з Лебедзева ехалі ў Новы свет шукаць шчасця і, хаця многія вярталіся назад, усё ж былі і тыя, хто назаўсёды заставаўся ў Амерыцы.

Бясконца сінеча вакол клікала адпачыць, забыцца на ўсе мітрэнгі, якія выпалі на ягоную долю, аднак думкі не давалі супакоіцца, яны трывожылі пастаянна, і ён не мог спаць. Але калі ўпершыню пабачыў славетную гавань і статую Свабоды, адчуў, як зваліўся з плячэй цяжар і яго ахінула надзея, што ўсё тут будзе складвацца добра...

Сапраўды, у Нью-Ёрку Кіту адразу паведамілі, што недалёка адсюль, у гарадку Саўт-Рывэр, што ў штаце Нью-Джэрсі, ёсць ягоныя землякі. І ён з сям'ёй паехаў туды.

Яны амаль адразу ж знайшлі жанчыну, якая сапраўды паходзіла з Лебедзева і мела прозвішча Корсак. Але, нават калі гэта і была нейкая далёкая сваячка, яна ў тым не захацела разбірацца, адно што пусціла па першым часе сям'ю прыезджых да сябе на кватэру, хаця цяжка было назваць кватэрай утульны двухпавярховы асабнячок — такія, меншыя альбо большыя, былі тут ва ўсіх.

Барыс Кіт і Ягор Фядзюшын. Фота Г. Жынкova

Прыезджых вельмі ўразіў высокі ўзровень тамтэйшага жыцця. Прыехаўшы з беднай, разбомбленай Германіі, яны адразу трапілі зусім у іншы свет. Нягледзячы на вайну, тут жылі спакойна і адстаронена ад усіх тых жахаў, якія выгнанцы ўдосталі паспыталі за апошнія гады. Ім спачувалі, але яны адразу зразумелі галоўны прынцып амерыканскага жыцця — сам спрабуў чагосьці дабіцца, напружвай свае ўласныя сілы, іначай дапамога не прынясе табе вялікай карысці — яна не будзе вечнай.

І ўсё ж тая дапамога, якую аказалі сям'і Кіта ў Саўт-Рывэры па першым часе, была неацэннай, і ён дагэтуль успамінае тых людзей з вялікай удзячнасцю. Вядома, першае, што Барыс зрабіў пасля таго як пасяліўся ў спадарыні Корсак, — стаў шукаць працу. Знайсці яе было самым складаным. Лёгка бралі людзей на працу чорнарабочага, фермера. Аднак адукаванаму чалавеку без добрага ведання англійскай мовы ўладкавацца было амаль немагчыма. І ўсё ж Кіту зноў пашанцавала: яму дапамаглі ўладкавацца ў фармацэўтычную фірму — спачатку ў аддзел прадукцыі. Вельмі прыдалася тут ягоная тэхнічная адукацыя. (Тым, хто быў філолагам, давлялося потым усё ж ісці на чорную працу, бо без дасканаллага ведання мовы нічога іншага дасягнуць было немагчыма). Пабачыўшы, як новы работнік спраўляецца з працай, гаспадар праз тры месяцы прапанаваў яму перайсці ў лабараторыю, каб кантраляваць якасць лекаў. Тут найбольш дапамагло тое, што яшчэ ў Віленскім універсітэце Кіту давлялося вывучаць фізіку і хімію, якія ён ведаў выдатна. Да таго ж ён два гады правучыўся на медыцынскім факультэце ў Мюнхене.

Так ён стаў працаваць хімікам. Лабараторыя размяшчалася ў суседнім гарадку Нью-Брансвік, таму даводзілася ездзіць туды на аўто. Не адразу ён прывык да гэтага, хаця і па сёння многія амерыканцы працуюць на значнай адлегласці ад свайго дома, аўтамабіль для іх робіцца ў нейкай ступені ледзь не родным домам. Напачатку ўражваў і рытм жыцця — вельмі дынамічны, напружаны. Трэба было шмат працаваць на фірме, заваёўваць аўтарытэт у гаспадара. Да новага чалавека заўсёды прыглядаюцца, а Кіту трэба было асвойваць яшчэ і англійскую мову, бо ў гімназіі ён вывучаў французскую, а апошнія гады карыстаўся нямецкай, гэтак жа, як у перадваеннай Польшчы — польскай.

І ўсё ж, нягледзячы на ўсе цяжкасці, на знясільваючую працу, на патрэбу стаць на ногі і зарабляць на жыццё і сям'ю, у сэрцы ён трымаў найперш самае галоўнае — што тут можна зрабіць для беларускай справы?

Адным з першых з пасляваеннай эміграцыі прыехаўшы ў Злучаныя Штаты, Кіт стаў думаць, як памагчы тым, хто ў Германіі чакаў вырашэння свайго лёсу і хто мог яшчэ трапіць у рукі карных савецкіх органаў. Таму ўзяўся даваць выклік у ЗША землякам, тым болей што якраз у 1949 годзе амерыканскі прэзідэнт Трумэн даў дазвол на тое, каб прыняць 200 тысяч эмігрантаў з лагераў перамешчаных асобаў з Германіі, і цяпер патрабавалася адно — не спазніцца, выкарыстаць гэтую магчымасць. Ён стаў пасылаць выклікі, у якіх змяшчаўся ягоны адрас і абяцанне ўзяць на кватэру і ўтрыманне на першым часе. Мала таго — прасіў усіх сваіх знаёмых таксама слаць такія паперы, каб памагчы беларусам-эмігрантам. Адным з першых на выклік Кіта прыехаў у Амерыку разам з сям'ёй Пётра Орса. Гэтая сям'я для Кіта і дагэтуль вельмі блізкая і дарагая, яго знаёмства з ёю пачалося ў юначыя гады.

З усіх чатырох братоў Орсаў ён спачатку пазнаёміўся з Мікалаем, які быў маладзейшы за Барыса на тры гады. Як расказвае Кіт, Мікалай, скончыўшы ветэрынарны інстытут у Варшаве, удзельнічаў у пасяджэнні, якое ў Беластоку аб'явіла аб далучэнні былой Заходняй Беларусі да БССР. Але хутка, аднак, ён быў высланы ў Сібір, у лагер, дзе і знаходзіўся да пачатку вайны. Калі ў 1941 годзе арганізоўвалі армію Андэрса, ён хацеў выкарыстаць гэта, каб выкараскацца адтуль, з сібірскае катаргі, і яго былі запісалі туды. Але перад самым адпраўленнем з цягніка завярнулі назад — маўляў, ён не паляк. І ён у адчаі наклаў на сябе рукі.

Кіт добра ведаў і другога брата, Паўла — у ягоную карчму ў Нягневічах ён заўсёды заходзіў, калі ішоў з Карэлічаў у Любчу да Чатыркі. Трэцяга брата, Аляксандра, ён некалі ўзяў на працу ў Наваградскую беларускую гімназію разам з жонкай Наталляй. А з Пётрам яны сябравалі. Колькі разоў

Кіт бываў у яго ў гасцях, працуючы школьным інспектарам у Баранавічах! Таму, вядома, ён пасылаў выклікі спачатку сябрам па лагеры, па супольнай працы ў Мюнхене: Святаславу Каўшу, Хведару Ільяшэвічу (ён, па дзіўнай выпадковасці, загінуў якраз у той дзень, калі прыйшло запрашэнне), доктару Міколу Шчорсу, святару Лапіцкаму, настаўніку Вадэйку, кампазітару Міколу Шчаглову-Куліковічу... Потым — усім, хто меў у гэтым патрэбу. Ягоная кватэра ў Саут-Рывэры (адрас яе і дасюль добра вядомы ўсім даследчыкам беларускай эміграцыі — Гармэн-авеню, 24) ператварылася ў своеасаблівы гатэль. У ёй жылі і заўсёды мелі ежу і дапамогу па першым часе прыезджыя беларусы. Кіт не чакаў ад іх падзякі. Падзякай і ягонай радасцю было ўжо адно тое, што яго суайчыннікі нарэшце мелі прытулак, атрымлівалі працу і маглі пачынаць новае жыццё, не баючыся пераследаў. Аднак бывала і так, што плацілі не толькі забыццём, але і чорнай няўдзячнасцю. Ды ён стараўся пра гэта не ўзгадваць і не засяроджвацца на благім. Хацеў бачыць у жыцці толькі светлае. Гэта таксама было паратункам у нялёгкім і надта ж няпростым жыцці эмігранта першага пакалення. Акрылялі і першыя поспехі.

У той час Кіт залажыў аддзел «Злучанага Беларуска-Амерыканскага Дапамаговага камітэту» ў Саўт-Рывэры. Пра гэта згадвае ў сваёй кнізе «Беларусы ў ЗША» Вітаўт Кіпель. Сапраўды, сама арганізацыя была зарэгістравана яшчэ ў лістападзе 1948 года ў Олбані, штат Нью-Ёрк, і першым яе старшынёй стаў Іван Ермачэнка. Ермачэнка пры стварэнні гэтай арганізацыі звяртаўся да старажылаў, да прадстаўнікоў той эміграцыі, якая прыехала ў Амерыку альбо да Першай сусветнай вайны, альбо ў ваенны час. А яны, асабліва першыя, былі слаба арыентаваныя нацыянальна і не праяўлялі асаблівага жадання працаваць на беларускую ідэю. Аднак камітэт стварыць і зарэгістраваць удалося, што само па сабе было значным крокам дзеля аб'яднання беларускай супольнасці і наладжвання сувязяў з тымі, хто мог дапамагчы хаця б на першым часе. Таму былі створаныя і аддзелы камітэта ў некаторых іншых гарадах — у Нью-Ёрку, Норт-Халівудзе і іншых. Але аддзел камітэта, запачаткаваны Кітам, зрабіў, на думку некаторых даследчыкаў, спраў не менш, чым усе іншыя, разам узятыя. Спачатку сарганізавалі гэты аддзел трое беларусаў (Кіт, ягоная жонка і Чэслаў Найдзюк, які на той час жыву у сям'і Кіта). Склалі пратакол, а далей справа пайшла ўжо як бы сама сабой, хаця патрабавала шмат клопатаў і, зразумела, грошай, бо стваралі гэты аддзел на свае асабістыя складкі. Доказам таго, што гэты аддзел працаваў больш актыўна, чым іншыя, можа служыць хаця б той факт, што пасля доктара Ермачэнкі старшынёй камітэта быў абраны менавіта Барыс Кіт, а пасля

ягонага ад'езду ў Каліфорнію ім стаў Мікола Шчорс. (Дарэчы, пазней, ужо ў Каліфорніі, Кіт таксама запачаткаваў філіял гэтага ж дапамагавага камітэта.)

Гэта было надта важна для арганізацыі ўсёй эміграцыі, дзеля таго, каб накіраваць ейныя высілкі ў адно рэчышча. Людзі, якія пачыналі гэтыя справы, былі актыўнымі і не чакалі аніякіх каманд і распараджэнняў, што так уласціва для многіх сённяшніх, прыгнечаных таталітарным рэжымам беларусаў. Якраз амаль у гэты час (у 1948 годзе) дваццацітрохгадовы Кастусь Качан, вядомы сёння як найбольш значны на эміграцыі пісьменнік Кастусь Акула, распачаў у Таронта «Згуртаванне беларусаў Канады», якое актыўна працуе і сёння.

Кіт з задавальненнем узгадвае, які гармідар стаяў у ягонай кватэры, дзе спыняліся прыезджыя беларусы, выкліканыя не толькі ім асабіста, але і проста знаёмымі Кіта, якія рабілі выклікі па ягонай просьбе, аднак не браліся ўладкоўваць новых эмігрантаў на ўласную кватэру ці даваць ім грошы на пражыццё па першым часе. З удзячнасцю называе і амерыканцаў, і беларусаў, якія дапамагалі ў гэтай справе, — маладых тады хлопцаў Шаўроўскага і Філіповіча, многіх іншых.

Але не толькі згуртаванне і аднасць былі характэрныя для таго часу. Пачаліся першыя непаразуменні паміж беларусамі-эмігрантамі.

Беларуская грамада, ледзь атабарыўшыся ў новай краіне, стала адразу вызначаць, што павінна застацца і аб'яднаць усіх на ніве служэння нацыянальнай справе — БНР ці БЦР?

Нават сёння, калі, здаецца, даўно павінны былі б заглохнуць гэтыя спрэчкі, эмігранты тых, пасляваных гадоў, спрачаюцца. Адны кажуць, што ў архівах ёсць звесткі пра тое, што БЦРаўцы хацелі аб'яднацца, але тыя, хто стаяў за аднаўленне БНР, таго не жадалі. Іншыя сцвярджаюць, што Беларуская Цэнтральная Рада скампраметавала сябе ў вачах сусветнай супольнасці тым, што была ўтвораная ў час нямецкай акупацыі і тым самым ужо як бы звязаная з немцамі. А гэта быў той час, калі пераможаная Германія ляжала ў руінах, і немцы, каб пазбыцца сораму і ганьбы за сваё нацысцкае мінулае, аб'явілі так званы «Час 0». Праўда, фармальна гэта выдавалася за нулявы адлік у эканоміцы, але ўсе разумелі — для Германіі пачынаўся іншы час, іншае вымярэнне, яна ішла да дэмакратыі, яна адмаўляла тым самым сваё мінулае. Казаць тады, што супрацоўніцтва з немцамі вымагалася цяжкімі нацыянальнымі абставінамі, надзеяй беларускай інтэлігенцыі на тое, што народ зможа атрымаць хаця б якую незалежнасць, хай нават пад пратэктаратам немцаў, — не выпадала. У такіх

умовах і паўставала пытанне, каб на грунце адноўленай Беларускай Народнай Рэспублікі пачаць сваё жыццё тут, за мяжой.

Але Астроўскі і яго каманда не пагадзіліся. Кіту здаецца, што гэта была іхняя фатальная памылка, якая павяла да расколу ў беларускіх шэрагах, спрычынілася да варожасці паміж тымі, хто фактычна змагаўся за адну ідэю, хто аднолькава любіў Беларусь. Так, яе любілі ўсе яны, але кожны думаў, што апошняе слова павінна застацца за ім і толькі ён мае рацыю. У Кіта былі сябры і ў адным, і ў другім лагеры. І хаця яму і тады здавалася, што не мае рацыі Радаслаў Астроўскі, усё ж балюча было бачыць, як учарашнія яго староннікі адракаюцца ад яго і, больш таго, абліваюць яго брудам. Гэта пачалося яшчэ ў Нямеччыне. Ад тых часоў у Барыса Уладзіміравіча захоўваецца ліст, напісаны Р. Астроўскім. Прывяду яго пачатак:

«Heiligsfeld 13.8.1948

Даражэнькі Collega!

Усе Вашы пісьмы з дакумэнтамі атрымаў. Сапраўды, Вы зрабілі і робіце столькі, колькі ніхто ў маім жыццёці мне яшчэ не рабіў. Гэта тым больш прыемна, што Вы мне нічым не абавязаны, у той час як людзі, якім я зрабіў вельмі многа, адплачваюць мне самую чорную няўдзячнасць.

Што праўда яны недастойны назову чалавека, але ўсе іх лічаць аднак за людзей. Урэшце Бог з імі. Яшчэ раз дазвольце падзякаваць Вам ад усяго сэрца і жадаць Вам ад Бога ўсяго, усяго найлепшага...»

Чытаючы ліст, можна зрабіць выснову аб незвычайна цяжкіх умовах, у якіх жыў Р. Астроўскі. Але сапраўдныя яго нягоды, відаць, толькі пачыналіся, хаця яму іх хапала заўсёды. Так, паехаўшы з Мінска ў Кенігсберг, ён, па меры наступлення Чырвонай Арміі, мусіў шукаць іншага месца і накіраваўся ў Лодзь. Мяркуючы па некаторых звестках, ягоная жонка Антаніна засталася ў Беларусі. Яе арыштавалі і саслалі ў Сібір. Паводле слоў Б. Кіта, сын Р. Астроўскага Віктар, які скончыў агранамічны факультэт, трапіў у Армію Краёвую і ваяваў пасля пад Монтэ-Касына. Пазней яны паехалі ў Англію, адкуль сям'я перабралася ў Амерыку, куды дачка Галіна прыехала яшчэ раней.

Нарэшце перамагла думка, што толькі БНР прадстаўляе беларусаў. Астроўскі апынуўся ў ізаляцыі. Ён, вядома, перажываў, шукаў падтрымкі і, як Кіту пасля перадавалі, хацеў звярнуцца па дапамогу і да яго. Аднак Барыс ужо з'ехаў на поўдзень, што адразу «адрэзала» яго ад усіх сварак і згрызот. Тым часам у асяроддзі беларусаў, якое ўжо стварылася ў Саўт-Рывэры, усё яшчэ сварыліся паміж сабой і спрабавалі перацягнуць Кіта

кожны на свой бок. Так, Усевалад Родзька, бацька якога працаваў на фабрыцы, што рабіла фармацэўтычныя тавары, быў прыхільнікам БНР, а Юрка Віцьбіч — БЦР. Дарэчы, Юрку Віцьбіча ў Амерыку выпісалі менавіта па просьбе Кіта, ён жа ўладкаваў яго ў тую фірму, дзе ён сам працаваў, што, па ягоных словах, стала потым апошняй кропляй, якая паўплывала на ягонае рашэнне з’ехаць з Саўт-Рывэра. Цяпер многія даследчыкі кажуць, што менавіта савецкія спецслужбы цалкам прычыніліся да той непрыязні, а пасля і адкрытай варожасці, што паўстала паміж беларусамі з прычыны іхняй арыентацыі то на БНР, то на БЦР. Аднак тады аб гэтым не здагадваліся, шукалі найперш вінаватых сярод сваіх.

Праз многія гады, ужо ў 1986-м, эмігрант Міхась Раецкі ў адным з лістоў да Кіта напісаў: «Сп. Ю. Попка пытаўся ў мяне, якую групоўку падтрымліваю я. Адпісаў я яму шчыра і проста: што падзел — вынік палітычнай няспеласці нашых людзей. Бо не маглі нашы лідары адрозніць партыйнай прыналежнасці ад агульнай беларускай справы».

Думаецца, трагічны гэты падзел сапраўды спрычыніўся да многіх цяжкіх момантаў нялёгкага жыцця нашых суродзічаў на эміграцыі. Многія разумелі, што трэба трымацца разам. Але здзейсніць гэта было зусім не проста.

БНР альбо БЦР? Гэтае пытанне задавалі сабе многія. Былы вучань Кіта з Віленскай беларускай гімназіі Аляксандар Дарафейчык у 1981 годзе напісаў настаўніку пра Міколу Шчорса: «Ён катэгарычна адмовіўся быць Прэзідэнтам БЦР і сказаў, што гэта «ўжо перажытае».

«Так сталася, — узгадвае Барыс Уладзіміравіч, — што тыя, хто прыязджаў у ЗША з Нямеччыны, ужо і сяліцца на жыхарства сталі па гэтай прыхільнасці. Так, Саўт-Рывэр стаў, калі так можна сказаць, «гнездом» БЦР, а Кліўленд — БНР. Нават мой добры знаёмы Клішэвіч, які ноччу прыбіраў смецце ў рэстаране, быў таксама зацятым «палітыкам.» І кожны меў сваю праўду. Тыя, хто захоўваў вернасць БЦР, казалі, што ім няма чаго саромецца, бо яны працавалі не на немцаў, а на Беларусь. Усё гэта было праўдай, але ж у вялікай палітыцы часам трэба ўлічваць не свае ўласныя інтарэсы, а погляды таго грамадства, у якім жывеш. А яно і тут, у Амерыцы, імкнулася забыцца на тое, што некалі не дало належны адпор Гітлеру на пачатку ягонай захопніцкай дзейнасці і тым паспрыяла яго агрэсіі, таму, безумоўна, падтрымала БНР як нацыянальны беларускі ўрад у выгнанні.»

Нягледзячы на ўсе складанасці, сталая праца ў вялікай фірме стала даваць сям’і Кітаў эканамічную незалежнасць, нават у нейкай ступені заможнасць.

Тыя ж з ягоных сяброў і знаёмых, хто застаўся ў Германіі, жылі гэтак жа бедна, як і астатняе насельніцтва. Уладзімір Тамашчык, калега Хведара Ільяшэвіча, усё яшчэ чакаў вырашэння свайго лёсу. Кіт некалькі разоў прысылаў яму з Амерыкі пасылкі з прадуктамі. Тамашчык пасля расказаваў, як немка-гаспадыня, якая назірала за ўсім, што ён даставаў са скрыні, вохкала і дзівілася:

— Хто гэта ўсё Вам прысылае? Ці не сваяк? У Вас сваякі ў Амерыцы?

— Гэта ўсё мой сябра, — адказаў ёй хлопец.

Яна цяжка ўздыхнула:

— Добра мець такіх сяброў. Нам, немцам, такіх сяброў зараз бракуе...

Яму сапраўды нібы па-новаму адкрылася ў той час, як важна мець сяброў і як патрэбна дапамогаць адзін аднаму ў цяжкія моманты. Ён быў бязмерна ўдзячны свайму сябру не толькі за тыя пасылкі, а за ўвагу і памяць.

Кіт быў усцешаны, пачуўшы ад Тамашчыка такое прызнанне. Бо і сам меў патрэбу ў добрым слове, спагадзе. Прывыканне да іншых рэалій жыцця, нягледзячы на вонкавую камунікабельнасць, давалася і яму, як кожнаму з яго знаёмых беларусаў, надта нялёгка. А яны ж прыехалі ў найвялікшую краіну свету.

Амерыка агаломшвае кожнага, хто трапляе ў яе. Багатая, са сваёй ментальнасцю, складзенай з суровай барацьбы за незалежнасць і пошукаў самага дэмакратычнага, прыдатнага для развіцця эканомікі і культуры ладу, яна гэтак жа ўразіла і рускага паэта Маякоўскага, які прысвяціў ёй шмат вершаў. Пра яе пісалі з зайдзрасцю і нянавісцю. Але краіна, якая прытуліла Кіта, цяпер рабілася для яго прыёмнаю маці. І хаця ён часам пачуваў сябе тут вельмі адзінокім, ён з усяе сілы імкнуўся яе палюбіць.

Новыя эмігранты былі ў большасці сваёй настроеныя супраць савецкай ідэалогіі, таму неўзабаве пасля прыезду актыўна ўключыліся ў палітычную дзейнасць. Ужо ў 1949 годзе ў Амерыцы прайшоў першы кангрэс паняволеных народаў, арганізаваны амерыканскай арганізацыяй «Супольная справа» («Common Cause»). Кіт прадстаўляў там беларусаў.

У прыгожым, велічным Карнегі-холе сабраліся прадстаўнікі кожнага народа, які тады знаходзіўся пад прыгнётам бальшавізму. Быў там сярод розных сцягоў і старажытны нацыянальны, ізноў забаронены ў савецкай Беларусі бел-чырвона-белы сцяг. Сшыла яго знаёмая Кіта, украінка спадарыня Скуба. Паколькі маладых жанчын, якія б згадзіліся узяць удзел у гэтым прадстаўленні, знайсці не ўдалося, то якраз яна, Скуба, і стаяла на подыуме, дзе таксама трымала беларускі нацыянальны сцяг сярод многіх іншых, прадстаўляючы Беларусь, у той час як Кіт сядзеў у ложы. Дарэчы, ад імя беларусаў ён распісаўся ў тоўстай кнізе, дзе адзначаліся прысутныя.

Гэта была першая вялікая акцыя ў абарону паняволеных народаў, таму так важна, што беларусы ў асобе Кіта адзначылі сябе як грамадзяне асобнай, незалежнай краіны, незалежнасць якой была прызнаная некаторымі краінамі яшчэ ў 1918 годзе. Прайшоў час, і паступова беларусы рабіліся ў Амерыцы пэўнай палітычнай сілай.

Тым часам прыязджалі і прыязджалі новыя беларусы. Адна з першых «ластавак», што прыляцелі пры падтрымцы Кіта за акіян, старанны і вельмі прыязны да ўсіх Пётра Орса шмат дапамог рэпутацыі свайго паручыцеля, бо прыцягваў сэрцы людзей дабрынёй і працавітасцю. І яны згаджаліся даваць выклікі незнаёмым ім людзям, засноўваючыся толькі на гэтай рэпутацыі і даверы да свайго земляка.

Дзень пры дні Кіт ездзіў у порт, сустракаў прыезджых беларусаў, а пасля прывозіў іх у Саўт-Рывэр. Усяго тых, каму дапамагла ягоная сям'я, набралася блізу 200 чалавек, яны і сталі першым значным беларускім асяродкам у Амерыцы. Жыла ў кватэры на Гармэн-авеню, 24, якую празвалі «калыскай Саўт-Рывэрскай калоніі», яшчэ адна вучаніца Кіта па Віленскай беларускай гімназіі Вольга Пазняк, што пазней стала жонкай Масае Сяднёва, з якім сустрэлася яшчэ ў Мюнхене. Сярод іншых Барыс Кіт выпісаў у Злучаныя Штаты і сям'ю Мяленцьевых. Гэта была вядомая ў Беларусі сям'я. Бацька, Алімп, піяніст і кампазітар, ягоная жонка Марыя была спявачкай беларускай оперы ў Мінску, а яе сястра Валянціна — танцоўшчыцай. Гэта было важна для грамады, бо беларусы пачалі наладжваць канцэрты, розныя вечарыны, каб заявіць пра сябе ў новым грамадстве. Да таго ж такім здольным людзям, як Мяленцьевы, без асаблівых цяжкасцяў можна было знайсці працу. Паступова гэтую таленавітую сям'ю сталі ўсё часцей запрашаць на свае канцэрты ўкраінцы. Украінская грамада была большаю, яны маглі добра заплаціць за выступленне, і паступова Мяленцьевы сталі адмаўляцца ад удзелу ў беларускіх канцэртах. На гэтай глебе дзве сям'і, якія былі пасябравалі, сталі паступова аддаляцца душою адна ад аднае. Канчатковы разрыў адбыўся пазней, пасля ад'езду ў Каліфорнію, а спачатку Кіт і Мяленцьевы сябравалі паміж сабою і дапамагалі агульнай беларускай справе.

Мяленцьевы былі шчаслівым выключэннем, такіх таленавітых людзей было не так і шмат. Болей было тых, хто слаба альбо зусім не ведаў мовы ці не меў адпаведнай адукацыі і мог спадзявацца толькі на цяжкую працу рабочага альбо падсобніка.

Сюды, у далёкую краіну, многія прывезлі з сабою свае непаразуменні і нязгоды. Асабліва царкоўныя. Усе разумелі, што без нацыянальнай царквы не ўдасца захаваць сваю ідэнтычнасць, застацца нацыяй. Але ўсё

роўна паўставала пытанне — якой быць праваслаўнай царкве? (Большасць з прыездных беларусаў спавядалі праваслаўе.) Належаць ёй да Маскоўскай патрыярхіі ці зрабіцца аўтакефальнай? У ёй арганізавалася БАПЦ, і царква Ефрасінні Полацкай стала падпарадкоўвацца Канстанцінопальскай патрыярхіі. Там стаў служыць былы вучань Кіта Святаслаў Коўш, які сам жа і засноўваў гэтую па-сапраўднаму беларускую нацыянальную царкву. Апроч таго, ён уваходзіў у рэдакцыйную калегію часопіса «Беларуская думка», які шмат зрабіў для аб'яднання беларусаў. Газеты і часопісы ўвогуле шмат прычыніліся да палітычнай і культурнай актыўнасці новых эмігрантаў, якія не так лёгка прыжываліся ў чужой краіне, і сярод тых, якія Дапамаговы камітэт (United Byelorussian-American Relief Committee) заснаваў альбо дапамог заснаваць, можна ўзгадаць часопісы «Беларускае слова ў Амерыцы» і «Беларус у Амерыцы», а таксама газету «Беларуская трыбуна». Коўш працаваў, без перабольшання, ахвярна і самааддана. Дарэчы, ён шмат пазней, ужо ў 1976 годзе, таксама ўзначаліў Дапамаговы камітэт і быў яго старшынёй па 1988 год.

Няпроста было ўладкоўвацца на новым месцы. Кожны імкнуўся знайсці сабе хоць нейкі прытулак, асабліва па першым часе. Прафесар Янушкоўскі, каб лягчэй здаць экзамен на амерыканскага доктара, перайшоў у англіканскую царкву, бо ў ЗША вельмі моцныя пазіцыі баптыстаў. Яго асуджалі, але разумелі, што так чалавек знайшоў сабе дарогу, каб дайсці да мэты. Адна справа — будаваць царкву сваімі рукамі, на ўласныя грошы, і зусім іншая — прыйсці на гатовае, туды, куды не трэба ўкладаць наймаверных высілкаў... Да гонару беларусаў, яны ў пераважнай большасці засноўвалі ўласныя нацыянальныя цэрквы, і толькі невялікая частка іх перайшла альбо ў расейскую праваслаўную царкву, альбо проста растварылася ў вялікай краіне.

Да пераезду ў Каліфорнію Кіт паспяхова працаваў у фармацэўтычнай фірме «Эмпайер-Кемікл-кампані» ў Нью-Брансвіку, дзе займаў пост кантрольнага хіміка. Віцьбіч (Стукаліч) працаваў у суседнім аддзеле, дзе рабілі таблеткі, сярод іх — фенабарбітал, які можа дзейнічаць як наркотык. Як расказваў Кіт, паэт стаў, неўпрыкмет для іншых, ужываць тыя таблеткі. Яны, відаць, дапамагалі ў цяжкой душэўнай дэпрэсіі, якая ў яго, чалавека творчага, была больш невыносная, чым у астатніх, хаця яго суайчыннікі ў той ці іншай ступені яе мелі.

Доўгі час ніхто ні аб чым не здагадваўся. Але аднойчы прыбег перапаханы ўласнік фірмы і абвясціў, што зямляк Кіта памірае. Аказалася, Юрка Віцьбіч прыняў блізу 50 таблеток і ляжаў у непрытомнасці. Барыс аслупянеў і моўчкі слухаў вымову.

— Вы за яго паручыліся, вось і думайце, што рабіць! — нерваваўся гаспадар.— Калі яго адвезці ў шпіталь, то трэба нешта казаць, але не тое, што ёсць на самай справе!

Кіт таксама разумеў: усё, што адбылося, могуць (і павінны) класіфікаваць як спробу самазабойства. А гэта, апроч непрыемнасці для гаспадара, магло назаўсёды закрыць нашаму таленавітаму паэту і публіцысту будучае, бо яго маглі змясціць у шпіталь для вар’ятаў. Несумнеўна, пагоршацца дачыненні з гаспадаром, ён не даруе рэкамендацыі. Але раздумаць часу не было. Вырасылі схаваць праўду. Усім ад гэтага будзе толькі лепей...

Кіт хутка выклікаў таксі і адвёз Віцьбіча ў шпіталь, але пастараўся схаваць гэты факт ад іншых саслужыўцаў. Там, у шпіталі, ужо ведалі версію гаспадара аб няшчасным выпадку, і Кіт пастараўся пацвердзіць яе, рэкамендуючы Стукаліча як спакойнага, працавітага, вытрыманага работніка, што, вядома, не зусім адпавядала рэальнасці, але змагло неяк зыначыць усё, што адбылося. Ён іграў гэтую ролю перад урачамі, стараючыся, каб яны нічога не западозрылі, але гэтыя некалькі хвілін, калі Кіта дапытвалі спрактыкаваня, шмат вопытнейшыя за яго людзі, а ён выкручваўся як мог, ён запомніў болей, чымся што іншае ў жыцці, хаця былі ў ім і вонкава больш трагічныя і цяжкія хвіліны.

«Шчыра кажучы, гэты выпадак моцна мяне ўразіў і напалохаў, — узгадвае ён цяпер. — Я зразумеў нарэшце, якую вялізную адказнасць узяў на сябе, паручаючыся за тых, хто мог мяне проста моцна падвесці. Дайшло да мяне, што і Астроўскі незадаволены тым, як многа прыехала людзей па маёй рэкамендацыі, якія прытрымліваліся БНРаўскай арыентацыі і тут рабіліся моцнай яму апазіцыяй. А я ж не думаў пра тое, хто ёсць зарубежнік, а хто крывіч. Не быў палітыкам і таму стараўся рабіць дабро ўсім, каму мог дапамагчы. Да таго ж пачаліся ўзаемныя падазрэнні, розгалас. Міколу Хмыза, майго знаёмага, аб’явілі былі савецкім агентам, ён моцна перажываў і часта прыходзіў да мяне спавядаць свой боль.

Ад усіх гэтых сварак і непрыемнасцяў мне хацелася збегчы як надалей. І я надумаў ехаць у Каліфорнію.»

Ад’езд адбыўся ў 1950 годзе. Праводзіла сямейства жонка Міколы Шчорса Элізабэт. Яна, нягледзячы на ранні час, выйшла да аўтобуса з маленькай дачушкай на руках. Кіт быў моцна расчулены. Доктар-анастэзіёлаг, якая шмат дапамагала мужу пры аперацыях, яна сімпатызавала далікатнаму, таварыскаму да людзей сябру свайго мужа, і ён адказваў ёй такой жа шчырасцю. Так сталася, што праводзіла Кіта і яго сям’ю толькі яна адна, і гэта запомнілася на ўсё жыццё. Яна ведала, што Мікола Шчорс

моцна сябраваў з Кітам яшчэ з юнацтва і любіў яго. (Кіту было гэтак жа горка на душы, калі па смерці Міколы Шчорса ў Маунт-Дора, штат Фларыда, не надта адгукнуліся тыя, хто яго ведаў і быў яму абавязаны. Толькі ён адзін з першых паслаў у газету «Беларус» 100 даляраў з лістом: «Гэта замест

Барыс Кіт і Фрыдэрык Ордвэй на кангрэсе Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі. Іерасулім, 1994 г.

кветак на магілу доктара Шчорса», з верай у тое, што некалі яшчэ з’явіцца на Беларусі прысвечаныя яго сябру кнігі і артыкулы, бо ён усё сваё жыццё аддаў дзеля Бацькаўшчыны, і тут, у Амерыцы, таксама рабіў для яе, што было ў ягоных сілах...)

Цяпер ён ехаў, нагружаны няхітрым скарбам, але ў асноўным кнігамі, у гэты паўднёвы штат ажно тры дні.

Кіт быў першым беларусам у Каліфорніі, які распачаў тут беларускую справу, хаця той-сёй з ягоных землякоў ужо абжыўся ў гэтай цёплай, як рай, мясціне.

Напачатку спыніўся якраз у такіх людзей, якіх ведаў яшчэ з лагера ў Ватэнштэце. Міцісы былі польскай сям’ёй, але гаспадыня — беларуска. Яе сястру ён таксама выпісаў у Амерыку, і яна дала гэты адрас у Каліфорніі і разам з ім просьбу да сваякоў — дапамагчы чым можна. Сям’я Міцісаў іх прытуліла, але тэрмінова трэба было шукаць працу. Аднак гэта было няпроста. Прайшло нямала часу, і Кіт зразумеў, што трэба пакуль уладкоўвацца туды, дзе ёсць месца, а пасля ўжо можна будзе, добра аглядзеўшыся, знайсці тое, што падыходзіць найлепей.

Фабрыка, дзе ён напачатку ўладкаваўся, выпускала тэлевізары. Гэта была новая галіна, дзе выпрабавалі нязведанае, выпрацоўваючы стандарты і нормы, а вытворчасць была досыць небяспечная і цяжкая. Кіт прабыў тут нядоўга.

Непадалёку знаходзіўся Галівуд — славетая «фабрыка сноў», месца, дзе здымаліся фільмы і якое ведала ўся Амерыка. Аднак кіназоркі не надта цікавілі эмігранта, які цяжка здабываў сваё месца пад сонцам. Больш

значным было тое, што ў гарадку знаходзілася хімічная лабараторыя доктара Вілярда. Той, пасля грунтоўнага знаёмства з ведамі прыезджага, узяў яго да сябе на працу. Вызначальным стала тое, што Кіт ужо меў вопыт работы ў гэтай галіне.

Аднак і гэтая праца не надта задавальняла Кіта, ён звярнуўся ў прыватнае бюро па пошуку працы. Яны і знайшлі, нарэшце, чалавека, які стаў для іхняга кліента не толькі кіраўніком і калегам па цікавых навуковых доследах, але і сябрам. Дан Эткінс меў вялікія арганізатарскія здольнасці і шмат зрабіў для таго, каб арганізаваць у Каліфорніі галіну хімічнай індустрыі. У ягонай фірме Кіт працаваў з 1951 па 1953 год. Потым, заснаваўшы новую фірму, Дан Эткінс узяў туды таксама і Кіта, і Барыс працаваў у ёй ажно да 1956 года.

Каліфорнія — адзін з самых прыгожых і знакамітых штатаў краіны. Нездарма сюды, як у райскую краіну, і сягоння цягнуцца многія амерыканцы. Што казаць пра тых, хто трапіў сюды з паўночнага суровага краю і напачатку не можа нацешыцца сонцам, святлом і асаблівым паўднёвым водарам, які, здаецца, наскрозь працінае тут кожны камень і кожную жывую істоту?

Гэты час Кіт і зараз ўзгадвае як самы цудоўны ў сваім жыцці. Можа, таму, што, нарэшце ўладкаваўшыся ў гэтай вялікай краіне, якая дае кожнаму напоўніцу выкарыстаць свае таленты і магчымасці, ён стаў хутка набіраць вышыню. А можа, таму, што Каліфорнія адпавядала нейкаму патэмнаму жаданню, якое жыве ў кожнай рамантычнай душы, што хоча зведаць экзатычныя, незнаёмыя землі? Тут раслі апельсінавыя дрэвы, мноства невядомых раслін, а гарачае сонца і адчуванне агульнай святочнасці давалі радасці жыццю. Сям'я купіла дом з абавязковым для амерыканцаў лужком, дзе па вечарах гаспадары звычайна адпачывалі пасля напружанага дня пад добра дагледжанымі дрэвамі.

Пасля ўсяго, што перажыла сям'я, гэта была сапраўдная ідылія. І хаця праца ў Кіта была нялёгкая і ўтомная, ён усё ж знаходзіў час для самага галоўнага — працягу беларускай справы тут, у не асвоеным яшчэ ягонымі землякамі штаце.

Перш за ўсё ён стаў выклікаць туды сваіх сяброў.

Следам за ім у Каліфорнію прыехалі многія. Першым — Чэслаў Найдзюк. Чэслаў вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, набыў адукацыю юрыста і добра ведаў літоўскую мову, хаця сам паходзіў з Гродзеншчыны, з вёскі Рэпля. Беларусам вельмі прыдалося гэтае веданне мовы, бо трэба было наладжваць кантакты з рознымі народамі, прадстаўнікі якіх эмігравалі ў Амерыку, у тым ліку і літоўцы, чыю краіну зноў захапілі Саветы.

Чэслаў быў не жанаты і стаў жыць у кітаўскім доме ў Норт-Галівудзе.

За Найдзюком прыехаў Мікола Хмыз і сям'я Мяленцевых. Дачка іх Нона, як і яе цётка Валянціна, сястра Марыі, была добрай танцоўшчыцай, і Барыс часта вадзіў гэтую сям'ю па грэцкіх рэстаранах, дзе Нона таленавіта выконвала грэцкія танцы. Яна запаланіла тым сэрца аднаго грэка і выйшла за яго замуж, але, праўда, потым усё ж разышлася з ім. Кіту хацелася дапамагчы Алімпу Іванавічу і Марыі Іванаўне Мяленцевым, ён вельмі хацеў уладкаваць іх у Галівуд, але, на жаль, гэтага яму не ўдалося зрабіць. Самай важкай падставай для адмовы было слабае веданне ангельскай мовы, што, дарэчы, надта перашкаджала і іншым эмігрантам. Многія з іх так і не змаглі дасканала авалодаць ангельскай мовай, хаця пражылі тут большую частку свайго жыцця.

Шмат Кіт дапамагаў Міколу Хмызу і ягонай сям'і. І тыя трымаліся чалавека, у якім бачылі неацэннага і вернага сябра. Нават іхнія дамы стаялі побач, сябры часта гасцявалі адзін у аднаго, успамінаючы цяжкія ваенныя дарогі Еўропы. Калі Кіт працаваў на вельмі прэстыжнай працы, Хмыз змог уладкавацца механікам у авіяцыйнай фірме, добра зарабляў, змог купіць дом, даць адукацыю дзіцяці. Увогуле, амаль усе беларусы, пабачыўшы, што значыць адукацыя, стараліся як маглі, каб дзеці іхнія паступалі ў каледжы і рабіліся інтэлігентамі.

Такім чынам у Каліфорніі была заснаваная хоць і невялікая, але ўсё ж першая калонія свядомых беларусаў.

Яны не былі адзінокімі. Завязаліся сувязі з украінцамі, якія былі найбольш блізкімі беларусам па духу. Яны добра разумелі, што значыць імкненне да незалежнасці, паважалі беларускую мову — у адрозненне ад абруселых суайчыннікаў, не кажучы пра рускую эміграцыю, якая ў большасці сваёй ніяк не хацела прызнаваць беларусаў за народ, а толькі за адгалінаванне «русской ветви», што стварала пэўную насцярожанасць у стасунках з расейцамі. Дарэчы, там, сярод украінцаў, Кіт нечакана для сябе прыдбаў сябра.

У сям'і чакалі другое дзіця, і ён часта наведваў жонку ў «Джэнерал-госпітал». Якраз перад самымі родамі пабыў у шпіталі і вяртаўся па вуліцы Брадвэй дадому. На душы было трывожна. Праходзячы каля маленькага склепіка і пачуўшы, як там унутры чалавек гаворыць па-ўкраінску, Барыс нечакана для сябе самога зайшоў у гэты склеп. Пазнаёміліся, пагаварылі. Мікола Новак (так клікалі гаспадара) узяў у нечаканага знаёмца тэлефон, а той запісаў ягоны.

Сын Віктар нарадзіўся 16 снежня 1950 года. У той дзень было даволі цёпла, надвор'е — сонечнае, светлае, як і настрой маладога бацькі. І ён пазваніў Новаку:

— У мяне ўжо сын. Другі сын!

— Ну дык заходзьце да мяне. Разам адсвяткуем! — адразу адазваўся гэты чалавек.

Яны добра адсвяткавалі нараджэнне Віктара, і гэта стала пачаткам доўгага сяброўства. Новак шмат зрабіў для Кіта: уладкоўваў ягоных сяброў на працу, дапамагаў у правядзенні розных святаў. «Ён фактычна дапамог мне закласці беларускі рух у Каліфорніі, — сцвярджае Кіт. — Дзіўна, што чужыя часам дапамогуць болей, чым свае. Напрыклад, украінскі адвакат Гаўрылік бясплатна зрабіў мне дакументы на адкрыццё філіяла Камітэта Самапомачы. Калі мне спатрэбілася паехаць у Міністэрства камунікацый, Мікола Новак даў мне ліст да міністра Волпі, які раней быў сенатарам рэспубліканскай партыі Каліфорніі і быў добрым знаёмым Новака. У лісце тым, між іншым, былі такія словы: «У вас там ёсць вялікі чалавек, дапамажыце яму ў яго справах».

Новак не раз прыязджаў да Кіта ў Вашынгтон, калі той стаў там працаваць. Яны разам прысутнічалі на адкрыцці помніка Тарасу Шаўчэнку, куды гэты прыязны да беларускай справы ўкраінец прывёз Джэка Паланса, славутага артыста ўкраінскага паходжання, які незадоўга перад тым атрымаў прэмію Оскара. І шмат якія справы ўзгадвае па сёння Барыс Уладзіміравіч, гаворачы пра той шчаслівы перыяд свайго амерыканскага жыцця.

Там ён стаў тым, кім мы ведаем яго сягоння, — славуты вучоны, сааўтар аднаго з важнейшых для касмічных спраў вынаходніцтва. У Каліфорніі Кіт увайшоў у найвышэйшую навуковую эліту Амерыкі. А пачыналася ўсё з простых звычайных рэчаў. Адночы ён пайшоў на чарговую вечарыну ў польскай фірме, куды яго часта запрашалі. На гэты раз там прысутнічаў Густаў Макшыцкі, былы прафесар політэхнічнага факультэта Варшаўскага ўніверсітэта. Ён быў вельмі вядомы праз свой уклад у развіццё польскай авіяцыі і нават вёў перапіску з Эйнштэйнам. У вольнай атмасферы адпачынку Макшыцкі і Кіт пазнаёміліся. Аказалася, што паляк пасля вайны эміграваў у ЗША і цяпер працуе ў фірме «North Amerikan Aviation». Кіт раскажаў, што ён па прафесіі матэматык, і прафесар рэкамендаваў яго ў сваю фірму, дзе начальнікам быў Роберт Браўн і дзе сапраўды сабраліся лепшыя навуковыя сілы Амерыкі. Гэтая фірма займалася касмічнымі і аэранаўтычнымі праектамі, а таксама стратэгічнымі, інтэркантынентальнымі ракетнымі сістэмамі. Гэта, па сутнасці, была цэлая навуковая імперыя, дзе ў адзеле аэранаўтыкі ўжо былі распрацаваныя найноўшыя самалёты, якія ўжо даказалі — і бліскача! — сваю вартасць падчас заканчэння Другой сусветнай вайны, як, напрыклад, Р-54, якія бамбілі немцаў і нанеслі ім канчатковую паразу.

Займалася фірма і кампутарамі, і атамнымі распрацоўкамі, і наогул усім, што было найноўшага ў сусветнай навуцы па космасе. Трапіць туды было вялікім гонарам для любога навукоўца. Кіт быў па-сапраўднаму шчаслівы, калі быў прыняты туды.

Стыль у гэтай фірме быў ужо іншы, арыстакратычны — тут на вечарынах гулялі ў брыдж, садзіліся за раяль і спявалі арыі з класічных опер, урыўкі з аперэт. Ва ўсім адчувалася, што тут сабралася найвышэйшая навуковая эліта вялікай краіны — Амерыкі.

Працавалі ўсе вельмі многа, умовы для працы былі проста ідэальныя. Захвочвалі кожную жывую, неардынарную думку, дый сама агульная атмасфера пошуку і вынаходніцтваў уздзеінічала на кожнага як своеасаблівы стымулятар. Апроч таго, усе работнікі добра ўсведамлялі, што яны — шчасліўчыкі, іх выбраў лёс, каб яны маглі здзейсніць вялікую справу.

Для Кіта гэта быў час, калі ён на ўласным вопыце пачынаў адчуваць, што ёсць сапраўдная дэмакратыя, калі ніхто не перашкаджае людзям на ўласны густ арганізоўваць сваё жыццё, вырашаць свае праблемы, ставіць перад сабой нейкія задачы, якія дазваляць рэалізаваць уласныя амбіцыі і магчымасці.

Кожны, хто прыехаў у Амерыку, сам шукаў сабе працу, жыллё, сам зарабляў на тое, чаго яму хацелася альбо пасавала. І, дарэчы, не кожны мог вытрымаць той сапраўды шалёны рытм, якога вымагае праца ў гэтай самай багатай краіне свету, якая і стала такой багатай дзякуючы таму, што пастаянна шукае самыя найлепшыя, найпрыдатнейшыя формы жыцця і самаарганізацыі. Кіт назіраў, як некаторыя беларусы, не могучы паспець за патрабаваннямі сваіх працадаўцаў, за рытмам гэтай велізарнай краіны, паціху співаліся, страчвалі ўпэўненасць і — прайгравалі. Маючы вопыт жыцця ў таталітарнай дзяржаве, яны нібыта ўвесь час чакалі, што нехта арганізуе іхняе жыццё, нехта нешта дасць.

Хтосьці з эмігрантаў нават выпрацаваў своеасаблівую формулу: «Гэта ў таталітарнай краіне чакаюць загаду, у дэмакратычнай жа толькі запрашэння». Калі дзяржава хоча здзейсніць нейкі праект, яна пасылае запрашэнні да працы і запыты ў многія фірмы, і тыя даюць адказы, ці змогуць яны выконваць і ажыццяўляць замоўленае. Калі ж не знаходзіць патрэбныя фірмы, стварае іх сама. Пасля выканання праекта многія з такіх фірмаў перастаюць існаваць альбо шукаюць іншыя замовы. Такім чынам, замоўца і выканаўцы як бы правяраюць адзін аднаго і заўсёды выбіраюць лепшых. Існуе канкурэнцыя, якая прымушае «падцягвацца», увесь час быць у пэўнай форме. Не ўсе на гэта здатныя, тым болей што многія беларусы, перш чым трапіць у краіну, прайшлі суровыя выпрабаванні, і былі ўжо немаладыя.

Кіт быў на тым чалавечым і творчым узлёце, калі сілы, сканцэнтраваныя ў адно, непазбежна даюць вынік. Ён працаваў — але яшчэ і апантана вывучаў мову краіны, у якой хацеў жыць і працаваць і якая давала яму гэтыя магчымасці. Ён дзячыў лёсу і новай сваёй радзіме, але думаў, што яму пашанцавала яшчэ і ў тым, што Бог даў яму добрыя гены. Бацька Уладзімір (ён, праўда, даведаецца пра гэта пасля), дажыў да 90 гадоў, доўга жыў і дзед. І ў свае сорак з нечым гадоў Кіт адчуваў сябе яшчэ маладым, здатным на многае.

Апроч таго, захоплівала і цікавая, незвычайная праца. Яна была звязаная з космасам — неспазнаным, таямнічым і заваблівым. Апроч таго, СССР, паводле дадзеных разведкі, займаў неблагія пазіцыі ў гэтай галіне, што прымушала амерыканскіх вучоных імкнуцца перахапіць магчымыя перамогі, паказаць свету перавагу вольнага ладу жыцця над таталітарным. Ава-лоданне космасам рабілася справай палітычнай.

Адной з галоўных праблем для інтэркантынентальных ракетных сістэмаў была праблема паліва. Што магло стаць ім, якія рэчывы? У фірме ўпарта рабілі ўсемагчымыя іспыты над рознымі тэхнічнымі сплавамі, аднак праблема заставалася нявырашанай.

Неяк начальнік аддзела, якому Кіт дакладваў вынікі даследаванняў, нечакана сказаў:

— Барыс, паспрабуй плыўкі вадарод.

Барыс стаў працаваць над плыўкім вадародам, як працавалі многія супрацоўнікі над іншымі магчымымі рэчывамі ў якасці паліва. Рэчыва гэтае вельмі капрызнае — яно мае нізкую тэмпературу і вельмі хутка выпарваецца. Маючы дзве формы, хутка пераходзіць з першай — арта-формы да другой, і працэс гэты на той час не кантраляваўся. Як управіцца з такім рэчывам? Яно нагадвала Кіту марскога бога Пратэя з грэцкай міфалогіі, які мог прымаць розныя формы. Аднак жа, калі плыўкі вадарод не мог падысці для выкарыстання ў касмічных апаратах, то трэба было гэта даказаць таксама. А ён, чым больш даследаваў гэтае рэчыва, тым болей зацікаўліваўся ім. Доўгімі гадзінамі праседжваў над кнігамі, ставіў мноства даследаў. Доследы гэтыя не давалі адказу на галоўнае пытанне — якім стане плыўкі вадарод у касмічных умовах? І ён шукаў яшчэ і яшчэ...

Паступова даследчык-беларус намацаваў усе слабыя і моцныя бакі гэтага «Пратэю». Старанна запісваў вынікі.

Паступова нарадзіліся старонкі рэферата, а пасля і навуковага даклада. Гэты даклад выклікаў вялікую цікавасць. Практычна з яго пачалася кар’ера Барыса Кіта ў астранаўтыцы. Спрыяў таму і час, бо тады толькі пачыналіся сапраўдныя даследаванні космаса.

4 лістапада 1957 года Савецкі Саюз паслаў у космас першы спадарожнік. Гэта было вялікай неспадзяванасцю для Амерыкі, і яна прыклала ўсе намаганні, каб надалей апярэдзіць усе краіны свету — гэта была справа нацыянальнага прэстыжу.

Першыя поспехі даследаванняў і іх прызнанне акрылілі Кіта, і ён працягваў упарта займацца распрацоўкай ракетнага паліва. Гэта цяпер яго ўжыванне ў найвялікшых ракетных сістэмах «Apollo» і «Shuttle» стала звычайнай з’явай, але тады шлях да гэтага яшчэ быў наперадзе. Назвы тагачасных праектаў, над якімі працаваў у ліку іншых многіх вучоных і беларус Кіт, — «Апалон» і «Шатл» — цяпер вядомыя кожнаму адукаванаму чалавеку, але тады гэта было таямніцай для ўсіх, і ён не меў права гаварыць, чым займаецца фірма, дзе працуе. Галава яго была цяпер пастаянна занятая роздумамі — ехаў ён на працу альбо вяртаўся з яе, адпачываў альбо збіраў кару на ўласным участку. Вакол дома расло шмат эўкаліптаў, і ў пэўны час яны скідвалі тую кару. Прыбіраць іх было ягоным клопатам.

Праца ў фірме, творчыя доследы захоплівалі яго цалкам, ён ужо не мог, як раней, шмат увагі аддаваць беларускай справе. І ўсё ж у тых рэдкіх месцах, калі мог выкраіць хоць які вольны дзень, заўсёды браў удзел у тым, што ладзіла беларуская калонія, Дапамаговы камітэт. Але за абаіх там заўсёды працавала ягоная жонка. Нягледзячы на клопаты пра двух сыноў, яна старалася ўдзельнічаць ці ў дэманстрацыі беларускіх страў па тэлебачанні, ці ў якой вялікай імпрэзе да свята 25 сакавіка — дня абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі. Тады беларускае жыццё ажно віравала: беларусы Амерыкі часта збіраліся разам, адзначалі розныя даты, спявалі беларускія песні і ладзілі канцэрты.

Святаў было шмат, але менавіта дзень 25 сакавіка, дзень абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 годзе, стаў самым вялікім святам на эміграцыі. Ён значыў для эмігрантаў многае — і апраўданне таго, што яны рабілі ў сваім жыцці да ад’езду ў ЗША, і спадзяванне, што, здзейсніўшыся аднойчы ў гэтым стагоддзі, незалежнасць Беларусі адновіцца, і што нарэшце, іхнія, хай сабе і не равеснікі, але хаця б нашчадкі на радзіме ўспомняць пра іх добрым словам. Эмігрантам было надта балюча ўсведамляць, што таталітарызм пасля такой вайны аднавіўся нанова, што на Беларусі існуе толькі паказная, так званая «этнаграфічная» беларускасць, а школы беларускія зачыняюцца. Звесткі, што даходзілі з радзімы, засмучалі. Кіт стараўся не даваць волі сэрцу — усе сілы забірала работа.

Яго год ад году ўсё болей цанілі ў фірме North American (сёння яна называецца Rockwell International). У 1958 годзе Барыс Кіт атрымаў ліст падзякі і падвышэнне ў сваім становішчы за «выдатныя дасягненні ў працы».

Тады ж ён упершыню паехаў на астранаўтычны кангрэс у Амстэрдаме.

Ён зрабіў на вучонага вялікае ўражанне перш за ўсё тым, што там Кіт убачыў адразу некалькіх людзей, якія ўжо сталі легендарнымі ў галіне астранаўтыкі. Перш за ўсё — аднаго з найвялікшых вучоных дваццатага стагоддзя, пачынальніка сучаснай аэрадынамікі Тэадора фон Кармана. Гэты, мяркуючы па ягоным прозвішчы, арыстакрат, які па публікацыях здаваўся пачынаючаму вучонаму ледзь не звышчалавекам, на самай справе быў вельмі простым, прязным і лагодным, нягледзячы на тое, што журналісты хадзілі за ім, увесь час надакучаючы рознымі пытаннямі, і на тое, што яму ў той час было блізу 75 гадоў (ён памёр у 1963 годзе, не дажыўшы да 81 года некалькі месяцаў). Невялікі ростам, рухавы, ён выглядаў нават маладзейшым, але ўсё ж над ім быў як бы нейкі арэол недасягальнасці, хаця адказваў на пытанні ён даволі жвава і па-свойску. Назіраючы за ім, Кіт раптам падумаў: «Вось хто зможа мне дапамагчы — менавіта яго трэба папрасіць напісаць прадмову да маёй кнігі!»

Паколькі ягоныя доследы доўжыліся і ён ужо меў што сказаць у галіне ракетнага паліва, то даўно задумаў пісаць аб гэтым кнігу. Кіраўніцтва фірмы ведала пра намер і ўхваліла яго. Кніга была напісаная. Але цяпер наступай момант, калі нехта аўтарытэтны мусіў прачытаць напісанае.

Тэадор фон Карман быў найлепшай кандыдатурай. Але ці згодзіцца ён пісаць прадмову? Ён жа надта заняты. І ўсё ж Кіт асмеліўся падысці да яго, назвацца і загаварыць пра тое, што яго хвалявала.

Ён слухаў вельмі ўважліва, а пасля прызначыў час, каб малады вучоны прыйшоў да яго і прынёс друкаваны асобнік. У прызначаны тэрмін Кіт прыехаў да яго ў гатэль, маючы з сабой тэкст. У пакоях фон Кармана — ён займаў вялікі нумар у адным з самых прэстыжных гатэляў Амстэрдама — было шмат людзей — вучоных і журналістаў. Кіт спыніўся ў дзвярах, але фон Карман перапыніў размову, сказаў, што хоча спачатку пагаварыць з ім наконт прадмовы. Адчувалася, што ў яго да суразмоўцы добрае стаўленне, і той адчуў сябе лягчэй і прасцей — усё ж напачатку гаворка давалася з цяжкасцю, бо ён адчуваў пэўную дыстанцыю: фон Карман быў вядомы па ўсім свеце, а для пачынальніка ў галіне навукі гэты вельмі прэстыжны міжнародны кангрэс быў першы, калі не лічыць канферэнцый у перадваенныя гады ў Варшаве.

У пачатку гаворкі фон Карман яшчэ раз удакладніў у Кіта, у якой фірме ён працуе.

— У North American Aviation, — адказаў той.

— Гэта вельмі добра! Гэта вядомая фірма, у яе бяруць толькі выдатных людзей, — зазначыў ён. — А ці ведаеце Вы Эдварда ван Дрыеста?

Кіт, на шчасце, быў добра з ім знаёмы. Гэты даследчык, паходжаннем галандзец, працаваў у гэтай жа фірме, і яны даволі часта сустракаліся.

— Ён выдатны вучоны, — казаў між тым фон Карман. — Я задаволены тым, што ён робіць. А ці ведаеце, што гэта мой вучань?

— Ён мне казаў, калі даведаўся, што я еду на кангрэс.

Адчувалася, што патрыярху прыемна гэта чуць, і ён узяў прынесены рукапіс.

Неўзабаве Кіт атрымаў прадмову фон Кармана. Гэтае своеасаблівае блаславенне слаўтага вучонага нямала спрычынілася да таго, каб выпускам ягонай кнігі занялося прэстыжнае выдавецтва Macmillan Compani ў Нью-Ёрку. Назва яе была «Rocket Propellan Handbook», яна, само сабой зразумела, была на ангельскай мове.

Цяжка перадаць пачуццё, з якім Барыс упершыню трымаў у руках сваю першую кнігу, якая з’явілася своеасаблівым дапаможнікам па ракетных палівах для інжынераў, што працавалі ў галіне касмічных даследаванняў. Гэта была перамога яго волі і таленту і, як у спартсмена вышэйшай катэгорыі, узятая высокая планка даследчыка і вучонага, бо гэта быў сапраўды першы ў свеце падручнік па гэтай тэме. Ракетнае паліва толькі-толькі было вынайдзенае, ім цікавіліся ва ўсіх развітых краінах, якія бачылі неабходнасць прарыву чалавецтва ў космас.

Жыццё паказала, што кнізе наканаванае доўгае жыццё, яна стала настольнай кнігай для ўсіх, хто займаецца праблемамі касмічных даследаванняў. Цікава, што калі Кіт прачытаў выдадзены ў Савецкім Саюзе ў выдавецтве Акадэміі навук СССР падручнік па той жа тэме «Химия реактивных топлив» Я. М. Паушкіна, то заўважыў, што цытат з ягонага падручніка ў кнізе нават болей, чым спасылка на іх. Гэта значыла, што аўтар узяў за ўзор менавіта кнігу свайго замежнага калегі, хаця, вядома, выкарыстаў і іншыя распрацоўкі, што вяліся тады ў СССР. Але гэта толькі парадавала Барыса Уладзіміравіча — ягоны падручнік на той час стаў ужо шырока вядомым, на яго з’явілася шмат рэцэнзій.

Там жа, на кангрэсе, ён пазнаёміўся і са слаўным фон Браўнам, адным з «бацькоў» касмічных ракетаў. Пазней, у Вашынгтоне, калі знаёмства аднавілася, Кіт даведаўся, што той чытаў ягоную кнігу і высока ацаніў яе. Фон Браўн не аднойчы карыстаўся дапамогай маладога вучонага, калі трэба было наладжваць кантакты з расійскімі калегамі, што прыязджалі ў ЗША, каб пазнаёміцца з найноўшымі дасягненнямі амерыканцаў у адкрыцці космасу. Не кожны, нават самы кваліфікаваны перакладчык, мог свабодна карыстацца складанай лексікай навуковых адкрыццяў. Кіт быў для гэтага найлепшай кандыдатурай: ён добра ведаў, што перакладаў і пра што казаў.

Гэта была надзвычай важная вяха ў міжнародных сувязях ЗША і Саветскага Саюза, іхнім супрацоўніцтве. Першыя канферэнцыі між вучонымі гэтых дзвюх магутных краін далі штуршок далейшым даследаванням, і да іх умацавання наш зямляк спрычыніўся самым значным чынам. Ён вёў гэтыя канферэнцыі, дапамагаў у наладжванні сувязяў. Самыя знаныя вучоныя свету — Юлій Робэрт Опенгаймер, Эдвард Тэлэр, Вернер Гайзэнберг, Вілі Месершмідт, з аднаго боку, а таксама савецкія даследчыкі А. М. Прохараў і М. Г. Басаў, Д. І. Блохінцаў і У. І. Вэкслер, з другога, удзельнічалі ў гэтых сустрэчах, разам абмяркоўвалі праблемы, ад якіх і сёння залежыць жыццё чалавецтва.

Той жа амстэрдамскі кангрэс 1958 года даў яму яшчэ адно знаёмства, якое пазней, у Германіі, перайшло ў сяброўства, — з Аўгустам Штаацам, што некалі працаваў з фон Браўнам у Пенемюндзе.

Вярнуўшыся з кангрэса натхнёным гэтымі знаёмствамі, Кіт неўзабаве загарэўся новай ідэяй — напісаць яшчэ адну кнігу па гісторыі савецкай астранаўтыкі. І тут шмат яму дапамог амерыканскі пісьменнік Фрэдэрык Ордвэй, які таксама цікавіўся дасягненнямі ў касмічнай галіне і дапамагаў пісаць кнігу ўсё таму ж фон Браўну. Ён з радасцю пагадзіўся супрацоўнічаць з Кітам.

Так «расклучвалася» кола знаёмых, аб'яднаных адной ідэяй і агульнымі інтарэсамі, для якіх не існавала межаў. Заўсёдная адкрытасць і шчырасць Барыса Уладзіміравіча была для гэтага выдатнай глебай. Ветлівы, са светлай, прыязнай усмешкай, ён выклікаў пачуццё даверу, і таму новыя сувязі і знаёмствы доўжыліся.

Вялікай перамогай амерыканцаў было тое, што па праекце «Апалон» быў запушчаны карабель на Месяц. Ляцеў ён на паліве, у вынаходніцтве якога браў удзел і беларус, якому Амерыка дала ўсе магчымасці выявіць свой талент і досвед.

Прыходзіла сапраўдная вядомасць ў самай перадавой галіне чалавечых ведаў, і Кіт разумее, што наступае яго зорны час: ён, эмігрант, вымушаны з'ехаць са сваёй зямлі, цяпер належаў да эліты навукоўцаў у краіне, на якую раўняліся многія ў свеце.

Але ў душы ён заўсёды заставаўся беларусам і сэрца яго шчымяла ад думкі, што на радзіме яму няма месца, што ўсё, чаго ён дасягнуў, невядомае для тых, хто быў яму дарагі, што лёс, які яму паспрыяў, усё ж трымае яго так далёка ад родзічаў, блізкіх людзей. А найперш ад самага блізкага чалавека — бацькі.

У самыя патаемныя для душы хвіліны ён спрабаваў здагадацца, ці адчувае бацька, што ягоны сын жывы, што ён, прайшоўшы пакутныя шляхі

выгнанца, дабіўся тут, у далёкай Амерыцы, прызнання. Жалезная заслона, якая апусцілася паміж Кітам і ягонай радзімай, была настолькі шчыльна, што ніводная вестачка праз яе не прабівалася. Да таго ж мучыў страх, што калі ў Беларусі даведаюцца пра тое, дзе і над чым працуе, то могуць пераследаваць бацьку. Але і ставіць іншае прозвішча альбо псеўданім на кнігу яму не хацелася.

Нашмат пазней Кіт даведаўся, што яго сапраўды «вылічылі». Нездарма савецкая разведка лічылася адной з лепшых у свеце, а тут справа датычала самага прыярытэтнага для любой краіны накірунку — космасу. Бацьку неяк паведамлілі ў мясцовым КДБ: «Ваш сын за мяжой, ён стаў вялікім чалавекам», але рэпрэсій супраць яго не чынілі. Былі, і праўда, ужо іншыя часы, чым пры Сталіне, і пацяпленне паміж Амерыкай і СССР, якое пачалося пры Хрушчове, зрабіла сваю справу. Так, хаця і праз Камітэт дзяржаўнай бяспекі, вызнаў нарэшце Уладзімір Кіта, што ягоны сын, з якім ён у 1944 годзе развітаўся назаўсёды, жывы і здаровы.

Барыс, напісаўшы свае першыя лісты на радзіму, таксама даведаўся, што і бацька, і ягоныя сястра і брат таксама жывыя, што яны ганарацца ягонымі поспехамі. Але паехаць на радзіму ён не мог. Гэта зрабілі нявестка і сын праз некалькі гадоў.

Уладзімір Кіта паспеў пабачыць свайго амерыканскага ўнука Валодзю, названага ў ягоны гонар.

Жыццё Барыса Кіта ў Франкфурце-на-Майне

(З інтэрв'ю Барыса Кіта. Снежань 1998 года)

Гэты горад займае ў маім жыцці асаблівае, адметнае месца. І не толькі таму, што я жыву тут апошнія дваццаць шэсць гадоў, але і таму, што ён раней, у дзяцінстве, прыходзіў у маё жыццё як нейкае прадчуванне.

Некалі ў Карэлічах я жыў у яўрэя Абяржанскага. Ягоная дачка Хася вучылася ў Франкфурце-на-Майне.

Тады, упершыню пачуўшы назву горада, я нібы адчуў у ёй нешта асаблівае, таямнічае. Далёкая, нязнаная краіна, далёкі горад, у які мне ніколі не трапіць, — усё гэта надавала і Хасі, і гораду, дзе яна вучылася, рамантычны арэол. Часам я спрабаваў сабе ўявіць гэты Франкфурт, тым болей што і сам Абяржанскі ўжываў гэтае слова з асаблівым задавальненнем і гонарам.

Дарэчы, быў ён уладальнікам таго дамка, дзе некалі спыняўся Пётр Першы і які амаль адзіны застаўся ад тых часоў. Цяпер ён успрымаецца як гістарычная рэліквія (хаця менавіта пры гэтым цары мы былі ўцягненыя ў Паўночную вайну, якая разбурыла Мірскі замак і забрала мноства жыццяў). Тады ж гэта быў звычайны дом, дзе жыць было больш зручна, чым у іншых дамах, бо наш гаспадар моцна рупіўся аб сваёй маёмасці.

Я быў зусім хлопчыкам і многае не памятаю. Аднак вось што асабліва ўрэзалася ў памяць: пры сваім адступленні недзе ў 1918 годзе палякі заскочылі ў гэты дом. Нешта яны, відаць, хацелі ад гаспадара, бо ён закрычаў. Я, увайшоўшы ў пакой, убачыў, як уланы паклалі яго на стол і спрабавалі адрэзаць яму бараду — што, вядома, было страшнай абразай для артадаксальнага яўрэя. Ён так крычаў, што я, страшэнна спалоханы, уцёк. Што было далей, я не ведаю, бо памяць мая гэта не захавала. Аднак у ёй усё ж засталіся гэты эпізод і ўспамін пра таямнічы горад Франкфурт-на-Майне...

Я, вядома, не мог і здагадацца, што жыццё некалі дасць мне магчымасць прыехаць сюды больш чым праз паўстагоддзе (я пасяліўся ў Франкфурце-на-Майне ў 1972 годзе). І, можа, у тым, як склаліся абставіны, і ёсць

нешта ад таго, даўняга, падсвядомага жадання на свае вочы ўбачыць гэты адзін з найвыдатнейшых гарадоў у Нямецчыне.

Можа, і сапраўды сваімі імкненнямі мы ў нечым самі творым свой лёс? Прыехаўшы ў Германію чытаць лекцыі ў еўрапейскім аддзеле Мэрылендскага ўніверсітэта ў Гайдэльбергу,

я здзівіўся, што гэта якраз у нейкіх ста кіламетрах ад Франкфурта-на-Майне, горада маёй дзіцячай мары.

Ужо даўно былі разабраныя руіны, што засталіся ад страшных бамбёжак амерыканцаў у 1944 годзе. Аднак, хаця немцы ўсё болей набіралі рытм свайго «эканамічнага цуду», як пазней сталі называць тэмпы эканамічнага развіцця Германіі, усё ж амерыканцы мелі большыя заробкі.

Мне тады было шэсцьдзесят два гады, я толькі выйшаў на пенсію, атрымаўшы дзяржаўнае пасведчанне падзякі за шматгадовую плённую працу.

Яшчэ адзін этап жыцця застаўся ззаду. Шматгадовыя вялікія нагрукі на працы ўжо адчуваліся, да таго ж мяне заўсёды вабіла выкладчыцкая дзейнасць. У Міністэрстве паветраных сіл мне хацелі прапанаваць працу навуковага аташэ ў Маскве, ды перашкодзіла тое, што я не быў доктарам навук. Аднак выкладаць ва ўніверсітэце я меў права. Больш таго — мой падручнік усё больш трывала ўваходзіў у навуковыя праграмы, і калі мне прапанавалі выкладчыцкую дзейнасць у Германіі, менавіта ў Гайдэльбергу, я згадзіўся з радасцю.

Гайдэльберг мне спадабаўся адразу. Я ведаў, што тут знойдзенае паселішча людзей, якое належыць ажно да 550 года да нашай эры, што тут раней жылі кельты, а рымскія вартавыя вежы былі пабудаваныя недзе ў 80-х гадах ад нараджэння Хрыстова. Чые толькі імёны не звязаныя з горадам — Фрыдрыха Барбаросы, Кайзера Фрыдрыха Другога і Людвіга Чацвёртага, якія аддавалі гэтыя землі сваім набліжаным як найвялікшую ўзнагароду, курфюрста Рупрэхта Першага, які ў 1386 годзе заснаваў тут ўніверсітэт —

Барыс Кім у Наваградскім гісторыка-краязнаўчым музеі. Восень 1994 г.

трэці пасля Вены і Прагі на землях Еўропы. Кожны, хто любіць гісторыю, мог тут нешта адшукаць на свой густ, нават тое, што менавіта ў Гайдэльбергу ў 1815 годзе аўстрыйскі кайзер, рускі цар і прускі кароль заключылі «Свяшчэнны саюз» супраць Напалеона. Я таксама знайшоў тут успамін пра беларусаў: тут у XV–XVI стагоддзях вучыліся многія мае землякі, шляхта і магнаты з земляў Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. Менавіта ў гэтых старажытных будынках, дзе давялося працаваць і мне, атрымлівалі яны добрую еўрапейскую адукацыю, і гэта сагравала мне душу, калі я ўяўляў сабе тыя старажытныя часы, той «залаты век Беларусі», пра які некалі расказвалі нам яшчэ ў Наваградскай беларускай гімназіі. Былое было тут са мной, ім дыхаў у гэтым славытым нямецкім універсітэцкім гарадку кожны камень, і я адчуваў тут вялікае натхненне ў працы.

Вайна абышла Гайдэльберг, хаця, Кажуць, ён застаўся непашкоджаным дзякуючы складаным перамовам паміж немцамі і амерыканцамі, у якіх бралі ўдзел і самі гараджане, і ўсё тут засталася як было ў даўнія гады: і славыты палац курфюрстаў, узнесены на галавакружную вышыню над горадам, і універсітэцкая бібліятэка з яе больш чым двума мільёнамі кніг і старажытных рукапісаў, і масты, і шматлікія вежы і дамы з чырвонымі востраверхімі чарапічнымі дахамі. Асабліва важным было тое, што захаваўся тут дух студэнцтва — вольналюбнага, трохі дзёрзкага, вясёлага і стараннага адначасова. Усё гэта паўплывала на мяне самым лепшым чынам — я адчуў сябе тут маладзейшым, мне захацелася вялікай, сапраўднай навуковай працы. І я падумаў, што змагу зрабіць тое, на што не ставала часу ў Амерыцы — напішу і абараню доктарскую дысертацыю. Германія некалі прытуліла мяне як уцекача — я вярнуўся ў яе ўжо знаным ў пэўных колах навукоўцаў свету, і мой другі прыезд сюды таксама натхняў і надаваў упэўненасці ў сваіх сілах.

Дарэчы, недалёка ад Гайдэльберга, у невялікім гарадку Ляймэне жыву, як я ведаў гэта яшчэ да пераезду ў Германію, былы папличнік Хведара Ільшэвіча па беларускай справе Юры Попка. Вядома, амаль адразу па прыездзе я паехаў да яго.

Сустрэў ён мяне з вялікай радасцю.

Ён застаўся тут яшчэ з 1944 года, калі большасць беларусаў выехала адсюль у іншыя краіны. Працаваў у адміністрацыі аднаго з амерыканскіх ваенных лагераў блізу Саарбрукена, якіх шмат заставалася ў Германіі яшчэ з часоў вайны. Марыў, што выйдзе на пенсію і зможа сабраць грошы на справу, якую задумаў яшчэ з часоў, калі натхняў яго сваімі вершамі і сваім прыкладам Хведар Ільшэвіч, а менавіта выдаваць часопіс і сабраць экспанаты для музея.

Музей — гэта тое, што застаецца для нашчадкаў. Колькі б працы ты ні рабіў, яна, не зафіксаваная ў слове ці экспанате, як бы бяследна раствараецца ў часе. Юры Попка сам спрабаваў пісаць вершы, і, можа, будзь Хведар жывы, гэта б прадоўжылася, але смерць сябра нібы прыгнула яго. Аднак прозу і гістарычныя даследаванні ён не кідаў, толькі вось часу на сталае пісьменніцтва ў яго не было.

Ён быў адзінокі, без сям’і, і, выйшаўшы на пенсію, пастараўся здзейсніць сваю мару — аддацца пісьменніцкай і грамадскай працы. Гэты час яго жыцця аказаўся самым плённым. Пераехаў у Ляймэн, дзе разгарнуў сваю дзейнасць. Неўзабаве яго кватэра стала асяродкам для адкрыцця «Інстытута Беларускаведы». Доўгія гады марачы пра стварэнне музея, узяўся за ягонае стварэнне. Траціў усе грошы на збіранне экспанатаў, а таксама на выданне часопіса «Беларускаведы». Жыў у звычайнай трохпакаёвай кватэры шасціпавярховага шэрага дома, якую купіў для будучага музея. Пазней, з гадамі, ажыццявіў і другую сваю мару — на свае грошы паставіў у Ляймэне помнік беларусам, якія загінулі ў гады Другой сусветнай вайны.

Мы тады шмат успаміналі Хведара. Попка, як і я, ведаў многія ягоныя вершы на памяць. Многія з іх і дагэтуль у маёй памяці, хаця прайшло столькі гадоў!

Сінія дні — каляровыя хусткі —
Кінула лета ў крыніцу над борам.
Зноў мітусіцца ў імглістым прасторы
Золатам дрэў лістапад беларускі.

Вечер-псаломшчык галосіць над краем,
Лістам заносячы чорныя межы.
Зноў, Беларусь, у тваіх безбярэжжах
Восень элегію ціха складае.
Колькі яшчэ такіх восеняў шэрых
Сном праплыве над табою, краіна?
Колькі яшчэ мы у далі, у сіняй
Жалю нап’емся і поглядаў змерым?
Толькі ж вы, песні, не падайце з ветрам
Плачкамі у лістапад беларускі.
Верце — над гэтай асенню пусткай
Іншымі віхрамі мы вам узнетрым...

Мне падабаліся многія вершы гэтага таленавітага самародка беларускай паэзіі, асабліва краналі сэрца радкі аб Вільні, якая да сян’ня застаецца дарагім майму сэрцу горадам, горадам летуценнасці і студэнцтва, хоць і нялёгкага, але ў нечым шчаслівага сваёй верай у будучыню:

Помніцца вечар той сіні...
Вецер вясенні нам словы размыў —
Ў вулках маленькіх Вільні
Гаварылі да поўначы мы.

І мы з Попкам шмат успаміналі нашу маладосць, агульных сяброў, многіх з якіх ужо даўно не было ў жывых, часіны, калі мы з усёй сілай маладых гарачых сэрцаў спадзяваліся на лепшае, верылі ў будучыню Беларусі.

Але жывых сяброў заставалася ўсё меней. І ад гэтых велізарных страт нашых дарагіх сяброў — такіх шчырых, самаахвярных, такіх духоўна прыгожых і ўзнёслых — зноў і зноў шчымела сэрца...

З таго часу я стараўся чым мог дапамагаць Попку. Разумеў, якую вялікую справу ён робіць. Наша знаёмства паступова перарастала ў добрае сяброўства. Аб тым, што сп. Попку ўдалося аб'яднаць вакол свайго часопіса і аўтарскі актыў, і зацікаўленых у яго справе беларусаў, сведчаць многія, у прыватнасці Уладзімір Сенька, ліст якога, атрыманы праз многа гадоў пасля той нашай сустрэчы і, на жаль, ужо пасля смерці майго сябра, я прыводжу са скарачэннямі:

«Угель, 24 траўня 1990 г.

Паважаны Спадар Прафесар!

На днях даведаўся, што сп. Попко амаль м-ц таму памёр. Нехта прыслаў мне нэкралог, не падаўшы свайго адрасу. Можна Вы ў курсе справы, што там на Goethe-St, 7 далей будзе рабіцца, хто будзе прымаць пошту?

Бачыце, я параіў, па дагаворанасці з Пакойнікам, адрас «Informationshefte» на Беларускі Музей у Leimen. Заўсёды приходзяць нейкія водгукі ці падзякі... Пакойнік рассылаў іх мне... Таму цяпер ня ведаю, да каго мне зьвярнуцца, каб наладзіць сувязь.

У гэтым годзе было мне ўвесь час (за выняткам трох першых тыдняў сакавіка) надта дрэнна... Аднак я змог саставіць бюлетэнь ... «Чарнобыльскае бяды» (з пункту гледжаньня маскоўскіх васалаў у Менску і апазіцыйных пльняў), дзейнасці апазыцыі (аб якіх на Захадзе мала ведаюць) і караценька прааналізаваў маральны ўпадак грамадства пад уплывам камуністычнага выхаваньня. Не ўдалося мне напісаць на чыста зацёмку аб экалагічным забруджанні Салігорска (дабыча калія — адходамі засыпаны тысячы гектараў пладароднае зямлі), аб затраўленьні некалькіх вёсак пад Валкавыскам (там выпальваюць цэглу ў печох бяз фільтраў) і гісторыю «Пагоні».

...Чакаю на вестку ад Вас. З пашанаю і прывітаньнем ад жонкі і мяне.»

Сапраўды, асяродак беларускасці, які стварыў мой лямэнскі сябра, быў важным для многіх. У Нямеччыне засталася няшмат былых эмігрантаў. Цікава, як час ад часу усіх нас, хто аддаваў свае сілы беларускай справе, а пасля быў раскіданы па свеце, усё-ткі раз-пораз зводзіла жыццё.

Зусім выпадкова ў праваслаўнай царкве праз шмат гадоў сустрэліся мы са старым знаёмым — мітрапалітам Філафеем, які прыехаў у Франкфурт-на-Майне. Я пазнаў яго адразу. Ён жа мяне толькі тады, калі я падышоў цалаваць крыж, бо ў час набажэнства сабралася шмат прыхаджан. Ён тут жа абняў мяне, пацалаваў.

Нам было што ўспомніць. Калі Астроўскі заявіў, што царква павінна быць беларускай і незалежнай — аўтакефальнай — я быў на тым сходзе беларускай інтэлігенцыі ў 1943 годзе. Дарэчы, архіепіскапам тады быў пастаўлены наш наваградзец Бабкоўскі.

Філафей першакласна гаварыў па-беларуску, але адразу пасля эміграцыі на Захад ён перайшоў да рускай праваслаўнай царквы. Таму былі шмат якія прычыны.

Цяпер ён пахаваны ў Вісбадэне, на праваслаўных могілках, якія знаходзяцца на высокім крутым узгорку. Там стаіць маленькая, але надзвычай прыгожая царква, некалі, у 1847–1955 гадах, пабудаваная як усыпальніца для рускай князёўны Лізаветы Міхайлаўны, пляменніцы Аляксандра I, з якой ажаніўся герцаг Адольф фон Насау і якая памерла разам з нованароджаным сынам. З таго часу каля царквы хавалі праваслаўных. Паступова там утварыліся могілкі. Некаторыя помнікі зроблены сапраўднымі майстрамі.

Час ад часу я бываю там. Нешта невымоўна тужлівае напаўняе душу, калі, заходзячы ў гэтую царкву, бачыш белае мармуровае надмагілле ў выглядзе маладой жанчыны, якая, нібыта пушкінская царэўна ў крыштальнай труне, ляжыць на белым ложку пад купалам, з якога льецца святло.

Пасля крочу да нашага епіскапа. Ён спіць вечным сном недалёка ад паўднёвай сцяны, сярод магіл рускіх арыстакратаў мінулага стагоддзя і часткі тых, хто прыехаў на Захад ужо ў нашыя часы. Адсюль, з гары, добра бачыцца Вісбадэн — яго двух-, трохпавярховыя дамы, дзе на працягу двух стагоддзяў лячыліся прыезджыя з усяе Еўропы і Расіі, засталіся амаль нязменнымі — тыя ж высокія вузкія вокны, тыя ж чысценькія пляцоўкі, аздобленыя ялінамі ці платанамі, тыя ж вуліцы, якія вядуць да сярэдзіны горада, усё яшчэ амаль сярэднявечнага і разам з тым сучаснага.

Вісбадэн, гэты цудоўны горад між Рэйнам і ўзвышшамі Таунуса, я люблю здаўна. Яго гісторыя мяне хвалюе. Уявіць толькі — ужо ў 40 годзе

нашай эры рымляне будавалі тут умацаванні, а назва горада з'яўляецца ў дакументах 829 года! Праўленне дынастыі Насау спрыяла яго залатой пары — у 1806 годзе курорт быў аб'яўлены герцагскай рэзідэнцыяй і стаў самым модным у Еўропе. Нездарма сярод яго наведнікаў такія асобы, як Гётэ, Дастаеўскі і Ота фон Бісмарк. Брамс і Вагнер натхняліся яго пейзажамі і музыкай крыніц, сапраўды жыватворных і гаючых. Калі стаіш ля старой ратушы, збудаванай яшчэ ў 1610 годзе, думаеш пра вялікае мноства людзей, чые лёсы ўпляліся ў гісторыю гэтага нямецкага горада. Пра беларусаў, якія тут, несумнеўна, таксама былі, мы цяпер не ведаем, але ж яны некалі часта прыязджалі ў Германію, вучыліся і, верагодна, заязджалі сюды. Прынамсі, адзін з беларусаў тут застаўся на векі, і ляжыць ён сярод арыстакратаў і балтыйскіх афіцэраў.

Нядаўна я купіў там сабе месца для вечнага спачыну, яно ў трох кроках ад Філафея, і я спадзяюся, што нехта будзе прыходзіць і да мяне з тым жа цёплым, сардэчным, хрысціянскім настроем, як раблю гэта я зараз у дачыненні да яго. А ўвогуле мне хацелася б, каб нашы беларусы, прыязджаючы сюды, паклалі калі кветкі на магілу беларускага мітрапаліта, які ў часы ваеннага ліхалецця даваў супакой гаротным душам іхніх дзядоў ці бабуль. Бо адчынення былі ўсе цэрквы, якія толькі можна было неяк адрамантаваць альбо прыстасаваць для набажэнстваў. Гэта было нялёгка, бо ў гады зацятага змагання з рэлігіяй у многіх з іх месціліся склады, майстэрні, а то і грамадскія прыбіральні — гэты здзек са святых чалавечых пачуццяў і па сёння балюча адгукаецца ў нашым грамадстве бязвер'ем і занядбаннем маральных асноў жыцця».

Барыс Кіт сапраўды любіць бываць у Вісбадэне, і многія ягоныя госці пабывалі там разам з ім (у тым ліку і наш славуты пісьменнік Васіль Быкаў). Але гэтыя мясціны «абжываліся» ім спакваля, год ад году. Калі прыехаў у Нямецчыну, распачынаў тут сваю выкладчыцкую дзейнасць, у Вісбадэне, як і ў іншых гарадах, бываць даводзілася толькі тады, калі чытаў там лекцыі. Увесь час займала напружаная праца, а пазней — падрыхтоўка доктарскай дысертацыі.

Выкладчыцкая праца, нягледзячы на яго высокую кваліфікацыю, была зусім не простаю. Еўрапейскі адзел Мэрылендскага універсітэта — адзін з самых прэстыжных. Чытаць лекцыі сюды запрашаюць лепшых спецыялістаў свету, і Кіт адчуў вялікае задавальненне і радасць, калі стаў працаваць спачатку як выкладчык, а пазней, пасля абароны доктарскай дысертацыі, і як прафесар матэматыкі, чытаючы лекцыі ў філіялах Нюрнберга, Дармштадта, Гайдэльберга, Ганау.

У 1972 годзе, калі ён прыехаў, прэстыж усяго амерыканскага быў відавочны. Немцы добра памяталі, што адразу ж пасля вайны, калі пачынаць даводзілася практычна з нуля, менавіта план Маршала выратаваў Еўропу і дапамог стварыць тое, што пасля ва ўсім свеце называлі «нямецкім эканамічным цудам». Таму ён змог даволі хутка наладзіць свой побыт і зноў далучыцца да актыўнага жыцця. Ён чытаў лекцыі пераважна на амерыканскіх базах, якіх нямала было ў Нямеччыне, ягонымі вучнямі былі людзі, якія цанілі сябе як часцінку аўтарытэту Амерыкі і яе дасягненняў, у тым ліку і ў сусветнай аэранаўтыцы. Ягонныя лекцыі паказвалі, што краіна, да якой яны належалі, паспяхова акумулюе ў сабе лепшыя дасягненні сусветнай навукі, і тыя, хто слухаў гэтыя лекцыі, спадзяваліся, што выкладчык з Амерыкі дасць ім не проста добрыя, але бліскучыя веды.

Наколькі гэта ўдалося нашаму земляку, яскрава паказвае наступны ліст, напісаны праз шаснаццаць гадоў пасля пачатку ягонай выкладчыцкай дзейнасці ў Еўропе, калі яму, прафесару Мэрылендскага ўніверсітэта, было ўжо 78 гадоў:

*«Унівэрсітэт Мэрыленд
9.08.1988*

Вельмі паважаны доктар Кіт

Я толькі што прагледзеў ацэначныя студэнцкія анкеты аб Вашай дзейнасці як выкладчыка нашага ўніверсітэта.

Як заўсёды, Вашыя студэнты даюць Вам найвышэйшы рэйтынг. Я хачу, каб Вы ведалі, што і я поўнасцю згаджаюся з Вашымі студэнтамі, што Вы ёсць выдатны настаўнік і што наш ўніверсітэт мае вялікі гонар мець Вас сваім членам.

Дзякую Вам за Вашу паспяховую працу і за Вашы добры ўплыў на нашых студэнтаў.

Шчыра Ваш,

*Самуэль Б. Томпсан, кіраўнік аддзела Матэматыкі,
доктар матэматычных навук»*

Трэці раз Барыс Кіт пачынаў сваё жыццё, і гэтае «трэцяе» яго жыццё было такім жа творчым і адданым навучы, як і папярэдняе. Ён быў прыроджаны настаўнік, і жыццё шчодро адарыла яго ўдзячнымі вучнямі. І не толькі проста ўдзячнымі.

Кожны настаўнік можа толькі тады лічыць, што праца яго па-сапраўднаму ўдалася, калі вучні яго дасягнуць пэўных поспехаў і дакажуць сваёй дзейнасцю, што іхні настаўнік чагосьці варты.

Гайдэльбергскі перыяд настаўніцтва Кіта адзначаны менавіта такім вучнем — Джонам Сасарам. Ён пазней стаў сусветна вядомым вучоным, прафесарам матэматыкі, працуе цяпер ва ўніверсітэце штата Агаё, шырока вядомы ў свеце праз сваю кнігу «Гісторыя матэматыкі», да якой Барыс Кіт напісаў прадмову.

Працуючы над гэтай прадмай, ён успамінаў, як сам прыехаў са сваёй першай кнігай да Тэадора фон Кармана. Узгадваў сваё хваляванне, чаканне ягонаў ацэнкі...

Прайшлі гады, цяпер іншы малады вучоны чакаў гэткай жа ацэнкі ад свайго выкладчыка. І Кіт напісаў прадмову вельмі хутка, таму што бачыў, што Сасар перспектыўны матэматык і будучы бліскучы вучоны, што ён не спыніцца на дасягнутым, а ўсё жыццё будзе вучыцца і браць новыя вяршыні.

Сам Кіт таксама не збіраўся спыняцца толькі на выкладанні. Цяпер прыйшоў час, калі ён меў магчымасць зрабіць тое, аб чым марыў доўгія гады. Выкладаючы ў філіялах універсітэта, ён рыхтаваўся да абароны доктарскай дысертацыі.

Тэмаў, якія яго цікавілі, было некалькі. Аднак самай прыцягальнай была тая, якая давала магчымасць звярнуцца да матэматычнага генія Антона Зыгмунда і даць яму належную ацэнку.

Антон Зыгмунд — вучоны, якім Кіт захапляўся яшчэ ў маладосці, з якім быў знаёмы і які нават нейкі час жыў у ягоным доме ў Калоніі Віленскай, калі шукаў дачу на лета, каб паправіць здароўе свайго сына Жоржа.

Яго чалавечая абаяльнасць была роўная ягонай геніяльнасці. Але, хаця імя ягонае было шырока вядомае ў свеце, кнігі пра яго навуковую дзейнасць і жыццё яшчэ не было. А жыццё Зыгмунда было вартае захапляльных твораў і па нейкіх сваіх параметрах у нечым нагадвала лёс яго маладзейшага калегі.

Нарадзіўшыся ў Варшаве ў 1900 годзе, ён яшчэ хлопчыкам пабыў у выгнанні падчас Першай сусветнай вайны і нейкі час вучыўся на Палтаўшчыне на Украіне. У дзевятнаццаць гадоў вярнуўся на радзіму, стаў вучыцца на матэматычным факультэце ўніверсітэта, дзе яго навуковым кіраўніком стаў вядомы матэматык С. Сакс.

У 1929–1930 гадах як стыпендыят фонду Ракфелера праходзіў стажыроўку ў Оксфардскім універсітэце — найпрэстыжнейшай вышэйшай навучальнай установе Англіі. Там супрацоўнічаў з вядомымі матэматыкамі Хардзі і Літлвудам.

З 1930 па 1939 год А. Зыгмунд — прафесар Віленскага ўніверсітэта Стэфана Баторыя, аднаго з асяродкаў еўрапейскай навукі, дзе ён узначальваў

матэматычную школу
універсітэта. Другая
сусветная вайна пры-
мусіла яго выехаць
у ЗША.

Бліскучая эруды-
цыя і навуковыя пра-
цы адкрылі яму
ў вольнай краіне
дзверы да поспеху. Ён
быў увесь як пагру-
жаны ў дзівосны, нез-
вычайны свет матэ-
матыкі, працягваючы

традыцыі тых тытанаў навукі, якія пераварочвалі ўяўленне сучаснікаў аб
свецце. Пошук новых, невядомых і грандыёзных па сваіх наступствах вы-
находніцтваў спадарожнічаў усяму ягонаму жыццю.

Шэсць кніг і 180 навуковых артыкулаў — такі быў плён ягонай творчасці.

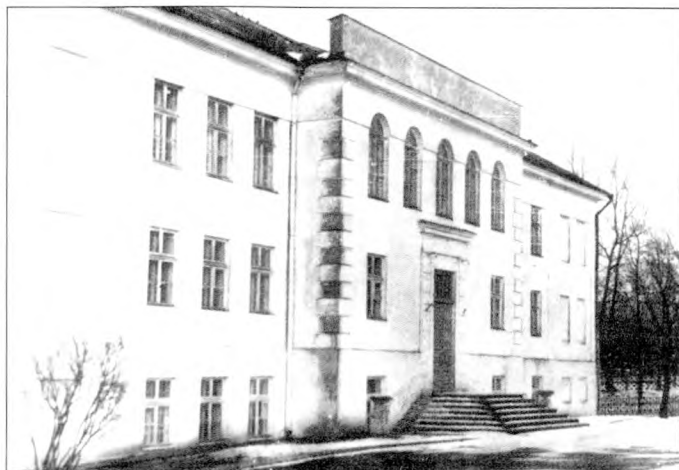
Напружаная, тытанічная праца ў галіне матэматыкі, гарманічнага ана-
лізу, які вельмі важны ў распрацоўцы касмічных праектаў, крышталяграфіі
і лазераў, дазволіла яму адкрыць новыя аспекты выкарыстання вядомых
матэматычных формул. Ён быў і выдатным навуковым кіраўніком, у якога
абаранілася блізу 100 дысертантаў, з іх 38 дактароў навук.

Пасля Вільні Кіт сустрэўся з ім ужо ў Амерыцы, а пазней у 1961 годзе,
у Парыжы. Сустракаўся таксама некалькі разоў да свайго пераезду ў Еў-
ропу. Апошні раз яны бачыліся ў 1978 годзе, калі Барыс прыехаў да яго
ў Чыкага, дзе Зыгмунд жыве ў Гайд-парку: хацеў атрымаць у выдатнага
вучонага дазвол на напісанне кнігі пра яго. Апроч таго, Кіту хацелася
сплаціць яму доўг удзячнасці і павагі. Даўні доўг, яшчэ з тых часоў, калі
геніяльны матэматык захапляў светам магічных лічбаў іх, пачаткоўцаў-
студэнтаў універсітэта ў Вільні.

З размоваў Барыса Кіта аб той, апошняй сустрэчы з Антонам Зыгмунд-
дам. Франкфурт-на-Майне, снежань 1998 года:

«Нас раздзяляла ўсяго дзесяць гадоў, але для мяне ён найперш быў
Настаўнікам. І гаварыў я з ім і як калега, і як былы студэнт са сваім
прафесарам.

Мы доўга гутарылі. Ён падарыў мне сваю кнігу «Трыганаметрычныя
рады» і надпісаў яе так: «Сп. Барысу Кіту. Сардэчныя пажаданні поспеху

Наваградская гімназія, якую будаваў Барыс Кіт

ў працы. Антон Зыгмунд». Гэтая кніга была мне вядомая яшчэ з даваеннага часу — яна выйшла ў 1935 годзе ў Варшаве. Цяпер жа я атрымаў ад яго новае, дапоўненае выданне, якое выйшла ў Кембрыджы.

Якраз тады я і сказаў аб тым, што мяне даўно хвалявала:

— Вы столькі зрабілі. Ці напісаў хто пра Вас кнігу?

— Не, такой кнігі няма.

Мяне гэта страшэнна здзівіла. Тады я зноў запытаўся ў прафесара:

— А можна, яе напішу я?

Ён здзівіўся, на імгненне задумаўся, а пасля адказаў:

— Ну што ж, напішыце.

Так канчаткова аформілася мая задума, і я стаў збіраць патрэбныя матэрыялы.

Праз чатыры гады дысертацыя была напісаная. Антоні Зыгмунд ухваліў яе. Мне дапамог таксама і мой афіцыйны кіраўнік Імрэ Тот, выхадзец з Румыніі, які на той час ужо працаваў прафесарам у Рэгенсбургскім універсітэце і быў добра вядомы сярод матэматыкаў свету.

Яшчэ пры першай сустрэчы, калі я прапанаваў яму дзесяць варыянтаў тэм дысертацыі, а найперш пра Антона Зыгмунда, ён пагадзіўся са мной і падтрымаў якраз гэтую. Многа далі мне і ягоныя парады — ён добра ведаў, у якім выглядзе мая праца будзе найбольш прывабнай для гэтага, аднаго з самых старэйшых і прэстыжных у Германіі універсітэтаў.

Але паўставала праблема — трэба было афармляць дакументы, якія б маглі засведчыць мае прафесійныя вартасці. Імрэ Тот дапамог мне і ў гэтым — ва універсітэце прызналі ўсе мае віленскія дыпламы, разам з імі і магістэрскую працу і атрыманы за яе дыплом магістра філасофіі Віленскага універсітэта. Але належала іх перакласці на нямецкую мову.

Дысертацыю я абараняў на англійскай мове, і гэта было, нягледзячы на тое што я валодаў ёю вольна, зусім нялёгкай справай, бо тэма была ўзятая надта складаная».

Дысертацыя была абароненая ў 1982 годзе на вучоным савеце Рэгенсбургскага універсітэта. Кіту тады было семдзесят два гады.

Да новага доктара філасофіі (такое званне было яму прысвоена) паставіліся з вялікай павагай, шчыра павіншавалі пасля абароны. Нягледзячы на зусім зразумелае хваляванне, сам ён быў упэўнены, што абарона пройдзе паспяхова — тыя, хто знаёміўся з ягонай працай, давалі на яе выдатныя водгукі. Яна была прызнаная найлепшай працай матэматычнага факультэта Рэгенсбургскага універсітэта за 1982 год, і цяпер яе можна ўбачыць

у бібліятэках усіх універсітэтаў Заходняй Еўропы. Ёсць яна і ў найноўшай бібліятэцы г.Франкфурта-на-Майне на нямецкай мове.

Праз год яна выйшла асобнай кнігай пад назвай «Antoni Zygmund, his life and his contribution to the mathematics of 20th century».

Выхад у свет гэтай кнігі сапраўды быў вялікай радасцю для Зыгмунда. Магчыма, нават апошняя радасцю яго доўгага жыцця, бо праз некалькі гадоў удача нібыта адварнулася ад яго. Кіт з болем даведаўся пра няшчасце, якое абрынулася на яго былога выкладчыка: трагічна загінуў яго сын Жорж — той самы хлопчык, дзеля якога малады Барыс Кіт часта ездзіў са свайго дома ў Калоніі Віленскай па лекі ў горад. Гэты хлопец пасля сканчэння ў ЗША факультэта менеджменту пераехаў у Англію. Здавалася, ягоны лёс складваецца шчасліва — завёў сям'ю, у яго нарадзілася чацвёрта дзетка, сям'я была добраю і трывалай. Аднак, святкуючы свой чарговы дзень нараджэння, ён з сябрамі захацеў ляцець на ўласным самалёце, каб такім чынам адзначыць гэты святочны дзень. Адбылася катастрофа, і ў жытых не засталася нікога...

Гэтая смерць была невыносным ударам для Зыгмунда, і яго ён не перанёс. Кіту, які тут жа патэлефанаваў дарагому для яго чалавеку, той сказаў адно: «Пасля яго смерці я ўсё роўна як мёртвы».

Ён памёр 30 мая 1992 года, ва ўзросце амаль дзевяноста двух гадоў, уволю паспытаўшы і радасцяў, і нягод.

Праца над дысертацияй дала Барысу Кіту і вялікі падарунак у ягоным асабістым жыцці — Тамару Казевіч.

Ён часта вяртаецца памяццю ў той дзень іхняга першага знаёмства...

Франкфурт-на-Майне ўжо ў пачатку красавіка быў увесь як ахутаны шэра-зялёным мроівам першых лісточкаў, што толькі распускаліся. Над Майнам, блізка ля самай вады, аж свяціўся жоўтым куст вербалозу — яркі, святочны. Настрой прафесара Кіта быў увесь час прыўзняты, нібыта вясна, якую ён найбольш любіў з усіх часін года, надала яму новых сіл і натхнення. Ён выходзіў з кватэры Веры Дзмітрыеўны Капкаевай, эмігранткі з Вільні, а цяпер перакладчыцы, якая дапамагала яму ў падрыхтоўцы дысERTAцыі. Яна выйшла разам з ім, каб прайсціся па горадзе. Калі яны ішлі па Шэфергассэ, што месціцца ў самым цэнтры горада, яна запрапанавала:

— Давайце зойдзем да маіх знаёмых. Цудоўныя людзі, вы не пашкадуеце.

У прасторнай, з густам абстаўленай кватэры іх сустрэла гаспадыня, якую звалі Лідзіяй Рудольфаўнай. Яна, на здзіўленне Барыса, загаварыла з ім па-руску, папрасіла сесці. Тым часам у пакой лёгкай і гнуткай паходкай

зайшла маладая жанчына з вялікімі блакітнымі вачамі, у лёгкай элегантнай сукенцы. Прыгожа ўкладзеныя валасы, тонкая грацыёзная постаць рабілі яе падобнай да мадэлі з вокладкі моднага часопіса.

— Мая дачка, — пазнаёміла гаспадыня.

Так у ягонае жыццё ўвайшла Тамара.

Не адразу, паступова даведваўся ён пра складаны лёс гэтай сям’і, якую жыццёвыя штормы нібыта кідалі з краіны ў краіну, ажно пакуль не затрымалася яна тут, у старажытным і вялікім горадзе Заходняй Германіі.

Тамара нарадзілася ў Кіеве за чатыры гады да пачатку Другой сусветнай вайны ў сям’і ўкраінца Яўгена Зялінскага і расейскай немкі. Бацька, інжынер-механік, застаўся ў горадзе і працаваў загадчыкам цукровай фабрыкі пры немцах. Калі пачаўся наступ Чырвонай Арміі і стала відавочным, што перадваенныя рэпрэсіі зноў адновяцца, сям’я надумала эміграваць. Дзе цягніком, дзе пешшу, праз суцэльныя бамбаванні і жах смерці рухаліся яны на Захад. Дабраліся да Вены, затым праз Зальцбург у Розэнхайм. Там ужо ўсталявалася амерыканская зона, страх трапіць у сібірскія канцлагеры стаў нібыта праходзіць, але цалкам не адступіў. Праз нейкі час яны сабраліся ехаць у ЗША, у Дэтройт. Сям’я адразу ж улілася ў дзейнасць украінскай дыяспары, у доме часта бывалі ўкраінцы. Тамара пачала вучыцца ў гімназіі, хутка стала першай вучаніцай і, увайшоўшы ў нацыянальнае ганаровае таварыства амерыканскіх гімназій, атрымала пры заканчэнні залаты медаль. Пасля паступіла на фармацэўтычны факультэт Wayne University. Паколькі ва ўніверсітэце харэаграфію выкладалі як прадмет, прыгожую, зграбную дзяўчыну запрасілі ў харэаграфічную студыю, яна стала адначасова вучыцца ігры на раялі. Стала займацца мастацтвам перашкодзіў шлюб, які, аднак, неўзабаве распаўся, пакінуўшы пасля сябе дачушку Ірыну.

Тым часам дзядзька, Адольф Цірлінг, які жыў у Рыдэсхайме, настойліва клікаў іх вярнуцца ў Германію.

Тамары быў дваццаць адзін год, калі яна з сямейнікамі прыехала ў Нямеччыну. Універсітэт яна не скончыла, але ёй прапанавалі танцаваць у мадэрн-балеце, а затым у танцшULE. Аднак кар’ера танцоркі звычайна заканчваецца недзе да трыццаці пяці гадоў, а ёй хацелася нечага больш трывалага і надзейнага. Спачатку давялося працаваць у галоўнай амерыканскай камендатуры, некаторы час у фармацэўтычнай фірме. Але праз тры гады ўладальнікі фірмы пабудавалі новую фабрыку пад Франкфуртам, і трэба было ездзіць кожны дзень туды, трацячы каля дзвюх гадзін. Таму давялося шукаць іншую працу. Яна ўладкавалася ў англійскі банк сакратаркай, адначасова паступіўшы ў Інстытут замежных моваў.

Калі яна пазнаёмілася з Барысам Кітам, ёй было трыццаць пяць гадоў, і недахопу ў мужчынах, якія прапаноўвалі ёй замужжа, не было. Аднак беларускі амерыканец, прафесар матэматыкі, які прыехаў выкладаць у еўрапейскі філіял Мэрылендскага ўніверсітэта некалі надта любімы ёю прадмет, вылучаўся сярод іншых і сваёй абаяльнасцю, і дабрынёй, і ведамі. У іх было шмат агульнага: жыццё ў савецкай краіне, доўгі і пакутлівы шлях на Захад, гады, праведзеныя ў Амерыцы і, нарэшце, вяртанне сюды, у Еўропу. Знаёмых захапляла ў ёй мяккая жаночкасць, уменне іграць на раялі з бляскам прафесіянала, дакладнасць і акуратнасць у працы. А яна не стамлялася слухаць ягоняя аповеды пра Беларусь, Наваградак, і доўгія гады яскрава ўяўляла сабе высачэзную гару з рэшткамі некалі магутнага замка, касцёл, што нібыта кранаўся гары сваім чырвоным дахам...

Яны абое добра ведалі рускую літаратуру, і, гуляючы па Франкфурце, часам узгадвалі аповесць Івана Тургенева «Веснавыя воды», дзеянне якой адбывалася ў сярэдзіне дзевятнацатага стагоддзя менавіта тут, на гэтых вуліцах: «...Санін, паабедаўшы ў славытым колішнім гатэлі «Белы лебедзь», пайшоў блукаць па горадзе. Зайшоў паглядзець Данекераву Арыядну, якая яму спадабалася мала, наведаў дом Гётэ. З сачыненняў якога ён, праўда, прачытаў аднаго «Вергэра», і то ў французскім перакладзе; пагуляў па беразе Майна, пасумаваў, як належыць прыстойнаму падарожніку; нарэшце, а шостаі вечара, стомлены, з запыленымі нагамі, апынуўся ў адной з самых нязначных вуліц Франкфурта». Так пачыналася гэтая аповесць пра каханне, і яны абмяркоўвалі сюжэт аб страсці, што перакруціла жыццё маладога чалавека, але не заглушыла ў ім чысты і пяшчотны свет сапраўднага пачуцця. Яны разам аднаўлялі гэты даўні свет: вось дом Гётэ, на якім гэтыя паўтары сотні гадоў, здаецца, не пакінулі слядоў, вось Паульскірхэ, дзе ў 1848 годзе была прамоўленая першая ў Нямеччыне Канстытуцыя, ад чаго царкву па сёння называюць «Домам нямецкай дэмакратыі». Вось і Майн, толькі цяпер ён закаваны ў гранітна-бетонныя берагі...

Тамара Казевіч стала для нашага земляка сябрам і калегам, памочніцай і перакладчыцай, упрыгожаннем ягонага адзінокага жыцця. Яна прысутнічае на ўсіх здымках з розных гарадоў свету, куды ён ездзіў у свае «еўрапейскія» гады, робіць своеасаблівыя «прыёмы» яго землякоў і калег. Яна нібыта надае дадатковы сэнс усяму, што ён робіць.

Шмат разоў назіраючы за імі, я, у 1997 годзе, у цягніку, калі мы разам вярталіся з паездкі ў Бад-Гомбург, запісала ўражанні, якія атрымаліся і старонкаю дзённіка, і жывой «замалёўкаю з натуры.» Прыводжу яе цалкам:

«Штосьці невыразна прывабнае ёсць для ягонага сэрца ў гэтых маленькіх нямецкіх гарадках з іх ціхім наладжаным жыццём — можа таму, што ягонае ўласнае жыццё было няпростым? Ён вядзе Тамару праз парк з амаль геаметрычна вымеранымі дарожкамі, пад шэрым роўным небам жоўты пясок здаецца цьмяным, а можа гэта ад таго, што восенню ў Германіі заўсёды вільготна, а ў старых парках і асабліва самотна, нават птушкі чынна, як замаркоціўшыся, сядзяць на каіштанах, аголеных познім лістападам. Нездарма Дастаеўскі менавіта тут разыгрываў праз сваіх герояў неўтаймоўныя жарсці славяніна, які не знаходзіць прымянення ні сабе, ні свайму жыццю на радзіме. А можа ў вобразе Гульца аддалена адбівалася (нават калі пісьменнік сам таго не ўсведамляў) горкае пачуццё закінутасці і чужасці сябе самога ўсюды, якое прыйшло да яго з генаў беларускага роду Дастаеўскіх, што з'ехалі пазней у Расію з «чужой бацькаўшчыны»? Як там у кнізе: «Наступае восень, жаўцее ліст. Сяджу ў гэтым паньлым гарадку (о, якія ж паньлыя германскія гарадкі!)»

Барыс Уладзіміравіч з Тамарай ідуць да казіно, ён расказвае пра гэты раман Дастаеўскага.

У казіно, якое цяпер проста памяшканне, дзе праходзяць розныя гарадскія мерапрыемствы, сёння таксама нейкі сход ці з'езд — аматараў піва, гамбургскіх сасісак ці рызэншнайцэраў. Але, калі ён тлумачыць, на што прыйшоў, і паказвае на дошку, што вісіць ля уваходу, гасцей прапускаюць. Яны ціха заходзяць ў затлумлены мітуснёй вестыбюль, а пасля ў вялікую, з мармуровай падлогай, залу, дзе цяпер пустэльня (пасяджэнне будзе праходзіць недзе ў самой глыбіні гэтага шэрага рэспектабельнага будынка). У залі, як вартавыя, стаяць калоны і вялікія паўкруглыя вокны, апушчаныя амаль да самай падлогі. Не верыцца, што амаль паўтара стагоддзя таму тут было цесна і тлумна, а па гэтай мармуровай падлозе прагна соўгаліся, нецярпліва пераступалі з нагі на нагу сотні людзей, прывабленых з усіх куткоў свету зьяўненнем багацця. Зноў паўстаюць у памяці радкі з «Гульца»: «З якой пажадлівасцю гляджу я на ігорны стол, па якім раскіданыя луідоры, фрыдрыхсдоры і талеры, на слупкі золата, калі яны ад саўка крупера рассыпаюцца ў кучы золата, што гараць як жар, альбо на доўгія, у аршын, слупкі серабра, што ляжаць вакол кола. Яшчэ падыходзячы да гульневай залі, за два пакоі, толькі што я пачую дзеньканне грошай, што перасыпаюцца, — мяне амаль скручвае сутарга.»

У гэтых сценах людзей сапраўды скручвала — шалёная неўтаймавальнасць, вар'яцкая надзея разбагацець, а пасля проигрышу — адчай, які часта штурхаў да самазгубы. Колькі такіх жарсцей тут адгрымела, колькі

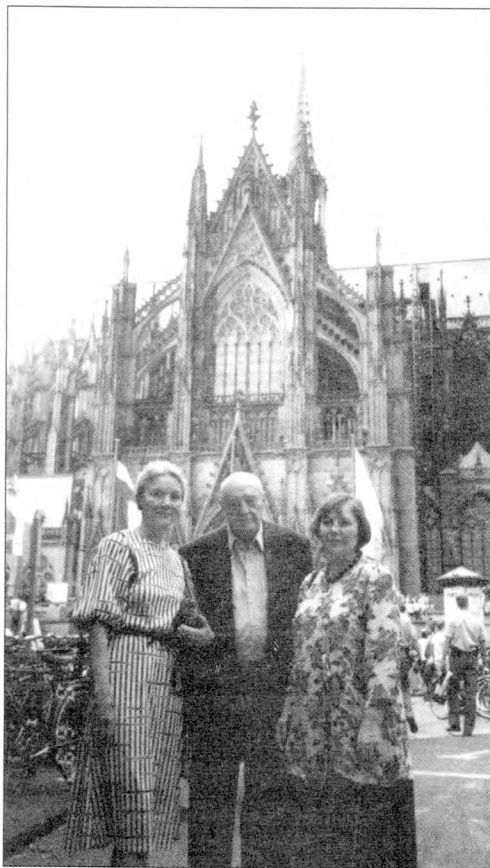
жыццяў патрачана марна! Але тое, мінулае стагоддзе забівала людзей сумам і бяздзейснасцю, а гэтае, дваццатае, мільёны і мільёны паклала дзеля ідэі, якая урэшце аказалася бясплоднай. І менавіта ён, рускі геній з беларускімі каранямі, першы прадказаў лічбу, якую напачатку заплацяць за вар'яцкую ідэю, — сто тысяч. Сто тысяч жыццяў!

Барыс Уладзіміравіч, верагодна, думае пра тое ж, а яшчэ ўзгадвае, што і ягонае жыццё павінна было быць пакладзена за гэтую ж ідэю: таталітарны лад жыцця, правадыр — бог, якому пакланяюцца бяздумныя мільёны-адзінкі. Але ён выжыў, ён выбраўся з чорнай бездані, дзе зніклі тысячы ягоных аднадумцаў...

— Аб чым ты думаеш? — ціха пытаецца Тамара, і ён нібы вяртаецца сюды, у залу, дзе чорныя і шэрыя ўзоры на падлозе пацямнелі, можа, ад таго, што ўвабралі ў сябе хоць і чорную нянавісць да іншых, каму пашанцавала.

Дождж узмацняецца, яны выходзяць і распушчаюць парасоны. Але спакойны настрой Барыса Уладзіміравіча парушаны, ён кажа пра тых, хто ніколі сюды не прыйдзе. Кажа пра тое, што на радзіме, на карэліцка-наваградскай дарозе, там-сям былі якраз такія ж самыя дубы, што і тут. І зразумела, што ён зноў згадвае падзеі, людзей, з якімі сустракаўся на сваёй доўгай дарозе жыцця.

Чаму так разварушыла ягоную душу казіно ў пустэльным асеннім парку? Можа, ад таго, што аджыўшыя ў памяці старонкі раманаў нібы звязваюць яго з маладосцю, калі ён жыў там, далёка-далёка, і ніколі не думаў, што будзе некалі хадзіць сцяжынкамі герояў, пра якіх чытаў? А можа, гэтыя магутныя, дагледжаныя дубы нагадваюць яму родных, асабліва бацьку, да якога спяшаўся некалі з Наваградка па дарозе, дзе садзіўся

*Тамара, Барыс Уладзіміравіч,
Вольга Іпатава. Кёльн, 1997 г.*

адпачыць пад такімі ж дубамі, — бацьку, які спіць вечным сном на карэліцкіх могілках?

Пасля мы абедаем. Кельнеры спрытна сноўдаюць паміж бялюткімі пустымі столікамі. Час нібы спыніўся: гэтак жа сноўдалі яны і сто пяцьдзесят гадоў таму, калі тут сядзелі абруселыя шляхцічы з «Северо-Западного края», што прыеджалі ў Еўропу. Але ці сапраўды былі яны тут? І — ці памяталі пра Літву-Беларусь, чья мова зараз, у 1997 годзе, усё ж гучыць тут, за сталом бадгомбургскага кафэ?

Тамара Казевіч, памочніца Барыса Кіта, нямала зрабіла і для беларускай справы, у прыватнасці пераклала на нямецкую мову вершы Масея Сяднёва, калі Барыс Кіт спрабаваў дабіцца намінацыі гэтага выдатнага беларускага паэта на Нобелеўскую прэмію.

Гады, праведзеныя ў Германіі, далі яму выхад на еўрапейскую навуковую эліту, што таксама працавала ў галіне астранаўтыкі.

Найперш трэба тут узгадаць астранаўтычнае таварыства імя Германа Обэрта, што было заснаванае ў Нямеччыне ў 1976 годзе.

Постаць Германа Обэрта, аднаго з трох заснавальнікаў аэранаўтыкі, што пачыналі сваю дзейнасць яшчэ на пачатку XX стагоддзя незалежна адзін ад аднаго (тут варта ўзгадаць К. Цыялкоўскага і Годарда), добра вядомая ўсім навукоўцам ды міжнароднай грамадскасці.

Прыняцце нашага земляка ў гэтае элітарнае таварыства спачатку сябрам, а потым членам савета дырэктараў значыла высокае прызнанне Кіта як вучонага — даследчыка. Яго заслугі перад сусветнай астранаўтыкай былі адзначаныя залатой брошшу і вялікім залатым медалём Германа Обэрта на стужцы. Так ганаравала яго Нямеччына. А Парыж даў яму званне члена-карэспандэнта Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, што знаходзіцца ў Францыі.

Грамадская дзейнасць Кіта напрыканцы ХХ і на пачатку ХХІ стагоддзя

Лісты, аповеды, успаміны сучаснікаў

Эпіграфам да гэтага раздзелу хочацца паставіць словы, што не аднойчы лейтматывам гучалі ў розных гутарках і інтэрв'ю, якія на працягу апошніх чатырнаццаці гадоў даваў Барыс Уладзіміравіч. Гэта мара і сцверджанне, прадбачанне і ажыццяўленне:

«Я прыду з далёкае чужыны...»

Масей Сяднёў

Адзін з любімых вершаў Б. Кіта верш М. Сяднёва, дзе ёсць гэтыя радкі. Напісаны на чужыне, ён найбольш яскрава ўвасабляе мару кожнага беларуса, які апынуліся далёка за межамі Бацькаўшчыны.

Вярнуцца ў час, які прайшоў, нельга. Але паспрабаваць увайсці ў тую плынь, якою адзначана на Беларусі сённяшняе жыццё, можна. Ды падзеі апошніх дзесяці гадоў адхіснулі ад нас многіх нашых суайчыннікаў, хто дзесяцігоддзямі марыў нешта зрабіць для радзімы. Гэта горка ўсведамляць, аднак мы ўдвая ўдзячныя тым, хто, нягледзячы ні на што, спрабуе дапамагчы Беларусі ў надта нялёгкіх для яе палітычных і эканамічных умовах.

Барыс Кіт сярод гэтых дарагіх нам і сваёй былой, і сваёй сённяшняй дзейнасцю людзей.

Адразу пасля падзення камунізму Барыс Кіт пастараўся сам наладзіць сувязі з радзімай. І, упершыню з'явіўшыся на Беларусі ў артыкулах і ўспамінах, самім гэтым сваім з'яўленнем распачаў дзейнасць па вяртанні гістарычнай памяці, па выхаванні гонару за Беларусь і яе сыноў. Яго асоба, без перабольшання, уразіла нашых сучаснікаў. Ягоны прыезд на радзіму ў чэрвені 1992 года набыў шырокую вядомасць. У друку з'явілася шмат публікацый — гэта былі водгукі на прыезд невядомага дагэтуль земляка, які праславіўся ў свеце, а таксама ўспаміны ягоных былых вучняў пра гады, якія таксама амаль ніколі не былі як след адзначаныя ні ў навуцы, ні ў публіцыстыцы — перадваенныя і асабліва ваенныя, калі ўпершыню за

дзесяцігоддзі адкрыліся храмы, дзе набажэнствы вяліся па-беларуску, і калі асветніцтва, нягледзячы ні на што, стала нацыянальным.

Асабліва хвалюючай стала сустрэча Б. Кіта з былымі вучнямі.

Ініцыятарам яе быў Алесь Гатковіч — паэт, публіцыст, які некалі пачынаў свой творчы шлях у гуртках Маладзечанскай гандлёвай школы, а цяпер жыве ў Англіі і друкуецца пад псеўданімам А. Гілярчык (сам ён цікава распавядае пра свой псеўданім у адным з лістоў да Б. Кіта).

19 чэрвеня 1992 года мэр Маладзечна Генадзь Карпенка адкрыў гэтую сапраўды незабыўную сустрэчу.

Была яна незабыўнай яшчэ і тым, што пасля абвяшчэння Беларусі незалежнай дзяржавай пачаўся магутны ўздым нацыянальнага Адраджэння. Гэта быў час, калі пачалі адчыняцца беларускія школы, загаварылі аб сапраўднай, а не фальсіфікаванай гісторыі нашага народа, калі стала магчымым адкрыццё многіх раней строга засакрэчаных старонак. Адчыніліся, хаця і з вялікім рыпеннем, спецсховы, паўстаў жорсткі, нялюдскі вываратны бок камуністычнай сістэмы, пабудаванай на крыві і насіллі. Здавалася, назад шляху быць не можа і што здзяйсненне мары народа аб сваёй незалежнасці будзе ісці поўнай хадою. Жыццё паказала, што спрыяльныя гістарычныя абставіны могуць і не прадоўжыцца, што цяжкае, пакутнае змаганне наперадзе і што, як спявае папулярны спявак Анатоль Ярмоленка, «О, як далёка нам яшчэ да Беларусі!»

Але тады, у 1992 годзе, пачыналі здзяйсняцца многія, здавалася б, немагчымыя рэчы, у тым ліку і трыумфальнае вяртанне беларусаў-эмігрантаў — у падручнікі, у кнігі, у грамадскае жыццё.

Вось чаму настрой ва ўсіх быў асаблівы, прыўзняты. Яны нібы прысутнічалі пры нейкім цудзе. І агульнае адчуванне яскрава праявілася ў публікацыях і выказваннях удзельнікаў той сустрэчы — прафесара Пятра Кузюковіча, гісторыка Міколы Ермаловіча, краязнаўца Генадзя Каханюўскага (апошнія два заўчасна пайшлі ад нас), Кастуся Харашэвіча і многіх іншых.

Дзякуючы гэтай сустрэчы стала шырока вядомай адна са старонак беларускага школьніцтва ў Маладзечне, Паставах, а таксама ў Вільні і на Наваградчыне. Постаць Барыса Кіта па-новаму высвятліла дзейнасць Наваградскай і Віленскай беларускіх гімназій, як бы зніталася іх у адно — рэдкія публікацыі аб гэтых навучальных установах раз-пораз з'яўляліся ў часопісах і газетах, асабліва ў Вільні, але яны былі як бы разрозненыя, утрымліваліся ў многіх успамінах. Калі можна выкарыстаць такое параўнанне, то Барыс Кіт з'явіўся тым магутным магнітам, які прыцягнуў іх да сябе і вакол якога яны аб'ядналіся ў адно, адкрыўшы нам вялікі пласт беларускага жыцця ў перадваенных Вільні і Наваградку. Па сутнасці, мы

ведалі тагачасныя і Вільню, і Наваградак па ўспамінах Максіма Танка, Валянціна Таўлая, Уладзіміра Калесніка, але гэта быў толькі адзін пласт жыцця змагання за родную мову ва ўпакоўцы камсамольскіх і камуністычных арганізацый. Дарэчы, усё астатняе яшчэ ў нядаўнія часы аб'яўлялася нацыяналістычным альбо проста замоўчвалася.

У тых гады, разам з Барысам Кітам, да нас вярнуліся многія незаслужана забытыя імёны рупліўцаў беларушчыны: Пётра Скрабец, браты Орсы, Янка Давідовіч, Ян Цеханоўскі...

Сардэчна сустрэты быў Барыс Уладзіміравіч і ў Акадэміі навук, дзе пазнаёміўся з акадэмікамі Ф. Фёдаравым і Р. Гарэцкім, іншымі навукоўцамі.

У выдавецтве «Беларуская энцыклапедыя» імя П. Броўкі таксама адбылася сустрэча. Міхась Ткачоў, знаны вучоны, грамадскі дзеяч, які ўзначальваў тады Энцыклапедыю, быў захоплены як беларускай, так і замежнай дзейнасцю Б. Кіта і яго дасягненнямі ў навуцы.

Гаворачы пра Міхася Аляксандравіча, чья заўчасная смерць была вялікім горам для ўсёй нацыянальна свядомай грамадскасці Беларусі, трэба адзначыць, што менавіта ён даў, бадай што, першае на Беларусі і, як усё, што выходзіла з-пад ягонага пяра, выдатнае азначэнне навуковай постаці Б. Кіта, паставіўшы яго ў адзін шэраг з Казімірам Семяновічам, які жыў у XVII стагоддзі (1600–1651) і абессмяроціў сваё імя як вынаходнік шматступеньчатай ракеты, аўтар феноменальнай па сваёй вартасці кнігі «Вялікае мастацтва артылерыі» і вучоны-прыродазнавец.

У апошнім раздзеле кнігі, напісаным ім разам з А. М. Бельскім і названым гэтаксама, як і славыты твор К. Семяновіча, М. Ткачоў дае сціслы пераказ асноўных жыццёвых падзей Барыса Уладзіміравіча і заканчвае яе так:

«І сёння, гаворачы пра стваральнікаў ракетнай тэхнікі, мы павінны ўсведамляць, што сярод выдатных ракетчыкаў і інжынераў побач з беларусам К. Семяновічам, ангельцам У. Кангрэвам, французам Р. Эно-Пельтры, амерыканцам Р. Годардам, немцамі Г. Обэртам і фон Браўнам, рускім К. Цыялкоўскім і С. Каралёвым назаўсёды пранісалася імя Барыса Кіта».

Такім чынам, доктар гістарычных навук выдатна ўсвядоміў усё значэнне таго, што зрабіў наш выдатны змяляк Б. Кіт следам за геніяльным Казімірам Семяновічам.

Цікава, што кніга гэтага выхадца з Магілёўска-Віцебскага Падняпроўя, якая зрабіла яго імя славытым па ўсёй Еўропе («Вялікае мастацтва артылерыі») была апроч Нідэрландаў надрукаваная ў нямецкім перакладзе менавіта ў Франкфурце-на-Майне ў 1676 годзе, дзе праз 300 гадоў

паселіцца яго паслядоўнік, таксама беларус Барыс Кіт, чыю доктарскую працу перакладуць на многія мовы свету, у тым ліку і на нямецкую. Калі нямецкі пераклад К. Семяновіча быў нават у бібліятэцы рускага цара Пятра I, то кнігам Б. Кіта быў наканаваны яшчэ больш цікавы лёс — яны былі перакладзеныя на многія мовы свету і шырока выкарыстоўваюцца дагэтуль як падручнік па ракетным паліве для інжынераў і ўсіх, хто займаецца ракетнай тэхнікай. Цікава, што неяк мне давялося прысутнічаць пры візіце Б. Кіта ў франкфурцкае аддзяленне беларускага авіяпрадпрыемства «Белавія». Пачуўшы прозвішча Б. Кіта, супрацоўнік кампаніі, былы харкаўскі інжынер, нагадаў, што ён чытаў і добра ведае кнігу аднафамільца сённяшняга госця. Калі ж Барыс Уладзіміравіч сказаў, што ён і ёсць той самы аўтар, былы савецкі інжынер не мог апамятацца ад здзіўлення і некалькі разоў паўтарыў, што сёння самы знамянальны дзень яго жыцця... Ёсць кнігі Б. Кіта і ў бібліятэцы Кангрэса ЗША, у тым ліку і абедзве кнігі пра яго, напісаныя Лідзіяй Савік, а таксама альбом, выдадзены да 90-годдзя.

Прыезд Барыса Кіта на Беларусь, яго выступленні, бяспрэчны аўтарытэт яго як навукоўца з сусветным імем натхніў не аднаго Міхася Ткачова. Сярод тых, з кім ён стаў актыўна ліставацца пасля вяртання ў Франкфурт-на-Майне, рэктар Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта прафесар І. М. Жарскі, былы дырэктар Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Францішка Скарыны прафесар Адам Мальдзіс, многія знакамітыя людзі Беларусі.

Сярод першых грамадска значных акцый трэба ўзгадаць і перадачу ўласнага архіва Наваградскаму краязнаўчаму музею праз міністра замежных спраў Беларусі Пятра Краўчанку восенню 1992 года. Гэтая акцыя набыла шырокі розгалас дзякуючы таму, што беларуская інтэлігенцыя добра ўсведамляла, што такі архіў дае ёй магчымасць даведацца пра імёны і вялікую грамадскую і культурніцкую дзейнасць беларускіх эмігрантаў за мяжой (хаця нельга тут не ўспомніць кнігу В. Кіпеля «Беларусы ў ЗША», якая выйшла ў Амерыцы). У архіве змешчаны сотні лістоў з Аўстраліі, Англіі, ЗША, Канады, дзе былыя калегі і сябры шчыра дзяліліся сваімі клопатамі пра становішча на Беларусі, пра фінансавыя цяжкасці з выпускам газет і часопісаў, якія яны ўсё ж рупіліся выдаваць. І гэтыя каштоўнейшыя звесткі пра іхняе ўласнае жыццё сталі выдатнай магчымасцю ўсвядоміць, што можа — і робіць — чалавек у свабодным, дэмакратычным грамадстве і што галоўнае — гэта любоў да Бацькаўшчыны і нездратаваная ініцыятыва.

У тым жа 1993 годзе Кіт быў абраны ганаровым членам Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Гэтая арганізацыя змагла ў самы кароткі тэрмін

стаць уплывовай у міжнародных навуковых колах як дзякуючы нястомнай працы яе заснавальніка, выдатнага беларускага дзеяча Адама Мальдзіса, так і намаганням яе сяброў за мяжой, сярод якіх Барыс Кіт стаўся адным з самых актыўных. Асацыяцыя беларусістаў праводзіць вялікую працу па прапагандзе беларускай культуры.

У ліпені 1993 года ў Наваградку адбылася таксама Міжнародная навуковая канферэнцыя «3-я Наваградскія чытанні», дзе з паведамленнем пра жыццё і дзейнасць Б. Кіта выступіла Т. Вяршыцкая, а 22 верасня 1995 г., на Чацвёртых чытаннях — Лідзія Савік. Трэба сказаць, што гэтая Міжнародная канферэнцыя, якая паступова набывае шырокую вядомасць, першы раз адбылася 18 мая 1991 г., і вось ужо каторы год запар яна праходзіць з цікавым дакладам альбо паведамленнем пра нейкі новы аспект шырокай грамадскай дзейнасці Б. Кіта.

У 1994 годзе Б. Кіт стаў адным з заснавальнікаў і віцэ-прэзідэнтам Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, прэзідэнтам жа — Яўген Шыраеў, беларус з Лебедзева, дзе выкладаў матэматыку ў пачатку вайны Барыс Уладзіміравіч і адкуль паходзяць яго сваякі па жонцы Ніне Іванаўне. Стварэнне АН Еўразіі таксама атрымала вялікі рэзананс у грамадстве менавіта дзякуючы таму, што ў яе ўвайшлі знакамітыя навукоўцы з многіх краін свету.

Цяпер, праз дзесяцігоддзе, асабліва добра бачна, наколькі важным для грамадства стаў выхад кнігі пісьменніцы Лідзіі Савік «Вяртанне» ў 1993 годзе. Фактычна гэта была першая праўдзівая біяграфія аднаго з тых славутых эмігрантаў, пра якіх доўгія дзесяцігоддзі грамадства мела толькі скажоныя афіцыйнай прапагандай звесткі — нават не звесткі, а злосную, несправядлівую «атэстацыю» той вялікай працы, якую яны рабілі на карысць сваёй радзімы за яе межамі. На ўрачыстую прэзентацыю кнігі ва ўніверсітэце культуры сабралася грамадскасць Мінска, на ёй прысутнічаў часовы павераны ЗША ў Рэспубліцы Беларусь Джордж Альберт Крол (нядаўна ён вярнуўся на Беларусь як пасол ЗША, і, што характэрна, ужо з нядрэнным веданнем беларускай мовы). Асноўнай жа часткай аўдыторыі была моладзь — тая моладзь, якая павінна несці ва ўсе куткі Беларусі культуру яе народа і якая брала ў вечарыне самы актыўны ўдзел.

Кніга Л. Савік за гэтыя гады заслужана атрымала вялікі розгалас, на яе з'явілася шмат рэцэнзій. Хочацца тут прывесці адну з іх, напісаную Леакадзіяй Мілаш, выкладчыцай беларускай школы ў Вільні, якая цяпер працягвае тую працу, што некалі рабіў у гэтай сталіцы беларускага культурнага жыцця сам Барыс Уладзіміравіч:

«Лёсам падараваныя сустрэчы

Нядаўна прачытала кнігу Лідзіі Савік «Космас беларуса» пра Барыса Кіта і столькі знайшла знаёмых прозвішчаў. Па-першае, у Вільні жыве імат вучняў Б. Кіта, а Пятро Новік з адной вёскі, адкуль і Барыс Кіт, з Агароднікаў, бацька Б. Кіта хрысціў Пятра Новіка і не толькі яго — недалёка ад мяне жыве Ганна Бялевіч (дзявочае прозвішча Друцько), яе таксама хрысціў Уладзімір Кіт. І Пятро Новік, і Ганна Бялевіч імат распавядалі пра мясціны, дзе прайшло дзяцінства вядомага вучонага, пра ягоных бацькоў. Яшчэ ў кнізе «Космас беларуса» ёсць такі эпізод пра настаўніка Наваградскай гімназіі Міхася Чатырку. «Міхась Чатырка з сям'ёй жыў у Любчы, прыгожым мястэчку над Нёманам, меў добры, прасторны дом... Па суседству з Чатыркамі стаяў дом Крупічаў, багатых гаспадароў, у дачку якіх Б. Кіт быў закаханы...»

Я даўно сябрую з сям'ёй М. Рулінскага. Жонка Мікалая Рулінскага Кіра Прохараўна адна з дачок Крупічаў. А было іх у Прохара Крупіча чатыры: Анфіса, Марыя, Ларыса, Кіра і сын Міша. Іх бацька, Прохар, быў вельмі добры гаспадар, некалькі разоў ездзіў у Амерыку на заробкі, вярнуўся, пабудаваў вялікі на два канцы дом, трымалі гаспадарку, пасля 1939 года ўсё было канфіскавана, а сям'ю вывезлі ў Краснаярскі край. Марыя і Ларыса скончылі Віленскую беларускую гімназію, а Кіра спачатку вучылася ў польскай школе, потым у беларускай. Марыя Крупіч разам вучылася і сябрвала з Нінай Карсачанкай (першай жонкай Б. Кіта). У сямейным альбоме Рулінскіх ёсць імат фотаздымкаў, дзе Марыя і Ніна разам, вучнёўскіх. Марыя Крупіч пасля Сібіры працавала бухгалтарам у Любчы, завочна закончыла медыцынскі інстытут і да пенсіі працавала фармацэўтам у Любчы. Анфіса настаўнічала на Навагрудчыне (дарэчы, фотаздымак спектакля Я. Купалы «Паўлінка», змешчаны ў кнізе А. Анішчыка «Наваградзкая гімназія», з архіва Анфісы, яна брала ўдзел у спектаклі, будучы вучаніцай гімназіі. Зараз ён знаходзіцца ў яе сына, які жыве ў Любчы).

Ларыса Крупіч закончыла афіцэрскую школу ў Разані, служыла ў польскай дывізіі імя Т. Касцюшкі, дайшла да Берліна, зараз жыве ў Польшчы, вельмі заслужаны чалавек. Кіра пасля вяртання з Сібіры жыве ў Літве, да пенсіі працавала бухгалтарам на папяровай фабрыцы. Незвычайна цікавая жанчына, феноменальная памяць, гадзінамі распавядае пра дзяцінства ў Любчы, пра архітэктурку гарадка, пра нашу гісторыю, цікавых людзей, з якімі яе звёў лёс. Яе настаўнікам у Любчы быў Б. Рагуля. На сценах кватэры — прыгожыя карціны,

вышытыя рукамі Кіры, розныя сурвэткі, дываны. Сапраўды, свет цесны. Я так удзячна лёсу за сустрэчы з цікавымі людзьмі, у якіх можна бясконца вучыцца, з якіх можна браць прыклад.»

(«Голас Радзімы» ад 30 ліпеня 1998 г.)

Гэты водгук на кнігу цікавы тым, што пашырае кола асобаў, так ці іначай звязаных з асобай Б. Кіта, і адначасова паказвае той свет, у якім ён жыў і які амаль цалкам быў знішчаны на Беларусі. Гэта і прозвішчы, паддзеныя па-беларуску: Карсачанка (так пісалі і пра Буйлу — Буйлянка), гэта і трагічнае, калі так можна сказаць, «разарванне» сям’і, якая апынулася ў розных краінах не па сваёй ахвоце, гэта і амаль «абавязковае» пакаранне немаведама за што ў Сібіры...

Думаецца часам — хто напіша гэтую «Сагу пра беларусаў», гэтую горкую праўду аб тым, што напаткала наш народ у дваццатым стагоддзі?!

Задача гэтая можа быць пад сілу хіба што наступнаму пакаленню, бо сённяшняе толькі пачынае даведвацца праўду, і то не ўсю: сведкі ўсяму гэтаму маўчаць альбо, стомленыя і знявераныя, ужо сышлі ў магілы. І ўсё ж, кавалкамі, фрагментамі, асобнымі рыскамі пачынае праяўляцца айсберг народнага жыцця, захліснуты бруднымі хвалямі хлусні.

Вось чаму ўсё, што напісана пра нашых эмігрантаў, дапамагае гэтаму глыбіннаму працэсу самаідэнтыфікацыі. Нездарма ўсё часцей з’яўляюцца публікацыі, дзе расказваецца пра беларусаў — пра род, у якім кожны тварыў тое, што вызначыў яму лёс, і, непрыкметна для сябе, клаўся цаглінай агульнага беларускага дому, які імкнуліся разбурыць ворагі, стараючыся, каб цагліны гэтыя ішлі на патрэбу іншых. Калі працягваць параўнанне, дык постаць Кіта стала неад’емнай часткай адной са сцен захаванага праз стагоддзі нашага Дому і як бы цэментуе вакол сябе іншыя цагліны...

Думаецца, што ў многім дзякуючы кнізе Лідзіі Савік напісаў І. Пушкін біяграфію рода Шыркаўцоў («Літаратура і мастацтва», 26 лютага 1999) пад назвай «Быў час, быў век, была эпоха», дзе расказваецца пра Аляксандра Шыркаўца, беларуса, які змагаўся ў дывізіі імя Касцюшкі і, застаўшыся ў Польшчы (бо, як сказана ў публікацыі, памятаў лёс бацькі, які адседзеў 10 гадоў у сталінскіх лагерах), скончыў ваенна-медыцынскую акадэмію і працаваў лекарам, прыносячы карысць народу, які ўмее цаніць зробленае для яго.

«Пасля таго як Аляксандр скончыў шэсць класаў школы, ён паступіў вучыцца ў Віленскую беларускую гімназію — тагачасны прытулак для дзяцей мясцовых беларускіх радыкалаў. Самым шанаваным

у вачах хлопцаў настаўнікам гімназіі быў Барыс Кіт, як пісалі тады — Кіта, будучы стваральнік паліва для амерыканскіх ракет. Добрыя ўспаміны пра свайго выкладчыка Аляксандр захаваў на ўсё жыццё.

Гэтак жа, як Барыс Кіт не быў шараговым выкладчыкам, Аляксандр не быў звычайным гімназістам.»

Так вяртанне Кіта на Беларусь стала свайго кшталту дапамогай свайму народу, ажыўленнем яго гістарычнай памяці, натхнення. Але самую вялікую дапамогу аказаў Б. Кіт свайму роднаму гораду — Наваградку.

Вельмі важным для Наваградка аказалася, калі так можна сказаць, «агітацыя» за беларусаў, распачатая Б. Кітам яшчэ разам са сп. Юрыем Попкам, які, жывучы ў Ляймэне, пачаў збіраць экспанаты для беларускага музея. Барыс Уладзіміравіч дапамагаў стварэнню музея і не толькі грашыма, але найбольш сваім аўтарытэтам вучонага, заслужанага (а праз тры гады і ганаровага) прафесара еўрапейскага аддзела Мэрылендскага універсітэта і лаўрэата Залатой узнагароды ад таварыства імя Германа Обэрта.

Цікава тое, што немцы ў Ляймэне сталіся ці не адзінымі жыхарамі Нямеччыны (не лічачы вучоных), якія ведалі сапраўдную, не русіфікаваную гісторыю Беларусі. Якраз менавіта яны, праз колькі гадоў пасля смерці сп. Попкі і калі адчынілася праржавелая «жалезная заслона», арганізаваліся для паездак на Беларусь і аказання ёй гуманітарнай дапамогі. Такіх паездак было ўжо каля дзесяці, і ў агульнай колькасці яны прывезлі да нас лекаў, адзення і транспарту прыблізна на некалькі мільёнаў нямецкіх марак. Прыязджаюць у Наваградак яны і цяпер.

Сярод тых, хто найчасцей прыязджае на Беларусь, варта ўзгадаць былога обербургамістра Ляймэна Эрбара, асабліва ж натхняльніка гэтых акцый Вольфганга Мюлера — аптэкара, Бернгарда Вальтэра — уладальніка фотамайстэрні, Петэра Міхельса, галоўнага пажарніка горада, Маргарэт Вэйзэ і Хелен Вебер — хатніх гаспадынь, якія бяруць на сябе вельмі нялёгкую працу — шукаць і збіраць грошы на лекі, везці ўсё гэта праз розныя краіны на Беларусь.

Важнай была іхняя практычная дапамога. Але яшчэ больш патрэбнымі, магчыма, аказаліся іхнія сустрэчы з грамадскасцю, выступленні на тэлебачанні, дзе яны казалі аб дэмакратыі і аб тым, што яна дае чалавеку.

Самае важнае, што людзі з Ляймена не кінулі беларусаў у бядзе, не спалохаліся цяжасцяў, якія спужалі вельмі многіх інвестараў з іншых краін і гарадоў Нямеччыны.

Апошні прыезд ляймэнцаў адбыўся ўлетку 2003 года. І лісты — справядачы аб іхніх паездках працягваюць прыходзіць у Франкфурт-на-

Майне, нягледзячы на тое, што ў апошнія гады значна ўскладніліся стасункі Беларусі з еўрапейскімі краінамі.

І ўсё ж лямэнцы, абыходзячы неспрыяльныя абставіны, і сёння апякуюцца беларускім музеем у сваім горадзе, ён актыўна працуе — і хіба гэта не вынік пастаяннай, хай сабе і апасродкаванай, дзейнасці Б. У. Кіта па дапамозе Беларусі і па яе папулярызаванні ў Нямеччыне?

На жаль, па распараджэнні беларускіх уладаў быў максімальна ўскладнены працэс перадачы гуманітарнай дапамогі ў нашу краіну (так, напрыклад, выдадзены цыркуляр, згодна з якім трэба дэклараваць агульную суму ўсяго, што вязецца, плаціць за гэта падатак нашай мытні ды яшчэ па прыбыцці склікаць камісію і ацэньваць яшчэ раз усё, у тым ліку і не новае адзенне, і г. д.).

Невялікая кватэра Барыса Кіта ў Франкфурце-на-Майне стала своеасаблівым прытулкам для тых, хто прыязджае ў Нямеччыну працаваць у архівах альбо па нейкіх сваіх патрэбах. Нашы суайчыннікі, многія з якіх, на жаль, кепска ведаюць еўрапейскія мовы альбо зусім не валодаюць імі, маюць асабліва вострую патрэбу ў тым, каб нехта іх сустрэў альбо праводзіў, апекаваўся імі.

Памятаецца мне, як Барыс Уладзіміравіч у 1993 годзе перастрэў разам са мной на Hauptbahnhof Франкфурта-на-Майне дырэктара выдавецтва «Навука і тэхніка» Анатоля Жадана, які ехаў у Фрайбург і турбаваўся, ці паспее ён перасесці на патрэбны цягнік. Сапраўды, для гэтага заставалася так мала часу, што Барыс Уладзіміравіч, нягледзячы на свой узрост і нашы пратэсты, схпіў адзін з цяжкіх, набітых кнігамі куфраў госця і пацягнуў яго да экспрэса, куды спяшаўся і дырэктар. Анатоль быў так разгублены гэтым, што, развітваючыся і махаючы рукой са свайго экспрэса, усё не мог апамятацца і пасля кожнага раз пры сустрэчы ў Мінску ўспамінаў той выпадак.

Усе, хто бываў у Франкфурце-на-Майне, узгадваюць гэтакі, неспадзяваны для былога савецкага чалавека дэмакратызм, калі т а к і ч а л а в е к — і раптам клапоціцца пра зусім незнаёмага земляка як пра роднага, унікае ў розныя яго турботы і — дапамагае.

Пра гэта сведчаць многія. Вось урывак з артыкула Вольгі Дадзіёмай «У беларускай музыкалогіі паболела сяброў», надрукаваным у газеце «Літаратура і мастацтва» 15 жніўня 1995 г.:

«Ніколі не забуду, як Барыс Уладзіміравіч, даведаўшыся, што я захварэла ў дарозе, адразу прынёс усе неабходныя лекі. Як прыйшоў уначы на вакзал, каб праводзіць на цягнік Святлану (студэнтка-музыказнаўца Святлана Немагай, спадарожніца В. Дадзіёмай. — В. І.),

як яшчэ раней вызваўся быць нашым гідам у Франкфурце і правесці нас у Міжнародны цэнтр нотных рукапісаў. Трэба было бачыць, як уразіла супрацоўнікаў гэтага цэнтра з'яўленне на парозе іхняга офіса самога Кіта! Яго ведаюць на Захадзе не толькі тэхнары, але й гуманітарыі, і гэта не дзіўна: доктар філасофіі ў галіне матэматыкі, знаўца ўсіх еўрапейскіх моў, ён мае глыбокія веды ў галіне сусветнай літаратуры, жывапісу, нават музыкі. Ягонья меркаванні пра музычную культуру — менавіта культуру ў розных яе праявах — падаліся мне настолькі ж дакладнымі, наколькі парадаксальнымі. А калі Барыс Уладзіміравіч даведаўся пра некаторыя факты з гісторыі старадаўняй музыкі Беларусі, ён усхвалявана ўсклікнуў: «Я ўсім пра гэта буду распавядаць, лічыце, што вы знайшлі сапраўднага сябра беларускай музыкалагічнай навукі! І потым, на расстанне: «Пабачыце, у Еўропе вам паўсюль будуць дапамагаць у пошуках, бо карціна еўрапейскай культуры павінна быць адноўлена цалкам і максімальна поўна, а без беларускай культуры — неад'емнай часткі агульнаеўрапейскай — яе аднаўленне немагчыма.»

В. Дадзіёмава пасля той паездкі прывезла камерна-вакальныя ды інструментальныя творы Яна Голанда і Антона Радзівіла, оперу Ж. Ж. Русо «Вясковы чараўнік», якая ставілася ў Ружанах, а таксама здымкі першага беларускага нотадруку XVI стагоддзя, які раней лічыўся страчаным. Гэта, вядома, найперш яе заслуга. Але ж ёсць тут і дапамога Барыса Уладзіміравіча, яго час, яго намаганні.

В. Дадзіёмава дасюль перапісваецца з Барысам Уладзіміравічам. Пасля сваёй камандзіроўкі яна апісвае свае ўражанні ў надзвычай сардэчных словах:

«Шаноўны Барыс Уладзіміравіч!

Ніколі не забудуся на Вашую гасціннасць і дабрыню, якая, ведаю, для Вас з'яўляецца нормай паводзін, а нас, гасцей Ваших, уражвае бязмежна.

Шкадую, што акрамя тэлефоннай размовы падчас Вашага побыту ў Маскве, не здолела наладзіць з Вамі кантакту. Але, шчыра кажучы, чакала выхаду гэтага артыкула ў «Літаратуры і мастацтве», каб хоць трохі Вам падзякаваць. Зрэшты, не пісаць пра Вас немагчыма. Мне падаецца нават, што жыццё і ўчынкi Вашых маглі б скласці сюжэт захапляючага тэлесерыялу.»

Такое пажаданне, дарэчы, не раз ужо з'яўлялася ў беларускім друку. Сапраўды, шлях Б. Кіта, тья калізіі, якія шчодрой жменняй сыпаў яму лёс, могуць скласці канву не аднаго мастацкага твора. І яны ўжо з'яўляюцца.

Да вобраза нашага земляка звярнуліся паэты і празаікі, сярод якіх гонар нашай нацыі Васіль Уладзіміравіч Быкаў. Асноўнай думкай ягоных «Аповядаў Барыса Кіта, расказаных ім самім», ёсць тая, што Беларусь была б бяднейшаю, калі б не мела такога свайго выдатнага сына, як Барыс Кіт. Менавіта вяртанне ўсіх імёнаў, усіх, хто некалі працаваў на родную зямлю і ўклаў у яе свой запас любові і сіл, павінна стаць найбліжэйшай задачай беларускай інтэлігенцыі, бо мы зараз знаходзімся на краю бездані, імя якой — выміранне.

Нездарма ў інтэрв'ю, дадзеным карэспандэнту газеты «Голас Радзімы» Вераніцы Чаркасавай («З вяртаннем вас, Барыс Кіт!», 17 сакавіка 1994 г.) сам ён кажа:

«Я ўжо стары чалавек, мая генерацыя адыходзіць, але зараз Беларусі патрэбны мы ўсе. І калі мы, беларусы, за мяжою нечага дасягнулі, дык гэта ўсё роўна як Беларусь дасягнула, бо ўсё жыццё, дзе б ні жылі і што б ні рабілі, наша Бацькаўшчына заўсёды жыла ў сэрцы.»

Старшыня Рады БНР Івонка Сурвіла высока ацаніла клопат Барыса Кіта аб Васілю Быкаву і ў Франкфурце-на-Майне, і потым, калі наш выдатны пісьменнік быў у Празе і, цяжка хворы, меў патрэбу ў духоўнай падтрымцы. Гэтая духоўная падтрымка вельмі важная і для тых, хто воляй лёсу апынуўся за мяжою, як Васіль Уладзіміравіч, і для тых, хто жыве і змагаецца сёння тут, на Беларусі.

Пра яго пішуць пісьменнікі, навукоўцы, журналісты: Лідзія Савік, Радзім Гарэцкі, Андрэй Майсяёнак, Руслан Качаткоў, Валер Каліноўскі, Ягор Фядзюшын і многія, многія іншыя, хто пабываў у Франкфурце-на-Майне і хто сустрэкаўся з ім у роднай краіне. Каб абмеркаваць з Лідзіяй Савік магчымасць выдаць аповеды, запісаныя Васілём Быкавым, ён, нягледзячы на свой сталы век, летам 2003 года прыехаў у Варшаву, дзе адбыліся таксама яго сустрэчы з многімі беларусамі, якія жывуць у Польшчы. І такая кніга ўжо рыхтуецца.

Ён фінансаваў выданне кнігі да юбілею Віленскай беларускай гімназіі, шмат якія праекты па беларускай культуры.

Ягоныя паездкі за межы Нямеччыны — амаль заўсёды падзея, яны шырока асвятляюцца ў беларускім друку. Вельмі цікава напісала пра ягонае падарожжа па Гарадзеншчыне увосень 1994 года Лідзія Савік. А ўзяць хаця б падарожжа на Віленшчыну ў верасні 1995 года — тады яго сустрэкала Таварыства беларускай культуры ў Вільні, дзе былі і яго былыя вучні. Невялікі артыкул пра сустрэчу з ім настаўніка беларускай школы ў Вільні Паўла Саўчанкі («Сустрэча з Барысам Кітам»: «Голас Радзімы», 7 верасня 1995 г.) варты таго, каб прывесці яго цалкам:

«Нядаўна Таварыства беларускай культуры ў Вільні сустрэла вядомага ў свеце навукоўца — гонар беларускай нацыі — Барыса Кіта, які наведаў Вільню, горад, дзе ён вучыўся ва ўніверсітэце і выкладаў сам у былой беларускай гімназіі, дзе ён пачынаўся як навуковец.

Пакой ТБК не мог умясціць прыйшоўшых на сустрэчу з Кітам. Тут былі старыя віленчукі, цяперашнія вучні беларускай школы, супрацоўнікі беларускага пасольства. Барыс Кіт нагадаў той час, калі ён працаваў выкладчыкам гімназіі і кіраваў гэтай установай, які ўклад унесла гімназія ў выхаванне беларускай інтэлігенцыі. Сярод прысутных былі колішнія вучні Кіта, якія таксама бралі слова і дзякавалі выкладчыку і настаўніку за тое, што ён зрабіў не толькі для іх, але і для ўсяго беларускага руху. Гэта былі вельмі шчырыя пранікнёныя словы Лявона Луцкевіча і Лявона Караля, Веры Шостак і Аляксея Анішчыка, Жэні Навумчык, Дарэчы, А. Анішчык піша кнігу пра Кіта. І хоць спадар Кіт ужо ў сталым узросце, але ўсіх нас здзівіла яго маладосць, рухавасць і абаяльнасць, яго прыгожая беларуская мова і асабліва адданасць адраджэнню Бацькаўшчыны і беларускасці. Так склаўся лёс гэтага чалавека-патрыёта, што большую частку свайго жыцця ён правёў у замежжы і сваім талентам узбагачаў навуку ў тых краінах, дзе жыў, але гэтым жа ён праслаўляў і беларускую нацыю, якая дала свету шмат навукоўцаў і вядомых людзей у розныя часы сваёй гісторыі. Некаторыя з іх сёння жывуць за мяжой, але цікавяцца і дапамагаюць суайчыннікам, дапамагаюць адраджэнню нашай Бацькаўшчыны.

Іх падтрымка, як маральная, так і матэрыяльная, вельмі дапамагае нам, асабліва беларусам Віленшчыны, якія, хоць і жывуць спрадзеве тут, у калысцы беларускай культуры і адраджэнскага цэнтра, але зараз мы далёка ад сваёй зямлі, ад дарагой Беларусі, бо мяжа не дае магчымасці часта бываць на Радзіме. Ды і сродкі масавай інфармацыі даходзяць да нас нерэгулярна.

Нам асабліва прыемна бачыць у сябе людзей, якія цікавяцца нашым жыццём, дапамагаюць адраджэнню беларускай школы, якая на сёння з'яўляецца адзінай поўнай сярэдняй школай у блізкім і далёкім замежжы, якая будзе гонарам беларускага народа і якую павінны падтрымаць беларусы свету. Магу зазначыць, што ўсе выпускнікі нашай школы 1995 года ў колькасці 11 чалавек наступілі ў вышэйшыя навучальныя ўстановы Літвы і Беларусі.

З такой нагоды нам прыемна дзякаваць за лісты і за дапамогу не толькі Барысу Кіту, але і Юрыю Весялкоўскаму, айцу Надсану, К. Акулу, спадарам Ганько, А. Алехніку, М. Гузу, Лемяшонку Т. і шмат іншым.

А сустрэча з Барысам Кітам закончылася тым, што ён паабяцаў сустрэць сваё 90-годдзе тут, у Вільні, сярод сваіх сяброў юнацкіх год, сярод сваіх вучняў.

Шчырае яму дзякуй і доўгіх год плённага жыцця, як і ўсім прыгада-ным вышэй беларусам.»

Калі ведаць, што сярод прысутных былі і вучні, і моладзь, то можна смела спадзявацца, што зярняткі веры і надзеі, якія так шчодро сыпануў падчас гэтай сустрэчы на беларуска-віленскую зямлю сп. Кіт, могуць яшчэ ўзрасці, і ці ў адным пакаленні? Нам асабліва патрэбныя ўзоры мужнасці і любові — яны, што тыя маякі ў туманах і віхурах часу, здольныя дапамагчы не адной душы прыбіцца да хаця і не надта ласкавага, але ж свайго, беларускага берага...

Іскрынкі ў гэтых душах былі запаленыя і ў час яшчэ адной сустрэчы.

Нешматлікія беларусы горада Шальчынінка (іх, паводле словаў кіраўніка Пятра Міхайлавіча Малафея, блізу 2 тысяч), адбудавалі для свайго Цэнтра стары Дом культуры, які не выкарыстоўваўся больш за дзесяць гадоў, зрабіўшы яго адным з самых прыгожых. Сталі выдаваць газету «Наша старонка» — адзіную рэгіянальную газету на беларускай мове ў Летуве, праводзіць цікавыя вечарыны. І зрабілі гэта, нягледзячы на супраціўленне пэўных колаў — напрыклад, у час будаўніцтва кіраўнік быў моцна збіты нейкімі невядомымі, якія ўварваліся ў ягоны дом і гаварылі па-расейску і па-польску. Але Цэнтр паспяхова працуе, і прыезд сюды чалавека, які праз многія дзесяцігоддзі на чужыне не забыўся на родную мову, несумнеўна, запомніцца многім на доўгія гады, калі не назаўсёды.

Тады ж, дарэчы, у Шальчынінкаі (Салечніках) быў створаны клуб імя Б. Кіта — гэтая сустрэча, апісаная Аляксеем Анішчыкам, так і называецца «Клуб імя Кіта». Прыводзім яго тут з нязначнымі скарачэннямі:

«Вельмі гасцінна сустрэлі жаданых гасцей — Б. Кіта і яго спадарожніцу, акадэміка, прафесара Каліфарнійскага ўніверсітэта Бэціну Гайнц — Салечнік (Шальчынінкай). У гэтым старым паселішчы, гаворыць легенда, знаходзілася саляная база, ад чаго і ўзнікла назва горада.

Надвор'е спрыяла. Сярод зеляніны лясоў і палёў хутка мільгалі кіламетры па выдатнай шашы. Непрыкметна праехалі Яшуны (Яшонай), Малыя Салечнікі (Шыльчынінкеляй), і нежк нечакана з'явіліся стройныя і чыстыя будынкi гарадскіх вуліц Шальчынінкай. Невялікае, але ўтульнае, эстэтычна абсталяванае клубнае памяшканне мясцовага аддзялення ТБК сустрэла нечаканасцю. Ключ для адкрыцця дзвярэй клуба быў уручаны акадэміку Барысу Кіту, а на дзвярах красаваўся плакат-надпіс: «Клуб імя акадэміка Барыса Кіта...»

Трэба аддаць справядлівасць кіраўнікам клуба, у прыватнасці Амялевічу, Мілюку і Пятру Малафею: падрыхтавалі сустрэчу прадумана, цікава. Невялікі пакой змясціў нямнога людзей. Але гэта былі шчырыя сябры, саратнікі ў імкненні адрадзіць раён у культурных і эканамічных адносінах.

Пасля выступленняў мясцовых кіраўнікоў і гасцей, а таксама цікавага расказу прафесара Кіта аб яго жыццёвым шляху нас чакала сустрэча з мэрам горада.

Малады мэр раёна і горада — Іосіф Рыбак аказаўся вельмі цікавым і дзелавым чалавекам. Між ім і акадэмікам Кітам завязалася гутарка на...беларускай, рускай і польскай мовах (літоўскую госцю не давалася вывучаць).

Расставаліся госці з мэрам і яго супрацоўнікамі ў добрым настроі. Адчувалася, што тут наладжваецца добразычлівае супрацоўніцтва, шчырае і плённае.

Па дарозе назад працягвалася ажыўленая гутарка з акадэмікам, а таксама «інтэлектуальным выхаванцам» Барыса Кіта — прафесарам, доктарам хіміі Мікалаем Ерчаком і яго жонкай.

Поўнасцю расслабіліся і адпачылі госці ад афіцыйных пытанняў і праблем ў Шальчынінкеляй, дзе шчыра сустрэлі жаданых наведвальнікаў.

На наступны дзень адбыліся провады і сумнае развітанне ў аэрапорце.»

Вялікая пошта Б. Кіта, якая захоўваецца ў Наваградскім гістарычна-краязнаўчым музеі, утрымлівае нямала лістоў-падзяк за дапамогу — матэрыяльную, якою ён шчодро дзяліўся з тымі, хто меў у гэтым патрэбу, а таксама сяброўскае спачуванне ў цяжкіх сітуацыях.

Вось некаторыя з іх:

3 ліста Юрыя Попкі ад 02.02.1988 г:

«За дапамогу Інстытуту, які ёсць і Ваш і мой і ўсіх нас шчыра, шчыра дзякую.»

3 ліста Аляксандра Дарафейчыка, былога вучня Барыса Уладзіміравіча з Віленскай беларускай гімназіі:

«Я здзівіўся, убачыўшы Твой чэк. У апошнім пісьме я пісаў, што ўсё ў парадку, ніякіх грашэй прашу не прысылаць.»

Дзякуе за грашовую дапамогу бібліятэцы і а. Надсан з Лондана.

І яшчэ адзін ліст хочацца прывесці цалкам:

«Нью Ёрк, 12 сакавіка 1980

Дарагі Барыс!

Ня ведаў як цешыцца, атрымаўшы ўчора Твой ліст з Франкфурту. Значыцца, жывеш і кратаешся, дык і гэта добра. Затое ў мяне ня важна: тры гады таму назад з прычыны моцнай цукрыцы (а паганая хвароба) мне ампутавалі левую нагу цэнтымэтраў 8 ніжэй калены.

Зрабілі тут адну пратэзу. Пасля нейкага часу аказалася яна ня годнай, дык зрабілі другую. Але й да гэтай не магу прывыкнуць, дык мала й кратаюся, пераважна сяджу дома, рэдакую пастараму «Беларуса», і ў гэтым уся пацеха.

Вельмі Табе дзякую за прысланыя \$ 60.00 на газэту «Беларус».

Гэтым разам пішу табе кратка. Напішу шырэй, атрымаўшы ад Цябе адказ на гэты ліст. Каб было спраўней, пішы да мяне на мой прыватны адряс, які падаецца на канфэрце й які паўтараю на гэтым лістку ніжэй. Найлепшыя прывітаньні ад мяне й сям'і.

Заўсёды Твой

Станіслаў Станкевіч»

Імя Станіслава Станкевіча ці не Кітам было па-сапраўднаму ўведзена ў наш культурны кантэкст. Даўні яго сябра, ён шмат расказваў у сваіх інтэрв'ю розным газетам пра гэтую неардынарную асобу. І цяпер, праз паўтара дзесяцігоддзі, мы бачым вынік — гэтае імя не згубілася ў бездані часу, яно даволі добра вядомае сённяшняй беларускай інтэлігенцыі. І па многіх лістах С. Станкевіча бачна, наколькі важнай для яго была гэтая пастаянная (так, менавіта пастаянная) дапамога і падтрымка яго малодшага таварыша.

Яшчэ ў архіве шмат лістоў-падзяк за прысланыя грошы ад Міхася Раецкага з Аўстраліі. Шмат у іх і горычы за нашае неразуменне саміх сябе і сваёй непаўторнасці як нацыі.

Міхась Раецкі, дарэчы, у адказ на шматлікія лісты самога Барыса Уладзіміравіча накіраваў Масея Сяднёва, якія той пасылаў у Аўстралію і апавядаў пра свае захады па вылучэнні паэта на Нобелеўскую прэмію, зазначае: «Цешыць мяне, што не пакідаеце свае наважанасці і старанняў вывесці ў свет сп. М. Сяднёва».

Сапраўды: Кіт, мяркуючы па шматлікіх адказах на яго пасланні, не толькі фінансаваў кнігу «Раман Корзюк», але і шмат часу аддаваў прапагандзе твораў М. Сяднёва.

Аналізуючы гэтыя лісты, адчуваеш, што цябе ўраджае ягоная адданасць сяброўству і таленту.

Ён, сапраўды шчыры, сардэчны сябра, робіць сваімі сябрамі многіх з тых, хто знаёміцца з ім упершыню. Вось радкі з ліста вядомага беларускага краязнаўцы і грамадскага дзеяча Генадзя Каханюскага: «Гэта Вы сваім прыездам на Беларусь пакінулі самыя найлепшыя ўражанні як чалавека высокай еўрапейскай культуры. І рады будзем зноў з Вамі сустрэцца». Ліст датаваны 28 жніўня 1992 года.

Вечарыны і сустрэчы з Б. Кітам сапраўды заўсёды надзвычай цікавыя. Пра гэта шмат напісана ў друку. І, што самае галоўнае, яго прыезды на Беларусь далі магчымасць некаторым ягоным вучням упершыню за пяцьдзсят гадоў адкрыта расказаць «пра час і пра сябе», усвядоміць і асэнсавана растлумачыць, чым жа было для іх беларускае школьніцтва. Але дамо слова мастаку Кастусю Харашэвічу («Голас Радзімы», 2 мая 1996 года), які, паведамляючы аб урачыстай вечарыне ў гонар 86-годдзя Б. У. Кіта, піша пра свайго настаўніка не першы раз, але з кожным разам усё глыбей і больш па-філасофску:

«Давялося і мне, як былому яго вучню, напэўна ўпершыню так адкрыта сказаць пра значэнне, якое мела ў далейшым жыцці многіх з нас вучоба ў тагачаснай сярэдняй школе пад кіраўніцтвам Барыса Кіта, дзе выкладалі шчырыя беларусы, высокаадукаваныя інтэлігентныя людзі, адданыя асветніцкай справе. Гэта дапамагло нам не застацца невукамі, і менавіта ў тыя гады ў тым школьным асяроддзі сфармавалася ў многіх з нас нацыянальнае пачуццё. Нават лагеры і турмы, пройдзеныя некаторымі «гандлёўцамі», не перашкодзілі ім стаць сумленнымі людзьмі, прыстойнымі грамадзянамі як у асабістым, так і ў грамадскім жыцці. Я ў лагер не трапіў. Але кляймо «неблагодзеянага» не мінула і мяне. Двойчы, адзін раз у Вільні, другі ў Мінску, мне было адмоўлена ў атрыманні вышэйшай мастацкай адукацыі. Але, як аказалася, тыя некалькі год вучобы ў Барыса Уладзіміравіча і яго паплечнікаў на асветніцтву не прайшлі дарэмна. Грунтоўныя веды, асабліва ў галіне гуманітарных дысцыплін, любоў да сваёй Радзімы, яе гісторыі і культуры мне вельмі дапамаглі ў мастакоўскай творчасці, дапамаглі не стаць прыстасаванцам і апалагетам вульгарнага, так званага «сацыялістычнага рэалізму» ў мастацтве. Затое і сёння мне не сорамна ні за адзін свой твор, асобныя з якіх ужо ўвайшлі ў гістарыяграфію беларускага нацыянальнага жывапісу.

Сувязь і сустрэчы з былымі сябрамі па гандлёвай школе і асабліва з Барысам Уладзіміравічам, спадзяванні на нацыянальнае адраджэнне, на здзяйсненне ідэалаў, што луналі ў нашым юнацтве, якое быццам бы стала магчымым у новай палітычнай сітуацыі пасля 1991

года, дапамаглі мне і ў вялікім бацькоўскім горы, калі я страціў адзінага сына.»

Такое прызнанне каштуе дорага, і яно гаворыць пра многае — у прыватнасці, пра тое, кім з’яўляецца Б. Кіт у сённяшнім часе для нашых людзей, нашых сучаснікаў. Вось яшчэ адно сведчанне:

«...сёння Барыс Кіт дапамагае нам выжыць, не згубіць веру ў свае сілы і магчымасці, не заблытацца ў пошуках «лепшай долі»

— піша ў сваім артыкуле доктар Андрэй Майсяёнак («Пагоня», 21 красавіка 1995 г).

Нават прэзентацыя кнігі Аляксея Анішчыка «Наваградская беларуская гімназія», што адбылася якраз у дзень нараджэння славутага земляка, а менавіта 6 красавіка 1998 года ў Беларускім гуманітарным ліцэі (сёння гвалтоўна зачыненым уладамі), была пабудаваная ў большасці на аснове Барыса Уладзіміравіча А. Анішчык, які вучыўся у Наваградскай беларускай гімназіі і ведае яго недзе каля сямідзесяці гадоў, шмат апавядаў пра тыя гады, калі яны разам змагаліся за Беларусь як дзеячы культуры і адукацыі.

Дарэчы сказаць тут аб тым, што вартасць кнігі вялікая. Аўтар сабраў унікальныя матэрыялы, аднавіў амаль ужо забытыя, а ў большасці і зусім невядомыя старонкі гэтай выдатнай нацыянальнай установы, якая змагла узгадаваць многіх выдатных дзеячаў культуры і адукацыі. На здымках мы ўпершыню ўбачылі тых, пра каго ўспамінаецца ў кнізе «Космас беларуса». На тую сустрэчу прыйшлі былыя вучні Кіта — прафесары П. Кузюковіч і А. Раковіч, а таксама ягоны калега па выкладчыцкай працы ў Наваградскай беларускай гімназіі Леанід Барысаглебскі, прафесар БДУ. Прысутнічалі там і пісьменнікі, сярод іх — Лідзія Савік.

Гэтая сустрэча прайшла цёпла і шчыра. Дый тое сказаць — Беларускі гуманітарны ліцэй з яго мужным дырэктарам Уладзімірам Георгіевічам Коласам па праве можна параўнаць з тымі гімназіямі, якімі кіраваў Барыс Кіт — той жа нацыянальны накірунак, тая ж захопленасць справай. Тады ліцэй толькі што першы раз адстаяў сваё права на існаванне — у шматлікіх страйках, акцыях пратэсту. І вучням яго былі добра зразумелыя сумныя ноткі, якія міжволі гучалі ў выступленнях шаноўных гасцей, калі яны гаварылі пра ўціск беларускасці ў гады сваёй маладосці. Аднак ва ўсіх без выключэння гаворках-успамінах адначасова была здзіўляльная для ўзросту выступоўцаў маладая бадзёрасць і надзея, а таксама даўняе захапленне сваім дырэктарам, чый 88-гадовы юбілей адзначаўся ў гэты веснавы дзень.

Гледзячы на твары хлопцаў і дзяўчат, якія прыйшлі на сустрэчу, міжволі думалася пра тое, хто вырасце з іх. У адно цвёрда верылася — гэта будучы

выдатныя людзі, сапраўдныя грамадзяне, бо ў складзе настаўнікаў — сапраўдныя патрыёты, сярод якіх былы дэпутат Вярхоўнага Савета 12 склікання Лявон Баршчэўскі, адзін з тых, хто быў ініцыятарам абвяшчэння незалежнай Беларусі ў 1991 годзе. А Уладзімір Колас — рэжысёр, аўтар многіх дакументальных фільмаў, які перакананы ў тым, што калі беларусу даць волю і магчымасць паказаць свае сілы, ён зможа ўсё.

Беларускі гуманітарны ліцэй і сёння, нягледзячы на неверагодна цяжкія ўмовы, праводзіць вялікую выхаваўчую работу сярод беларускай моладзі, і Б. У. Кіт трывала ўвайшоў пасля гэтай сустрэчы ў лік людзей, якіх гэтая моладзь шануе і ў кім бачыць прыклад для сябе. Пра гэта сведчылі словы маладых, іхняя цікаўнасць да асобы славутага акадэміка.

У тыя ж красавіцкія дні прайшла яшчэ адна вечарына ў гонар дня нараджэння Б. У. Кіта, якую правялі ў Маладзёжным тэатры. Яго дырэктар, прэзідэнт абшчыны літоўцаў на Беларусі сп. Віргінія Тарнаўскайтэ асабліваю ўвагу ў сваім слове аддала таму, што ў першыя пасляваенныя гады працу па разняволенню народаў, што трапілі пад камуністычны прыгнёт, сп. Кіт праводзіў разам з літоўцамі — прафесарам Біржышкам, генералам Раштыкісам і іншымі, што ён, любячы Беларусь, разам з тым быў заўсёды зычлівы да людзей іншых нацыянальнасцяў, быў здольны на вялікае сяброўства і вернасць. У многіх яго выказваннях бачная любоў да горада, дзе ён вучыўся і працаваў, — да Вільнюса, чароўнага і непаўторнага ў сваёй прыгажосці і апірышча многіх культур.

І сапраўды — за гэтыя гады не раз прыязджаў Барыс Кіт у Вільню.

Яна ў нечым мяняецца — але ўсё тыя ж, трохі загадкавыя і маўклівыя, стаяць базальянскія муры, дзе стагоддзе за стагоддзем разыгрываліся чалавечыя драмы і, як лісце, ападалі чыесьці жыцці, дзе ў часы яго маладосці звінелі дзіцячыя галасы і з надзеяй ўзіраліся ў будучыню беларускія гімназісты.

Цяпер, у пачатку XXI стагоддзя, амаль падсумавання іхнія лёсы, і бачыцца, якім жорсткім быў час, у які ім выпала нарадзіцца.

Большая частка плёну іхняе працы, іхніх высілкаў на ніве беларускай ідэі была знішчаная, самі яны раскіданыя па свеце альбо згінулі ў бяскрайняй Сібіры.

Аднак жа засталіся парасткі, якія, ледзь толькі стала крыху цяплей, пайшлі буяць. Менавіта ў Вільні адраділася газета «Наша Ніва», тут раз за разам выдаюцца кнігі па гісторыі найноўшай Беларусі, якая на Бацькаўшчыне аднаўляецца марудна і балюча. І тут заўсёды рады (як і на радзіме) сустрэць вялікага сына Беларусі.

У сваім апошнім (як высветлілася пасля) лісце ад 13 снежня 1995 г. да Барыса Уладзіміравіча Расціслаў Мілнок падкрэслівае, як важна для яго перапісвацца са сваім былым настаўнікам:

«Дарагі Настаўнік Барыс Уладзіміравіч!

Вельмі трывожыць і здзіўляе, што даўно ўжо няма ад Вас вестак.

Трывожыць і хвалюе, што наш узрост і стан здароўя можа нам «падставіць ножку», а здзіўляе, што мы ведаем Барыса Уладзіміравіча як волат: па здароўі, па сваім фізычным, інтэлектуальна-энергічным, рухлівым, руплівым, мэтанакіраваным, спагадлівым і чулым. У поўным сэнсе гэтых слоў.

Адчуваю, што наш Кіт жыў і жыве бурна і жадна, любіў і любіць цікавых людзей і гэта дапамагала яму стварыць «вадародны кактэйль» (выбачце, што я так назваў ракетнае паліва). Так адкрываўся дзівосны вобраз мільёналетніх намаганьняў прыроды. Так стала бачным, рэальным пранікненьне ў таямніцу прыроды — праз самае глыбокае з даступных чалавеку пачуцьцяў і здольнасьцяў Чалавека. Я ўжо не кажу аб іншых Ваших дасягненьнях.

...Хвалюе і мрочыць палажэньне ў Беларусі. Не магу цягнець і савецкага наменклатурнага погляду ў нашым культурным цэнтры. Я ўсё зраблю, даб'юся, каб БКЦ быў сапраўды імяні Барыса Кіта — каб быў салідны альбом аб Вашым жыцьцёвым і творчым шляху, у якім будуць усе Вашы матэрыялы, пісьмы, здымкі, копіі з перыядычнага друку, арганізую фотавыстаўку. Прыходзіцца крыху падпраўляць Пятра Малафея. Але добра, што мы яшчэ жывём (як пісалі Вы) і вельмі добра, што Вы былі ў нас. Вельмі аўтарытэтна для нас!

Вінішую Вас, і блізкіх, родных Ваших і ўсіх беларусаў з надыходзячымі Калядамі (мо Вы зноў у Штатах)!

Жадаю і веру, што Божэе нараджэньне і Новы год будуць нам праваднікамі трымацца за жыцьцё і лепшую будучыню!

Ваш верны і адданы вучань

Расьціслаў.

P.S. *Я ўжо пісаў, што памерла мая жонка. Гэта зрабіла ўплыў, і змусіла «перажаваць» увесь жыцьцёвы шлях, крыху ад хлапот перахваляць, але дамогся скіраваньня ў санаторыю ў Друскенікі, дзе лячуся і адпачываю. Часта шпацырую каля Нёмана. Шкада, жаль, што не лета і нельга акунуцца ў ім.*

Р.»

З постаццю Б. Кіта ў беларускую гісторыю культуры і навукі ўвайшоў новы, вялікі пласт — дзейнасць беларускай інтэлігенцыі ў гады вайны, якая ўвесь гэты час была пад забаронай. А для нас вельмі важна асэнсаваць гэты пласт з сённяшняга гледзішча, звярнуцца да многіх постацяў, незаслужана забытых альбо апляваных, пазнаёміцца з іх творчасцю. А зроблена беларускай эміграцыяй нямала.

Мы ўжо добра ведаем пра дзейнасць многіх дзеячаў беларускай культуры ў ЗША. Горш «адкрытыя» падобныя старонкі ў іншых краінах, напрыклад у Англіі, дзе таксама жывуць нашы землякі. А яны актыўна працуюць у друку — тамтэйшым, спрабуюць разблытаць многія складаныя вузлы гісторыі. Да такіх належыць і былы вучань Б. Кіта А. Гатковіч. Аб некаторых аспектах ягонай дзейнасці дае ўяўленне адзін з лістоў, адрасаваных любімаму настаўніку:

«11.05.93

Паважаны Сп. Кіт,

Перасылаю копію артыкула, напісанага В. Цярніцкім, праз што мы гаварылі ў апошняй нашай гутарцы. Таксама перасылаю ўрываек з газэты «Наш дзень» — А. Мальшэўскай — адказнага рэдактара газэты. Выглядае, што камуністам гэтая газэтка, хоць і невялікая, але не на густу. Крыху пазней перашлю копію артыкула праз партызан і РОА., падпісаны маім сябрам, які там быў ды змог уцячы, але я апісаў партызанішчыну.

Мы — гандлёўцы і наш сябра з Глыбокага пастанавілі зноў дапамагчы крыху газэце «Наш дзень», каб падтрымаць яе як фінансвава, так і маральна. Было б пажадана, каб і Вы (як і раней) дакінуліся хоць трошкі, бо мне хочацца, каб Ваша прозвішча жыло і надалей у маладэчанскіх людзей. Але гэта Ваша асабістая справа. Цяпер аказыя надыйшла вельмі добрая, каб перасылаць грошы: нашы сябры, яшчэ з Ватэніштэту, яны цяпер ў Аўстраліі першы раз едуць на Беларусь і будуць у Маладэчне — затрымаюцца тыдзень у маіх пляменніц, дык праз іх і перашлём у рэдакцыю «Наш дзень».

Я атрымаў пісьмо ад праф. Шыраева. Ён вельмі ўсцешаны, што я напісаў да Яго і што ён даведаўся, што я пішу праз партызан і польскіх шавіністах. Ён піша, што ўсё зможа апублікаваць, калі перашлю яму. Ужо хоча напісаць праз мяне ў сваім першым часопісе (у якім ён абраны адказным рэдактарам). Яму — ён піша, падабаецца мой стыль і аб чым маю пісаць. Перасылаю Яму артыкулы з «Нашага Дня», дзе я пісаў праз Вас, Вашу працу і Ваш прыезд у Маладэчна. Цяпер працую

над тым, што мы калісь гаварылі — праз партызанскае бандытаў і польскіх шавіністах.

Жадаю Вам добрага падарожжа ў ЗША і хуткага павароту.

З глыбокаю пашанаю

А. Гатковіч»

Несумненна, што, як кругі па вадзе, разыходзіліся ўражанні ад прыезду Б. Кіта і ў іншыя рэгіёны Беларусі. Актывізавалася дзейнасць музеяў, якія папоўніліся новымі экспанатамі — ад сустрэч, ад асобаў, якія, прыехаўшы на такія сустрэчы, дзяліліся сваімі ўспамінамі, здавалася, ужо надзейна схаванымі ў нетрах памяці, а таксама, натхнёныя, стваралі нешта ў памяць аб такіх сустрэчах. Вось адзін з іх:

«Мінск, 14 кастрычні. 1994

Дарагі Барыс Уладзіміравіч!

Вось тое, што атрымалася ў выніку нашай кароткай размовы ў гатэлю «Беларусь» з дапаўненнямі Л. Савік. Спадзяюся, што Вы не будзеце гэта ўсё судзіць занадта строга. Шлю Вам таксама вусіпек з той самай газеты «Навіны», № 40 аб асамблеі АН Еўразіі. Аб ёй я ведаў дзесьці за месяц ад А. Мальдзіса (выпадкова ў метро сустрэліся), і пасля асамблеі з ім таксама паразмаўляў. Менавіта ён параіў пагутарыць з Л. С. «У. Мікалаеў» — гэта мой «празрысты «псеўданім. Ёсць яшчэ адзін, пад якім я даволі часта выступаю ў друку: Казьма Пруткаў-праўнук.

Вось, калі ласка, 2–3 з «пладоў роздуму» майго К. Пруткава:

«Ніколі не выпускай з-пад увагі, што лягчэй пражыць з толкам адно жыццё, чым некалькі, але без толку.

Не стварайце дзяцей на ўласным падабенстве! Дайце краіне шанц.

Аднойчы сказаўшы праўду, хто табе паверыць? Зноў спрабуй: і двойчы, і тройчы.

Ад стараннага наморшчвання лба ў галаве заводзяцца думкі. Як тут зноўку не сказаць, што стараннасць перамагае й розум?»

Спыніў сябе, здзіўляючыся: а чаго гэта я пішу ўсё гэта амаль незнаёмаму чалавеку?

Але чамусьці ў Вас ёсць такая рыса асобы: пры размове з Вамі, з самага пачатку, ужо здаецца, што od dawna Вас ведаеш. Калі я аб гэтым Л. С. сказаў, яна таксама пацвердзіла тое ж.

Шкада, што не ўдалося тады паразмаўляць больш. Вось Вы калісьці, у 30-я гады, ведалі Рыгора Раманавіча Шырму. Я ж з ім даволі часта

сустракаўся ў 70-я, і не дзе-небудзь, а на кватэры Анатоля Багатырова, кампазітара. Справа ў тым, што гэта мой цесць (ва ўсякім выпадку ён мяне называе сваім зяцем, бо мая жонка, ягоная пляменніца, была яму з дзіцячых год амаль дачкой, і мы некалькі гадоў жылі ў яго. Рыгор Раманавіч часта да нас прыходзіў, не прапускаў ніводнага сямейнага свята. Вельмі сімпатычны быў чалавек, і з прынцыпамі (у яго тое і другое неяк спалучалася, што не заўсёды бывае). Мо, Вы і Анатоля Васільевіча таксама ведалі?

Быў бы шчаслівы атрымаць ад Вас нешта. Ад Л. С. ведаю, якімі Вы мовамі валодаеце. Яны і мае таксама (хаця, думаю, у меншай меры). Такая раптам думка ўзнікла: а ці не хочаце Вы самі напісаць для «Навін» або нейкага іншага друкаванага органа? Калі «так», дык можаце на мяне разлічваць як на рэдактара, перакладчыка, пасрэдніка і каго там яшчэ, прычым, *bien entendu gratis*.

Czy to jest dla Pana ciekawe. Biore się zaraz za organizacje republikańskiej gazety naukowej jakiej w Białorusi dotychczas nie było.

Z najlepszymi pozdaniem

Wladzimierz Tretjakow Dsc.»

У архіве Кіта шмат лістоў з музеяў з просьбай прыслаць звесткі пра тых ці іншых людзей. А часам проста паведамленні, што самі супрацоўнікі музеяў шукаюць экспанаты для выстаў — і не толькі пра самога Б. Кіта, але і пра кола ягоных сяброў, вучняў. А новыя сябры Б. Кіта ўсё з'яўляліся і з'яўляліся, нібыта сама ягоная асоба валодала магічнай здольнасцю збіраць вакол сябе людзей сумленных, адданных беларускай справе і яе гісторыі... Людзей, для якіх ён стараўся зрабіць усё, што ў ягоных сілах...

«Добры дзень, паважаны Барыс Уладзіміравіч!

Вельмі рады быў атрымаць ад Вас вестку. Хачу падзякаваць Вам за маё абранне ў склад Міжнароднай Еўразійскай Акадэміі Навук. Гэта было для мяне прыемным сюрпрызам і без Вашай падтрымкі такі сюрпрыз быў бы нерэальным.

Мяне вельмі цікавяць Вашыя справы, пастаянна ўспамінаю нашу сустрэчу ў Гародні, якая мяне вельмі ўзрушыла.

Ваш прыклад натхняе нас, маладзейшых, на змаганне за Беларусь.

Вы — тая нітачка, якая звязвае нас з усімі ранейшымі пакаленнямі адраджэнцаў. Гэтым мы становімся мацнейшымі.

...Яшчэ раз дзякуй Вам. Спадзяюся на сустрэчу.

З павагай Ваі

Алесь Краўцэвіч, 20.07.95, г. Гародня»

Тады, у 1995 годзе, да дня нараджэння славутага земляка былі наладжаныя спецыяльныя выставы ў бібліятэках і музеях ў Паставах, Глыбокім і Наваградку. У Наваградку адбылася і своеасаблівая прэзентацыя партрэта Б. Кіта, напісанага вядомай мастачкай Раісай Сіплевіч.

За гэты час у архівах музеяў прыбавілася матэрыялаў, якія дасылаюць сучаснікі многіх падзей першай паловы нашага стагоддзя, а таксама старонак з жыцця пасляваеннай Беларусі, пра якія мы амаль не ведалі. У Наваградку на будынку былой беларускай гімназіі, якая працуе як школа № 2, з'явілася памятная дошка ў гонар ганаровага грамадзяніна горада Б. Кіта, у школе ёсць куток, прысвечаны ягонаму жыццю.

Архіў Б. Кіта пастаянна папаўняецца. У самым пачатку 1999 года Віленская гімназія шырока адзначала сваё 80-годдзе. З гэтае нагоды ў Віленскім і часткова ў беларускім друку з'явілася шмат публікацый. Адна з самых прыкметных — успаміны Барыса Уладзіміравіча «Вучань. Вучыцель. Дырэктар» у газеце «Рунь» ад 15 лютага 1999 г. і Лявона Луцкевіча «Віленская беларуская гімназія» ад 13 студзеня 1999 г., дзе прозвішча Б. Кіта ўзгадваецца таксама, бо ў некаторых публікацыях віленчукоў дзесяцігадовай даўнасці тое зроблена не было.

На жаль, у Амерыцы не так добра ведаюць пра сапраўднае творчае аблічча славутага акадэміка. Можа, дзесяцігоддзі працы ў Германіі, ягоныя поспехі, якія найперш ганаравала Еўропа, спрычыніліся да таго, што нават тыя, хто знаёмы з ім шмат гадоў, цяпер, праз публікацыі на Бацькаўшчыне, як бы «адкрываюць» яго для сябе. Цікавы ў гэтым сэнсе ліст Вітаўта Рамука ад 24 жніўня 1995 г. (у папярэднім ён, прачытаўшы кнігу «Вяртанне», прасіў прыслаць звесткі пра прызнанне Б. Кіта навуковымі ўстановамі), які падаецца тут у скарачэнні:

«Дарагі Сябра,

Дзякуем за Ваш цікавы ліст і за аўтабіяграфічныя даведкі, якія ілюструюць, у якім шырокім дыяпазоне Вы вялі працу на навуковым полі, і рэтраспэктывуна прыходзяць рэфлексі: калі б гэта ўсё было зроблена ў Беларусі і якім прэстыжам цешылася нашая краіна. Аднак іншы лёс наканаванам, але тым не менш усё пазытыўнае зробленае застаецца для ўслаўлення Беларусі і Амэрыкі, што дала магчымасць разьвіваць людзям свае таленты.

На жаль, сучасная сытуацыя ў Беларусі складаная і варожыя сілы тармазяць усякі прагрэс у нацыянальным адраджэнні. Ім не залежыць на дабрабыце і добрым імені Беларусі.

Падзеі пасля рэфэрэндуму ашаламілі нас і спрычынілі псыхалягічны шок, ад якога мы яшчэ не ачунылі і акрыялі, і ён пакінуў балючую пустку ў душы. Пытаемся: «А што далей? Чым гэта ўсё кончыцца?»

Безумоўна, што ня трэба траціць надзеі цывяроза зірнуць у вочы рэальнасьці ды шукаць шляхоў выхаду.

Праз 70 гадоў нашыя ворагі намулілі ў глуддох нашага народа, што «беларускі, гэта тое самае, што расейскі». Бачна, няма гэнаў супраціву ў беларускім народзе, а гэта ўжо праблема.

Безумоўна, што рэфэрэндум і выбары ня былі на ўзроўні дэмакратычным і вынікі далёкія ад праўды.»

Гэты ліст, як і многія іншыя лісты, што дасылалі і дасылаюць Б. Кіту сябры-эмігранты, паказвае, як пільна сочаць яны за падзеямі на Бацькаўшчыне, як баляць іхнія сэрцы за яе лёс. Аднак жа, маючы на ўвазе, што шматгадовая русіфікацыя дала свой чорны вынік, яны не надта спрабуюць устанавіць кантакты з новым пакаленьнем інтэлігенцыі, якая ўсё ж у самыя неспрыяльныя часы вяла сваю падзвіжніцкую працу, заўсёды спадзеючыся на лепшае. Робіць яна гэта і цяпер.

Барыс жа Уладзіміравіч неяк адразу ў канцы 80-х гадоў сам стаў наладжваць такія кантакты — найперш са сваімі былымі вучнямі, якія захавалі ў душы парасткі беларушчыны. І самі гэтыя сустрэчы, як і перапіска, як ягонныя прыезды на Беларусь, сталіся вялікімі грамадскімі акцыямі, пра што сведчаць многія лісты незнаёмых яму раней людзей. Найбольш уражвае ўсіх, што вучоны з сусветным імем, у такім узросце захаваў сваю беларускасьць і цяпер як бы «перадае «яе маладзейшым, якія недастаткова ведалі раней (за апошнія гады дзякуючы кнігам В. і З. Кіпель, Я. Запрудніка, Б. Рагулі і іншых ведаюць нашмат болей) пра тую тытанічную працу, якую рабіла эміграцыя.

Працэс узаемнага «вызнавання», які быў пачаўся адразу пасля абвяшчэння Беларуссю сваёй незалежнасці, моцна замарудзіўся пасля рэфэрэндуму 1996 года. Але ж не інтэлігенцыя (прынамсі, тая, якая заўсёды захоўвала сваю нацыянальную адметнасць), вінаватая ў тым. І яна «ашаломленая», і яна ў шоку. Аднак менавіта ёй даводзіцца жыць і працаваць далей — сёння, з тымі людзьмі, якія ёсць, якія выжываюць у цяжкіх умовах, не задушаныя магутнай плыню дэзінфармацыі.

Барыс Уладзіміравіч гэта добра разумее і спрабуе памагчы тым, хто здольны ў сённяшніх умовах працаваць на карысць Беларусі. Ён заснаваў прэмію, якую ўзнагароджаны Лідзія Савік і Андрэй Майсяёнак, якія ў сваёй прамове ў час атрымання прэміі 30 мая 2003 года назвалі Кіта сваім духоўным настаўнікам і прыкладам для сябе.

Андрэй Майсяёнак — адзін з найцікавейшых людзей Гродзеншчыны, навуковец, апантаны беларускай справай. Ягоны бацька скончыў медыцынскі факультэт у Вільні разам з Міколам Шчорсам, Махонькам, Беклемішавым.

Былы народны дэпутат Гродзенскага абласнога савета, намеснік дырэктара па навуковай працы Інстытута біяхіміі, старшыня краязнаўчай асацыяцыі, сп. А. Майсяёнак вядомы як аўтар многіх навуковых прац, удзельнік міжнародных канферэнцый, а таксама грамадскі дзеяч.

У апошнія гады ён даследаваў дзейнасць Магілёўскага медычнага інстытута, які нядоўгі час працаваў на Беларусі падчас вайны і які быў цалкам беларускамоўным. Разам з доктарам Шлотцам з Берліна ён падрыхтаваў рэферат пра гісторыю дзейнасці медынстытута, які быў прачытаны берлінскім прафесарам на міжнароднай канферэнцыі ў Менску ў 1995 годзе.

Дзякуючы менавіта яго намаганням мы даведаліся многія прозвішчы выкладчыкаў гэтай унікальнай для Беларусі навучальнай установы — прафесара-фармаколага Анішэнкі, дацэнта-тэрапеўта Уладзісіка, прафесара-гінеколога Клумава, дацэнта-акуліста Лосева, прафесара-нейролага Маркава, прафесара-гігіеніста Лыноўскага і іншых.

Гэтыя працы ўзбагацілі нашае ўяўленне пра ваенны час на Беларусі. Узорам для А. Майсяёнка стала перадача Б. Кітам свайго архіва для Наваградскага гістарычна-краязнаўчага музея, які стаўся адным з магутных падвалін гэтай установы. Характэрна, што ў такім горадзе, як Наваградак — першай сталіцы Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, быў да 1991 года толькі адзін музей Адама Міцкевіча, які да таго ж амаль увесь час — да апошняга дзесяцігоддзя — паказваў генія двух народаў толькі як польскага паэта. Стварэнне гістарычна-краязнаўчага музея сталася вялікай падзеяй для нашай культуры, і тое, што менавіта ў ім адбылася такая міжнародная акцыя, як перадача архіваў з Франкфурта-на-Майне, значна падвысіла аўтарытэт адной з маладзейшых музейных устаноў Беларусі.

Калі прыгадваю самыя цікавыя сустрэчы, падараваныя мне лёсам, адразу ўспамінаю Барыса Уладзіміравіча Кіта. Выдатны чалавек, адзін з нямногіх беларусаў, якіх ведаюць у свеце і дзякуючы якім свет ведае, што ёсць такая краіна — Беларусь, здольная падараваць навуцы матэматыка, фізіка, хіміка, доктара філасофскіх навук у галіне матэматыкі і гісторыі навукі, акадэміка Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, старэйшага члена Амерыканскага астранаўтычнага таварыства, ганаровага члена Брытанскага міжпланетнага таварыства, члена Дырэктарата Нямецкага астранаўтычнага таварыства, члена камітэта Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі (Парыж), заслужанага прафесара Мэрылендскага універсітэта (ЗША), залатога медаліста нямецкага таварыства імя Германа Обэрта.

Біяграфія Барыса Кіта і звесткі аб яго навуковай дзейнасці змешчаны ў энцыклапедыі «Амерыканскія вучоныя», у біяграфічным даведніку «Брытанская каралеўская блакітная кніга», у вядомым даведніку «Хто ёсць хто ў касманаўтыцы». Яго біяграфія разам з біяграфіямі іншых вучоных

укладзена ў капсулу часу, якая знаходзіцца ў бібліятэцы Роберта Годарда ў Вашынгтоне і будзе адкрыта нашымі патомкамі толькі праз 500 гадоў.

Думаючы, як закончыць гэтую кнігу і тым як быццам узнаўляючы на нова розныя эпізоды жыцця гэтага выдатнага чалавека, я чамусьці з усіх радасных дзён, якія яму шчодра адпусцілі апошнія дзесяцігоддзі, найчасцей уяўляла ягоны прылёт у Канаду. Яму восемдзсят адзін год, ён ляціць над акіянам, каб атрымаць яшчэ адну ўзнагароду, якіх так многа ў яго доўгім жыцці. Канада найбольш падобная да Беларусі і па сваіх кліматычных параметрах, і па спакойнай, нават трохі запаволенай хадзе жыцця.

Гэта сапраўды феноменальна: доўгія пералёты яму пад сілу, як пад сілу і зараз штогод лятаць у Амерыку, каб пабачыцца з сямейнікамі, з сынамі, старэйшы з якіх выйшаў ужо на пенсію. Мне ўяўляецца, як трэцяга кастрычніка 1991 года ў гатэлі «Хілтан» у Атаве на ўрачыстым пасяджэнні Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі супольна з Каралеўскай акадэміяй Канады Барысу Уладзіміравічу Кіту быў уручаны дыплом акадэміка Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі. Дыплом уручаў доктар Георг Мілер — прэзідэнт Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, былы кіраўнік праекта «Аролло» — палёту амерыканцаў на Месяц. У 1999 годзе ён зноў ляціць на астранаўтычны кангрэс у Амстэрдам, а ў 2003 годзе едзе ў Брэмен. І не збіраецца сядзець у сваім горадзе, калі будзе прызначаны наступны...

Калі жыццё дае такія радасці, то правамерна казаць аб яго міласці да свайго абранніка. Кіт — такі абраннік, які ўмее дзячыць жыццю за ўсё дадзенае яму, радуючыся поспехам іншых людзей і ніколі нікому не зайздросцячы. Можа, гэта і ёсць самы галоўны сакрэт ягонага жыцця?!

...Памятаю, як прывезла яму ў Германію сігнальныя экзэмпляры першай аб ім на Беларусі кнігі Лідзіі Савік «Вяртанне». У той вечар Барыс Кіт быў па-сапраўднаму шчаслівы, бо здавалася, што гэтая невялікая кніга для яго важней за ўсё напісаныя за жыццё навуковыя працы. Гэта было вяртанне на Радзіму, якая толькі цяпер стала ўспамінаць пра тых, пра каго так лёгка забылася. Шкада, праўда, што адбылося вяртанне тады, калі вядучыя краіны свету прызналі Кіта як выдатнага вучонага сучаснасці, і буйнейшыя акадэміі і навуковыя таварыствы свету прысвоілі яму тытул ганаровага члена, — акрамя сваёй, беларускай. Вяртанне таленту ва ўсёй яго велічы ўсё ж, мабыць, і сапраўды, як пішуць некаторыя журналісты, не адбылося. Але Барыс Уладзіміравіч з гэтай нагоды не робіць трагедыі. Ён — ганаровы грамадзянін Наваградка — горада, які любіць і які нібы «падсадзіў» яго на першую прыступку сусветнага прызнання.

Дарэчы, аб уменні радавацца. Гледзячы на яго, ніколі не паверыш, што яму дзевяноста тры гады і што не Час марудна і павольна праходзіў праз яго жыццё, а ён праз найцяжэйшыя перашкоды пранізваў сам гэты Час.

Успамінаю, з якім энтузіязмам некалькі гадоў таму гаварыў ён аб незалежнай Беларусі, і які сум і неразуменне, непрыняцце таго, што зараз адбываецца на Радзіме, гучаць у яго голасе ў гэтыя дні.

Па-сапраўднаму чалавек можа любіць толькі тое, што траціць ці можа страціць. Вымушаны шмат гадоў жыць не ў Беларусі, Барыс Кіт любіць яе той трапяткой і пяшчотнай любоўю, якую нам, прапісаным тут назаўжды, можа, і цяжкавата зразумець. Таму, нягледзячы ні на што, ён апантана верыць у вольную будучыню сваёй Радзімы, а без гэтага, лічыць ён, ніяк нельга існаваць, бо ў гісторыі і філасофіі ёсць палажэнне, згодна з якім толькі свабодны чалавек можа рэалізаваць сябе і свае здольнасці.

Само жыццё Барыса Уладзіміравіча — найлепшае пацвярджэнне гэтага тэзісу. Жыццё вялікага беларуса, закінутага далёка ад дому, але які не захацеў забыцца на яго.

«Усё, што я рабіў у сваім жыцці, я рабіў дзеля сваёй радзімы і яе славы», — кажа Барыс Кіт, «найпершы беларус з беларусаў у свеце».

Аднак даводзіцца канстатаваць, што Беларуская акадэмія навук і па сёння робіць выгляд, быццам слаўтага ва ўсім свеце акадэміка для яе не існуе. І гэта, на жаль, той барометр, які неабвержна сведчыць, як далёка нам яшчэ да таго, каб адчуваць сябе беларусамі і жыць па законах праўды і справядлівасці.

Аднак, нягледзячы на непрызнанне афіцыйнай беларускай навукай, Барыс Кіта ўсё часцей і сапраўды бачаць на радзіме як «найпершага беларуса». Ужо на пачатку 1999 года ягонае імя з'явілася ў Інтэрнеце, дзе жыццё і біяграфія нашага слаўтага земляка падаюцца з заслужанай ім павагай і любоўю.

Жыццё ідзе. Кожны месяц, кожны год «Кітаніяна» набірае новыя дакументы, сведчанні многіх людзей, чые лёсы перакрыжоўваліся з Барысам Кітам. У іх — біяграфія мінулага крывавага і сённяшняга нялёгкага для Беларусі стагоддзяў. У іх сведчанне духоўнага і навуковага подзвігу чалавека, які ўзбагаціў «ахоўны покрыв», альбо, як называюць навукоўцы энерга-інфармацыйнае поле над намі, наасферу нашай Беларусі і ўвогуле планеты Зямля. Гэта вельмі важна для захавання нас як народа, бо калі мы не будзем шанаваць сваіх папярэднікаў і іх выдатныя справы, якія заўсёды сілкуюць любы народ, то растворымся ў іншым этнасе, знікнем як павуцінне пад ветрам...

Няхай жыве як даўжэй на радасць і духоўную падтрымку нам усім Барыс Уладзіміравіч Кіт. А бессмяротнасць у чалавечай гісторыі, якая яму, на маё глыбокае перакананне, наканаваная, няхай пакуль пачакае...

Васіль Якавенка

Чалавек Сусвету

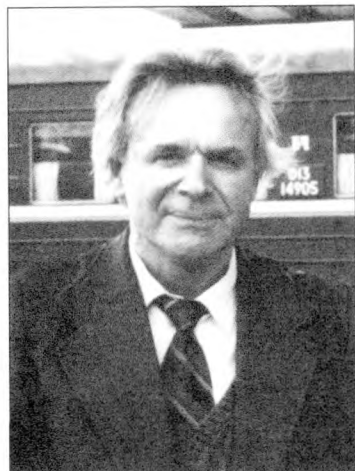
Эцюд

Не раней, не пазней — акурат на 95-м годзе жыцця сустрэўся яму на шырокім шляху сам Гасподзь Бог. Той, праўда, уяўляў сабой штосьці няўлоўнае, быццам воблака сканцэнтраванай энергіі, толькі вось ішло яно, воблака тое, па дарозе насустрач і знутры пералівалася каляровымі пырскамі. Водсвет выпраменьванняў адно быў спакойны, няяркі, прыглушана матавы і аксамітны адначасова; прыцягваў і адштурхоўваў. Чым?.. Бадай, нявызнанасцю.

Воблака ж было велічэзнае, і ён — упоравень з гэтым воблакам, і дзівіўся сабе, які высокі, бо памятаў, што да гэтага скрозь ставала з яго сярэдняга чалавечага росту. Між тым, сэрца працяла здагадка, хто перад ім. Спыніўся і пакланіўся велічнаму явішчу. Пры гэтым ён мовіў:

— Госпадзе праведны, твая ўлада над светам і я — табе прыяцель. Здаецца ж, ніколі нічога не рабіў я супраць тваёй волі.

— Ухваляю, браце Барыс, — гучна пачулася з воблака. — Але як жа ты ведаў, дзе, у чым і якая воля мая?

Васіль Якавенка

— Госпадзе! — Барыс трымаўся годна. — Ды як было не ведаць, калі я заўжды атаясамліваў цябе са сваім сумленнем і ўсё рабіў, як сумленне падказвала. Хіба ж у ім не ты ўваабляўся?

— Гэта быў дух мой, братка, і я ўхваляў і ўхваляю бадай кожны твой крок.

— Таму, Высокі Дух, я і ўдзячны табе, асабліва за тое, што ты не даў мне згібець у турмах, ні ў трыццатыя, ні ў саракавыя гады, і я выйшаў у свет годным беларусам, каб з тваёй ласкі далучыцца потым да бадання, перапрашаю, даследавання планет і падрыхтоўкі падарожжаў на Месяц.

— Мушу прызнаць, спадар-спадарове, на долю табе выпала шмат выпрабаванняў, прыгод, але ж ты даў ім рады і поспех зазнаў, паймеў славу ў людзей, жыхароў гэтай планеты. Таму мы з табой і сустрэліся. Ты, браце, шмат вандраваў... Цяпер скажы, калі ласка, якое ж уражанне ў цябе ад Зямлі і тых, хто яе насяляе?

— Мае думкі для цябе, Праведны, не сакрэт. Ды, паколькі пытаеш, скажу. Зямля для раю прыдатная. Апроч кутка, адкуль мой род і дзе дасюль карані засталіся, заўжды ў мяне выклікаюць прыхільнасць і замілаванне Каліфорнія, Гаваі, калі патраплю туды... Багата яркіх куткоў. Адно не ведаю, Праведны, які лёс ты наканаваш чалавецтву. Прынамсі, ад думак пра гэта ў мяне чаўрэе тут, — паклаў руку на сэрца. — Неаднойчы зазнаваў я непакой і трывогу.

— Браце а браце Барыс! Чуеш?.. Чалавецтву дадзена шмат энергіі для самараскрыцця. Лёс ягоны будзе вырашаць тое, што ты назваў сумленнем. Іншае не закладзена ў парадыгме Зямлі і зямлян.

— Зрэшты, гэтак мяркуе багата людзей...

— А ты, уласна, цяпер мяркуеш, што ў жыцці зрабіў усё, што варта было зрабіць?

— Так, Праведны, рысу падводжу... Часам я менавіта гэтакай думкі пра сваё жыццё. Праўда, былі і няўдачы... Ва ўсе часы я змагаўся за вольную Беларусь, бо той стан ёсць натуральны для кожнага па-людску ўладкаванага народу. Яшчэ дзесяць гадоў таму я ставіў на мэту адкрыць на сваёй Радзіме адмысловы нацыянальны універсітэт. Сама дзейнасць па збору сродкаў — са свету па нітцы на гэты праект — мяне маладзіла. Задума перагуквалася з заўзятым заняткам маёй маладосці, калі я працаваў настаўнікам, дырэктарам Віленскай, а затым Наваградскай і іншых гімназій... У зборы сродкаў ужо праглядваўся поспех, як у Беларусі адбыўся непрэстыжны канстытуцыйны акт і памянліся арыенціры. Нацыянальная адукацыя, культура і мова сталі непатрэбнымі; і я малю цябе, Госпадзе, падкінь ты глуздоў, каму іх не стае там, у маёй спакутаванай краіне, бо знікне дабраслаўны і гожа народ, дадам, народ, у якога сумленне заўжды было на першым месцы. Не дай, Праведны, знікнуць краіне, бо сваім няправедным і хцівым гандлем уладары, вытруцяць чалавечае ў чалавеку, наогул — у грамадстве, і гэтая хіба нанясе страты ўсяму чалавецтву.

— Браце Барыс, я ўмацую сілы ўсіх, хто выступае супраць разбуральнага д'ябальскага промыслу, а заадно разгарну абярог і перад тваім зямным прыстанішчам. Такія людзі, як ты, патрэбны небу і Сусвету, а зямлі — патрэбны ўдвайне. Бласлаўляю! Твой век не жыты. Няхай хопіць табе сіл дажыць і ўбачыць усталяванне твайго праекта на Радзіме тваёй. Амін!

Яшчэ адзін міг, і дзіўнае воблака знікла.

Барыс Кіт пахітаў галавой зніклай боскай праяве, уражлівай, захапляючай, ды, уцяміўшы сэнс таго, што пачуў, міжволі ўсміхнуўся адкрыта і шчыра, выбачліва і лагодна — так, як толькі ўсміхаецца беларус.

Пры сваіх стрэчах і гутарках з Барысам Кітам акурат у гэтыя або, дакладней, тья дні я слухаў яго і дзівіўся нейкай нястрачанай, чыста дзіцячай непасрэднасці, і прастаце, і ветлівасці чалавека, што праяўлялася як у жывых, нясцёртых рысах твару, так і грудным голасе, мяккім, трохі прыглушаным і лагодным, нават у парывістых рухах.

Блукалі мы з ім па вялізным чыгуначным вакзале, шукалі цягнік, які ішоў з Франкфурта на Вісбадэн, а часу было вобмаль.

— Ці ўмеецца Вы хутка хадзіць? — спытаўся Кіт у мяне, малодшага ад яго амаль на трыццаць гадоў, і не паспеў я вокам міргнуць, як ён пабег да нейкай там іншай платформы, да таго цягніка, а я трушком ледзь паспяваў за ім.

У асяроддзі былой паваеннай хвалі эмігрантаў з Беларусі — багата адораных, здольных і цікавых людзей. Толькі мне сустрэліся двое, у якіх асабліва яскрава, шырока і шматпланавая праявіўся дух беларуса, ягоная ўніклівасць, шчырасць і дабрыня; з іх адзін — Барыс Кіт, а другая — Марыя Дзямковіч. Я перакананы, што гэтыя двое, як мала хто, хораша, годна ўвасабляюць у сабе веліч і дух беларускай зямлі. У іх шмат падабенства, хоць між сабой яны і незнаёмыя.

Адно мне пашчасціла пазнаёміцца з імі. Жыццё такіх людзей, як гэтыя двое, — яркая ўсюдыісная квецень нашай зямлі.

*Успаміны вучняў,
сяброў,
супрацоўнікаў
**Барыса
Уладзіміравіча
Кіта***

*Барыс Кіт. Кембрыджскі ўніверсітэт,
Англія, 1988 г.*

Ніна Абрамчык-Ляўковіч,
удава прэзідэнта БНР
Мікалая Абрамчыка (Парыж, Францыя)

Успаміны пра Б. Кіта і Віленскую беларускую гімназію *

Высокапаважаны і дарагі пан прафесар!

Ад шчырага сэрца дзякую Вам за такі мілы ліст і за памяць пра мяне. Я вельмі расчуленая.

Вітаю Вас з юбілеем і жадаю Вам яшчэ 2 разы столькі добрага здароўя. Я вельмі часта хацела Вам напісаць, але не адважылася. Я ведала, што Вы вельмі заняты і не хацела Вас турбаваць.

Думаю, які момант пра Вас мне наймацней зафіксаваўся ў памяці.

Іх многа.

Найчасьцей на думку прыходзіць адна лекцыя. Яна была выняткавай і ня толькі мне, але ўсім дзяўчатам 7-е клясы.

Хлопцы былі на «пшыспособеню войсковым». Быў радасны веснавы дзень, здаецца, на нейкім сьвяце. Настрой у нас яшчэ быў «цялячы». Сьмех, гоман, успаміны. Далёка было да сур'ёзнай, школьнай працы. Палова з нас не адрабіла лекцыі.

Празьвінеў званок.

Сьмех сьціх. Вярнуліся да рэчаіснасьці. Напаў страх. Што будзе? Найбольш хвалявалася Шура Залужная, яна была найстарэйшая паміж нас. Мела 23 гады. Прыгожая, вясёлая, дасьціпная, мела салаўіны голас. Калі на каго нападала хандра — вядома, былі розныя цяжкасьці, клопаты, найчасьцей — матэрыяльныя, калі ня было грошаў заплаціць за навуку і была рызыка, што выкінуць зь гімназіі — яна сваімі жартамі, ласкавымі словамі ратавала сытуацыю.

Сама яна гэтых клопатаў ня мела. Была дачкой дзяка з-пад Белавежы. Ёй не бракавала «ні ежы, ні адзежы». Была вельмі здольнай, але любіла падгуляць, тым больш, што «кашаеды» навакол яе кішэлі.

---

* Усе ўспаміны падаюцца ў аўтарскім правапісе.

Дзе ж там было сьвятам да лекцыяў, а галоўнае — да фізыкі-матэматыкі!
Вось і вынік падзеі!

Празьвінеў званок, сьмех і жарты адляцелі «на луг, на поле». І як заўсёды. Шура ратуе сытуацыю. («Голь на выдумкі хітра»).

«Я на лекцыі самлею», — кажа.

Пакуль мы мелі час нешта сказаць, Вы ўвайшлі ў клясу.

Цішыня, хоць мак сей.

Што кожная з нас думала ў гэты момант, нікому не вядома... Пачалася лекцыя. Ня помню, ці то фізыка, ці матэматыка. І да дошкі Вы паклікалі Шуру. Яна — ясна — ні бэ, ні мэ, ні кукарэку.

Чакаем, што будзе.

І раптам Шура завойкала і шлёпнула на падлогу.

Мы зьнямелі. Пачалася паніка, страх. Хтось пабег у настаўніцкую даць алерт. Першай прыбегла Панічка-Русачанка, прафэсар нямецкай мовы. Мы стараліся Шуру разварушыць, падняць, гаварыць да яе. А яна — хоць бы што. Ляжыць, выцягнуўшыся і ніякай рэакцыі на нашу мітусьню.

Панічка тако ж у страху. Па нейкім часе кажа: «Яна нешта задоўга не ачуньвае».

І паволі ледзь чутным голасам Шура прастагнала, заенчыла і адчыніла вочы.

Мы ўсе ўздыхнулі, апанаваныя страхам у сапраўднасьці.

Шуру аднеслі ў пакойчык «санітарку». Нечым нападлі. Зьбегліся другія прафэсары.

Лекцыя скончылася.

Шура ачуняла. Але страх ня зьнік.

Шура была цудоўнай артысткай. Яна нам іграла Мальера, Шэкспіра, Кармэн.

Да матуры не дацягнула. Выехала да сястры ў Канаду. Пісала да Валі Ярэміч, што вельмі сумуе за Айчынай, Роднай зямелькай. Мы не зусім разумелі яе сум, што гэта значыць, пакуль многія пазьней апынуліся далёка ад Беларусі. Тады кожны з нас марыў «вылецець у сьвет». Пацяшалі мы Шуру ў лістох, як толькі маглі.

Мы, не зусім ачуняўшы, ня ведалі, што рабіць. Ня было да сьмеху. І вось пастанавілі нікому не сказаць, як і што. Злажылі прысягу, што будзем маўчаць і толькі на матуральным балі скажам Вам праўду і будзем прасіць Вашага прабачэньня.

Мяне выклікаў дырэктар Астроўскі-Радуська, як мы яго называлі, і кажа: «Скажы праўду, Леўкавічанка, ці сапраўды яна самлела? Далі бог караць ня буду».

Але я яшчэ добра не прыйшла да нармальнага стану, як і ўсе мы. І мы злажылі прысягу маўчаць. Кажу яму: «Мы і самі спалохаліся». Гэта была праўда..

Ён усміхнуўся, нічога не сказаў, але відаць было, што мае словы яго не пераканалі.

Аб гэтай гутарцы я падзялілася з сяброўкамі, і мы патрохі адыходзілі ад страху.

Мы ня ведалі, як зарэагавалі на гэты выпадак Вы і рэшта прафэсараў.

Усё прайшло ціха.

Матуральны наш баль мы спраўлялі ў Віленскай калёніі, у хаце нашай школьнай сяброўкі Галі Швед.

Мы былі вельмі расчуленыя Вашымі ласкавымі запросінамі, цёплымі словамі і гасьціннасьцю, за што ад усіх нас — вялікае, вялікае Вам дзякуй!

Мы, дзяўчаты, парадзіліся і пастанавілі нічога не казаць аб прошлым выпадку. Ня псуць Вам і нам гэтай сардэчнай, вясёлай, шчаслівай хвіліны.

Гэты дзіцячы, чыста школьны жарт урэзаўся ў маю памяць.

Ня ведаю, якім ён застаўся ў другіх сябровак. Ня мела ніколі нагоды падзяліцца думкамі зь імі.

Ці вы, высока паважаны і дарагі наш пан Прафэсар, аб праўдзе калі даведаліся? Як зарэагавалі Вы і другія прафэсары?

Сёньня ў гэтых радках я Вас прашу прабачэньня ад імені ўсіх сябровак за гэты іменна «дзіцячы», можа лепей вучнёўскі выбрык.

Яшчэ раз выбачайце, выбачайце!

Многае Вам лета добрага здароўя.

Жыве Беларусь!

Зайсёды ўдзячная вучаніца Ніна Абрамчык-Ляўковіч

Катлін М. Бабіт, былая вучаніца
Барыса Кіта ў Мэрылендскім
універсітэце, епіскапальны
святар Александрыі
(штат Віргінія, ЗША)

Малітва за Барыса Кіта

Мая сустрэча з Барысам Кітам, прафесарам матэматыкі ўніверсітэта Мэрыленд (філіял еўрапейскага аддзелу ў Франкфурце-на-Майне), адбылася ў 1990 годзе. У той час я, мая сям'я (трое дзяцей) жылі ў Франкфурце, дзе мой муж, палкоўнік паветраных сілаў ЗША, адбываў вайсковую службу. Я ўжо была ў гадах, але мне трэба было дапоўніць маю асвету некаторымі ўніверсітэцкімі прадметамі, праслухаць курс матэматыкі, каб паступіць у духоўную семінарыю Епіскапальнай царквы і атрымаць сан святара. Такім чынам, як гаворыцца, каб давучыцца, я паступіла ў філіял ўніверсітэта Мэрыленд у Франкфурце.

Філіялы гэтага амерыканскага Вашынгтонскага ўніверсітэта (штат Мэрыленд) былі адкрыты ў Еўропе і ва ўсім свеце, каб даць магчымасць амерыканскім грамадзянам, пражываючым у замежжы, дакончыць або пачаць вышэйшую асвету (вайскоўцам і не вайскоўцам).

Я спачатку непакоілася, як старэйшы чалавек, што не дам рады сярод маладзейшых калегаў, але адразу заўважыла, што знаходжуся сярод роўных. Сумнявалася, ці змагу рабіць нейкія поспехі ў матэматыцы, аднак тут на дапамогу прыйшоў сам прафесар Барыс Кіт. Гэта быў цудоўны настаўнік. Ён так рупіўся аб сваіх вучнях, што мы ўсе адчулі сябе ўпэўнена і пачалі паспяхова вучыцца. Прафесар працаваў з намі і пасля лекцыяў, каб высветліць усе нашы матэматычныя прабелы і паставіць на ногі. Я вельмі ўдзячная спадару Кіту, што ён дапамог мне паспяхова закончыць гэтую дадатковую ўніверсітэцкую асвету і стаць такой, якая я ёсць сёння.

Пазней прафесар Кіт адведваў мяне і маю сям'ю ў Амерыцы. Мы жылі ў горадзе Александрыя па суседству з Вашынгтонам, штат Віргінія. Барыс Кіт прыязджаў да свайго сына, які жыве і працуе ў Вашынгтоне. Ён запрасіў мяне і майго мужа ў рэстаран Кангрэсу. Гэта была радасная сустрэча. Мой муж, сам ядзерны фізік, знайшоў шмат супольных навуковых зацікаўленняў з нашым госцем, спадаром Барысам Кітам.

Пасля сустрэчы ў рэстаране мы паехалі на нашым аўтамабілі ў Александрыю, дзе доктар Кіт пазнаёміўся з маёй сям'ёй — дочкамі і сынам.

Шмат разоў Барыс Кіт адведваў нас, калі прылятаў у Вашынгтон, мы заўсёды абменьваліся святочнымі віншаваннямі. Ён стаў нашым найлепшым сябрам.

Я шчаслівая браць удзел ва ўсіх урачыстасцях, прысвечаных юбілеям Барыса Кіта. Для мяне будзе вялікім гонарам, калі гэтыя кароткія ўспаміны трапяць у юбілейную кнігу прафесара, а тым часам я хачу закончыць іх малітвай за Барыса Кіта, узятай з нашага епіскапальнага малітоўніка:

Магутны Божа, што трымаеш усё нашае ў сваіх руках!
Будзь міласцівы, калі мы зараз молімся за
Твайго слугу Барыса,
які пачынае свой яшчэ адзін год жыцця.
Дай яму сілу і розум рабіць далей добрыя справы.
Узмацні яго веру ў Тваю дабрыню
на ўсе дні ягонага жыцця, праз Іеуса Хрыста,
нашага Госпада.
Амінь!

*Надзея Барт-Юрэвіч, былы старшыня
беларускага аб'яднання паўднёвай
Германіі, г. Бад-Зайльгаў (Вюртэмберг)*

Мае сустрэчы з Барысам Кітам

Жыццё чалавека — мазаіка, складзеная з розных каменьчыкаў: каштоўных, каляровых, шэрых, вясёлых, сумных. Каменьчыкі гэтай мазаікі — розныя падзеі на дарозе нашага жыцця.

Для нас, беларусаў, гэтая мазаіка асабліва размаітая, бо мы жывём у сярэдзіне Еўропы і нас тузаў то адзін, то другі сусед. Пра нашу гісторыю можна шмат пісаць, але мне хочацца расказаць пра маё знаёмства і сустрэчы з прафесарам Кітам. Лёс маёй сям'і падобны на лёсы многіх суродзічаў, якія пасля вайны апынуліся за межамі нашай Бацькаўшчыны. Неабходна было набываць першапачатковыя веды, каб вучыцца ва універсітэце. Гэту праблему добра разумеў Барыс Кіт, які, разам з іншымі актыўнымі беларусамі, арганізаваў у г. Равенсбургу, недалёка ад майго горада Заўльгаў, дзе мы жылі пасля вайны, беларускую гімназію, і мы маглі падрыхтавацца да універсітэцкіх студыяў. Ён сам выкладаў матэматыку і фізіку, іншыя выдатныя настаўнікі вучылі нас па розных галінах ведаў. Мы мелі магчымасць здаць экзамены на атэстат сталасці і паступіць ва універсітэт. Гэта дапамагло нам стаць людзьмі на замежжы і мы на ўсё жыццё засталіся ўдзячнымі паважанаму прафесару Барысу Кіту.

На нейкі час нашыя дарогі разышліся. Я засталася ў Нямеччыне, вучылася далей, а прафесар Кіт пераехаў у ЗША. Лёс так распарадзіўся, што я пасля вучобы жыву ў Нямеччыне, заснавала тут сваё прыватнае жыццё.

Прайшло шмат гадоў. Адноўчы мая сястра Вольга, якая жыве ў ЗША, паведаміла мне, што Барыс Кіт працуе прафесарам амерыканскага Мэрылендскага універсітэта ў Франкфурце-на-Майне. Сястра пераслала мне яго адрас і мы хутка навязалі з ім сувязь. Цяпер часта тэлефануем, наведваем адзін аднаго. Дзякуючы Барысу Уладзіміравічу я пазнаёмілася з пісьменніцай Вольгай Міхайлаўнай Іпатавай, якая два разы гасціла ў мяне і з ёй у мяне склаліся добрыя адносіны.

Гэтыя паважаныя прадстаўнікі нашай дарагой Бацькаўшчыны мяне яшчэ цясней з ёй звязалі, далі імпульс дапамагаць, чым толькі магу, каб не згінулі яе мова, гісторыя, культура, яе незалежнасць. Благаславі, Божа, нашу Беларусь і яе верных сыноў і дачок.

Тамара Вяршыцкая,
дырэктар Гісторыка-краязнаўчага
музея ў Наваградку

Наваградск у жыцці Барыса Кіта

Першы наваградскі перыяд у жыцці Барыса Кіта пачаўся ў верасні 1926 года, калі бацька прывёз Барыса у Наваградск і аддаў у 6 клас Наваградскай беларускай гімназіі. За плячамі ў новага вучня былі два гады вучобы ў 4 і 5 класах польскай школы ў Карэлічах і моцнае жаданне вучыцца далей.

20-ыя гады ў Заходняй Беларусі — час прагнага жадання беларусаў даць адукацыю сваім дзецям і адчыніць ім дарогу да людскага жыцця. Наваградская гімназія ўзнікла і існавала толькі дзякуючы энтузіязму і самаахварнасці яе дырэктара Яна Цеханоўскага, настаўнікаў Пятра Скрабца, Міхаіла Чатыркі, Аляксандра Орсы, а таксама дзякуючы намаганням бацькоў, а пазней і саміх вучняў. Імкненне вучыцца падтрымлівалася і стымулявалася. Бяднейшых вучняў, такіх як Барыс Кіт, напалову вызвалілі ад аплаты, а пазней і зусім вучылі бясплатна і пасялялі жыць у інтэрнаце.

Калі Барыс Кіт пачаў вучыцца ў Наваградку, гімназія яшчэ не мела нават уласнага будынка, хоць існавала ўжо пяць гадоў. Заняткі праходзілі ў другой палове дня ў доме Ізраэліты на Рынкавай плошчы, дзе з раніцы

Барыс Кіт і Тамара Вяршыцкая

вучыліся яўрэйскія дзеці, а пасля абеду памяшканне арандавала гімназія. Умовы для вучобы былі, мякка кажучы, не лепшыя: цесна, душна, ды і арэндная плата — высокая ад пачатку — пастаянна расла. У той год, калі пачаў вучыцца Барыс Кіт (1926), дырэкцыя гімназіі і бацькоўскі камітэт атрымалі ад уладаў дазвол на будаўніцтва ўласнай

школы. Энтузіязм быў вялікі. Настаўнікі і вучні ездзілі па вёсках — збіралі ахвяраванні на будаўніцтва і самі з рыдлёўкамі ў руках рыхтавалі катлаван пад падмурак, бацькі-валанцёры збіралі і падвозілі каменне і іншыя будаўнічыя матэрыялы. Але сродкаў не хапала і справа ішла марудна. У 1928 г., калі Кіт скончыў гімназію, адбылася яшчэ толькі ўрачыстая закладка новага будынка.

Гэтыя два гады вучобы ў Наваградку і асабліва педагогі-матэматыкі Аляксандр Данілевіч і Міхаіл Чатырка бясспрэчна паўплывалі на далейшы выбар жыццёвага шляху маладым чалавекам, які да гэтага праяўляў талент у маляванні. Нават той факт, што якраз тады, у 1927 г., у Наваградскую гімназію прыехаў працаваць мастак Язэп Драздовіч, не меў ніякай вагі ў параўнанні з тым светам, які хавала ў сабе матэматыка. Не апошняю ролю адыгралі і адносіны, якія склаліся ў Кіта з выкладчыкамі гэтай навукі. Цэлае лета правёў ён у Любчы, дзе разам з настаўнікам Міхаілам Чатыркам рыхтаваўся да кваліфікацыйных экзаменаў. Экзамены былі наладжаны ў сувязі з наданнем гімназіі статусу дзяржаўнай, пры гэтым яна становілася філіялам польскай гімназіі імя Адама Міцкевіча. Экзамены цягнуліся два тыдні, камісія на чале з прарэктарам Віленскага ўніверсітэта Масонісам фактычна вырашала лёс гімназіі, настаўнікаў і вучняў. Выдатны матэматык і першакласны педагог Міхаіл Чатырка знайшоў у асобе Барыса Кіта таленавітага вучня, які бліскуча здаў экзамены, пацвердзіў узровень НБГ і даказаў сваё права на ўніверсітэцкую стыпендыю. Ужо ўвосень 1928 года Кіт стаў студэнтам фізіка-матэматычнага факультэта ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя ў Вільні. Але матэматыка — гэта было не ўсё, што аб'ядноўвала вучня і настаўніка. Міхаіл Чатырка быў вялікім патрыётам і чалавекам, бязмежна адданым беларускай справе. Вучні гімназіі, у тым ліку і Барыс Кіт, пад уплывам такіх настаўнікаў займалі актыўную грамадскую пазіцыю, вучоба суправаджалася ростам самасвядомасці праз удзел у акцыях, якія мелі як асветніцкі, так і палітычны характар, як, напрыклад, дзейнасць Беларускай сялянска-работніцкай Грамады і распаўсюджванне лістовак. У выніку Барыса Кіта разам з групай іншых вучняў і настаўнікам Міхаілам Чатыркам выклікалі на допыт у паліцэйскі пастарунак, але там не змаглі даказаць іх удзел у забароненай дзейнасці і праз пару дзён адпусцілі.

Гады вучобы ў Наваградскай гімназіі ў многім вызначылі лёс і сфарміравалі Барыса Кіта як асобу. Больш таго, Наваградак не раз вяртаўся ў яго жыццё пасля, а Кіт — у Наваградак.

Другі раз ён прыехаў у Наваградак у 1934 г. ў сувязі з рашэннем польскіх уладаў зачыніць Наваградскую беларускую гімназію, а вучняў перавесці

ў польскую гімназію імя А. Міцкевіча. Барыс Кіт ужо працаваў тады настаўнікам матэматыкі ў Віленскай беларускай гімназіі. Каб не дапусціць відавочнай паланізацыі лепшых прадстаўнікоў беларускай моладзі з Наваградчыны, Кіт па рашэнню дырэктара ВБГ Радаслава Астроўскага прыехаў у Наваградак і большасць (80%) наваградскіх гімназістаў паехалі разам з ім у Вільню працягваць вучобу па-беларуску. У 1939 г. наваградцы складалі большасць вучняў ВБГ.

Верасень 1939 г. ізноў прывёў Кіта ў Наваградак, ізноў вырашаецца лёс наваградскіх студэнтаў. На гэты раз зачынілі ВБГ і Кіт разам са студэнтамі вяртаецца ў горад, дзе яшчэ памятаюць традыцыі НБГ, атрымлівае ў савецкіх уладаў дазвол на ўзнаўленне гімназіі ў Наваградку, за тыдзень перавозіць вучняў, арганізоўвае вучэбны працэс і сам становіцца дырэктарам гімназіі, якая працуе ў тым самым будынку, што так актыўна будавалі падчас яго вучнёўства ў Наваградку.

Другі наваградскі перыяд і дырэктарства Кіта працягваліся нядоўга. У 1940 г. яго вызвалілі ад пасады па прычыне таго, што, як піша сам Кіт, «я раней шмат займаўся нацыянальнай працай і не павінен быць кіраўніком савецкай школы». Адноўленая ім беларуская гімназія хутка стала СШ № 1, а Барыс Уладзіміравіч... быў прызначаны на пасаду школьнага інспектара Баранавіцкай вобласці (!) і цяпер ужо ўсе школы Наваградскага раёна былі пад яго кантролем. Такі паварот падзей быў абумоўлены яго добрым знаёмствам з кіраўніком абласнога аддзела адукацыі Саўчанкам.

Потым сувязь з Наваградкам перарвалася на доўгія 52 гады. У трэці раз вяртанне пачалося ў 1992 г., працягваецца да сённяшняга дня і, можна сцвярджаць, што Барыс Кіт на гэты раз назаўсёды прапісаўся ў Наваградку ў якасці ганаровага грамадзяніна нашага горада.

У жніўні 1992 г. музей рыхтаваўся прыняць першых наведвальнікаў. Урачыстае адкрыццё было прызначана на 12 верасня, працы заставалася яшчэ шмат, а тут званок з Мінска, што ў сталіцу прыехаў Кіт і праз дзень збіраецца наведаць Наваградак. Суправаджае яго Яўген Лецка. На наступны дзень пасля абеду нешматлікія супрацоўнікі музея сабраліся ў адным пакоі, каб абмеркаваць, як гэта ўсё будзе, калі прыедзе госць, пра якога мы ведалі няшмат, але з якім вельмі хацелі пазнаёміцца. І тут ціха без стуку адчыніліся дзверы, у кабінет увайшоў, як мне тады падалося, сярэдняга росту чалавек у цёмна-шэрым гарнітуры з невялікім партфелем у руцэ, зняў з галавы кепку і сказаў: «Добры дзень. Я — Кіт».

Апошняй сцэны з «Рэвізора» не было. Нечаканасць і здзіўленне першага імгнення тут жа патанулі ў акіяне энергіі, якую выпраменьваў гэты

просты і адкрыты чалавек. Ён гаварыў на прыемнай, мяккай беларускай мове і адразу ўзнікла атмасфера даверу і прыязні, якая застаецца ў нашых адносінах да сённяшняга дня.

Гэта было сапраўднае вяртанне ў мінулае, бо на той момант, як і ў гады маладосці Кіта, Беларусь зноў імкнулася да незалежнасці і атмасфера ў нечым была падобная да той, якую захавала памяць. І ўсё ж некалі такія знаёмыя і блізкія мясціны выглядалі па-новаму, а сустрэчы з калегамі па гімназіі нагадвалі, колькі мінула гадоў.

Тады, у пачатку 90-х, Барыс Кіт перажываў час найвышэйшага прызнання ўсёй сваёй шматгадовай навуковай і педагагічнай дзейнасці. Міжнародная акадэмія астранаўтыкі ў Парыжы абрала яго сваім членам у 1991 г. Напярэдадні, у 1990, Кіт стаў ганаровым прафесарам еўрапейскага аддзялення Мэрылендскага універсітэта ў Гайдэльбергу, дзе выкладаў матэматыку з сярэдзіны 70-х да сярэдзіны 90-х.

Вяртанне ў маладосць масцітага вучонага прынесла і новыя знаёмствы. Адбылася сустрэча са старшынёй наваградскага гарвыканкама Георгіем Бака. Падчас размовы была абмеркавана ідэя, прапанаваная супрацоўнікамі музея, стварыць мемарыяльную экспазіцыю, прысвечаную славітаму земляку, і Барыс Кіт на яе актыўна адгукнуўся. Жывучы ў Франкфурце-на-Майне, ён падтрымліваў адзіны ў Германіі беларускі музей, створаны ў горадзе Ляймене сп. Юрыем Попкам, да таго ж меў уласны «музейны» вопыт, бо яго кватэра на Гроссэр Хазенпфад у Франкфурце нагадвала музейную экспазіцыю: дыпламы і ўзнагароды прэстыжных навуковых устаноў усяго свету ў прыгожых рамках займалі ўсе сцены ў пакоі.

З уласцівай яму энергіяй і рашучасцю Кіт узяўся за справу і ў лютым 1993 г. праз Міністэрства замежных спраў з рук міністра сп. Пятра Краўчанкі Наваградскі гісторыка-краязнаўчы музей атрымаў архіў Барыса Уладзіміравіча Кіта: дакументы, узнагароды, навуковыя працы, у тым ліку доктарскую дысертацыю, абароненую ў 1983 годзе ў Рэгенсбургу, падручнік па ракетнаму паліву, напісаны ім у сааўтарстве з Іверэдам Дугласам, частку яго ўласнага бібліятэчнага збору, перапіску з вядомымі беларускімі эмігрантамі і навукоўцамі, фотаздымкі, публікацыі — усяго звыш 400 адзінак захавання. У тым жа годзе частка архіва была прадстаўлена ў экспазіцыі, астатнія матэрыялы знаходзяцца ў фондах музея і даступны для карыстання ў навуковых мэтах.

У 1994 годзе Наваградскі гарвыканкам прыняў рашэнне абраць Барыса Кіта ганаровым грамадзянінам горада Наваградка. Гэта быў другі прыезд у Наваградак пасля пяцідзесяцігадовага растання з радзімай. У свае 84 гады Барыс Кіт вельмі лёгка ўзышоў на курган Міцкевіча, зноў быў

поўны планаў і новых ідэй. На гэты раз падчас сустрэчы з уладамі на абмеркаванні быў прадстаўлены праект гуманітарнага ўніверсітэта новага тыпу з філіяламі ў Наваградку, дзе заўсёды былі моцныя асветніцкія традыцыі, але вышэйшай навучальнай установы не было ніколі. Сёння ў музеі захоўваецца перапіска Кіта па гэтаму пытанню з дзесяткамі навучальных устаноў і фундацый усяго свету. На жаль, ідэя засталася толькі на паперы.

У 2000 г. на будынку школы № 1, у якім Барыс Кіт працаваў дырэктарам адноўленай тут у 1939 г. гімназіі, з'явілася мемарыяльная дошка ў гонар выдатнага земляка, дзеяча навукі і асветы.

Імя Барыса Кіта сёння добра вядома наваградскай моладзі. Для кожнага вялікі гонар прыняць удзел у чэмпіянаце інтэлектуальных гульняў, які носіць яго імя і традыцыйна праходзіць у Наваградку кожную вясну. Капітан каманды-пераможцы атрымлівае ганаровае права апрануць мантыю віцэ-прэзідэнта Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, якая адзін раз у год пакідае фонды музея, каб сімвалізаваць прысутнасць Барыса Кіта на Чэмпіянаце і яго патранаванне развіццю навук і адукацыі моладзі.

З 2003 г. у Наваградку пачала дзейнічаць гімназія, у якой вучыцца найбольш здольная і таленавітая моладзь. Гімназія пакуль што не мае свайго імя, але зусім магчыма, што ў хуткім часе яе будуць ведаць, як гімназію імя Барыса Кіта, а яе выпускнікі стануць гонарам свайго роднага горада, якім сёння з'яўляецца слава наваградзец Барыс Кіт. За гэта права ёй прыйдзецца паспрачацца з СШ № 1, у будынку якой працаваў Кіт, дзе традыцыйна моцныя матэматыкі, а школа ўсё больш набывае фізіка-матэматычны ўхіл.

*Лена Глагойская,
прафесар Беластоцкага
універсітэта, Польшча*

Сустрэчы з Барысам Кітам, шчасьлівым сьведкам гісторыі XX ст.

Маё асабістае знаёмства з Барысам Кітам пачалося пры нагодзе маіх зацікаўленьняў асобай Хведара Ільляшэвіча. З кнігі Лідзіі Савік пра Барыса Кіта «Космас беларуса» даведалася пра пражыванне ў Шчэціне дачкі майго героя, які, дарэчы, аказаўся адным з лепшых сяброў паважанага спадара Барыса Кіта. Раней чула шмат добрага пра спадара Барыса Кіта — то ў Менску, то ў Наваградку, то ў Вільні, або і ў Гародні. Усе, з кім даводзілася размаўляць пра яго, падкрэсьлівалі жыццярэдаснасьць і энэргію, якімі ён валодае.

Таму падвойнай радасьцяй для мяне быў тэлефон са Шчэціна ў маі 1998 г. ад Марыі Марліч, дачкі Хведара Ільляшэвіча, якая паведамляла пра прыезд да яе ў госьці спадара Барыса Кіта і адначасова запрашала да сябе ў госьці. Раней пабываўшы ў Шчэціне і пакарыстаўшыся гасьціннасьцю і сямейным архівам дому Марыі і Кшыштафа Марлічаў, не выпадала нават адмовіцца ад запрашэньня. Кінуўшы ўсё на сьвец: заняткі, дом, сям'ю, я паехала раніцай у Шчэцін. Там на пэроне чакаў мяне прафэсар Кшыштаф Марліч, тадышні рэктар Паморскай медыцынскай акадэміі ў Шчэціне. Едучы да іхняй хаты на вуліцы Пагоднай, размаўлялі пра Барыса Кіта, ці адпачыў, як сябе адчувае... У доме Марлічаў Барыса Кіта сустрэла бадзёрага, у вясёлым на-

А. Майсяёнак, Б. Кіт, Лена Глагойская

строі. Спадарства Марлічы пайшлі на працу, а мы маглі сабе спакойна паразмаўляць пра ўсё. Я адчувала стому пасля падарожжа, пра што і сказала спадару Барысу. «Я таксама ехаў з Франкфурту ў Шчэцін пяць гадзін, але я не стаміўся». Сапраўды Барыс Кіт

выглядаў імпануюча — у элегантным касцюме з чырвоным гальштукам. Нястомна расказаў пра сябе, сяброў і сваіх вучняў, пра родную Наваградчыну, Вільню, Маладэчна і беларускі эмігранцкі лёс, які шчасьліва дапамог выйсьці Барысу Кіту на «сусьветную арбіту». «Бачыце, я шчасьлівы чалавек», — такой фразай падкрэсьліваў час ад часу, расказваючы пра нейкі пакручасты эпізод у жыцці.

«Пытайце і запісвайце ўсё, бо я ці не апошні, які памятае тое дакладна». І я запісвала на магнітафоннай стужцы мастацкія аповяды пра навуку ў Наваградку, у Вільні, пра навучаньне і жыцьцё Віленскай Беларускай гімназіі, пра сяброўства з братамі Міколам і Хведарам Ільляшэвічамі, пра дырэктарства ВБГ і інспэктарства ў Наваградку, пра Маладзечанскі Гандлёвы Інстытут і яго навучэнцаў, пра складанасьць жыцьця ў час II сусьветнай вайны на Беларусі, пра вырашальную пастанову аб выездзе з бацькаўшчыны і пэрыпэтыі эмігранцкага жыцьця. Здавалася б, слухаючы аповяды Барыса Кіта, няма яму чаго зайздросьціць — цяжкі пакутны лёс беларускага інтэлігэнта, якому да славы прыйшлося дабівацца ў далёкай ад Беларусі Амэрыцы. Таму і з вялікай удзячнасьцю пра яе гаворыць Барыс Кіт. Два дні, праведзеныя ў Шчэціне, прайшлі вокамгненна.

Пачалося ліставаньне з Барысам Кітам. Дзякуючы пададзенаму ім адрасу быўшага вучня Аляксандра Гатковіча, шмат чаго даведалася пра Хведара Іляшэвіча, з якім Алесь жыў у Ватэнштаце. Дарэчы, перапісваліся далей са спадаром Аляксандрам, які пражывае ў Вялікабрытаніі, у Лідс.

Успаміны пра Хведара Ільляшэвіча выклікалі мае пытаньні да спадара Барыса Кіта. Паслаўшы аднойчы яму ліст з мноствамі пытаньняў, атрымала адказ, які мяне вельмі ўсцешыў. Барыс Кіт сыцвярджаў, што мне трэба прыехаць у Франкфурт, бо на столькі пытаньняў нельга адказваць у адным лісьце. Быў гэты прэтэкст для новых сустрэчаў.

Асабліва цікава было ў Беластоку зімой 2001 г. Тады Барыс Кіт затрымаўся ў гатэлі «Голембевскі», дзе прымаў сваіх гасьцей — беларусаў з Беластока. Сядзелі мы разам з Барысам Кітам пару добрых гадзін у гатэльным рэстаране — я, Гражына Харытанюк, Ганна Кандрацюк і Алег Латышонак, які раней звадзіў госьця ў рэдакцыю радыё «Рацыя» і на кафэдру Беларускай культуры Беластоцкага ўнівэрсітэта. У такой кампаніі Барыс Кіт бавіў нас сваімі аповесьцямі, якія на магнітафоннай плёнцы запісвала Ганна Кандрацюк. Пра візіт Барыса Кіта ў Беласток напісала ў «Ніве», дзе таксама змясьціла інтэрв'ю з ім. На наступны дзень Барыс Кіт ад'язджаў у Франкфурт.

У пачатку верасня зноў тэлефон са Шчэціна ад спадарства Марыі і Кшыштафа Марлічаў: «Borys przyjezdza». Зноў тры дні з Барысам Кітам

у Шчэціне. Няма куды сьпяшацца. Кіт шчасьлівы, што мае куды прыехаць з Франкфурту — да сваёй хрэсьніцы. Са спадаром Кшыштафам Марлічам, які адпачывае пасьяля нядаўніх рэктарскіх абавязкаў, спацыруем лесам да недалёкага возера. Пахне восеньню.

Апошні раз сустрэкаліся ў Варшаве ў гасьцініцы «Марыёт» вясной 2003 г. Тут у Варшаве Барыс Кіт дамовіўся са сваімі сябрамі з Польшчы, з Беларусі. Прыехаў са сваёй сяброўкай Тамарай. Зноў успаміны і словы Барыса Кіта: «пытайце пра ўсё, бо я ўжо апошні з магіканаў». Тады таксама сустрэўся Барыс Кіт з гісторыкам Юркам Туронкам і рэдактаркай Радыё «Гданьск» Аннай Сабэцкай. Хацелася б пасьяля апошняй сустрэчы сказаць Барысу Кіту: «Да наступнага спатканьня», бо з такім чалавекам, як Барыс Кіт прыемна праводзіцца час, з пачуцьцём, што не ўцёк ён на марна, бо Барыс Кіт, апрача цікавых успамінаў, натхняе новай энэргіяй, дадае сіл і надзеі на будучыню.

«Мы былі першымі...»

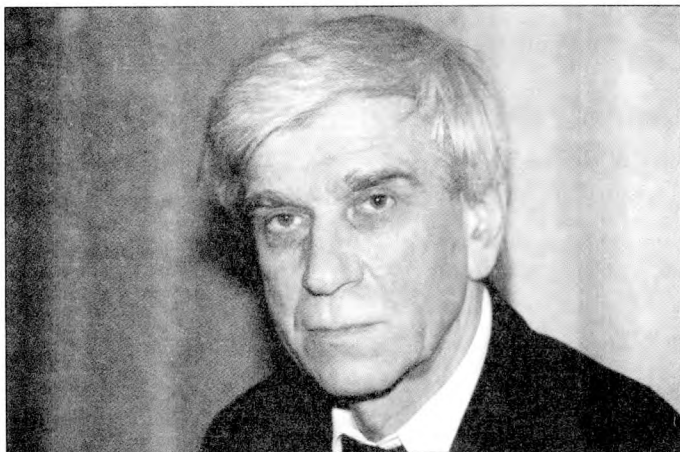
Кожны раз пасля сустрэчы або тэлефоннай размовы з Барысам Уладзіміравічам Кітам я не толькі радуюся, што далучыўся да мудрасці, душэўнага багацця нашага славутага земляка, але і зноў углядаюся ў аблічча і сутнасць сваёй Айчыны, думаю пра мінулае, сённяшні дзень і будучыню беларусаў.

На жаль, трэба праўдзіва канстатаваць, што многім нашым людзям, выбітым з каляіны прымітыўнага, казарменнага, але больш-менш стабільнага савецкага ладу жыцця, аказаліся нецікавымі, непатрэбнымі свабода, дэмакратыя і шчаслівая магчымасць пабудаваць сваю, незалежную дзяржаву. У грамадстве, дзе згублены арыенціры далейшага гістарычнага развіцця, дзе дэфармаваны нацыянальная і грамадзянская свядомасць, цяпер пануе настальгія па нядаўнім мінулым, зняверанасць і апатыя.

Сапраўды, калі ахапіць позіркам усе нашы нацыянальныя, духоўныя і эканамічныя беды, якія засталіся ў спадчыну і паглыбляюцца зараз, якія спляліся ў агромністы, забытаны клубок, то рукі могуць апусціцца ў адчай і скрусе.

Але мы маем пераканальныя прыклады беларускага патрыятызму, нацыянальнай трыувшчасці і аптымізму. Найпершы і найпавучальны з іх — лёс Барыса Кіта.

У нашым народзе здаўна бытуе выдатная прымаўка: «Вочы баяцца, а рукі робяць». Гэтай мудрасцю продкаў праз усё сваё жыццё плённа карыстаўся знакаміты зямляк.

Сяргей Законнікаў

Барыс Кіт не наракаў, як іншыя, на цяжкія абставіны, на неспрыяльныя ўмовы, а самааддана, апантана рухаў наперад беларускую справу, выяўляў сябе як творцу і тут, на айчынным мацерыку, і пасля ў далёкім замежжы, бо рана спасціг, што лёгкага часу для асобнага

чалавека і для цэлых народаў ніколі не бывае. Кожнаму чалавеку, кожнаму народу наканавана прайсці праз выпрабаванні і пакуты, каб сцвердзіцца, каб займець сваё, годнае месца ў гэтым свеце.

Перад тым, як пазнаёміцца з Барысам Уладзіміравічам асабіста, чытаў публікацыю пра яго ў перыёдыцы. Але найбольш поўна паўстаў драматычны і адначасова высокі лёс Кіта са старонак кнігі-жыццяпісу Лідзіі Савік «Космас беларуса». Пасля прачытання гэтага грунтоўнага даследавання было столькі шчымлівага суперажывання, болю за вынесены ім пакуты, і разам з тым я ганарыўся Беларуссю, якая нараджае такіх слаўных сыноў...

У 1998 годзе вернікі царквы Святой Троіцы ў Франкфурце-на-Майне, з якімі маю даўнія стасункі, у чарговы раз запрасілі мяне з жонкаю да сябе. Барыс Кіт даведаўся пра гэта і, гасцінны гаспадар, што прывячае землякоў заўсёды, патэлефанаваў, прапанаваў сустрэцца.

І вось мы сядзім у рэстаране франкфурцкай біржы, дзе пакуль няма наплыву наведвальнікаў, дзе пануе ўтульнасць і цішыня. Барыс Уладзіміравіч расказвае пра маленства, вучобу, настаўніцкую працу. Дзіўлюся каларытнай, жывой беларускай мове, феноменальнай памяці Кіта, той упэўненасці, з якой ён згадвае даты, падзеі, што адбываліся ў 20–30 гадах мінулага стагоддзя. А ён смяецца: «Дажывеце да майго ўзросту, то памяць і палепшае. На старасці далёкае мінулае паўстае ясна і выразна. Найперш настаўнікі былі патрыётамі Беларусі. Праз школу мы праводзілі беларускасць, перадавалі патрыятычныя пачуцці вучням, адносіліся да іх па-сяброўску. Я любіў і цяпер вельмі люблю паэтаў, беларускую паэзію, і таму ўрокі матэматыкі часта пачынаў з вершаў. Усё я тады рабіў ахвотна, з захопленасцю, не баяўся ніякіх цяжкасцяў. Працавітасць дапамагла мне потым у Германіі і ў Амерыцы».

Я слухаў Барыса Уладзіміравіча і зайздросціў ягоным выхаванцам. Мець такога настаўніка, як ён, — рэдкае шчасце. Гэта асабліва зразумела нам, гадаванцам савецкай школы з яе салдацкай дысцыплінаю, казарменным парадкам. Сярод настаўнікаў у ёй заўсёды было мала дарадцаў і сяброў.

А Кіт кажа: «Усё маё жыццё — гэта настаўніцкая, выкладчыцкая праца. Я вельмі люблю яе, бо няма ў чалавечай дзейнасці больш значнага і высакароднага занятку. А тады для беларусаў асветніцтва было ратаваннем».

Але займацца любімай справай не далі. Барыс Кіт не быў бежанцам. Ён стаў выгнаннікам з роднай зямлі. Такая ўжо доля сапраўднага беларуса — пакутваць за нацыянальную справу пры любой уладзе. Ён двойчы сядзеў у астрозе пры паляках, быў кінуты гестапаўцамі ў Глыбоцкую

турму ў 1943 годзе, і толькі шчаслівы выпадак уратаваў яго ад расстрэлу. Кіт выдатна разумеў, што і сталінцы, якія асталоюцца з прыходам Чырвонай Арміі, не пашкадуюць яго, бо ведаў пра рэпрэсіі ў СССР, сутыкнуўся з савецкай уладаю ў перадваенныя месяцы. Далейшыя падзеі пацвердзілі гэтае прадчуванне. Большасць ягоных сяброў і вучняў трапілі ў ГУЛАГ...

У час другой сустрэчы ў Франкфурце-на-Майне ў кастрычніку 2000 года спадар Барыс найбольш апавядаў пра жыццё ў ЗША. Тут беларускі настаўнік матэматыкі, нястомны арганізатар нацыянальнай школы, актыўны дзеяч Адраджэння стаў выдатным вучоным у галінах астранаўтыкі і матэматычнага забеспячэння эфектыўнасці кіравання, набыў сусветную вядомасць, атрымаў прэстыжныя ўзнагароды і званні. Пасля выкладаў матэматыку ў сарака амерыканскіх навуковых цэнтрах у Еўропе і за яе межамі.

Лёс людзей, якія апынуліся ў чужым краі, складваецца па-рознаму. Некатарым удаецца ўладкавацца адразу, забяспечыць сабе заможнае жыццё. Большасць доўга шукае, здабывае месца пад сонцам. Неаднолькава праходзяць эмігранты і адаптацыю да іншага грамадства, ягоных законаў, традыцый, звычаяў. Адно ўжываюцца хутка і не хваравіта, другія ўваходзяць у душэўную канфрантацыю з чужым ладам быцця, не знаходзяць супакоення. Тое ж адбываецца з роднай моваю, з памяццю пра Айчыну. Нехта стараецца пазбавіцца ад гэтага, а некага прыгнятае настальгія, сум.

Барыс Кіт ішоў сваім шляхам. Ягонае жыццё — не набор разарваных імгненняў, эпизодаў, а плынь, дзе ўсё спалучана непарыўна. Цяжкая праца, у тым ліку чорнарабочага, стала прыступкай да даследчыцкай, вынаходніцкай дзейнасці. Не выпускаючы з рук уласны лёс, гэты незвычайна адораны чалавек вырас у грамадзяніна свету, выдатнага вучонага, аддаў сваім талентам належнае Амерыцы і застаўся сапраўдным беларусам, захоўваючы лепшыя рысы нацыянальнага характару.

Сам Барыс Уладзіміравіч разважае так: «Я ўдзячны Амерыцы, што яна заўважыла, падтрымала, дазволіла раскрыць здольнасці, якія былі ў мяне. А што яшчэ трэба чалавеку? І што б хто ні казаў, а дэмакратычныя традыцыі там ёсць. Я пераканаўся, што гэтая краіна падтрымлівае дэмакратыю ў сябе і ва ўсім свеце. У мяне пашпарт грамадзяніна ЗША, але не лічу сябе беларускім амерыканцам. Я амерыканскі беларус».

У той гаворцы Кіт выйшаў і на яшчэ адну важную тэму: «У любой справе нехта павінен рызыкаваць, станавіцца пачынальнікам. Успамінаю, як арганізоўвалі беларускую школу, ратавалі яе, як шчыравалі ў даследчых лабараторыях, і ганаруся, што ішоў у шэрагах першапраходцаў. Потым справа рухалася далей, пашыралася, да яе далучаліся новыя людзі,

але мы былі першымі. Гэтае адчуванне заўсёды падбадзёрвае мяне, малодзіць душу, дазваляе лічыць, што жыццё не прайшло марна».

Выходзім утраіх з Хілтан-атэля на вуліцу. Мы з Ліляю прапаноўваем: «Барыс Уладзіміравіч, давайце правядзем вас дахаты». Але Кіт хітравата-іранічна ўсміхаецца: «Дарма баіцеся за старога. Не трэба. Ну, хіба што да метро. Я яшчэ сілы маю, каб стаяць на зямлі. І нават у скокі магу пайсці». Не зважаючы на прахожых, Барыс Уладзіміравіч па-маладому прытупвае нагамі, нібыта і сапраўды станцуе зараз тут, на тратуары. І гэта на сотым дзесятку гадоў! Як не захапляцца такім жыццямлюбам і аптымістам!

Калі я чытаў і рыхтаваў да друку ў часопісе «Полымя» рукапіс аповедаў Барыса Кіта «Цярновы шлях» у запісе Васіля Быкава, то часта спыняўся на нейкім радку і думаў: «Гэтага жыццёвага матэрыялу хапае на дзесяткі аповесцяў, кінафільмаў. А яшчэ кожны эпізод тут бачыцца, як дакор нам, сённяшнім беларусам, запалоханым, знявераным і разгубленым».

Многія народы дасюль яшчэ шукаюць сабе прытулак у свеце, сваю заповітную зямлю — і не знаходзяць. Мы ж даўно яе маем, ды ніяк не можам зразумець, усвядоміць розумам, адчуць сэрцам і душою, што Беларусь — гэта наш Дом назаўсёды, гэта нашыя доля і воля. Пакуль што вялікая частка беларусаў, якая жыве на сваёй зямлі, — бежанцы. Бежанцы ад роднай мовы і песні, ад спагонвечных народных традыцый, ад саміх сябе. Людзі не ўспрымаюць тое, што адбываецца з дзяржавай, з грамадствам, як уласны лёс. Яны паводзяць сябе так, быццам гандаль незалежнасцю Беларусі, наступ на чалавечыя свабоды і правы тычацца некага, толькі не іх.

А Барыс Кіт і ўдалечыні ад радзімы жыве ёю, хвалюецца, робіць усё, што можа, дзеля незалежнасці, дабра і шчасця Беларусі.

Колькі яшчэ гадоў ці дзесяцігоддзяў спатрэбіцца, каб праясніліся галовы і сэрцы ў суайчыннікаў? Хто ведае? Але, думаецца, не ўсё страчана. Верыцца, што надыдзе пара, калі беларусы ўбачаць сваю праўдзівую мінулую і будучую гісторыю, а яна павернецца да іх.

Галоўнае кожнаму з нас і ў бяспасці, і ў цяжкіх выпрабаваннях захаваць сваю нацыянальную, грамадзянскую, прафесійную і чалавечую годнасць. Так, як гэта змог зрабіць Барыс Кіт. Ён не «апошні з магіканаў» Беларускай, а жывы сімвал яе няскоранасці і неўміручасці.

Валер Калінойскі,
журналіст,
радыё Свабода

Сустрэчы з Барысам Кітам

З Барысам Кітам мне пашчасыціла пазнаёміцца летам 1995 года ў Франкфурце, дзе я знаходзіўся праездам у Францыю. Хаця да таго я з цікавасцю і захапленнем прачытаў у «ЛіМе» і «Голасе Радзімы» расповяды пра Кіта, ягоную асветніцкую, навуковую і грамадскую дзейнасць аўтарства спадарыні Лідззі Савік, але асабістае знаёмства з Барысам Уладзіміравічам выявіла для мяне шмат іншых ягоных вельмі прывабных рысаў. Найперш адзначу ягоныя кантактнасць, актыўнасць, энэргічнасць, якім можна пазайздросціць і нашмат маладзейшым людзям. У цэлым здаровае і стваральнае стаўленне Барыса Кіта да жыцця можа быць выдатным узорам для перайманьня. Гэтыя якасці Кіта, відаць, і сталіся падмуркам ягонага актыўнага даўгалецця.

Памятаю, як сьпяшаючыся на сустрэчу з жонкай Тамарай, Барыс Кіт з букетам ружаў бягом даганяў трамвай, — і гэта ва ўзросце ўжо каля 90 гадоў. Дагнаў, і ня моцна задыхаўся... Дарэчы, адносіны Барыса Уладзіміравіча да Тамары таксама выклікаюць захапленне сваім рамантызмам і шчырасцю. Тамара ж у сваю чаргу сталася яму моцнай падтрымкай.

Б. Кіт і В. Калінойскі

Апрача іншага Барыс Кіт — выдатны апавядальнік. Часамі прыгадваюцца сотні ягоных гісторыяў: і пра тыя падзеі, у якіх ён сам быў удзельнікам ці сьведкам, і тыя, пра якія ён прачытаў у гістарычнай літаратуры, бо гісторыя — ягонае хобі. Барыс Уладзіміравіч заўсёды можа разлічваць на сваю выдатную памяць, ён ведае безьліч людзей у Беларусі і за яе межамі. Ён і цяпер падтрымлівае шмат сувязяў з людзьмі ў многіх краінах сьвету.

А часам у гамонцы спадар Кіт можа распавесці нейкі анекдот з 30-х ці 50-х гадоў, які выдатна адлюстроўвае настрой эпохі, так што міжволі напрошваецца вядомае параўнаньне з

«хадзячай энцыклапедыяй». Я вельмі задаволены, што змог у 2003 годзе пазнаёміць з Барысам Уладзіміравічам майго сына Антося, які таксама захапляецца гісторыяй. Антось таксама часта згадвае тую паездку ў Варшаву, дзе мы сустрэліся з Барысам Кітам, і ягоныя расповяды. Можна толькі пазайздросьціць людзям, якія ў свой час былі ягонымі вучнямі і студэнтамі. Як шмат навукі яны ад яго атрымалі, прычым не толькі па ягонай любімай матэматыцы! Дзякую лёсу, што і мне ўдалося пабыць крыху ягоным суразмоўцам і вучнем.

Ад Барыса Кіта я вучыўся і сапраўднаму патрыятызму, які быў у даваеннага пакаленьня беларускіх актывістаў у Заходняй Беларусі, і прыроднай беларускай мове наваградзкага разьліву. Сустрэчы з Барысам Кітам заўсёды прыемныя, пазнавальныя, цікавыя і нязмушаныя, бо падчас шчырых размоў зь ім неяк не адчуваецца розьніца ва ўзросьце і статусе. Кожны раз, развітваючыся з Барысам Кітам, я заўсёды з нецярпеньнем чакаю новых сустрэчаў і гутарак зь ім.

Менск. Травень 2004 г.

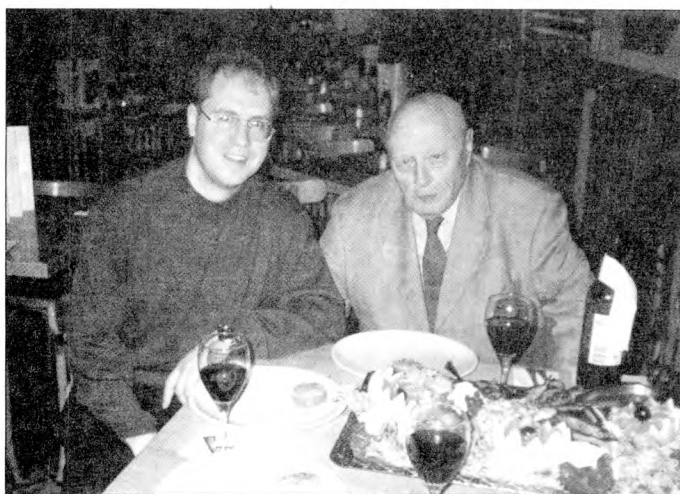
Руслан Качаткоў,
доктар медыцыны,
старшыня згуртавання
беларусаў Канады

Ён быў і маім настаўнікам...

Вельмі добра памятаю сваю першую сустрэчу з Барысам Уладзіміравічам Кітам у 1992 годзе, калі я, студэнт Мінскага медыцынскага інстытута, прыляцеў у Франкфурт-на-Майне па запрашэнні клінікі імя Гётэ, дзе я пазней стажыраваўся ў час майго аспіранцтва. Я патэлефанаваў яму і сказаў, што яму з Мінска перадалі лісты і папрасіў сустрэцца. Чакаў убачыць аднаго з тых глыбакадумных мудрацоў-прафесараў, з якімі і гаварыць страшна, не тое, што пасябраваць. Аднак чалавек, які абазваўся у тэлефоннай трубцы, гаварыў вельмі маладым і прыветным голасам, і такім жа — нечакана — маладым, вясёлым і вельмі таварыскім быў высокі, рухавы чалавек, які па-беларуску аклікнуў мяне ў месцы прызначанай сустрэчы. Мне адразу стала так лёгка і ўспешна, нібыта я пабачыўся з добрым родзічам. І трэба сказаць, што не кожны родзіч будзе ўдзяляць сваяку столькі ўвагі і клопату, колькі падарыў мне ў наступныя тыдні (а пазней і гады) гэты вялікі чалавек нашай Беларусі. Так, сапраўды нашай Беларусі, хаця ён даўно грамадзянін ЗША і стаў жыць у Нямеччыне яшчэ тады, калі мяне яшчэ не было на свеце.

Як можа пачуваць сябе беларускі студэнт, які тры гады як вярнуўся са

службы ў арміі, дзе ў яго галаву ўбівалі розныя догмы, у замежнай краіне? Я таксама моцна камплексаваў. Не ведаў яшчэ нямецкай мовы, а маёй ангельскай ледзь хапала, каб спытацца пра самыя прымітыўныя рэчы. Барыс Уладзіміравіч узяў на сябе гэты клопат. У кафэ, метро, у час нашых турыстычных

Р. Качаткоў, Б. Кіт. Франкфурт-на-Майне

паездак ён клапатліва браў на сябе функцыі перакладчыка і экскурсавода. А яшчэ я даведаўся ад яго аб тым перыядзе нашай шматпакутнай гісторыі, пра які мне не даводзілася чуць нідзе ў Беларусі. Духоўны подзвіг эміграцыі, якая захавала мову і культуру ў выгнанні; беларускія цэрквы і школы ў час нямецкай акупацыі; людзі, што дабіліся поспехаў у чужых краінах і моцна любілі сваю пакінутую зямлю... Ягоная праца выкладчыкам Віленскай беларускай гімназіі, дзе пахаваная мая бабуля Марыя... Праца ў Амерыцы над касмічнымі праграмамі, сусветнае прызнанне заслуг у галіне астранаўтыкі...

Апроч таго, я захапляўся яго неверагоднай працаздольнасцю, упартасцю вучонага. У 70 гадоў абараніць доктарскую дысертацыю! Мала таго — калі я ў ягонаі матэматыцы пачуваў сябе няўпэўнена, то ён у маёй прафесіі добра разбіраўся, бо таксама некалі вучыў медыцыну. Нам было пра што гаварыць, а мне было ў каго вучыцца. Я ўбачыў, што перада мною Настаўнік з вялікай літары, які ўмее ўсё растлумачыць і ненавязліва пераканаць у сваёй праваце. І сапраўды — я праз чатыры гады таксама абараніў там жа, у Франкфурце-на-Майне, дысертацыю і стаў доктарам медыцыны. Думаю, калі б у мяне перад вачамі не было прыкладу Барыса Кіта, гэта адбылося б нашмат пазней...

Мяне моцна ўражвала, як дзівіць і сёння ў ім дзівоснае спалучэнне засяроджанасці і нейкай дзіцячай жыццярадаснасці. Такі смех сустрэнеш толькі ў вельмі чыстага душою чалавека, нездарма паэты кажуць, што ўсім нам трэба вучыцца ў дзяцей. Бо з гадамі чалавек страчвае гэтае іскрыстае пачуццё радасці ад жыцця і чысціні пачуццяў.

Гады, якія я правёў у Нямеччыне адпаведна міжурадавай дамоўе між нашымі краінамі па лініі ДААД, былі азоранья для мяне цяплом і духоўнай вышынёй Барыса Кіта. Развітваўся з ім з душэўным болем, бо сёння зноў прыехаць у Нямеччыну надта няпроста. Аднак жыццё дало мне новыя сустрэчы не толькі з ім, але — праз яго — і з другім славутым беларусам Васілём Быкавым, які нейкі час быў у гэтым жа слаўным горадзе, дзе жыве Барыс Уладзіміравіч.

У той раз, у 2001-м годзе, я прыляцеў у Франкфурт, каб выступіць з дакладам на канферэнцыі па эксперыментальнай дзіцячай анкалогіі. Як часта бывала раней, сустрэліся мы спачатку з ім адным каля вежы «Эшэнхаймер», а потым разам пайшлі сустракаць Быкава. Васіля Уладзіміравіча я асабіста ведаў па Гродна, але з часоў дзяцінства не бачыўся з ім і таму запамніў тую сустрэчу да драбніц. Ён абняў мяне, нагадаў, як разам з Аляксеем Карпюком некалі прыехаў у нашу кватэру на мае агледзіны, стаў распытваць пра работу, і, як заўсёды пры сустрэчах з

гасцінным Барысам Уладзіміравічам, паўстала пытанне — дзе нам паядзець і адпачыць?

Спачатку Кіт вырашыў пайсці ў рэстаран у гатэлі, але ён быў яшчэ зачынены, і таму я прапанаваў пайсці ў аўстралійскі рэстаран «Кенгуру», непадалёку. Мы былі першыя і адзіныя наведвальнікі, бо была нядзельная раніца — і на гадзінніку ўсяго 11:30. Сядзелі ў пустой, асвечанай сонцам залі. Заказалі чырвонае аўстралійскае віно і вялікі паднос з садавінай і мясам кракадзіла, страуса эму і кенгуру.

Настрой быў добрым: Кіт ажно свяціўся ад радасці, і ягоная расчуленасць перадавалася нам. Усміхаўся і Васіль Уладзіміравіч, ён нібы атрымаў кароткі адпачынак ад усяго, што ціснула і мучыла яго. Я пабачыў, як супакойваюць і радуюць яго сустрэчы са старэйшым за яго прадстаўніком таго пакалення, якое змагалася за Беларусь яшчэ на пачатку мінулага стагоддзя і стала ўжо для ўсіх нас легендарным.

Гаварылі аб веры ў будучыню, аб тым, што цемра над Беларуссю павінна ўрэшце рэшт апасці, як чорная навальнічная хмара пад подыхам навальніцы, а таксама пра стан сучаснай літаратуры і становішча Саюза пісьменнікаў. Гэта быў адзіны дзень, калі мы ўтрох маглі сустрэцца: я прыляцеў 4-га траўня ў суботу, а ў панядзелак Быкаў павінен быў з'езджаць з Франкфурта ў Берлін. Зрабілі многа здымкаў, якія я пасля перадаў Кіту.

Пасля сняданка мы правялі Васіля Уладзіміравіча да кватэры, дзе ён тады жыў, а я пасля правёў Кіта да цягніка падземкі.

Калі я ад'езджаў з горада, Барыс Уладзіміравіч ізноў праводзіў мяне ў аэрапорце (дарэчы, гэта стала традыцыяй — калі я адлятаў — ён заўжды прыязджаў, каб развітацца і папіць са мной кавы альбо піва. Ён любіць цёмнае піва, і мне прыемна калі-нікалі заказаць яго, хаця звычайна ён не дае гэта зрабіць і заказвае ўсё сам).

Дарэчы, на пачатку красавіка 2000 года мы з жонкай прыезджалі ў Франкфурт на праводзіны вядомага нямецкага анкалага прафесара Карнхубера на пенсію па ягоным запрашэнні. І гэта, нібы спецыяльна, адбылося якраз тады, калі нашаму славутаму земляку споўнілася 90 гадоў. Такі юбілей ўдаецца адсвяткаваць не кожнаму, а таксама і паўдзельнічаць у ім, і таму мы былі бязмерна шчаслівыя, што зможам павіншаваць нашага дарагога Барыса Уладзіміравіча не паштоўкай, а асабіста.

6 красавіка мы святкавалі гэты выдатны юбілей у яго кватэры. На здымках у альбоме, выдадзеным да ягонага 90-годдзя, бачна, што ён ўсё такі ж бадзёры і аптымістычны. І вельмі прыгожы, нягледзячы на свае гады. І калі я быў у апошні раз у Нямеччыне (23-30 лістапада 2002 г.), каб прачытаць лекцыю ў Інстытуце медыцынскай вірусалогіі ў Цэнтры дзіцячай

анкалогіі — мы, як і заўсёды, зноў сустрэліся з Кітам. Ён радаваўся, што мне прапануюць пераехаць у Франкфурт. І кожны раз, калі я ўзгадваю нашыя сустрэчы і размовы, я думаю пра тое, што, магчыма, яму дадзена столькі пражыць таму, што ён, як ніхто з тых, каго я ведаю, незвычайна добразычлівы да людзей. Адно, як мне здаецца, змянілася ў ім за гэтыя гады: расказвае пра навіны свету, ды пра навіны з Беларусі стаў узгадваць меней як заўсёды. Магчыма, гаварыць пра іх яму занадта балюча...

Уладзімір Копаль, прафесар юрыспрудэнцыі
Карлава універсітэта ў Празе і
універсітэта г. Пльзень (Чэхія), акадэмік
Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі і
Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі,
генеральны дарадчык Міжнароднай федэрацыі
астранаўтыкі, былы дырэктар Бюро
астранаўтыкі арганізацыі злучаных народаў
(Нью-Йорк, ЗША)

Барыс Кіт – Грамадзянін свету

Лічу за гонар напісаць гэтыя сціслыя ўспаміны для кнігі пра славу тага даследчыка і асветніка, прафесара Барыса Уладзіміравіча Кіта, з якім я знаёмы ўжо больш чвэрці стагоддзя. Мы сустрэкліся на Міжнародных астранаўтычных кангрэсах, многіх іншых навуковых канферэнцыях і сімпозіумах.

Выдатны матэматык па прафесіі (ён атрымаў ступень доктара філасофіі па матэматыцы ва універсітэце Рэгенсбург, Германія), Барыс Кіт пашырыў сваю спецыяльнасць як індустрыяльны хімік, інжынер-даследчык і навуковы супрацоўнік у некалькіх інстытутах. Нягледзячы на розныя накірункі ў працы, найбольш яго цікавіла матэматыка, якую ён выкарыстоўваў усюды — выкладаў на працягу 30-ці гадоў, спачатку ў Вашынгтонскім Мэрылендскім універсітэце, а пазней у Еўрапейскім філіяле гэтага універсітэта, з галоўнай кватэрай у Гайдэльбергу (Германія).

Жывучы ў ЗША і ў Нямеччыне, доктар Барыс Кіт быў частым удзельнікам Міжнародных астранаўтычных кангрэсаў, дзе рэгулярна выступаў з цікавымі, грунтоўнымі дакладамі, большасць з якіх надрукавана ў астранаўтычных часопісах. Даклады былі прысвечаны пытанням развіцця астранаўтыкі. Напісанія з вялікай арыгінальнасцю і з наватарскай змястоўнасцю на розныя касмічныя тэмы, яны асабліва вылучаліся своечасовай пастаноўкай праблем падарожжа на Месяц і на Марс.

Адначасова з актыўнай, паспяховай піянерскай дзейнасцю касмічнага даследчыка доктар Кіт заўсёды цікавіўся гісторыяй астранаўтыкі. У гэтай сувязі нельга не ўспомніць яго сустрэчу і пазнейшае супрацоўніцтва з заснавальнікам сучаснай аэрадынамікі і адным з патрыярхаў-тэарэтыкаў астранаўтыкі Тэадорам фон Карманам. Барыс Кіт прадставіў яму сваю галоўную навуковую працу — адзін з першых у гісторыі астранаўтыкі падручнікаў па ракетных палівах, які быў выдадзены выдавецтвам

«Макмілан Кампані» у Нью-Йорку (1960 г.). Прафесар фон Карман адразу прызнаў навуковую каштоўнасць гэтай кнігі і без ваганняў напісаў прадмову да яе. Паслядоўныя сустрэчы паміж імі перайшлі ў рэгулярнае супрацоўніцтва і асабістае сяброўства (фон Карман — заснавальнік Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі).

А цяпер аб сваіх сяброўскіх адносінах з Барысам Уладзіміравічам Кітам. Я не памятаю, калі дакладна я меў гонар спаткаць яго першы раз. Гэта, напэўна, адбылося на адным з Міжнародных астранаўтычных кангрэсаў, якія адбываліся ў 1970-я гады. З таго часу я меў задавальненне бачыць яго даволі часта на гадавых астранаўтычных кангрэсах, а таксама на кангрэсах нямецкага таварыства імя Германа Обэрта, дзе доктар Барыс Кіт быў сябрам кураторыі гэтай славутай арганізацыі.

Добра ведаючы пра дасягненні Барыса Кіта ў галіне астранаўтыкі, я, як сябра рады Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, рэкамендаваў яго на сяброўства гэтай арганізацыі. Барыс Уладзіміравіч Кіт быў абраны спачатку членам-карэспандэнтам, затым акадэмікам Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі ў 1994 годзе.

Нарэшце, трохі аб жыцці Барыса Уладзіміравіча. Коротка кажучы, ён Грамадзянін свету! Народжаны ў Санкт-Пецярбургу (Расія) у сям'і беларуса, ён каля 25 гадоў жыў на Беларусі і Польшчы, потым некалькі гадоў у Нямеччыне. У 1948 годзе эмігрыраваў у ЗША, дзе ў 1954 годзе атрымаў грамадзянства. У 1972 годзе пераехаў у Нямеччыну працаваць прафесарам матэматыкі ў Еўрапейскім філіяле амерыканскага Вашынгтонскага універсітэта, перайшоўшы да сваіх еўрапейскіх каранёў, заўсёды клапацячыся аб сваёй матчынай і бацькавай радзіме, дзе атрымаў першую асвету.

Пасля халоднай вайны Беларусь поўнасцю прызнала і ацаніла свайго славутага сына — Барыса Кіта. Ён быў абраны ганаровым прафесарам універсітэта ў Гродна, ганаровым грамадзянінам горада Наваградка і г. д. Незалежна ад усіх гонараў Барыс Уладзіміравіч быў і застаўся сціплым чалавекам, вельмі прыемнай асобай і вялікім сябрам.

Пётр Крайчанка,
міністр замежных спраў
Рэспублікі Беларусь
у 1990-1994 гг.

Першы, каму я патэлефанаваў, быў Барыс Кіт

У памяці ўсплывае адзін з марозных студзеньскіх дзён 1993 года. Змяркаецца. Сяджу адзін у кабінце. Мяне толькі што наведала група нашай інтэлігенцыі і прапанавала стаць, сумесна з Васілём Быкавым, сустаршынёй аргкамітэта па падрыхтоўцы Першага з'езду беларусаў свету. Перад тым, як даць згоду, патэлефанаваў В. Быкаву, і мы дамовіліся, як будзем працаваць. І вось цяпер я адзін у кабінце і крышку ў разгубленасці: з чаго пачынаць? Паступова да мяне даходзіць, якую адказнасць, які цяжар я ўзваліў на свае плечы. Наперадзе — паўгода штодзённай працы па падрыхтоўцы той гістарычнай сустрэчы, якую нашы суайчыннікі чакалі, аб якой марылі дзесяцігоддзі. Што мы — горш ад рускіх ці ўкраінцаў, якія ўжо правялі такія мерапрыемствы?

Чамусьці ўспамінаю, што яшчэ ў 1990 годзе я напісаў на гэтую тэму артыкул пад назвай «Наша нацыя нагадвае разбітае люстэрка». Менавіта так, і мне выпаў лёс, разам з іншымі, паспрабаваць яго скласці з раскіданых па ўсім свеце аскепкаў і вярнуць да жыцця.

*Пётр Кузьміч Крайчанка.
Фота Г. Жынькова*

Разумею, што перш-наперш трэба параіцца з тымі, хто за мяжой з'яўляецца гонарам нашага народа, праінфармаваць іх аб маючай адбыцця падзеі. І адразу ў памяці першым усплывае імя Барыса Кіта, пра якога я многа чуў ад нашай эміграцыі ў ЗША. Прашу сакратарку тэрмінова набраць Франкфурт-на-Майне і праз хвіліну-другую чую радасна-здзіўлены і крыху зьнятажаны голас самога Барыса Уладзіміравіча. Адбылася вельмі шчырая і цёплая размова, якая працягвалася добрых 20 хвілін. Быў узрадаваны не толькі Барыс Кіт, але быў шчаслівы і

я, што атрымалася такая канструктыўная, добразычлівая і ўзаемазацікаўленая размова, сутнасць якой можна звесці да высновы: голас крыві перамагае ўсё — розніцу ва ўзросце, поглядах, жыццёвым вопыце і нават тое недарэчнае, а часам і проста варожае, што раз’яднала ўсіх нас. Спадар Барыс быў вельмі ўсцешаны тым, што я перадаў яму прывітанне ад маіх землякоў з Маладзечна, якія былі яго выхаванцамі ў час Другой сусветнай вайны, персанальна запрасіў прыехаць на з’езд. Так адбылося наша завочнае знаёмства, а ў лютым 1997 года ў аэрапорце Франкфурта мы змаглі пабачыцца і паціснуць адзін аднаму руку.

Перад гэтым былі яшчэ неаднаразовыя шчырыя размовы па тэлефоне, лісты, перадача праз Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь архіўных матэрыялаў і асабістых узнагарод Барыса Кіта Наваградскаму краязнаўчому музею. Усталяваўся трывалы сяброўскі кантакт, які доўжыцца ўжо 12 гадоў!..

Барыс Кіт — беларускі самародак, які даказаў усяму свету, што мажлівасці нашай нацыі невычарпальныя! І яна па праву можа ганарыцца выдатным сваім сынам, які яркім талентам, рэдкаснай шчырасцю, добразычлівасцю, самаахвярнасцю назаўсёды ўвайшоў у бурлівую і супярэчлівую гісторыю XX–XXI стагоддзяў.

Многая, многая лета Вам, паважаны спадар Барыс!

Браце Барысе! Ты волат духу!
Не будзь маркотным небаракам.
Дай Бог Табе дажыць да сотні —
Ды з добрым беларускім гакам!

*Міхась Лужынскі, беларускі грамадскі дзеяч,
старшыня цэнтральнага камітэта
Аб'яднаных Беларускіх арганізацый у Аўстраліі*

Маладзечанскі адміністрацыйна-гандлёвы інстытут

З усіх падзей майго жыцця найбольш запамятаўся незабыўны час юнацтва — вучоба ў Маладзечанскім адміністрацыйна-гандлёвым інстытуце, арганізатарам якога быў Барыс Кіт. Школа (так яе тады называлі, дзеля канспірацыі, бо немцы не дазвалялі адкрываць ВНУ), а на самай справе інстытут, бо мы, вучні, атрымлівалі там веды па праграме вышэйшай навучальнай установы, працавала ў цяжкія ваенныя часы і да сённяшняга дня мы ўдзячны былому нашаму дырэктару і выкладчыку матэматыкі Барысу Кіту за яго мужнасць і клопаты пра нас, нявопытных юнакоў і дзяўчат, якім, каб не вучоба, пагражаў вываз у Нямеччыну на прымусовыя работы. У інстытуце вучыліся маладыя людзі ва ўзросце ад 15 да 26 гадоў, а дырэктар, Барыс Кіт, змог падабраць такі настаўніцкі калектыў, які выходзіў нас у любові і пакланенні роднай Беларусі, вучыў разумець і свядома ўспрымаць сутнасць нацыянальнай ідэі, а гэта найперш шанаванне сваёй мовы, веданне гісторыі, культуры, лепшых традыцый жыцця беларускага народа і галоўнае — змаганне за незалежнасць, свабоду Бацькаўшчыны ад усялякіх акупантаў.

Месціўся інстытут на Менскай вуліцы Маладзечна. Навучанне было разлічана на чатыры гады. Заняткі вяліся на дзве змены, шэсць дзён на тыдзень. Вывучаліся ўсе прадметы сярэдняй школы, а таксама гандаль, таваразнаўства, бухгалтэрыя і на апошніх двух курсах — права.

Сама задума гэтай школы-інстытута была надзвычай разумная. Выпускнік мог заняць любую пасаду ў гандлёвай арганізацыі, адкрыць агенцтва імпарту і экспарту, быць бухгалтарам на розных прадпрыемствах, стаць адміністратарам у раённай ці гарадской управе або сакратаром суда. Як вядома, у нас амаль усе гэтыя пасады займалі чужынцы.

Асаблівай пашанай і выкладчыкаў і студэнтаў карыстаўся дырэктар інстытута Барыс Кіт. Усе ведалі ягоную біяграфію — былы выкладчык Віленскай беларускай гімназіі і шчыры патрыёт. Ён выстараўся для ўсіх нас пасведчанні па-нямецку і па-беларуску са здымкам уласніка, якія нам вельмі дапамаглі ездзіць дадому цягніком. Немцы, як вядома, зацятаты фармалісты і да паперак, напісаных па-нямецку, ставіліся з павагай.

Намеснікам дырэктара быў Дзімітрыеў — віленскі юрыст, што спецыялізаваўся ў гандлёвым праве. Ён выкладаў гандаль і права. Гэта быў надзвычайны чалавек. Перад вайной ён быў заможны і вельмі багата апранаўся. Ён настолькі выдзяляўся сярод беднаапрапранутага натоўпу ваеннага часу, што яму салютавалі нямецкія жаўнеры і афіцэры. У яго на кожны дзень тыдня быў іншы касцюм. З трэцяга гузіка камізэлькі звісаў тоўсты залаты ланцужок. У правым кішэні камізэлькі быў залаты кішэнны гадзіннік, які наш выкладчык даставаў усяго адзін раз на гадзіну, заўсёды каля пяці хвілін да канца лекцыі.

Падручнікаў, апрача фізікі, хіміі і алгебры, менскага выдання зусім не было. Даводзілася пісаць канспекты ў часе лекцыяў. Дзімітрыеў таксама практыкаваў мастацтва ашчаджання словаў. Прышоўшы з інстытута, трэба было перапісаць канспект. Перапісваючы, я часта стараўся змяніць, выкінуць або дадаць хоць адно слова, але гэта мне ніколі не ўдавалася. Дзімітрыеў дасканала ведаў ангельскую і нямецкую мовы і добра гутарыў па-беларуску.

Чалавекам, што прышчэпіў нам любасць да беларускай мовы, быў выкладчык беларускай літаратуры Янка Давідовіч. Гэта быў таксама педант, ён густоўна апранаўся і вельмі карэктна трымаўся. Гутарыў крышталёна чыстай літаратурнай мовай, вымагаў гэтага ад усіх нас, і мы старанна яму наследавалі. Ён прымушаў нас чытаць, і кожны другі тыдзень выклікаў, каб папытацца, хто што за апошні час прачытаў. Адночы выклікаў адну паненку і спытаў, што прачытала, а яна — «Самотнэ душэ». Відавочна абураны, настаўнік павышаным тонам сказаў: «Чытай Сянкевіча, Гогаля, Талстога, а «Самотнэ душэ» пакінь, бо сама такою застанешся...».

Беларускую мову выклала Вольга Пагуда — прыгожая сінявокая бландынка, у якую ўсе мы, хлопцы, былі закаханыя. На пачатку 1944 г. яна перажыла асабістую трагедыю. Ёйны нарочаны, Юльян Саковіч, афіцэр Беларускай краёвай абароны, быў сярод белага дня застрэлены ў Лідзе польскім падполлем. Ох, як відавочна завяла гэтая сінявокая кветка!

Выкладчыкам гісторыі быў дацэнт Менскага універсітэта Макарэвіч. Ён таксама пацярпеў, бо ў першыя дні вайны бомбай была забітая ягоная жонка, і ён жыў у Маладзечне з 9-гадовай дачушкай. Чалавек вельмі таварыскі, мог нават даць закурыць старэйшым вучням, але на занятках быў вельмі патрабавальны.

Другім выкладчыкам гандлю быў Шчасны з Наваградчыны. Ён скончыў вышэйшую гандлёвую школу ў Варшаве, ведаў ангельскую і нямецкую мовы, але сваёй карыстаўся не зусім добра, часта ўжываючы дыялектызмы. Ён казаў «чатэры» — гэтак мы яго і празвалі.

Пры інстытуце быў гурток мастацкай самадзейнасці, а таксама літаратурны гурток, да якога належалі не толькі студэнты, але і аматары пярэ з ваколіцаў. Гэтымі гурткамі кіраваў школьны інспектар Магер. З восені 1943 года ў інстытуце выкладаў ігру на піяніна і скрыпцы расійскі кампазітар і віртуоз-скрыпач Камароўскі. Яго з лагера ваенна палонных нейкім чынам вырваў наш дырэктар Барыс Кіт, і ён часта даваў канцэрты класічнай музыкі на скрыпцы пад акампанемент сваіх вучаніц.

Багатая на падзеі была восень 1943 г. Адным прыгожым днём у інстытут прыехаў акруговы кіраўнік Саюза беларускай моладзі Пятро Сценнік. Мы сабраліся на інстытуцкім пляцы і ён выступіў з патрыятычнай прамовай, змест якой зводзіўся да звароту марша Саюза беларускай моладзі:

Сёння сілы маладосці
Сорам дома марнаваць.
трэба шчыльнымі радамі
йсьці Радзіму будаваць!

І пайшлі... Пайшлі ўсе да аднаго! Змагаліся за незалежнасць Бацькаўшчыны як толькі маглі, але час быў неспрыяльны для беларусаў...

Пра далейшую долю настаўнікаў Маладзечанскага гандлёвага інстытута ведаю мала, а многія студэнты толькі за тое, што вучыліся пры чарговай акупацыі або належалі да Саюза беларускай моладзі, пасля вайны адразу трапілі пад сталінскія рэпрэсіі.

Дзякаваць Богу, што ў вольным свеце апынуўся наш былы дырэктар, прафесар Барыс Кіт, цяпер навуковец міжнароднай славы.

Нашае знаёмства працягваецца і сёння, хоць жывём мы на розных кантынентах — я ў далёкай Аўстраліі, ён — бліжэй да Беларусі — у Еўропе. І кожны раз, калі размаўляем з ім па тэлефону, калі чую яго мілагучны, радасны голас — прыспешана б'ецца сэрца, быццам апынуўся я ў тым трывожным часе — часе змагання і нацыянальнага ўздому беларускага народа і нашага ў ім юнацкага ўдзелу.

Мае сустрэчы з чалавекам-легендай

*«Паздароў, Божа, Вялікага Чалавека нашага!
Маці-Беларусі вельмі патрэбны яго моц і здароўе».*

Ніл Гілевіч, Менск, 23.09.94 г.

Пра яго напісана каля трохсот артыкулаў, яму прысвечана шмат вершаў (В. Іпатава, Р. Барадулін і інш.), кінафільм «*Душа — не падарожніца*».

Аб ім напісалі кнігі знакаміты Васіль Быкаў, вядомыя кіты ў «кітазнаўстве» Лідзія Савік, Вольга Іпатава, Аляксей Анішчык і шмат іншых аўтараў.

Ён — прафесар многіх замежных універсітэтаў, акадэмік Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі (Парыж), віцэ-прэзідэнт Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Масква), доктар філасофіі ў галіне матэматыкі ад нямецкага універсітэта ў Рэгенсбургу, заслужаны і ганаровы прафесар амерыканскага універсітэта штата Мэрыленд, ганаровы доктар навук беларускага універсітэта ў Горадні, ганаровы грамадзянін горада Наваградка.

Ён з'яўляецца адным з вядучых амерыканскіх даследнікаў у галіне ракетных паліваў, які першы ў астранаўтыцы напісаў падручнік па гэтых тэмах.

Яго называюць беларускім выгнаннікам, грамадзянінам свету, чалавекам-легендай.

Хто ён, гэты былы карэліцкі хлопчык, нашчадак сялянскага роду, наш беларускі Ламаносаў?

Гэта — чалавек свету, беларус па паходжанні Барыс Уладзіміравіч Кіт.

На жаль, гэта імя на яго Бацькаўшчыне вядома менш, чым за мяжой. Я таксама мала чаго ведала аб ім яшчэ

Слава Лягенчанка. Сідней, Аўстралія

шэсць гадоў таму, пакуль па волі лёсу не трапіла на жыхарства ў далёкую Аўстралію. Тут, у Сіднэі, у беларускім грамадска-культурным клубе, я пазнаёмілася са шчырымі беларусамі. Я адразу ўключылася ў грамадскую дзейнасць: была выбрана ў дырэктарат клуба, пачала працаваць на беларускім радыё SBS. Старшыня клуба Міхась Лужынскі, вельмі адукаваны і адданы беларускай справе чалавек, аказаўся былым вучнем Барыса Уладзіміравіча Кіта па Маладзечанскай адміністрацыйна-гандлёвай школе. Там у 1943–1944 гг. Барыс Уладзіміравіч працаваў выкладчыкам і дырэктарам.

Міхась Лужынскі шмат расказаў мне аб нашым знакамітым суайчынніку, а таксама даў мне пачытаць усе публікацыі аб ім, якія меў сам. А восенню 1999 года, калі я паехала ў Франкфурт, каб наведаць сваю дачку, ён даў мне даручэнне наведаць свайго настаўніка.

Прызнацца, я вельмі хвалявалася перад нашай першай сустрэчай. Не таму, што я ніколі не мела сустрэч са знакамітымі людзьмі. Дзякуючы маім бацькам і сваякам я з маленства сустракалася са многімі вядомымі дзеячамі навукі і культуры, у тым ліку з Якубам Коласам. А пазней, калі я працавала на пасадзе загадчыцы аддзялення Рэспубліканскага шпіталя інвалідаў Айчыннай вайны, а потым на пасадзе галоўнага даверанага ўрача Рэспубліканскага Савета прафсаюзаў працоўных абароннай прамысловасці, мне нават давялося некалькі разоў сустракацца і гутарыць з Пятром Міронавічам Машэравым. А вось з чалавекам сусветнага рангу я сустракалася ўпершыню.

Які ён, гэты чалавек — легенда? Ён прадстаўляўся мне нейкім недасягальным гігантам. І вось ён перада мной: добры, маладжавы (у свае амаль што 90 гадоў) твар, жвавы позірк маладых вачэй, хуткая паходка, ды ... неверагодная прастата.

Сапраўды, як кажуць, усё вялікае — простае. Барыс Уладзіміравіч аказаўся настолькі гасцінным, што адразу запрасіў мяне, а таксама маю дачку з усёй яе сям'ёй у рэстаран. Ён валодае многімі замежнымі мовамі, і, на зайздрасць многім беларусам на Бацькаўшчыне, прыгожай беларускай мовай у дасканаласці. Ён, як так званая «хадзячая энцыклапедыя», ведае пра ўсё. Ён расказаў нам пра гісторыю наваколля Франкфурта, у прыватнасці, Бад Хомбурга, дзе жылі і тварылі Тургенеў, Дастаеўскі і інш.

Барыс Уладзіміравіч таксама цікавіўся беларускімі справамі ў Аўстраліі і на беларускім радыё «Свабода», якое я наведала напярэдадні ў Празе. Яго светлы розум, прыроднае пачуццё гумару рабілі нашыя размовы цікавымі і карыснымі. Мы рассталіся добрымі сябрамі, у нас завязалася

перапіска. Ён прыслаў мне свой юбілейны альбом і некалькі кніжак. А я пасылала яму аўстралійскія календары і сувеніры.

Па прыездзе дадому я выступіла ў беларускім клубе з расказаў пра жыццёвы і творчы шлях нашага знакамітага земляка, чытала прысвечаныя яму вершы Вольгі Іпатавай.

У другі мой прыезд у Франкфурт у 2001 годзе Барыс Уладзіміравіч ужо сустракаў мяне. На гэты раз я была зусім падкаваная ў сваіх ведах аб яго жыцці і творчасці. Але ж мне стала вядомым многа чаго новага. У працэсе нашых гутарак высветлілася, што Барыс Уладзіміравіч вельмі ганарыцца сваім амерыканскім грамадзянствам. Таму што, «гнаны бальшавіцкай навалай з Бацькаўшчыны», — як гэта пісаў Васіль Быкаў, — «ён блукаў па Еўропе ў пошуках прыстанішча». А знайшоў яго ў Амерыцы, якая першая ацаніла яго талент і дапамагла поўнасьцю рэалізаваць свае здольнасці. Але ж яго сэрца заўсёды рупілася пра сваю Маці-Беларусь.

Наша сяброўства прадаўжалася. Восенню 2003 года мне давялося больш часу праводзіць у кампаніі Барыса Уладзіміравіча, чым у мінулыя гады. І тут высветлілася яго надзвычайная шчодрасць. Ён лічыць за свой абавязак прымаць і апякаць усіх беларусаў і членаў іх сямей, якія наведваюць Франкфурт. Не абмінуў ён сваёй апекай і мяне, калі я мела непрыемнасці праз сямейныя справы маёй дачкі.

У яго франкфурцкай невялічкай кватэры пабывалі многія беларусы з Бацькаўшчыны, у тым ліку і наш знакаміты навуковец Платонаў. Шмат дзён правёў у Франкфурце побач з Барысам Уладзіміравічам наш выгнаннік Васіль Быкаў напрыканцы свайго жыцця.

Барыс Уладзіміравіч ганарыцца сваімі шматлікімі вучнямі. Ён кажа, што перадаваў свае веды ад аднаго пакалення — наступнаму, і гэта з'яўляецца, на яго думку, ягоным найбольшым укладам як для Беларусі, так і для Амерыкі.

А найбольш ён ганарыцца тым, што нарэшце яго прызналі на Бацькаўшчыне, і ён быў абраны ганаровым прафесарам беларускага ўніверсітэта ў Горадні, а таксама ганаровым грамадзянінам горада Наваградка, дзе ён у свой час працаваў дырэктарам беларускай гімназіі. Цяпер ён разгарнуў дзейнасць па выпуску кнігі да свайго 95-гадовага юбілею. Адна з яго мар — адкрыццё гуманітарнага ўніверсітэта ў Наваградку.

Адкуль такая энергія, ясны розум і здольнасці ў яго гады?!

На гэтае пытанне я маю сваю меркаванне з пазіцыі ўрача-псіхатэрапеўта. Я лічу, што тут маюць вялікі ўплыў яго пастаянная праца над сабой, кіпучая грамадская дзейнасць і актыўны лад жыцця. Вялікую ролю, на мой погляд, адыгрывае таксама той факт, што амаль 30 год жыцця

Барыса Уладзіміравіча звязаны з Тамарай Казевіч — маладой, прыгожай, высокаадукаванай, таленавітай жанчынай. З ёй звязаны ўвесь яго Франкфурцкі перыяд жыцця. Яна з'яўляецца яго спадарожніцай, сяброўкай і сакратаркай. Можна толькі пазайдросціць ёй, калі бачыш, як кожны дзень пасля 16.00, дзе б ні знаходзіўся Барыс Уладзіміравіч, ён, як малады рыцар, спяшаецца на спатканне са сваёй Тамарай. Але галоўным фактарам актыўнага даўгалецця Барыса Уладзіміравіча, лічу я, з'яўляецца яго характар.

Ён сядзеў у польскіх і нямецкіх засценках за сваю беларускую дзейнасць. Ён ледзьве паспеў пазбегнуць ГУЛАГа, у які бы бяспрэчна трапіў, як трапілі многія беларускія патрыёты, калі б не падаўся на Захад. Маючы сусветнае імя, ён многія гады быў невядомым на сваёй Бацькаўшчыне. Але ж ён не затаіў крыўды і злосці, а прадаўжае любіць сваю Беларусь і рабіць дабро людзям. А гэтае дабро бумерангам вяртаецца да яго самога.

У школьныя гады мае аднакласнікі, каб скараціць маё прозвішча «Лягенчанка», звалі мяне проста «Лягендай». І вось мне пашанцавала ў жыцці сустрэць сапраўднага чалавека-легенду, які аказаўся вельмі простым чалавекам.

Добры твар, жавыя разумныя вочы і апісаная многімі аўтарамі яго знакамітая кепка, — такі вобраз нашага Вялікага беларуса дагэтуль стаіць перада мной. Калісьці, у час нашай размовы, Барыс Уладзіміравіч прызнаўся мне, што яму нагадалі 110 год жыцця.

Дык доўгага, актыўнага і плённага Вам жыцця на карысць нашай Маці-Беларусі, дарагі наш Чалавек — Барыс Уладзіміравіч Кіт!

«Наша слова», 25.02.2004

Андрэй Майсяёнак,
прафесар, член-карэспандэнт
Нацыянальнай акадэміі
навук Беларусі

Пра першае знаёмства з прафесарам Кітам і апошні ліст акадэміка Юрыя Астроўскага

У «гістарычна-пераломным» 1991 годзе мне пашанцавала атрымаць запрашэнне на навуковую стажыроўку ў біяхімічным інстытуце знакамітага Універсітэта Альберта Людзвіга ў Фрайбургу (Брайзгаў), што знаходзіцца на поўдні Нямеччыны блізка ад швейцарскай мяжы. Маім шэфам быў не хто іншы, як Прэзідэнт Еўрапейскай федэрацыі біяхімічных таварыстваў, дырэктар інстытута, акадэмік, прафесар Карл Дэкер. Нягледзячы на шмат цікавых мясцін у старажытным Фрайбургу і ў наваколлі, працавалася з такім партнёрам вельмі добра і вынікова, тым больш галоўнай справай было сканчэнне эксперыментаў па доктарскай працы. Тым не менш меў адно даручэнне, якое не давала мне спакою.

А справа ў наступным. Былы гарадзенскі прафесар, а ў 1991 г. кіраўнік

*Член-карэспандэнт НАН Беларусі
Андрэй Майсяёнак*

рэдакцыі гісторыі выдавецтва «Беларуская энцыклапедыя» Міхась Ткачоў настойліва прасіў мяне звязацца і прымагчымасці пазнаёміцца асабіста з чалавекам беларускага замежжа, прафесарам Барысам Кітам. Па наяўных у рэдакцыі невялікіх звестках шануюны прафесар меў дачыненне да працы ў праекце «Аполла» (палёт на месяц) і быў вядомы ў свеце першым падручнікам па ракетных палівах. Удакладненне гэтых пытанняў для М. Ткачова было важна для падрыхтаванага рукапісу пра матэматыка і балістыка Казіміра Семяновіча, аўтара грунтоўнай кнігі — даведніка XVII ст. «Вялікае мастацтва артылерыі». Кніга, створаная ў Амстэрдаме (1650 г.) падчас трыццацігадовай вайны, на доўгі час стала падручнікам артылерыстаў.

Тэлефонная размова з прафесарам Б. Кітам, які жыў у Франкфурце-на-Майне, была вельмі прыемная. Пасля невялікага прадстаўлення і высьвятлення сутнасці пытанняў я атрымаў ветлівае запрашэнне адведаць прафесара і атрымаць «у рукі» усе неабходныя матэрыялы, якія мне і паважанаму рэдактару М. Ткачову будуць патрэбны. «Не пашкадуеце», — на развітанне сказаў Барыс Уладзіміравіч. Да Франкфурта немалая дарога, таму прыйшлося і адпрасіцца і адпрацаваць загадзя абумоўленую праграму працы ў біяхімічнай лабараторыі, бібліятэцы, інфармацыйным цэнтры (усё было распісана дэтальна, у т. л. і на выхадныя дні). Яшчэ раз узгадніўшы тэрмін сустрэчы, 4 снежня выехаў на спатканне з нашым земляком, які нечакана для мяне вельмі хутка і надоўга стаў вельмі блізім мне чалавекам, знаёмствам і сяброўствам з якім ганаруся як чалавек, як беларус і навуковец.

Барыс Уладзіміравіч сустрэў мяне на пероне вялізнага Фракфурцкага вакзала. На першы погляд сціплы, звычайна апрануты, ужо немалады чалавек, толькі з маладым пранікнёным поглядам і незвычайнай энергіяй.

Мяне ўражвалі грунтоўныя паважныя адказы, цёплыя і педагагічныя, нібы я прысутнічаў на ўроку выдатнага настаўніка, які яшчэ і гаварыў на незвычайна прыгожай беларускай мове. І завярцелася мая вандроўка на берагах Майна, у вялізным гістарычным горадзе, дзе жыў гэты незвычайны і няўрымслівы чалавек, які пакінуў свой след і ў беларускім школьніцтве, і ў астранаўтычнай навуцы, і ў розных галінах навукі і тэхнікі і вызначаўся неверагоднай энергіяй (любімае прыслоўе «На тым свеце адпачываць будзем») і непамернай любоўю да Бацькаўшчыны і яе шматпакутнага народа.

Мяне чакала шмат адкрыццяў. Спачатку знаёміліся са старажытным Франкфуртам. Мой гаспадар выявіў шырокі круггляд, цікава апавядаў мне пра гісторыю горада і яго месца ва ўзнікненні цэнтралізаванай Нямецчыны.

Большая частка «франкфурцкай» вандроўкі была прысвечана знаёмству з багатым архівам Барыса Уладзіміравіча, як вядома, значная частка якога была пазней перададзена Наваградскаму гісторыка-краязнаўчаму музею. Высветлілася і «меценатская» старонка дзейнасці прафесара Кіта, які неаднаразова падтрымаў стварэнне беларускага музея (інстытута беларусаведаў) ў нямецкім горадзе Ляймене (стваральнік Юры Жывіца), фінансаваў яго немалую толіку ўнікальных выданняў. Барыс Уладзіміравіч спансараваў выданне кніг беларускіх пісьменнікаў замежжа, сярод якіх творы Масае Сяднёва. Цікава, што «спадарожніца» Барыса Кіта спадарыня Тамара Казевіч пераклала шэраг вершаў Сяднёва на расійскую і ўкраінскую мовы. Пераклады былі вельмі прафесійнымі. Прафесар Кіт Б. У.

меў дачыненне да справы намінацыі кандыдатуры Сяднёва на атрыманне Нобелеўскай прэміі. Не хапіла малога — падтрымкі роднай Беларусі.

З вялікай цікавасцю пытаўся Б. Кіт пра ўмовы працы беларускіх навукоўцаў, спачуваў праблемам развіцця беларускай школы і выказваў надзею на яе Адраджэнне. Калі высветліліся праблемы са здароў'ем у прафесара М. Ткачова, выказаў ахвоту пераслаць яму неабходныя лекі. Для паважнага рэдактара была таксама падрыхтавана падборка дакументаў і архіўных матэрыялаў і шэраг копій для Карэліцкага і Наваградскага музеяў. Была выказана надзея аб хуткай сустрэчы на Бацькаўшчыне і асабліва на Гарадзеншчыне, дзе прайшлі маладыя гады акадэміка астранаўтыкі.

З пачуццём добра выкананай справы па даручэнню прафесара Ткачова і з вялікімі асабістымі ўражаннямі ад знаёмства з таленавітым і высакародным беларусам-навукоўцам вяртаўся я ў «свой» Фрайбург, каб падоўжыць біяхімічныя доследы і скончыць літаратурны агляд дысертацыі. Нешта здарылася са мною, даволі часта ўспаміналіся «Кітаўскія ўрокі», гістарычныя сюжэты, успаміналіся постаці і лёсы чалавечыя, якія абрынуліся на мяне за няпоўных чацвёрта сутак маёй франкфурцкай вандроўкі. Яшчэ і яшчэ раз праглядаў запісы і матэрыялы Б. Кіта, думаў пра яго няпросты ў эміграцыі лёс, пра яго пераезд у Амерыку, бліскучую кар'еру і вяртанне ў Еўропу на пасаду прафесара Еўрапейскай філіі Вашынгтонскага Мэрылендскага ўніверсітэта, зварот і да дысертацыі і гісторыка-навуковых даследаванняў, якія паважаны прафесар працягвае і да сёняшняга часу.

Праз два дні на маё імя прыйшоў ліст з Франкфурта, датаваны 16.12.1991 г. Вось яго змест:

Даражэнькі Андрэй Георгіевіч!

Як я Вам абяцаў, пасылаю вершы Сяднёва, перакладзеныя на расійскую мову.

Вельмі Вам дзякую за Вашу такую прыемную і цікавую візіту ў Франкфурт і ўсе Вашыя клопаты ў маёй справе.

Шчыра таксама дзякую Юрыю Міхайлавічу за ягоную прапанову падняць маю справу ў Беларускай акадэміі навук. На ўсялякі выпадак далучаю тутака яшчэ адну копію майго дыплёма акадэміка і фатаграфію ўручэння мне гэтага дыплёма на злучаным пасяджэнні нашай акадэміі і каралеўскай акадэміі Канады, 3 кастрычніка 1991 г. у Атаве. Дыплём уручае мне прэзідэнт Акадэміі д-р Г. Міллер, які ў пршласці быў галоўным кіраўніком праекта амэрыканскага падарожжа на месяц.

Вам і Юрыю Міхайлавічу жадаю вясёлых калядных святаў і шчаслівага Новага Году.

Ваш — Б. Кіт

P.S. Было б вельмі добра, каб у будучым мы разам залажылі універсітэт у Наваградку.

Вярталіся мы разам з акадэмікам Ю. М. Астроўскім на Беларусь як аднадумцы і ўвесь час гаварылі пра нашага новага знаёмага, чалавека, які, безумоўна, заслугоўваў права быць адзначаным на сваёй радзіме як буйны навуковец. На наступны па прыбыцці ў Гродна дзень Юрый Міхайлавіч даручыў мне падрыхтаваць даведку аб педагагічнай і навуковай дзейнасці прафесара Б. У. Кіта, а таксама падрыхтаваць лісты-прапановы аб абранні Барыса Уладзіміравіча на бліжэйшым агульным сходзе АН Беларусі замежным ці ганаровым членам АН Беларусі. Я з вялікім натхненнем прыступіў да працы. Было ўзгоднена, што хадайніцтва будзе падтрымана камісіяй па навуцы, культуры, адукацыі і выхаванню Гродзенскага абласнога савета народных дэпутатаў.

На наступны дзень, 27 снежня 1991 г. акадэмік Астроўскі Ю. М. па пільнай справе быў выкліканы ў Прэзідыум АН Беларусі і Мінздраврэспублікі. Вяртаючыся, па прычыне паломкі аўтамабіля і спробы яго рамонту ў дарозе, застудзіўся, затрымаўся і вярнуўся ў Гродна глыбокай ноччу. Раніцай у яго адкрылася ўнутранае крывацэчэнне, быў шпіталізаваны ў рэанімацыйнае аддзяленне. Стала відавочным абвастрэнне «схаванай» і не выяўленай у Фрайбургу хваробы. Пачалося змаганне за яго жыццё. Я меў магчымасць толькі двойчы коратка адведаць яго і ён, нягледзячы на цяжкі стан, спытаў мяне пра ліст адносна Б. Кіта і ўзгадніў канчатковы тэкст (даведка была падпісана перад яго ад'ездам у Мінск). Прынёс я гэты ліст 31 снежня, калі стан здароўя акадэміка яшчэ больш пагоршыўся. На маё пытанне аб самаадчуванні акадэмік ясна адказаў: «Будзем змагацца». Падпісваць падрыхтаваны ліст было немагчымым. Я развітаўся з дарагім настаўнікам, памаліўся, вярнуўся на працу і вырашыў адправіць дакументы на імя Прэзідэнта АН Беларусі акадэміка Платонава У. П. неадкладна, скарыстаўшы яго факсімільны подпіс. Дакументы былі накіраваны ў Мінск 31 снежня 1991 г. за № 101/925. Гэта быў апошні ліст акадэміка Ю. М. Астроўскага. Праз некалькі гадзін тэлефонны званок нам. дырэктара Інстытута Ф. С. Ларына прынёс страшную вестку аб смерці Юрыя Міхайлавіча. Так сумна сустрэлі мы новы 1992 год.

Тэкст адпраўленага ліста наступны, ён знайшоў зацікаўленага чытача.

Прэзідэнту Акадэміі Навук Беларусі Платонаву У. П.

Паважаны Уладзімір Пятровіч!

У апошні час мне давялося пазнаёміцца з матэрыяламі аб жыцці і навуковай дзейнасці прафесара прыкладной матэматыкі філіяла Мэрылендскага Універсітэта ў Франкфурце-на-Майне Кіта Барыса Уладзіміравіча. Падчас апошняга візіту ў Германію меў магчымасць пагаварыць з ім па тэлефоне, пазнаёміцца з яго сучаснымі навуковымі распрацоўкамі, высветліць яго зацікаўленасць у супрацоўніцтве з Акадэміяй навук Беларусі. З праф. Кітам непасрэдна сустракаўся загадчык лабараторыі Інстытута біяхіміі Майсяёнак А. Г., які характарызуе Барыса Уладзіміравіча як актыўнага і працаздольнага навукоўца ў галіне гісторыі астранаўтыкі і матэматыкі, энцыклапедыста, які валодае ўнікальнымі звесткамі ў галіне гісторыі адукацыі Заходняй Беларусі, гісторыі Беларускага нацыянальнага руху.

Праф. Б. У. Кіт з'яўляецца аўтарам вядомых кніг па ракетнай тэхніцы і ракетным паліве. Ён абраны акадэмікам Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, сябрам шматлікіх астранаўтычных таварыстваў.

Усё гэта дазволіла мне прапанаваць Вам разгледзець кандыдатуру прафесара Б. У. Кіта да абрання замежным (ці ганаровым) членам Акадэміі навук Беларусі і запрасіць яго на адзін з бліжэйшых сходаў Акадэміі з рэфератам пра яго навуковую дзейнасць.

Акадэмік АН Беларусі Ю. М. Астроўскі

На жаль, бяда адна не ходзіць. Уладзімір Пятровіч Платонаў у пачатку 1992 г. пакінуў пасаду Прэзідэнта АН Беларусі і пераехаў на сталую працу ў Прынстанскі Інстытут перспектывных доследаў (ЗША). Прэзідэнтам АН Беларусі стаў добра нам вядомы, былы акадэмік-сакратар аддзялення біялагічных навук, акадэмік Сушчэня Леанід Міхайлавіч. На яго імя былі дасланы ліст і даведка, тэксты якіх друкуюцца ніжэй.

Гродзенскі абласны Савет дэпутатаў.

Пастаянная камісія па навуцы, культуры, адукацыі і выхаванню

Акадэміку-сакратару аддзялення біялагічных навук

АН Беларусі акадэміку Сушчэні Л. М.

Вельмі паважаны Леанід Міхайлавіч!

Звяртаюся да Вас па пытанні, якое меў да Вас мой шэф і настаўнік акадэмік Астроўскі і якое патрабуе Вашай падтрымкі і вырашэння. У снежні мінулага года Юрый Міхайлавіч падчас апошняга замежнага візіту ў Нямеччыну пазнаёміўся з дзейнасцю і навуковымі ідэямі навукоўца беларускага паходжання, акадэміка Міжнароднай астранаўтычнай

акадэміі, прафесара філіяла Мэрылендскага ўніверсітэта ў Франкфурце-на-Майне Кіта Барыса Уладзіміравіча. Астроўскі быў уражаны энцыклапедычнымі ведамі гэтага чалавека, яго вялікім укладам у развіццё касмічнай тэхнікі, глыбокай зацікаўленасцю адраджэннем беларускай гісторыі і культуры, супрацоўніцтвам з АН Беларусі. Юрый Міхайлавіч лічыў гэту постаць адпавядаючай кандыдатуры на званне замежнага члена АН Беларусі і спадзяваўся на Вашу падтрымку ў вырашэнні гэтага пытання. Адпаведны зварот у Прэзідыум АН Беларусі і даведка аб жыцці і дзейнасці праф. Б. Кіта накіраваны ў аддзел навуковых кадраў Прэзідыума АН Беларусі. Згодна з намерам Ю. М. Астроўскага аб гэтым пытанні праінфармаваны акад. Р. Гарэцкі і Я. Канапля.

Ад імя дэпутацкай камісіі абласнога Савета, якая вельмі зацікаўлена ў супрацоўніцтве з Б. Кітам як выдатным прадстаўніком беларускага замежжа, у кантэксце абласной праграмы «Спадчына», у т. л. стварэння экспазіцый Наваградскага і Карэліцкага раённых краязнаўчых музеяў, прашу Вас падтрымаць перад Прэзідыумам Акадэміі і агульным Сходам кандыдатуру Б. Кіта на абранне замежным членам АН Беларусі па спецыяльнасці «гісторыя навукі і тэхнікі».

Намеснік старшыні камісіі
Загадчык лабараторыі Інстытута біяхіміі АН Беларусі
А. Г. Майсяёнак

СПРАВКА

о педагогической и научной деятельности профессора
Мэрилендского Университета (США, ФРГ) Бориса КИТА

КИТ Борис Владимирович родился 24 марта 1910 г. в Санкт-Петербурге в семье служащего. Спасаясь от голода, в 1918 г. семья Кита возвратилась на родину отца — дер. Огородники, ныне г. п. Кореличи, где родители вели малоземельное хозяйство. С 1920 по 1926 г. Борис Кит учился в Кореличской народной школе, а с 1926 г. в Новоградской белорусской гимназии, которую окончил в 1928 г. В этом же году поступает на физико-химический факультет Виленского университета им. Стефана Батория, который оканчивает в 1933 г. со степенью магистра философии по специальности математика.

С 1931 г. начинается педагогическая деятельность Б. Кита в Виленской белорусской гимназии, где он преподаёт математику и физику. Эта деятельность продолжалась до воссоединения Белоруссии в сентябре 1939 г., когда Б. Кит советскими властями был назначен директором гимназии. В связи с передачей Виленской области Литве,

белорусская гимназия переводится в Новоградок. В 1940 г. Б. Кит работает в Барановичском Обл. ОНО в качестве окружного школьного инспектора.

После начала Великой Отечественной войны Б. Кит находится по месту жительства жены, укрываясь от ареста оккупантов, позже работает учителем Лебедевской народной школы. В 1942 г. вопреки политике оккупационных властей он организует учительские семинарии в Молодечно и в Поставах, за что преследуется и дважды арестовывается, лишь случайность спасает его от расстрела. Несмотря на фактический запрет оккупантов, он вновь возвращается к педагогической деятельности. В 1943 г. в г. Молодечно он организует под прикрытием торговой школы нелегальный административно-торговый институт, который возглавляет до освобождения Белоруссии.

В последующий период он изучает медицину в Ново-Виленской медицинской школе. Окончание войны застаёт Бориса Кита в Мюнхене (Западная Германия), где он до 1946 г. продолжает изучение медицины в местном университете и зарабатывает себе на жизнь преподаванием математики в небольших учебных заведениях в лагерях для перемещённых лиц и эмигрантов. С 1948 г. семья Б. Кита эмигрирует в США, где в последующем они получают американское гражданство. Первоначально Б. Кит работал на фармацевтическом предприятии и проживал в небольшом городке Саут-Ривер (штат Нью-Джерси), где благодаря его усилиям сформировалась наиболее крупная в США «белорусская колония». В последующем он получает работу математика в крупных исследовательских фирмах США, работающих в области аэронавтики. Вначале это «North American Aviation Inc.» (ныне «Rockwell International Corp.») в Лос-Анджелесе (Калифорния), которая занималась разработкой наиболее важных американских космических систем. С 1960 г. Б. Кит — сотрудник отдела разработки систем связи в корпорации ИТТ (International Telegraph and Telephone Corp.).

Б. Кит является автором известных монографий и статей в области космонавтики, он активный участник Всемирных конгрессов аэронавтики, где неоднократно выступает с докладами. Настольной книгой многих специалистов в области аэронавтики и космических систем является книга Б. Кита по ракетной технике и ракетном топливе в соавторстве с Иверед Дуглас, изданная в Нью-Йорке в 1960 г. Эта книга считается первой в истории космической техники. Б. Кит — участник разработки концепции использования водородного топлива в проекте «Аполло», т. е. проекта полёта

американских космонавтов на Луну. Он неоднократно участвовал в советско-американских контактах по изучению космического пространства, автор крупнейшей опубликованной монографии по истории и технике советской космонавтики (в соавторстве с Фредерик Ордуэй, Вашингтон, 1964). В признание его заслуг в области астронавтики Борис Кит избран академиком Международной академии астронавтики.

В 1972 г. Б. Кит переезжает на работу и жительство в г. Франкфурт-на-Майне (ФРГ), где работает в филиале Мэрилендского университета до настоящего времени. Областью его научных интересов становится история науки и техники. В 1983 г. он получает степень доктора философии по математике, защитив в Университете Регенсбург (ФРГ) диссертацию, посвящённую математическому наследию бывшего своего учителя по Виленскому университету Антония Зигмунда.

Б. Кит является одним из старейших членов Американского астронавтического общества (AAS), почётным членом Британского межпланетного общества (BIS), членом комитета директоров Немецкого астронавтического общества (HOG) и членом международного объединения имени Германа Оберта-Вернер фон Брауна (IFR-НО/ВВ).

Б. Кит имеет за свою научную деятельность многочисленные научные награды, среди которых золотая медаль от Немецкого астронавтического общества имени Германа Оберта (HOG) и титул почётного профессора Мэрилендского университета. Он на протяжении всей своей жизни поддерживал связь с белорусскими историко-культурными объединениями эмигрантов, непосредственно участвовал в организации белорусского литературно-этнографического музея в г. Ляймене (ФРГ), поддерживал литературные издания белорусов за рубежом. Он постоянно был связан с Беларусью, где и поныне проживают его родные.

Настоящая справка подготовлена на основании личной встречи с Б. Китом во Франкфурте и изучения представленных им документов и материалов. Особую ценность представляют воспоминания Б. Кита и имеющиеся у него материалы по истории белорусского образования в Западной Беларуси, а также истории народного образования периода оккупации.

По нашему мнению, кандидатура Б. В. Кита может быть рассмотрена Президиумом АН Беларуси для избрания на Общем Собрании Академии в качестве иностранного члена по специальности «История науки и техники».

На жаль, рашэння кіраўніцтва АН Беларусі аб уганараванні нашага славутага земляка не адбылося. Пры асабістай сустрэчы Прэзідэнт АН Беларусі Сушчэня Л. М. вельмі тактоўна мне патлумачыў, што «яшчэ не прыйшоў час аддаць належнае ўсім, каму гэта належыць». Яшчэ праз два гады ўшанаваў прафесара Кіта Б. У. Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы, надаўшы яму тытул ганаровага доктара навук. Але значна больш адзначыў сваіх землякоў сам Барыс Уладзіміравіч у 1994 г. Ён стаў заснавальнікам і віцэ-прэзідэнтам Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, тытул ганаровых і правадзейных сяброў акадэміі навук Еўразіі атрымаў шэраг вядомых навукоўцаў і літаратараў Беларусі.

Падручнік Б. У. Кіта па ракетных палівах быў выдадзены ў ЗША ў 1960 г., а ў 1962 г. вядомы расійскі хімік-арганік Яраслаў Міхайлавіч Паушкін выдаў настольную кнігу савецкіх канструктараў ракетных рухавікоў «Химия реактивных топлив» (Масква, 1962 г.). Па словах акадэміка Б. У. Кіта, узгаданая кніга ўтрымлівае «не толькі спасылкі на Кіта». У 1970 г. прафесар Я. М. Паушкін быў абраны правадзейным членам АН БССР і пераехаў на працу ў якасці загадчыка аддзела нафтахіміі Інстытута фізіка-арганічнай хіміі АН БССР. Прабыў новавыбраны акадэмік толькі да 1974 г. і вярнуўся ў родную Маскву, дзе працаваў кансультантам у Інстытуце гаручых выкапняў. Памёр у 1996 г. Аўтары двух «ракетных» падручнікаў так і не сустрэліся. А вось экс-прэзідэнт АН Беларусі У. П. Платонаў неаднаразова сустракаўся падчас свайго побыту ў Нямеччыне з прафесарам Кітам Б. У., які высока ацаніў матэматычны талент беларускага акадэміка і намінаваў яго на абранне правадзейным членам Міжнароднай АН Еўразіі.

Пасля шматлікіх сустрэч з Барысам Уладзіміравічам, з гутарак з нашым славым беларусам, з розных дакументаў, даведаўшыся пра яго навуковую і грамадскую дзейнасць, яго сувязі і знаёмствы з многімі вялікімі сусветнавадымі вучонымі, я пераканаўся, што «велічны мір, як бы далёка ён ні распасціраўся, — заўжды толькі пашыраная Айчына». Што ж тады казаць пра ўзнікненне і ўкараненне педагагічных і навуковых ідэй? Менавіта іх увасабленне ў кар’еры і жыццёвым шляху былога настаўніка Віленскай беларускай гімназіі сведчыць аб непамерным чалавечым патэнцыяле Барыса Кіта — выдатнага беларускага педагога і аднаго з першапраходцаў астранаўтыкі. За гэта ён мае права называцца «Грамадзянінам свету». І так акадэмік Барыс Кіт ужо названы.

*Адам Мальдзіс, прафесар, пісьменнік,
Старшыня Грамадскага аб'яднання
«Міжнародная асацыяцыя беларусістаў»*

Сустрэчы з Барысам Кітам

Засноўваючы ў Мінску Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Францыска Скарыны (у былым будынку Інбелкультга), я найперш парупіўся пра афармленне залы-музея «Беларусы ў свеце». Адною з першых была аформлена вітрына ў сувязі з 90-годдзем вучонага і грамадскага дзеяча Барыса Уладзіміравіча Кіта, добра знанага ва ўсім свеце. На той выставе былі альбомы, кнігі, фотаздымкі, дыпламы нашага легендарнага суайчынніка, прывезеныя мной з Франкфурта-на-Майне. Плён гэтай паездкі ў Франкфурт, наладжанай па ініцыятыве Барыса Кіта і за яго сродкі, не выклікаў сумнення. Засталіся добрыя ўражанні, пачуцці радасці і ўдзячнасці ад сустрэчы з незвычайным чалавекам.

Пачыналася ж усё дзесьці ў сярэдзіне васьмідзесятых гадоў мінулага стагоддзя, на першай, яшчэ нясмелай хвалі так званай перабудовы. Пішучы тады для газеты «Літаратура і мастацтва» артыкул пра нашых «забытых» суайчыннікаў, якія ўнеслі вялікі ўклад у развіццё сусветнай цывілізацыі, я там упершыню ў беларускім савецкім друку згадаў імя Барыса Кіта. Пра гэтую маю публікацыю ў мінскай газеце даведаўся Барыс Уладзіміравіч.

І паміж намі пачалася ажыўленая перапіска. Яна датычылася запланаванага ў Цэнтры энцыклапедычнага даведніка «Беларусы ў свеце» (у 2000

Адам Мальдзіс

годзе выйшла першая частка «Беларусы і ўраджэнцы Беларусі ў замежных краінах»), адкрыцця ў Наваградку, дзе Кіт вучыўся, а потым працаваў дырэктарам беларускай гімназіі, універсітэта або прынамсі яго філіяла. Са стварэннем у Цэнтры імя Ф. Скарыны, дзе я тады працаваў дырэктарам, музейнай экспазіцыі «Беларусы ў свеце» (1993) узнікла неабходнасць мець у ёй, апрача фотастэнда (ён быў змантаваны з прысланых здымкаў), яшчэ і больш грунтоўную вітрыну, прысвечаную нашаму суайчынніку, што да таго

часу перасяліўся з Амерыкі ў Германію, бліжэй да радзімы, якую пачаў, хоць і зрэдку, наведваць. Па-ранейшаму працаваў прафесарам у адным са шматлікіх адгалінаванняў Вашынгтонскага Мэрылендскага універсітэта, выкладаючы ў ім на нямецкай і англійскай мовах.

І вось (здаецца, было гэта ў 1994 годзе) у аэрапорце, ці не самым вялікім у свеце, сустракае мяне імклівы, бадзёры, нягледзячы на свой салідны ўзрост, чалавек з высокім ілбом, выразнымі рысамі твару, характэрнай жэстыкуляцыяй і добразычлівай усмешкай. Вязе мяне ў гасцініцу, якая знаходзіцца ў цэнтры горада, каля чыгуначнага вакзала і станцыі метро. Затым ідзем абедальна ва ўтульны кітайскі рэстаранчык, дзе Барыса Кіта абслуга ветліва вітае як даўняга знаёмага. Дамаўляемся аб плане дзеянняў на бліжэйшыя дні. Паслязаўтра едзем у Ляймэн, а там — на сустрэчу ў мясцовы універсітэт. Абавязкова таксама трэба наведаць у Боне беларускага амбасадара Пятра Садоўскага.

Барыс Кіт згадвае мінулае — віленскае, наваградскае, маладзечанскае, нямецкае, амерыканскае. Я доўга шкадаваў, што змарнаваў такі цікавы матэрыял, не змог запісаць на дыктафон. Супакоіўся толькі, калі прачытаў запісы, зробленыя ў тым жа Франкфурце Васілём Быкавым. Безумоўна, ён зрабіў гэта лепей і паўней, чым змог бы я. Спадзяюся, што гэтыя запісы, выдадзеныя ў Германіі, будуць перавыдадзены ў Беларусі.

Праз дзень-другі выбраліся ў Ляймэн. Сваю жоўтую японскую машыну па-майстэрску вёў сам Барыс Кіт. Паказваў мне праз акно навакольных архітэктурных помнікі. У Ляймэне, невялікім гарадку, які славіцца вінаробствам і спортам, нас ужо чакаў мэр пан Эрбар (у наступныя гады ён неаднаразова наведваў Беларусь з гуманітарнай дапамогай). Пасля агляду экспазіцыю Беларускага музея (так-так, ёсць такі ў Ляймэне — адзіны ў Германіі). Стварыў яго ў сваёй трохпакаёвай кватэры беларускі эмігрант, аўтар некалькіх кніг прозы Юрый Попка (Жывіца). Ён жа выдаваў беларускі штогоднік, дзе выкарыстоўваў свой даволі багаты літаратурна-гістарычны архіў. Паасобныя рукапісы, як і кнігі, беларуская народная вопратка, вырабы ткацтва, бандарства, прылады сельскагаспадарчай працы дэманструюцца на стэндах у пакоях, калідоры і нават на кухні. Паміраючы, Юрый Попка завяшчаў сваю кватэру-музей гораду. Але ўлады не дужа ведаюць, што з гэтым «фантам» рабіць. Бо беларускія наведвальнікі прыязджаюць сюды раз у паўгода. У астатні час музей зачынены. Як выкарыстаць плошчу? На развітанне гаворым мэру, што на ёй варта стварыць беларуска-нямецкі культурны асяродак, прыцягнуўшы сюды дабрадзейныя сродкі супольных фірм. Або, у крайнім выпадку, зрабіць тут філіял гарадскога музея.

Пра ўсё гэта мы вырашылі параіцца з нашым паслом. Назаўтра едзем у Бон. Дарога выдатная (славуты аўтабан), але няблізкая, каля сотні кіламетраў. І даволі аднастайная. Позірк стамляецца. Аднак Барысу Кіту хоць бы што. Перапынкаў не робіць. Вядзе раўнамерна, упэўнена. Нібы яму пяцьдзесят.

У доме, дзе жыла сям’я Пятра Вікенцьевіча Садоўскага, на парозе нас сустракае ўнук амбасадара. І па-беларуску пытае:

— Ты хто?

— Я — Кіт.

— А я... Акула! — хлопчык думае, што зразумеў правілы гульні.

За гарбатай мы шмат гаварылі пра лёс музея ў Ляймэне, пра лёсы беларускай дыяспары ўвогуле. У Германіі яна нешматлікая і раскіданая, неарганізаваная. Таму знайсці энтузіяста, які замяніў бы Попку, да таго ж на ўзбоччы ад асноўных трас, будзе нялёгка. Але шукаць трэба. І крыніцу фінансавання — таксама (дарэчы, пытанне не вырашана да гэтага часу).

Назад мы вярталіся ўжо ноччу. Але Барыс Кіт веў машыну так жа ўпэўнена і нястомна. Гаварылі пра трывожную сітуацыю з беларускай мовай, пра запозненасць нашага нацыянальнага развіцця. Тое, што ў нас адбываецца ў канцы XX стагоддзя, калі актывізуецца інтэграцыя, немцы «праходзілі» год дзвесце назад. Таму часта і не разумеюць нас, лічаць праявы патрыятызму ледзь не азіяцкім нацыяналізмам.

Перад маім адлётам Барыс Кіт запрасіў мяне (у першы раз) у сваю амаль спартанскую кватэру ў доме для адзінокіх вучоных, якая тады знаходзілася на вуліцы Хазэн пфад (Заечная сцежка). У памяшканні — нічога лішняга, толькі патрэбнае для прадукцыйнай працы. Там ужо мяне чакалі падрыхтаваныя фотаальбомы, копіі дыпламаў, у тым ліку аб прысваенні звання акадэміка астранаўтыкі. Да кожнага будучага экспаната быў прыкладзены дакладны беларускамоўны подпіс. Гаспадар і тут заставаўся чалавекам сістэмным — матэматыкам.

Другі раз мы сустрэліся ў Франкфурце выпадкова. Ляцеў я тады, у канцы 1996 года, на міжнародны сімпозіум па рэстытуцыі ў Нью-Йорк. Перасадка з нашага самалёта на амерыканскі была ў Франкфурце. Але ноч трэба было правесці седзячы, у пачакальні. Я ўжо змірыўся з нязручнасцямі, як раптам прыйшла думка пазваніць Барысу Кіту (добра, што запісная кніжка засталася ранейшая). Ён дужа здзівіўся, што я ў Франкфурце, папракнуў, чаму не папярэдзіў, патэлефанаваўшы загадзя, і прапанаваў выбрацца з міжнароднай перасадачнай залы на «волю», прыехаць да яго. Я пайшоў з такой просьбай да вышэйшага начальства, але там, уважліва выслухаўшы і пагартаўшы дакументы, сказалі, што гэта немагчыма, бо я

не грамадзянін Германіі, а транзітнай нямецкай візы ў мяне няма. Пра ўсё гэта я неўзабаве безнадзейным голасам апавёў па тэлефону Кіту і ўсеўся на лаўцы, каб такім чынам правесці ноч. І якое ж было маё здзіўленне, калі праз паўгадзіны пачуў з радыёрупара сваё прозвішча, а затым паведамленне, што мяне чакаюць каля выхада нумар дзевяць. Каля пагранічніка я там пабачыў Барыса Кіта, які ўжо дамовіўся, што возьме мяне на ноч пад сваю адказнасць. Аказалася, што ўсё гэта магчыма, пра-дугледжана правіламі і каштуе ўсяго... дзевяць марак.

І мы пайшлі ў першакласны (Шэратан) гатэль па суседству. Я дастаў з сакваяжа, нібы загадзя падрыхтаваныя, свежыя мінскія газеты і часопісы. За вячэрай мы прагаварылі амаль да поўначы (памятаецца, Барыс Кіт гаварыў пра важнасць у новых умовах штодзённай мэтанакіраванай працы). Тады ўпершыню правёў я ноч у чатырохзоркавым гатэлі. Назаўтра адлятаў з Франкфурта з пачуццём удзячнасці і здзіўлення прабіўной сілай нашага суайчынніка.

Пазней мы сустрэліся і ў Мінску, куды Барыс Уладзіміравіч прыязджаў на паседжанне Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, дзе быў тады абраны яе віцэ-прэзідэнтам. Ён пабываў у нашым навукова-асветным Цэнтры імя Ф. Скарыны, агледзеў прысвечаную яму экспазіцыю. І, здаецца, застаўся задаволены і ўдзячны, што яго імя і справы вярнуліся на Бацькаўшчыну.

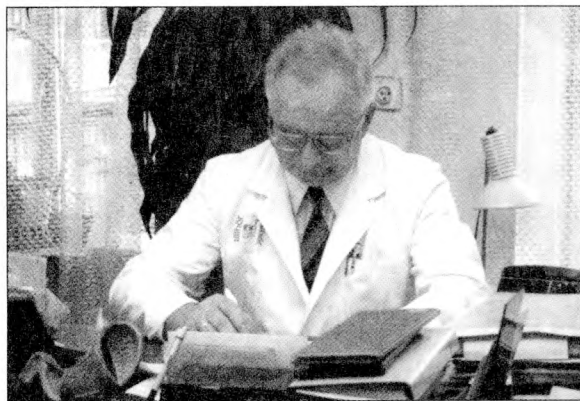
Крыштоф Марліч, прафесар, доктар
медыцыны, акадэмік Міжнароднай акадэміі
наук Еўразіі (Масква), былы рэктар
Медыцынскай акадэміі ў Шчэціне (Польшча),
былы дарадчык прэзідэнта Польшчы па
медыцынскіх справах

Нашы сустрэчы з прафесарам Барысам Кітам

Калі я браў шлюб з Марыяй Ільяшэвіч у студзені 1969 года, я добра ведаў ужо, у якую сям'ю ўваходжу. Я ведаў пра беларускія карані маёй жонкі, быў знаёмы з яе маці і братам Юрасем. Бацьку Хведара не мог ведаць, бо ён трагічна загінуў у 1948 годзе ў Нямеччыне перад эміграцыяй у ЗША. Цесць вымушаны быў пакінуць бацькаўшчыну, бо савецкія ўлады прыгаварылі на смерць за ягоную дзейнасць на карысць незалежнай Беларусі.

З сямейных дакументаў і розных матэрыялаў я даведаўся, што бацька маёй жонкі меў высокую асвету, быў абсалвентам гуманітарнага факультэта Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя, а пазней настаўнікам гімназіі, а таксама выдатным беларускім паэтам. Многае пра свайго цесця я і не мог ведаць, таму што маці маёй жонкі, нягледзячы на тое, што была мужнай і разумнай жанчынай, амаль нічога не расказвала пра дзейнасць мужа, застрашаная шматлікімі візітамі і допытамі НКВД адразу пасля вайны.

На пачатку 1979 года нам з жонкай удалося выехаць на некалькі тыднёў у ЗША, дзе мы адведзілі сяброўку і крэйную маёй маці Марыю Куніца,

Праф. Крыштоф Марліч, рэктар Памеранскай акадэміі медыцыны. Шчэцін, Польшча, 2002 г.

якая працавала тады ва ўніверсітэцкай бібліятэцы Філадэльфіі. Я ведаў ужо раней, што яна мае сувязь з рэдакцыяй часопіса «Культура» Юрыя Гедройца ў Парыжы, дзе раздзел «Беларуская хроніка» рэдагаваў Уладзімір Брылеўскі.

Дзякуючы дапамозе спадара Куніцы, мы звязаліся са спадаром Брылеўскім і запыталі, ці быў ён знаёмы з

нашым бацькам спадаром Хведарам Ільяшэвічам і ці можа ён больш падрабязна расказаць аб ім і яго трагічнай смерці?

Адказ прыйшоў вельмі хутка, быў надзвычай прыязны і з фатаграфіяй пасляваенных часоў, дзе былі зняты тры сябры: наш бацька, спадар Брылеўскі і Барыс Кіт, які аказаўся хросным бацькам маёй жонкі, грамадзянінам ЗША, і які часова пражываў у Нямеччыне, выкладаў матэматыку ў філіялах амерыканскага Мэрылендскага ўніверсітэта.

У той час у Нямеччыне жыло шмат амерыканцаў, а таксама знаходзіліся амерыканскія ваенныя часці і многія хацелі атрымаць вышэйшую адукацыю.

Спадар Брылеўскі паведаміў прафесару Барысу Кіту пра наша існаванне і запытаў — ці можа ён даць нам ягоны адрас у Нямеччыне. Неўзабаве мы атрымалі ліст непасрэдна ад Барыса Кіта, у якім ён з радасцю вітаў нас і сардэчна запрашаў адведаць яго ў Франкфурце-на-Майне.

Першы візіт наш да Барыса Кіта адбыўся ў наступным, 1980 годзе, у жніўні месяцы. Мы паехалі аўтамабілем — старым фіятам. Прафесар Кіт прапанаваў спаткацца ў цэнтры горада на адным з пляцаў і адтуль ён павёў бы нас да сваёй кватэры. Так мы і зрабілі.

Знаёмства адбылося маланкава — знаёмыя мы ўжо былі па здымках і гутарках па тэлефону. Чароўная, маладая пастава, энергічныя рухі, энтузіязм у словах і жэстах прафесара — такое было першае маё і жонкі ўражанне ад гэтай сустрэчы.

Нягледзячы на вячэрнюю пару, першы дзень нашага візіту не скончыўся адпачынкам і гутаркай у кватэры прафесара Кіта. Машынай, якой кіраваў прафесар, мы паехалі ў прыгожы рэстаран, дзе размаўлялі да позняй ночы. Кожны наступны дзень быў літаральна распісаны — агляд Франкфурта, падарожжа ў Гайдэльберг, дзе прафесар выкладаў матэматыку ва ўніверсітэце, экскурсія па Рэйну і па ваколіцах Франкфурта.

Здзіўляла энергія прафесара Кіта, яго невычэрпныя фізічныя і духоўныя сілы. Неаднойчы мы з жонкай, малодшыя амаль на 25 гадоў, з цяжкасцю патраплялі вандроўнаму тэмпу, узятаму прафесарам, які хутка адкінуў усялякія ўмоўнасці і прасіў называць яго проста па імені.

У ягонай кватэры, якую ён нам сам саступіў, была магчымасць перагледзець шматлікія кніжкі, часопісы, фатаграфіі. З кніг прафесар найбольш цаніў сваю фундаментальную працу, выдадзеную ў ЗША, якая стала асновай для касмічных ракетных паліваў.

Праз знаёмства з усімі гэтымі матэрыяламі і цікавыя, багатыя на падзеі аповеды прафесара Барыса Кіта перад намі паўстала постаць незвычайна энергічнага, разумнага, таленавітага чалавека, які пасля цяжкіх ваенных і першых пасляваенных выпрабаванняў стаў актыўным удзельнікам

амерыканскіх касмічных праграм 50-60-х гадоў XX стагоддзя. Быў знаёмы і супрацоўнічаў з Вернерам фон Браўнам і многімі іншымі славутымі вучонымі свету ў гэтай галіне.

Сын беларуса і расіянка, гадунец польскіх і беларускіх гімназій, абсалвент Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя даваенных гадоў — пасля вайны знайшоў другую бацькаўшчыну ў Злучаных Штатах Амерыкі, якой і па сённяшні дзень застаўся верным і адданым грамадзянінам.

Са шматлікіх гутарак з прафесарам Кітам выяўляліся не толькі ягоны гонар за актыўны і паспяховы ўдзел у славутых амерыканскіх касмічных праграмах, але вялікія, глыбокія веды ў розных навук і асабліва ў гісторыі.

Маю асабістую ўвагу як паляка прыцягвала і захапляла такая якасць прафесара, як талерантнасць, уменне бачыць у іншых людзях добра, становіцца якасці, не звяртаць увагу на іхнія недахопы.

У міжваенных гадах адносіны Польскай дзяржавы да нацыянальных меншасцяў на заходніх землях не заўсёды былі добрымі. Прафесар Кіт перада мною ніколі не згадваў пра гэтыя палітычныя складанасці. Наадварот, ён расказваў пра свае сяброўскія адносіны з польскімі калегамі, іншы раз нават гаварыў пра тое, што польскія ўлады ставіліся да яго, як беларускага выкладчыка, лаяльна. Між іншым, Барыс Кіт быў стыпендыятам тагачаснага наваградскага і віленскага ваяводы Зыгмунта Бэчковіча, а пазней настаўнікам гімназіі з гарантаванай прафесійнай стабілізацыяй на сваёй пасадзе.

Тыдзень нашага знаходжання ў Франкфурце быў вельмі насычаным. Прафесар Кіт пазнаёміў нас з выдатным беларускім паэтам Масеем Сяднёвым, які працаваў тады на радыё «Свабода» ў Мюнхене, а таксама з Юрыем Попкам, які жыў у невялікім мястэчку Ляймэн каля Гайдэльберга. Усе яны вельмі добра ведалі бацьку маёй жонкі, аказвалі яму дапамогу ў цяжкія моманты жыцця. Гаварылі пра яго з вялікай павагай і ўдзячнасцю.

Барыс Кіт, Крыштоф Марліч, Тамара, Марыля Марліч (дачка Хведара Ільшэвіча)

Спадар Попка быў простым чалавекам, паходзіў з беднай палескай вёскі. Аказалася, што Хведар Ільяшэвіч «вылавіў» яго, як школьны інспектар, сярод іншых вучняў і дапамог у далейшай вучобе. Спадар Попка стаў пасля вайны у Нямеччыне перакананым прапагандыстам незалежнай Беларусі, яе гісторыі, культуры, звычаяў. У Ляймэне ён стварыў беларускі музей, у экспазіцыю якога мы з жонкай пазней таксама дасылалі многія рэчы. Спадар Попка знайшоў у Нямеччыне магілу майго цесця, куды беспамылкова нас адвёз.

Прафесар Кіт таксама шмат дапамагаў спадару Попку ў ягонай прапагандысцкай справе, заўсёды падтрымліваў у гэтай патрыятычнай дзейнасці ў складаных хвілінах, якіх было нямала ў жыцці выгнанцаў.

Вярталіся мы ў Польшчу пры канцы жніўня 80-га года, захопленыя знаёмствам з новымі людзьмі, асабліва зачараваныя нашым гаспадаром і яго сябрамі. Гэта быў перыяд дзейнасці ў Польшчы г. зв. «Салідарнасці», надзеі на лепшыя часы, і за ўсімі падзеямі з вялікай цікавасцю сачыў прафесар Барыс Кіт. У наступныя месяцы мы часта ліставаліся і размаўлялі па тэлефоне. Праз год нам зноў удалося выехаць на Захад. Мы хацелі пабываць у Аўстрыі і Швейцарыі і абавязкова заехаць на некалькі дзён у Франкфурт-на-Майне, каб адведаць Барыса Кіта.

Снежань 1981 года — пачатак ваеннага становішча ў Польшчы і спыненне міжнародных падарожжаў на даволі доўгі час. Некалькі месяцаў немагчыма было трымаць сувязь з Нямеччынай, а ўсялякая карэспандэнцыя падлягала цензуры. І толькі ў 1984 годзе аднавілася сувязь з Барысам Кітам. Адразу мы адчулі, што ён сапраўды ставіцца да нас як да сваіх найбліжэйшых сяброў, памятае пра нашыя дні нараджэння: жонкі — у жніўні, мой — у снежні. Часта тэлефанаваў нам і па розных іншых прычынах. Неаднаразова мы запрашалі Барыса ў Польшчу, але тады ён апасаўся за сваю бяспеку, пагрозу не столькі з боку польскіх, колькі савецкіх уладаў. Хаця ў 1970 г. Барыс Кіт прыехаў у Варшаву як прадстаўнік Амерыканскай акадэміі навук, аднак гэта быў афіцыйны візіт грамадзяніна ЗША па запрашэнні Польскай акадэміі навук, а не прыезд прыватнай асобы. І толькі змена палітычнага становішча ў Польшчы (1989) паспрыяла прыезду Барыса Кіта да нас у Шчэцін. З гэтага часу ён часта гасціў у нашым новым доме. Мы паказвалі яму горад і ваколіцы, а таксама прапаноўвалі кароткія адпачынкі, звязаныя з яго падарожжамі ў Варшаву ці Беласток. Гадзіны і дні, праведзеныя разам у Польшчы, былі напоўнены не толькі ўспамінамі пра мінулае, былых сяброў і калегаў, але надзвычай цікавымі гутаркамі пра сучаснасць і будучыню Польшчы, Беларусі, славяншчыны, усёй Еўропы і свету. Глыбокая дасведчанасць прафесара Кіта

ў палітычнай, эканамічнай і грамадскай сітуацыі сучаснага свету рабіла на нас незабыўнае ўражанне.

У 1996–2002 гадах я працаваў рэктарам першай Вышэйшай школы на захадзе Памор’я — Паморскай акадэміі медыцыны. Барыс Кіт вельмі ганарыўся маімі поспехамі ў навуковай і працоўнай кар’еры, даваў мне карысныя парады ў цяжкія моманты, якія мне даводзілася перажываць у гэты перыяд. Ён заўсёды цікавіўся і цікавіцца жыццём нашых дзяцей і ўнукаў і наогул нашымі штодзённымі справамі.

Я шчаслівы, што на маім жыццёвым шляху сустрэўся такі выдатны, цікавы чалавек, якім быў і ёсць прафесар Барыс Кіт. Ягоны незвычайны лёс можна смела выкарыстоўваць, каб напісаць не адну кнігу або стварыць фільм. Мы з жонкай увесь час угаворваем яго напісаць успаміны, але ён сціпла адказвае, што гэта банальна і сучаснага чалавека не зацікавіць. Было б варты іншым ягоным сябрам пераканаць яго ў адваротным.

Каляндарны ўзрост у выпадку Барыса Кіта нічога не мае супольнага з яго біялагічным узростам. Дзякуй Богу, прафесар Кіт мае яшчэ шмат сілаў як інтэлектуальных, так і фізічных для далейшай дзейнасці, і ён выкарыстоўвае іх для дапамогі і падтрымкі беларускіх інтэлектуалаў на эміграцыі і на Беларусі.

Вадзім Нарбутавіч, студэнт Берлінскага
універсітэта, прадстаўнік беларускай
моладзі ў Германіі

Пра Барыса Кіта

Усё пачалося ў Віперсдорфе каля Берліна, дзе мы з маёй спадарыняй Кацярынай наведвалі Васіля Уладзіміравіча і Ірыну Міхайлаўну Быкавых. Ад іх я першы раз пачуў пра славутага, яшчэ мне тады невядомага, «Вялікага Кіта».

Як вядома, наша жыццё складаецца, на першы погляд, з хаатычна-чаргуючых, а на самой справе, дакладна запраграмаваных падзеяў і момантаў, якія патрэбна, калі ты не «сляпы», лавіць. Так я і зрабіў, зразумеўшы, што гэта знак зверху, і я павінен буду пазнаёміцца з гэтым чалавекам.

З лёгкай рукі Ірыны Міхайлаўны, я атрымаў візітную картку спадара Кіта. Потым быў допіс у Франкфурт, а праз два дні ў маёй кватэры пачуўся званок. Барыс Уладзіміравіч недзе знайшоў мой тэлефон і патэлефанаваў мне сам. Я вельмі хваляваўся, блытаў беларускія словы з нямецкімі, а з франкфурцкага берагу лілася мяккай, мілагучна-цудоўнай песняй, найпрыгажэйшая беларуская мова. Тая беларуская мова, якую больш у самой Беларусі ўжо і не пачуеш. Знішчана.

Вядома ж, што пасля гэтай кароткай гутаркі я не мог не сустрэцца з Вялікім Амэрыканскім Беларусам.

*В. Нарбутавіч, Т. Казевіч, Б. Кіт.
Франкфурт-на-Майне*

Пра Барыса Уладзіміравіча і яго жыццё на чужыне напісана ўжо шмат. Лёс гэтага чалавека быў надзвычайна яркі і насычаны, багаты на розныя гістарычныя падзеі і асобы. Гэта была гісторыя Беларусі апошняга стагоддзя. Барыс Кіт быў не толькі яго сведкам, ён сам будаваў гэту гісторыю. Ён быў заўсёды ў эпіцэнтры гістарычных падзей. Інакш немагчыма было б уявіць, таму што Барыс Кіт — асоба з Вялікай літары і патрыёт сваёй Радзімы, а гэты стан — знаходзіцца ў цэнтры падзей — заўсёды адпавядаў стану яго душы, яго асабістым якасцям.

Той царністы, поўны смяротнай небяспекі шлях, пройдзены Барысам

Кітам з аднаго кантынента на другі, адразу ж мне нагадваў кульмінацыю мелвілаўскага шэдэўра «Moby Dick», а дакладней — трохдзённую пагоню кітабойнага судна «Пекод» за «Белым Китом».

Каманда карабля, сабраная з прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей, — гэты вобраз у сімвалічным плане можа трактавацца як Савецкі Саюз, або Савецкая ўлада, што плыве невядома куды ў пагоні за прывіднай мэтай. А свабодалюбівы «Moby Dick» разбівае «Пекод-СССР», валачэ на зазмаргу ў марскія глыбіні капітана і знікае ў бязмежных водах акіяна, застаючыся назаўсёды свабодным і непераможным.

З Барысам Уладзіміравічам я сустрэўся праз год пасля майго першага допіса. Я ўжо не хваляваўся, бо ведаў, што мяне чакае штосьці незвычайнае, і я змагу дакрануцца да самой гісторыі. Я не прагадаў. Мы правялі цэлы дзень з Барысам Уладзіміравічам і Тамарай Яўгенаўнай разам. Мы хадзілі па знакамітых месцах Франкфурта, Барыс Уладзіміравіч распавядаў гісторыю горада і Нямецчыны, перад вачыма паўставалі гістарычныя вобразы даўніны, а я цешыўся асалодай жывой беларускай мовы, на якой прыгожа, проста і зразумела, з блакітнай мяккасцю васільковага поля, ішоў аповед.

Мне вельмі было прыемна пазнаёміцца з другой паловай Барыса Кіта — Тамарай Яўгенаўнай. Прыгожая і стыльная, яна, нечым знешне, нагадала мне Елізавету Радзівіл з карціны невядомага мастака другой паловы XVIII стагоддзя. Я з вялікім задавальненнем наглядаў за гэтай парай: шляхетныя манеры ў паводзінах, прыроджаная ўнутраная культура, інтэлігентнасць і сапраўдная буржуазная адукаванасць. Шкада, але такога ў сённяшняй Беларусі ўжо больш няма.

Калі ў А. І. Салжаніцына, пасля выбараў Пуціна расейскім прэзідэнтам, спыталі, чаму за яго, Пуціна, прагаласавала інтэлігенцыя, Аляксандр Ісаевіч адказаў, што людзі з вышэйшай адукацыяй — гэта яшчэ не інтэлігенцыя, а толькі «образованщина», а сапраўдных людзей культуры яна вынішчала.

На шматлікія пытанні пра сакрэты свайго даўгалецця Барыс Уладзіміравіч адказваў: «добрая генэтыка і шматгадовая інтэлектуальная праца». А на маю думку, яшчэ і тое, што Барыс Уладзіміравіч заўсёды ў сваім жыцці дапамагаў людзям, і гэта зваротная энергетыка падзякі была той жывой крыніцай.

Пра Барыса Уладзіміравіча Кіта можна пісаць яшчэ вельмі шмат. Гутарыць з гэтым чалавекам — адно задавальненне. Быць з ім знаёмым — гэта ўжо гісторыя. Аб адным толькі шкадую, што ніколі не быў яго вучнем і што ніколі ўжо не будзе магчыма, хаця б на дзянёк, акунуцца ў атмасферу той, былой Віленскай ці Наваградскай гімназіяў.

*Урсула Ольгофф, віцэ-прэзідэнт
Міжнароднага астранаўтычнага
таварыства імя Германа Обэрта і Вернера
фон Браўна (Нюрнберг, Германія)*

Успаміны аб сустрэчах з выдатным і вельмі паважаным чалавекам прафесарам Барысам Кітам

Прафесар Кіт, амерыканец, пасля паспяховай кар’еры даследчыка астранаўтыкі ў ЗША (адзін з першапраходцаў амерыканскай астранаўтыкі ў 50–60-х гадах), выйшаўшы на пенсію, пераехаў у 1972 годзе ў Нямеччыну дзеля працы прафесарам матэматыкі ў адным з філіялаў амерыканскага ўніверсітэта ў Еўропе. Жывучы ў Германіі, ён не мог, безумоўна, не далучыцца да тутэйшай астранаўтычнай дзейнасці, навязаў сувязі з астранаўтычнымі арганізацыямі і дапамагаў сваім багатым вопытам нямецкім ракетным дзеячам.

Я пазнаёмілася з прафесарам Кітам падчас аднаго з кангрэсаў Нямецкага ракетнага таварыства ў пачатку ўжо 60-х гадоў. Мой бацька, доктар Густаў Фрэдэрык Штац, які быў ініцыятарам і сузаснавальнікам Нямецкага ракетнага таварыства, прадставіў мне спадара Кіта, як свайго вельмі добрага сябра, якога спаткаў у 1958 г. на Міжнародным кангрэсе астранаўтыкі ў Амстэрдаме.

З вялікім задавальненнем пішу гэтыя ўспаміны пра Барыса Кіта. На жаль, майго бацькі ўжо няма ў жывых, ён напісаў бы яшчэ лепш.

Справа ў тым, што пасля Другой сусветнай вайны і паразы немцаў у Германіі напачатку існавала неспрыяльная атмасфера для развіцця астранаўтыкі і ракетнай тэхнікі. Майму бацьку і ягоным сябрам, якія ў большасці былі супрацоўнікамі славутага ракетнага цэнтра ў Пэнемюндзе, было цяжка, бо немцы не разумелі карысці астранаўтыкі і таму не было ніякай падтрымкі. Але час праходзіў і настрой мяняўся. З Амерыкі прыезджалі славутыя нямецкія даследчыкі — Вернер фон Браўн і іншыя, а таксама амерыканцы, як прафесар Кіт, якія шмат дапамагалі ў адраджэнні астранаўтычнага руху ў Германіі. Такім чынам развівалася прыезная сувязь прафесара Кіта з маім бацькам і ўсім астранаўтычным рухам Нямеччыны. Ён належаў да ракетных арганізацый, удзельнічаў у кангрэсах, дзе выступаў з дакладамі, друкаваўся ў нямецкіх астранаўтычных часопісах.

Да прыкладу назаву некалькі фактаў дзейнасці спадара Кіта:

1964 г. — Кангрэс у г. Дармиштадт. Прафесар Кіт чытае даклад: «Наладжванне касмічных сувязяў падчас падарожжжа на Месяц».

1966 г. — Кангрэс у Брэмене. Прафесар Кіт чытае даклад: «Час трывання сатэлітаў на нізкіх арбітах».

1975 г. — Кангрэс у Гарміш-Партэнкірхене. Прафесар Кіт чытае даклад: «Пачынаецца эпоха сонечнай энергіі».

1989 г. — Кангрэс у г. Малага (Іспанія). Прафесар Кіт выступае з дакладам: «Гісторыя таварыства Германа Обэрта ў Германіі».

1990 г. — Кангрэс у Дрэздэне. Прафесар Кіт выступае з дакладам: «Пэнемюндаўцы, тыя, што засталіся ў Нямеччыне».

1991 г. — Міжнародны кангрэс у Монрэалі (Канада), на якім Барыс Кіт чытае даклад: «Дзейнасць супрацоўнікаў Пэнемюндэ».

Усе гэтыя і многія іншыя факты дастаткова поўна паказваюць, якую важную дзейнасць праводзіў прафесар Кіт для адраджэння нямецкай астранаўтыкі.

Выказваю найлепшыя пажаданні паважанаму прафесару Барысу Кіту ў сувязі з яго днём нараджэння!

Анастасія Паўлоўская,
супрацоўніца «Deutsche Bank»
(Франкфурт-на-Майне, Германія)

Выпадковая сустрэча

6 красавіка кожнага года Барыс Уладзіміравіч Кіт — беларускі асветнік, вучоны, акадэмік Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі — адзначае свой дзень нараджэння. За гады доўгага жыццёвага шляху яму давалося быць сведкам і ўдзельнікам шматлікіх важных падзей у гісторыі Беларусі і свету XX, XXI стагоддзяў. Для нас, маладых, ён — жывая легенда нашай Бацькаўшчыны, найстарэйшы з тых асобаў, якімі мы ганарымся і якіх па праву лічым лепшымі сынамі нашага народа, хоць ён і з’яўляецца грамадзянінам ЗША. Тое, што для нас далёкая гісторыя, для яго рэальныя падзеі жыцця — падлеткам ён бачыў падзеі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года у Пецярбургу, бальшавіцкага кастрычніцкага перавароту, грамадзянскай вайны, пазней на радзіме, пасля вяртання бацькоў з Пецярбурга, вучыўся ў Наваградскай беларускай гімназіі, скончыў фізіка-матэматычны факультэт у Вільні, працаваў у славутай Віленскай беларускай гімназіі, быў актыўным удзельнікам беларускага нацыянальнага руху ў Заходняй Беларусі, шмат зрабіў для развіцця беларускага школьніцтва да вайны і ў час вайны. За гэту дзейнасць сядзеў у турме пры паляках і пры немцах ледзь выжыў. Вымушаны эмігрыраваць, ён не згубіўся ў чужамоўным свеце, стаў

Анастасія Паўлоўская

адным з першапраходцаў амерыканскай астранаўтыкі, сустрэкаўся і сябраваў з многімі выдатнымі сусветнавыдамымі вучонымі, чытаў лекцыі ў Вашынгтонскім універсітэце, еўрапейскіх універсітэтах, быў удзельнікам Міжнародных кангрэсаў астранаўтыкі, дзе выступаў з дакладамі. Ён аўтар першага ў гісторыі

астранаўтыкі падручніка па ракетных палівах і кнігі пра дасягненні савецкай касманаўтыкі, шматлікіх навуковых артыкулаў, сябра многіх навуковых таварыстваў і акадэміі.

І вось з такім цікавым чалавекам мне і маім сябрам пашчасціла сустрэцца.

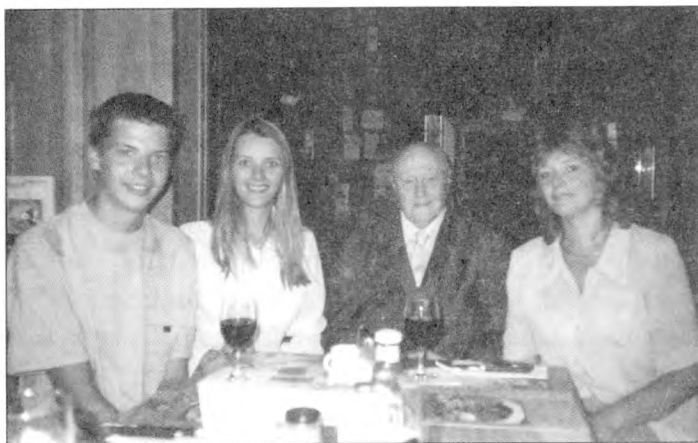
Упершыню мы спаткаліся 9 красавіка 2000 года, праз некалькі дзён пасля яго 90-годдзя. А адбывалася ўсё так. Будучы студэнткай Франкфурцкага універсітэта, я заўсёды сустракалася з маімі землякамі — беларусамі, якія таксама вучыліся або працавалі ў Франкфурце. Вось і тады, 6 красавіка, мы сустрэліся, як заўсёды, але ж нехта прынёс беларускую газету. На першай старонцы мы знайшлі вялікі артыкул пра жыццёвы шлях і поспехі легендарнага земляка, які зараз жыве ў Франкфурце-на-Майне і спраўляе сваё 90-годдзе. Нядоўга разважаючы, мы знайшлі яго тэлефон і патэлефанавалі, каб павіншаваць суайчынніка з днём нараджэння. Мы вельмі хваляваліся перад нашай першай гутаркай, бо не ведалі нічога пра яго, не ведалі, ці захоча такі вядомы чалавек з намі гутарыць, ды і пра што? Але ўжо пасля першых слоў мы былі прыемна здзіўлены. Незвычайная бадзёрасць, маладжавасць і радасць адчувалася ў голасе Барыса Кіта. Нават дамовіліся аб сустрэчы ў цэнтры Франкфурта ў рэстаране «Марэда» на Гауптвахе і праз некалькі дзён сустрэліся.

Як асоба Барыс Уладзіміравіч Кіт проста захапляе! Па-першае, ён ніяк не выглядае на свае гады. Па-другое, гэты жвавы, рухавы, вясёлы і энергічны чалавек. Трэба бачыць яго добрыя, мудрыя, ясныя і адначасова маладыя вочы, шчырую ўсмешку на яго твары. Па-трэцяе, гэта светлая галава, жывы розум і вялікі талент. Барыс Кіт валодае 7 мовамі і цудоўна размаўляе па-беларуску. Дамовіліся размаўляць на матчынай мове. І якая гэта была цудоўная размова! Я назірала, з якой шчырай любоўю расказвае Барыс Кіт пра сваё жыццё, працу, сям'ю, радзіму — Беларусь. Трэба было бачыць радасць у яго вачах. Нягледзячы на немалыя гады, Барыс Уладзіміравіч уражвае субяседнікаў яснасцю і лагічнасцю сваіх думак, разуменнем праблем у свеце і вялікай любоўю да жыцця. У яго варта павучыцца, як дасягаць сваёй мэты, як вырашаць складаныя задачы жыцця і пры гэтым заставацца заўсёды энергічным, добрым, вясёлым і адначасова простым. З таго самага дня мы часта сустракаемся з Барысам Уладзіміравічам і яго прыгожай спадарыняй Тамарай. Вялікі дзякуй лёсу за тое, што нам, яго маладым суайчыннікам, пашанцавала сустрэцца, пасябраваць з найвялікшым беларусам у свеце.

Дзмітрый Паўлоўскі,
студэнт Беларускага дзяржаўнага
універсітэта, Мінск
(брат Анастасіі Паўлоўскай)

Барысу Кіту – 94

Упершыню з Барысам Уладзіміравічам я сустрэўся ўлетку 2002 года. Безумоўна, пра Барыса Кіта шмат апавядалі і раней, што яшчэ больш узмаціла радасць чакання сустрэчы з ім. Я перш за ўсё чакаў сустрэчы з Барысам Уладзіміравічам, як з чалавекам, пабачыўшым шмат на сваім шляху і маючым бязмежны жыццёвы вопыт. Наогул, акрамя Барыса Уладзіміравіча, я не ведаю больш ніводнага чалавека такога ж узросту, як ён.

*Дзмітрый Паўлоўскі, Анастасія Паўлоўская, Барыс Кіт,
Галіна Паўлоўская. Франкфурт-на-Майне, 2003 г.*

Сустрэкаліся мы з ім у рэстаране гатэля «Арабелла», што знаходзіцца ў цэнтры Франкфурта-на-Майне. Спяраша Барыс Кіт дамовіўся пра мову, на якой мы з ім будзем размаўляць, а потым, па нашай просьбе, ён пачаў распавядаць пра сваё насычанае жыццё, поўнае як радасных хвілін, так і нягод. Я не буду ўдавацца ў біяграфію Барыса Уладзіміравіча, ды і акрамя таго, усяго не раскажаш, але я павінен сказаць, што за гэтыя некалькі гаўдзін я зразумеў, чаму Барыса Уладзіміравіча называюць «Грамадзянінам Свету», адчуў, як ён патрэбен Свету, і нарэшце, я ўбачыў, як ён любіць сваю радзіму — Беларусь.

Цяпер я ведаю Барыса Уладзіміравіча ўжо два гады і магу сказаць, што ён не толькі бадзёры, энергічны, добры чалавек з дапытлівымі, разумнымі вачыма, сапраўдны жыццялюб і выдатны расказчык, але і самы вядомы ў свеце беларус, чалавек, дзякуючы якому шмат людзей у свеце пачулі пра краіну Беларусь. Я рады, што ў маім маладым жыцці мне пашанцавала паціснуць руку такому чалавеку, як Барыс Уладзіміравіч Кіт.

Людміла Пятрова,
дырэктар выдавецтва
«Беларуская навука», заслужаны дзеяч
культуры Рэспублікі Беларусь

Славуты беларус з Франкфурта-на-Майне

8–12 кастрычніка 2003 года праходзіў 55-ты Франкфурцкі кніжны кірмаш. У атмасферы дзелавых сустрэч, абмеркаванняў, перамоў аб магчымых тэматычных сумесных выданнях, рэалізацыі кніг, абмене вопытам па выпуску друкаванай прадукцыі незаўважна праяцелі пяць дзён.

У складзе беларускай дэлегацыі мне не ўпершыню давялося пабываць у гэтым буйнейшым фінансавым, прамысловым і культурным цэнтры Германіі, у якім штогод з усяго свету збіраюцца выдаўцы, паліграфісты, кнігагандляры, вучоныя, пісьменнікі, журналісты, проста аматары друкаванага слова.

Франкфурт-на-Майне — родны горад выдатнага нямецкага паэта Іагана Вольфганга Гётэ. Дом Гётэ беражліва ахоўваецца ўдзячнымі нашчадкамі паэта. Па вуліцах Франкфурта-на-Майне некалі хадзіў геній рускай літаратуры Іван Сяргеевіч Тургенеў. Менавіта тут, у кандытарскай, куды пісьменнік выпадкова зайшоў выпіць шклянку ліманаду, ён убачыў дачку

гаспадыні, дзяўчыну незвычайнай прыгажосці. Яна была вельмі ўсхваляваная і прасіла наведвальніка дапамагчы яе брату, які ляжаў у глыбокай непрытомнасці. Сустрэча з гэтай дзяўчынай выклікала ў І. С. Тургенева нечаканае пясчотнае пачуццё захапанасці. Гэты эпізод лёг у аснову апавесці пісьменніка «Вешние воды», а вобраз Джэмы стаў адным з прывабнейшых тургенеўскіх літаратурных гераінь.

Вернемся да кірмашу. Удзел у такой кніжна-гандлёвай імпрэзе дужа адказны. Мяне хвалявала, як паставяцца да акадэмічнай навуковай кнігі наведвальнікі нашага стэнда, на якім была прадстаўлена навуковая літаратура, як

Людміла Пятрова

кажуць, для фізікаў і лірыкаў, гэта значыць па многіх напрамках дзейнасці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, якую я ў дадзеным выпадку прадстаўляла. Дык вось самае галоўнае — гэта, як і раней, асаблівая ўвага наведвальнікаў да кніг УП «Беларуская навука».

Між іншым мне прыгадаўся кніжны форум шасцігадовай даўнасці. Бадай, ці не ў першы дзень пасля адкрыцця кірмашу ў секцыі беларускай кнігі з’явіўся чалавек, які падоўгу спыняўся каля экспанатаў, няспешна выбіраў тую ці іншую кнігу, разгортваў яе і ўважліва ўчытваўся ў тэкст. Упэўнена, што прачытанае было для яго бліскім, родным. Я падышла да наведвальніка і задала традыцыйнае пытанне:

— Што Вас цікавіць?

Адарваўшыся ад кнігі, ён надзвычай цёпла, па-бацькоўску паглядзеў на мяне, усміхнуўся і на чыстай беларускай мове адказаў:

— А мяне ўсё цікавіць пра Беларусь.

— Прабачце, як Вас завуць?

— Барыс Кіт.

Дык вось ён які — Барыс Уладзіміравіч Кіт! Я пра яго чытала ў нашым перыядычным друку. Перада мной стаяла жывая легенда Беларусі: доктар філасофіі ў галіне матэматыкі нямецкага універсітэта ў Рэгенсбургу; ганаровы доктар Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы; заслужаны і ганаровы прафесар амерыканскага універсітэта штата Мэрыленд (ЗША); акадэмік Сусветнай акадэміі астранаўтыкі (Парыж, Францыя); віцэ-прэзідэнт міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Масква, Расія); член галоўных астранаўтычных таварыстваў ЗША, Англіі, Германіі. Менавіта ён, Барыс Уладзіміравіч Кіт, унёс важкі ўклад у развіццё сусветнай астранаўтыкі. Вучоны быў адным з першапраходцаў у пачатковых касмічных даследаваннях. Ён браў актыўны ўдзел у пабудове першых інтэркантынентальных стратэгічных ракетных сістэм, а таксама асабіста даследаваў плыўкі вадарод як ракетнае паліва, якое зараз шырока ўжываецца ў свеце. Барыс Уладзіміравіч Кіт — аўтар фундаментальных выданняў пра гісторыю і сучаснае становішча касманаўтыкі.

Але адна справа чытаць пра каго-небудзь, а зусім іншая — бачыць гэтую асобу, слухаць шчырую споведзь набалелай душы, уяве адчуць веліч характара і прыгажосці Чалавека. Доўга мы гутарылі з Барысам Уладзіміравічам. Ён расказаў пра гады навучання і сваю педагагічную працу ў Заходняй Беларусі, калі польскія ўлады стараліся вынішчыць дашчэнту ўсё беларускае, а яе шчырых прыхільнікаў саджалі ў турмы. «Я быў рэпрэсіраваны польскімі ўладамі, сядзеў у розных турмах — за Грамаду

ў Наваградку, на Лукішках за справу Таварыства беларускай школы. Разам з Шырмам сядзеў на Лукішках», — успамінаў Б. У. Кіт.

Многае прыйшлося перажыць у часы нямецка-фашысцкай акупацыі. Барыс Уладзіміравіч распавядаў: «Аднойчы, як я ехаў да сваёй хаты ў Лебедзеве, мяне арыштавалі і пасадзілі ў турму. 30 дзён я сядзеў у Глыбокім. Мяне абвінавачвалі ў тым, што я нібыта маю сувязь з партызанамі, што я англа-амерыканскі шпіён і г. д. Умовы ў турме былі страшэнныя — у склепе холад, стаяла адна печка, якая заўсёды капціла... Кожную ноч чакаў смерці. Нас было там чалавек трыццаць, дык кожную ноч расстрэльвалі чалавек дваццаць пяць, на наступны дзень зноў нагоняць і зноў большасць расстраляюць уначы. І так кожны дзень. Мне пашчасціла застацца ў ліку тых яці». Сябры выратавалі Б. У. Кіта ад смерці.

Апынуўшыся пасля Другой сусветнай вайны ў Германіі, а потым у Злучаных Штатах Амерыкі, Барыс Уладзіміравіч, перш чым дасягнуць агульнапрызнаных вышынёў у астранаўтыцы і педагогіцы, навуковых і ганаровых званняў, прайшоў нялёгка жыццёвы шлях. На чужыне, здаралася, не было дзе пераначаваць ды і працу прыходзілася шукаць. Давялося падоўгу марна хадзіць па розных канторах, каб зарабіць на кавалак хлеба. Барыс Уладзіміравіч нават уладкаваўся чорнарабочым на фабрыку па выпуску тэлевізараў. Спачатку ён трапіў у аддзел, дзе прыйшлося фарбаваць тэлевізійныя скрынкі ядавітай фарбай. У шліфавальным адзеле, куды яго перавялі, было не лепш, паколькі даводзілася дыхаць сталёвым пылам. Аб усім гэтым Б. У. Кіт расказвае ў кнізе «Цярновы шлях. Успаміны, запісаныя Васілём Быкавым».

Калі Беларусь атрымала незалежнасць, Барыс Уладзіміравіч пасля доўгай разлукі некалькі разоў пабываў на Радзіме. Грамадскасць Рэспублікі Беларусь шчыра і гарача вітала свайго сына на роднай зямлі.

Мне пашчасціла некалькі разоў сустрэцца і гутарыць з Барысам Уладзіміравічам. На Франкфурцкім кніжным кірмашы 2003 года я зноў убачыла гэтага славутага беларуса, які сваімі думкамі і сэрцам звязаны з Радзімай, радуецца яе поспехам і перажывае яе няўдачы. Пасяліўшыся ў адзіночным нумары аднаго з франкфурцкіх гатэляў, Барыс Уладзіміравіч Кіт жыве тут больш за 30 гадоў. У пакоі толькі самая неабходная літаратура, у тым ліку беларускія кнігі, часопісы, газеты. Найвялікшай узнагародай для сябе ён лічыць атрыманне звання Ганаровага грамадзяніна Наваградка — горада свайго юнацтва, вучобы, педагогічнай і грамадскай дзейнасці.

*Джон Сасэр, доктар філасофіі галіне
матэматыкі, прафесар матэматыкі
універсітэта Цынцынаці (штат Агаё, ЗША),
член Міжнароднай федэрацыі матэматыкаў
(Вашынгтон), акадэмік Міжнароднай акадэміі
навук Еўразіі (Масква, Расія)*

Настайнік, прыклад для жыцця, сябра

Першы раз я сустрэў доктара Барыса Кіта падчас 1977–78 акадэмічнага году. Я тады вучыўся ў Вашынгтонскім Мэрылендскім універсітэце, а прафесар Кіт выкладаў у нас матэматыку. Я вывучаў замежныя мовы і заўважыў, што прафесар Кіт свабодна валодае нямецкай, англійскай, польскай, рускай, беларускай мовамі.

З першых лекцыяў матэматыкі я пераканаўся, які гэта таленавіты выкладчык. Сваёй энергіяй, маладым энтузіязмам, нягледзячы на свой узрост, выдатным, глыбокім веданнем матэматыкі ён захапляў і нас, прывіваў любоў да гэтай навукі. І студэнты былі ўдзячны прафесару, не прапуськалі ягоня заняткі, высока цанілі і паважалі Барыса Кіта за разуменне, добрыя, чулыя адносіны, за падтрымку, заўсёднае імкненне дапамагчы, па-

займацца, не лічыцца з часам.

Пасля першых прадметаў з матэматыкі, якія я браў у прафесара Кіта, яшчэ два гады я студыяваў у яго вышэйшыя курсы: Матэматычны аналіз, лінейную алгебру і дыферэнцыяльныя раўнанні.

Часта я дыскутаваў з прафесарам аб значэнні матэматыкі ў свеце і ён мяне так пераканаў і захапіў, што я вырашыў стаць матэматыкам; вывучаў гэтую магутную навук, атрымліваючы ступені бакалаўра, магістра, доктара — і ўсё дзякуючы Барысу Кіту, выдатнаму педагогу, матэматыку з ласкі Божае.

Барыс Кіт і Джон Сасэр

Калі доктар Кіт выкладаў матэматычны аналіз і дыферэнцыяльныя раўнанні, то часта карыстаўся прыкладамі з галіны ракетнай тэхнікі і астранаўтыкі. Пазней, калі я ўжо быў прафесарам матэматыкі універсітэта Цынцынаці, штат Агаё, то знайшоў у бібліятэцы універсітэта і з цікавасцю прачытаў 350-старонкавую кнігу прафесара Кіта «Rocket Propellant Handbook» — падручнік па ракетных палівах. Гэта кніга была выдадзена ў 1960 годзе, калі NASA (НАСА) ўсё яшчэ праводзіла вопыты па выбару найлепшага паліва для сваіх касмічных праграмаў. Кніга была адобрана сусветнавядомымі вучонымі Вернерам фон Браўнам і Тэадорам фон Карманам, якіх Барыс Кіт добра ведаў асабіста, часта з імі сустракаўся. Падчас ажыццяўлення амерыканскімі вучонымі астранаўтычнага праекта «Падарожжа на Месяц», пры непасрэднай падтрымцы прэзідэнта ЗША Джона Кенедзі, доктар Кіт браў актыўны ўдзел у гэтай працы як даследчык у славунай амерыканскай ракетнай фірме «North American Aviation» (цяпер «Rockwell International»). Ён праводзіў першыя даследаванні пльўкага вадароду, які стаў сёння найбольш прыдатным для ўсіх вялікіх ракет, і пасля гэтага выдаў свой падручнік па ракетных палівах, які ператварыўся ў настольную кнігу амаль ва ўсіх ракетных цэнтрах Амерыкі і свету.

Прафесар Кіт публікаваў наступныя кнігі, артыкулы, чытаў рэфераты на Міжнародных касмічных сімпозіумах, усё ў галіне астранаўтыкі, а пасля выхаду на пенсію з амерыканскай дзяржаўнай працы пераехаў у Еўропу, у Германію, дзе яшчэ доўга працаваў прафесарам матэматыкі ў філіялах амерыканскага універсітэта Мэрыленд.

Па маёй просьбе доктар Кіт напісаў уступныя артыкулы для дзвюх маіх кніг, за што я бязмерна яму ўдзячны. З усяго навуковага свету я не ведаю іншага чалавека, да якога я ставіўся б з большай павагай і захапленнем.

*Павел Сайчанка, сябра Таварыства
Беларускай культуры ў Вільні, супрацоўнік
рэдакцыі газеты «Рунь» (Літва)*

Б. Кіт – прыклад служэння чалавецтву

Дзяцінства майго пакалення апалена жорсткай вайной, а само яно ўзгадоўвалася і выхоўвалася савецкай школай і ідэалогіяй. Мы раслі прыхільнікамі гэтай сістэмы і яе патрыётамі. Гісторыю Беларусі мы ведалі толькі з часоў Рэвалюцыі. Да гэтага часу ўсё было пакрыта цемрай.

Хутка і рашуча нашы погляды сталі мяняцца ў часы перабудовы. І тады мы пачалі разумець, чаму нашы бацькі і дзяды вельмі негатыўна адносіліся да піянераў, камсамольцаў, бальшавікоў і сцішана папярэджвалі нас не сябраваць з імі. Дзяды калі-нікалі ўспаміналі былыя часы, цяжкую працу і са смуткам паказвалі свае былыя шнуры, якія цяпер складалі калгаснае поле. Уздыхалі, глядзячы на збягаючых у горад вяскоўцаў. На вачах гінула жыццё, знікала прырода.

У часы перабудовы я аказаўся ў Вільні і праз некаторы час уключыўся ў беларускі адраджэнскі рух. «Недабіткі» — беларусы-адраджэнцы стваралі новыя грамадскія арганізацыі і пачалі выхаваўчую і адраджэнскую працу.

Вось тады я ўпершыню пачуў і пра Вільню — як калыску беларускай культуры і пра беларускую гімназію, яе выхаванцаў, настаўнікаў, літаратараў. Тады ж я ўпершыню пачуў і пра Барыса Уладзіміравіча Кіта — настаўніка, дырэктара Віленскай Беларускай гімназіі. Пра яго ўспаміналі былыя гімназісты, калегі, знаёмыя. У Вільню пачалі наведвацца эмігранты з-за мяжы. Уражанні ад сустрэч, ад гутарак былі ашаламляльнымі. Аказваецца, бальшыня гэтых людзей шчырыя, сапраўдныя патрыёты Бацькаўшчыны, якія сэнс свайго жыцця бачылі і бачаць у адраджэнні незалежнасці Радзімы. Якія і сёння змагаюцца далёка ад Радзімы за ідэалы сваёй маладосці, многія з іх не дажылі да цяперашніх часоў, але эстафету, мэту свайго жыцця перадалі дзецям і ўнукам.

Віленскія адраджэнцы (Л. Луцкевіч, Л. Кароль, М. Русак, А. Анішчык, Шышэя і інш.) пазнаёмілі нас завочна з дзеячамі міжваеннага і ваеннага часу адраджэнскага жыцця, а неўзабаве некаторыя з іх пачалі прыязджаць у Вільню.

У 1992 годзе Барыс Кіт наведаў Мінск, Наваградак і Гародню, а ў 1993 і 1995 гг. Вільню. У Вільні Барыс Кіт сустрэўся са сваімі былымі сябрамі і вучнямі, агледзеў горад, мясціны, дзе вучыўся і працаваў. Многае змянілася ў лепшы бок, а мясціны працы выклікалі засмучэнне — не гучаць тут галасы беларускіх дзетак, абшарпаных сцены базальянскіх муроў паціху паміраюць, няма беларускага музея.

У час сустрэчы ў ТБК заля не ўмяшчала ўсіх сяброў і знаёмых Барыса Кіта. Яго віталі сябры, былыя гімназісты — усе ссівелья і сагнутыя цяжарам гадоў, але як яны маладзелі на вачах, калі спадар Дырэктар і Настаўнік узгадваў іх кожнага па імені і прозвішчы. А як яны былі яму ўдзячны за веды, за выхаванне, за ўрокі жыцця, якія ён ім даў калісьці і дае сёння ўсім сваім жыццём. Віленскія беларусы са здзіўленнем слухалі яго чыстую беларускую мову, незагубленую амаль 50-гадовай эміграцыяй і не засмечаную еўрапейскімі мовамі, якія ён ведае дасканала.

Барыс Кіт атрымаў добрыя веды ў матэматыцы, хіміі, фізіцы і медыцыне. Ён закончыў Віленскі ўніверсітэт імя Стэфана Баторыя і цяпер з'яўляецца сябрам шматлікіх навуковых таварыстваў свету. Вялікую ролю ён адыграў у стварэнні касмічнай праграмы ЗША, распрацаваўшы новае паліва да касмічных караблёў, выкладаў ва ўніверсітэтах Амерыкі і Германіі матэматыку і фізіку. Зрабіўшы вялікую навуковую кар'еру, ніколі не губляў сувязей з простымі людзьмі. Вельмі многа дапамог суайчыннікам, якія аказаліся ў лагерах перамешчаных асоб у Германіі, перасяліцца ў ЗША, аказваў матэрыяльную дапамогу, уладкоўваў на працу, дапамагаў і ствараў беларускія арганізацыі, асяродкі. З яго дапамогай працягвалі творчую працу беларускія дзеячы-пісьменнікі, паэты, навукоўцы замежжа.

І хоць звычайна эміграцыя сілкуе краіны пражывання, з цягам часу яна асімілюецца: губляецца для Радзімы, Барыс Уладзіміравіч даказаў адваротнае — дзякуючы яго шматлікім талентам увесь свет даведаўся пра Беларусь, пра яе людзей, пра яе інтэлектуальныя магчымасці.

Краіна, якая на працягу больш 50 год замоўчвала факт эміграцыі ці аплёўвала яе, можа сёння ганарыцца яе дзеячамі. Гэта залаты фонд навукі і культуры, які яшчэ адэкватна не ацэнены дзяржавай. Імя Барыса Кіта было вырвана з гісторыі Беларусі, замоўчвалася, а сёння ён увайшоў у шэрагі знакамітых беларусаў Айчыны.

Яго багатае на ўзнёслыя і адначасова трагічныя моманты жыццё вельмі важнае для ўсіх нас — і людзей старэйшага веку і асабліва моладзі. Гэта прыклад служэння Айчыне, служэння лепшаму жыццю, служэння чалавеку і чалавецтву. Прыклад хрысціянскага жыцця. Сваім жыццём і дзейнасцю Барыс Уладзіміравіч пацвярджае прымаўкі — лёс чалавека ў яго руках і чалавек — каваль свайго шчасця.

Нішто яго не зламала, а ламала многа разоў і ламала балюча: ні гады, ні праследванні, ні, здавалася вечнай, эміграцыя. Ён і сёння на дзесятым дзесятку сваіх год малады духам, энергіяй, светлым розумам і з яснай памяццю, рашучы, хуткі, уважлівы і зацікаўлены, патрэбны людзям. І дай, Усемагутны Божа, заставацца нашаму Барысу Уладзіміравічу такім яшчэ многія лета.

Гарумі Танака,
прафесар англійскай
мовы і літаратуры
Нагойя Універсітэта

Сустрэчы з Барысам Кітам у Японіі, ЗША, Германіі

Доктар Барыс Кіт і я былі добрымі сябрамі на працягу больш сарака гадоў. Першы раз Барыс Кіт прыехаў у Японію ў 1961 годзе для ўдзелу ў Міжнародным кангрэсе астранаўтыкі. Па прапанове свайго сябра доктара Джундзю Озакі, калегі па працы з Лос-Анджэлеса (Каліфорнія), адшукаў ягонага сваяка, хірурга Ёшыюкі Кікута, які быў маім шваграм. А паколькі Ёшыюкі слаба валодаў англійскай мовай, то папрасіў мяне, каб я стаў іх перакладчыкам. Так адбылося наша знаёмства, якое мы адзначылі ў адным з найлепшых рэстаранаў Гінзы; запрасілі да нашага стала прыгожых гейшаў, шмат расказвалі спадару Кіту пра звычаі, традыцыі японцаў і я ледзь паспяваў перакладаць на англійскую гэтыя расказы.

Пазней Барыс наведаў Японію некалькі разоў, сустракаўся з японскімі інжынерамі і вучонымі, якія працавалі ў галіне астранаўтыкі, выступаў з дакладамі і лекцыямі. Мясцовая прэса шмат пісала пра гэта. Я заўсёды сустракаў Барыса Кіта, суправаджаў яго ў паездках па Японіі, прыгарадах Токію.

Аднойчы мы паехалі на Фудзіяму, найвышэйшую гару Японіі. Ехалі аўтобусам прыблізна да сярэдзіны гары, дзе канчаўся лес, далей ехаць было забаронена, бо ўвесь верх пакрываў пясок. Усё тут уражвала нябачнай экзотыкай, незвычайнай прыгажосцю і засталася, як адзначыў Барыс, у памяці на ўсё жыццё.

Ён удзельнічаў таксама ў навуковай канферэнцыі ў Кіёто, ранейшай сталіцы Японіі, а потым ужо самастойна калясіў па іншых славурых мясцінах і гарадах маёй краіны. Перад ад'ездам у ЗША, пасля адной з такіх вандровак па Японіі, Барыс Кіт звярнуўся да мяне з наступнай прапановай: «Гарумі, ты ўжо маеш японскі

Гарумі Танака

дактарат па англійскай мове і літаратуры і гэта вельмі добра, але ці не варта было б табе прыехаць у ЗША і здабыць амерыканскі дактарат? Усім, чым змагу, я абавязкова дапамагу і падтрымаю цябе».

Я паслухаўся яго рады, аформіў усе неабходныя дакументы, атрымаў амерыканскую стыпендыю (адну з рэкамендацый на яе атрыманне даў Б. Кіт), і змог шукаць адпаведны ўніверсітэт у ЗША, пачаць вучобу ў дактарантуры. Я выбраў універсітэт імя Браўна ў горадзе Правідэнс (Providence), штат Род-Ісланд (Rod-Island), які знаходзіцца на поўдзень ад Нью-Йорка. У гэтым універсітэце быў вельмі моцны факультэт англійскай мовы, ды і наогул універсітэт Правідэнса належыць да найбольш выдатных універсітэтаў ЗША, стаіць у адным радзе з Гарвардам, Стэнфордам і іншымі прэстыжнымі вышэйшымі навучальнымі ўстановамі.

У жніўні 1963 г. я быў афіцыйна залічаны ва ўніверсітэт, а ў верасні шчасліва спыніўся ў г. Нью-Гэвен, штат Канектыкут, дзе трэба было на падрыхтоўчых курсах прайсці першапачатковую арыентацыйную праграму, а потым пераехаць у Правідэнс. Пачаўся першы семестр вучобы.

У адзін з лістападаўскіх дзён мне патэлефанаваў з Вашынгтона Барыс Кіт, павіншаваў з паступленнем і паабяцаў прыехаць у Правідэнс мяне адведаць. Гэта была радасная неспадзяванка!

Праз некалькі дзён ён сапраўды прыехаў. Мы былі вельмі рады зноў пабачыцца, пра ўсё перагаварыць. Гулялі па горадзе і тэрыторыі ўніверсітэта. Ён даваў мне шмат карысных парадаў. Я быў захоплены, што гэты высокі амерыканскі ўрадовец знайшоў час адведаць мяне — беднага і адзінокага замежнага студэнта; я быў бязмежна ўдзячны гэтаму чалавеку за ягонае сяброўства, дабрыню і зацікаўленасць маім лёсам.

Падчас летніх канікулаў я сам адведаў Барыса ў Вашынгтоне, дзе ён выказаў найбольшую ўвагу і гасціннасць да мяне, звычайнага студэнта, пазнаёміў са сваёй сям'ёй, паказаў Вашынгтонскія славутыя мясціны і неаднойчы паўтараў: «Гарумі, можаш лічыць, што мая хата — гэта твая хата ў ЗША. Можаш заўсёды прыязджаць сюды і тутака спыняцца».

Тры гады маіх студыяў прайшлі паспяхова і цікава. Я абараніў доктарскую дысертацыю, атрымаў дыплом доктара ў адным з найбольш славуных універсітэтаў ЗША, вярнуўся ў Японію і перада мною адчынілася дарога для далейшай прафесарскай кар'еры. Я пачаў працаваць ва ўніверсітэце Токію, дзе змог з часам заняць вышэйшую пасаду, займаючыся таксама публікацыяй англійска-японскіх падручнікаў, але не забываў і сваё хобі — займаўся музыкай, іграў на раялі.

Прайшлі многія гады, але ўвесь час я не губляў сувязі з Барысам — мы часта размаўлялі па тэлефону, ліставаліся. Калі ён выйшаў з дзяржаўнай

працы ў Вашынгтоне, то атрымаў прапанову стаць прафесарам матэматыкі ў еўрапейскім філіяле Вашынгтонскага універсітэта Мэрыленд і пераехаў у Германію ў горад Франкфурт-на-Майне. Але гэта перамена месяца жыцця Барыса не спыніла нашых спатканняў. Я часта прыязджаў у Еўропу для ўдзелу ў розных Міжнародных кангрэсах і кожны раз наведваў Барыса Кіта ў Франкфурце. Са мною заўсёды была мая жонка Сачыко. Барыс вазіў нас па цікавых гістарычных мясцінах Германіі і з ім заўсёды была яго чароўная спадарожніца Тамара, з якой я любіў у яе доме іграць на раялі ў чатыры рукі. Мы адведвалі Бон (дом Бетховена), Гайдэльберг, Вісбадэн, Дармштадт, Бад Гомбург, прыгожыя ваколіцы Франкфурта, іншыя славуць гарады Нямецчыны. Мы былі шчаслівыя разам і гэта замацавала наша сяброўства назаўсёды.

У сакавіку 2004 г. я і мая жонка выйдзем на пенсію і мы абавязкова паедзем у Германію адведаць майго добрага сябра Барыса зноў.

Няхай Бог мае ў сваёй апецы яго і ягоную сям'ю!!!

*Леслі Тэнэн, акадэмік Міжнароднай акадэміі
астранаўтыкі, сябра камітэта касмічнага
заканадаўства Міжнароднай акадэміі
астранаўтыкі*

Маё супрацоўніцтва з прафесарам Барысам Кітам

Прафесар Барыс Кіт і я мелі аднолькавае захапленне космасам. Як выдатны матэматык і тэарэтык, Барыс Кіт быў актыўным удзельнікам розных амерыканскіх і Міжнародных астранаўтычных кангрэсаў, канферэнцый, калоквіумаў, іншых прафесійных сходаў. Прымаючы пад увагу вялікі абсяг яго дзейнасці, нашыя дарогі не маглі не перакрывацца, асабліва падчас гадавых кангрэсаў Федэрацыі астранаўтыкі і акадэміі астранаўтыкі.

З прафесарам Кітам мы сустрэліся і аднавілі сяброўства на пасяджэнні Міжнароднага кангрэса астранаўтыкі ў 1992 годзе ў Вашынгтоне. У размове са мною Барыс Кіт згадаў сваю радзіму, раскажаў пра асветніцкую сістэму Беларусі, дзе ў навучальных установах і універсітэтах дамінуюць расійскія ўплывы. Ён вытлумачыў, што канец савецкай імперыі і з'яўленне незалежных дэмакратычных дзяржаў спрыяюць паляпшэнню жыцця народаў, якія жывуць на былых камуністычных абшарах. Самае першае і важнае цяпер — рэфармаваць асветніцкую сістэму, што прынясе неацэнную карысць для будучыні гэтых народаў. Прафесар Кіт прапанаваў праект стварэння новых прынцыпаў вышэйшай асветы, якая служыла б сімвалам беларускай незалежнасці і надзеі на лепшую будучыню. Ён лічыў, што неабходна заснаваць беларускі нацыянальны універсітэт, дзе выкладанне вялося б толькі на беларускай мове і гэта быў бы першы універсітэт на Беларусі, створаны па ўзору славытых еўрапейскіх універсітэтаў.

Прапанова арганізаваць такі універсітэт падалася мне выдатнай, цудоўнай ідэяй, хаця і была звязана, безумоўна, з вялікімі цяжкасцямі, і я згадзіўся дапамагаць прафесару ў ажыццяўленні гэтага праекта. Я не беларус і не маю ніякіх адносін да гэтай краіны, але я зацікавіўся ідэямі Кіта па іншых прычынах. Перадусім, супрацоўніцтва ў заснаванні новага універсітэта — цэнны пазітыўны акт і мог бы садзейнічаць усталяванню ідэалогіі дэмакратыі і свабоды ў нова-незалежнай дзяржаве. Па-другое, дапамагаючы ў заснаванні інстытута вышэйшай адукацыі, я выкарыстоўваю свой прафесійны вопыт універсітэцкай асветы. Па-трэцяе, аб гэтым просіць мяне мой сябра Барыс Кіт.

Я адразу спытаўся, якім чынам магу дапамагчы? Прафесар Кіт патлумачыў, што гэты праект мае падтрымку дзяржаўных уладаў (гэта быў час

яшчэ да 1994 г. — выбараў прэзідэнта), але на самым пачатку ўсе праекты патрабуюць падтрымкі з розных крыніцаў.

Прафесар Кіт падрыхтаваў некалькі лістоў у розныя фундацыі ў Германіі і ЗША, з просьбай фінансавай дапамогі. Калі ён атрымаў адмоўныя адказы, то не страціў надзею і прасіў мяне напісаць лісты ў многія іншыя фундацыі. Ён абяцаў прыслаць мне копіі першых лістоў з дадатковымі матэрыяламі для больш падрабязнага абгрунтавання праекта. Гэтыя лісты прыйшлі да мяне хутка пасля майго вяртання з Міжнароднага касмічнага кангрэсу, восенню 1992 года.

Запраектаваны ўніверсітэт меўся ахапіць большую колькасць насельніцтва Беларусі праз заснаванне галоўнага цэнтра ўніверсітэта і яго філіялаў у буйных гарадах. Такім чынам, Мінск, Маладзечна, Наваградак, Гародня, Віцебск, Пінск і іншыя гарады ўвайшлі б у сістэму ўніверсітэта. З гэтага мы павінны былі пачаць нашу працу. Я праглядзеў усе матэрыялы з вялікай цікавасцю і вырашыў, што наш першы крок — пошук фундацый, якія дапамаглі б грашыма.

Прафесар Кіт, з уласцівым яму энтузіязмам, склаў форму ліста, я пагадзіўся, і ён працягваў шукаць падтрымкі ад беларускага грамадства і замежжа. Я аформіў канчатковы варыянт ліста да фундацыяў, падкрэсліваючы неабходнасць арганізацыі нацыянальнага ўніверсітэта і запрашаў усіх прыняць удзел у гэтай справе праз фінансавую дапамогу і іншыя спосабы. Мы хацелі атрымаць не толькі грошы, але і рознае ўніверсітэцкае абсталяванне. У наступныя месяцы наш зварот усё больш паляпшаўся ў выніку ліставання паміж намі і прыняў канчатковую форму. Прафесар Кіт настаяў, каб гэты зварот быў падпісаны намі абоімі. Адначасна мы склалі спіс магчымых фундацыяў і больш як 125 лістоў былі высланы з майго бюро адвакатаў вясной 1993 г. з дапамогай маёй супрацоўніцы Патрыцыі Стэрнс і нашай асістэнткі Келі Годдлестоўн. У той час, калі я выслаў усе гэтыя лісты, прафесар Кіт быў заняты пошукамі падтрымкі нашага праекта ў Беларусі і замежжы. Колькасць асобаў, якія падтрымлівалі нас, кожны раз павялічвалася і, такім чынам, стварыўся міжнародны камітэт па стварэнню беларускага нацыянальнага ўніверсітэта. (Дарэчы, копіі ўсіх лістоў знаходзяцца ў архіве Наваградскага краязнаўчага музея).

Некаторыя асобы былі згаданы ў нашым звароце, такія вядомыя дзеячы як: Сяргей Мартынаў — беларускі амбасадар у ЗША, Пётра Садоўскі — беларускі амбасадар у Германіі, Яўген Вайтовіч — міністр культуры Беларусі, Пётра Краўчанка — міністр замежных спраў Беларусі, прафесар Ядвіга Грыгаровіч — рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры, прафесар Адам Мальдзіс, прафесар Лідзія Савік, член-карэспандэнт

Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Андрэй Майсяёнак, доктар філа-софскіх навук Уладзімір Конан, акадэмік Радзім Гарэцкі, прафесар Джон Сасэр, прафесар Крыштоф Марліч.

Праз кароткі час наш ліст-заява трохі састарэў і трэба было яго абнавіць. Мы яго пастаянна дапаўнялі і ўдасканальвалі. Была прынята афіцыйная назва: «Міжнародны арганізацыйны камітэт па стварэнню беларускага нацыянальнага універсітэта». Восенню 1993 года розным фундацыям ЗША і Еўропы было выслана з майго бюро прыблізна 250 лістоў.

У канцы 1993 г. мы атрымалі паведамленне ад намесніка міністра культуры Уладзіміра Гілепа, што існуючы дасюль у Мінску Інстытут культуры будзе ператвораны ў новы універсітэт беларускай культуры. Пазней стала вядома, што, дзякуючы захадам амбасадара Мартынава, фундацыя Сораса выказала зацікаўленасць у падтрымцы нашага праекта.

Вялікая і нястомная праца прафесара Кіта пачала прыносіць добрыя вынікі. У многія газеты ён пасылаў свае лісты-заявы, прапановы, матэрыялы, праводзіў асабістыя сустрэчы.

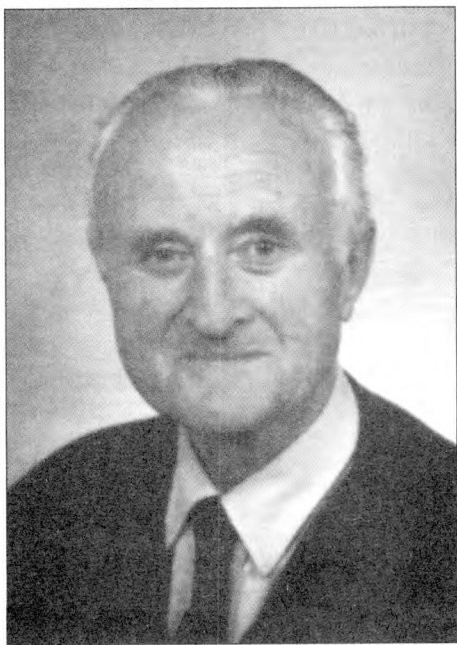
Мы з ім сустракаліся ў гэтыя гады падчас астранаўтычных кангрэсаў у Грацы (Аўстрыя), Іерусаліме (Ізраіль), Фенікс (Арызона, ЗША) і абмяркоўвалі ўсе гэтыя справы. Але геапалітычныя падзеі, найперш драматычныя, негатыўныя змены ў Беларусі, зацямнілі і спынілі нашыя планы. Ведаючы добра прафесара Кіта, яго погляды на будучыню і надзеі на лепшае, ён не апусціў рукі, а па-ранейшаму працягвае свае нястомныя захады не толькі па стварэнню беларускага нацыянальнага універсітэта, але па аднаўленню дэмакратыі і свабоды на сваёй першапачатковай радзіме — Беларусі.

*Эрнст Фазан, акадэмік Міжнароднай акадэміі
астранаўтыкі (МАА), ганаровы дырэктар
Міжнароднага інстытута касмічнага
заканадаўства пры МАА*

Прафесар Барыс Кіт – якім яго ведаю

Цяжка знайсці іншую асобу, якая зрабіла б так шмат для касмічных навук і міжнароднага супрацоўніцтва ў гэтай галіне за апошнія пяцьдзесят гадоў як, Барыс Кіт.

Народжаны ў 1910 годзе ў Санкт-Пецярбургу (Расія), у васьмігадовым узросце ён разам з бацькамі пераехаў на сваю радзіму Беларусь. У 1948 годзе ён эмігрыраваў у ЗША, штат Нью-Джэрсі, а ў 1950 г. пераехаў у Каліфорнію, дзе змог далучыцца да першых амерыканскіх касмічных даследаванняў, беручы ўдзел у пабудове першай амерыканскай міжкантынентальнай ракетнай сістэмы, а пазней у Вашынгтоне ўдзельнічаў у даследаваннях першых сатэлітаў сувязі і распрацоўцы касмічнай сувязі з Месяцам для праекта «Апалон». Барыс Кіт супрацоўнічаў з Вернерам фон Браўнам і Тэадорам фон Карманам (бацькам сучаснай аэрадынамікі, заснавальнікам Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі і яе першым прэзідэнтам). У апошнія гады Барыс шмат супрацоўнічаў таксама у сучаснай нямецкай астранаўтычнай галіне. Ён выдатна валодае нямецкай і многімі іншымі мовамі. У Нямеччыне вучоны дапамагаў засноўваць астранаўтычнае таварыства імя Германа Обэрта (першапраходзец астранаўтыкі) замест былога нямецкага ракетнага таварыства (1962). Пазней Барыс Кіт быў абраны сябрам «Кураторыума» (камітэт дырэктараў гэтай славаўтай арганізацыі) і за ўклад у развіццё астранаўтыкі ўзнагароджаны найвышэйшай узнагародай «Залатым медалём Германа Обэрта на стужцы».

Джон Фазан

Я добра памятаю Барыса Кіта — заўсёды поўнага энергіі, шчырага, ветлівага, з яго ўменнем глыбока

выказвацца па ўсіх пытаннях жыцця. Бліжэй мы пазнаёмліся на штогадовых астранаўтычных кангрэсах. Спачатку я не ведаў, на якой мове звяртацца да гэтага Чалавека-Джэнтльмена, які амаль на дваццаць гадоў старэйшы за мяне. На кангрэсы ён заўсёды прыязджаў са сваёй чароўнай спадарыняй Тамарай. Яны гаварылі паміж сабой па-расійскі і калі я спрабаваў таксама гаварыць на гэтай мове (навучыўся, калі быў савецкім палонным), Барыс вельмі быў усцешаны. Ён расказваў вельмі цікава пра свой славуты, першы ў гісторыі (1960) падручнік аб прынцыпах ракетнага дзеяння і ракетных паліваў (з уступам, напісаным самім фон Карманам), якім карысталіся і яшчэ карыстаюцца пакаленні ракетных інжынераў ва ўсім свеце, а таксама аб сваёй фундаментальнай манаграфіі пра поспехі савецкай касманаўтыкі (1964), пра свае артыкулы ў астранаўтычных часопісах. Цікава было слухаць і яго даклады, выступленні на міжнародных кангрэсах астранаўтыкі.

Ён ніколі не забываў сваю першую бацькаўшчыну, і, пры першай магчымасці, у 1994 годзе прыехаў у Мінск, стаў адным з арганізатараў Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі і яе першым віцэ-прэзідэнтам. Сёння гэта акадэмія працуе ў Маскве, Барыс Кіт цяпер яе ганаровы віцэ-прэзідэнт, узнагароджаны залатым медалём за заслугі па яе станаўленню і развіццю.

Барыс Уладзіміравіч усё яшчэ рэгулярна ўдзельнічае ў сходах Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, якія адбываюцца кожны год разам з кангрэсамі Міжнароднай федэрацыі астранаўтыкі ў розных сталіцах свету.

Я з вялікім задавальненнем згадзіўся напісаць гэтых некалькі слоў у яго гонар і маю надзею на новыя сустрэчы з ім у наступныя гады...

Вернер Фальк, віцэ-прэзідэнт «Arbeitskreis
Belarusisch-Deutsche Begegnungen» (Рабочая
група беларуска-нямецкіх сустрэч) у Берліне,
часовы прадстаўнік у Ізраілі нямецкай
арганізацыі «Пакаянне і служба міру»

Мае сустрэчы з Барысам Кітам (Ліст В. Фалька Барысу Кіту з Ізраіля)

Дарагі Барыс! Яшчэ не так шмат часу прайшло, як мы сустрэліся ў спадара Ёханеса Шлоца першы раз. Пасля гэтага я дзякаваў лёсу, што мне пашчасціла пазнаёміцца з такім добразычлівым, цікавым чалавекам. І чым болей Цябе пазнаваў, тым больш захапляўся Тваёй асобай. А калі згадаць Тваю асветніцкую, грамадскую дзейнасць, якую Ты лічыш найважнейшай у сваім жыцці, а тым больш Твой вопыт і працу падчас нямецкай акупацыі, якую ты перажыў, перапакутваў на Беларусі — усё гэта сведчанне таго, як чалавек на сваім доўгім жыццёвым шляху можа ўсё рабіць разумна і прадбачліва. І ўсё гэта прычынілася да нашага супрацоўніцтва ў «Рабочай групе беларуска-нямецкіх сустрэч» на карысць Беларусі, дзе ты адгрываеш вялікую ролю.

Калі мы разам абмяркоўвалі справы «Рабочай групы» на нашых паседжаннях, то абавязкова закраналі і праблемы сучаснасці, праблемы, якімі жыве ўсё чалавецтва, і мяне заўсёды захапляла Твая неабыхавасць, даведчанасць, вялікая заклапочанасць складаным становішчам сённяшняга свету.

І яшчэ мне згадваецца: калі ў Франкфурце жыві Васіль Быкаў, з якім Ты знаходзіўся ў добрым сяброўстве, то ён пісаў у маю арганізацыю «Пакаянне і служба міру» лісты аб выдатнай дзейнасці гэтай арганізацыі, якая служыць усяму чалавецтву. Я лічу, што ўсяму чалавецтву служаць такія людзі, як Барыс Кіт і Васіль Быкаў.

Мы ведаем, што ў ЗША Ты лічышся выдатнай асобай з вялікімі навуковымі і педагогічнымі дасягненнямі, а цяпер увесь свой вопыт, набыты ў Амерыцы, Ты прынёс у Еўропу, аддаеш сваёй Бацькаўшчыне — Беларусі.

Няхай Бог трымае Цябе ў сваёй апецы! Вітаю Цябе сардэчным шалом з Ізраіля і жадаю ўсяго самага найлепшага.

Твой Вернер.

Ёханес Шлоц, прафесар Свабоднага
універсітэта Берліна, старшыня Рабочай
групы беларуска-нямецкіх спатканняў,
Патсдам, Германія

Вялікая падзяка за супрацоўніцтва

Дарагі Барыс! За Тваю шматбаковую падтрымку нашай Рабочай групы, мэта якой — супрацоўніцтва з творчай інтэлігенцыяй Беларусі — выказваю вялікую падзяку. Я ведаю, што Ты маеш шмат абавязкаў, скіраваных на спрыянне Беларусі, якія не змяняюцца і не змяншаюцца, нягледзячы на паважаны ўзрост. Ты служыш беларускай справе аддана, з вопытам і поглядамі старэйшага чалавека, поўнага сардэчнага перажывання, адначасна будучы вялікім патрыётам і грамадзянінам ЗША, крытычна настроеным да сучасных палітычных падзеяў і антыамерыканізму ў Еўропе.

Для Беларусі, з яе неспрыяльнай гісторыяй і кароткатрываючай незалежнасцю, цяжкім сучасным палітычным і эканамічным становішчам, Ты свеціш, як той маяк, які паказвае правідловую дарогу. Іншыя беларускія лідэры, якія змагаюцца за лепшую будучыню Бацькаўшчыны, або пакідаюць Беларусь, або паміраюць у змаганні, як да прыкладу, Генадзь Карпенка. Таму Твая роля ў адраджэнні Беларусі мае незвычайна вялікае значэнне. Беларусы любяць і паважаюць Цябе, а Васіль Быкаў, адзін з найбольш славутых пісьменнікаў і філосафаў Беларусі, назваў Цябе найвялікшым у свеце жывым Беларусам.

Р. Рандау, Б. Кім, В. Фальк, І. Шлоц

Падчас маёй працы ў Мінскіх архівах я знайшоў вестку аб Тваёй асветніцкай дзейнасці падчас нямецкай акупацыі і быў захоплены Тваім гераізмам у тыя цяжкія часы. Андрэй Майсяёнак, мой знаёмы, паведаміў мне, што Ты жывеш у Франкфурце-на-Майне, і я неадкладна вырашыў наладзіць з Табой сувязь.

З поўным разуменнем, якая небяспека чакае цябе пасля прыходу Саветаў на Беларусь, Ты вельмі правільна вырашыў пакінуць Бацькаўшчыну і выехаць на Захад, у Амерыку, якая дала Табе поўную магчымасць разгарнуць свае сілы і здольнасці. У ЗША Ты стаў адным з першапраходцаў амерыканскай астранаўтыкі, за што атрымаў сусветнае прызнанне і шматлікія ўзнагароды. Адна з такіх узнагародаў — дыплом аб атрыманні Залатога медалю імя Германа Обэрта, аднаго з найвялікшых сусветных першапраходцаў астранаўтыкі, вісіць у рамках у Тваім бюро.

Ужо ва ўзросце 90 гадоў тут, у Нямеччыне, Ты вырашыў дапамагчы нам, немцам, наладжваць лепшыя адносіны з Беларуссю, Тваёй першай радзімай. Мы разам заснавалі Рабочую групу Беларуска-Нямецкіх спатканняў, якую падтрымліваюць некалькі нямецкіх фундацыяў, а таксама Свабодны ўніверсітэт у Берліне. Галоўнай мэтай гэтай арганізацыі з'яўляецца культурны абмен паміж моладдзю нашых абедзвух краін. Гэты выдатны праект з Тваёй дапамогай развіўся вельмі паспяхова. Ужо больш тысячы маладых студэнтаў з Беларусі і іншых усходніх краінаў змаглі прыехаць сюды, у Германію, і праводзіць сваю культурную дзейнасць.

15 лютага 1999 года за актыўную дзейнасць і матэрыяльнае спрыянне Ты быў абраны Ганаровым старшынёй нашай арганізацыі.

У гэтым жа годзе была ўстаноўлена Прэмія Барыса Кіта для ўзнагароджання найбольш выдатных дзеячаў культуры і літаратуры Беларусі.

Такім чынам, у 2001 годзе ў палацы Глініке ў Берліне першую Прэмію Барыса Кіта атрымала пісьменніца і літаратурны крытык, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры ў Мінску Лідзія Савік. У 2002 годзе ў Вільні, у музеі Адама Міцкевіча, Прэмію Барыса Кіта атрымалі Алег Мінкін — беларускі паэт, рэдактар газеты «Рунь», і Валер Каліноўскі — журналіст, супрацоўнік радыё «Свабода». У 2003 годзе Прэміяй Барыса Кіта былі ўзнагароджаны таленавітая пісьменніца Вольга Іпатава і вучоны, член-карэспандэнт Акадэміі навук Беларусі, вядомы краязнавец Андрэй Майсяёнак. Урачыстая цырымонія ўзнагарод адбывалася ў Мінску ў бібліятэцы імя Пушкіна і ў Новым каралеўскім палацы ў Гродна. У 2004 годзе было вырашана ўзнагародзіць Прэміяй Барыса Кіта Васіля Быкава, але, на жаль, гэта не здзейснілася, бо вялікі, сусветна вядомы пісьменнік адышоў у вечнасць.

Я асабіста ўдзячны Табе за падтрымку ў вызваленні ад цяжкасцяў капітана Аляксандра Нікіціна — змагара за бяспеку расійскага падводнага флоту. Мы ганарымся сёння мець двух герояў з Санкт-Пецярбурга — старэйшага Барыса Кіта і маладзейшага Аляксандра Нікіціна.

Мы жадаем Табе яшчэ доўгага жыцця і моцнага здароўя і дзякуй за ўсё Тамары — Тваёй жыццёвай спадарожніцы.

Яўген Шыраеў,
прафесар Маскоўскага ўніверсітэта
імя Ламаносава, Прэзідэнт Міжнароднай
акадэміі навук Еўразіі. Масква, Расія

**Б. Кіт – асоба,
якой можа ганарыцца кожны беларус**

Борис Кит — личность в высшей степени неординарная. Таких мало. Меня до сих пор удивляет, как он в тяжёлое послевоенное время, оказавшись в совершенно чуждой ему стране, не зная английского языка, будучи

Яўген Шыраеў

уже зрелым по возрасту, сумел не только адаптироваться к окружающей среде, но и оказаться в числе затребуемых специалистов в столь сложной области науки и техники, какими являются космические исследования и разработки летательных аппаратов. Он достиг многого. Защитил докторскую диссертацию. Получил звание профессора. Звание профессора дают за значительные достижения в научной и учебной работе в высших учебных заведениях. Заметим, что получено оно в такой высокоразвитой стране как США. Не случайно он был избран Вице-президентом Международной академии наук Евразии.

Борису Киту присуще удивительное сочетание человеческих качеств, таких как доброжелательность, добродушие, внимательность к собеседнику, сдержанность, толерантность.

Деятельность Бориса Кита в родной Беларуси известна хорошо. Для меня, как и для многих, Борис Кит легендарная личность, которым может гордиться каждый белорус.

Зміцер Ярашэўскі,
*беларус, грамадзянін г. Гота, каля Веймара
(Цюрынгія, Германія), настаўнік нямецкай мовы
Готскай гімназіі*

Мае ўспаміны

Вясной 1968 у Мінску, у памяшканні опернага тэатра, праводзілася выстава архітэктуры ЗША. Мне, вясковаму хлопцу, які заканчваў сярэдняю школу, вельмі хацелася пабываць на ёй. Хадзілі чуткі, што вакол будынка многа асоб, якія занатоўваюць кожнага, хто імкнецца трапіць на гэту выставу. Але пераадолеўшы страх, я ўсё-такі пераступіў парог будынку, архітэктурай якога я заўсёды захапляўся і не мог зразумець, чаму імпазантныя будынкi Лангбарда перажылі апошняю вайну, а культавыя ўстановы, касцёлы і цэрквы, павінны былі згарэць у полымі пажарышчаў.

І вось на гэтай выставе я праходзіў каля маладога чалавека, які размаўляў з некiм па-беларуску і да якога звярталіся не па імені, а «містэр Кіт». Асаблівага значэння я такому здарэнню не прыдаў. Толькі пасля альбо прачытаў у прэсе, альбо чуў ад некага, што амерыканцы спецыяльна для выставы вывучалі беларускую мову, каб такім чынам уразіць наведвальнікаў і прапагандаваць свой лад жыцця. Падумалася, а што тут кепскага, калі прадстаўнікі іншай дзяржавы імкнуцца авалодаць мовай той краіны, куды яны едуць у госці. І адразу нахлынула нейкая хваля злосці на прадстаўнікоў беларускай улады, якія з такой непавагай ставіліся і ставяцца да мовы карэннага насельніцтва.

Пасля той выставы прайшло многа часу. Я закончыў інстытут замежных моў, працаваў перакладчыкам, ажаніўся, працаваў далей. І абставіны жыцця склаліся так, што давалося выехаць на сталае месца жыхарства ў былую ГДР, адкуль паходзіла мая жонка. Прычына выезду была вельмі проста — жонцы было цяжка знайсці працу. Цяжкасці былі звязаны як з мовай, так і са спецыяльнасцю.

Працуючы на новым месцы жыхарства, я час ад часу слухаў «Свабоду». Нельга сказаць, што я адмоўна ставіўся да ладу жыцця ў краіне нараджэння ці краіне пражывання. Але паступова пачаў заўважаць, што многія людзі выказваюць незадавальненне сваімі ўмовамі існавання. Незадавальненне выказвалася ў немагчымасці наведаць знаёмых ці сваякоў на Захадзе, у немагчымасці выказаць вольна сваю думку. Адразу залічвалі цябе ў спіс падазроных асоб. Гэта асабліва кідалася ў вочы ў новай краіне пражывання.

Пасля падзення берлінскай сцяны ў мяне з'явілася магчымасць паехаць на тэрыторыю Заходняй Нямеччыны да спадара Попкі, які быў знамай асобай сярод беларусаў на выгнанні і адрас якога ў мяне быў. І падчас размовы на розныя тэмы ён паказвае мне здымак, дзе сфатаграфаваны ён сам і спадар Барыс Кіт. І тут я пачаў успамінаць, дзе і ў якіх абставінах я чуў гэта імя. «Няўжо гэта той амерыканец, які займаецца касмічнымі справамі і імя якога часам гучыць па «Свабодзе»? Але ж ён жыве ў Амерыцы?» «Ён жыве тут недалёка, можна было б з'ездзіць да яго, але зробім гэта ў наступны раз», — быў адказ спадара Попкі. Але ў другі раз мне не давлялося пабачыцца са спадаром Попкам. Ён памёр. І мая сустрэча з вядомым беларусам на Захадзе Барысам Уладзіміравічам была адкладзена на многія гады. Неяк не хапала смеласці напісаць яму і напросіцца ў госці. Думалася, што такая вядомая асоба проста не мае часу на нейкія выпадковыя сустрэчы. Але ўсё аказалася іначай.

Калі Барыс Уладзіміравіч адзначыў сваё 85-годдзе, то я наважыўся напісаць яму. І праз некалькі дзён я трымаў у руках канверт са зваротным адрасам такога далёкага і ўжо знаёмага па розных абставінах чалавека. Не хацелася верыць, што спадар Кіт проста так напісаў незнаёмцу. І проста так запрашаў да сябе ў госці. Доўга не думуючы, я ў наступны выхадны купіў білет і праз дзве гадзіны быў ужо ў Франкфурце-на-Майне на вакзале, дзе мяне чакаў знаёмы толькі па здымках і размовах чалавек.

Няёмкасць прайшла адразу праз некалькі хвілін. Абмяняўшыся першымі словамі, мы размаўлялі як старыя знаёмыя. Столькі розных агульнавядомых імён і тэм усплыло падчас сустрэчы. Цяжка было ўявіць, што так утульна можна было пачуваць сябе з чалавекам, якога ведаў раней толькі на адлегласці. На развітанне Барыс Уладзіміравіч падарыў мне кнігу Лідзіі Савік «Космас беларуса», якую я пачаў чытаць ужо ў цягніку. Адразу кінулася ў вочы характарыстыка, якую дае гэтаму чалавеку пісьменніца і іншыя асобы, што сустракаліся з Барысам Уладзіміравічам. Так, шчырасць, цеплыня, эрудыцыя, зацікаўленасць суб'яседнікам і яго праблемамі — усе гэтыя рысы характару прыцягваюць да яго людзей любых узростаў і становішчаў.

Знаёмячыся з біяграфіяй Барыса Уладзіміравіча, знайшоў некалькі радкоў і пра амерыканскую выставу архітэктуры, дзе я некалі пабываў. Аказваецца, што малады амерыканец, міма якога я тады выпадкова праходзіў і які размаўляў па-беларуску, быў сынам гэтага амерыканскага беларуса, славутага вучонага, якога я пабачыў цяпер сваімі вачыма. Ён быў вымушаны пакінуць радзіму ў 1944 годзе, бо ў час вайны працягваў змагацца за беларускую сістэму адукацыі, а савецкая ўлада, з якой ён пазнаёміўся толькі

за два гады перад вайной, не даравала б яму гэтага. Барыс Кіт так захаваў любоў і павагу да сваёй мовы, што перадаў гэту любоў і сваім дзецям.

Як цікава атрымліваецца ў жыцці. Сына Уладзіміра, свайго аднагодка, я пабачыў, не ўсведамляючы гэтага, раней за бацьку. З пункту гледжання сённяшняга дня можна шкадаваць, што я не адважыўся падысці да маладога амерыканца і паразмаўляць з ім. Відаць, прычына была ў тым, што за наведвальнікамі выставы пільна сачылі людзі, пераапанутыя ў цывільнае. А як хацелася распытаць яго пра жыццё ў недасягаемай краіне, куды я, праўда, нават і не марыў патрапіць. Хацелася распытаць і пра тое, адкуль ён ведае беларускую мову. Але добра, што ўсё атрымалася так, як яно ёсць.

Жывучы на Захадзе, я пазнаёміўся з многімі беларусамі, якія па розных абставінах пакінулі сваю краіну, але не забылі яе. Да такіх людзей, якія з цеплынёй і любоўю ўспамінаюць Беларусь (хочацца падкрэсліць, што іменна Беларусь і беларусаў, а не беларускіх манкуртаў, якія дарваліся да ўлады і нічога агульнага не маюць з гэтай краінай), адносіцца ў першую чаргу глыбокапаважаны Барыс Уладзіміравіч Кіт. Я вельмі задаволены, удзячны лёсу і магу ганарыцца, што атрымаў магчымасць пазнаёміцца з гэтым цудоўным чалавекам.

Мы сустракаемся некалькі разоў на год. І кожны раз не можам нагаварыцца. Галоўныя тэмы — цяжкае становішча Беларусі, у якім яна аказалася на мяжы стагоддзяў; гэта і палітыка, і эканоміка, і культура. І самае галоўнае непаразуменне з цяперашнім кіраўніцтвам палягае ў галіне беларускай мовы, гісторыі і нацыянальнай культуры. Некалькі разоў я ўгаворваў Барыса Уладзіміравіча разам паехаць на Беларусь, дзе ён быў пасля абвяшчэння незалежнасці краіны, але адказ заўсёды адзін і той — «Пакуль на Беларусі не беларускі ўрад, мне ехаць туды няма чаго». Але, як кажуць, прэзідэнты не вечныя, яны прыходзяць і сыходзяць, а беларускі народ застаецца. Застанецца і мова, калі носьбітамі яе будуць такія свядомыя беларусы як Барыс Уладзіміравіч Кіт.

3 надрукаванага...

Борис Долготович

Гордимся земляками

В преддверии профессионального праздника, наверное, уместно будет вспомнить о том, что многие наши земляки служили в этом грозном роде войск, более того, были начальниками артиллерии армий и фронтов. Каждый из них слыл мастером своего дела. Образно говоря, это были дирижёры артиллерийского «оркестра», который, как правило, играл первую «партию» в наступлении соединений и частей.

И в послевоенные годы многие генералы-артиллеристы (белорусы и уроженцы Белоруссии) внесли свой вклад в развитие этого рода войск, в воспитание целой плеяды командиров. Среди них — генерал-полковники М. Дмитриев, И. Камера, Н. Рыжий и В. Таранович, генерал-лейтенанты И. Бескин, Р. Бриченко и Б. Галеркин, генерал-майоры И. Бобровников и Т. Власов, другие.

Нельзя не упомянуть и уроженца Бобруйска маршала артиллерии Владимира Михайловича Михалкина. Расскажем о нём подробнее.

Когда грянула война, 14-летний подросток, прибавив себе почти три года, добровольно попросился на фронт. Уже в июле 1941 года его часть занимала позиции на Пулковских высотах под Ленинградом. Ефрейтор Владимир Михалкин участвовал в тяжёлых боях с начала войны и до января 1944 года, когда была снята блокада Ленинграда. Там же, под Ленинградом он был удостоен орденов Отечественной войны II степени, Красной Звезды и медали «За отвагу».

Затем окончил артиллерийское училище, Военно-артиллерийскую академию имени М. И. Калинина. Служил на Кавказе, в Украине и Белоруссии.

Владимир Михайлович прошёл славный путь от рядового до маршала артиллерии. За плечами почти все командные должности офицера-артиллериста: командир батареи, дивизиона, полка, дивизии. Был начальником ракетных войск и артиллерии Краснознамённого Белорусского военного округа (1974–1976 годы), заместителем командующего ракетными войсками и артиллерией сухопутных войск. С 1983-го по 1992 год (до увольнения в запас) — командующий ракетными войсками и артиллерией Сухопутных войск Советской Армии.

Кстати, отец маршала — Михаил Семёнович также был офицером-артиллеристом, завершил службу в звании генерал-полковника артиллерии. А родной брат Юрий — тоже офицер-артиллерист, погиб на фронте.

Так что в ратную летопись артиллерии немало ярких страниц вписали и наши земляки, которыми мы сегодня вправе гордиться.

Кстати

У истоков белорусской национальной науки стояли учёные, сделавшие в своё время существенные открытия в области артиллерии и пиротехники. Одним из них был генерал-лейтенант артиллерии Казимир Семенович. Он изобрёл прототип и стабилизатор ракет ещё в середине XVII века.

Проблемами ракетостроения занимался и уроженец Новоградчины Борис Кит. В 1929 году он поступил в Виленский университет, где показал впечатляющие математические способности. Уже тогда ему предсказывали судьбу учёного. И как в воду глядели преподаватели точных наук.

Спустя годы за фундаментальные исследования в области ракетной техники наш бывший земляк, перебравшийся в послевоенное время в США, был награждён золотой медалью Германа Оберта.

«Во славу родины», № 214, 07.11.2001

Кит Борис Владимирович – математик, физик, доктор философских наук в области математики и истории науки

Борис Кит (Кита) родился 6 апреля 1910 года в Петербурге в семье белоруса, служащего Министерства почт и телеграфов. В 1918 году семья переехала в Белоруссию, на родину отца в деревню Огородники (сейчас в составе городского посёлка Кореличи Гродненской области). С 14 лет учился в местной польской школе, затем — в Новогрудской белорусской гимназии, которую окончил в 1928 году. Кстати, в гимназии в те годы преподавал неординарный человек — Язэп Дроздович. Это был не только учитель, но и краевед, писатель, великолепный художник-график (сам, например, уникально оформил свою книгу по астрономии «Нябесныя бегі»).

В 1928 году Борис был зачислен на физико-математический факультет Виленского университета им. Стефана Батория, где в 1933 году получил степень магистра математики. С 3-го курса университета он стал преподавать математику в Виленской белорусской гимназии, а в 1939 году стал её директором.

Когда в 1939 году Виленщина отошла к Литве, Кит вернулся в Новогрудок. Он добился открытия Новогрудской белорусской гимназии (закрытой поляками) и был назначен её директором. Способности Бориса оценили: его назначили школьным инспектором Барановичского округа. При его участии открылись сотни начальных и несколько десятков средних школ. Одновременно Б. Кит преподавал математику в Барановичском институте. Однако вскоре началась война.

Во время немецкой оккупации Кит преподавал в школе деревни Лебедево под Молодечно, был директором учительской семинарии в Поставах. По подозрению в связях с партизанами Борис Кит был арестован СД и больше месяца провёл в тюрьме. От расстрела его спасли бывшие ученики. Несмотря на это, в 1943 году он стал директором торговой школы в Молодечно, добившись разрешения на её открытие. Ученики в ней получали не только профподготовку, но и знания по истории и культуре Беларуси. Борис пытался преобразовать школу в административно-торговый институт, тайно ведя обучение по соответствующей программе. Об этом

узнали немецкие власти, и Кит вновь оказался на грани ареста. Он не торопился закрывать вуз, и студенты смогли закончить курс обучения. Ученики вспоминали: «В школе полностью отсутствовала какая-либо политизация... Каждый из нас понимал, что немцы должны быть изгнаны с нашей земли. Не понимали мы тогда, как нелегко было нашему директору, над ним нависла смертельная угроза не только со стороны оккупантов, но и от своих».

Опасаясь преследований советских властей, Борис покинул Белоруссию. В 1944 году он вместе с семьёй выехал в Германию, в баварский город Оффенбах-Линдау, затем в Мюнхен. Там в украинской национальной гимназии три года преподавал математику, а сам одновременно учился на медицинском факультете Мюнхенского университета (1945–1948 годы).

В конце 1948 года Кит приехал в американский городок Саут-Ривер, где устроился на работу в фармацевтическую фирму, а также помогал землякам. В 1950 году переехал в Лос-Анджелес, где работал химиком в различных фирмах.

С середины 1950-х годов начинается научная деятельность Кита в области космонавтики. В течение 25 лет он работал в области космических исследований США, в качестве математика и системного аналитика участвовал в разработке важнейших программ развития межконтинентальных ракетных систем. Кит трудился в известной американской фирме «North American Aviation» (сейчас «Rockwell International»), которая работала над наиболее известными американскими космическими программами, начиная от первых стратегических межконтинентальных систем, таких как крылатая ракета «Navaho», до лунного проекта «Apollo» и космического челнока «Space Shuttle».

С 1958 года Борис Кит работал в отделе космонавтики Министерства воздушных сил США. Одновременно был государственным советником, экспертом по развитию международной, в основном советской, космонавтики. В 1960 году стал автором первого в истории науки учебника по топливу для ракетных систем, положительно оцененного во всём мире. В 1964 году в соавторстве с Ф. Ордвеем выпустил книгу «История и современное состояние советской астронавтики».

С 1963 года Кит — в отделе космонавтики International Telephone and Telegraph Corporation (ИТТ). В это время американцы готовились к полёту на Луну, и Кит внёс существенный вклад в математическую разработку средств связи.

Позже Кит работал в Национальном бюро стандартизации Министерства коммуникаций США, исследуя методы повышения эффективности

административной деятельности с помощью математики. Кроме того, преподавал математику на вечернем факультете Мерилендского университета.

В 1972 году Кит переехал в Германию, во Франкфурт-на-Майне (где и проживает сейчас), стал работать профессором математики Европейского отделения Мерилендского университета. Начал работу над докторской диссертацией. Её тема — жизнь и деятельность одного из выдающихся математиков XX века Антона Зигмунда. В 1982 году на учёном совете Регенбургского университета Борису Киту была присвоена учёная степень доктора философии в области математики и истории науки. Диссертация вышла отдельной книгой. Начиная с 1958 года, он был постоянным делегатом всех международных конгрессов по астронавтике, где выступал с докладами и сообщениями.

Его вклад в науку был неоднократно отмечен. Он является старейшим членом Американского астронавтического общества, почётным членом директората Немецкого астронавтического общества, членом Комитета Международной академии астронавтики в Париже, академиком и вице-президентом Международной академии наук Евразии, заслуженным профессором Мерилендского университета. На торжественном заседании Международной академии астронавтики 3 октября 1991 года Б. Киту был вручён диплом академика Международной академии астронавтики.

В стену Капитолия замурована «капсула времени» с именем нашего земляка, которую вскроют через 500 лет. Этого символа в США удостоиваются только люди, имеющие особые заслуги перед страной.

Несмотря на солидный возраст, Борис Кит за последние годы несколько раз посетил Беларусь. В 1994 году он был избран почётным доктором Гродненского государственного университета имени Я. Купалы (1994).

Редакционная статья. Журнал «Армия», № 5, 2002

Ганна Арцюшкевіч

Дранікі для Барыса Кіта

Невыпадковая сустрэча

Ведаю: будучы ў Германіі, Юрый Пашык сустракаўся з сусветнаведомым нашым земляком Барысам Уладзіміравічам Кітам. Як тут не распытаць? І мой субяседнік пачаў з інтрыгі.

— За паўгадзіны да сустрэчы сапсавалася машына, давялося вызываць эвакуатар, і я спалохаўся, што не паспею пачысціць бульбу на дранікі. А дранікі мы прыдумалі як сюрпрыз для нашага знакамітага земляка.

— *А як Вы наогул пазнаёміліся з Барысам Кітам?*

— Па справах службовых мне даводзілася бываць у Германіі і раней, дзе я кожны раз сустракаюся з беларускімі хлопцамі і дзяўчатамі, якія там вучацца і працуюць, — сказаў Пашык. — Адночы пачуў ад іх, што ў Франкфурце-на-Майне жыве Барыс Кіт — наш легендарны зямляк, адзін з вынаходнікаў ракетнага паліва, пачэсны акадэмік шматлікіх акадэміяў, які вельмі шмат зрабіў для ажыццяўлення касмічнай праграмы ЗША. І я папрасіў нас пазнаёміць. Мне далі тэлефон, я патэлефанаваў Барысу Уладзіміравічу і дамовіўся аб сустрэчы у цэнтры Франкфурта на кватэры нашага агульнага сябра, Аляксандра Зданчука, які паспяхова закончыў у Германіі універсітэт і служыць у адным з франкфурцкіх банкаў. Барыс Уладзіміравіч паабяцаў прыйсці з жонкай Тамарай. Аляксандр запрасіў у госці некалькіх нашых маладых суайчыннікаў і для усёй гэтай прыемнай кампаніі я збіраўся прыгатаваць дранікі з мачанкай.

... У жыцці выпадковасцяў не бывае: калі Юрый Пашык аказаўся адначасова з Барысам Кітам у адной краіне, сустрэча іх проста не магла не адбыцца, бо неардынарныя людзі заўсёды прыцягваюць адзін аднаго. Еўрапейскі адукаваны чалавек, профі вышэйшай пробы і гарачы патрыёт Беларусі Юрый Пашык здолеў крыху больш за дзесяцігоддзе маленькую лабараторыю пры «Гарызонце» ператварыць у Беларуска-сертыфікацыйна-выпрабавальны цэнтр, аналагаў якому няма на ўсёй тэрыторыі СНД. На думку самых аўтарытэтных замежных спецыялістаў, якія займаюцца распрацоўкай сусветных стандартаў і метадаў выпрабаванняў, калектыў «Белліса» — унікальны, а дзейнасць адпавядае строгім міжнародным

патрабаваннем. Юрый Аляксандравіч лічыць, што беларусы могуць і павінны вырабляць прадукцыю самага вышэйшага сусветнага ўзроўню, а прызначэнне «Белліса» — дапамагчы выйсці з ёю на міжнародны рынак.

Пашык амаль удвая маладзейшы за Барыса Кіта, якому мінула 93 гады, так што праз паўстагоддзе, магчыма, хтосьці з маладога пакалення скажа: «А мы з Пашыкам, аказваецца, не толькі землякі, але і калегі!»

Вучыць людзей трэба ў любых умовах

Адмахнуўшыся ад філасофскіх думак, я працягвала распытваць Юрыя Аляксандравіча.

— *З чаго пачалося ваша знаёмства?*

— Барыс Уладзіміравіч запытаўся: «На якой мове будзем размаўляць? На матчынай?» «Зразумела!»

Кіт шчыра любіць Беларусь і вельмі цікавіцца ўсім, што тут адбываецца.

— *Тады чаму ён пакінуў Радзіму?*

— Трэба ўгадаць, у якой сям’і нарадзіўся Барыс Кіт. Бацька яго, Уладзімір Аляксандравіч, вясковым хлопцам прыехаў у Пецярбург, дзе працаваў і адначасова вучыўся на курсах сувязістаў. У Пецярбургу ён ажаніўся з Ксеніяй Дзімітрыеўнай Зуравай, якая паходзіла з сялян і была родам з Цвярской губерні. Пасля заканчэння курсаў Уладзімір Аляксандравіч зрабіў бліскучую кар’еру: у 1910 годзе, калі Барыс Кіт з’явіўся на свет, ён займаў пасаду начальніка Упраўлення міжнароднай сувязі Міністэрства сувязі Расійскай імперыі, гэта значыць, што ён быў чыноўнікам высокага ўзроўню і выконваў адказную і складаную работу. Мы ведаем, што сёння сувязь — гэта стратэгічны накірунак у дзейнасці любой дзяржавы, а на пачатку стагоддзя яна толькі развівалася, і Уладзімір Аляксандравіч, несумненна, быў чалавекам з вялікім аб’ёмам тэхнічных ведаў, высокім узроўнем інтэлекту, навыкамі дыпламата і адпаведнымі рысамі характару. Сваёй кар’ерай ён, безумоўна, быў абавязаны толькі сваім здольнасцям і ўпартасці характару таксама, дарэчы, як і дзед Барыса Кіта, які ў высокаразвітай гаспадарцы графа Храптовіча даслужыўся ад сезона на рабочага да адміністратара.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі сям’я вярнулася ў Беларусь, Уладзімір Аляксандравіч пачаў працаваць у гімназіі, а Барыс закончыў Віленскі ўніверсітэт, атрымаў званне магістра матэматыкі і ў 1940 годзе ўжо займаў пасаду дырэктара Наваградскай беларускай гімназіі, якая аднавіла сваю дзейнасць па ініцыятыве Кіта: у 1934 годзе яе зачынілі польскія ўлады. Дарэчы, прозвішча яго роду — Кіта, што значыць па-беларуску «вязанка

сена», але пасля рэвалюцыі, калі насельніцтву мянялі дакументы, літара «а» згубілася.

Потым яго прызначылі інспектарам Баранавіцкай акругі, і яму ўдалося за год адкрыць дзесяткі пачатковых і сярэдніх школ, што было вельмі цяжкай работай.

— *У Беларусі ўжо ўсталявалася Савецкая ўлада?*

— Так, і па словах Барыса Уладзіміравіча, беларускае насельніцтва яе шчыра вітала, бо польскія ўлады вельмі негатыўна ставіліся да беларускай і рускай культуры. Але пачаліся рэпрэсіі, якія закранулі і блізкіх людзей. Потым прыйшлі гітлераўцы і паўтарылася тая ж гісторыя: небяспека, тэрор, фізічнае знішчэнне людзей. Барыс Кіт — мужны, незалежны чалавек і сапраўдны педагог — лічыў, што вучыць людзей трэба ў любых умовах. Без дазволу мясцовых улад ён адкрыў настаўніцкую семінарыю ў Маладзечне, і калі яе зачынілі, заняў пасаду дырэктара у Пастаўскай семінарыі, дзе адмовіўся выконваць некаторыя загады нямецкіх улад: забараніў, напрыклад, навучэнцам убіраць з вуліц трупы расстраляных, нягледзячы на ўсе патрабаванні гітлераўцаў. У выніку Барыс Кіт аказаўся ў турме, і ад расстрэлу яго выратавалі толькі намаганні былых вучняў.

Надышоў 1944 год. Барыс Кіт шчыра радаваўся вызваленню Беларусі ад немцаў, але добра ўсведамляў, чым можа стаць для яго вяртанне Савецкай улады. Пражыванне на часова акупіраванай тэрыторыі было як кляймо, нават у анкетах мелася адпаведная графа. А людзі ўжо стаміліся фізічна і маральна, за кароткі час улада мянялася часта, і кожная такая змена з'яўлялася пагрозай: заўсёды выяўлялася, хто быў альбо толькі здаваўся больш лаяльным да папярэдняга рэжыму.

Барыс Кіт, які за сваю беларускасць, за сваю культурную і асветніцкую дзейнасць сядзеў у турме не толькі пры немцах, але і пры паляках, зноў ісці туды не жадаў. Сталінскі рэжым мог перакрэсліць не толькі кар'еру, але і жыццё. І Барыс Кіт вырашыў пакінуць Радзіму.

3 днём нараджэння яго віншуе прэзідэнт ЗША

— *Дзіўна, што сям'ю Кітаў не рэпрэсіравалі яшчэ перад вайной з-за высокага чыну, які Уладзімір Аляксандравіч займаў напярэдадні рэвалюцыі... Ці не паспелі, ці шмат часу прайшло? Што ж датычыцца Барыса Кіта, думаю, наўрад ці яму дазволілі б займаць пасаду, вышэйшую за пасаду настаўніка, — разважаю я.*

Пашык працягвае думку:

— Мне вядомы лёс майго дзеда, які служыў да рэвалюцыі ў імператарскім гусарскім палку. У 1917 годзе ён падтрымаў бальшавікоў,

удзельнічаў у рэвалюцыйных падзеях, стаў камуністам, а потым працаваў школьным настаўнікам на Лагойшчыне. Калі пачалося раскулачванне, ён выступіў у абарону сям’і свайго брата, які меў пасеку і быў вельмі працавітым чалавекам. Але больш крамольнымі, чым пчолы, аказаліся прыгожыя завушніцы, якія насіла яго жонка. З-за іх усіх членаў сям’і, і разам з былым гусарам, аб’явілі ворагамі народа і адправілі ў ссылку. Пасля вяртання дзеду дазволілі працаваць толькі школьным бібліятэкарам і рэгулярна нагадвалі, што ён быў асуджаны па 58-м артыкуле. Так што можна ўявіць сабе магчымы лёс Барыса Кіта!

— *Па сутнасці, пасля свайго ад’езду Барыс Кіт паўтарыў шлях дзеда і бацькі: пачаў кар’еру з нуля, прычым на чужыне?*

— Безумоўна, Кіт — чалавек унікальны: у Германіі, куды спачатку прыехаў, вывучаў медыцыну, у ЗША, дзе апынуўся потым, — хімію. Але пачынаў Кіт не зусім з нуля. Ён сказаў мне: «Матэматыка заўсёды дапамагала сістэмна падыходзіць да любой тэмы. І калі я заняўся хіміяй, менавіта матэматычная базавая адукацыя дапамагла сістэмна падысці да стварэння ракетнага касмічнага паліва».

Дарэчы, Барыс Кіт — не толькі матэматык, фізік, хімік, але і доктар філасофскіх навук. А матэматыку ён выкладаў не толькі ў амерыканскіх і еўрапейскіх, але і ў японскіх, індыйскіх універсітэтах. У НАСА ён папаў, калі агенцтва толькі стваралася, і больш як 25 гадоў займаўся касмічнымі даследаваннямі. Думаю, што яго ўклад у развіццё касманаўтыкі ЗША больш сур’ёзны, чым вядома грамадскасці, бо тэма гэтая даволі сакрэтная. З днём нараджэння Кіта віншуе прэзідэнт ЗША і жонка прэзідэнта, я сам бачыў віншаванні. А разам з ім у гэтай галіне працавалі вучоныя розных краін, у прыватнасці, знакаміты Вернер фон Браўн.

— *Як ён ставіцца да фон Браўна, які у час Другой сусветнай вайны працаваў на Гітлера і з’яўляецца аўтарам ракет ФАУ-2? І другое: касмічныя даследаванні — гэта і работа на ваенна-прамысловы комплекс, а ЗША і СССР доўга знаходзіліся на розных «палюсах». Ці няма, на Ваш погляд, у Кіта адчування, што ён працаваў супраць свайго Радзімы?*

— У Барыса Уладзіміравіча свой пункт гледжання на многія рэчы. Да фон Браўна, як я зразумеў, ён ставіцца з павагай, нават кнігу разам з ім напісаў. Кіт не змешвае такія паняцці, як краіна і рэжым, нацыя і дыктатар... Адзін вучоны ў сілу акалічнасцяў працаваў на Гітлера, другі — на Сталіна, трэці — яшчэ на кагосьці... Фон Браўна не асудзілі як ваеннага злачынцу, напэўна, у Кіта ёсць падставы ставіцца да яго з павагай.

Што ж датычыцца яго работы на ЗША, якая магла ў нейкі момант абярнуцца супраць СССР, то гэта пытанне філасофскае. Барыс Кіт, як вучоны,

як матэматык, хутка зразумеў, што камуністычны рэжым нежыццяздольны і пераўтварыў краіну ў сапраўдную «імперыю зла», і, думаю, свядома змагаўся супраць яго, а не супраць сваёй Радзімы.

Дарэчы, у гады халоднай вайны ён быў адказным за прыём усіх савецкіх дэлегацый, якія прыязджалі ў ЗША па пытаннях кантактаў у касмічнай галіне. У 60-м годзе, па яго словах, адбыўся першы сход амерыканскіх і савецкіх касмічных супрацоўнікаў, у далейшым ён з задавальненнем працягваў працаваць у гэтай сферы. Барыс Уладзіміравіч вельмі добра ставіўся да савецкіх вучоных, але ўспамінаў, што ў адрозненне ад іншых, яны заўсёды былі вельмі стрыманымі, «закаванымі»...

— Ці давялося яму на Захадзе прабівацца ва ўмовах жорсткай канкурэнцыі, альбо, дзякуючы таленту, ён цяжкасцяў пазбегнуў?

— Мы гэтую тэму не закраналі, але з таго, што Барыс Кіт раскажаў пра сябе, я зразумеў: заваяваць сваё месца пад сонцам было надзвычай цяжка. Але ён быў фанатам сваёй справы: вызначаў пэўны аб'ём работ, выконваў іх, як належыць, і рухаўся далей.

Еўропа больш утульная...

— Чаму Барыс Кіт у рэшце рэшт перабраўся са Злучаных Штатаў у Германію?

— ЗША, на мой погляд, краіна крыху «фанерная»: у ёй зручна займацца бізнесам, але такой багацейшай культурнай, інтэлектуальнай праслойкі, як у Еўропе, там няма. Так што для такіх людзей, як Барыс Кіт, Еўропа — больш утульная. Барыс Уладзіміравіч лічыць сябе грамадзянінам свету, але тым не менш ганарыцца сваім амерыканскім грамадзянствам і вельмі трапятліва ставіцца да Злучаных Штатаў. І ўсё ж такі ён гаворыць: «Мне ў Франкфурце, у Германіі вельмі камфортна!» Ён лічыць Амерыку крайнай-вызваліцельніцай, і мы з ім крыху паспрачаліся. Я сказаў, што ЗША — краіна не такая ўжо ідэальная, бо не без яе ўдзелу трэці рэйх быў так моцна ўзброены, і не без яе ўдзелу з'явіўся ў свой час Адольф Гітлер. І толькі калі ён пераўтварыўся ў монстра і стаў пагрозай для сваіх былых патронаў, тыя схамянуліся. Барыс Уладзіміравіч са мной не згадзіўся, але, я думаю, што калі-небудзь мы да гэтай тэмы вернемся.

— Якое наогул уражанне выклікаў у Вас Барыс Кіт?

— Як сказаў мой малады калега, уражанне такое, быццам ён увесь час на старце! Гэта энергічны, бадзёры, рухавы чалавек, добразычлівы, просты ў зносінах, які мае светлую галаву і жывы розум. Ён валодае некалькімі мовамі і цудоўна размаўляе па-беларуску. Ён з задавальненнем еў, запіваў усё нямецкім півам і адчувалася, што гэта сапраўдны жыццялюб, нягледзячы

на ўсе выпрабаванні, якія выпалі на яго долю. Я ўяўляю, якая моцная энергетыка была ў яго ў 40, 50 і нават 60 гадоў! Безумоўна, ён быў сапраўдным генератарам ідэй і магутнай энергіі, таму нядзіўна, што дабіўся такога поспеху!

— *А, скажам, чарку гарэлкі ён можа выпіць?*

— Думаю, можа, хаця мы гарэлку не пілі, абмежаваліся півам. За здароўем Барыса Уладзіміравіча пільна сочыць Тамара, яго другая жонка. Гэта прыгожая, високаадукаваная, абаяльная жанчына, маладзейшая за Кіта, але ўзрост яе вызначыць не бяруся, ды, напэўна, гэта і не патрэбна. Адчуваецца, што паміж імі вельмі добрыя, цёплыя адносіны. Барыс Уладзіміравіч сказаў: «Я ўдзячны сваёй Тамары за тое, што яна так клапаціцца аб маім здароўі. Самае галоўнае — яна сочыць, каб я шмат рухаўся і меў фізічныя нагрузкі, якія стымулявалі б і падтрымлівалі арганізм, бо 93 гады — узрост усё ж такі немалы!»

Двое яго сыноў ад першага шлюбу жывуць са сваімі сем'ямі ў ЗША. Старэйшы, Уладзімір. Нарадзіўся ў 1940 годзе і ўжо мае дваіх унукаў. Ён закончыў факультэт палітычных навук і замежнай дыпламатыі, сярод выкладчыкаў якога былі Кісінджэр і Бжэзінскі, факультэт фізікі і факультэт інжынерыі і з'яўляўся, дарэчы, чэмпіёнам ЗША па тэнісе. Зараз ён — кіраўнік аднаго з аддзелаў Міністэрства астранаўтыкі ў Вашынгтоне. Барыс Уладзіміравіч вельмі ганарыцца, што Уладзімір добра валодае беларускай мовай.

Малодшы, Віктар, нарадзіўся ў 51-м годзе, закончыў Мэрылендскі ўніверсітэт, займаўся мікрабіялогіяй, потым закончыў яшчэ і медыцынскі факультэт і стаў першакласным хірургам. Мае дачку-падлетка. Карацей кажучы, абодва сыны Барыса Уладзіміравіча — годныя прадстаўнікі роду Кіта.

— *А чым Барыс Кіт займаецца цяпер?*

— Калі ён пераехаў у Еўропу, то нейкі час працаваў на ваенна-прамысловы комплекс: вучыў матэматыцы афіцэраў НАТА. Зараз, па словах Барыса Уладзіміравіча, самыя любы яго занятак — чытаць і аналізаваць нямецкія газеты. А яшчэ ён падтрымлівае кантакты з беларусамі, якія жывуць у Германіі альбо прыязджаюць туды. У прыватнасці, ён часта сустракаўся і меў цёплыя сяброўскія адносіны з Васілём Быкавым. Не ведаю, ці праўда, але я чуў, што свой апошні твор Васіль Быкаў напісаў для Барыса Кіта.

— *Ці не збіраецца Барыс Уладзіміравіч наведаць Радзіму?*

— Ён бываў у Беларусі ў першай палове 90-х гадоў, калі яна стала незалежнай, і больш пакуль сюды не збіраецца: па-першае, яму не падабаецца сённяшні палітычны рэжым у нашай краіне, і, па-другое, Кіт прызнаўся, што ў яго ўзросце трэба ўжо засцерагацца хваляванняў і стрэсаў.

— Вы не дарма выбралі дранікі, бо гэта не проста блюда з бульбы, гэта — сімвал Беларусі, удасканалены на працягу стагоддзяў цэлай нацыяй. Дзіўна, што яны яшчэ не выціснулі прыдуманых біг-макі і розныя «бургеры», але каб ад дранікаў мець асалоду, іх трэба не проста есці, а выконваць рытуал: прыемныя людзі за сталом, цікавая гутарка, прыгожая беларуская мова...

— А у нас усё так і атрымалася: настрой быў добры, усе гаварылі без перапынку, і час праляцеў, як адно імгненне! Барыс Уладзіміравіч папрасіў мяне перадаць пажаданне свабоды беларускаму народу і поспехаў — «Народнай волі»! Вельмі шкада было развітацца...

— А дранікі ўдаліся?

— Дранікі ўсе хвалілі, хаця, не хачу ўтойваць, была адна недарэчнасць. Для сапраўднай беларускай мачанкі, акрамя ўсяго іншага, абавязкова трэба мець пальцам пханую каўбасу. У Германіі ёсць усё: мы купілі добрую свініну, іншыя прадукты, — але пальцам пханай каўбасы так і не знайшлі!

«Народная воля», 15.01.2004

Вытрымкі з лістоў да Барыса Кіта

«Барыс Уладзіміравіч,

атрымаў Тваю кнігу («Космас беларуса» Л. Савік) яшчэ ў пятніцу, перад тваім адлётам. Дзякую моцна. Ты займаеш гэтай сваёй кнігай першае месца ў беларускім нацыянальным Пантэоне. Дасюль там былі толькі паганскія багі, а цяпер побач Скарыны і Ефрасінні Полацкай у нашым Пантэоне здабыў сабе месца геніяльны вучоны Сучаснасці, касмічны Чалавек Барыс Кіт. Слава яму!»

3.12.98

Масей Сяднёў, паэт, Глен-Коў, ЗША

«...Як таленавіты педагог і выдатны настаўнік, Вы заўсёды клапаціліся аб сваіх вучнях, дапамагалі ім і таму так многа іх у Вас на ўсім свеце. Многа іх і ў Беларусі. Яны помняць Вас, любяць і, як і Вы, стараюцца плённа працаваць на ніве беларускага Адраджэння. Усе мы прадаўжаем Вашу справу і ганарымся Вамі...»

10.10.95

Пётр Кузюковіч, прафесар медыцыны, Мінск

«...Мы, Вашы вучні, абавязаны Вам тым, што ў цяжкія гады нямецкай акупацыі Вы адчынілі школу і ўпрыгожылі нам такое цяжкае, бязрадаснае жыццё. Я не памятаю, што ў нас у школе былі нейкія канфлікты паміж вучнямі і настаўнікамі.

Вы засталіся ў мяне ў памяці як строгі, патрабавальны і адначасова добры чалавек. Тады яшчэ на маладосці гадоў мы не разумелі, якія ў нас педагогі: гэта была сапраўдная інтэлігенцыя.

Барыс Уладзіміравіч, добра, што настаў такі час, што Вы змаглі ўвачавідкі ўбачыць, кім выраслі, кім сталі вашы вучні. Шкада, канешне, што гэта адбылося так позна, але лепей позна, чым ніколі...»

В. Ермалаева, Ульянаўск, Расія

«...Сёння Барыс Кіт дапамагае нам выжыць, не згубіць веру ў свае сілы і магчымасці, не заблытацца ў пошуках «лепшай долі»...»

*Андрэй Майсяёнак, член-карэспандэнт
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Гродна*

«...Ваш прыклад натхняе нас, маладзейшых, на змаганне за Беларусь.

Вы — тая нітачка, якая звязвае нас з усімі ранейшымі пакаленнямі адраджэнцаў. Гэтым мы становімся мацнейшымі...»

20.07.95

Алесь Краўцэвіч, доктар гістарычных навук, Гродна

«Дарагі Барыс Уладзіміравіч!

Сардэчна вінішую Вас з днём нараджэння. Жадаю здароўя, поспехаў у Ваших слаўных справах ды іччасця. А жадаць Вам іччасця — гэта тое самае, што жадаць іччасця наішай шматпакутнай Бацькаўшчыне, бо абодва словы, Кіт і Беларусь, звязаны для мяне ў адно неразрыўнае паняцце. Мы любім Вас, ганарымся Вамі і заўсёды прагнем сустрэч з Вамі, дарагі наш дзядзька Барыс...»

6.04.97

Вячаслаў Буко, доктар біялагічных навук, Гродна

«Сп. Б. Кіту

г. Франкфурт-на-Майне

Дарагі Барыс Уладзіміравіч!

З вялікай цікаўнасцю і захапленнем прачытаў Вашы ўспаміны («Цярновы шлях»), пазнаёміўся з альбомам, які выдадзены да Вашага слаўнага 90-годдзя, сапраўды цяжкістага і неверагодна насычанага высакароднай чалавечай рупнасцю.

Чытаючы ўсё гэта, раз-пораз прыгадваў і Ваш водгук на мой раман «Надлом», выказаны ў словах па тэлефоне. Мне цяпер дзівіць, наколькі супадае перадача (падача) перажытых Вамі падзей ды іх ацэнка, ацэнка характараў дзеючых гістарычных асоб з усім тым, што падаецца ў маім рамане. Далібог, дзіўна! Ствараецца ўражанне, што мы з Вамі перажылі адное і тое ж і што глядзелі мы з Вамі аднымі вачыма на ўсё і ўсіх. Хоць Вы перажылі, беручы непасрэдна ўдзел у жыцці, а я ... творча асэнсоўваючы перажытае Вамі, Вашым накаленнем.

Цяпер пра Вашу асобу. Пасля прачытанага магу сказаць: у Вас яркая ўасабляецца нацыянальны характар з усімі яго адметнымі якасцямі, сярод якіх, відавочна, верх бярэ мудрасць. Гэтак жа хораша ўасабляецца нацыянальны характар і ў некаторых героях майго гістарычнага твора, які Вы чыталі. Думаю. Вы пагодзіцеся са мной. Разам з тым я вельмі шкадую, што ў «Надломе» сярод блізкіх мне і Вам персанажаў няма Б. Кіта. А гэта ж яшчэ больш узбагаціла б і ўпрыгожыла кнігу. Я стаўлю Вас у адзін шэраг з такімі яркімі асобамі беларусаў, як Судзілоўскі і Дамейка.

Добрага здароўя!»

13 жніўня 2003 г.

Васіль Якавенка

«Шаноўны спадар Кім!

Зь вялікай прыемнасцяй атрымаў Ваш ліст, багаты на цёплыя словы і пажаданьні. Шчыры дзякуй таксама за запрашэньне завітаць да Вас у Франкфурт. На жаль, мне цяжка адказаць нешта канкрэтнае, бо калі надарыцца магчымасць новай паездкі ў Нямеччыну — ня ведаю.

Разам з сардэчнымі Каляднымі й Навагоднімі віншаваньнямі хачу перадаць Вам яшчэ адну сваю кнігу — «Таямніцы полацкай гісторыі». Сярод маіх улюбёных выслоўеў адно зь першых месцаў з часоў юнацтва займае наступнае: Чалавек мусіць ведаць што-небудзь пра ўсё і ўсё — пра што-небудзь. Я імкнуўся ведаць пра мінулае майго роднага Полацку. З гэтага імкнення й нарадзілася кніга, якая цяпер перад Вамі.

Уразьдзеце «Асьветніца з роду Ёсяслава» згадваецца, вядома, і царква Сьвятой Еўфрасіньні Полацкай у Саўт Рывэрры. У пэрспэктыве кніга будзе перавыдавацца, і тады я абавязкова дадам у тэкст зьвесткі пра Вашу выдатную ролю ў заснаваньні беларускае калёніі

й пабудове гэтага надзвычай прыгожага храму. Можа, Вы не адмовіцеся дапамагчы мне. А менавіта, калі гэта нескладана, напішыце колькі слоў пра гісторыю «беларускага» Саўт Рывэру ды будаўніцтва царквы. Мяркуючы па Вашых мэмуарах, памяць у Вас такая, што маладыя могуць толькі зайздросьціць.

Буду вельмі рады пазнаёміцца з Вамі бліжэй.»

3.01.2003

Уладзімір Арлоў

Мемарыяльны камень з барэльефамі Барыса Кіта, Васіля Быкава і іншых дзеячэй беларускай гісторыі і культуры. Беларусь, Старыя Дарогі, Мастоцкі музей Анатоля Белага. 2004 г.

- ③
- ① Удзельнікі ўрачыстасці адкрыцця помніка Б. Кіту . Старыя Дарогі, 2004 г.
  - ② Беларускі мастак Міхаіл Карпук дарыць музею сваю карціну
  - ③ Мастацкі музей Анатоля Белага
  - ④ Васіль Якавенка і Лідзія Савік каля мемарыяльнага барэльефа

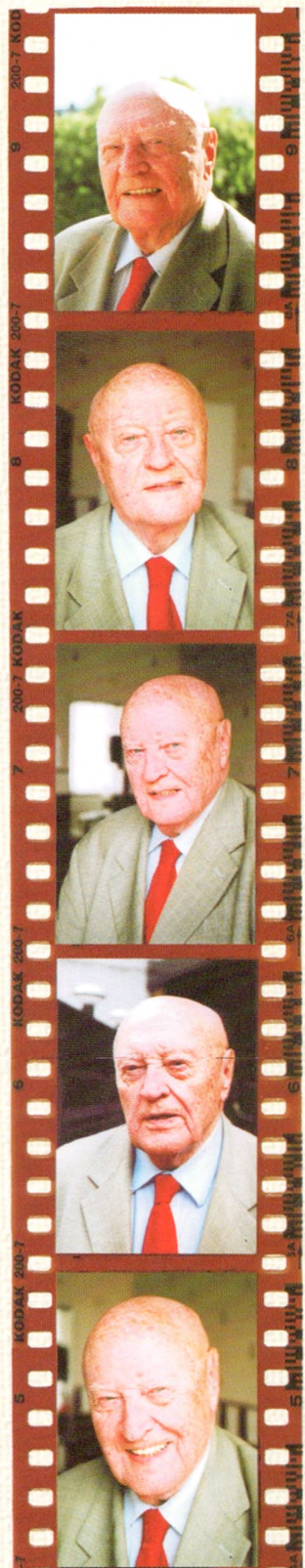
① В. Інатава перадае Б. Кіту хлеб з Беларусі. 1996 г.

② Барыс Кім у Пенемюндзе. Чэрвень 2003 г.

③ Барыс Кім, Тамара Казевіч, Вольга Інатава. Франкфурт-на-Майне

④ Барыс Кім і Ніна Мацяш. 1997 г.

⑤ Вольга Інатава і Барыс Кім. Вісбадэн, чэрвень 1997 г.

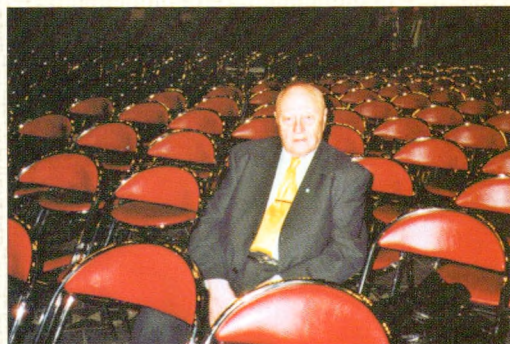
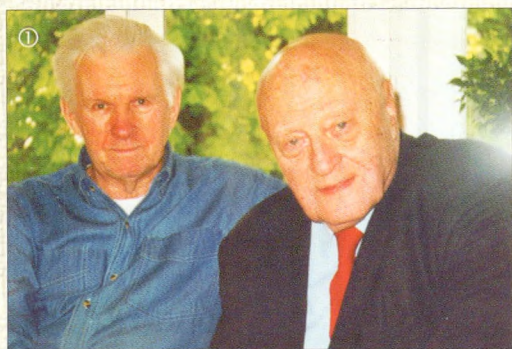

① У майстэрні скульптара Івана Місько. Мінск, 1995 г.

② Васіль Якавенка, Барыс Кім і Тамара Казевіч

**Васіль Быкаў і Барыс Кім.
Падарожжа па Рэйну і
Гайдэльбергу**

- ① *Васіль Быкаў і Барыс Кім*
- ② *Барыс Кім, Тамара Казевіч з беларускай моладдзю, якая жыве і працуе ў Франкфурце-на-Майне*
- ③ *Васіль Якавенка і Барыс Кім каля помніка Карлу Вялікаму*
- ④ *В. Быкаў, Р. Качаткоў, Б. Кім. Франкфурт-на-Майне*
- ⑤ *Хрыстофер Хайнбер, Барыс Кім, Васіль Быкаў. Франкфурт-на-Майне. Фота І. Быкавай*

- ① Барыс Кім з Антонам і Валерам Каліноўскімі, Лідзіяй Савік і Аляксеем Дзікавіцкім. Варшава, чэрвень 2003 г.
- ② Барыс Кім, Сяргей Мартынаў (беларускі пасол у Вашынгтоне) у гасцях у праф. Дзмітрыя Грыгор'ева. Травень 1994 г.
- ③ Барыс Кім з Тамарай Казевіч у Празе
- ④ Тамара Казевіч, Барыс Кім
- ⑤ Віншаванне В. Быкава Б. Кіму з нагоды 2003 Новага года

Дарэчытні Сялаз Барос,
 дума сэрца вінуе Вас з мін адной,
 шчаслівы і дарова Кова, 2003 годам!
 Дай Вам бы шчасы радзі го мінат слава-
 роны Тамары.
 І падзеі на святасце —
 Вашы пратам — Васіні і Ірака III

Гісторыя прэміі Барыса Кіта

Павал Сайчанка

Прэмія імя Б. Кіта 2002 г.

Была ўручаная ў Вільні, 6 чэрвеня, пісьменьніку Алегу Мінкіну й журналісту Валеру Каліноўскаму зь Менску. Уручэньне адбывалася ў старажытных скляпеньнях музэю А. Міцкевіча. За доўгім сталом сядзелі Лідзія Савік, аўтарка шматлікіх публікацыяў і дыхтоўнай кнігі пра акадэміка Барыса Кіта «Космас беларуса», беларусы з Польшчы, Беларусі, Нямецчыны, прадстаўнікі беларускай дыяспары Літвы, беларуская і літоўская моладзь зь Вільні. Вітаў прысутных кіраўнік Фонду Барыса Кіта прафесар Ёханес Шлоц, які распавёў пра незвычайнага нашага суайчыньніка, сусьветна вядомага вучонага, акадэміка, зьналага на эміграцыі беларускага грамадзкага дзеяча й патрыёта Барыса Кіта.

Барыс Кіт, паводле словаў выступоўцы, зрэалізаваў свае магчымасьці навукоўцы, менавіта ў вольным сьвеце, які зрабіў яго грамадзянінам Сусьвету, падняў на касьмічную арбіту. Лідзія Савік, першая лаўрэатка прэміі Б. Кіта, распавяла пра свае сустрэчы з вучоным, якія перараслі ў шчырае сяброўства. (Заўважым тут, што менавіта Л. Савік найбольш спрычынілася да таго, што ймя Барыса Кіта вярнулася ў Беларусь). Сп. А. Мінкін таксама ўзгадваў пра свае ўражаньні ад сустрэчаў з Б. Кітам, казаў, што наш знакаміты суайчыньнік ніякі не «сухар»-вучоны, а жыцьцярадасны, просты ў абыходжаньні чалавек, які зараджае сваёю энэргіяй кожнага суразмоўцу.

Другі лаўрэат, сп. В. Каліноўскі, дзівіўся з працаздольнасьці й чалавечалюбства Барыса Ўладзіміравіча Кіта. І ўсе прысутныя на ўрачыстасьцях пагадзіліся з тым, што на яскравым прыкладзе жыцьця й ўсебаковай

дзеінасьці нашага славутага акадэміка («кіта», якому, паводле досьціпу А. Мінкіна, адзінаму ў сьвеце пашэньціла пабываць у космасе), будзе вучыцца не адно пакаленьне беларусаў, што нашая Бацькаўшчына калі-небудзь, падобна да Барыса Кіта, узьнімецца да сусьветнай арбіты квітнеючых вольных краінаў.

Відавочна, што Беларусь вельмі багатая на таленты, якімі збольшага дагэтуль карысталіся й карыстаюцца блізкія й далёкія краіны, высягваючы з Бацькаўшчыны залатыя рукі й сьветлыя розумы. Самая Радзіма яшчэ не выкарыстоўвала іх напоўніцу. Але мяняецца сьветапогляд і сьвядомасьць беларусаў, многія з нашай маладой генэрацыі хочуць працаваць у вольнай і для вольнай Беларусі. Барыс Кіт дасягнуў найвышэйшых вяршыняў у навуцы, ніколі не адмаўляючыся й нават падкрэсьліваючы сваю беларускасьць. Тым самым ён узьняў на арбіту і Беларусь, і да сёньня, не зважаючы на сталы век (ён-жа амаль равесьнік XX ст.!), Барыс Ўладзіміравіч рупіцца пра будучае Бацькаўшчыны, напрыклад, стварыўшы фонд падтрымкі маладых ды пэрспэктывных талентаў. Мы верым, што хутка, дзякуючы намаганьням Барыса Ўладзіміравіча й сотням такіх, як ён, нашая краіна-мэтраполія будзе вядома ня толькі сваімі балотамі, бульбай і таннай гарэлкай, але й працавітымі таленавітымі навукоўцамі, высокімі тэхналягіямі, якія выведучь Беларусь у шэраг самых інтэлектуальных дзяржаваў сьвету...

Доўга таго вечару ўспаміналі й іншых беларусаў, якіх лёс расьце-рушыў па цэлым сьвеце й якія ня толькі выжылі самі, але й пакінулі незабыўны сьлед ў інтэлектуальным і духовым жыцьці сваіх новых радзімаў.

«Рунь», 19 ліпеня 2002

Марат Гаравы

Прэмія імя Барыса Кіта ўручана вядомай пісьменніцы Вользе Іпатавай

29 мая вядомай пісьменніцы і грамадскай дзяячцы Вользе Іпатавай уручана штогадовая прэмія імя Барыса Кіта.

Выступаючы на ўрачыстай цырымоніі, якая адбылася ў Мінску, у абласной бібліятэцы імя Аляксандра Пушкіна, прафесар Берлінскага свабоднага ўніверсітэта (Германія), старшыня «Рабочай групы беларуска-

нямецкіх сустрэч» Ёханэс Шлоц адзначыў, што гэтая прэмія ўмацуе беларуска-нямецкае супрацоўніцтва ў галіне літаратуры.

У слове ў адказ В. Іпатава сказала, што «прэмія адкрывае перад намі новыя далягляды ва ўсім свеце. Бо імя 93-гадовага Барыса Кіта, які з'яўляецца ўзорам адкрытага ўсяму свету сучаснага беларуса, натхняе айчынных літаратараў. Я прысвяціла яму верш «Настаўнік», а Васіль Быкаў напісаў «Аповяды Барыса Кіта, расказаныя ім самім».

Ганаровага грамадзяніна Наваградка (Гродзенская вобласць), заслужанага прафесара Мэрылендскага універсітэта (ЗША), уладальніка залатога медаля Обэрта і многіх прэстыжных міжнародных прэмій Барыса Кіта ў многіх публікацыях называюць «грамадзянінам свету». З'яўляючыся ўрадженцам Карэліцкага раёна Гродзенскай вобласці, ён стаў сусветна вядомым вучоным і ўдзельнічаў у распрацоўцы касмічнага паліва для карабля «Аролло». Выкладчык Віленскай беларускай гімназіі зараз жыве ў Франкфурце-на-Майне (Германія).

Сёлета поруч з В. Іпатавай прэміяй адзначаны доктар медыцыны з Гродна Андрэй Майсяёнак.

«Звязда», 04.06.2003

Павал Сайчанка

Сумеснае паседжаньне

Сумеснае паседжаньне, прысьвечанае сусветна вядомаму акадэміку Барысу Кіту, правялі 30 траўня ў Горадні «Сябрына Барыса Кіта» інстытуту гуманітарных і экалягічных тэхналягіяў (Менск) і Рада Гарадзенскай краязнаўчай асацыяцыі. Праходзіла паседжаньне ў Каралеўскай залі Новага замку. На паседжаньні адбылося, ужо традыцыйнае, узнагароджаньне лаўрэатаў Прэміяй Барыса Кіта за 2003 г. Першую прэмію атрымала пісьменьніца й літаратуразнаўца Лідзія Савік, аўтарка шырака вядомай кнігі пра жыцьцё, навуковую творчасць і грамадзянскую дзейнасьць Б. Кіта «Космас Беларусі». Летась прэміяй былі ўзнагароджаны віленскі пісьменьнік Алег Мінкін і журналіст зь Менску Валеры Каліноўскі. Сёлета мы пабачылі сярод лаўрэатаў пісьменьніцу Вольгу Іпатаву й гарадзенскага вучонага і беларусазнаўцы Андрэя Майсяёнка. «Барыс Кіт — гэта невычэрпная крыніца гуманізму, інтэлекту, чалавечай дабрыні», — сказаў сп. А. Майсяёнак. «Барыс Кіт пасьбраваў усіх нас, мы зрабіліся роднымі адно аднаму. Гэты вялікі чалавек

зараджае нас сваёй энэргіяй і ініцыятывай, якія няспынна струменяцца ў ім. Барыс Кіт — узор вольнага, незалежнага чалавека, нам усім трэба вучыцца жыць і працаваць у яго!» — сказала спн. В. Іпатава.

«Рунь», 11.06.2003

ARBEITSKREIS BELARUSISCH-DEUTSCHE BEZIEHUNGEN e.V.

Der zu Ehren unseres Mitbegründers Prof. Dr. Boris Kit, Belarus/USA/Deutschland, ausgeschriebene

BORIS-KIT-PREIS 2001

wird in Würdigung ihrer Verdienste als Schriftstellerin, Literaturwissenschaftlerin und Kritikerin sowie wegen ihrer Arbeiten über repressierte Schriftsteller und über Autoren in der Emigration verlehnt an

Dr. Lidia Savik

Mitarbeiterin des Janka Kupała-Institut für Literatur an der Belarusischen Akademie der Wissenschaften

Berlin, den 01. Mai 2001

Dr. Johannes Schwarz

Werner Falk

Margarita Hoesckner

Lidia Rebeck

ARBEITSKREIS BELARUSISCH-DEUTSCHE BEZIEHUNGEN e.V.

Der zu Ehren unseres Mitbegründers Prof. Dr. Boris Kit, Belarus/USA/Deutschland, ausgeschriebene

BORIS-KIT-PREIS 2003

wird in Würdigung seiner Verdienste um die Übersetzungswissenschaften, seine Tätigkeit auch auf medienrechtlicher Seite um die Förderung der Geschichtswissenschaften sowie für sein Repertoire als Mitglied der Bundesrepublik Deutschland verliehen an

Prof. Dr. Andrej Georgiewitsch Moisseenok

Mitglied der Akademie der Wissenschaften, Minsk und Gießen

Berlin, den 01. Mai 2001

Dr. Johannes Schwarz

Werner Falk

Margarita Hoesckner

Lidia Rebeck

ARBEITSKREIS BELARUSISCH-DEUTSCHE BEGEGNUNGEN e.V.

Der zu Ehren unseres Mitbegründers Prof. Dr. Boris Kit, Belarus/USA/Deutschland, ausgeschriebene

BORIS - KIT - PREIS 2003

wird in Würdigung ihrer Verdienste um die Literatur in ihrem Land
und damit verbundenene geistige Signale verliehen an

Olga Michailowna Ipatowa

Schriftstellerin in Minsk

Minsk und Berlin, den 29. Mai 2003

Dr. Johannes Schlootz

Werner Falk

Margjanta Höckner

Jutta Rohde

ARBEITSKREIS BELARUSISCH-DEUTSCHE BEGEGNUNGEN e.V.

Der zu Ehren unseres Mitbegründers Prof. Dr. Boris Kit, Belarus/USA/Deutschland, ausgeschriebene

BORIS - KIT - PREIS 2002

wird in Würdigung ihrer Verdienste um die Unabhängigkeit der Medien seines Landes
und für sein politisches Engagement verliehen an

Valer Kalinousky

Redakteur in Minsk und Prag

Minsk und Berlin, den 23. Mai 2002

Dr. Johannes Schlootz

Werner Falk

Margjanta Höckner

Jutta Rohde

ARBEITSKREIS BELARUSISCH-DEUTSCHE BEGEGNUNGEN e.V.

Der zu Ehren unseres Mitbegründers Prof. Dr. Boris Kit, Belarus/USA/Deutschland, ausgeschriebene

BORIS-KIT-PREIS 2002

wird in Würdigung seiner Verdienste als Vorsitzender der Arbeitskreis in Litauen und als Herausgeber unabhängiger
Literatur in weißrussischer Sprache verliehen an

Oleg Minkin

Chefredakteur der Zeitung "PUN" in Vilnius

Minsk, den 29. Mai 2002

Dr. Johannes Schlootz

Werner Falk

Margjanta Höckner

Jutta Rohde

Хроніка жыцця Барыса Кіта

- 1910 год *6 красавіка (24.03. па ст. стылю) у Санкт-Пецярбургу, у сям'і служачага Міністэрства камунікацыі Уладзіміра Аляксандравіча Кіта і Ксеніі Дзмітрыеўны Зуравай нарадзіўся сын Барыс.*
- 1918 *Сям'я вяртаецца ў Агароднікі (цяпер у межах г. п. Карэлічы).*
- 1920 *Пасля смерці маці бацька жэніцца на Алёне Швед з в. Валеўка (Наваградчына).*
- 1924–1926 *Вучоба Барыса ў пачатковай польскай школе, Карэлічы.*
- 1926–1928 *Вучоба у Беларускай гімназіі, Наваградак.*
- 1928–1933 *Барыс — студэнт прырода-матэматычнага факультэта Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя.*
- 1933 *Атрыманне навуковай ступені магістра філасофіі у галіне матэматыкі.*
- 1931–1939 *Выкладчык матэматыкі Віленскай беларускай гімназіі.*
- 1939 *Дырэктар адноўленай Віленскай беларускай гімназіі.*
- 1940 *Дырэктар адноўленай Наваградскай беларускай гімназіі.*
- 1940–1941 *Акруговы інспектар аддзела народнай адукацыі Баранавіцкай акругі, выкладчык матэматыкі у Баранавіцкім педінстытуце. Жаніцьба на Ніне Корсак, родам з в. Лебедзева каля Маладзечна.*
- 1941 *Праца у пачатковай школе у в. Лебедзева. Нараджэнне сына Уладзіміра.*

- 1942 *Дырэктар і выкладчык настаўніцкай семінарыі у Маладзечне. Закрыццё семінарыі акупацыйнымі уладамі.*
- 1942–1943 *Дырэктар Пастаўскай настаўніцкай семінарыі Глыбоцкай акругі.*
- 1943 *Арышт і зняволенне ў Глыбоцкай і Вілейскай турмах, вызваленне пры дапамозе былых вучняў Віленскай гімназіі.*
- 1943–1944 *Дырэктар адміністрацыйна-гандлёвай школы ў Маладзечне.*
- 1944 *Студэнт Магілёўскага медыцынскага інстытута.*
- 1945–1948 *Студэнт медыцынскага факультэта Мюнхенскага ўніверсітэта імя Людвіга Максімільяна (Нямеччына).*
- 1948–1956 *Праца ў якасці хіміка на фармацэўтычных фірмах Нью-Джэрсі і Каліфорніі (ЗША). Нараджэнне сына Віктара (Лос-Анджэлес).*
- 1956–1958 *Навуковы супрацоўнік фірмы North American Aviation Inc. (сучасная Rockwell International). Удзел у праграмах распрацоўкі вадароднага паліва для касмічных сістэм Navaho і Apollo.*
- 1958–1963 *Кіраўнік навуковай групы аддзела касманаўтыкі МПС ЗША.*
- 1960 *Выданне кнігі «Rocket Propellant Handbook» (сумесна з Evered Douglas).*
- 1963–1964 *Старшы навуковы супрацоўнік ІТТ — Міжнароднай тэлефонна-тэлеграфнай карпарацыі (аддзел касманаўтыкі).*
- 1964 *Выданне кнігі «USSR Space Research and Development» (сумесна з Ordway Frederick).*
- 1964–1968 *Старшы навуковы супрацоўнік нацыянальнага бюро стандартаў ЗША.*
- 1968–1972 *Старшы эксперт-даследчык Дзяржаўнага інстытута сістэмнага аналізу Ваеннага і Транспартнага міністэрства ў ЗША. Удзел у распрацоўцы стратэгіі спутніковых камунікацый і транспартных праблемаў.*
- 1972–1993 *Прафесар матэматыкі Еўрапейскага аддзела амерыканскага Мэрылендскага ўніверсітэта.*

- 1983 *Атрыманне навуковай ступені доктара філасофіі ў галіне матэматыкі і гісторыі навукі на падставе абароны дысертацыі «Антоні Зыгмунд, яго жыццё і яго ўклад у матэматыку XX стагоддзя» (Універсітэт Рэгенсбург, ФРГ).*
- 1986 *Узнагароджанне залатой адзнакай Таварыства Германа Обэрта за вывучэнне сусветнай прасторы.*
- 1991 *Абранне членам-карэспандэнтам Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі (Парыж).*
- 1992 *Першае наведанне Беларусі пасля ад'езду ў эміграцыю. Сустрэчы з вучонымі Акадэміі навук, Беларускай Энцыклапедыі, міністрам замежных спраў Беларусі, у Маладзечне з выпускнікамі адміністрацыйна-гандлёвай школы і мэрам Г. Карпенкам.*
- 1994 *Абранне сапраўдным сябрам (акадэмікам) Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі (Парыж).*
- 1994 *Заснавальнік і віцэ-прэзідэнт Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Мінск-Масква).*
- 1994 *Прыезд Барыса Кіта на Бацькаўшчыну з нагоды адкрыцця Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Мінск) — Мір, Карэлічы, Наваградак, Маладзечна.*
- 1994 *Прысуджэнне навуковай ступені ганаровага доктара навук Гродзенскага дзяржуніверсітэта імя Янкі Купалы.*
- 1995 *Трэці прыезд Барыса Кіта ў Беларусь. Наведанне Гродзенскага універсітэта імя Янкі Купалы, інстытутаў НАН, устаноў культуры Гродзеншчыны.*
- 1995 *Узнагароджанне Барыса Кіта залатым медалём Германа Обэрта і Вернера фон Браўна (ФРГ) за ўклад у развіццё астранаўтыкі.*
- 1996 *Публікацыя ў Беларусі кнігі Лідзій Савік «Космас беларуса: жыцццё Барыса Уладзіміравіча Кіта, асветніка, вучонага, патрыёта».*
- 1998 *Другое выданне кнігі «Космас беларуса».*
- 1999 *Публікацыя ў Вільні кнігі А. Чэмера «Выбраныя Богам. Жыццё і дасягненні вялікага матэматыка Барыса Кіта».*

- 2000 *Абранне Барыса Кіта Ганаровым старшынёй «Рабочай групы Беларуска-Нямецкіх спатканняў», якая была заснавана пры Свабодным універсітэце Берліна і ўстанаўленне прэміі Барыса Кіта для ўзнагароджання найбольш актыўных дзеячаў беларускай культуры нацыянальнага адраджэння.*
- 2001 *Публікацыя кнігі Галіны Войцік «Барыс Кіт», Вільня.*
- 2002 *Паездка ў Прагу для наведвання Васіля Уладзіміравіча і Ірыны Міхайлаўны Быкавых і выступлення на радыё «Свабода».*
- 2003 *Паездка ў Варшаву для сустрэчы з беларускімі дзеячамі Польшчы і Беларусі і выступлення на польскім радыё.*
- 2004 *Сустрэча з прадстаўнікамі беларускай моладзі, якія жывуць і працуюць у Германіі.*

Кнігі пра Барыса Кіта

1. Бельскі А. М., Ткачоў М. А. Вялікае мастацтва артылерыі. Мінск, 1992.
2. Савік Лідзія. Вяртанне. Мінск, 1993.
3. Беларусь. Энцыклапедычны даведнік. Мінск, 1995. С. 387.
4. Сыны і пасынкі Беларусі. Мінск, 1996.
5. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. Мінск, 1996. С. 257, 269, 270–271.
6. Савік Лідзія. Космас Беларусі. Першае выданне. Мінск, 1996.
7. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 4. Мінск, 1997. С. 186–187.
8. Савік Лідзія. Космас Беларусі. Другое, дапоўненае выданне. Мінск, 1998.
9. Беларуская энцыклапедыя. У 18 т. Т. 8. Мінск, 1998. С. 296.
10. Чэмер Андрэй. Выбраныя богам. Вільня, 1999.
11. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Карэліцкага раёна. Мінск, 2000. С. 537–540.
12. Who is who in Deutschland (нямецкая энцыклапедыя). Швейцарыя, 2000. С. 1771.
13. Войцік Галіна. Барыс Кіт. Вільня, 2001.
14. Быкаў Васіль. Цярновы шлях. Аповяды Барыса Кіта. Полымя. 2002. № 3–4.
15. Кошур Святлана. Вяртанне на Радзіму. Гродна, 2002.
16. Юбілейны альбом Барыса Кіта. Мінск, 2002.
17. Who is who in Europa (еўрапейская энцыклапедыя). Швейцарыя, 2003. С. 268.

У розных перыядычных выданнях надрукавана каля 300 артыкулаў пра жыццё і дзейнасць Барыса Кіта. Выйшаў пра яго дакументальны фільм «*Душа — не падарожніца*» (рэжысёр Р. Ясінскі, аператар Л. Слобін), 1994. Заснаваны архівы Барыса Кіта ў Наваградку, Карэлічах, Мінску. Устаноўлены помнік В. Быкаву і Б. Кіту ў г. Старыя Дарогі (Сядзіба Музея выяўленчага мастацтва А. Беллага).

*Стваральнікі фільма пра Б. Кіта
«Душа — не падарожніца».
Рэжысёр Р. Ясінскі, аператар Л. Слобін, Б. Кіт.*

Грамадзянін свету: Юбілейн. кн. да 95-годдзя Б. У. Кіта
Г 76 / Падрыхт. тэкстаў, уклад., прадм. Л. Савік. — Мн.: БелСаЭС
«Чарнобыль», 2004. — 432 с., [4] л. іл.
ISBN 985-6010-16-0.

Гэта кніга прысвячаецца Барысу Уладзіміравічу Кіту, сведку і ўдзельніку эпохальных падзей, чалавеку каларытнага і яркага характару, слаўнаму сыну беларускага народа.

УДК [5+325.2](=161.3)(100-87)(092)+929Кіт
ББК 63.3-8

Літаратурна-мастацкае выданне

ГРАМАДЗЯНІН СВЕТУ

Юбілейная кніга да 95-годдзя Барыса Уладзіміравіча Кіта

Адказы за выпуск *Васіль Якавенка*

Рэдактар *Алена Трусавя*

Камп'ютэрная вёрстка, макет *Яраслаў Мальдзіс*

Камп'ютэрны набор *Аляксей Савік, Ягор Фядзюшын*

Карэктар *Мікалай Савік*

Здадзена ў набор 19.05.2004. Падпісана да друку 21.09.2004.

Фармат 70x100 ¹/₁₆. Папера афсетная. Гарнітура Times.

Афсетны друк. Друк. арк. 27,5. Ум. друк. арк. 35,75. Ул.-выд. арк. 25,2.

Тыраж 250 экз. Заказ 62.

Грамадскае аб'яднанне «Беларускі сацыяльна-экалагічны саюз «Чарнобыль».

Ліцэнзія № 02330/0133060 ад 30.04.2004 г.

220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 44.

Надрукавана з дыяпазітываў рэдакцыі ў друкарні ТАА «Юніпол»

Ліцэнзія № 02330/0056884 ад 30.04.2004 г.

220039, г. Мінск, вул. Чкалава, 38, корп. 2/Ж.

Anniversary Book of Boris Kit

This book, in Belarusian language, has been published in Minsk, Belarus, to commemorate the 95th birthday of Boris Kit, a citizen of the United States of America, Belarusian educator prior to his immigration to the USA in 1948 and American space scientist and educator thereafter. He has a Ph.D. in Mathematics from the University of Regensburg, Germany, was a distinguished professor of the University of Maryland, USA, is a member of the International Academy of Astronautics, Paris, France, holder of the German Herman-Oberth Golden Medal for his contributions to space research, honorary Doctor of Science of the Grodno University, Belarus, honorary citizen of the City of Navahradak, Belarus, and holder of many other distinguished awards for his educational and space research achievements.

9 789856 010166

ГРАМАДЦЯКІІННІ СВЕТЛУ